

שְׁנוֹת דוֹר וְדוֹר

חלק ב

היסטוריה משפחתית של ישראל ורבקה
זבלודובסקי-עמיר

”זְכֹר יָמוֹת עוֹלָם, בֵּינוֹ שְׁנוֹת דוֹר וְדוֹר ; שְׁאַל אָבִיךָ וַיַּגִּדְךָ, זְקֵנֶיךָ
וַיֹּאמְרוּ לָךְ”
(דברים ל"ב ז')

אסף וערך דן עמיר
הרצליה 2024

מבוא

במבוא לחלקו הראשון של ספר זה¹, שעסק בתולדות משפחותיהם של הוריה של רעייתי עדינה ברביע האחרון של המאה ה-19 והמחצית הראשונה של המאה ה-20 - כלומר מראשית הציונות עד הקמת מדינת ישראל. כתבתי: כאשר לימוד ההיסטוריה נדחק הצידה, חשוב לנו להכיר את ההיסטוריה האנושית ואת ההיסטוריה הלאומית בכלל ולהפיק את הלקחים מהן, ואת ההיסטוריה המשפחתית בפרט, כדי לתת לאבותינו ולאמותינו את ההערכה שהם ראויים לה וללמוד מהם. דברים אלו מתייחסים, כמובן, גם לחלק זה, העוסק במשפחותיהם של הורי שלי (משפחות זבלודובסקי וזבודניק) באותה תקופה.

אך חלק זה שונה מקודמו בכמה היבטים. עלייתם של הורי עדינה התאפשרה רק ב-1950, ולכן רובו המכריע של החלק הראשון מתרחש בגולה ורדיפות היהודים והשוואה הן הרקע העיקרי למסופר בו. מאידך, הורי זכו לעלות ארצה כבר ב-1923, ולכן רובו של חלק זה מתרחש בארץ-ישראל ורקעו העיקרי הוא המאבק להקמת מדינת ישראל. הבדלי הרקע מתבטאים גם בשוני אופי המקורות והעדויות שעליה הסתמכתי. בנוסף לכך, כיון שחלק גדול מהמאורעות המתוארים בו אירעו בזמן בו כבר ידעתי קרוא וכתוב, הייתה לי ידיעה כלשהי עליהם מאז ילדותי. לכן, בעוד שתולדותיה של משפחת עדינה נכתבו מנקודת מבט אובייטיבית ככל האפשר, את תולדות משפחתי לא יכולתי לכתוב אלא מנקודת מבטי הסובייקטיבית.

פעלו של אבא ב'הגנה' סופר על ידו בפירוט בספרו האוטוביוגרפי 'בדרך לא סלולה'². הדברים המובאים בספר זה אמורים להשלים אותו ממקורות אחרים שעמדו לרשותי, וכמו כן להבהיר כמה נושאים שנויים במחלוקת שהוא העדיף לא להרחיב את הדיבור עליהם בספרו.

ספר זה מוקדש באהבה לרעייתי עדינה, שהייתה לי לעזר רב בכתיבתו, ולבנינו ובני משפחותיהם.

¹ 'שנות דור ודור, חלק א: היסטוריה משפחתית של לאה (לבית נויבואר) וזיגי (שמעון) גיטר', אסף וערך דן עמיר, הרצליה 2022.

² ישראל עמיר: 'בדרך לא סלולה', ערך: יוסף ארגמן, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1988.

רשימת הפרקים

4	פרק א: טרוקי - בית משפחת קלאוזנר
34	פרק ב: אוקראינה - משפחת זבודניק
58	פרק ג: 1923-1928 – שנים ראשונות בארץ-ישראל
90	פרק ד': 1929-1937 – הרצליה
137	פרק ה': 1937-1940 – תל-אביב
151	פרק ו: 1941-1946, שוב בהרצליה
203	פרק ז': ירושלים תש"ז-תש"ח (1946-1948)
275	פרק ח': תל-אביב 1948-1950
354	פרק ט: במבט רחב על פעלו הביטחוני של אבא
361	פרק י: דו"חות מסכמים שכתב אבא (ירושלים, אירופה, חיל האוויר)

פרק א: טרוקי - בית משפחת קלאונר

ליטא (לפי ה'ויקיפדיה')

"ליטא נזכרת לראשונה בכתובים ב-1009, וגדלה להיות אומה חשובה בימי הביניים. היסטורית, ליטא נחשבת רשמית כמדינה החל מהכתרתו של מינדאוגאס כמלך ליטא ב-6 ביולי 1253. הוא הצליח לאחד דוכסים שלחמו זה בזה לאומה ולמדינה אחת. מאוחר יותר, במהלך כיבושיו של גדימינאס, ליטא הפכה לחלק מהדוכסות הגדולה של ליטא העצמאית והרב-לאומית, שכללה גם שטחים השוכנים כיום בבלארוס ובאוקראינה. הדוכסות הגדולה שלטה על חלק נרחב ממזרח אירופה מהים הבלטי ועד הים השחור במאה ה-15. ב-1737 הדוכס הגדול גדימינאס התאהב בטרקאי (בליטאית Trakai, בפולנית Troki, בידיש טראָק, טראָקע), הנמצאת על חצי-אי, מוקפת במספר אגמים, 28 ק"מ מערבית לוילנה. הוא בנה שם מצודה וקבע את המקום כמרכז שלטונו בליטא. טרקאי קיבלה זכויות עיר ב-1409. האתר המרכזי והחשוב בטרקאי, עד היום הזה, היא טירת האי הגדולה הנמצאת על אי באגם גאלבה ומחוברת לעיר בגשר עץ.³

החל ב-2 בפברואר 1386, כשהרוזן הגדול יוגאילה הוכתר כמלך פולין, הדוכסות הגדולה התאחדה עם פולין באיחוד פרסונלי (כלומר שתי מדינות עם שליט משותף). ב-1959 פולין והדוכסות הגדולה התמזגו רשמית למדינה חדשה בשם חבר העמים הפולני-ליטאי. האיחוד נשאר בתוקף עד חוקת מאי הפולנית ב-1791, שביטלה את כל החלוקות המחוזיות ומיזגה את חבר העמים לממלכת פולין. הממלכה החדשה חולקה כעבור זמן קצר בין האימפריה הרוסית, פרוסיה והאימפריה האוסטרית, כחלק מחלוקת פולין של שנת 1795.

ליטא חידשה את עצמאותה בשטח מוגבל ה-16 בפברואר 1918. היא איבדה את רוב שטחיה משכבר הימים לטובת ברית-המועצות והייתה נתונה בסכסוך טריטוריאלי עם פולין. בשנים 1918-1939 הייתה בירתה המוכרזת של ליטא (וילניוס (וילנה) תחת שלטון פולני; וקאונאס (קובנה)) שימשה כמושב הממשלה, והוגדרה כבירה זמנית, משום שליטא לא הכירה בשליטת פולין בוילנה. ב-1939, לאחר חלוקת פולין בין גרמניה הנאצית לברית המועצות, בהתאם לסעיפים הסודיים של הסכם ריבנטרופ-מולוטוב העבירה ברית-המועצות את וילנה, ואזורים נוספים נכבשו במהלך פלישת ברית-המועצות לפולין, לליטא."

³ הטירה עברה שיקום מאסיבי שהחל ב-1980 והסתיים בתחילת שנות ה-90 עם עצמאות ליטא. במקום ישנו מוזיאון גדול עם מוצגים היסטוריים רבים, ובהצר הטירה נערכים מופעים שונים.

מתוך הספר 'טרוקי', הוצאת 'אחדות'

"חבוייה בתוך אגמים נרחבים וירוקים שוכנת מערבית לוילנה העיירה טרוקי. איים רבים זרועים בתוך אגמים אלה אגמי-טרוקי – והעיירה עצמה אינה בעצם אלא אי החוצה אגם מדרום לצפון והוא מחובר ליבשת על-ידי פס-אדמה שרחבו כמה מאות מטר מצד דרום, ועל-ידי גשר-חול צר מצד צפון. לפני היה זה גשר-עץ ושרידי העמודים שלו עדיין מבצבצים מן המים לאורך גשר-החול החדש. ברם, לפני שנתקיימו הגשרים הייתה העיירה כעין לשון ארוכה שנתקעה לתוך האדם הגדול, אשר כמעט נחצה לשניים: מערב ומזרח. החלק המערבי לא היה אלא אגן-מים גדול, שעל חופיו הצפוניים השתרכו גינות-ירק פוריות שהגיעו עד לבתי העיירה לאורך הרחוב הראשי היחיד שלה, ואילו מעברו השני נמצאו היער, שדותיהם של הקראים, וכן בית-הקברות שלהם עם המצבות הנאות והיקרות. "קָרָח" היה חלק זה של האגם, לא היו בו איים ולא עטרוהו עצים, ואף סירות לא הילכו בו, פרט לסירות-הדייגים, שאף אלו, על שום היות האגם מעוט-דגים, היו יוצאות בו ימים אחדים בשנה בלבד. לעומת-זה היה הצד המזרחי של האגם גדוש איים גדולים וקטנים ששיוו לו הוד בלתי-מצוי.

בימות הקיץ היו האיים עוטים לובן פרחים ומשמשים מקור לא-אכזב של שמחה ועונג לעין רואים. האגם היה שופע סירות השטות לאיטן מאי לאי על-פני מי-הבדולח לארכו ולרחבו. ואילו בימות החורף היה האגם מתכסה שכבת-קרח עבה. על-פי רוב היה השלג מכסה את הקרח, וכל שטח האגם היה הופך למישור עצום לבן וחדגוני. אך קרה שהשלג היה נמס, אז היה הופך הקרח לשיש חלק, שקוף ומנומר – שחור, שחרחר, אפור, לבנבן ועד לבן מבהיק. הסירות היו מוצאות לחוף ובמקום השיט היו מקטן ועד גדול נוהרים על מחליקיהם אל האגם הנרחב ליהנות מספורט-החורף.

טרוקי בחורף

חורבות של מבצרים הנמצאים על אחד האיים שבאגם – אי "הטירה", ושרידי חומות עתיקות שבגן-העיירה היפה, המוקף מים מכל עבריו, ושבמרכזו הר גבוה ותלול – הר "הטירה", מעידים על עברה החשוב והמפואר מתקופת היותה מקום-מושב של הנסיכים הגדולים של ליטא.

הטירה והמבצר בטרוקי

ואף-על-פי-כן הייתה העיירה שופעת חיים ורעננה יותר מכל עיירה אחרת בסביבה. אפילו בתיה זקופים וישרים היו ומרוחקים זה מזה. לכל בית צורה משלו, ואף פעם לא ראית שום בית שח או מט לנפול, וגגות הבתים לא של קש אלא של רעפי-עץ חלקים ומצוחצחים שאין בהם סימני זיקנה. בגלל שטחה הצר לא היו בעיירה רחובות רבים, ואילו הרחוב הראשי היהודי העובר לאורך העיירה – היה סלול, על דרך הערים המתוקנות, אבני כביש, ומשני עבריו מדרכות למעבר הולכי רגל, וכדי לפצותה על מיעוט הרחובות, ניתנו לרחוב יחידי זה שני שמות: "רחוב וילנה" – חלקו הדרומי, ו"רחוב קובנו" – לחלקו הצפוני..."

N. TROKI. Kolumna Zygmunta III, kościół-fara, zał. W. K. L. Witold r. 1409.

טרוקי נמצאת במרחק של כשלושים ק"מ מהעיר הגדולה וילנה, שבית החולים שבה נולד אבי ישראל (עם התקרב מועד הלידה נסעה אמו לוילנה, ולאחר שהייה של כמה ימים שם חזרה עם הרך הנולד). וזו המובאה מספר הנולדים של יהודי וילנה לשנת חמשת אלפים ושש מאות ששים ושלוש (1903):

מי נולד ואיזה שם ניתן לו - ישראל

שם האב והאם של הילד ומעמדם -

- מהעיירה דרוסקיניקי פלך גראדנא יהושע בן יעקב לייב זאבלודאווסקי,

חנה סטאסיה בת קדיש

איה נולד - וילנא

חודש ויום הולדת - למספר ישראל: חשוון 11 למספר העמים: אוקטובר 19

יום המילה - 18 26

שם המוהל - אשר ספוקויני

משפחת זבלודובסקי הגיעה לטרוקי מעיירת הנופש דרוסקיניקי (Druskieniki, בליטאית Druskuninkai), השוכנת על נהר הניימן, ונמצאת כ- 105 ק"מ מדרום-מערב לטרוקי. כיום זו העיר הדרומית ביותר בליטא, לא רחוק מגבולות פולין ובלארוס. ראשית הקהילה היהודית הקטנה בדרוסקיניקי היא בשנות ה-80 של המאה ה-19. שם המשפחה 'זבלודובסקי' מעיד, כנראה, שהמשפחה הגיעה לאזור זה מהעיירה זבלודוב (בפולנית zabludow) שבמחוז ביאליסטוק בפולין, שבה התקיימה עד השואה קהילה יהודית גדולה⁴.

לפי בני משפחה בארה"ב, ז'ולס וג'ודי לאב (Love), ליעקב זבלודובסקי היו שני אחים צעירים – הלל (סבו של רחבעם עמיר) וחיים, ושתי אחיות. ליעקב ואשתו נחמה היו 9 ילדים: גולדה, סוניה, יהושע, לזר, גרוניה, בריינה, פאניה (סבתה של ג'ודי לאב), יוסף-הרמן ומאקס.

יהושע זבלודובסקי, שאמנם היה מוסמך לרבנות, עסק במסחר ביערות. מפעם לפעם היה קונה, ביחד עם קבוצת שותפים, חלקת יער. פועלים מקומיים היו כורתים את העצים, עורכים מהם רפסודות ומשלחים אותן דרך הנהרות למנסרות.

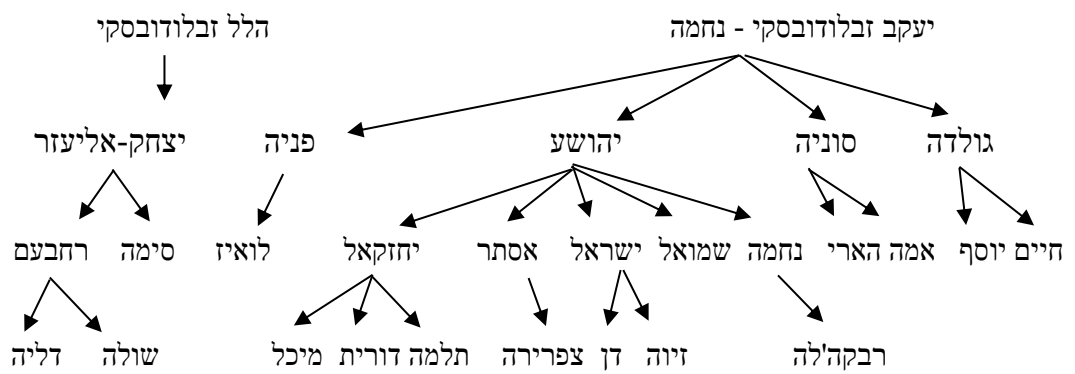

⁴ לפי ארכיון 'בית התפוצות': היישוב היהודי בזבלודוב החל להתפתח לקראת סוף המאה ה-15. ב-1646 נבנה בית-כנסת מעץ, ששופץ ב-1765, אחד היפים ביותר בפולין. היהודים סבלו קשות בעת הכיבוש הרוסי ב-1660. נשתמרו פנקסי הקהילה בשנים 1650-1800 וכן רשימות ה'חברה קדישא' לשנים 1701-1819. מ-831 ב-1764 גדלה הקהילה ל-2,621 ב-1897 (68.82% מכלל האוכלוסייה). במאה ה-19 התפתחו בזבלודוב ענפי האריגה והבורסקאות, ובשנים 1905-1925 הייתה הגירה מוגברת לארצות-הברית. במלחמת העולם השנייה נלקחו כל יהודי המקום לעבודת כפייה בתעשיית העורות. בתחילת נובמבר 1942 נשלחו למחנה ההשמדה טרבלינקה.

יעקב זבלודובסקי

תרשים התמצאות לקשרים המשפחתיים בין זבלודובסקים

ישראל עמיר על ילדותו (מתוך הספר 'בדרך לא סלולה', עם השלמות מרשימותיו)

"נולדתי בוילנא, ירושלים דליטא, בשנת 1903, אך למעשה, עברו עלי ימי ילדותי בטרוקי - עיר מחוז קטנה, סמוכה לוילנא... כשליטא הייתה מדינה עצמאית הייתה טרוקי, תקופה מסוימת, עיר בירתה. בטרוקי זו ביליתי, למעשה, את ימי ילדותי. העיר בנויה על חצי-אי, כאשר רק כברת-ארץ צרה מחברת אותה ליבשה. מכל צדדיה - אגם רחב ידיים. לאורך העיירה, פולש ומתפתל אל תוך הלשון, רחוב אחד ארוך, סלול אבני מרצפת. הוא נמשך לאורך כמה קילומטרים מתחילת הלשון ועד סיומה. כל הרחובות הקצרים שהסתעפו ממנו הובילו כולם לשפת האגם. והאגם, בו קשורים שניים מן הזיכרונות החזקים ביותר של ילדותי, רחב ומשתרע לכל הכיוונים שמקיפה העין. במקומות רבים עלה רוחבו על 10 קילומטרים. האגם זרוע איים. מרביתם מכוסים עצי-יער, עצי-פרי ושיחים. את חופיו הקיפו שטחים עצומים מכוסים יערות ומטעים. לנו, הילדים. שימשו האגם והאיים. מחוזות דמיון נסתרים ופרועים. בהם שוטטנו ימים ארוכים, מחפשים ומוצאים את גיבורי הילדות.

באחת משבתות החורף יצאו הורי לבית-הכנסת ואילו אני ואחותי הגדולה, נחמה, יצאנו להחליק על הקרח באגם. נחמה הייתה אז בת עשר ואני - בן שש. תוך כדי ההחלקה נפלה נחמה לפני ולפתע פתאום נשבר הקרח שתחת רגליה והיא החלה לטבוע. כל ניסיונותיה להיחלץ היו לשווא. בכל פעם שאחזה בקצה הקרח היה זה מתפורר תחת ידיה. מאוחר יותר התברר שהיה זה המקום בו נהגו הכובסות לכבס את כביסתן. בליל שבת שרר קור עז בחוץ והשטח התכסה, מסתבר, בקרום דק של קרח. הנה כי כן, כשראיתיה מפרפרת נחלצתי לעזרתה. נעמדתי בקרבתה, במקום שהקרח נראה לי יציב, הושטתי יד ומשיתי אותה מהמים. שבחים רבים קיבלתי אז על הדרך בה ביצעתי זאת.

אחד הזיכרונות המרטיטים, השמורים עמי עד עצם היום הזה, הוא הסיפור המסתורי אודות מנהרה מסתורית המקשרת, כביכול, בין שתי טירות עתיקות. הטירה הגדולה בין השתיים, הייתה זו בה שכנו שליטי ליטא בימים עברו. זו עמדה במרכז העיר, כמעט על שפת האגם, הרוסה למחצה. באי הסמוך, הנשקף מנגד, התנוססה טירת-מבצר נוספת, הרוסה גם היא. בין הילדים התהלכה שמועה, שמנהרה סמויה מקשרת בין הטירה שבחוץ לטירה שבאי. שעות מרתקות ורבות הקדשנו אנו, הילדים, לחיפוש אחר המנהרה. סרקנו את סביבת הטירה עשרות פעמים. השתלשלו שוב ושוב אל תוך מבואות ומחילות שונות אותן גילינו בין ההריסות - אך לשווא. כל מה שזכינו בו הוא מנת גערות בבית על השחתת הבגדים הנאים. אף על פי כן, לא ויתרנו וחזרנו על המבצעים שוב ושוב, על אף האכזבה. האגדה, מסתבר, הייתה גדולה מהחיים...

אביה של אמי, הסבא אהרון קדיש קלוזנר, נמנה על נכבדי העדה. בנוסף לחנויות שהיו לו בשני הבתים שלו, הייתה בחכירתו, לאורך תקופה ארוכה, חווה חקלאית גדולה על כאלפיים דונם המרחק של כמה קילומטרים מהעיירה. תמיד היה זה חג גדול, לנו הילדים, להתארח בחווה זו. היה שם עדר של כששים פרות, היו סוסים ועגלות, היו ארוחות טעימות בחיק הטבע. זה היה כיף גדול לבלות שם. בית-סבא היה בית מסורתי. יחד עם זאת - בית מתקדם ובעיקר בית ציוני מאוד. בין הדברים הזכורים לי באהבה מילדותי היו שירי הערש ששרה אמי חנה-סטסיה, שירים שהיו מלאים געגועים לציון. לילדיו, שבעה במספר, דאג סבא למורים מיוחדים לעברית. כולם למדו ספרות עברית ותולדות עם-ישראל. בן-אחיו, יוסף קלוזנר (לימים - פרופסור דגול להיסטוריה), שהתגורר בעיירה קרובה, קיבל את השכלתו הראשונית בבית-סבא. יחד עם אמי, אחיה ואחיותיה למד אצל אותם מורים. כאשר גדלו הבנים וקם דור של נכדים, רק טבעי היה שסבא שב והזמין את המורים הטובים, שנמצאו אז בוילנא, ללמד את נכדיו עברית, ספרות ותולדות העם. וכך, כבר מגיל 5 קיבלנו על עצמנו את עול הלימודים. ויש לציין - באהבה רבה.

ב-1900 נוסדה בטרוקי אגודה ציונית. 8 איש נימנו על מייסדיה. בין השמונה : סבא - אהרון קדיש קלוזנר, בנו - חיים שבתאי, וחתנו, בעלה של בתו חנה, הוא אבי, יהושע זבלודובסקי. ראוי לציין, שגם רב העיר, הרב גרינהוז, נמנה על מייסדי האגודה. בין שאר פעולות האגודה - הקמת ספרייה עברית. לנו, הילדים לומדי העברית, היה זה אוצר ממש. לא פלא שבכל שעה פנויה אפשר היה למצוא אותי נחבא עם ספר ספרייה. לכיתת הלימוד המשפחתית שלנו הצטרפו עם הזמן כמה תלמידים, בני המשפחות המתקדמות בעיר, וכולנו יחד מצאנו עניין רב בלימודינו.

מנהגים טובים שררו בבית-סבא. בשבת לאחר התפילה בבית-הכנסת, מתאספים היו בבית כל בני המשפחה לקידוש ולכיבוד קל. את חג הסוכות היינו מבליים בבית סבא. לבית הייתה צמודה סוכה בנויה מעץ עם גג מתרומם. סכך לכיסוי הגג היה בשפע - אפילו בחצר. גם סדר ליל פסח התקיים, כמובן, בבית-סבא וכולו התנהל כחוק על כל פרטיו ודקדוקיו, שיריו וזמירותיו. הדגש הושם קודם כל על מוטיב היציאה מעבדות לחירות.

חג אהוב על כולנו היה חג החנוכה. יום הולדתו של סבא קלוזנר חל בליל נר-חמישי של החג. באותו ערב נהגנו להתאסף בבית-סבא. היינו מברכים על הדלקת הנרות, שרים משירי החנוכה, מתכבדים בכל מיני מטעמים ומקבלים דמי חנוכה. הנכדים היו מקריאים קטעים ושירים על מלחמת המכבים ועל ההוד והגבורה שבמעשיהם.

לערב זה נהג להגיע גם פרופ' יוסף קלוזנר, והיה מרתק אותנו מדי שנה בסיפוריו על החשמונאים, על מלחמותיהם, ועל תקומת ישראל בתקופת בית שני. ואז היה הערב מתמשך עד מאוחר בלילה. לא פלא הוא שלא רק למחרת היום, כי אם גם במשך ימים רבים לאחר מכן היינו אנו, הילדים, נלחמים את מלחמות החשמונאים, בחרבות ורמחים מעץ, עם חיצים וקשתות וכלי נשק דומים אחרים. במלחמות אלו לא הייתי בין המפגרים. אהבתי להתרוצץ בשדות ואהבתי לטפס על עצים, ולא ברחתי מניהול קרבות. למדתי להכין חרבות וכידונים והתמחיתי ביידוי אבנים. מעט קור רוח - אותה תכונה שצינו בי שוב ושוב בימי ה"הגנה" - יצא לי להפגין כבר מגיל צעיר. הכמעט-אסון שארע באגם לא הרתיע אותי בשנים שבאו. התקדמתי יפה בהחלקה על הקרח וגם בשיט סירות-משוטים, בקיץ, הייתה לי "הצלחה" במלחמות שניהלנו, כמכבים, נגד שונאינו הרומאים, אבל יותר מכל בלימודים. אהבתי לקרוא בספרים והלימודים באו לי בקלות יחסית. לא היה לי קושי בהבנת הנלמד, באם זה עברית ותנ"ך או היסטוריה וחשבון. גם כשהגענו ללימוד גמרא נראה הכל פשוט וברור. לעתים, כשהייתי שקוע בקריאת ספר, הייתי ילד שקט, ולעתים הפכתי - כשמשוהו לא התקבל על דעתי - להיות מרדן ולוחם.

בתחילת שנת 1914, ואני אז כבן 11, כאשר פרופסור יוסף קלוזנר עמד לבקר בארץ-ישראל, סוכם בין הורי לבינו שאצטרף אליו ואשאר בארץ ללמוד בגימנסיה "הרצליה". למרבה הצער נשארה התכנית בגדר חלום. שכן עודנו עושים הכנות פרצה מלחמת העולם הראשונה ועמה נגוזה גם נסיעתי לארץ-ישראל. החלה המלחמה. הגרמנים פרצו במהירות אל מעבר לגבולס המזרחי וכבר עמדו לא רחוק מעירנו. משפחתי החליטה לעזוב את המקום ואכן תוך זמן קצר, מצאנו את עצמנו - אמא וחמשת הילדים - ברכבת העושה דרכה לאוקראינה. אבא נשאר בעיר כדי לחסל את עסקיו."

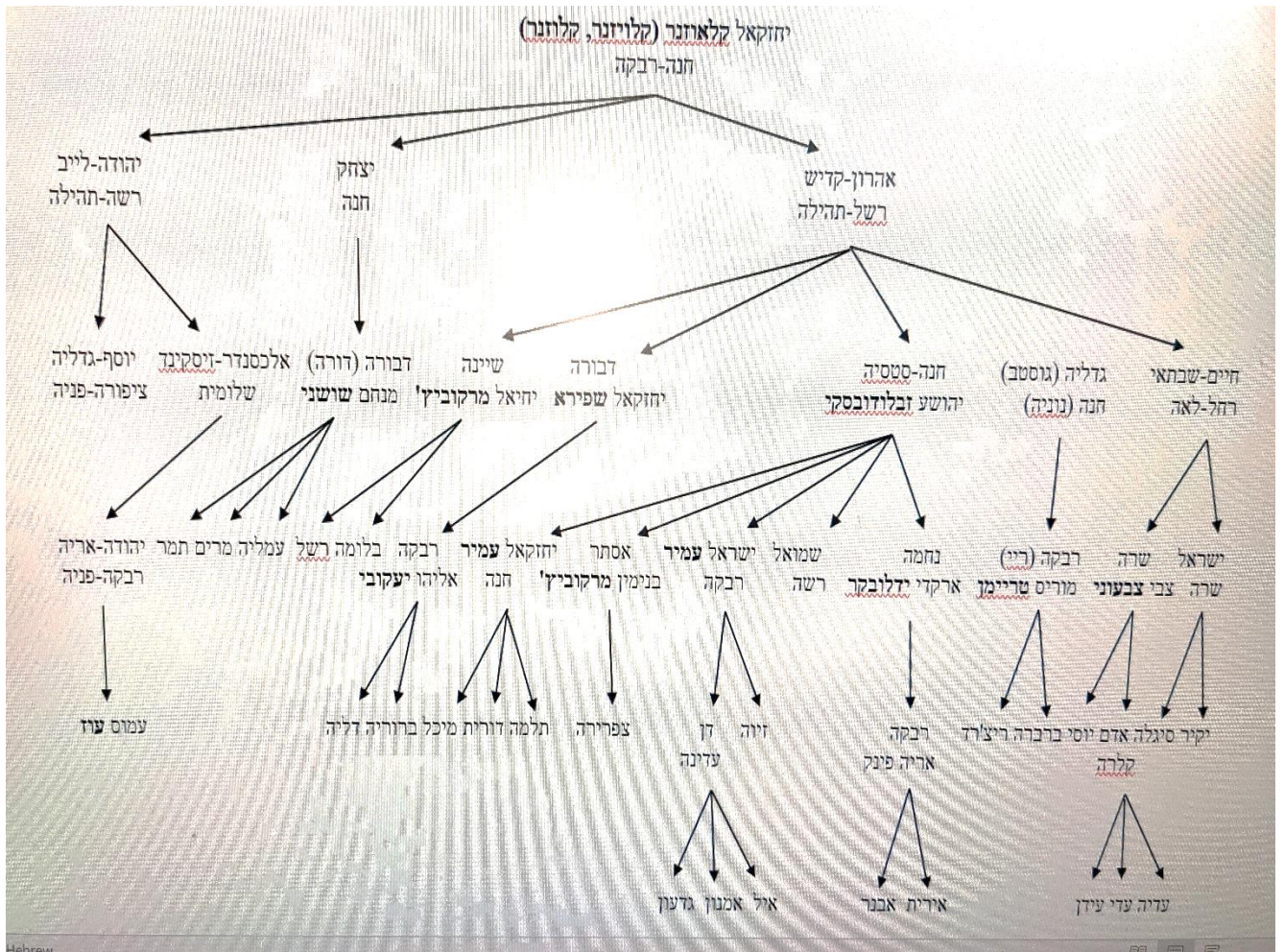
על משפחתה של סבתי חנה-סטסיה קלוזנר סיפרה דודניתו של אבא - רבקה יעקובי:

"בעיירה טרוקי שבפלך וילנה חי יהודי בשם ברוידה. שמו הפרטי אינו ידוע, אבל אחרי מלחמת העולם הראשונה נמצאה בחורבות הבית שהיה שייך לו חותמת בשפה הרוסית עם השם אוֹרְל (או: אוֹרְיֹל) ברוידה. היו לו חמישה בנים, ומפחד הגיוס לצבא בחר לו כל אחד מהם שם משפחה אחר (כדי להיחשב כבן יחיד): ברוידה, מגיד, אהרונסון וטרוצקי (החמישי היה, כנראה, מוסלביץ'). לשמריהו טרוצקי היו כמה ילדים: ראשה-תהילה (אמה של רבקה קלוזנר), קדיש-גדליהו (אשתו: פניה), חיים-יפים (אשתו: ליזה), יהודה-לייב (אשתו: ורה) והניה (בעלה: מנדל). ראשה-תהילה, שהתחתנה עם אהרן-קדיש קלוזנר, נשארה בטרוקי, והשאר עברו לקייב.

ביתם של אהרן-קדיש וראשה-תהילה היה פתוח לכל. הוא היה עשיר, אבל הקדיש את רוב זמנו לצורכי ציבור. עבור עבודתו הציבורית וחברותו במועצת העיר מאז הקמתה, קיבל 3 מדליות מהצאר ניקולאי. הכבוד היה גם בסרטים שצורפו למדליות. המדליות נשארו בידי בנו שבתאי ולא ידוע מה עלה בגורלן. אומרים שהוא מכר אותן בצוק העיתים. אהרן-קדיש קיבל גם אזרחות כבוד העוברת בירושה לבנים, ולבנות – עד נישואיהן. הוא דאג להשכלת ילדיו והביא מורה פרטי שחי בביתו – פנחס שוקיאן, שהיה אחר כך ציוני ידוע. גם בני אחיו באו ללמוד עם ילדיו, במיוחד עברית, וביניהם היה יוסף קלזנר. כל הילדים ידעו עברית והיו ציונים פעילים. כשאהרן-קדיש מת בשנת 1922 נכתבו עליו הספדים גדולים ברוב עיתוני וילנה – על אישיותו ועל פעלו בעזרה לציבור שנעשה שלא על מנת לקבל פרס. אין פלא בכך שחלק גדול ממשפחתו חי בישראל, כיוון שקיבלו חינוך לאהבת המולדת ההיסטורית.”

הוריו של אהרון-קדיש היו יחזקאל קלזנר (1824-1877) שהיה רב בקרקוב ואשתו חנה-רבקה. אהרון-קדיש (1850-1922) היה בנם הבכור. האחים האחרים היו יצחק, יהודה-לייב (אביו של יוסף קלזנר), דבורה, פייגה, צבי-הירש ושמחה. ילדיהם של אהרון-קדיש וראשה-תהילה היו: חיים-שבתאי (שְׁבֶטְל) (1873-1938) - אביו של ההיסטוריון של קהילת וילנה ד"ר ישראל קלזנר (1895-1981) וסבם של הטייס אדם ("דידי") ושל הכנר יוסי צבעוני, פרופ' גדליהו-גוסטב (1875-1956) – אביה של ריי טריימן שבלוס אנג'לס, סבתי חנה-סטסיה (1879-1933), דבורה (-1880 1953) – אמה של רבקה יעקובי, מאיר (יליד 1882), נחמה (ילידת 1884) ושיינה (ילידת 1885) – אמן של ראשה ובלומה מרקוביץ', הפרטיזניות מווילנה.

תרשים התמצאות לקשרים המשפחתיים בין הקלאוזורים

יוסף קלוזנר, בן הדוד מהעיירה אולקניקי⁵, שהיה צעיר בשנה משבתאי ומבוגר בשנה מגדליה, אהב והעריך מאד את דודו ובני ביתו. וכך הוא מספר עליהם באוטוביוגרפיה שלו 'דרכי לקראת התחיה והגאולה':

"דוד היה לי בעיר טרוקי, פלך וילנה, אהרון קדש קלאוזנר שמו⁶. זה היה אדם נפלא במינו. הוא היה אמיד לפי קנה-המידה של העיירות היהודיות באותם הימים, אבל לא עשיר. ואולם הוא עשה צדקה וחסד לא לפי מידת-עשרו. לא היה רק בעיירתו אלא גם בכל הסביבה של טרוקי נדבן ומרבה-להיטיב כמותו, ואשתו טובת-הלב והצדקנית, ראשה תהילה, עוזרת על-ידו, מחזקת את ידיו ומעוררת אותו לכל דבר טוב ונאה. תמיד היה אפשר לראותו רץ ומשתדל לטובת-הקהילה ולטובת בני-אדם זרים ומוזרים לו. בית פתוח כזה לא ראיתי מימי. בני-אדם זרים ומוזרים היו באים למשפחת קלאוזנר, מתאכסנים בבית, אוכלים ושותים – ונפטרים באמירת-תודה בלבד. לא הייתה בבית זה מנוחה לא ביום ולא בלילה מאנשים זרים, שלזה היה צריך לעזור בכספים ולהלה – בהשתדלות או בעצה. בכל הסביבה נודעה צדקתו ורבתה תהילת-ביתו. בתים כאלה אין לראות עוד בימינו, ובפרט בערים הגדולות, שמצטיינות בקרירות-יושביהן ואדישותם לכל סבל פרטי וכללי, אם העזרה הניתנת על-ידם לא תצלצל בכל הפעמונים...

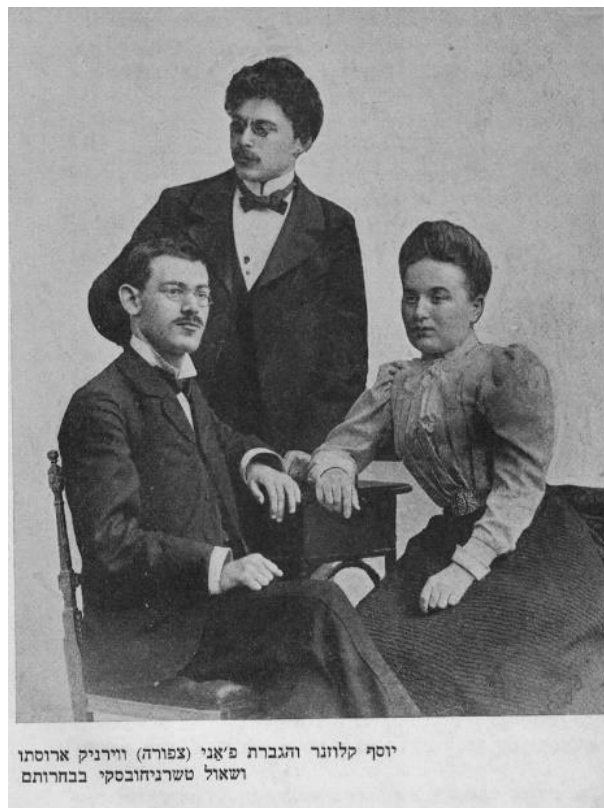
ר' אהרון קדש קלאוזנר, למרות שלא נטה ממנהגי-ישראל וקיים את המצוות ככל שאר היהודים, לא האמין באמונות תפלות והרגיש בדבר, שסמוך לסוף המאה הי"ט שוב אי-אפשר לחנך את בניו בחינוך הישן של ה"חדר" וה"ישיבה". ודאי, גרמה לכך קירבתם של וילנה ומשכיליה לטרוקי. ואז, בשנות השמונים למאה הי"ט, גם נשבה רוח חדשה בישראל אחר הפרעות של שנות 1881-1882 ושאר המאורעות המעציבים באירופה כולה (האנטישמיות בגרמניה, עלילת-הדם בהונגריה, ועוד). צמחה בלבותיהם של משכילי-ישראל אכזבה גדולה ביחסם לתרבות-אירופה ולהשכלתה:

⁵ אולקניקי נמצאת כ- 50 ק"מ מדרום לטרוקי. יוסף-גדליה בן יהודה-לייב קלוזנר (1874-1958), נולד וגדל בכפר אולקניקי אך בילדותו בילה הרבה עם בני המשפחה בטרוקי ולמד איתם עברית ולימודי יהדות מפי המורה שסבא-רבא אהרן קדיש שכר עבורם. בהיותו בן עשר נדדה המשפחה לאודסה. שם התודע לחוגי 'חיבת ציון'. ב- 1897 בגיל 23, נסע ללמוד באוניברסיטת היידלברג. שם למד פילוסופיה היסטוריה וספרות. בשובו לאודסה עסק בכתיבה, בהוראה ובפעילות ציונית. בין 1917 ל-1919 שימש כדוצנט, ולבסוף גם פרופסור, באוניברסיטה של העיר אודסה. בסוף 1919 עלה לארץ-ישראל, עם ספרייתו הגדולה, באונייה "רוסלאן" – ה"מייפלואר" של העלייה השלישית, יחד עם אישים רבים שהשפיעו מאוחר יותר על החברה והתרבות העברית בארץ, ובהם רחל המשוררת, האדריכלים יהודה מגידוביץ' וזאב רכטר, הרקדן ברוך אגדתי, הקריקטוריסט אריה נבון, המשורר יונתן רטוש, ד"ר חיים יסקי ועוד.

⁶ כמה מהשמות בוטאו ו/או נכתבו באופנים שונים. כך 'וילנא' או 'וילנה', 'קלוזנר', 'קלאוזנר' או 'קלויזנר'; 'קדיש' או 'קדש'.

סמוך לסוף המאה הי"ט, בדורה של הליבראליות והאמנציפאציה, מטיפים לאנטישמיות בגרמניה ה"נאורה", מעלילים עלילת-דם בהונגריה ושוודים רכוש יהודי ומכים ופורעים ואף הורגים יהודים ... לעין-השמש ברוסיה – ואין מציל, ואין גם מוחה בתוקף... ובכן – לאהליך, ישראל! אל-נא תתלה את תקוותך באמנציפאציה ובתרבות של הגויים, בישרם ובצדקתם. יש לך תורה מאירה, לשון קודש "ישנה"-חדשה, ספרות עתיקה וצעירה, ויש גם ארץ-מולדת רחוקה במקום וקרובה ללב... כך היה הלך-הרוח של ה"משכילים העבריים" ...

ר' אהרן קדש קלאוזנר לא נכנס לתוך השאלות הסבוכות של היחס בין הלאומיות ובין ההתקדמות, אבל הרגיש בדבר, שיש לתת חינוך חדש, לאומי-אנושי, לבניו – ואף לבנותיו, מה שהיה חידוש גדול באותם הימים. ולפיכך הביא מווילנה מורה משכיל, פנחס שוקיאן שמו, שהיה אחד מן הראשונים במשכילים העבריים, שנעשו חובבי-ציון, וכשנתייסדה אחר-כך אגודת "בני משה" היה אחד מחבריה. שוקיאן נתחנך על ספרי מאפו וסמולנסקין ונעשה לאומי אדוק ואוהב את הלשון העברית בכל לבו ונפשו, ואף אם בשנות השמונים למאה הי"ט עדיין לא דיברו עברית בגולה היה מתייחס אל העברית כאל לשון מדוברת והיה מלמד אותה כלשון חיה."

יוסף קלוזנר והגברת פ'אני (צפורה) ווירניק ארוסתו
ושאול טשרניחובסקי בבחרותם

מספרו האוטוביוגרפי של עמוס עוז, נכדו של אלכסנדר זיסקינד קלזנר, אחיו של יוסף, 'סיפור על אהבה וחושך':

"ר' אלכסנדר זיסקינד מהורודנו, שנפטר בשנת 1794, ... היה מיסטיקן, "מקובל", סגפן, מחברם השקדן של כמה "ספרי מוסר" רבי-השפעה... בנו, ר' יוסלה ברא"ז... נחשב לצדיק תמים שהגה כל ימיו בתורה ומעולם לא יצא מבית המדרש בכל ששת ימי המעשה, ואפילו לא לשם שינה... בנו של ר' יוסלה, ר' אלכסנדר זיסקינד ברא"ז... היה סוחר אמיד שסחר בתבואות, בפשתן, ואף בזיפי חזיר... בנו, מנחם-מנדל... התיישב באודסה בתחילת שנות השמונים של המאה התשע-עשרה וניהל, יחד עם פרלה אשתו, בית-חרושת קטן לזכוכית... את אחותו של מנחם-מנדל, ראשה-קיילה, השיאו בשידוך ליהודי פשוט מן הכפר הקטן אולקניקי שבליטא (לא הרחק מווילנה), יהודה-לייב קלזנר שמו, בנו של חוכר-אחוזה בשם יחזקאל קלזנר, מצאצאיו של ר' אברהם קלזנר בעל "ספר המנהגים" שחי בווינה בשלהי המאה הארבע-עשרה.

הקלזנרים שבכפר אולקניקי, שלא כמו דודניהם שבעיירה הסמוכה טרוקי, היו ברובם יהודים כפריים פשוטים, חסונים, עקשנים ותמימים. יחזקאל קלזנר גידל פרות וכבשים ועצי פרי וירקות, תחילה בכפר פיפישוק (או פפישקי), אחר-כך בכפר רודניק, ולבסוף בכפר אולקניקי - כולם בסביבות וילנה.

יהודה-לייב, כמו יחזקאל אביו לפניו, למד קצת תורה ודף גמרא מפי מלמד כפרי, שמר מצוות אך תיעב פלפולים דרשניים. הוא אהב לחיות חיי חוץ וסלד מפני חי חדר. אחרי ששלח ידו בסחר תבואות ונכשל מפני שסוחרים אחרים גילו חיש-קל את תמימותו והצליחו להערים עליו ולדחוק את רגליו, קנה לו יהודה-לייב קלזנר בשארית כספו סוס ועגלה והיה מוליך לו להנאתו נוסעים ומטענים מכפר לכפר.

עגלון מתון היה, רך-מזג ושמח בחלקו, חובב אוכל טוב וזמירות של שבת וחג ולגימת יי"ש בליל חורף. מעולם לא הצליף בסוסו ולא נרתע מפני סכנות. אוהב היה לנווד יחידי, בנסיעה איטית ונינוחה, בעגלת העמוסה עצים או שקי תבואה על פני היערות בחושך, לאורך ערבות ריקות מאדם, בסופות שלגים, ולרוחב משטח הקרח הדק שכיסה את הנהר בחורף. פעם אחת (כך אהב סבא אלכסנדר לספר לי שוב ושוב, בערבי החורף), נשבר קרום הקרח תחת גלגלי עגלתו של יהודה לייב, והוא קפץ ותפס בשתי ידיו החזקות ברסן הסוס ומשך וחילץ את סוסו ואת עגלתו מתוך מי הקרח.

שלושה בנים ושלוש בנות ילדה ראשה-קיילה לבעלה העגלון. בשנת 1884 חלתה ראשה-קיילה במחלה קשה, והקלזנרים החליטו לעקור מאולקניקי הנידחת שבליטא ולהתיישב באודסה, עיר מגורי אחיה העשיר והתקיף של החולה: מנחם-מנדל ברא"ז ודאי יתמוך בהם ויסייע לאחותו להגיע לטיפולם של טובי הרופאים.

בבואם לאודסה ב- 1885, היה הדוד יוסף, הבן הבכור של הקלונזנרים, נער "עילוי" כבן אחת-עשרה, שקדן כפייתי, שוחר עברית וצמא-השכלה. דומה היה לדודניו, הקלונזנרים הידענים והחריפים מו העיירה טרוקי, יותר מאשר לאבותיו החקלאי והעגלונים מאולקניקי. דודו האפיקוראי-הוולטריאני מנחם ברא"ז הועיד אותו לגדולות וסייע לו בלימודיו. אחיו אלכסנדר זיסקינד, לעומתו, היה בעת המעבר לאודסה ילד כבן ארבע, סוער ורגשן, שהתגלה עד מהרה כדומה יותר לקלונזנרים הכפריים, אביו וסבו: לבו לא הלך אחר הלימודים, ומקטנותו אהב לשוטט ארוכות בחוץ, להציץ במעשיהם של בני אדם, לחרחך ולמשש את העולם, להתבודד באחו או ביער ולחלום חלומות."

אחרי עשר שנים, ב- 1895, עזב יוסף קלונזנר את אודסה מפחד הגיוס לצבא הצאר, וחזר לבית הדוד בטרוקי ב- 1895, ואהרון קדיש עשה אז למען שחרורו מהצבא. סבתי חנה-סטסיה הייתה אז נערה כבת 16, וכנראה שבתה את לבו. באוטוביוגרפיה שלו הוא מספר, בריגוש רב, על שיט משפחתי בקיץ 1896 על האגם בטרוקי:

"שעה אחת של אושר שלם עברה עלי בעיר טרוקי דווקא. והשעה נחרתה במוחי כל-כך, עד שאי-אפשר לי שלא לתאר אותה כאן. באתי מווילנה לטרוקי באחד מערבי-השבתות של הקיץ, תרנ"ו. השעה עדיין הייתה מוקדמת, ואחד משני בניו של אהרן קדש דודי, גדליהו (הוא נהיה פרופסור לכלכלה מדינית בסנט-לואיס באמריקה) הציע לפנינו (כלומר, לפני ולפני אחיו ואחיותיו) שנשתמש בהזדמנות ונשוט בסירה ביאור הגדול והיפה של טרוקי. הסכמנו לכך – ונכנסנו לסירה. עלזים וצוהלים היינו. כולנו צעירים, בריאים ומחוסרי-דאגה. ופתאום כאילו שטף אותי גל גדול של אושר, שלא ידעתי דוגמתו מעולם. פרקתי מעלי ברגע אחד את כל הדאגות החומריות, את כל המחשבות המטרידות ואת כל ההיסוסים הנפשיים. אפשר, הפעם היחידה בחיי, שהייתי מרוצה מעצמי – מחיי, מהתנהגותי, מעבודתי, מיחסי אל בני-האדם ומיחסם של בני-האדם אלי. כלום לא ביקשתי. לכלום לא שאפתי ברגע זה – הווייתי כשהיא לעצמה סיפקה את רוחי בשלמות ובהחלט. והעיקר – אהבתי את כל היושבים והיושבות עמי בסירה אהבת אחים ואחיות. אהבתי את היאור הגדול והמשתרע לכל מלואו של מראה-העיניים בשלוות-אדירים. אהבתי את הטבע הנהדר שעל שפת-היאור. וברגע זה אהבתי את כל בני-האדם, ואילו היה אפשר הדבר, הייתי מחבק אותם כולם ביחד עם הטבע כולו בחיבוק-אהבה אחד - אושר כזה תקף אותי רק פעם אחת בחיי, ורק רגעים מועטים נמשך אושר שלם ומלא זה. אבל בת-קולו מהדהדת בנפשי מאז ועד היום, זה כשישים שנה, ובטוחני שעד יומי האחרון לא אפסוק מלחוש אותו."

אגם טרוקי

בסירה אתו היו בוודאי שני בני הדוד בני גילו - הבכור "שֶׁבֶסֶל" יליד 1873, וגדליהו (לימים "גוסטב") יליד 1875, וגם שתי בנות הדוד, הצעירות מהם בכחמש שנים - חנה-סטסיה בת ה-17 דבורה בת ה-16 (אני מניח ששלושת הקטנים, מאיר, נחמה-בלומה ושיינה היו צעירים מדי מכדי להשתתף בחבורת השייטים). יש לי חשד סביר ביותר שלא הנוף המופלא, אלא נוכחותה של חנה-סטסיה היפהפיה בת ה-17 באותו שיט, אותה הכיר קודם כילדה, הייתה הסיבה העיקרית לריגושו ואושרו של יוסף הצעיר. שבתקופה זו של חייו, כפי שעולה מספרו, היה בעל הלך רוח רומנטי במיוחד. האם ממש חיזר אחרי חנה-סטסיה (נישואים בין דודנים היו די מקובלים אז)? האם דחתה את חיזוריו? זאת איננו יודעים. אולי כבר סוכם אז בין משפחות קלוזנר וזבלודובסקי בטרוקי על נישואיה העתידיים? על כל פנים, היא נישאה כעבור שנתיים לסבי יהושע, שהיה בוגר ממנו בשנתיים ואולי לא היה מלומד כמוהו וכמו גדליה אחיה, אך מתמונת החתונה שלהם נראה שהיה יפה תואר לפחות כבן הדוד. כעבור עוד שנתיים התחתן יוסף עם ציפורה (פאניה, פייגה) ויירניק. כשנה לאחר מכן הזוג מבקר אצל הדוד בטרוקי, אבל יוסף אינו מספר על מה שקרה שם בינתיים (במיוחד: לחנה-סטסיה ויהושע היו כבר שני ילדים: נחמה - ילית 1899, ושמואל - יליד 1900). זו הפעם האחרונה שמצאתי בספר אזכור לטרוקי או למשפחת הדוד. אבל, הסיבות שלעיל והעובדה המצערת שיוסף וציפורה לא זכו לילדים, תרמו בוודאי לכך שהקשר ההדוק שלו עם המשפחה בטרוקי נשמר במשך השנים.

חנה-סטסיה, טרוקי 26.3.1896

סבי יהושע וסבתי חנה-סטסיה נישאו ב- 14 בדצמבר 1898, כפי שלמדתי מההודעה הרצ"ב שהופיעה ב- 19 בינואר 1899 בעיתון 'המליץ':

ליב סילמאן מברך את ש"ב חנה שטסה קליוונער
לכלולתה עב"ג יהושע זבלודובסקי בר"ח טבת וינדב 25 קאפ'
, לטובת ביה"ס ביפו עפ"ש 4/918 .

המברך הוא המורה, המשורר והסופר העברי קדיש יהודה-לייב סילמן (1880-1937) מהעיירה בוטרימניץ (בפולנית Butrymańce. בליטאית Butrimonys), הנמצאת כ- 45 ק"מ מדרום-מערב לטרוקי⁸, שהיה אף הוא בין ראשוני הפעילים הציונים במחוז וילנה, והוא אכן ש"ב (שאר בשר) של החתן – אחותו מלכה הייתה אשתו של יצחק זבלודובסקי, דודו של יהושע (קדיש יהודה סילמן הוא גם סבו של עדו בסוק – בעלה של גינת, בת-דודתה של אשתי עדינה).

⁷⁷ קדיש יהודה-לייב סילמן למד בישיבת סלבודקה. ובנוסף למד לימודים כלליים ובהם עברית, שאותה גם לימד בחשאי את חבריו ללימודים. הוא הוציא לאור שבועון בשם "הקול". עם תום לימודיו, לימד בבית ספר עברי בוויילנה. בשנת 1899 החל לפרסם סיפורים ומאמרים בעיתון 'המליץ'. ב- 11 בפברואר 1903 מספר עיתון 'הצפירה' בהתרגשות רבה על נשף חנוכה מיוחד במינו שיזמו חברי ועד החדר העברי בהומל (פלך מוהילוב) ובו הוצג החזיון "יהודה המכבי" שחיבר אחד ממורי החדר לייב סילמן והוצג בעברית. במחזה נכחו כשלוש מאות איש מהעיר. בשנת 1905 נשא לאשה את אסתר כהן, בת עירתו. בשנת 1907 עלה סילמן לארץ-ישראל לבדו, ובשנת 1909 הצטרפו אליו אשתו אסתר ובתם ימימה (בארץ ישראל נולדו לבני הזוג ארבעה ילדים נוספים).

חנה-סטסיה ויהושע, וילנה 1928

יהושע זבלודובסקי

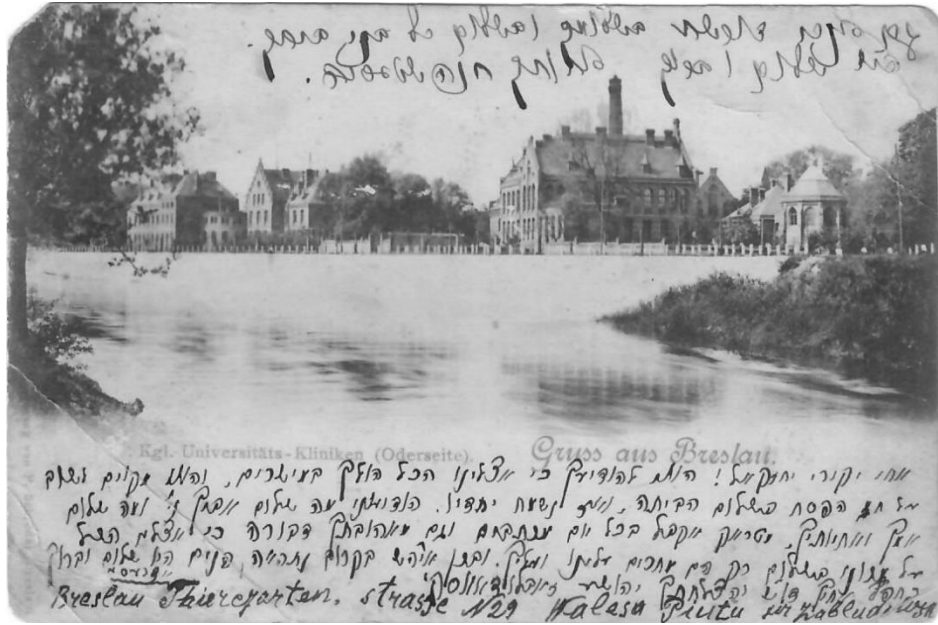
מגלויה שהשתמרה אצל אבא, אפשר להסיק שהזוג הצעיר נסע לירח דבש בברסלאו שבגרמניה, היא ורוצלב שבפולין כיום⁹. הכתובת של הגלויה היא שלמה-איזק שפירא בקובנה שבליטא, והיא הייתה מיועדת לבנו יחזקאל שפירא. בן זוגה של דבורה – אחותה הצעירה של אנסטסיה. הטקסט בגלויה נכתב, על ידי שניהם, בעברית:

אחי יקירי יחזקאל! הנני להודיעך כי אצלנו הכל הולך במישרים, והננו מקווים לשוב אל חג הפסח בשלום הביתה, ואז נשמח יחדיו. הודיעונו מה שלום אביך נייני (נרו יאיר) ומה שלום אמך ואחיותיך. מטרייק (טרוקי) אקבל בכל יום מכתבים וגם מאהובתך דבורה כי אצלם הכל על מכונו בשלום רק מחכים עלינו ועליך. ואכן איה"ש (אם ירצה השם) בקרוב נתראה פנים. היו שלום וברכה. אחיך דוי"ש (דורש שלומך) והצלחתך. יהושע זאבלודאווסקי

גם אני דורשת בשלומך ובשלום כל בני ביתך. היו שלום וברכה. אחותך חנה שטעסיה

הכתובת ('אדרעסה') הרשומה בתחתית הגלויה היא ברחוב גן-החיות (Thiergarten) strasse מס. 29, אבל מהמילים הנוספות אינני מצליח להסיק אם היה זה בית הארחה או בית פרטי (של קרוב משפחה?). אם באו לברסלאו כתיירים, ייתכן מאד שהזוג הצעיר ביקר גם באטרקציה של העיר - גן-החיות הגדול שהוקם בעיר ב-1865, ואולי ראו שם גם את הרכישות החדשות של הגן - השימפנזה מוריץ והגורילה פוסי, שהגיעו לגן מליברפול ב-1897...

⁹ ורוצלב (בפולנית Wrocław, בגרמנית Breslau), השוכנת על אי בין ערוצי נהר האודר בדרום מערב פולין, נזכרת בכתובים לראשונה בשנת 900 כעיר-שוק סלאבית. במאות הבאות עברה השליטה בעיר מיד ליד. לאחר מלחמת העולם השנייה סופחה לפולין.

ישראל, מולה (שמואל), אסתר ונחמה והאם סטסה

מתוך מאמרו של אשר שומרוני-שטרן: 'טרוקי, עיירה יהודית לשעבר' בספר 'טרוקי'

"אוכלוסייתה של טרוקי – כ- 3000 נפש, הייתה שונה בהרכבה מזה שבעיירות אחרות באותה סביבה, שהיו מורכבות מנוצרים ויהודים. כאן נתקיימה, מזה מאות בשנים, קהילה קראית מפורסמת, שבידיה היה השלטון הרוחני על כל "העם" הקראי שבמזרח-אירופה. הקראים הובאו לטרוקי בשלהי המאה ה-14 ע"י הנסיך הגדול הליטאי ויטולד, שהרחיב את גבולות ארצו עד לים-השחור ולקרים, בה ישבה קהילה קראית גדולה... לקראים שנאחזו בטרוקי הוענקו רוב אדמות העיירה ונוסף לכך זכויות ופריבילגיות שונות. מלבד חקלאות התעסקו הם גם במסחר, אך בזה נתקלו בהתחרותם התקיפה של היהודים, שישבו בליטא וסחרו בה כבר לפני בואם של הקראים... הניגודים הפכו לשנאה ובמשך מאות בשנים היו הקראים מציקים ליהודים ויורדים לחייהם בלי-רחם...
הנוצרים, כ- 2500 נפש, שהיוו את רוב האוכלוסייה של העיירה, היו ברובם המכריע קתולים... אלו, אף כי דיברו פולנית והכריזו על עצמם כפולנים, היו לאמיתו של דבר יוצאי חלציהם המעובים של פולנים, ביילורוסים וליטאים..."

חיי הכלכלה: כברוב עיירות ה"תחום", היה מקור פרנסתם העיקרי של יהודי טרוקי – המסחר. סוחרים גדולים – של פרוות, יערות וקרונות-תבואה – לא היו בעיירה, והחיים התבססו כאן בעיקר על רוכלות, מסחר-זעיר וחנויות. החנות הייתה על-פי רוב באותו בית שבו שכן החנווני, והיא הייתה פתוחה מבוקר עד ערב, מוכנה לשרת את הקונים בכל שעה. עיקר הטיפול בחנות היה מוטל על שכם האשה, שהייתה אחראית גם למשק ביתה. על דלת החנות היה מותקן פעמון, שהיה מופעל בהיכנס קונה, והאשה הייתה מפסיקה את עבודתה במטבח ורצה לחנות לשרת את הקונה. רוב החנויות היו של מכולת, וסחורתן מיועדת ע"פ רוב לסיפוק צרכי האיכרים שבסביבה – סוכר, מלח, נפט, דגים מלוחים וכו'. היו גם בעלי-יוזמה שהוסיפו לרשימה זו צרכי משק, כגון: אתים, חרמשים, חוטי-תפירה, ולפעמים אף תמרוקים. מסוג מיוחד היו חנויות הטכסטיל (מנופקטורה). אלו היו שייכות בעיקר לתושבים הוותיקים שבמרכז העיירה ונחשבו כעין "חזקה" של שתיים (או שלוש) משפחות – **אהרון-קדיש קלויזנר** ושמעון בן זלמן-בצלאל. כן הייתה חנות של "תכשיטים"..."

מרכז העירה, המנדל ועליו טבלה ותאריך יום היוסרה

המגיסטראט (המועצה העירונית)... אילו היו התושבים הפולנים רוצים, יכלו לקים את כל המועצה בידיהם בלי שיהיה אף נבחר יהודי אחד. אולם 2 או 3 יהודים מבין 12 נבחרים, נתנו טעם לשבח למועצה מבחינת הדמוקרטיה... החברים היהודים היו נבחרים על-פי רוב ע"י הסכם בחירות עם הפולנים, ועבודתם בעירייה הייתה כמו-כן נעשית מתוך "הסכם". לא עלה על דעת החברים היהודים שתפקידם בעירייה הוא ללחום בעד זכויות, כגון משרות עירוניות, תקציב עירוני לבית-ספר יהודי, תמיכה לספרייה, וכו'. היו יושבים, איפוא, היהודים כדי "לייצג" את האוכלוסייה היהודית במועצה העירונית, וכדי שה"ייצוג" יעשה חלק ונוח ככל האפשר – היו היהודים שולחים באי-כוח שיהיו מקובלים על החברים הפולנים ומקיימים איתם יחסי-ידידות אישיים – כלומר, נפגשים ושותים יחד "לחיים". יהודי מבוגר ואב לבנים לא היה יכול, כמובן, להתפנות ולשבת שבת-רעים עם יו"ר המועצה הפולני (ולשתות לשכרה); לכן נפל תפקיד ה"ייצוג" בעירייה בחלקו של ה"נוער". שנים רבות הייתה חובה זו מוטלת על שכמו של מאיר קלויזנר (אחיה הצעיר של סבתי הנה-סטסיה), ואילו בשני האחרונות היה נשלח לעירייה מטעם היהודים גם שמעון צבי. שניהם, מאיר ושמעון, שייכים היו לנוער בעיקר בגלל היותם רווקים. בייחוד ניכר הדבר במאיר: בעוד שחבריו לגילו כבר היו מטופלים בבנים ובבנות – היה מאיר רווק ו"צעיר"... הוא היה איש-שיחה נעים ובעל הליכות נאות. שנים רבות שימש כסוכן-נוסע ובעל עסקים ברחבי רוסיה, וכך רכש ניסיון רב בייחסי אנשים וחוכמת-חיים בלתי-רגילה. מסעותיו והרפתקאותיו בחבלי-רוסיה השונים היו משמשים לו מקור לא-אכזב ל"מעשים שקרו" ומשלים, וידעתו לספר אותם בטעם הייתה מחבבת אותו על שומעיו, יהודים וגויים כאחד. ביתו – בעצם ביתו

של אביו ר' אהרן-קדיש שעבר אליו בירושה – שהיה אחד היפים בעיירה, ומרוהט בטעם רב, לפי מושגי העיירה גם בהידור, היה משמש מקום נעים לפגישת-רעים. תוך כך נוצרו יחסי-ידידות אישיים בין מאיר ובין השכבה הנאורה של האוכלוסייה הפולנית, שאליה היו על-פי רוב משתייכים נבחרי העירייה, וטבעי היה שמאיר ייבחר כמגיסטרט מטעם האוכלוסייה היהודית. היפוכו הגמור היה שמעון צבי, שמימי ילדותו לא יצא מבית-הוריו ומעודו לא עזב את העיירה... לאחר שהשתקע מאיר בעיירה, נעשה שמעון לחברו ואיש-סודו, ובזכותו נכנס גם הוא לחברת "האינטליגנציה" הפולנית שבעיירה..."

העלייה ו"החלוץ": בהגיע תקופת העלייה השלישית, כבר הייתה קיימת בעיירה תסיסה חלוצית חזקה, והופעתם של "חלוצי אוקראינה" בוילנה כאילו פתחה אופק לנוער המתלבט בחיפושי עתיד. ברם, את הרושם העז ביותר עשתה עליו הופעתם בעיירה עצמה, של כמה בחורים מ"החלוץ" הווילנאי. בחורים אלה שעמדו להפליג לארץ ולפני עלייתם באו לטיול של יום אחד על אגמי העיירה, הפכו למרכז ההתעניינות של הנוער. עד שעה מאוחרת ישבו אותו לילה על אחת מגזוזטראות הבתים, כשסביבם כל נוער העיירה, ושרו משירי ארץ-ישראל. השפעת ביקור זה נשארה לימים ארוכים. היו לו גם תוצאות מיידיות: 3 בחורים – נערים מפונקים ועדינים – נרשמו כחברים ב"החלוץ" כדי לעלות ארצה. היו אלה חיים שניידר, יוסף זנדמן ונפתלי גיסר. ומפתיעה הייתה העובדה, שהוריהם, מאמידי העיירה, הסכימו לדבר. ולא זה בלבד שהסכימו - העניין היה כרוך בהוצאות גדולות: כדי לזכות לסרטיפיקטים, חייבים היו הבחורים לעבור לפני-כן הכשרה מקצועית בוילנה (בבית-הספר לנגרות של "אורט"). ההורים היו צריכים לקיים את בניהם בוילנה – בדירה ואוכל – משך שנה תמימה, וזה התבטא בסכום ניכר. מלבד זה, הוצאות הנסיעה לארץ, וזה העיקר, היו עצומות והיוו עול כבד על תקציבי המשפחות, כי לא רק דמי-נסיעה היו כלולים בזה, אלא גם "גרדרובה" של בגדים ולבנים וכלי-מיטה ועוד. אף-על-פי-כן נשאו המשפחות בעול זה באהבה ובהתמדה, עד שהבנים הפליגו לארץ."

ישראל עמיר על נעוריו (מתוך הספר 'בדרך לא סלולה')

"הגרמנים הפתיעו והגיעו מהר יותר ממה שחישב אבא בחישוביו. הוא נשאר איפוא, בוילנא, ללא יכולת לצאת ואנחנו המשכנו את דרכנו מזרחה - בלעדיו. בעקבות הגימנסיה העברית, "הגימנסיה של כהן", שעקרה מוילנא ליקטרינוסלב (מהערים הגדולות באוקראינה¹⁰), הגענו גם אנו לאותה עיר. שבתי והתקבלתי בה כתלמיד. מתוך תחושת האחריות כלפי אמא, עליה הוטל מעתה העול הכבד של הדאגה למשפחה, השתדלנו להקל על החיים עד כמה שניתן היה. למעשה הייתה יכולתנו לתרום לעניין זה מצומצמת למדי. אחי הגדול היה רק בן 14 ואחי הקטן - בן 5. למזלנו הפקיד אבא בידי אמא סכום נכבד של כסף, והוא זה שאיפשר לה לא רק לקיים את המשפחה, כי אם גם לדאוג לחינוכם של הילדים בגימנסיה. הגימנסיה העברית בה למדתי נמנתה על בתי-הספר הטובים ביותר ברוסיה. אכן, שפת הלימודים הייתה רוסית, אבל שעות רבות של לימודים הוקדשו גם לשפה העברית, לספרותה ולקורות עם-ישראל. השתדלתי שלא לאכזב את אמא ונמנית על התלמידים המצטיינים. בימי הקיץ החמים כשהשמש לוחטת והחום כבד, נהגתי לרדת לעתים קרובות לבור עמוק, מעין פיר, שהיה כרוי בחצר. בבור זה היו מאחסנים בימי החורף הקרים, קרח מן נהר הדנייפר, שחצה את העיר. בקרח זה היו הדיירים משתמשים לאחר מכן בימי הקיץ החמים, לקירור מצרכי האוכל. כשהבור התרוקן מהקרח הפכתי אני לאחד הדיירים הקבועים שלו. שם, גם הכנתי השעורים¹¹.

הגיעה שנת 1917. ברוסיה פרצה מהפכה: תגרות בין המהפכנים לבין כוחות ה"לבנים" הפכו שיגרה. תוך כדי כך נפגעו גם תושבים יהודים. בתקופה זו קמה הגנה מקומית עצמית. הייתי אז כבן 14. הסתבר לי כי ל"הגנה" אין מקבלים צעירים שכמותי. עם זאת הייתי שקוע כל כולי בהזדהות נפשית עם המגינים. כאשר נשמעו יריות בקרבת הבית - מיד הייתי מוצא עצמי בחוץ - עוקב בנשימה עצורה אחרי מהלך הקרב, משתדל שלא להתגלות לכוחות הלוחמים.

המלחמה הסתיימה. סוף סוף אנו ברכבת העושה דרכה לוילנא. הרכבת - רכבת משא והיא ומשרכת דרכה באיטיות רבה. הנסיעה נמשכה ימים ולילות עד אשר הגענו, השבח לאל, לוילנא. כאן המתין לנו, לאחר פרידה של שלוש שנים - אבא. ושוב אני בגימנסיה. הפעם - גימנסיה רוסית שבה לומדים גם פולנית, גרמנית, צרפתית ולטינית. ב-1919/20 אני מסיים את הגימנסיה (בהצטיינות) ומתחיל ללמוד בטכניקום. במקביל אני נרשם כחבר ב'החלוץ' ותוך זמן קצר מוצא עצמי חבר הוועד ומתחיל להתכונן לעליה."

¹⁰ שמה של יקטרינוסלב הוסב ב-1926 ל'דניפרו'. כיום היא עיר תאומה להרצליה.

¹¹ אני מניח שעם מעברו של יוסף קלזנר ליקטרינוסלב ב-1916, חודש הקשר שלו עם המשפחה.

תעודת הבררות של אבא ניתנה ע"י 'הגימנסיה הוילנאית של החברה להפצת המדעים',
ב- 18 ביולי 1920. התעודה היא ברוסית, ויש גם תרגום לגרמנית. וזה, בערך, תרגומה
לעברית:

זאת לתעודה כי ישראל בן יהושע (אובסיי) זבלודובסקי, שלפי התעודות של
הקהילה היהודית נולד ב-19 באוקטובר 1903, סיים את הכיתה השמינית של
הגימנסיה הוילנאית של החברה להפצת המדעים ועמד בבחינות הסיום בקורסי
הלימוד בהצטיינות.

בסיום הקורסים של השנה השמינית בשנה זו ידיעותיו מוערכות בציונים הבאים:

שפה וספרות רוסית	טוב (4)
שפה לטינית	טוב (4)
מתמטיקה: אלגברה	מצוין (5)
גיאומטריה	מצוין (5)
טריגונומטריה	מצוין (5)
פיסיקה	מצוין (5)
גיאוגרפיה מתמטית	מצוין (5)
היסטוריה	מצוין (5)
שפה פולנית	מצוין (5)
שפה צרפתית	מצוין (5)
שפה גרמנית	טוב (4)
כלכלה פוליטית	מצוין (5)
מבוא לפילוסופיה	מצוין (5)

נכון שאבא הצטיין בשפות פחות מאשר בשאר המקצועות: בעוד שבכל המקצועות
האחרים היה לו מצוין, הרי מבין חמש השפות שלמד קיבל מצוין רק בפולנית וצרפתית.
אבל כדאי לזכור שבנוסף לחמש שפות אלה למד היטב בבית, באופן פרטי, גם עברית,
ואין צורך להוסיף שידע גם אידיש.

על הפעילות הציונית בטרוקי באותו שנים מספר בן-דודו של אבא, ד"ר ישראל
קלוזנר, במאמרו 'לתולדות התנועה הציונית בטרוקי' (בספר 'טרוקי', שיצא ב- 1954
בדפוס 'אחדות'):

"הקשרים בין העיירה טרוקי ובין היישוב בארץ-ישראל, הנקרא "היישוב
הישן", היו ודאי דומים לקשרים של עיירות אחרות בליטא. רבנים ולמדנים מערי
ליטא ועיירותיה עלו לעת-זיקנה לארץ-הקודש והיושבים בגולה תמכו בהם
באמצעות "כולל וילנא וזאמוט". בנו של הרב בטרוקי ר' צבי, ר' שמואל סאלאנט,
עלה לא"י בשנת ת"ר (1840) בגיל צעיר, בן 24. הוא נתמנה בראשונה לדיין
בירושלים, ויצא בשנת תר"ח בשליחות הפרושים, תלמידי הגר"א, לליטא, רייסן,
זאמוט ופולין לאסוף כספים בשביל הכולל. שמואל סאלאנט נתמנה בשנת תרל"ח
(1878) לרב ראשי של האשכנזים בירושלים ובכהונה זו שימש עד יום מותו בשנת
תרס"ט (1909). בן 94 היה במותו.

בתקופת "חיבת ציון", המתחילה בשנות תרמ"א-תרמ"ב (1881-1882), היו בטרומקיי חובבי-ציון, אולם אגודה מאורגנת של "חובבי-ציון" לא הייתה. בטרומקיי ישב בראשית שנות השמונים של המאה שעברה, החובב-ציון הנלהב פנחס שוקיאן. הוא הוזמן כמורה בביתו של אהרן-קדיש קלויזנר. אחד מתלמידיו היה גם בן-אחיו של אהרן-קדיש קלויזנר, הילד יוסף, שהובא מאולקניקי לטרומקיי לשם חינוך ולימודים. הילד הזה גדל והיה לסופר עברי ולציוני נלהב, הלא הוא הפרופסור יוסף קלויזנר.

אגודה ציונית נוסדה בטרומקיי בשנת תרנ"ט, ודאי בהשפעתו של הרב הצעיר ר' נחום גרינהויז (יליד 1862) שנתקבל קרוב לאותו זמן לרב בטרומקיי. הייתה זו תקופה של גאות התנועה הציונית... בוועידה הציונית הגלילית, שנתכנסה בוילנה בחודש אב תרנ"ט (1899), לפני הקונגרס הציוני השלישי, השתתף הרב גרינהויז כבא-כוחם של ציוני טרוקיי. כעבור שנה, בקיץ של שנת תר"ס. אסיפת היסוד של האגודה נתקיימה בעיו ה' באב תר"ס, אולם פעולה ציונית נעשתה כבר לפני-כן. כך הפיצו ציוני טרוקיי מניות של אוצר התיישבות היהודים' בחודש תמוז תר"ס. השתתפותו של נציג ציוני טרוקיי בוועידה הגלילית בוילנה מראה, שכבר בשנת תרנ"ט הייתה התחלה של ארגון.

באסיפת היסוד של האגודה הציונית השתתפו בס"ה שמונה אנשים. נבחר ועד-פועל לשנה נקבעו תקנות לאגודה. לוועד הפועל נבחרו: הרב נחום גרינהויז כיושב-ראש, שלום גולדברג כגזבר וחיים-שבתאי קלויזנר כמזכיר. עוד שני חברים פועלים צורפו לוועד-הפועל: אלכסנדר צמחזון ושלמה-לייב רוגוב. בין המשתתפים באסיפה היה גם **יהושע זבלודובסקי**...

ועד האגודה ניגש לפעולה במרץ. הוא מכר לא פחות מ-32 מניות של 'אוצר התיישבות היהודים', הוא מכר גם קרוב לשבעים שקלים. בגוף חודש אב תרס"ד (1904) נסע הרב נחום גרינהויז ללונדון כציר לקונגרס הציוני הרביעי. ציוני טרוקיי אספו תרומות לכיסוי הוצאות הנסיעה.

בפנקס של החברה ש"ס, נשתמרה רשימת השוקלים בשנת תר"ס. הרשימה מקיפה 69 שוקלים, כלומר כמעט את כל ראשי המשפחות בטרומקיי.

רשימת השוקלים: 1. הרב נחום גרינהויז; 2. **יהושע זבלודובסקי**... 4. **שבתאי קלויזנר**... 15. **אהרון-קדיש קלויזנר**...

בחול-המועד סוכות תרס"א, במוצאי שבת, נקראה אסיפה כללית של האגודה הציונית בטרומקיי. מכל המוזמנים באו רק עשרים איש, בתוכם חמשת חברי הוועד הפועל (בניהם חיים שבתאי קלויזנר, אהרון-קדיש קלויזנר ויהושע זבלודובסקי) באסיפה... היה ויכוח על ייסוד ספרייה, על הפצת מניות של 'אוצר התיישבות היהודים' ועל חינוך הנוער שעזב את ה"חדר", ובייחוד הנוער הלומד אומנות. הוחלט לפתוח את הספרייה מיד לאחר שיירשמו 30 חברים ולערוך סטטיסטיקה

של הנוער המתבגר הנ"ל. הוחלט גם לגבות את התשלומים בעד המניות של 'אוצר התיישבות היהודים' ולחתום על העיתון 'די וועלט' שיצא אז בווינה. לאחר סגירת האסיפה על-ידי יושב הראש הרב נחום גרינהויז "שרו הנאספים משירי ציון, ואחרי הטיבם את ליבם הלכו לביתם שמחים וטובי-לב"...

על האגודה הציונית בטרוקי נשתמרו ידיעות מעטות. כך ידוע, שבשנת תרס"ח נשלחו מטרוקי בעד שקלים בסה"כ 5 רובלים. כנגד זה נאסף בטרוקי בשנת 1909 סכום של 31.5 רוב"כ (רובל כסף) למען הקק"ל. אם נשווה את הסכום הזה לסכום שתרמה העיר הגדולה וילנה באותה שנה, סך 529 רוב"כ, נראה שטרוקי תרמה סכום ניכר. לאחר שהתחילו רדיפות מצד השלטונות הרוסיים כנגד התנועה הציונית, נשתתקה בערי ועיירות רבות הפעולה הציונית... יש להניח, שהאגודה בטרוקי בטלה לאחר פטירתו של הרב גרינהויז (1915). אם כי האגודה הציונית חדלה לפעול, הרי הציונים בטרוקי לא חדלו להתעניין בתנועה ולעשות פעולות חשובות בשדה החינוך. פעולה כזאת היא ייסוד בית-ספר עברי בטרוקי בהנהלת מורים מודרניים. מייסד בית-הספר היה מר **חיים-שבתאי קלויזנר**... בית-ספר זה חונך דור שהיה חדור רוח ציונית ועברית. חלק מהנוער הזה עלה לארץ-ישראל בעלייה השלישית ומשך אחריו את הוריו וקרוביו. רבים מיהודי טרוקי עלו ארצה וניצלו מהשמדה הודות לרוח הציונית ששררה בעיירה."

ישראל, מולה (שמואל), אסתר ונחמה והאם סטסיה

ישראל נחמה יחזקאל שמואל חנה-סטסיה יהושע אסתר

ישראל (מאחור במרכז) בקורס נגרות של "החלוץ" בוילנה

באשטעטיקונג (אישור)

חותמת: פרעזידיום פון דער יידישער קהילה אין ווילנע, 16 מערץ 1923

דערמיט ווערט באשטעטיקט דאר זאבלודאווסקי ישראל, 19 יור, האט זיך געלערנט אוף דעם צוגריטונגס קורס פון סטאלעריי אפטיילונג אין דער פראפעסיאנעלער שול "הילף דורך ארבעיט" וילנע אין משך פון 9 חדשים (ניין). אין דער צייט האט זאבלודאווסקי דורכגעמאכט אלע פארבערייטונגס ארבעט פון אין סטולעריי-פאך מיט א גוטן ערפאלג. ער האט דערביי ארויס געוויזן פארשטענדעניש, א גוטן געשמאק און ליבע אם דער ארבעט. (תרגום: מאושר בזאת כי ישראל זבלודובסקי, בן 19, למד קורס הכנה בנגרות בבית"ס המקצועי "עזרה על ידי עבודה" בוילנה במשך 9 חודשים. במשך הזמן ביצע זבלודובסקי את כל עבודות הנגרות בהצלחה טובה. הוא הפגין הבנה, טעם טוב ואהבה לעבודה).

המשך סיפורו של אבא (מהספר 'בדרך לא סלולה'):

"העלייה בימים ההם התנהלה, כידוע, רק באמצעות סרטיפיקאטים (רשיונות עלייה). מספרם – דל ביותר. הרשיונות ניתנו בדרך כלל לבעלי הון, שהיה באפשרותם להוכיח כי בידם אמצעים בכדי להתקיים, מבלי להוות מעמסה על היישוב. אף על פי כן, באחד הימים הראשונים של שנת 1923 מקבלים, אני וחבר מ'החלוץ', הודעה להתייצב במשרד העלייה בוורשה, בעניין עלייתנו ארצה. מיהרנו, איפוא, להתייצב ושמענו בעניין רב את הסידור המתוכנן. הסתבר, שמשפחת שמידט מגרודנה קיבלה סרטיפיקאט לעלות ארצה, ומכיון שבני הזוג ערירים, הסכימו שיצרפו אליהם שני חלוצים צעירים, כאילו הללו ילדיהם. הגורל נפל על חברי ועלי. ואכן, כבר בוורשה, צויידנו, כל אחד, בדרכון חדש, מזוייף, על שם שמידט.

הדרכון על שם ישראל שמידט

בדרכנו מוורשה הביתה, סרנו לגרודנה, להכיר את ה"הורים" החדשים. הוסכם, שכאשר יקבע תאריך נסיעתם, יודיעו לנו ואז נצטרף אליהם. חזרנו הביתה ומאז חיינו בציפיה יומיומית להודעה טלפונית.

עובר שבוע, עוברים חודשיים, והודעה אינה מגיעה. התברר, בדיעבד, שה"הורים" התחרטו ואינם עולים ארצה. ובכל זאת, על מנת לנצל את הסרטיפיקט, הוחלט לבסוף, שאנו ה"ילדים", נעלה לבד, ללא ההורים. ואכן, מיד לאחר פסח 1923 יצאנו שנינו, שני "האחים שמידט", לדרך. בוורשה צידו אותנו בניירות הדרושים, וכך נסענו לווינה. בווינה רכשתי אקדח – והיה זה הנשק הראשון שהיה כולו שלי. הטמנתי אותו, אם בן, יפה-יפה בין החפצים במזוודה, והתפללתי שלא יתגלה בכניסתנו ארצה.¹²

¹² בדרכון על שם ישראל שמידט, שהוצא ב-10.4.23, אנחנו מוצאים אישור של המיופה הבריטי בוורשה, וחתימות על יציאה מפולין ב-15.4, מעבר בצ'כוסלובקיה ואוסטריה ב-16.4, וכניסה לטרייסטה (איטליה) ב-18.4.

החלוצים הראשונים שעלו מטרוקי בשנת 1923
 עומדים: יוסף זנדמן ונפתלי גיסר; יושבים: ישראל זבלודובסקי (עמיר) וחיים שניידר

לאחותי היקרה אסתר למזכרת נצה
 להתראות שם בקרוב, ישראל 9/5/1923

האנייה עליה עלינו הייתה אניית משא והיא שרכה את דרכה בעצלתיים, עמוסה לעייפה במשא וב"חלוצים". פפיראוס, נמלה של אתונה. האנייה – כך אומרים לנו, תעגון כאן כמה שעות. אנחנו, שישה צעירים וןצעירות, מחליטים שזוהי הזדמנות פז לבקר ב'אקרופוליס'. ביררנו, איפוא, את שעת ההפלגה, התיישבנו במונית ותוך זמן קצר מצאנו עצמנו מטיילים בהר השגיא, נלהבים למראה הוד הקדומים. כמצית השעה לפני מועד ההפלגה, כבר היינו בנמל. להפתעתנו התברר לנו שקיים הפרש זמנים בו שעה, בין השעונים שלנו לבין שעון יוון, וכי אנייתנו הפליגה לה לדרכה. הסתבר, שעלינולהמתנו שבוע ימים עד בואה של אנייה אחרת מאותה חברה.

מאחר והמזוודות נותרו באנייה, מצאנו את עצמנו במצב קשה למדי. אף על פי כן, החלטנו לקחת את העניין ברוח ספורטיבית ולנצל את שהותנו בפיראוס לטיולים בין שכיות החמדה של אתונה וסביבותיה. ואכן, השבוע חלף מהר. האנייה הגיעה ואנו שוב בדרכנו לארץ-ישראל. בדיעבד ייתכן שהסיפור על השתהותנו ביוון אף סייע לעלייתנו. בחוף יפו לא שמו לב לכך שלמעשה עולים, לפי הסרטיפיקאט, שני ה"ילדים" ללא אבא ואמא."

לא מצאתי חותמות יווניות בדרכון. החותמת הבאה היא מנמל אלכסנדריה של מצרים, לשם הגיע באנייה 'קריתיה' ב-28.4, ורק שבועיים לאחר מזה, ב-14.5.23, חותמת הכניסה לפלסטינה ביפו. לפי רשומות מחלקת העלייה של ההסתדרות הציונית, "ישראל שמידט" הגיע ליפו ב- 11.5.1923 באנייה 'אפריקה'.

נמל יפו בראשית המאה העשרים

למוזכרת נצח לאחי היקר ישראל ממני יחזקאל, וילנע 15.2.1925

לישראל יקירי ואהובי למוזכרת אהבה מאת דודו ודודתו, גדליהו וחנה קלאוזנר כ' תמוז תרפ"ה סנט.לואיס מיזורי

פרק ב: אוקראינה - משפחת זבודניק

מבוא

בעוד שעל משפחת אבי, ישראל עמיר (זבלודובסקי) ז"ל ידעתי לא מעט – במיוחד על משפחת אמו, היא משפחת קלאוזנר, הרי עד לשנים האחרונות, כמעט ולא ידעתי כלום על משפחת אמי, רבקה עמיר לבית זבודניק. היא ואחותה, בתיה זבודניק-ריינהרץ, סבא וסבתא זבודניק והאח יוסי ז"ל שנפטר בגיל שש לאחר עלותם ארצה, היו עבורנו בני המשפחה היחידים מצידה, בארץ או בחו"ל. בילדותי ובנעוריי לא עניינו אותי קשרים משפחתיים רחוקים, ולא שאלתי לפרטים נוספים.

הגעתי ללימוד תולדות המשפחה רק כעבור שנים רבות, כאשר כחלק ממטלת בר-המצווה בבית-הספר נדרש בנו הצעיר גדעון להכין אלבום שורשים משפחתי. במסגרת זו סיפרה לו אמי רבקה, בקיצור רב, את סיפורה של משפחתה עד עלייתם ארצה. סיפור זה, המובא להלן, הוא נקודת המוצא לחלק הראשון של ההיסטוריה של משפחת זבודניק המובאת כאן – החלק המספר על קורות המשפחה לפני העלייה לארץ ישראל. האירועים עליהם מסופר בחלק זה אירעו לפני מאה שנה ויותר, וקשה מאד להגיע לתיעוד עבורם. עלינו גם לזכור שמדובר בזמנים בהם אמצעי התחבורה והתקשורת המוכרים לנו כמעט ולא היו קיימים, ולכן עולמן היום יומי של הנפשות הפועלות היה מוגבל, למעשה, לעיירה או הכפר בהם התגוררו ואולי גם ליישוב או שניים בטווח נסיעה בסוס ועגלה...

הכתובת החרוטה על המצבה של סבא, בבית העלמין קריית-שאול היא: **חיים בן דוד-אשר זבודניק**, נפטר כ"ט חשון תשכ"ג, בן ע"ח שנה, (כלומר, יליד 1884). על המצבה הסמוכה חרוט: **שרה בת פנחס זבודניק**, נפטרה ג' אדר א' תש"ל, בת פ"ג שנה (ילידת 1887). מילדותי זכור לי במעומעם שסופר פעם ששם משפחתו של אביה של סבתא היה **כגן**,

למאמץ איסוף החומר והשלמתו הצטרף בן-דודתי יוסי ריינהרץ, שאצלו נשמרו כמה מהגלויות והתמונות הישנות שנשתמרו במשפחה.

סיפורה של אמי רבקה עמיר על חיי הוריה עד העלייה לארץ ישראל

"אבי חיים זבודניק היה הבן השביעי להוריו בכפר גריגורובקה ליד הדנייפר, כארבעים ורסטאות מקייב¹³. ארבעה (או חמישה) מאחיו מתו בשחפת, בה נדבקו כאשר למדו בקבוצה (לא היה שם בית ספר תיכון). הוא עבד אצל בעל מפעל לסוכר, יהודי בשם זייצב¹⁴, שהיה מגדל סלק סוכר וגם קונה את הסלק מאיכרים (האריסים של בית החרושת גידלו את הסלק ישירות עבור בית החרושת). רוב העובדים הבכירים של המפעל היו יהודים, ואילו האיכרים היו אוקראינים, מה שגרם, כמובן, להרבה רגשות אנטישמיים. אבל את סבא חיים חיבבו רבים.

שמה של אמי שרה-סוניה לא היה, בעצם, שרה אלא כנראה רחל, אבל היא החליפה את שמה כדי שלא יהיה שמה כשם אם בעלה. שם משפחת אביה היה כגן. אותו כגן היה סופר סת"ם בן סופר סת"ם, אבל היה משכיל גדול, וקרא וידע הרבה שפות – רוסית, אוקראינית, גרמנית, צרפתית, עברית ויידיש. מכיוון שעסק הרבה בלימוד ובקריאה, לא הקדיש זמן רב לעבודה ולבסוף נסמך על שולחן חותנו, ולאחר שזה העמיד בפניו אולטימטום – להתחיל לעבוד ברצינות או לעזוב, התגרש מאמה של סוניה ולימים התגלגל לאנגליה. משם היה עוד כותב לאשתו גלויות (70 שורות בגלויה!) בעברית, דרך אשה אחת. כשנודע הדבר לאביה, הכריח אותה לענות, והיא ענתה לו שאינה מוכנה לשמוע ממנו יותר. לימים, כשעלתה משפחתנו ארצה והיינו זקוקים לסעד מוראלי, יותר מאשר כספי, הפצרנו, הבנות רבקה ובתיה, באמא סוניה, לכתוב לסבא שבאנגליה, אך היא סירבה. האם שלה נישאה שנית, הפעם למישהו בשם טשרניחובסקי, ונולד להם בן שהיה אחר כך קצין [...].

לאמי סוניה היו שבעה הריונות, אבל אני (רבקה) הייתי הראשונה שנולדה. בתיה, הבת השנייה, הייתה חלשה ולא דיברה עד גיל שלוש. היא זוכרת איך אמנו סוניה לקחה אותה לרופא בקייב – קודם נסעו אל הנהר, ואחר כך באנייה-אוטובוס העירה. הרופא אמר שכדי להתחזק עליה לאכול הרבה חלמוני ביצה. זה הצליח...

היחסים עם האיכרים עצמם היו בסדר, אולם הצעירים שגויסו למלחמת העולם נתפסו לאנטישמיות חזקה, ובמכתבים הביתה כתבו שכשיחזרו יהרגו את כל היהודים. כמה מהאיכרים הזהירו את אבא חיים, והוא החליט לעבור עם משפחתו – אמא סוניה, בתיה ואני והתינוק יוסף - העירה לקייב, ב-1917.

¹³ מידת המרחק ה'ורסטאה', שהייתה נהוגה באימפריה הצארית, הייתה כ-1,066 מטר.

¹⁴ ברשימת הבוחרים היהודים ל'דומה' בשנת 1907 מופיעים אנשל זייצב ובנו משה, כנראה בני משפחתו של איל הסוכר יונה זייצב, כבעלי דירות פרטית בעיירה הסמוכה גרמנובקה.

בקייב גרנו לא ליד הנהר, אלא במקום היותר יוקרתי – הגבעות הקרובות ליער - ברחוב טורגנייב, לא רחוק מהכיכר הגדולה של התיאטרון הגדול (בולשוי). בקרבת מקום גרו גם הטשרניחובסקים. אבא חיים פתח חנות לממכר מזונות-יסוד: מלח, סוכר, קמח ותה. במהומות שנלוו למלחמת האזרחים התפרעו חילות שונים וכנופיות שונות, כל אחד בתורו – הלבנים והאדומים, ובייחוד ההאידמאקים האוקראינים שהיו אנטישמיים ביותר, והתושבים המקומיים היו מלשינים להם – כאן וכאן גרים יהודים. זכורים במשפחה שני סיפורים על מקרים שבהם אבא חיים כמעט נרצח. במקרה האחד פרצה כנופיית האידמאקים לבית. הם התפרעו ושדדו, ולבסוף הורידו את הנברשת שהייתה מעל לשולחן האוכל ותלו את אבא שם ואיימו להרגו בתלייה. היה לבית חלון גדול מזכוכית עבה של מסעדה קלה (כמו 'תנובה'). אמא סוניה הגיעה משם, ולמרות שלא הייתה אשה חזקה, שברה במו ידה את הזכוכית. השודדים נבהלו מהרעש וברחו וכך ניצל אבא. במקרה השני פרצו היידמאקים¹⁵ לחנות והעמיסו את כל הסחורות על עגלות. הם אמרו ליהודים שיבואו לקנות מהם בחזרה את הסחורה, ביוקר, במקום מסוים ביער. היהודים, ביניהם סבא שהגיע לשם, נקשרו לעצים וההידמאקים הצליפו עליהם במגלבים כמעט עד מוות. סימנים מפצעי ההצלפות נותרו בגופו של אבא עד מותו.

הוא ברח מן העיר והגיע לקישינב¹⁶. שם הכיר שני אחים שייבאו תפוזים. אבא היה קונה מהם ארגז ומוכר תפוזים. הוא עשה זאת בהצלחה וזכה לאמונם. אחר כך החליט לחזור לקייב ולהעביר את משפחתו לקישינב. אמא, שבינתיים נשארה עם הילדים בעיר בתקופת מלחמת האזרחים. הסתירה בשלב מסוים בביתה שני יהודים חברי המפלגה הקומוניסטית. כשתפסו הללו את השלטון הם נתנו לה היתר לחזור למכור מוצרי יסוד במחסן, ומזה התפרנסה. כשאבא חזר יצאו כולם יחד לקישינב, בערך ב-1921, ושם שהו שנתיים. היהודים בעיר חיכו בתור לקבל סיוע של הגיוינט כדי לנסוע לאמריקה. אבא התעקש לעלות לארץ ישראל. נסענו ארצה באנייה "בוקרסט" ועלינו בחוף יפו ב-18.3.1923.

בעשור האחרון ניסינו, בן-דודי יוסי ריינהרץ (בנה של דודתי בתיה) ואני (דני בנה של רבקה), למצוא עוד מידע על תולדות משפחת זבודניק. אצל יוסי השתמרו כמה עשרות תמונות שלאחר מות סבתא שרה-סוניה עברו לבתיה. לאחרונה מצא גם כמה דפים בהם כתבה בתיה דברים שזכרה על ילדותה, והם משלימים את סיפורה של אמא.

¹⁵ היידמאקים (מטורקית היידמאק - שודד בהמות) היה כינויה של תנועת קוזאקים אוקראינית אלימה שכוונה כנגד השלטון הפולני במאה ה-18.

¹⁶ קישינב, כיום בירת רפובליקת מולדובה, הייתה בתחילת המאה העשרים העיר המרכזית בחבל בסרביה באימפריה הרוסית, וכ-40% מתושביה היו יהודים. לאחר מהפכת אוקטובר השתלטו הרומנים על החבל. אמצעי התחבורה בין קייב לקישינב היה, באותם ימים, הרכבת.

סיפורה של בתיה

"נולדתי בכפר גריגורובקה, 40 וירסט מקייב. בכפר זה היה בית-חרושת לסוכר בו עבדה רוב האוכלוסייה של הכפר. בעל בית-החרושת היה יהודי בשם זייצב, וכל הפמליה של הפקידות היו יהודים. המהנדס היה לטבי. אבי היה ה'פּלֶנְטָטוֹר', כלומר סֶפֶק החומר הגולמי – סלק-סוכר (לבן). הוא דאג לעיבוד הקרקע וגידול הסלק על אדמות בית-החרושת בכפר ובסביבה, ובכפרי האזור קנה סלק בעונה, או לפני כן - כאשר הכפריים פנו אליו לקבל מקדמה על התוצרת שאותה הוא היה צריך להעריך. העבודה הזו חייבה אותו להיות בקשר עם האוכלוסייה ולהיות איתם ביחסים טובים. היו לנו תנאים טובים שסיפק בית-החרושת, חוץ מרופא - היה רק פֶּלְדֶּשֶׁר (מעין אה מדופלם) שמילא מקום רופא. חלב-אם לא שתיתי. כשראו הורי שאיני מדברת ואיני מהלכת, לקחה אותי אמי בכרכרה עד הדנייפר ועל האנייה עד קייב, אל רופא ילדים שציווה להאכילני בחלמונים – ואני קמתי על רגלי והתחלתי לדבר. בגלל הרבולוציה יעצו לנו הגויים לעזוב את הכפר: כאשר החיילים הרוסים שמרדו בצאר כתבו מכתבים להוריהם, הם איימו כי כשיבואו הביתה יהיו היהודים הקרבנות הראשונים - עם בעל בית-החרושת. ההורים, כאות תודה על יחסו של אבי אליהם, באו במגע אתו והמריצו אותו לעזוב את המקום עם המשפחה. הוא לקח את המשפחה ואת הוריו והעביר אותנו לקייב, עם כל החפצים שאפשר היה להעמיס על העגלה.

בקייב אבי עסק בסחר שבזמן המלחמה היה הנפוץ ביותר: קמח, סוכר ומלח. קייב בירת אוקראינה סבלה בימי המלחמה מחילופי שלטון וכל פעם עברה לידיים שונות, ועל הכל שילמו ביוקר היהודים. ליהודים שם הצטרפו יהודים רבים שברחו כמונו ממקומות קטנים, כפרים ועיירות, וגם אלינו הגיעו קרובי משפחה משני הצדדים, של אמא ואבא, והצטופפו אצלנו. אנו גרנו במקומות מרכזיים, כמו ע"י התיאטרון הגדול, רחוב גימנזיציסקה ואחר כך בטורגנייבה. שם יהודים כמעט לא היו, והשכנים, ביניהם היו פולנים, היו מצביעים על ביתנו: "כאן גרים יהודים", והתוצאות היו די עגומות. פעם באו למחסן שהיה בעיר לקנות מצרכים – כלומר קמח, סוכר ומלח. העמיסו עגלות מלאות ואמרו להם שיבואו בשעה מסוימת למקום מסוים לקבל את הכסף, וכאשר הגיעו לשם לקחו אותם ליער (מסביב לקייב הרים מיוערים) וקשרו אותם לעצים, הצליפו עליהם ופצעו ואמרו: "נשלם לכם במטבע קשה". אחרי המקרה יצאו ההורים, ואנחנו הילדים הועברנו לסבתא אם אמי. הם נדדו עד עליית הקומוניזם לשלטון – אמא לא יכלה לשאת את הגלות הכפויה ואבא המשיך את דרכו לבסרביה, בגנבו יחד עם רבים את הגבול, והגיע לקייב.

אמא בינתיים עזרה לבחורים יהודים להסתתר בביתנו בדעה שיוחלפו השלטונות, ובתמורה על כך כאשר הקומוניסטים חזרו לשלטון עזרו לאמא

לפתוח את המחסן והיא שוב סחרה בקמת, סוכר ומלח יחד עם בחורים שהסתתרו בביתנו. אבא אחרי שנה ששהה בבסרביה התגעגע למשפחה והחליט שוב להתגנב ולעבור את הגבול, לחסל את עסקיו בקייב, לקחת כמה ומה שאפשר ולחזור לבסרביה... הוא חזר ולקח אותנו ונסענו דרומה עד לגבול בסרביה. גנסנו את הגבול ולאחר הרבה-הרבה תלאות הגענו לקישינב. שם שהינו שנתיים עד שקיבלנו רשות לנסוע לארץ."

תוך כדי חיפוש באינטרנט אחרי אותו קצין טשרניחובסקי הגעתי למקורות שונים, במיוחד באינטרנט, וזה מה שלמדנו לגבי האנשים והמקומות שבהם מדובר:
נראה שמקור משפחת זבודניק הוא בעיירה קורץ (קוריץ). פרטים עליה אפשר למצוא באתר של איל תמוז, שסבו החליף את שמו מזבודניק לזבדי.

הכפר הקטן גריגורובקה שבו גרה משפחת חיים זבודניק היה ליד העיירה גרמנובקה, הנמצאת 18 ק"מ דרומה מהעיירה הגדולה יותר אוֹבוֹחֹב שנמצאת כ- 47 ק"מ מזרם לקייב. באתר jewishgen מצאתי שברשימת הבוחרים היהודים ל'דומה' בפלך קייב משנת 1907, המכילה את הגברים בעלי הרכוש או בעלי העסק שגילם מעל 24, מופיעים סבא-רבא דויד אברומוב (כלומר: בן אברהם) זבודניק מגרמנובקה, ששילם מס דירה, וסבא חיים דוידוב (בן דויד) זבודניק מגריגורובקה-גרמנובקה, ששילם מס עסק. ברשימה מצאתי גם את פינחוס (פינחס) מושקוביץ' (בן משה) כגן מהעיירה אוֹבוֹחֹב, שרכושו מוערך ב- 250 רובל, והוא כנראה אביה של סבתי סוניה. כמו כן נמצאים שם גם יענקל מושקוביץ' כגן מהעיירה טריפולקה הסמוכה¹⁷ ואהרן מושקוביץ' כגן מהעיר אוֹמֶן – שהם כנראה אחיו של פנחס. גריגורובקה "נבלעה" בגרמנובקה בתחילת המאה העשרים. בשנות החמישים שונה השם ל'קֶרְסֶנוֹוִיָה'. ב- 1900 היו בגרמנובקה 1,352 יהודים - כשליש מהתושבים בעיירה. אך אחרי פרעות 1919 נותרו רק כמה עשרות – ב- 1926 נמנו בה 26 יהודים בלבד.

לאחרונה קישר אותי המתמטיקאי סאשה סודין לקרוב שלו בשם איליה וולפמן המתגורר במעלה-אדומים, וזה כתב לי: "נושא גרמנובקה קרוב ללבי, כיוון ששלושה מהרבנים של המקום - אלו דורות 3 עד 5 ממני (סבים דרך אבי) - בתו של אחד מהם, דרך אגב, התחתנה עם צירניאחובסקי שששה דיבר אתך לגביו. על המקום הזה אני יודע לא מעט מכל מיני מקורות (כולל פרסומים רבים בעתונות העברית (!) שיצאו ברוסיה בסוף המאה ה-19). חוץ מזה, גם לגבי גרמנובקה

¹⁷ המרחק מטריפולקה לאובוכוב הוא כ- 33 ק"מ, ולגרמנובקה – כ- 30 ק"מ.

לאחרונה צצו לא מעט מסמכים החל מ-1862 ועד 1919". ואכן, חלק מהחומר המובא להלן, המתייחס לתקופת ילדותו של סבא חיים, הגיע אלי ממנו:

המליץ 13 פברואר 1894

הערמאנאוקא (פלך קיוב). — העיר הזאת היא אחת הערים הקטנות בקרן מערבית דרוסיה, אנשיה כמעט כלם חסידים, אשר פעם בפעם יבקרו בבית הרב, וטרי שנה בשנה יבקר הרב את העיר לנוח את צאן מרעיתו. פרנסת העיר היא, ככל פרנסות בני ישראל בסקוטות הקטנים, אשר המה נחתים שמת לרב. הנויות וחגונים, חגונים וחגיות, אסנם יש גם בה גם, סוחרים וסוחרים—לסוכב ככפרים ולסחור בכל סקנה וקנין ובכל דבר תבא לידם; סוחרו תבואה גדולים וקטנים ביטי הרף וחוברי גנות ופרדסים ביטי הקיץ; אבל בכל זאת מצב המסחיה והכלכלה ברע הוא והמשתחר משתחר אל צרור נקיב, וכפרט לסוחרו התבואה ביטים האחרונים האלה, אשר שאלה הסכם היתה בעוברים ותשבור להם כל משען להם ופרנסתם איננה מצויה.

עיתון 'הצפירה' 12 יולי 1893

— מהערמאנאוקא כותב אלינו ה' ש"ז בערנשמין אמר: בעוד אשר סופרינו מיעצים להמפלגה העליונה, כי תכנס בעובי הקורה, במצב המעציב של רכבות גלפי ישראל הנתונים בצרה גדולה, בהיות שערי ועבודה והפרנסה נעולים לפניהם, ומבקשים מאת בעלי ואחוות העברים, כי יספחו לעבודת שרה ובבתי ורשת המעשה המון עניי ישראל, — אוכל להודיע ישער בת רבים כי הקדימו במקצוע זה לכהפ"ח ומחוזנו, הגביר האדיר ר' יונה זייצעו נ"י, אשר זה יבות בשנים יעבדו אחינו אנשים נשים ומף בשרות אחוותיו בעירנו ופועל כפם ישולם להם בעין יפה, כי בזה יקוה לחבב על העובדים האוכדים את עבודת ושרה שמתן שכרה בצדה: חלוץ עצמות, בריאות זגוף ולחם לשבע. מי יתן כי ממנו יראו וכן יעשו יבים וכן שלמים אשר ברכם ה' בהון ובנחלות שרה ברם להועיל בכל מה דאפשר מצדם לגרש את ועניות הנפרזה, הבטלה הבזויה והחזרה על ופתחים המנוולת ויתנו גם מלאכה ועבודה לפועלים בע"מ עברים בבתי חרשת המעשה שלהם והיה ועשה הצדקה שלם ושמם יהיה לברכה במרב הארץ.

בית החרושת לסוכר באזור גרמנובקה

איליה וולפמן מצא את שמו של אבי סבי, דוד זבודניק, ברשימת המבוטחים בגרמנובקה בשנת 1893 - הוא ביטח את הבית שלו, שהיה בית עץ עם גג קש.

ברשימות שהכינה מועצת העיריה ב- 1919 עבור ועדת-הגיוס של גרמנובקה, נמנות שתי משפחות זבודניק: 1. דויד בן אברהם זבודניק, "פועל שחור" (כלומר, חסר מקצוע) ללא השכלה פורמאלית. ילדיו: שְׁבֵל (שאול?), זיסל ויוסף¹⁸. 2. חיה-ביילה בת אברהם זבודניק, "פועלת שחורה", וילדיה: יעקב, יל (יעל?) ומשה¹⁹. ייתכן שהאחרונים, בני דודתו של סבא חיים, הם שלושת הילדים המצולמים בגלויה שנשמרה אצל סבתא:

¹⁸ ב-1919, כפי שעולה מסיפורה של רבקה, חיים בן דוד זבודניק כבר לא היה בגרמנובקה. ברשימת הנופלים במלחמת העולם השנייה מצאתי את ולדימיר בן יוסף זבודניק מגרמנובקה, יליד 1922, שנפל ב-1943.

¹⁹ מידע זה קיבלתי ממנהלת המוזיאון ההיסטורי האזורי בגרמנובקה, טטיאנה גריאנקה.

הכיתוב (ברוסית) על גב התמונה הוא: לזיכרון טוב לח. וס. זבודניק
(ללא שם, תאריך או כתובת)

סבתא סוניה נולדה וגדלה כרחל כגן כנראה בעיירה אופוהוב²⁰. סביר מאד שאביה הביולוגי פנחס כגן, המוזכר בסיפור של אמי רבקה, הוא אותו 'פנחס כגן' מאובוהוב המופיע ברשימת הבוחרים ל'דומה' בשנת 1907 כבעל רכוש בערך של 250 רובל. בארכיון משרד הפנים הישראלי מצאתי כי שמה הפרטי של אמה של סבתא-סוניה היה **מרים**, אך שם נעוריה אינו ידוע לנו. באותה רשימת בוחרים מופיע גם אדם בשם **בנציון גרשקוב** (כלומר, בן הרש) **צ'רניאחובסקי** המתגורר באותה עיירה, אובוהוב, בעל

²⁰ קהילה יהודית באובוהוב הייתה קיימת כבר במאה ה-17. הפוגרומים של 1881, המכונים "הסופות בנגב", היכו קשות ביהודי אובוהוב וגרמנובקה. הן שוקמו בעזרתו של אותו איל-סוכר ופילנטרופ, יונה זייצב. בשנת 1897 היו בעיר 1,149 יהודים – כשמינית מכלל האוכלוסייה. בעקבות הפוגרומים הקשים של 1919 (בזמן מלחמת האזרחים), נמלטו רוב יהודי אובוהוב לקייב. ב-1926 נותרו בה כמאה יהודים בלבד.

נדל"ן בערך של 650 רובל – **אני משער שזהו אביה החורג של סבתי סוניה**, שמות המשפחה הדומים מאד, אך שונים, צ'רניחובסקי (או: טשרניחובסקי) וצ'רניאחובסקי הוחלפו זה בזה במקרים רבים - לא רק באידיש ובעברית, אלא גם ברוסית²¹. באותה רשימה היו עוד צ'רניאחובסקים, אך אלו התגוררו בעיירות רחוקות. השם **בן-ציון**, שלא היה שכיח מאד במזרח אירופה לפני סוף המאה התשע-עשרה²², נעשה יותר מקובל שם רק החל משנות השמונים של המאה התשע-עשרה – עם קום תנועות 'חיבת-ציון' בעקבות פרעות 1881 ("הסופות בנגב")²³. אמנם, אם-סבתי, מרים, נולדה בשנות השישים. אבל, כפי שלמדתי מפרופ' דוד אסף מאוניברסיטת תל-אביב, היו גם 'בנציונים' קודמים – במיוחד בתנועת החסידות.

באותה רשימת בוחרים יהודים בפלך קייב, מופיעים גם ארון-מושקו (אהרן-משה) בנציונוב צ'רניאחובסקי ונייה (נוח) בנציונוב צ'רניאחובסקי מהעיירה רדומיץ, המוערכים ב-700 רובל כל אחד, ויענקל (יעקב) בנציונוב צ'רניאחובסקי מהעיירה בורודיאנקה, המוערך ב-400 רובל²⁴. מכיון שהגיל המינימלי לבוחר היה 24, הם נולדו לא יאוחר מ-1883. סביר מאד שאלו בניו של אותו בנציון צ'רניאחובסקי. מכיון שרק אלמן או גרוש היו מוכנים, באותם זמנים, לשאת לאשה גרושה - לא כל שכן גרושה עם ילד, הרי שבהנחה שאותו בנציון הוא בעלה השני של אם-סבתי, אלו הם בניו מאשתו הראשונה. הוא כנראה התאלמן בעודם קטנים, ונשא אשה שנייה שתטפל בהם ובבית.

בחיפוש חומר על אובחוב הגעתי למידע הרצ"ב שהתפרסם ב'מדריך האימפריה הרוסית לעסקים' משנת 1913. נאמר בו כי באובחוב 8,271 תושבים והיא נמצאת במרחק 45 ורסטאות מקייב ו-33 ורסטאות מנסילקוב. בטור השלישי בעמוד, קרוב לסוף הרשימה הארוכה של בעלי המכולת, מופיע: **ציקו-שליימה (שלמה) בנציונוב (צ'רניאחובסקי)**. בן זה, שאליו עברה החנות של אביו בנציון, לא הופיע ברשימת הבוחרים כי היה צעיר יותר מאחיו אהרן-משה, נוח ויעקב. ייתכן שנולד לפני שהאם

²¹ השם צ'רניחובסקי בא, כנראה, מהעיר ההיסטורית צ'רניגוב - צ'רניהיב באוקראינית וצ'רניחוב בפולנית. שמצפון לקייב, ואילו צ'רניאחוב היא עיירה בסביבות ז'יטומיר,

²² הרב חיים יוסף דוד אַזולאי (הקיד"א, 1806-1724) מסרייב, כתב, בהערה לדברי המהר"ם: "לא ראיתי ולא שמעתי מי שנקרא בן ציון", שאחד מזקני רבני ונציה בשנת ש"ס (1600) נקרא בן ציון צרפתי. מצאתי באינטרנט גם את רב חב"ד חיים בנצין רסקין, יליד 1864, והסופר והמתרגם בן-ציון פרדקין, יליד 1870.

²³ האישיות בשם זה מאותה תקופה המוכרת הארץ היא בנציון דינבורג (לימים - שר החינוך בן-ציון די-נור), יליד 1884.

²⁴ רדומיץ, שהייתה, כנראה, מקום מגוריו הקודם של גרשקו (הרש) צ'רניאחובסקי, אביו של בנציון וסבם של אהרן-משה, נוח ויעקב, נמצאת כ-107 ק"מ מערבה לקייב, ובורודיאנקה - כ-57 ק"מ מצפון מערב לקייב.

מתה, אך ייתכן מאד גם שזהו אחיה מאם של סבתא סוניה, הצעיר ממנה בכמה שנים, והיה הקרוב אליה ביותר מכל ארבעת האחים צ'רניאחובסקי. (ראה עץ משפחה משוער בעמוד 48)

Оранскій Іос. Ших.	Галантерея:
Радуцкая Голда Овс.	Калиникъ Нухимъ-Іос. Шмар.
Радуцкіі Мордко Гершк.	Раіве Лейзеръ Ших.
Ротбергъ Мошко Шлем.	Жельзо-скобяные товары:
Рухлисъ Буза Бенц.	Вайнтробъ Бруха Нухим.
Рухлисъ Маса Іос.	Литвинская Фейга Азрил.
Рухлисъ Ихиль Нусин.	Московский Нухимъ Азрил.
Рухлисъ Рыся Лейзер.	Полонская Р. Э.
Сагалова Ента Кельман.	Польскій Гершко Мошк.
Сакъ Никл. Вас.	Харитонскій Дув. Ханм.
Смильчанская Двойра Симх.	Кожевенные товары:
Черняховскій Ицко - Шлема Бенц.	Гольдбергъ Дув.-Беръ Авр.
Шустеръ Рухля Ицк.	Деревинскій Ив. Никл.
Эльгартъ Бешива Мордк.	Ратманскій Гдаля Шимон.
Булочная:	Рокитанскій Янк. Перц.
Веняцкіі Ив. Вас.	Сандлеръ Шлема Лейб.
Винная лавка №№ 135 и 136.	Шлякъ Лейба - Ицекъ - Ханмъ Мордк.
Винокуренный заводъ:	Кредитныя учреждения:
Обуховскій № 9 винокур. зав.	Кредитное т-во.
Влад. Горчаковой Мар. Мих. н-ки. Осн. 1872 г. Г. произв. 22000 руб. Раб. 9.	Ссудо-сберегательное т-во.
	Лѣсные склады:
	Вайнтробъ Шлемъ

הטורים השלישי והרביעי בדף המידע העסקי על אובוחוב, 1913

באותו טור ברשימת בעלי חנויות המכולת באובוחוב רשומה אחת בשם **בוזיה** (בתיה) **בנצ** (יונובה) רוחליס²⁵. בגלל אי-שכיחות השם 'בנציון' בדור האבות, מתקבל מאד על דעתי שהיא בתו של בנציון צ'רניאחובסקי - כלומר, אחותם של אהרן-משה, נוח ויעקב. סביר שבילדותה קיבלה רחל כגן, היא סוניה, חינוך יסודי כלשהו בעיירה, ולכן ידעה לקרוא רוסיית²⁶. אך כיון שבאותם ימים לא נהגו לתת לילדות חינוך תיכון, לא המשיכה בלימודיה ועבדה בנעוריה בחנות המשפחתית. יש לי זיכרון עמום כאילו סופר גם שיש קירבה משפחתית בין סבתא לשחקן הבדרן המפורסם דני קיי. כנראה שבני משפחתו של אביו של דני קיי, יעקב קמינסקי החייט

²⁵ באינטרנט (בעברית) מצאתי 9 אנשים בכינוי 'בוזיה', 7 מהן נשים, ומהן 4 ששמן הוא 'בתיה'. רוחליסים האחרים ברשימה: מסיח בת יוסף רוחליס, יחיאל בן ניסן רוחליס, ואטה בת קלמן רוחליס, כך שהייתה זו משפחה ענפה בקהילה.

²⁶ סבתא אהבה במיוחד לקרוא את שלום עליכם ברוסית. אינני זוכר דברים אחרים שקראה – ברוסית, ביידיש או בעברית, ולא זכורים לי דברים שכתבה. אשר לסבא, זכור לי רק שקרא את עיתון 'הארץ', וכנראה גם ב'סידור' בבית הכנסת. שניהם דיברו היטב יידיש-אוקראינית.

שהיגר בשנות 1909 מדניפרופטרובסק שבאוקראינה (דני קיי עצמו נולד בניו יורק ב-1911), התגוררו באחת העיירות באזור אובוחוב – באותה רשימת בוחרים ל'דומה' מ-1907 נמצאים, באותה עיירה סמוכה טריפול'ה שבה התגורר דודה של סבתא סוניה, יענקל מושקוב, גם מושקו (משה) חייקלביץ' קמינסקי, בעל דירה פרטית, ושני בניו זלמן וגרשקו (הרש).

איננו יודעים על קשריה של רחל, היא סוניה, (אם היו כאלה) עם אביה הביולוגי פנחס, שהמשיך להתגורר באותה עיירה - עד שבשנת 1906, בהיותה בת 19, שודכה ונישאה לחיים זבודניק מהכפר השכן, שהיה מבוגר ממנה בשלוש שנים, והחליפה את שמה לשרה. כנראה שלאחר נישואי בתו לא הרגיש האב מחויבות להישאר בקרבת מקום והיגר לאנגליה.

תעודת הלידה של רבקה הוצאה ב-1913 ע"י הרב של הרובע הראשון של קייב. כתוב בה שהיא נולדה בשנת 1909 ב-5 ביוני, שהוא כ"ט בסיון, בגרמנובקה, שאביה הוא חיים דוידוב (כלומר: בן דוד) זבודניק, גרמנובקה², אזרח (מהמעמד בינוני), ושאימה היא שוֹרָה רוֹזִיל פינחסובה (בת פנחס).

שתי הילדות הקטנות בתמונות הבאות, שבגבן לא מצאנו שום רישום, הן כנראה האחיות: אמי רבקה ודודתי בתיה (ילידת 1911). התמונות צולמו, לפי הנראה, ב-1912 וב-1913. הבן הקטן יוסף-דוד נולד כנראה בקייב בסוף 1917 או בראשית 1918.

מהשנים בגרמנובקה נשתמרו אצל סבתא מספר תמונות נוספות - כנראה של קרובי משפחה או של חברות נעורים מאוּבוּחוב, שם היה ניתן להצטלם באותן שנים. ביניהן היו שתי התמונות דלקמן:

ההקדשה (ברוסית) בגב התמונה הימנית: לזיכרון טוב
לקרובים היקרים ח. וס. זבונניק, מאת פ. ? וג. מאיבורד 13.10.1913
 בגב התמונה השמאלית נכתב רק: מאת מאיבורד, 12.5.1914

אין לי מושג או השערה כלשהי למהות הקירבה בין המאיבורדים לזבודניקים.

בזמן מלחמת העולם הראשונה קלטה קהילת קייב פליטים יהודים מאזורי הקרבות. ב-1917 בוטלו כל הגבלות המגורים ליהודים בעיר, ובסוף אותה שנה התפקדו בה 87,240 יהודים - 19% מכלל תושבי העיר. כיון שלא הייתה רכבת באזור אובוחוב, המעבר מעיירה לעיירה, וכל שכן – מגרמנובקה לקייב, היה צריך להיעשות באותם זמנים בעגלות רתומות לסוסים.

במפת רחובות מפורטת של קייב העכשווית, לא מצאתי את רחוב טורגנייב, אך הוא נזכר באינטרנט בסיפורו של יהודי שעשה טיול שורשים בעיר:

"מחוץ למרכז, אבני הרחובות והמדרכות יותר במצב התפוררות, הבתים וגושי הדירות עלובים ומוזנחים. אמו של יורי ואמי היו אחיות, וכילדות בשנות העשרים גרו ברחוב טורגנייב. כמה בתים ישנים נמצאים עדיין שם, כולל השגרירות של הוותיקן מעבר לדרך, אבל איפה שעמד מספר 39 נמצא גוש רב-קומות קודר."

מצאתי שכתובתה של שגרירות הוותיקן בקייב היא: שד' פּוּיִטְרוֹפּוֹלְטְסְקִי 27, ומיקומו של רחוב זה מתאים לתיאורה של אמא רבקה. מאלה ברונפמן (עולה ילידת קייב, 1921) שמעתי שרק יהודים אמידים גרו באזור זה, ואילו רוב היהודים גרו בשכונה בצד האחר של העיר.

התמונה הבאה צולמה כנראה בקייב ב-1921, כאשר רבקה הייתה כבת 12, בתיה – כבת עשר, ויוסי – כבן שלוש.

לא סיפרו לנו על כך, אבל ייתכן שבקייב הלכו רבקה ובתיה לבית ספר – כנראה בית-ספר יהודי-ציוני שהשתייך לרשת 'תרבות'²⁷.

איננו יודעים על היחסים עם הצ'רניאחובסקים בזמן ששתי המשפחות גרו בקייב. זכור לנו כאילו אותו קצין, אחיה למחצה של סבתא סוניה, קושר בסיפורי המשפחה עם גנרל הצבא האדום האגדי איבן דנילוביץ' צ'רניאחובסקי (1906-1945). חיפושי אחרי שורשיו וחיויו של הגנרל, הביאו אותי למסע מרתק אל העבר שעסקתי בו מספר שנים והוא מתואר בספרי 'חידת צ'רניאחובסקי'.

אצל סבתא סוניה נשמרו כמה תמונות של האח הקצין. בהקדשה בגב אחת מהן, כנראה בשנות העשרים המאוחרות של חייו, חתם בשם זיידל.

²⁷ עם נפילת שלטון הצאר במהפכת פברואר 1917, בוטלו הגבלות מסוימות שהיו על היהודים, והם מיהרו לפעול למען ריכוז ופיתוח החינוך היהודי. האגודות 'חובבי שפת עבר ו'ההסתדרות לשפה ולתרבות' התאחדו והיו ל'תרבות'. השם נועד לסמל את בית הספר העברי הלאומי במשך התקופה הבאה, וסניפים לתרבות נוסדו במקומות רבים, והגיעו עד הקווקז. באפריל 1918 היו ל'תרבות' באוקראינה 188 בתי-ספר עממיים, 119 גני ילדים, חמש גימנסיות עבריות, שתי אוניברסיטאות עממיות – האחת בחרקוב והשנייה באודסה, שלושה בתי מדרש למורים ושני מכונים לגננות. במוסדות אלו לימדו בשפה העברית. לאחר עליית הבולשביקים החליטו השלטונות כי שפתם של היהודים היא היידיש ולא העברית, ולכן אסרו ב-1919 את השימוש בה כשפת הוראה, מה שהביא לסגירת בתי הספר העבריים שנפתחו עד אז.

На добру, добру пам'яті
 до рідних Сестри і Улюбленого
 Казиміра Сосна
 від Зігмунда
 Одеси 19¹¹/_{IV} 17

לזיכרון טוב וממושך, לאחותי וגיסי היקרים חיים וסוניה
 מזיידל, אבוהוב, 24.4.1917

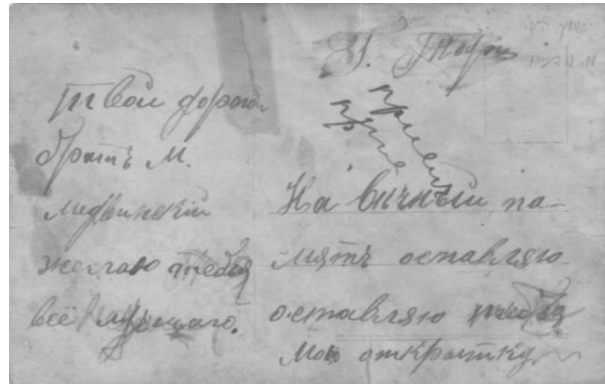
בגב גלויה הנראית הרבה יותר מאוחרת, בלבוש אזרחי, כתוב השם במלואו:

На добру
 Сестре Сосна и Улюбленому
 Казиміру від Зігмунда
 Тернопольскаго

מזכרת לאחותי סוניה וגיסי חיים מזיידל צ'רניאחובסקי.

זה כל מה שמצאנו מזיידל. תמונה נוספת של צעיר במדים, החותם כאח, שמצאתי בעיזבונם של הורי, לא התאימה לסיפור - השם שונה, וגם הכתב ורמת השפה אינם דומים בשתי הגלויות. ההקדשה (ללא תאריך) בגב התמונה הייתה בערך כך: למזכרת נצחי אני שולח את הגלויה שלי. **אחיך היקר מ.מדווינסקי**. אני מאחל לך כל טוב. (השגיאות ברוסית בטקסט). הסבר דחוק לשם הלא מוכר יכול להיות שמדווינסקי היה שם נעוריה של מרים אם סבתי, ושמסיבות מסוימות העדיף בנה להשתמש בשם זה, או שזוהי תמונה של בן-דוד שלה.

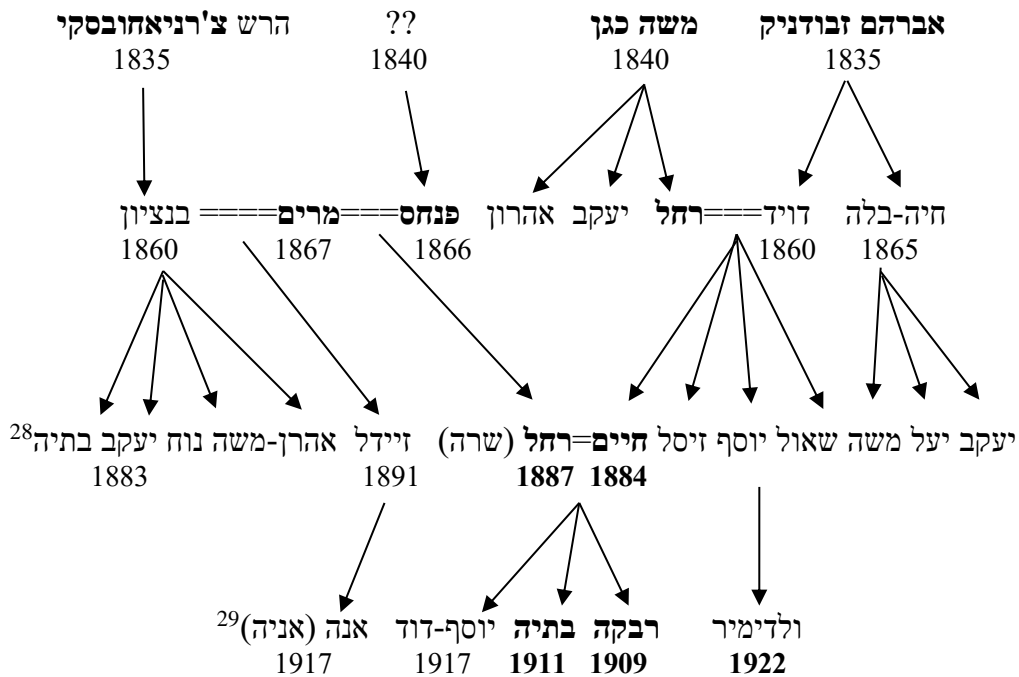

יש משפחות רבות בשם 'זיידל' – זה בא מהמילה הגרמנית 'Seide' (משי). אבל 'זיידל' כשם פרטי איננו מקובל, אלא כשם חיבה. ה'זיידל'ים היחידים שהעליתי בחיפוש באינטרנט היו החזן זיידל רובנר (1857-1946), ששמו ניתן לו על שם סבו, אב אמו, אשר כינתה אותו בשם החיבה 'זיידל', שפירושו באידיש 'סבא', והפסנתרן האמריקאי זיידל סקולובסקי (1916-2009). **סביר מאד שגם 'זיידל' שלנו היה כינוי חיבה משפחתי בלבד, ושמו הרשמי של אחיה של סבתא, שהיה צעיר ממנה בכשש שנים, היה אחר - אולי שלמה.**

איך הגיע זיידל לצבא הצאר, איפה ובאיזה תפקיד שרת בו ואיך עלה לקצונה? בצבא הרוסי הענק, שהיו בו בזמן המלחמה כשישה מיליון חיילים, היו גם כחצי-מיליון יהודים, רובם בעלי השכלה גבוהה מהמוצע בצבא, ולכן רבים מהם קודמו לתפקידים מקצועיים ואפילו לקצונה. בתמונה המאוחרת יותר נראה זיידל בלבושו המכובד כאיש מקצוע אזרחי.

בשנת 1921 עברה משפחת זבודניק – ההורים חיים וסוניה עם שלושת הילדים רבקה בת ה-12, בתיה בת ה-10 ויוסי בן ה-4, לקישינב. איננו יודעים פרטים על המעבר, כשם שלא סופר לנו איך הצליח חיים זבודניק לעשות דרך זו שנתיים קודם לכן ולהחזור אחר כך לקייב. זה בוודאי לא היה קל.

לסיכום הפרק האוקראיני של הזבודניקים ערכתי "עץ משפחה" משוער, בהתאם להנחה בדבר בעלה השני של אם סבתי, עם שנות הלידה המשוערות של הדמויות הידועות לי:

תאריכים מיוחדים:

- 1881 "סופות בנגב" – פוגרום גם באובוהוב;
- ~1886 חתונת פנחס כגן ומריים;
- ~1890 נישואי בנציון צ'רניאחובסקי ומריים;
- 1903 הפוגרום בקישינב;
- 1905 פוגרום בקייב;
- 1906 חתונת חיים זבודניק ורחל. רחל מחליפה את שמה לשרה (סוניה);
- 1914 פרוץ מלחמת העולם וגיוס לצבא הרוסי;
- 1917 משפחת זבודניק עוברת מגרמנובקה לקייב;
- 1917 מהפכת אוקטובר ברוסיה;
- 1917 סיפוח בסרביה לרומניה;
- 1919 פרעות בקייב, חיים זבודניק נמלט לקישינב;
- 1921 משפחת זבודניק עוברת לקישינב

²⁸ בהנחה שאכן מדובר באותו בנציון צ'רניאחובסקי, היה לפחות עוד אח אחד – איצקו (יצחק) צ'רניאחובסקי מהעיירה רז'יבצב, המופיע באותה רשימת בוחרים לדומה של 1907.
²⁹ ר' בפרק ד' (עמ' 127).

על הקשיים שהיה על סבא חיים להתמודד איתם בדרך מקייב לקישינב וחזרה, אפשר להסיק מהכתוב על נסיעתה של משפחת אלתרמן שעשתה אותה דרך באותן שנים, במאמרו של יואל רפל:

תחנות הילדות שבהן עוצבה זהותו היהודית של נתן אלתרמן,³⁰

"אין פרטים על מסעם של בני משפחת אלתרמן מקייב לקישינב, בחורף הקשה של 1919-1920. באילו אמצעים – רכבת, עגלות, הליכה ברגל – הם נדדו לאורך שמונה מאות קילומטרים של הדרכים הרעועות שחיברו בימים ההם בין שתי הערים? כמה זמן נמשך המסע? היכן וכיצד חצו את הדניסטר, החוצץ גם היום בין אוקראינה למולדובה? עם אילו חוויות וניסיונות התמודדו בדרך הארוכה? על כל אלה רבה השתיקה. רק מעט אנחנו יכולים לדעת מתוך השיר 'קאמנקה' שכתב הנער נתן אלתרמן בן העשר בעיר הנושאת שם זה, כ-114 ק"מ מקישינב, בגבול אוקראינה – מולדובה. בעיר הזו התרכזו המוני פליטים יהודים שחיכו למבריחים אשר יעבירו אותם אל הגדה הדרומית של הדניסטר, לתחום שלטונה של רומניה:

*עומדים לפני נהר צר, פליטי אוקראינה.
בתוכם צרות, מספד מר, לא ידענו גיל ורינה.
דנייפר, דניסטר, שני נהרים, שניהם מלאים צרות,
אל אחד מתרבים חמרים חמרים, מאחד בורחות שיירות."*

אני מניח שב-1921, כאשר נסעה כל המשפחה, עם הילד הקטן יוסי, לא הייתה הדרך קשה עד כדי כך. אולי הם הצליחו לנסוע בתחבורה הציבורית של אותם ימים – כלומר ברכבת. כמה זמן זה לקח להם? להשוואה – היום, הנסיעה מקייב לקישינב ברכבת, מרחק של כארבע מאות קילומטר, אורכת כשלוש עשרה שעות, ומחיר הכרטיס 30 יורו...

מידע שמצאתי באינטרנט על הקהילה היהודית בקישינב באותן שנים:
"בקישינב של 1920 חיה קהילה יהודית גדולה. 50 אלף היהודים היוו כ-45 אחוזים מתושבי העיר. הניתוק מיהדות רוסיה בסיום מלחמת העולם הראשונה חייב אותם להתארגנות מחודשת, וחולל שינויים מהותיים בדמותם הרוחנית. באותם ימים התרחשו בקהילה שני תהליכים במקביל: התגברות הנטייה להתבוללות, בעיקר בקרב הנוער המשכיל, והתחזקות השפעתה של התנועה הלאומית. השלטונות הרומניים אפשרו הפעלה נרחבת של מוסדות חינוך יהודיים וקיום חיי תרבות, שכללו הוצאה לאור של עיתונים יומיים, שבועונים וירחונים בעברית וביידיש. היה בכך משום מזור, ולו חלקי, לבעיה הקשה של שמירת הזהות היהודית".

³⁰ 'מקור ראשון', 16.3.2020.

"אגודת 'תרבות' הקימה רשת של בתי ספר בעברית. כמו כן, היו בעיר גימנסיה עברית וסמינר עברי לגננות". "בשנת 1921 הקים הרב של קשינב, יהודה לייב צירלסון, את הגימנסיה החרדית 'מגן-דוד' ועמד בראשה".

הרב צירלסון לא היה חרדי קנאי. הוא תמך גם ברשת "המתחרה" 'תרבות', והלימודים בשמונה שנות הלימוד בגימנסיה שלו היו אמורים לשלב, כדבריו במבוא שכתב לתכנית הלימודים: "תורה ותרבות מודרנית". לפי עדותו של אלתרמן, הלימודים הכלליים בגימנסיה 'מגן דוד' התנהלו בעברית, ובשפה הזו למדו גם מתמטיקה, פיזיקה, כימיה ושאר מדעי הטבע, וכן גיאוגרפיה, היסטוריה וספרות³¹. למרות זאת קשה להאמין שהזבודניקים שלחו את בנותיהם לבית-ספר חרדי – לפחות כשהכרתים, הם היו חפים כמעט מכל סממן דתי, פרט לכך שסבא חיים היה הולך בחגי ישראל לבית הכנסת הסמוך ברחוב בן-יהודה. לכן, אם הכניסו את שתי הבנות, או אחת מהן, לבית-ספר, זה היה כנראה לבית ספר של 'תרבות'. נראה שכבר שם, עוד לפני העלייה לארץ – רכשה בתיה ידע טוב בעברית, תנ"ך וספרות.³²

גם פסיה מאיבורד, שכנראה הייתה קשורה במיוחד לזבודניקים, עברה לרומניה אחרי פרעות 1919, כפי שמסתבר מההקדשה (ברוסית) בגב הגלויה הבאה:

בוקרסט 28.5.1922: לזיכרון טוב למשפחת זבודניק היקרה
מאת: פסיה מאיבורד, וקרובותיכם (?) שיפקה (שיפרה?) קוז'וץ' (?)

³¹ נתן אלתרמן, שהיה צעיר במעט מאמא רבקה, למד בגימנסיית 'מגן-דוד' גם צרפתית, גרמנית, לטינית ומעט רומנית.

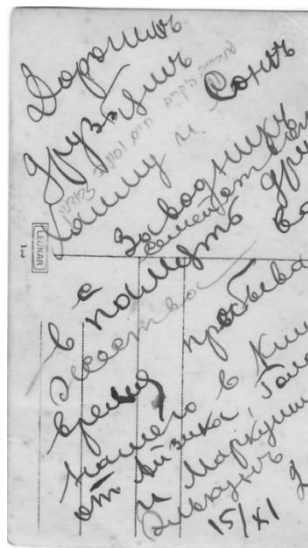
³² בינתיים לא מצאתי את המחברות של אמא ברוסית. אני מקווה למצוא אותן ולהבין מה נכתב על ידה מתי ואיפה.

מספר גלויות ניתן לייחס לקישינב בזכות הכתובת carte postale בגב הגלויה או בגלל הכתיבה באידיש (ולא ברוסית). הקדשה אחת (ברוסית), לתמונת תינוק מ-15.11.1922, הפתיעה בתחילה:

לדוד והדודה היקרים חיים וסוניה זבודניק והמשפחה מאת מרקושה (ה) אלקון

אבל מגלויה נוספת מהאלקונים, מאותו תאריך, לומדים שהכינויים "דוד" ו"דודה" הם כאן במובן הרחב שבו מכנים, גם אצלנו לפעמים, את ידידי הורי התינוק כ'דודים'.

לחברים הטובים חיים וסוניה זבודניק והמשפחה, למזכרת מידידותנו בזמן השהות בקישינב. מאייזיק, גולדה ומרקושה אלקון

בין הידידים האחרים בקישינב, הצלחנו לפענח בגלויות את שמותיהם של יעקב (יאשה) בורסקין (1896-1975) ואשתו רוזה (1900-1981), שהמשיכו לשמור על קשר גם לאחר שהיגרו לארה"ב, ומשפחת משה רוחליס, שכתב באידיש. כנראה שהרוחליסים היו קרוביה של אותה בתיה רוחליס, בתו של בנציון צ'רניאחובסקי, ולכן היו ידועים להם עוד מאובוחוב.

ק'שינב 1922. שורה ראשונה, מימין: רבקה (עדיין עם צמות), בתיה, סבתא סוניה, סבא חיים, יוסי (כבן 5), וכנראה הגב' בוריסקין. עומדים מאחור, כנראה: יעקב (יאשה) בוריסקין. הגב' רוחליס ומשה רוחליס.

הילד יוסי בן חמש, בק'שינב

רבקה (עומדת שניה משמאל) בתמונת הכיתה בקישינב

קבוצת בנות ב'שומר הצעיר' בקישינב. בתיה יושבת משמאל

כפי שסיפרה אמי רבקה, למרות ששערי ארה"ב היו באותן שנים עדיין פתוחים להגירת יהודים³³, אבל סבא חיים התעקש שיעלו לארץ ישראל. זה לא היה פשוט, כי אשרות הכניסה לארץ (ה"סרטיפיקאטים") ניתנו על ידי השלטון הבריטי במשורה, ורק למהגרים שהשתייכו לאחת מארבע הקטגוריות הבאות: (A) כאלה שיכלו להוכיח שיכללו את עצמם - בעלי הון או בעלי מקצוע שיש להם סיכוי טוב להיקלט בשוק העבודה בארץ. (B) כאלה שגוף יציב ערב לקיומם (כמו יתומים או אנשי דת שיוחזקו ע"י הקהילה וסטודנטים שמובטחת להם מילגת קיום). (C) בעלי הכשרה מקצועית חיונית. (D): עולים התלויים בתושבי קבע של הארץ (זכאי איחוד משפחות). - במהלך העלייה השלישית (בשנים 1919-1923) הצליחו לעלות לארץ בסה"כ כ- 35,000 איש, כמעט כולם מרוסיה ופולין, במיוחד צעירים חברי תנועות 'החלוץ', 'השומר הצעיר', בקטגוריה B, כשהגוף הערב להם היה, קרוב לוודאי, ההנהלה הציונית. חיים זבודניק היה חסר מקצוע ולא היה בעל הון, ולמשפחה לא היו קרובים בארץ, ולכן סביר שהמשפחה הצליחה לקבל, לבסוף, סרטיפיקאטים, בזכות חברותה של הבת הבכירה רבקה בתנועת 'השומר הצעיר' בקייסיב.

תעודה מטעם הסתדרות השומר הצעיר בבסרביה, קייסיב, 29.11.1923: בזה ההנהגה מעידה כי רבקה זבודניק היתה 16 חודשים בהסתדרות הקייסיבית בפלוגה "ג" קבוצה "זמיר" והצטיינה בהתנהגות יפה, ומלאה בדיוק את כל דרישות ההסתדרות וגם נשמעה באופן יפה לפקודות ההנהגה וראש הקבוצה. בזה אני מביע לה את ברכתי. ראש ההסתדרות וההנהגה – (חתימה לא ברורה), ראש הקבוצה - פנינה גירשנון

³³ ב- 1921 בלבד היגרו לארה"ב כ- 120,000 יהודים.

חיים, רבקה, יוסי, בתיה ושרה זבודניק לפני העלייה ארצה

תמונות הסרטיפיקאטים של משפחת זבודניק

הם נסעו, כנראה ברכבת, לנמל גאלאץ (Galati) שעל נהר הדנובה. משם הפליגו באנייה הרומנית 'בוקרסט' (Bucuresti), ששימשה לתעבורת נוסעים ומטענים במזרח הים התיכון, וירדו בנמל יפו ב- 18 במרץ 1923.

פרק ג: 1923-1928 – שנים ראשונות בארץ-ישראל

אבא ישראל היה, אמנם, מראשוני העולים מהעיירה טרוקי לארץ-ישראל, אבל הוא ידע על כמה קרובי משפחה שהקדימו אותו בעלייה. הראשון שבהם היה קרובו קדיש-יהודה סילמן הנזכר לעיל, שעלה כבר ב-1907. הוא השתקע ביפו, ולימד שם בבית הספר לנערות של יחיאל יחיאלי. ב-1909 הייתה משפחת סילמן אחת מ-66 המשפחות שחברו לאגודת 'אחוזת-בית' להקמת העיר תל-אביב. סילמן הגריל את המגרש ברחוב ליליינבלום 30. בהמשך מכר סילמן את ביתו ועבר לירושלים, שם היה בין מייסדי 'הגימנסיה העברית רחביה', לימד עברית ב'בצלאל', ומראשי 'ועד העברית' בעת מלחמת השפות. לאחר מכן עבר לחיפה ולימד ב'בית הספר הריאלי העברי'. ב-1923 שב לירושלים, והיה בין מייסדי שכונת 'בית הכרם'. סילמן, שהיה זה שהעניק לשכונה את שמה, כיהן כיו"ר ועדת התרבות של השכונה. ביתו בבית הכרם היה בית-ועד לסופרים ומשוררים רבים, ובהם חיים נחמן ביאליק, ש"י עגנון, אורי צבי גרינברג ואחרים. באותן שנים לימד תנ"ך ודקדוק בגימנסיה ברחביה, כפי שמתארת תלמידתו שולמית לסקוב: "תנ"ך ודקדוק היה מלמד אותנו קדיש יהודה סילמן... מראהו היה כשל כדור ממש: גוף, מגודל כרס, ראש עגול מאד ונטול שיער. כל אימת שהיינו מסיימים ספר מן התנ"ך היינו חוגגים אתו מסיבת סיום, שעיקרה פיצוחים ואבטיחים. חובב גדול של חגיגות אלה היה סילמן. המסיבות רבו מאד כמובן כאשר למדנו את תרי-עשר, כמעט מסיבה לשיעור. בכל זאת אחטא לאמת אם לא אומר שסילמן הקנה לנו משהו בדקדוק".

לכו נרננה – שבעים שירי עם משירי הגולה וארץ ישראל, 1928

שניים מדודיו של אבא, דורה (דבורה) ויחזקאל עלו מטרקו ב- 1917 וגרו בתל-אביב. דורה התחתנה עם מנחם שושני, ויחזקאל – עם יונה אהרנוביץ'. לפי עליזה בר, בתם של יחזקאל ויונה, אצלם – בביתם שבשכונת שפאק בתל-אביב, עשה אבא את הלילות הראשונים שלו בארץ³⁴. לאחר שסיים את הסידורים הדרושים, עלה לירושלים אל הפרופסור יוסף קלאוזנר – בן-דודה של אמו של אבא, שעלה ב- 1919, ושליספוריו על גבורות המכבים היה אבא מרותק כילד כשהמשפחה הייתה נאספת בטרקו בחגי החנוכה.³⁵

על רוח סיפורים אלו אפשר להתרשם גם מהקטע הבא מספרו של עמוס עוז:

"בבואו לירושלים בשנת 1919 שימש הדוד יוסף מזכיר 'ועד הלשון',³⁶ לפני שהתמנה לפרופסור לספרות עברית באוניברסיטה שנפתחה ב- 1925. הוא קיווה וציפה שיפקידו בידי את החוג להיסטוריה של עם ישראל, ולפחות את לימודי ההיסטוריה של הבית השני, אך, לפי דבריו, 'פרנסי האוניברסיטה, ממרומי גרמניותם, זלזלו בי כדרך שזלזלו בכל הרעיון הלאומי ובדרך שזלזלו בכל מה שלא זכה לתשואות מצד הגויים ומצד המתבוללים שונאי ציון, ועל כן הגלוני אל הוראת הספרות העברית, הרחק מכור המצרף של נשמות בני הנוער, הרחק מן השדה שבו יכול הייתי לזרוע בלבנות המעירים זרעי אהבת עמנו ועברו ההרואי ולחנכם ברוח הגבורה הפטריוטית של המכבים ושל מלכי בית חשמונאי ושל גיבורי המרידות המופלאות נגד עול הרומאים".

וכך מספר ישראל על רשמיו הראשונים בספרו 'בדרך לא סלולה':

"ירושלים של סוף שנת 1923, שש שנים בלבד לאחר שחרורה על ידי הבריטים מעול התורכים, הייתה לגבי דידי עיר קסומה. אין זה חשוב שסמטאותיה וקרפיפיה, ביחוד הערביים שבהם, היו לעתים מעבר לנסבל על ידי אף, אוזן ועין אירופית. חייתי תחת רושם הוד הקדומים סביב, אוויר הפסגות ופעמי התחיה, כך ממש, של העם היהודי בארצו. בימים עבדתי בהר-הצופים, בהקמת מבנים חדשים לאוניברסיטה העברית³⁷, בלילות - סובבנו על חומות העיר-העתיקה. שיא השיאים היה התקבלותי, עוד באותה שנה, כחבר בארגון ה'הגנה'".

³⁴ דודה נוספת של ישראל, רחל קלוזנר, עלתה לארץ בשנת 1925 והצטרפה לאחיה דבורה ויחזקאל בתל-אביב. ב- 1932 היא התחתנה עם אהרון שושני, אחיו של מנחם שושני.

³⁵ אבא לא כתב היכן התאכסן כשבא לירושלים - זה כנראה לא היה בתלפיות, אצל בן-דודה של אמו - יוסף קלוזנר, אלא בבית-הכרם, אצל חותנו של בן-דודו של אביו - קדיש-יהודה סילמן.

³⁶ ליוסף קלוזנר היה תפקיד פעיל בתחיית הלשון העברית, והוא אף אחראי לחידושן של כמה מילים כמו 'עיפרון', 'ירחון', 'מגדלור', 'קרנף' ו'חולצה'.

³⁷ ב-24 ביולי 1918, חודשים אחדים לפני תום מלחמת העולם הראשונה, קיבלה התנועה הציונית היתר מהבריטים להניח אבן פינה לאוניברסיטה. ב-1923 ביקר בארץ פרופסור אלברט איינשטיין, חתן פרס נובל בפזיקה לשנת 1921, תומך נלהב של רעיון הקמת האוניברסיטה וחבר המועצה האקדמית,

בהר-הצופים, 1924 (ישראל שני מימין)

בהר הצופים עבד אבא ישראל במעדר ובמכוש עם הסוללים והסתתים, וגם ניצל את ניסיונו בנגרות בבניית מסילות עבור המריצות, כמו אלו שמשמשת בהן קבוצת הסוללים בתמונה מאותם זמנים.

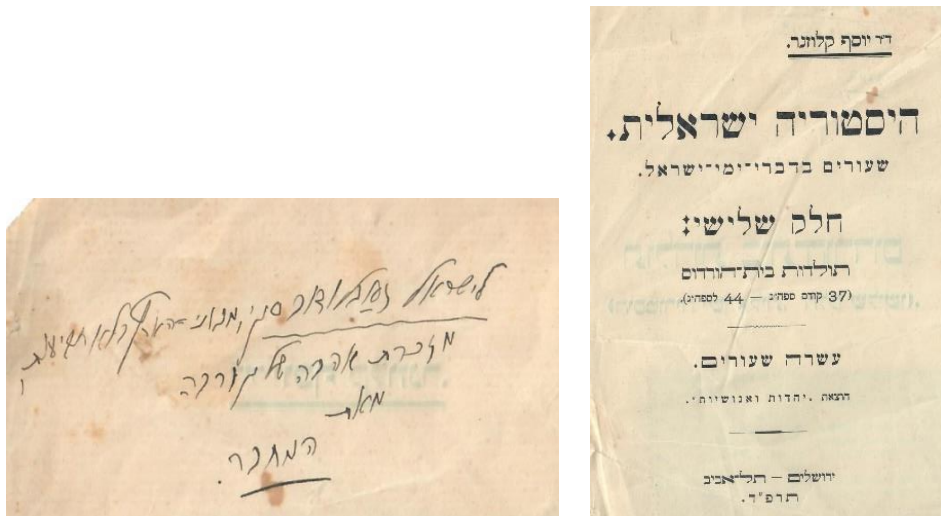
בזמנו הפנוי בנה ישראל לדוד יוסף, כנגר מיומן, את המדפים לספרייתו הגדולה, אותם מדפים שהרשימו כל כך את עמוס עוז:

ובהר-הצופים הוא נתן הרצאה על תורת היחסות. ב-1924 החל לעבוד המכון לכימיה. בדצמבר 1924 נחנך המכון למדעי היהדות. הפתיחה הרשמית של האוניברסיטה צוינה בטקס חגיגי ב-1 באפריל 1925.

"משהו מחמיר היה בחדר הספרייה, בקווייהם השחורים הסרגליים, של עשרות המדפים הנמתחים כאן שורות-שורות מן הרצפה ועד לתקרה הגבוהה, נמתחים אפילו מעל למשקופי הדלתות והחלונות".

באותה שנה יצא לאור הכרך השלישי בסדרת ספריו של קלוזנר על תקופת הבית השני. על הספר שהעניק כשי לישראל כתב:

אישראל צבא ישראל!
מבני הארץ האל תביעות מלכות אהבה של קורבה. מאת המחבר.

אך שאיפתו של ישראל החלוץ הייתה להיות עובד אדמה, כמו שהוא מספר:
"מכל מקום, מעבר להתרוממות הרוח הירושלמית, שאפתי - כשם שהכשרתי את עצמי על פי רוח תנועת 'החלוץ' - ללמוד ולעבוד בחקלאות. וכך, בראשית שנת 1924, אני מוצא עצמי כפועל מתלמד בבית הספר החקלאי המפורסם ביותר בכל הזמנים - מקווה ישראל³⁸. עבדתי בכל הענפים, ברוטציה, כמנהג המקום: מענף חטיבת העצים בניהולו של איש אגדי בשם ר' שמחה, ועד "עבודה חקלאית טהורה" כפי שקראנו לפלחה, שכל המכשירים עצמם לחקלאות העדיפה על פני עבודות-העזר שאין מהן מנוס. בד בבד עם עבודתי בחקלאות, העמקתי את מעורבותי בפעילות ה'הגנה'. ה'הגנה' במקווה מנתה אז כ- 160 חברים, ביניהם כ- 90 תלמידים וכ- 60 מורים ועובדים.³⁹

³⁸ מקנה וישראל, שהוא בית הספר החקלאי והישוב העברי הראשון בארץ-ישראל, הוקם על ידי קרל נטר בשנת 1870 ממזרח ליפו, דרומית לדרך יפו-ירושלים.

³⁹ כבר בתחילת קיומו של ארגון ה'הגנה', במאורעות תרפ"א (1921), שימש המקום בסיס ליחידות ה'הגנה'. בית הספר שימש גם כמרכז אימון והדרכה של הארגון. במקום קיימת מערה טבעית, חצובה בכורכר, שבה גרו ראשוני המקום. בימי המנדט הבריטי שימשה המערה מסתור לאימונים בנשק. נעשו בה ניסויים שונים בנשק ובתחמושת. קולות היריות והפיצוצים נבלעו בדפנות המערה ולא נשמעו בחוץ.

ישראל בפלחה, מקווה ישראל 1925

בראיון לחיה עירוני, ב- 1953, סיפר אבא: "באתי למקווה ב- 1924, שנה לאחר בואי ארצה, והואיל והייתי חבר 'הגנה' עוד לפני כן, בירושלים, נכנסתי גם כאן ל'שורה'. מפקד מקווה היה אז בן-אהרון – ז'קו, מכל מקום אנחנו חברי 'השורה' ראינוהו כמפקד. חברי ההגנה במקום היו הפועלים, וכנראה גם תלמידים מכיתת המחזור. התנהלו אימונים רגילים."

מקווה ישראל, 1926 (ישראל עומד משמאל)

פחות משנתיים לאחר בואי למקווה, הומלצתי על ידי מפקד המקום - וזה היה כבוד גדול - להשתתף בקורס מפקדים בתל-אביב. הקורס נמשך חצי שנה והתקיים בגימנסיה הרצליה, מתחת לאפס של הבריטים. פיקד על הקורס מפקד נערץ, ואינני נמנע אפילו מן הכינוי "דגול", דוד יפה, מלח הארץ⁴⁰. ערב-ערב, לאחר יום עבודה מפרך, ללא זכויות הסתדרותיות עדיין, היה עלי להגיע (אז) לתל-אביב, להשתתף באימונים, לחזור ולמחרת, השכם בבוקר, להתייצב שוב לעבודה. הקושי היה גדול, גם על פי מושגי הימים ההם, אך הייתה רוח אחרת אז (ואולי זוהי רק תחושת הגיל וההרגל) וההתלהבות חיפתה על הכל.

עשרים וחמישה חניכים השתתפו בקורס. עם סיומו נבחרו חמישה מצטיינים. הייתי אחד מהם. על כן, מיד עם סיום הקורס הוטל עלי הפיקוד על מחלקת מגויסים חדשים (טירונים) בתל-אביב. אחרי זמן קצר - פיקוד על פלוגה וכן אחריות גזרתית על חזית צפון תל-אביב. וכל זאת: במקביל לפיקוד על מקווה-ישראל ואחריות על הגנתה. כן, שכחתי - המשכתי גם לעבוד במטעים.

סדר היום היה כזה: השכם בבוקר - התייצבות בסידור עבודה. בהפסקת צהריים: שיעור לאחת מקבוצות ה'הגנה' במקום; חזרה לעבודה. בשעות אחה"צ המאוחרות - הדרכת קבוצה במקווה-ישראל, בערב - הדרכת קבוצה בתל-אביב ודיון על המצב בגזרה הצפונית. האימונים העיקריים נערכו בשבת והיה, כמובן,

⁴⁰ דוד יפה הוא הסופר איש העלייה השנייה שמעון דוד יפה (1889-1957), עורך כתב-העת החקלאי 'השדה', שהיה מראשוני המפקדים בארגון 'ההגנה'.

צורך להסוותם היטב. הנה כי כן; קושי רב, אבל היינו הרי בני עשרים, ו"השמיים היו הגבול" כמאמר הימים הללו, ולא בצדק. מלה אחת על הבחורים במקווה-ישראל: הללו התחלקו בעיקר לשני חוגים - הפועלים, בחורים צעירים, רובם חברי ארגונים חקלאיים, ששאפו להגיע להתיישבות. חוג שני - נערים, בני איכרים ומתיישבים מכל פינות הארץ. הפועלים עבדו הרבה ולמדו קצת. בני-הנוער למדו הרבה ועבדו קצת. אך אלה וגם אלה קיבלו הכשרה ב'הגנה' (כמעט כולם היו חברים נלהבים) ועם סיום שהותם בבית-הספר הפכו לשליחיה של ה'הגנה' ביישוביהם ובאלה שעמדו להקים.⁴¹

על דוד יפה והקורס מספר משה ("מוסה") ברנר, יורשו של ישראל בפיקוד על מקווה, בספרו 'עשרה מי יודע' (1988):

"בבחירת מועמדים לקורס של מפקדים ומדריכים (דוד יפה תמיד הבדיל בין השניים) העדיף דוד את הבחורים בעלי האופי הנוח וישרי-הלב. הוא נוכח עוד בצבא (בגדוד העברי), כי המדריך הטוב והמפקד המחונן אינם מוכרחים להיראות "בני-חיל". הוא היה בטוח כי עניין זה עוד יותר חשוב ב'הגנה' מאשר בצבא. כאן המפקד חייב להיות מעוז רוחני לחניכיו ולפיקודיו. הוא מאד הצליח בבחירתו. לאחר גמר הקורס כעבור מחצית השנה עמדו לרשותו לפחות 5 חניכים מצטיינים: ישראל זבלודובסקי (עמיר), יחזקל סחרוב (סהר)⁴², זיגה (זוסמן) יעבץ⁴³, אליהו כהן (בן-חור)⁴⁴ ושרגא רובינשטיין. אלה מונו תיכף לתפקידים בכירים שונים.

וכך מסופר על סניף מקווה-ישראל בספר 'תולדות ההגנה':

"סניף ה'הגנה' במקווה-ישראל היה קשור בסניף תל-אביב ותפס מקום חשוב בתולדות ה'ארגון'. כאן היו תנאים אידיאליים לחינוך אנשי 'הגנה' מובחרים. היסוד הקבוע בסניף היו חלק מפועלי בית-הספר החקלאי ומוריו, כ- 20 איש.

⁴¹ בראיון עם חיה עירוני סיפר ישראל: "ב-1926 חזרתי למקווה כבר כבעל תואר "מפקד מקווה-ישראל", ובעת ועונה אחת הייתי גם מפקד פלוגה בת"א, כי בינתיים גדלה מחלקת הטירונים והפכה לפלוגה. ובתור כזה עבדתי קשה מאוד ביום כפועל חקלאי, בצהריים הייתי "חוטף" שעור לכיתת תלמידים, ובערב נותן במקום ש-3 שעורים, או רוכב באופניים לת"א ונותן שם שני שעורים... בשבתות הייתי עסוק לפנה"צ במתן ת"ס (תרגילי סדר) בת"א, ואחה"צ - במקווה. ארגנתי קורס מפקדים במקווה, וכעבור זמן-מה כבר נעזרתי על ידי בוגרי הקורס בהדרכה במקום. האימונים התקיימו ביקב, בבארות, בפרדסים ובתי אריזה שלא הייתה עליהם שמירה ערבית. יחס ביה"ס ל'הגנה' היה חיובי בותר. קראוזה, למשל, ידע היטב על הנעשה, אבל כלפי חוץ העמיד פנים כלא יודע. שטיגלברג, אחד המורים, היה חבר במפקדה (ביחד אתי ועם בן-אהרון שהיה סגני), וקושר בין ה'הגנה' לבין המוסד כל אימת שצריך היה לקבל הקצבה או אישור - הרי אני לא הייתי אלא פועל..."

⁴² יחזקאל סהר (1907-1998) היה המפק"ל הראשון של משטרת ישראל, בין השנים 1948-1958.

⁴³ זיגה (זוסמן) יעבץ (1903-1975) היה, ב-1931, מפקד ה'הגנה' בתל-אביב.

⁴⁴ אליהו בן-חור (1907-1985) היה בזמן מלחמת העצמאות ראש אגף ההדרכה במטכ"ל. כאשר חלק בן חור על ראש הממשלה ושר-הביטחון דוד בן-גוריון, בשאלות ניהול המלחמה ועיצוב צה"ל, העדיף לוותר על דרגת האלוף ועל מעמדו בצמרת הביטחונית, הוריד עצמו לדרגת טוראי ובחודשי המלחמה האחרונים נלחם כנהג זחל"מ בחטיבת גבעתי. לימים, הכיר בן-גוריון בגדולתו של אליהו בן-חור, והחזיר לו את דרגת האלוף.

היסוד הבלתי-קבוע היו תלמידי בית-הספר. הנערים היו גרים בפנימייה שלוש שנים, וכבר בשנה הראשונה היו המפקדים, שכולם היו מבין עובדי המוסד ומוריו, שמים עין על החניכים לראות מי מהם כדאי וראוי להיכנס ל'שורה'. בשנה השנייה היו קוראים את הראויים לכן להצטרף לארגון ה'הגנה', ואחרי שתי שנות אימונים היו הבוגרים יוצאים כשהם חברים מסורים ל'ארגון' ונושאים את דבר ה'הגנה' המאורגנת לכל פינות הארץ. הסניף נוסד בשנת תרפ"ו (1926)... מפקדו הראשון היה ישראל זבלודובסקי (עמיר), מחניכיו הראשונים של ש.ד.יפה, ואחריו – מראשית שנת תרפ"ט - משה ("מוסה") ברנר בן ה-19. הלימודים התנהלו בבתי-האריזה וביקב. האווירה הייתה רומנטית. השבעת הנערים נערכה בחצות-לילה. "מסתוריות וקדושה אפפו מעמד זה" – מספר משה כץ – אור מסנוור עיניים מופנה כלפי, ובצל מסובות היו לשולחן שתי דמויות. על השולחן – אקדח וספר התנ"ך, ואני חוזר אחרי נוסח השבועה.

האימונים ניתנו במקווה-ישראל באינטנסיביות יתרה, עמדו על רמה כבוהה יותר והיו תכליתיים יותר מאשר בתל-אביב. הגיעו אף לריות בכדורים חיים מאקדחים ורובים- מדרגה גבוהה מאוד בשנות העשרים. הקונספירציה הייתה לעילא ולעילא. מחוץ למסגרת האימונים לא דובר בענייני ה'הגנה'. כאשר אחד התלמידים שלא סופח לארגון הרגיש באימונים והחל מלגלג עליהם בחדר-האוכל, הזמין אותו המפקד אל חדרו, הוציא אקדח שם אותו על השולחן, ואמר לו: 'קיום ארגון ה'הגנה' חשוב בעיני יותר מקיומו של פטפטן כמוך. הבנת? שמור על פיך!'. הקשר עם המרכז היה חלש מאוד. אחת לכמה חודשים היה בא המפקד, על דעת עצמו, ליוסף הכט⁴⁵, מספר על פעולותיו ועל תכניותיו וחוזר לעבודתו. לא הייתה שום חליפת-מכתבים עם המרכז. לא ניתנו כל הוראות. מפקד הסניף עשה לפי הבנתו ויכולתו, ולפי מה שלמד וקיבל מרבותיו בתל-אביב. הוא היה עושה באזור הנתון לפיקודו כבתוך שלו, מקבל חברים ומוציאם, בונה יחידות, ממנה מפקדים, קובע תכנית אימונים ועורך תכניות הגנה למקום. הנהלת בית-הספר הקציבה סכום מזער לקופת ה'הגנה'. למרות כל התנאים האלה הונח בשנות השקט הזה ייסוד לקן ה'הגנה' במקווה-ישראל, אשר חניכיו תפסו מקום בעל ערך בתולדות הגנת היישוב מימי מאורעות תרפ"ט ועד למלחמת השחרור."

את בואו למקווה-ישראל וקבלת הפיקוד מתאר מוסה ברנר בספרו 'עשרה מי יודע':

"אך יצאת מתל-אביב בכביש הישן העולה לירושלים, והנה מקווה-ישראל לפניך: שדות מוריקים, עצי פרי, פרדסים, שער ירוק בין מזוזות אבן, שדרת דקלים המוליכה אל פנים היישוב. בתים דמויי קסרקטין, ערוכים לא ערוכים, בסדר כלשהו. שפע של ירק בין בית לבית. גגות אדומי-רעפים נשקפים מבעד

⁴⁵ יוסף הכט (1894-1970) היה ממייסדי ארגון ה'הגנה' ויושב ראש הראשון (המְרָבֵז) של הארגון.

לצמרות העצים. חורשת אקליפטוסים רמי-קומה ועבי-גזע. משם והלאה הגן הבוטאני על שלל צמחיו וצבעיו. שדרות ברושים, הדורות יומם ועטופות קסם מיוחד בלילה, עת יטיל עליהם הירח את אורו הכסוף.

ירדתי לבאר בסולם ברזל צמוד לקיר. בתחתית הבאר, 12 מטר מתחת לפני האדמה, היו מסודרים 22 בחורים. ישראל זבלודובסקי (עמיר) נתן פקודה: "דום!". הבחורים קפצו לדום. אף ישראל עמד דום. ניגשתי אליו ועמדתי דום מולו. החלפנו לחיצות ידיים. ישראל פנה ועלה למעלה. אני נתתי פקודה: "קבוצה – עמוד נוח!". כך קיבלתי את הפיקוד על ה'הגנה' של מקווה-ישראל. היה זה באוגוסט 1928.

עם סיום אימון מחלקת הטירונים התל-אביבית ולקראת העברתם למעמד של פעילים, נערכה מסיבת סיום בבית-הספר לבנות בנווה-צדק, שהיה אחד ממקומות האימונים של ה'הגנה' בתל-אביב. למסיבה הזמן גם מפקד ה'הגנה' בתל-אביב אברהם איכר.⁴⁶

על דף מזכרונותיו של אבא בכתב ידו מצאתי: "השעה הנקובה הנאספת כפר כל הוואונות. מלכז סלני - אהרון ניה (הרני יוסקי). אהרהס איכר סוז סל ככ שאפתח ונתחיל הוואס סט ללא הסלן. ואני סיפתי ואמרתי שאני רוצה להמתין סוז קצת לסלני. שאני ספתי את הצדק הארוכה של הכשרת הוואחקה אהרהס סלכ הכס את הוואקס. כסבור זמן-מה הוואונותי למשפט סל אי-ציות לזמקס. התיצבתי למשפט. סל כס השופט יש אס חווא-ספר סלכ הכשרת (אחר-כך הוואס לי שפר היה סאל אביסור).⁴⁷ אס כינת ומי שח להסנת תל-חי. הווא הקסיב רכ-קסב לזכרי אהרהס איכר שח סל אוני סל הפרת מוסו סת. הקסיב סל לזכרי אני..."

לצערי, לא מצאתי את הדף בו נמצא סוף הסיפור, אבל בראיון עם חיה עירוני ב-1983 סיפר כך על תקרית זו: "כשאהרון הגיע, סוף-סוף, באיחור של 30 דקות, אמר לו אברהם לעזוב את האולם. על כך הגבתי ואמרתי שבמקרה זה גם אני

⁴⁶ אברהם איכר (קויפמן) (1899-1980), שעלה לארץ-ישראל בגיל 14 כדי ללמוד בגימנסיה הרצליה, הפסיק את לימודיו בגלל המלחמה ועבד כפועל חקלאי וכשומר במושבות. לקראת סוף המלחמה נמנה עם מתנדבי היישוב לגדוד העברי הארץ-ישראלי. ב-1920 הצטרף ונמנה עם מייסדי ה'הגנה' ו ב-1923 צורף למנגנון הקבע של ה'הגנה'. היה ממניחי היסוד למערכת ההדרכה ב'הגנה', בשנת 1924 שימש מדריך ראשי בתל-אביב וב-1926 התמנה למפקד המחוז.

⁴⁷ שאול אביגור (מאירוב, 1899-1978) עלה לארץ-ישראל בגיל 12 ולמד בגימנסיה 'הרצליה'. ב-1917 גורש עם שאר תושבי תל-אביב על-ידי השלטונות העותומניים. אחרי המלחמה שב ארצה והצטרף לקבוצת כנרת, בה היה חבר כל חייו. בתחילת 1920 עלה לגליל והצטרף למגיני תל-חי. לאחר מכן הוא הצטרף ל'אחדות העבודה' ומטעמה מונה בשנת 1922 למרכז ה'הגנה'. אחותו של אביגור, ציפורה, נישאה למשה שרת, ואחותיו של שרת נישאו לדב הוז ולאליהו גולומב. בצעירותם התחנכו ארבעת הנערים יחד בגימנסיה, ולימים הפכו לחלק מההנהגה הפוליטית והצבאית של היישוב וכונו "ארבעת הגיסים".

עוזב את האולם, ומאחר שאברהם לא שינה את החלטתו – עזבתי את המקום. הועמדתי אח"כ למשפט, אבל עד כמה שזכור לי לא קיבלתי עונש.⁴⁸

למסיבת סיום אחרת היה סוף יותר חביב, כמו שמספר אבא: "במסיבת הסיום של הטירונות לאחת ממחלקות ה'הגנה' שבפיקודי בתל-אביב, השתתפה גם כיתת בנות. במסיבה זו הכרתי את רעייתי לעתיד, רבקה. נישאנו בקיץ 1928."

אחותו הצעירה של אבא, אסתר, עלתה ב-1927. איתה הגיע גם בנימין-זאב ("בֶּנְנָק") מרקוביץ', אחיו של יחיאל מרקוביץ', בעלה של שיינה קלאוזנר, אחותה הצעירה של סבתי חנה-סטסיה. אבא נטל חופשה כדי לסייע בקליטתה של אחותו, ועבד בתל-אביב כמגיש טיט לקבוצת טייחים.

דודה אסתר במשק הפועלות⁴⁹, 1927

⁴⁸ למרות - או בזכות - תקרית זו, זכה אבא להערכה רבה ממפקדיו, ועל כך יעידו התפקידים שהוטלו עליו בהמשך פעילותו על ידי אברהם איכר ועוד יותר – על ידי שאול אביגור.

⁴⁹ מדובר ב'משק הפועלות', שהוקם ב-1925 בצפון תל-אביב, ברחוב ארלוזורוב פינת רחוב אדם-הכהן. "חווה" זו התקיימה עד לשנת 1929. המשק בן 20 הדונמים השתרע משדרות בן-גוריון עד לרחוב ריינס. הצעירות היו חברות בתנועת 'החלוץ' בפולין ועלו לארץ-ישראל כדי לקבל הכשרה חקלאית. במרוצת הזמן מנתה הקבוצה 30 צעירות בהנהלתה של חנה צ'ז'יק. על שטח הקרקע נבנו צריפי מגורים ומבנה ששימש חדר אוכל ומטבח. המשק החקלאי כלל גן-ירק, משתלת פרחים, לול עופות ורפת.

במשק הפועלות בתל-אביב

בקבוצת הטייחים, 1926 (ישראל יושב למעלה)

תעודה

אני החתום מטה, מנהל ביה"ס החקלאי מקוה-ישראל, מאשר בזה שמר זבלדובסקי ישראל עבד בחוותנו במשך שלוש שנים בתור פועל חקלאי: שנה אחת בפלחה ושנתיים במטעי הציטרוסים. מר זבלדובסקי הראה כישרון רב בכל עבודה מרכבת ואחראית והשביע את רצוננו בעבודתו ובמסירותו. הוא עוזב את החווה ברצונו הטוב. א.קראוזה

חברת כל ישראל חברים, בית הספר החקלאי מקוה-ישראל, יפו, ארץ-ישראל

תעודה

יום 2 לנובמבר 1928.

זה בא להועיד שמר ישראל זבלדובסקי עבד בשנתיים האחרונות בפרדסים הצעירים של מקוה-ישראל בעבודות מקצועיות שונות. העובד הנ"ל במשך זמן עבודתו הצטיין בכשרון הטכני והסידורי שגילה בכל העבודות האחראיות. הוא מסוגל עתה למלא כל העבודות בפרדס הצעיר באופן הכי טוב. מר זבלדובסקי עזב את מקוה-ישראל מתוך רצונו הטוב.

ש.ידידיה, מורה ומנהל הפרדסים הצעירים, מקוה-ישראל

על פעילותו בתל-אביב סיפר אבא בראיון עם חיה עירונני (הרצליה, 1953):

"לאחר שישה חודשי אימון ניגשה מחלקת הטיירונים שלי בת"א לבחינות והפכה לפעילה. היה זה מאורע חשוב בתולדות ה'הגנה' בת"א... שמחלקת טירונים שלמה עברה במאורגן לפעילים. נתמנתי למפקד פלוגת הפעילים שהיוותה כמעט שלישי מכוחה של ת"א. אזור העמדות שלי השתרע מרח' הירקון דרך שדרות אפי"ק עד נווה-צדק. נווה-צדק הייתה בתחום פיקודו של זיגה יעבץ שעמד בראש המילואים. העמדות בת"א, בניגוד למקווה, היו בבתיים ולא בחוץ, ולמעשה היו אלה יותר נקודות ריכוז לאנשים ולנשק מאשר עמדות. בקביעת המקום היה צריך לקחת בחשבון את אפשרויות הגישה, אחסון הנשק והעברת האנשים, ולהשתדל ככל האפשר שבעל-הדירה יהיה איש מהימן, חבר 'הגנה' או אוהד. בין הקבוצות שלי היו קבוצת 'השומר הצעיר' שישבה ע"י הירקון, קבוצת ה"קרימצ'אקים" – בחורים כארז, וקבוצת סדרני בת-הקולנוע..."

פעולותיו של אבא ב'הגנה' מתוארות בפירוט בספרו 'בדרך לא סלולה'. אסתפק בציטוט של רק מספר קטעים משם. בנוסף אביא כמה עדויות ממקורות אחרים, ואתיחס גם לכמה נושאים עדינים שהוא נמנע מלעסוק בהם בספר, ושלהלקם מצאתי התייחסות ברשימותיו. בפתח ספרו כותב אבא: "כמעט לאורך כל הספר נמנעתי מכניסה מיותרת (ולפעמים לא מיותרת) לפולמוסים שונים

שהתעוררו אז סביב אירועים שהיה לי בהם חלק. נהגתי כך לא במקרה. אין לי עניין להיגרר לסגנון האשמות בפומבי ובוטה. במקום לשפוט אחרים אני מעדיף להביא לביטוי את העובדות כפי שאני ראיתם. מקווה אני כי אכן אצליח בכך".

עם חבר מפקדים, מקוה-ישראל 1928 (אבא ב"רובאשקה")

השנים הראשונות של משפחת זבודניק בתל-אביב

נמל יפו, שהיה הנמל הראשי בארץ עוד מימי קדם, הוא נמל מים רדודים, לכן אניות גדולות אינן יכולות להכנס אליו. כאשר אניה הייתה מגיעה לאזור הנמל היא הייתה עוגנת באזור שבו עומק המים אפשר לה לעגון. את הסחורות או הנוסעים היו מעבירים לסירות גדולות בלב ים והן היו מביאות אותם לנמל. בתיה סיפרה שהיא זוכרת איך הסווארים הניפו אותה באוויר והעבירו אותה מהאניה לסירה המתנדנדת בגלים.

בנמל יפו

מרשימת העולים שהגיעו לנמל יפו באניה 'בוקרשט' ביום 18.3.1923⁵⁰

5	מכור	27	אשר	זילוני
4	כנאי	18	ישראל	זילבר
5	אורי	32	סשה	זלסנוביץ
/12	חקלאי	55	דב	זיסלמן
/12	חקלאי	52	שרח	"
		18	לאה	"
		14	חיים	"
		16	פרידה	"
/12	חקלאי	20	רבקה	"
4	ציר	31	יוסף	זריצקי
4	הופר	20	ריזל	זבזבסקי
4	בוער	45	צונה	זופרץ
		6	ליב	"
		8	אסתר	"
		13	כחיה	"
/10	נגר	63	זלמן	זלסניק
		53	פרידה	"
		20	רבקה	"
	נגר	18	ברוך	"
	תלמיד	16	איסר	"
/12	בנאי	57	יוסף	זלסניצקי
	בנאי	17	ליב	"
4	ס"ח	51	חיים	זבודניק
		50	שרח	"
		11	רבקה	"
		5	כחיה	"
		- 7	יוסף	"

⁵⁰ בין העולים שברשימת העולים, המפרטת שם, גיל ומקצוע, נמצא גם 'יוסף זריצקי, צייר'.

51

No 75

CERTIFICATE

This is to certify that

Chaim ZOMODNIK.

has this day registered under paragraph 7 of the Immigration Ordinance.

M. ...

DIRECTOR

DEPARTMENT of IMMIGRATION & TRAVEL

JAFFA

Date 18.3.28

شهادة

תעודה

ורה כזה עדות שמר (מכה)

כלל في هذا النهار بموجب المادحة 7 من قانون المهاجرة
פקודת ההגירה.

א. ...

מدير دائرة المهاجرة والسفر
מנהל מחלקת העליה וההגירה

192

192

No. I. & T. 9

في

תאריך

№ 7:

CERTIFICATE

This is to certify that

Sarah ZCHODNIK

has this day registered under paragraph 7 of the Immigration Ordinance.

M. M. M.
for DIRECTOR

DEPARTMENT of IMMIGRATION & TRAVEL

JAFFA

Date 18.3.28

شهادة

תעודה

بان

סרה בזה עדות שמר (פרח)

سجل في هذا النهار بموجب المادة 7 من قانون المهاجرة
ب (نرשבה) بיום זה/מחמתם לסעיף 7 של פקודה הגירה.

M. M. M.

مدير دائرة المهاجرة والسفر
מנהל מחלקת העליה והנסיעה

192

192

No. I. & T. 9

في

תאריך

הסרטיפיקאטים של חיים וסוניה זבודניק

בשנות העשרים המוקדמות לא היה גוף מרכזי שטיפל בקליטת עולים, דיור עבורם וכו' (הסוכנות היהודית הוקמה רק ב- 1929). העזרה שהגישה ההסתדרות הציונית לדיור לעולים הייתה, כנראה, רק הלוואות של בנק אפ"ק (Anglo-Palestine Co.)⁵¹. משפחת זבודניק התקיימה בדוחק על מעט הכסף שהביאו איתם מקישינב. בשנותיה הראשונות בארץ התגוררה המשפחה במחנה אוהלים שהוקם ליד שפת הים. לצורך זה נאלצו לקחת הלוואה מהבנק, אותה החזירו בתשלומים במשך 13 שנים לאחר מכן. תנאי המחייבה הקשים לא היטיבו עם הילד יוסי בן השש. שחלה ונפטר (כנראה מדלקת ריאות) כחצי שנה אחרי העלייה ארצה, בט"ז באב תרפ"ג (17.8.1923). הוא נקבר בבית העלמין הישן של תל-אביב, שנמצא היום ברח' טרומפלדור⁵². בתעודת העלייה של המשפחה (שהוצאה בשנת 1927) רשומות רק שתי הבנות:

ההנהלה הציונית בא"י - לשכת העלייה יפו.
PALESTINE ZIONIST EXECUTIVE - IMMIGRATION DEPARTMENT, JAFFA.

מספר 2565/4 תל-אביב 24 MAY 1927

תעודה

לשכת העלייה של ההנהלה הציונית כיפו מאשרת בזה שלפי הכרטיס הסטטיסטי
הנמצא בארכיב שלה נראה:
שהעולה זבודניק חיים, אשה, שכפ, יאנו: רבקה, בתיה.
בא לחץ 10'
ביום 18.3.1923
באניה "קט"ג"

בכבוד רב י. י. י. איתן ושותפיה 27

⁵¹ בנק אפ"ק, שהפך אחרי קום המדינה ל'בנק לאומי', הוקם בשנת 1902 והחל לפעול ביפו ב- 1903. ההסתדרות הציונית העולמית, באמצעות 'אוצר התיישבות היהודים', הייתה בעלת השליטה בבנק, והשתמשה בו למימון פעולותיה במשק הארץ-ישראלי.

⁵² גוש: 01 אזור: ג שורה: ד מקום: 94.

בשנת 1923, היא שנת בואם ארצה גם של הזבונדיקים (וגם של אבא ישראל זבלודובסקי) היו בארץ כולה כשלושת רבעי מיליון אנשים, מהם כ- 85,000 יהודים, 600,000 מוסלמים, 75,000 נוצרים ו- 7,000 דרוזים. היו בה גם כ- 9,000 גמלים, 33,000 חמורים ו- 325,000 עזים... בעיר הגדולה ביותר, ירושלים, היו 65,000 איש, מהם 35,000 יהודים. רוב יהודי היה גם בטבריה (כ- 4,500 מ- 6,500). בעיר השנייה בגודלה, יפו, נספרו במפקד 1922 קרוב ל- 50,000 איש, בהם כ- 20,000 יהודים – מהם כ- 13,000 בתל-אביב, שבשנת 1920 נמצאו בה כ- 2,000 נפש בלבד.⁵³

בשנות העשרים הראשונות ניכרה בתל-אביב תנופת בניין גדולה, שהואצה הן הודות למספרם ההולך וגדל של אנשי העלייה השלישית והן עקב זרם העוזבים את יפו. הפליטים הרבים שברחו מיפו בגלל פרעות מאי 1921 ונקלטו בתל-אביב, עברו לאזורים שונים בשכונה הקטנה והתגוררו באוהלים, צריפים ובמרתפים. חלק מהפליטים, אלה שידם הייתה משגת, רכשו קרקעות וגם היו כאלה שהשתלטו על אזורים שונים בעיקר צפונית לשכונה. ב- 1921 נבנו בתל-אביב כ- 150 בתי מגורים, וב- 1922 נבנו 384. בשנים אלו הצטרפו גם השכונות הוותיקות והצעירות יותר לתל-אביב, ובסוף 1922 כבר היו בה למעלה מ- 1,000 בתים למגורים ובהם כ- 6,500 חדרים. אוכלוסיית העיר גדלה הן בשל העלייה ויותר מכך בשל צירוף השכונות. העיר התפשטה צפונה והגיעה בערך עד תחילת רחוב אלנבי של ימינו. **כרבע מהתושבים גרו בכ- 750 צריפים ואוהלים, שהוקמו בעיקר בשכונות נורדיה וצ'לנוב ועל חוף הים.** ב- 11.5.1923 זכו רוב השכונות היהודיות של יפו למעמד עצמאי של מועצת עיר, ונקבע גבול עירוני בין תל-אביב ליפו, אם כי בכמה תחומים נותרה תל אביב כפופה לעיריית יפו.

⁵³ בסוף 1917, לאחר פרוץ מלחמת העולם, גירשו התורכים את רוב התושבים היהודים מיפו ותל-אביב, והיגלו מן הארץ רבים מראשי היישוב. רוב המגורשים התפזרו במושבות זכרון-יעקב, חדרה, פתח-תקווה וכפר-סבא. אחרים יצאו אל טבריה ומושבות הגליל התחתון, רק לאחר כיבוש חלקה הצפוני של הארץ בידי הבריטים בסוף 1918 ניתן לגולים לשוב לבתיהם.

יולי 1923: אוהלים בין הבתים ברחוב אלנבי (במקום בו ניצבו האוהלים ניצב מאז שנות השלושים בית בן קומת מגורים אחת הבנויה מעל לקומת החנויות. הכתובת היא אלנבי 69)

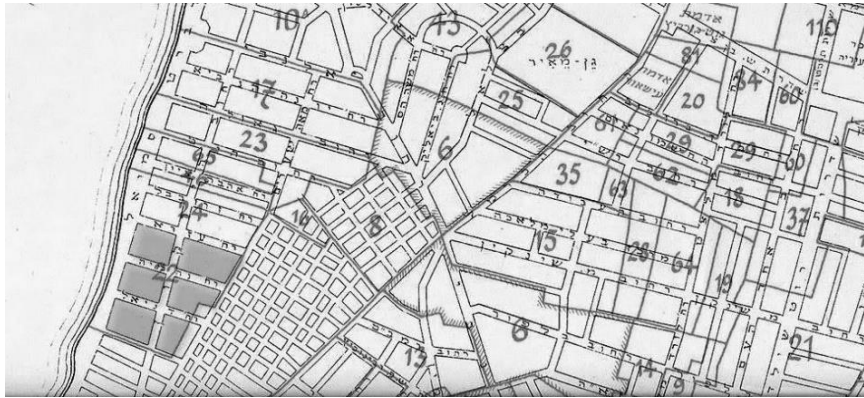

תל אביב, 1923: מחנה אוהלים לעולים חדשים ברחוב לילינבלום, משמאל - ראינוע 'עדן' במתכונתו המקורית.

ב- 1921 יזם בנק אפ"ק רכישת אדמות מדרום לאדמת חברת 'גאולה' בסמוך לשפת הים, טיפל בפרצלציה ומכר את המגרשים. בניית שכונה זאת בשנות העשרים קיבעה למעשה את קצה קו התפר העירוני בין תל אביב ויפו בואכה חוף הים. תושבי השכונה קראו לה 'אופק הים' והיא נבנתה סביב הרחובות עזרא הסופר, נחמיה ודניאל, כשהיא מוקפת על ידי הים ממערב, שכונות החצר של מנשייה מדרום, ו'שכונת קרטון'. למעשה הייתה השכונה המבודדת מחוברת לרצף העברי העירוני רק מכיוון צפון. כנראה ששם, או סמוך לשם, היה נמצא מחנה האוהלים שבו התגוררה משפחת זבודניק.

בצד ימין – קצהו הדרומי של מחנה האוהלים

מפת אזור חוף-הים של תל-אביב שבו היו מחנות האהלים

1923, מחנה האהלים נראה על החוף מול מוצא רחוב אלנבי

תחילה ניסה חיים זבודניק לעבוד בנמל-יפו כסוואר, אבל בגלל שני שברים לא יכול היה להמשיך. אחרי זמן מה הצליח למצוא עבודה בתל-אביב כמחלק נפט, עם סוס ועגלה - בזכות הרקע הכפרי שלו היה לו, ללא ספק, ניסיון בנהיגת עגלה ובטיפול בסוסים⁵⁴.

וזאת מצאתי בזכרונותיו של **יבנאל מטלון**, שהוריו עלו ארצה ב-1922: "נפט היה הדלק המניע. לכן נזקקו למוכרי הנפט. אותו נפט שימש גם למאור באמצעות מנורות נפט. החשמל הגיע רק ב-1924 וגם אז מעטים נזקקו לו והמשיכו לצרוך נפט⁵⁵. הנפט היה מגיע ארצה בפחים שהיו ארוזים בארגזי עץ. רבים הסיפורים על השימוש בארגזים אלה בימי בראשית של ההתיישבות. מכמה ארגזים התקינו מיטה. הם שימשו גם כמושבים. את האוכל בישלו על פתיליה או פרימוס, מכשירים צורכי נפט. פעם פעמיים בשבוע עברה ברחוב "עגלת הנפט", שהייתה חבית גדולה על גלגלים וברז בקצה האחורי, מוכר הנפט החזיק בידו פעמון נחושת גדול שצלצולו הכריז לתושבי השכונה על בואו. בשומעם את הפעמון יצאו החוצה עם פחים לקנות את הנוזל היקר. בדומה לאספקת הקרח⁵⁶ היה המוכר מהלך לצידה של עגלה רתומה לסוס אחד. עליה היה מתקן גדול מפח ובו ברז. לידו היה כלי קיבול לנפט. עקרות הבית היו ניגשות אל מוכר הנפט, לאחר שמיעת הפעמון שבו היה מכריז על בואו בדומה למחלק הקרח. היו עומדות בתור. המוכר היה מחלק נפט לפי מידה, מוזג מהכלי שבידו אל הכלי של הלקוח."

פרימוס

פתיליה

⁵⁴ ודאי שסבא חיים נזקק לסוס ועגלה כדי להגיע אל האיכרים שמהם קנה עבור זייצב את סלק הסוכר, וכנראה גם לנסיעות לעיירה לקניות וסידורים.

⁵⁵ בקיץ 1923 נוסדה חברת החשמל והוקמה בתל-אביב תחנת הכוח הראשונה (במקום שנקרא היום רחוב החשמל, קרוב לתחנה המרכזית הישנה של תל-אביב), שסיפקה חשמל ליפו ולתל-אביב דאז (ברור שמדובר רק בבתי הקבע, ולא בצריפים ובאהלים).

⁵⁶ האוכל המבושל נשמר במקרר קרח. הקרח בעגלה הגיע בבלוקים גדולים שאורכם כמטר, האנשים קנו רק חלקי בלוק, מוכר הקרח חילק את בלוק הקרח לחלקים בעזרת גרון או דקר, המקרר, או 'ארון הקרח', שימש לאכסון המזון המבושל. מצרכי מזון אחרים היו נשמרים ב'ארון אוויר' עשוי עץ שהועמד במרפסת או בפתח מוצל, ובו מדפים להנחת המצרכים. פתחי הארון היו מרושתים כדי למנוע חדירת זבובים, עכברים, חתולים וכדומה.

מחלק נפט בתל-אביב של שנות העשרים
(אמצעי התחבורה בעיר היו עגלות רתומות לסוסים,
בהם הובילו לחם, ירקות ופירות, נפט, קרח ורהיטים)

יוסי: סבא חיים המשיך למכור נפט עד סמוך לפטירתו. לעיתים הייתי (בשנות החמישים) הולך אתו לאורווה לקחת או למסור את הסוס. האורווה הייתה מחוץ לשטח המיושב של תל אביב – היום זה ברחוב יהושע בן נון פינת אמסטרדם. סיפרו לי שהיום יש שם גינה ועדיין יש שם את המתקן לתליית האפסר והמושכות. באורווה היו מספר לא מבוטל של סוסים וגם שנים אחרי פטירתו של סבא עדיין ראיתי אותה פעילה.

רבקה בת ה- 14 לא יכלה להמשיך בלימודים ועבדה כעוזרת לטכנאי שיניים בשם בוגוסלבסקי. מר בוגוסלבסקי טיפל בשיניים של בני המשפחה עד שנות החמישים. הוא גר ברחוב גורדון סמוך לירידה לים. בתיה המשיכה בלימודים בגימנסיה 'הרצליה', שאותם סיימה ב- 1929.

גימנסיה 'הרצליה' בתחילת שנות ה- 30

בתייה בצופים

בתייה ורבקה

לאחר שנשלמה הקמת גרעין העיר תל-אביב, נבחר מאיר דיזנגוף לראש הוועד, ובתפקיד זה שימש עד לשנת 1922 בה קיבלה תל-אביב מעמד עצמאי בנפרד מיפו, והוא נבחר לתפקיד ראש העירייה, העיר המשיכה להתפתח באופן מואץ וב- 1925 הגיע מספר התושבים ל- 34,000. בשנותיה הראשונות צמחה העיר פחות או יותר בעצמה, ללא תכנון מרכזי, ונבנו בה בתים בסגנון האקלקטי, שניסה לשלב את אירופה והמזרח.

בשנת 1925 הזמין דיזנגוף את מתכנן הערים סר פטריק גדס, מאבות התכנון האורבני המודרני, המשלב גישה טופוגרפית, אקלימית וסוציאלית, להכין תכנית אב עבור צפון העיר⁵⁷. כאשר ניגשו לתכנן את העיר תל-אביב, בתחילת שנות העשרים, הסתבר כי חלקה הבנוי עד לרחוב בוגרשוב לא ניתן לתכנון מחדש, ולכן גדס עיצב תכניות בניוי לצפונה של העיר עד הירקון - שלא היה בנוי עדיין. התכנית שהכין גדס הייתה לעיר של רחובות אורך ורוחב, שדרות וכיכרות, וביניהם מוסדות ציבור וגינות. על פי תכניתו של גדס עוצבו הכיכרות והכבישים הראשיים של תל-אביב. ביניהם ככר דיזנגוף עם הרחובות המתנקזים אליה. רחובות ישרים תוכננו בכל השטח הצפוני: רחוב בן-יהודה, הירקון, דיזנגוף ועוד. אליהם תוכננו רחובות ניצבים החוצים את העיר לרוחבה ממזרח למערב. התוכנית חוברת ב 1925, אבל אושרה רשמית רק ב- 1929. בגלל משברים כלכליים, חברתיים ופוליטיים חלפו כמה שנים עד שניגשו לביצועה.⁵⁸

פטריק גדס (1854-1932)

⁵⁷ סר פטריק גדס, היה ביולוג, סוציולוג ומתכנן ערים. לאחר מלחמת העולם הראשונה תכנן בהודו 50 ערים. הוא זה שתכנן את קמפוס האוניברסיטה העברית על הר-הצופים.
⁵⁸ בשנים 1926-1928 סבלה תל-אביב ממשבר כלכלי כבד, שבא לידי ביטוי בעליית מחירי הקרקעות, באבטלה גבוהה, פשיטות רגל של מפעלים ושל קבלנים, ועוני נרחב. הגרעון העירוני גדל והעירייה הייתה על סף קריסה כלכלית. רק סיוע חירום של שלטונות המנדט מנע מהעירייה להגיע לפשיטת רגל. ב- 1929 החלה התאוששות כלכלית, שהפכה לתקופת גאות כלכלית כשהחלו להשתקע בעיר אנשי העלייה החמישית.

חיים ושרה רצו לבנות בית ומשק בארץ-ישראל, ולכן פנו בבקשה קודם כל להתקבל למושב מרחביה⁵⁹ ואחר כך באגודת שכונת בורוכוב (היום בגבעתיים)⁶⁰. בקשתם נדחתה כי באותו הזמן התיחסו לאפשרות שלמשק יהיה ממשיך אחרי מות הבעלים, אבל לא התיחסו לבנות כאל ממשיות. כיון שבנם היחיד נפטר, הם לא התקבלו לשכונה.

22 הבתים הראשונים בשכונת בורוכוב

בעבודה קשה ובמאמץ רב הצליחה משפחת זבודניק לרכוש חלקת אדמה קטנה הרחק בחולות הרחק מצפון לעיר (שהפכו אחר כך לרחוב בן-יהודה), וגם לבנות עליה צריף למגוריהם, עם כמה מבני משק⁶¹. בין התמונות הישנות שנשמרו אצל אמא הייתה גם תמונה שכנראה צולמה באותה "מיני-חוזה", ושבתחילה חשבת, בטעות, שמצולם בה בית משפחת זבודניק בגריגורובקה⁶².

⁵⁹ בשנת 1924 הפכה מרחביה, חלוצת היישובים היהודיים בעמק יזרעאל, למושב עובדים, תוך תגבורה בעולים מפולין ותושבים מתל-אביב אשר רצו לעסוק בחקלאות כאיכרים. כלכלת המושב הייתה מבוססת במשך שנים רבות על חקלאות, ולכן אחד משיקולי הקבלת למושב היה כוח העבודה במשפחה. העיר הסמוכה עפולה נוסדה בשנת 1925.

⁶⁰ ב-1919 התארגנה קבוצת פועלים חברי מפלגת 'פועלי ציון' במטרה להקים שכונת מגורים עם משקי עזר בחיק הטבע ולא בלב העיר "הקפיטליסטית" תל אביב שבה עבדו. מטרת משקי העזר הייתה להבטיח אפשרות קיום מינימלי גם בזמני חוסר עבודה. הקבוצה עמדה לקנות אדמות בדרום יפו, אך רצח כ-20 יהודים שהתגררו במתחמים מבודדים ביפו במאורעות תרפ"א גרמה להם לחפש שטח אחר. ב-1921 נרכש מתושבים בכפר סלמה שטח של 300 דונם ועליו הוקמה ב-1922 שכונת בורוכוב. מתוך 300 הדונמים, 225 חולקו ל-90 החברים (2.5 דונם למשפחה). השכונה פעלה במשך שנים רבות במתכונת שיתופית, מעין קיבוץ עירוני. זו הייתה שכונת הפועלים היחידה בישראל במשך שנים רבות.

⁶¹ רחוב בן-יהודה נסלל בשלבים מסוף שנות העשרים כחלק מתכנית גדס לפיתוח צפון תל-אביב. אדמות הרצועה הקרובה לחוף היו זולות יחסית, נרכשו מבעליהם הערביים ויושבו במהרה על ידי עולים יהודים. הקלות של יישוב שטחים אלו האיצה את התפתחות הרחוב, יחד עם מקבילו רחוב דיזנגוף, ולאורכו נבנו בתי מגורים רבים יחד עם מוסדות ציבור וחנויות לכל אורך הרחוב. הרחוב התפתח במיוחד בשנות השלושים והארבעים וזכה לשגשוג רב בזכות עולים יהודים רבים מגרמניה שהתיישבו סביבו.

⁶² הצילומים מזמן הצאר היו מעשה ידיהם של צלמים מקצועיים - דיוקן של אדם אחד, שניים או שלושה. תמונה משפחתית או תמונה קבוצתית מאורגנת ומתוזמנת.

העומדת משמאל היא, כנראה, רבקה (כבת 17), במרכז זו כנראה סבתא שרה (לא ברור אם לימינה עומדת בתיה, או מישהי מידידות המשפחה שילדיה מציצים מאחורי הגדר)

בשנת 1926, כנראה, נכנסה אמא לארגון ה'הגנה'. אינני יודע מי ואיך הכניס אותה, אך חוויותיה בשנה הראשונה בארגון בוודאי היו דומות מאוד לאלו המתוארות על ידי עמיתתה בקבוצת החברות, איזה ולרוב, ברשימה 'אחת הראשונות', שבספר 'אלמוניות בחאקי' (בעריכת חיה עירוני-אברהמי, 1989):

"נקראתי לטקס הקבלה, ושם נשאלתי שאלות משאלות שונות... קיבלתי את החקירה הזו ברצינות רבה, וראיתי בה מבחן הכרחי, שלפיו ייקבע אם אני ראויה להיות חברה ב'הגנה'. לבסוף הושבעתי, וחזרתי בקול רועד ובעיניים דומעות על המלים. נדמה היה לי שכל חיי משתנים מרגע זה. הפעולה עם הקבוצה שלי הייתה בחדרה של שושנה מונסרג'י בבית הוריה. המדריך שלנו היה רפאל אטלס, שלימד אותנו פירוק והרכבה של אקדח. היינו אחת-עשרה בנות: שושניקה מונסרג'י, ישראלה מרגלית, הדסה ריקליס, מרים אידלסון, יוכבד ישראלי, יונה חנוך, חמדה אסיאו, רחל צברי, **רבקה (זבלודובסקי) עמיר**, פירה (חברת קיבוץ אשדות יעקב) ואני. זו הייתה קבוצת הבנות הראשונה....

עבדתי אז כפועלת בבית-חרושת לקופסאות. התחלתי לעבוד מגיל צעיר ביותר כדי לעזור למשפחה. היו בינינו עוד כמה פועלות, ואנחנו, הבחורות העובדות, הסתכלנו על הגימנזיסטיות והסמינריסטיות מלמטה למעלה. כיבדנו אותן וגם קצת קינאנו בהן. אני עצמי רציתי מאד ללמוד, אלא שלצערי לא התאפשר לי הדבר, ולכן ראיתי בהן את התגשמות חלומותי. במרוצת הזמן נוספו חברות לקבוצה שלנו, והתחלנו ללמוד עזרה ראשונה ב-1928. תכנית הקורס לעזרה ראשונה כללה הרצאות מפי רופאים וגם עבודה מעשית – הגשת עזרה ראשונה, חבישה ותורנות בבית החולים 'הדסה'. אחת החברות, מרים אידלסון, רשמה את ההרצאות, ולאחר מכן הדפיסו אותן כחוברת ששימשה ב'הגנה' ללימוד עזרה ראשונה."

חיי משפחת זבודניק אחרי העלייה

דברים שסיפרה זודתי, בתיה ריינהרץ, במלאת לאבי ישראל עמיר 80 שנה (אוקטובר 1983)

"אדלג על התקופה שבין מרץ 1923 – עלייתנו ארצה – ועד אשר הגענו למנוחה ונחלה ברחוב אליעזר בן-יהודה, היא אדמת ברסקי מספר 37 דאז⁶³. בימים ההם, מרחוב בוגרשוב צפונה השתרעו חולות; דיונות וגבעות כורכר. הגבעות היו מקבילות לאורך חוף הים. על גבעת כורכר היה מגרשנו, וממזרח נראו כרמים שהגיעו עד המושבה הגרמנית שרונה. כאן הקימו הורי צריף גדול, עם גג עשוי עץ וטול (נייר זפת) שהיה מעופף בימות החורף. היינו בודדים בסביבה. השכן הקרוב, הים, היה נשמע יומם ולילה; ובעיקר בחורף. הרגשנו אותו היטב. רוח הים השתוללה וקרעה כל מה שפגשה בדרכה, העיפה חולות אשר נדדו מזרחה וכיסו כל פיסת ירק. אחד האובייקטים שהרוח זעפה עליו ביותר היה גגנו, שהיה נישא ועף ברוח למרחקים, ולפעמים עד משק הפועלות הגיע⁶⁴. ליל חורף כזה היה ליל שימורים. באין גג, המטר היה נשפך עלינו. בתוך הצריף הכל רטוב ובחוץ חושך. מקלט ומפלס יחידי היה מתחת השולחן הגדול. הורי היו מחוסרי אונים: לאן לפנות? מה לעשות באפלה? היכן הגג? ומי יעזור לשאתו ולהחזירו? יושבים הורי מכווצים, רטובים, מכוסים מכל הבא ליד ומתלחשים – "זהו המצב כשאינ בנים. לכן לא קבלונו למושב מרחביה, כאשר רצינו להיות חקלאים בעמק". עם שחר יצא אבי לתור אחר הגג, ומה הוא רואה? פועלים הגרים בקרבת משק הפועלות נושאים את הגג המפורסם וצוחקים. הם החזירו אותו למקומו והוסיפו כמה מסמרים לחזקו, עד לסופה הבאה. למרות זאת החליטה אמי כי כאן נקים משק, לפי כוחנו. כך נוספו לצריף רפת ופרה, אורווה וסוס, לול עופות ושובך יונים. רוב המבנים הקטנים היו צמודים, וגם חדרון לבנות הוסיפו. את המשק הזה הכיר ישראל בבואו אלינו.

⁶³ שלמה ברסקי (1874-1923), שהיה איש אמיד, רכש מתושבי יפו הערבים שטחים נרחבים וסייע בפיתוח ויישוב העיר העברית. בין היתר רכש את 'אדמת זמריה ברסקי' שבאזור רחוב פינסקר, פינת אלנבי, וכן שטחים נרחבים ב'צפון הישן' של העיר.

⁶⁴ מדובר ב'משק הפועלות' השלישי בתל-אביב, שהוקם ב-1925 בצפון העיר, ברחוב ארלוזורוב פינת רחוב אדם-הכהן. "חוזה" זו התקיימה עד לשנת 1929. המשק בן 20 הדונמים השתרע משדרות בן-גוריון עד לרחוב ריינס. השטח היה שייך לעיריית תל-אביב ונמסר בדמי-שכירות באמצעות 'המרכז החקלאי'. הצעירות היו חברות בתנועת 'החלוץ' בפולין ועלו לארץ-ישראל כדי לקבל הכשרה חקלאית. במרוצת הזמן מנתה הקבוצה 30 צעירות בהנהלתה של חנה צ'יז'יק. על שטח הקרקע נבנו צריפי מגורים ומבנה ששימש חדר אוכל ומטבח. המשק החקלאי כלל גן-ירק, משתלת פרחים, לול עופות ורפת.

לרבקה היו ידידים רבים, ביניהם משפחת פּוֹרֵר על בניה ומכריהם שהיו בין באי ביתם⁶⁵. כן גם משפחת שוורץ ובניה וחוג באי ביתם. האחרונים דוברי רוסית היו. היו קוראים ספרות רוסית לרוב בצוּתא⁶⁶.

והנה לפנות ערב אחד חוזרת רבקה מהעיר ומטפסת על הגבעה עם בחור לא מוכר ועימו זוג אופניים. היא מציגה אותו לפני הורי כחבר ממקווה-ישראל, והבחור דובר עברית רהוטה ולו מבטא שונה ממבטא הבחורים הרוסים. רושם טוב השאיר הבחור על הורי. מאותו ערב הירבה המקוואי לבקרנו על אופניו, אחר העבודה. באחד הביקורים סיפר ישראל כי כאשר חזר על רכבו למקווה הייתה הדרך ריקה והוא עצם עיניו מרוב עייפות וכנראה נרדם והתעורר בתעלה בצד הדרך. התרבו הביקורים ועימם הדאגה לישראל. לכן הוחלט שהזוג יינשא לאחר שימלאו לרבקה תשע עשרה שנה, כפי שנישאה אמי. כך נוסף להורי בן ולי אח גדול. בינתיים נודע לנו כי רבקה היא בין שלוש הבנות הראשונות שהצטרפו לארגון ה'הגנה' וישראל הוא מפקד בו, ומשם ההיכרות שלהם⁶⁷.

ועוד פרטים נודעו – שישראל עובד בחקלאות במקווה ומאמן את תלמידי המוסד להחזיק בנשק ופרקים בהגנה עצמית. כאשר רבקה וישראל נישאו, העמידו להם חופה על גג ועד הקהילה ברחוב יבנה, והפסגה והשמחה הגדולה הייתה אצלנו בחצר. כל חברי ה'הגנה' היו שם.

חלו שינויים אצלנו: הזוג הצעיר גר בחדרון ואני חזרתי אל חדרי לצריף. תיכף ניכר כוחו של ישראל כחקלאי, כבנאי ויודע כל מלאכה. עצים ושיחים ניטעו, בצלים ופקעות נשתלו וגן יָרֵק צמח בחצר. ובצד בנה ישראל סוכה לתפארת: בפנים יצק ריצפת בטון ובריכה עם מזרקה יצק בפניה. בבריכה השקיע צמחי מים והכניס בה דגי זהב. הסוכה שמשה לנוי, למנוחה, לקריאה ולקבלת אורחים. היא בלטה למרחקים והייתה לסימן ואות לעוברים ושבים בסביבה, כי כביש לא היה עדיין ובכדי להתמצא חשובים היו סימני דרך. סוכה זו הייתה אחד מהם."

⁶⁵ יהודית פורר הייתה חברתה הטובה של אמא רבקה בנעוריה. לאביה, בן-ציון פורר, הייתה חנות ספרים ברחוב אחד-העם בתל-אביב. עם המעבר להרצליה, נעשו אחותה אסתר ובעלה המהנדס נחום הופברג, מראשוני מתיישבי רמת-השרון, שכנינו וידידינו הקרובים.

⁶⁶ בחבורה זו היו זאיה וריבה ספוז'ניקוב ובתם צופה (צופיה), בערך בגילה של זיוה.

⁶⁷ לפי סיפורה של אמא, את המבט הראשון שהחליפו אמא ואבא אפשר לזקוף לזכותו של זאב ז'בוטינסקי דווקא. היה זה בסוף 1926, כשז'בוטינסקי בא לביקור בארץ ועל ישראל הוטל מטעם ה'הגנה' לפקוח עין ולאבטח באסיפה ההמונית בה הופיע. אמא הגיעה לשם עם חברתה הקרובה, יהודית פורר, שהייתה חברת 'ביתר'. אך ההכרות הממשית ביניהם נעשתה במסגרת ה'הגנה', שאליה הצטרפה אמא בסוף אותה שנה, בהיותה בת 17, והייתה בין החברות הראשונות ב'הגנה' בתל-אביב - הם נפגשו ממש לראשונה במסיבת סיום טירונות לאחת ממחלקות ה'הגנה' שהיו בפקודו של ישראל, ואליה הוזמנה גם כיתת הבנות.

לישראל מאת רבקה, 14.1.1928 להורינו היקרים למזכרת, מילדיהם ישראל ורבקה
תל-אביב א"י , 26.5.1928

נחום הופברג, רבקה וישראל על רקע סוכת ה"פּלפּונים" שישראל בנה

רבקה

מימין לשמאל: אסתר (אחותו הצעירה של אבא) ובנימין (בנק) מרקוביץ', סבא חיים, דודה בתיה, ישראל ורבקה, סבתא סוניה, 1928

בסמוך לחתונתם של אמא ואבא, כנראה, התחתנו אסתר זבלודובסקי ובנימין ("בֶּנְק") מרקוביץ'. התחתנו גם החברות: יהודית פורר התחתנה עם המהנדס זלמן ברון, שב- 1932 הקים שותפות אדריכלית עם הארכיטקטית ז'ניה אברבוך, שהצטרפה לחבורת הבנות. ז'ניה הייתה ילידת 1909 (כמו אמא). בין עבודותיה המפורסמות בנוסף לתכנון כיכר דיזנגוף, גם בית העמודים שבנה מגידוביץ' ב- 1935 ברחוב רמב"ם 15 בת"א ומדרשיית נועם 1965 בפרדס חנה. אחותה של ז'ניה, אסתר פורר, התחתנה עם נחום הופברג, יליד 1904, מ'קבוצת הטבק' של מייסדי רמת-השרון, והם עברו אחרי החתונה ב- 1930 להרצליה ובנו את ביתם לידינו (הבית עם המגדל הנמצא קרוב לבית שלנו במורד רחוב קהילת-ציון) והיו השכנים והידידים הטובים שלנו בהרצליה.

גם סאָה (איסאָה) שוורץ, מהחבורה הרוסית, התחתן – עם פנינה דוסטורבסקי (אחותו של יעקב דורי) מחיפה, שנעשתה חברה טובה של אמא.⁶⁸

(ברוסית) *Александр Катор* תחסי שלט בחייק
 יש לי פניק כאאר רפנייק. איסאיה. 7.7.1927

רבקה ויהודית פורר, 1.5.1927
 מלכת ארמקא אסתי (פורר-הופברג)
 פורקס תרפ"ז (1927)

לאחר החתונה הוציאו ישראל ורבקה דרכונים ארץ-ישראליים – אולי הייתה להם כוונה לנסוע לבקר את בני המשפחה באירופה. הם גם הצטרפו ל'חברת העובדים'.

⁶⁸ **סאיה שוורץ**, שהיה ספורטאי כרוב ה"קרימצ'אקים" (העולים מחצי האי קרים שלחופי הים השחור), נסע ב-1931 עם קבוצת האופניים של 'הפועל' לאולימפיאדת הפועלים בווינה, ושלה משם לזבודניקים גלויה (ברוסית) עם תמונת הקבוצה, שנשמרה בין התמונות של סבתא.

פרק ד': 1929-1937 – הרצליה

על ראשיתה של הרצליה (מתוך ספרה של שושנה מגדל: 'הרצליה – העשור הראשון').

הרצליה נוסדה בנובמבר 1924 על ידי חברת 'קהיליית ציון' האמריקאית (קצ"א). קצ"א החלה את דרכה כאחת ה"אחוזות" בארצות-הברית בשם 'אחוות ציון'. תנועת ה"אחוזות" הוקמה על ידי מהגרים יהודים שהגיעו לאמריקה בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20. מהיותם חדורי רוח לאומית ביקשו להשתתף בפועל בבניין הבית הלאומי על ידי הקמת מושבות בארץ ישראל. [...] קצ"א הוקמה ב-1914 כארגון גג לחברות ה"אחוזות" בארצות-הברית [...] ובלטה בהיקף פעילותה ובתרומתה לשינוי הנוף היישובי בארץ. היא הייתה אחראית לרכישתם של יותר מ-150 אלף דונם אדמות כפריות (שהיוו אחוז נכבד מכלל האדמות בבעלות יהודית בשנים 1920-1926), ובהם קרקעות בבלפוריה, הכרמל, הרצליה, עפולה, שכונת 'תלפיות' בירושלים ועוד.

בספטמבר 1921 חתם יהושע חנקין על חוזה רכישת 1600 דונם מאדמות הכפרים גליל ואל-ח'ראם בדרום-מערב השרון עבור 'הכשרת היישוב'. באותם ימים לא היה די בחתימת חוזה על רכישת קרקעות. כל עוד לא נרשמה העברת הקרקעות בטאבו וכל עוד לא הוחזקה למעשה, לא היה כל ערך לחוזה. רוב האדמות היו מוחכרות לפלחים. שטח הקרקע שהיה רשום בטאבו על שם בעלים כל שהם, היה קטן בפועל משטח הקרקע שהיה ברשות בעליו - על כן, חתימה על החוזה לרכישה חייבה מדידת הקרקע, ומדידה זו יכלה להתבצע רק בנוכחות אנשי הכפר ובראשם המוכתרים שלא התנגדו למכירה. היה צורך בהחתמתם על הצהרה כי אכן השטח הנדון גדול יותר מהרשום בקושאנים. כן היה צורך בהבטחה כי זכויות האריסים שעיבדו את הקרקע לא ייפגעו והם יפוצו בכסף או בקרקע חלופית. על כך הקפידו השלטונות שהיו רגישים לכל תלונה של הפלחים. בו בזמן, האפנדים שגילו התנגדות להצהרת בלפור ולרכישת קרקע בידי יהודים, הסיתו את הפלחים כדי שיכשילו את הרכישה.

[...] חנקין הכין את רכישת הקרקע בשיטתיות וביסודיות והביא לסיום הכנת הפרטים המבוקשים תוך כשנתיים. נותרה בעיית המימון הדרוש לרכישת הקרקע. הכוונה הייתה לטעת על הקרקע מטעים, ולמכרה לבעלי אמצעים מהמעמד הבינוני שהתכוונו לעלות ארצה ולהיאחז בה. [...] הוסכם על תשלום של 20,000 ל"מ⁶⁹ לכל שנה, כאשר התשלום הראשון יהיה בשעת העברה. כל בני משפחות המוכרים התכנסו ביפו במטרה להביא את העסקה לידי סיום.

⁶⁹ הלירה המצרית, שהייתה בשימוש עד 1927, הייתה שווה ערך ללירה הארצישראלית, שבאה אחריה.

ד"ר ארתור רופין, שעמד בראש 'הכשרת היישוב' ושהה בראשית שנות ה-20 בארצות-הברית, פנה לקצ"א והציע להם לרכוש את גושי הקרקע של של גיליל ואל ח'ראם, מתוך מחשבה כי עקב כך יעלה בידם למכור את כל אדמות המושבה החדשה הרצליה, ואכן כך נעשה. יש לזכור כי באזור מצפון לתל-אביב ועד חדרה לא היה בעת ההיא שום יישוב עברי והוא נחשב ל"ארץ לא נודעת" מוכת מלריה. ב-1924 הכריזו ד"ר וייצמן וד"ר רופין בהנהלה הציונית, כי קצ"א עשתה תעמולה לאיסוף כספים לשם ייסוד מושבה חדשה וטובה, וקצ"א היא המוסד הגואל את אדמת ישראל העובד יחד עם קרן-היסוד. [...]

החברה השקיעה ממון רב בתשתית: בייבוש הביצה (40,000 ליש"ט בשנת 1925), פריצת המנהרה⁷⁰, סלילת קטע של כביש (כיום שדרת שבעת הכוכבים), כריית באר מים ובניית בתי המייסדים – מטרה שלמענה הוענקו הלוואות בסך 250 ליש"ט לכל מתיישב לבניין ביתו ולהקמת מבני עזר. המשבר הכלכלי הכבד בארץ שהתחיל ב-1926, "משבר העלייה הרביעית" ומשבר כלכלי מתמשך בפולין, שיבשו את התכניות לפיתוח הרצליה והביאו מאוחר יותר לקריסת קצ"א.⁷¹ "משנוסדה הרצליה הייתה רצועת החוף מצפונה של תל-אביב בואכה חדרה ריקה מכל יישוב עברי. האוכלוסייה הערבית הסמוכה בגיליל, סידנא-עלי, ערב אלסוואלמה ושובקי מנתה כ-3,000 נפש, זאת מבלי למנות את הכפרים המרוחקים מעט יותר, כמו שיח-מוניס, אבו קישק, ערב אל-קוראן, ערב אבו-גנדיל, שלכולם היתה קופת שרצים בעברם. מערכת היחסים בין הכפרים הערביים לבין המתיישבים הייתה תקינה יחסית. בטרם נקדחה הבאר הראשונה נרכשו המים מגיליל. סידנא-עלי סיפקה זיפזיף שהובא על גבי שיירות גמלים לבניית בתי המושבה. נושא הביטחון העסיק את המושבה, אך לא בעדיפות ראשונה. [...]

בשנת 1927 נפוצו שמועות כי הערבים מתכוונים לפרוע ביהודים. המתיישבים התכנסו לאסיפה שבה הועלה נושא השמירה והביטחון. [...] מתיישבים ביקשו ליצור קשר עם מטה ה'הגנה' בתל-אביב והטילו את המשימה על מרדכי פרלין שהצטרף לארגון. [...] המטה בתל-אביב שלח למושבה את אברהם איכר ששוחח עם התושבים על פעילות הארגון ומסר כי תוך זמן קצר עומד להגיע להרצליה ישראל זבלודובסקי (עמיר), כמפקד ה'הגנה' במקום, בתנאי שתובטח לו עבודה בפרדס. וכך נעשה, ישראל עמיר הגיע ב-1928 להרצליה עם רעייתו רבקה.⁷²

⁷⁰ בפי הערבים היה המישור שבין אזור ד' לאזור ג' (רכס הכורכר) נקרא ה"בֶּסָה", כלומר 'הביצה'. עמדו בו מי הגשמים והשטח היה מוכה קדחת. וכך מתאר ישראל קורץ, מראשוני הפועלים בהרצליה ומראשוני ה'הגנה' בה, את עבודת ניקוי המנהרה: "המצב היה מסוכן מאד וקדחנו הרבה מאד. את מה שהוצאנו מן המנהרה במכושים ובטוריות הובלנו בעגלות לוואדי ליד ים. זאת הייתה עבודת פרך ממש. הייתי היחיד שהחזיק מעמד 29 יום מבלי לחלות. יתר החברה הגיעו תוך פחות מעשרה ימים לבית חולים ברחוב נחלת-בנימין בתל-אביב. ביום השלושים גם אני הגעתי לשם..."

וכך מסופר על כך בספרו של אבא, 'בדרך לא סלולה':

"משלחת מתיישבים הגיעה אל אברהם איכר, מפקד תל-אביב מטעם ה'הגנה', ובקשתה - לארגן גם את הרצליה במסגרת ה'הגנה'. אברהם, אשר הזעיק אותי בעניין זה בקיץ 1928, סיפר לי כי חברי המשלחת אמרו כי הם מודאגים מאוד ממצב הביטחון בסביבתם. הוא הציע לי לקבל על עצמי את הפיקוד על האזור. על אף שהדברים נאמרו ברוח של שיחה חברית - הבנתי וכך גם קיבלתי זאת, כי הבקשה-הצעה איננה אלא פקודה. התנאי היחיד שהעליתי היה, שיובטח לי כי גם בהרצליה אוכל להמשיך ולעבוד בחקלאות ושלא ינותק הקשר שלי אל קבוצת ההתיישבות אליה השתייכתי."

"באותו חודש אוקטובר 1928, היינו, אני ורבקה, עוברי-דרכים. עשינו את דרכנו מתל-אביב להרצליה רגלי, צעדנו מאחורי עגלה, עליה היה כל רכושנו: ארון, שולחן, כיסא, מיטת ברזל, פרימוס, קומקום, מנורת-נפט ומיני "שמוֹנְפֶּס". אני מונה "נכסי אמידות" אלה משום שלרוב חברי דאז גם את זה לא היה. מכל מקום, העגלה, רתומה לסוס מתגלגלת לה נינוחה. היום נאה. רוח-ים קלילה נושבת. אנחנו זוג צעיר, שנישא אך כמה חודשים קודם לכן, "עוברים דירה".

כביש עדיין אין, כמובן, הדרכים - כולן דרכי עפר. יצאנו מקצה רחוב אלנבי ואנחנו עושים דרכנו מעדנות לכיוון צפון, אל גשר העץ הנטוי על נחל הירקון. זהו המקום בו חצו עשר שנים קודם לכן הפרשים של אלנבי את מימי הנחל והסתערו על חילות התורכים. במקום בו עומדת היום תחנת הכח "רידינג", העמידו הבריטים גל-עד לזכר הנופלים במערכה זו. האזור שקט. מימי הירקון, זכים, זורמים אט אט, כמי מעיין השילוח בירושלים. אנחנו עוברים את גשר העץ. ממזרח, במקום בו עומד היום 'מוזיאון-הארץ', נראים בתים לבנים גבוהים יחסית. זהו שיח-מוניס, כפר ערבי גדול, ואם לשפוט לפי המבנים שלו, גם עשיר. כמי שפיקד בעבר על צפונה של תל-אביב מטעם ה'הגנה', אני מציין לעצמי, כי הכפר שולט על כל הסביבה בזכות מיקומו הגבוה במרומי תל-קסילה. אנחנו חולפים במרחק מה מן הכפר, בדרך המתפתלת למטה ממנו, ובתוך זמן לא ארוך משאירים מאחורינו את גבעות הכורכר (עליהן בנויה היום אוניברסיטת תל-אביב) ומגיעים, לאחר הליכה קצרה, לשוב יהודי קטנטון, כמה בתים בלבד. גגות אדומים, גינות ירק סביב, קומץ יהודים יוצאי בולגריה. זוהי קריית-שאול. אנחנו עוצרים את העגלה. מתיישבים לשנות ולאכול משהו. לפנינו עוד 7 קילומטרים עד הרצליה. השטח גבעי מתון ושורץ בדואים. לאחר התלבטות, אנחנו מחליטים לדבוק בנתיב שבחרנו מלכתחילה. [...] כעבור שעתים אנחנו מוצאים עצמנו בעיבורו של הכפר הערבי ג'ליל, שאדמותיו גובלות באלו של הרצליה. [...] עוד מאמץ קטן ואנחנו בעיבורה של המושבה הרצליה."

(מרשימותיו של אבא) "השארנו את העגלה במרכז המושבה ויצאנו לחפש אחרי מר ש.ז. לוי – יושב-ראש הוועד וממייסדי המושבה. הוא התפנה מיד לעזרתנו בשכירת חדר למגורים ולמחרת ניגשתי כבר לעבודה. לאור התמחותי במטעי מקווה-ישראל, הייתי פועל מבוקש אצל פרדסני הרצליה וכמובן שלא חסרי לי תעסוקה גם אחרי יום העבודה – ארגון ה'הגנה' במקום, ואבטחת המושבה והיישובים הסמוכים. לא עבר זמן רב ומצאתי מקום עבודה קבוע כעובד ומנהל פרדס ומפעיל הבאר אשר בו. בפרדס היה גם מבנה קטן, בן חדר אחד ומטבח, אשר הועמד לרשותי למגורים. בעל הפרדס, יהודי אמריקאי, ציוני בלב ונפש, המשיך בינתיים להתגורר בארה"ב⁷¹. את הפרדס נטע כדי שיוכל במשך הזמן לבוא להתיישב בהרצליה. בינתיים היה מסתפק בביקורים מפעם לפעם. היה קושי מיוחד במיקומו של הפרדס, שהיה מרוחק כ- 2 ק"מ ממרכז המושבה והשכנים הקרובים – משפחה בדואית אשר אוהלה נטוי מעבר לגדר..."

המשך דבריה של דודה בתיה ביום הולדתו ה- 90 של אבא

"לא עבר זמן רב (מאז החתונה) וישראל נשלח לארגן את סניפי ההגנה ביישובים במרחב השרון הדרומי, מהירקון עד ואדי פאלק, הוא נחל פולג⁷². רבקה וישראל עברו לגור בפרדס בהרצליה, מרוחקים ממרכז המושבה⁷³. שם השתלבו עבודה ומגורים – הם עבדו בפרדס, השקוהו ושמרו, ושאר הזמן היה קודש להגנה. רבקה ארגנה את הבנות וישראל את הבנים והיה מפקד כללי של המרחב. כאשר ישראל נסע ליישובים במרחב שפיקד עליו, הייתה רבקה נשאת לבדה, ללא נפש חיה מסביב. הקרובים ביותר היו הבדווים שהקימו מאהל לא רחוק מהפרדס. רבקה הייתה מפעילה את המשאבה להשקות את הפרדס. קולות המשאבה הגיעו עד למאהל והבדווים היו באים בכליהם לקחת מים. מהם היא למדה לפטפט בערבית ועם הבדווית קשרה יחסי ידידות. שתי הנשים דיברו והבינו זו את זו. את אשר לא ידעו להסביר בפה השלימו בידיים ובצחוק. ערב אחד, כאשר שהיתי שם, באה הבדווית עם כדה ורבקה לקחה פנס רוח והלכה למבנה המשאבה להפעילה למען כד מים אחד, למרות הכוח הפיזי הדרוש לכך והשעה המאוחרת. התפלאתי על גבורת רבקה, כי אני רעדתי מפחד ולא רציתי להישאר לבדי בצריף והצטרפתי אליהן, ובימים ההם אין בטחון בארץ.

⁷¹ כנראה שמדובר בהיימן סנדלר, שלפי ספרה של שושנה מגדל היה אחד משמונה בעלי פרדסים בהרצליה שקדחו באר בפרדסם. לפי ידיעה בעיתון הקהילה היהודית ביוסטון, טקסס, בנו הצעיר אמנון- "סנדי" נולד בהרצליה ב- 1928 ונפטר ביוסטון ב- 2019.

⁷² ב- 1923 החלה ההתיישבות ברמת-השרון, שנקראה אז 'עיר-שלום', וב- 1924 באו ראשוני המתישבים בהרצליה.

⁷³ הפרדס שבו עבד אבא היה ליד בית קינן, הסמוך לבית חיל-האוויר של היום.

כמובן לרבקה וישראל לא היה פנאי להורים ולאחות. אבל אמי דאגה לילדים, שהיו רחוקים ועסוקים, והייתה שולחת שליחים – כלומר אותי – לראות, לשמוע ולהעביר את הדרוש. ואני עמוסת חבילות הייתי נוסעת באוטו שבו שתי שורות נוסעים, היושבים שורה מול שורה. הדרך להרצליה לא סלולה, מרובת מהמורות ואבק עד לב השמיים. האוטו מתנועע ומקפץ, והנוסעים מקבלים מכות מהגג ומהמושב, או נופלים אחד בזרועות השני מנגד. לבסוף היו מגיעים חבולים ומאובקים למרכז הרצליה, ומשם שרכתי דרכי עד לפרדס, וכבר חשיכה מסביב. אבל החוויות הגדולות היו בנסיעה בחורף. האדמה היא חמרה והאבק הדק הפך לבוץ, ובמקומות שונים לטובעני. הגלגלים היו שוקעים, הנהג היה נעצר ומסתכל מה קרה, ואחר כמה ניסיונות לחלץ את רכבו בכוחות עצמו, מה שגרם לגלגל לשקוע עמוק יותר, היה מבקש, במחילה, מהגברים לרדת מן האוטו ולתת יד וכתף, ואם זה לא עזר – היו יורדות גם הנשים וכולם דוחפים אותו, והגשם דולף והרוח מצליפה בפנים. כמובן הגענו באחור למושבה, רטובים ומלוכלכים, ורבקה עומדת בתחנה ומחכה בקוצר רוח לבואי.

ה"אוטובוס" להרצליה על גשר הסירות שמעל הירקון

הזמן עשה את שלו והזוג הצעיר עובר למרכז הרצליה. המשפחה גדלה – נולדה זיוה. לבסוף הם מקימים את ביתם הקבוע, כאן מצטרף גם דני למשפחה. לרבקה עבודה רבה בבית ובחצר, וישראל ממשיך לעבוד בפרדסים זרים, ובשעות הפנאי במשקו. וההגנה דורשת את שלה, ובעיקר בימות הקיץ, שהם ימי חופש ואפשר להרחיב את האימונים, ואז מזעיקים אותי "לעזרת העם" לטפל בקטנים."

כשעברו אמא ואבא אחרי החתונה להרצליה, בקיץ 1928, המשיכה אמא בתפקידיה ב'הגנה'. ב- 1929 עברה קורס מפקדים, ומיד לאחר מכן קיבלה פיקוד והזרחה על קבוצת טירוניות. היא אימנה אותן בנשק קל ובשבתות - בתרגילי סדר, וגם בהגשת עזרה ראשונה. הכינוי שלה בתפקיד זה היה 'נעמי'.

וכך היא מצוטטת בספר 'הרצליה, היובל הראשון' (בעריכת מרדכי נאור, זאב ענר וזאב סגל, 1978): "בהרצליה הייתי בוועדת הקבלה של חברים ל'הגנה'. כולם נשבעו אצלי אמונים. התחלתי לארגן קבוצות של חברות (מהמושבה ומקיבוץ שפיים) ולאמן אותן. עשינו תרגילי סדר, גם עם נשק, בעיקר אקדחי ה'פרבלום', שבהם יש הרבה חלקים ויכולנו לשחק בפירוק ובהרכבה במהירות. אחר-כך לימדתי את הבחורות עזרה ראשונה. לא הייתה שאלה של היענות. היה ממש "ריב" מי ייכנס לפעילות ב'הגנה'. חברות התאמנו בזריקת רימונים ובירייה מרובים במטווחים. התלבושת הייתה מכנסיים קצרים, בגדים רגילים, הכל כדי לא להתבלט ולשמור על סודיות. אפילו ילדי לא ידעו לאן אני הולכת. השגנו שתי רופאות שהרצו על עזרה ראשונה, אולם שתיהן לא ידעו עברית – אחת הרצתה ברוסית והשנייה בצרפתית. אחד החברים תרגם לגרמנית, ואני לעברית..."

בין תפקידיה הרבים של אמא לאחר החתונה היה גם הקשר עם הוריו של אבא, יהושע וחנה-סטסיה, שלמרות שהיו ציונים פעילים ותיקים, נאלצו להישאר, בינתיים, בוויילנה.

וילנא 24/11/1928 (ברוסית) "ריבה היקרה! תודה רבה לך על הגלויה מתאריך 11/11. זוהי הגלויה הראשונה, אבל למרבה הצער אין עדיין שנייה – אולי עוד תתקבל. את יודעת, ריבה, שאת עבורי כזו בת-חיל. השתדלי גם בהמשך לא להרפות ולכתוב מדי שבוע. על כך אהיה מאוד אסירת תודה לך ואני מקווה לא להישאר חייבת לזמן ארוך. אני עצמי גם אכתוב כל שבוע, ואם לפעמים אחסיר, הרי זה רק כיוון שאבא יהושע עסוק. אבא תמיד בדרכים ושוהה בבית לעתים רחוקות. צר לי מאוד שהחבילה עדיין לא הגיעה אליכם. בעזרת השם היא תגיע בקרוב, אחרי זמן כה ממושך בדרכים. אני מבקשת לכתוב לי בפרוטרוט באיזו מצב הגיעה והאם אפשר להשתמש בכול.

[...] ישראלושקה, אתה אינך מטיל על עצמך אף פעם לכתוב. נו, תודה לריבוצ'קה שלך על מילוי המקום. אנו שמחים מאוד במכתביה ומבקשים רק שתמשיך באותה רוח. מתי תדעו כבר לבסוף על אדמתכם ועל איזה בסיס אתם רוצים להתיישב בהרצליה? האם יש לך תחזית איזו עבודה תהיה לך? היו בריאים ומאושרים, ילדי. מסרי ברכות לבביות להוריך.

אמכם האוהבת אתכם אנסטאסיה"

וילנה 23/1/1930 (ברוסית) "ילדי היקרים ריבה וישראל! קיבלנו את שני מכתביכם, האחד בשבוע שעבר והשני – ביום ששי זה. אני מאוד אסירת תודה לכם, ילדים, על ברכותיכם ועל האיחולים הכנים שלכם. ייתן האל שכל איחוליכם יתקיימו וייתן גם האל שנהיה ביחד בארץ-ישראל. אני שמחה מאוד שאצלכם יש תקווה לעתיד טוב יותר. ייתן האל שכל זה יתמלא. ריבוציקה היקרה, את כותבת במכתב האחרון שעדיין אין חדשות (הכוונה ללידה הצפויה), אבל כאשר תהיינה חדשות אנא ידעי אותנו. אולי הן כבר קרו, למרות שלפי חשבונני זה עדיין קצת מוקדם מדי. אני מבקשת לידענו מיד על הכל. איך את, ריבוציקה, מרגישה? אצל ראשה (רחל – אשתו של אחיו הבכור של אבא, שמואל) אנחנו כבר מחכים לשעה הטובה. היא, השבח לאל, מרגישה טוב. אני שמחה מאוד שמתנותינו מצאו חן בעיניכם. אך למרבה הצער הן כה מועטות - לפני נסיעתה של פִּיֶּרָה (אסתר – אחותו הצעירה של אבא) לא יכולנו להכין הרבה יותר, בעיקר כיוון שאבא הרגיש מאוד לא טוב כל הזמן. עכשיו, בעזרת השם, הוא מרגיש טוב, וייתן האל שבהמשך לא יהיה גרוע יותר, ואז אני מקווה להשלים. ילדים איך אתם מוצאים את פירה, האם היא מרוצה והאם מצאו חן בעיניכם הדברים שנשלחו איתה מכאן? אשר לך, איזראילצ'יק, איך אתה מרגיש, מה האנליזות ומה מצב בריאותך? על העניינים של סוניה וְשֶׁבֶטַל (חיים-שבתאי, אחיה הבכור של סבתא) ודאי מסרה לכם פירה, שום דבר להתפאר בו. מנחמה קיבלנו אמש מכתב שְׁאֶרְקָאָשָׁה (ארקדי - בעלה של נחמה, אחותו הבכירה של אבא) אינו מרגיש בטוב, יש לו כאב חזק באזור הלב. הדוקטור מצא שהוא נחלש מאוד ורשם לו זריקות וציווה עליו לעשות הקרנות (צילום רנטגן). היו בריאים ילדים ורק כתבו לעתים תכופות, שעל כך אהיה אסירת תודה. אבא עדיין לא הגיע ואיני רוצה לדחות יותר את המכתב.

כל-כל טוב, אמכם. דרישת שלום חמה להוריך היקרים."

בליל הסדר של אותה שנה (תר"ץ - 1930), נולדה אחותי זיוה, וחיים וסוניה זבודניק נעשו **סבא וסבתא** ממש. אינני יודע איפה היא נולדה – מתקבל על הדעת שזה היה בתל-אביב, באותו בית חולים בו נולדתי אני, שלוש שנים אחריה. בעיתון 'דבר' התפרסמה מודעת ברכה בזו הלשון:

לישראל ולריבה שלוחות ברכותינו הלבביות להולדת בתכם.

שתזכו לגדלה ולחנכה ברוח א"י העובדת.

זאב, שלמה, שמשון, יעקב, אהרן ואריה עיר-שלום.

באותה שנה נולדה, לאסתר, אחותו של אבא, ובעלה בנק (בנימין מרקוביץ'), בת הדודה צפרירה.

העשייה ב'הגנה' בהרצליה הייתה, כמובן מאליו אז, ללא גמול כספי. אך בשנתיים של עבודה בפרדסי הרצליה הצליח אבא לחסוך די כסף כדי לקנות חלקת אדמה בפאתי המושבה⁷⁴. ליתר דיוק, היו אלה שתי חלקות אדמה צמודות – האחת בת מעט יותר מארבעה דונם והשנייה – כבת שני דונם וחצי. בתעודת הרישום שהוצאה ב'טאפול' (משרד רישום הקרקעות) ב- 25.3.1930 נקוב גם המחיר ששילם: חמישים ושתיים לא"י ו-555 מיל, כלומר שמונה וחצי לירות ארץ-ישראליות⁷⁵ לדונם.

איך צבר אבא סכום עתק זה? כנראה משכרו כפועל מומחה - שכרו של פועל פרדס היה 15-20 גרוש ביום⁷⁶. אינני מניח שקיבל עזרה כספית מאביו בוויילנה או מחותנו מחלק הנפט, שאף אחד מהם לא היה אדם אמיד, אבל ייתכן שבנק אפ"ק הסכים לקבל ערבות מחיים זבודניק, שעד אז גמר להחזיר את חובו לבנק והיה כבר בעל "רכוש". מייד לאחר שרכש את השטח נטע אבא את שוברי הרוח – הברושים ממערב ומדרום, ואת עצי הפרדס - תפוזים מזן 'שמוטי', אלה שנקראו בעולם 'תפוזי יפו'⁷⁷. הוא גם נטע כמה עצי פרי נוספים, כשהוותיק שבהם הוא עץ הזית שהיה כבר בן כמה שנים כשניטע. זמן קצר אחרי רכישת הקרקע.

שטר מכר

25.3.1930 משרד ספרי האחוזה ביפו, נפת יפו. כפר או עיר: הרצליה.
השטר הזה מעיד שבתמורת הסך 52 ל"פ 555 מילים (חמשים ושתיים לירות א"י וחמש מאות וחמשים וחמישה מיל א"י), שנפרע ע"י ישראל זבלודובסקי מהרצליה לחבי קהלית ציון אמריקאית, הא' חבי קהלית ציון אמריקאית הנ"ל מעביר בזה להא' ישראל זבלודובסקי בשלמות את הנכסים דלא נידי שפרטיהם מתוארים ברשימה דלקמן, וחבי קהלית ציון אמריקאית הנ"ל מצהיר בזה שהוא הנהו בעל הנכסים הנזכרים כפי שהם מתוארים ברשימה דלקמן והם נקיים מכל ערעור חוץ מאלה המפורטים והא' חבי קהלית ציון אמריקאית הנ"ל והא' ישראל זבלודובסקי מודיעים בזה שהתמורה הנזכרת הנה התמורה המלאה והנכונה ששלם בעבור הנכסים.
הרשימה: סוג הנכסים: מירי בשלמות. תיאור הנכסים: אדמת מישור.
שטח (1) 4 סטנדרד דונמים 47.89 מטרים מרובעים. (2) 2 סטנדרד דונמים 521.40 מטרים מרובעים. ידועים בתור: (1) חלקה 2 בבלוק 25, (2) חלקה 3 בבלוק 25, באזור 4.

⁷⁴ על נסיבות הקנייה מצאתי בספרו של מרדכי נאור, 'מסיפורי ארץ אהבתי', כי ב- 1929, חמש שנים לאחר הקמת המושבה הרצליה, הסתבכה חברת 'קהיליית ציון' האמריקאית, שייסדה את המושבה, בקשיים כלכליים ופשטה את הרגל, ורכושה הוצע למכירה פומבית, כולל המושבה הרצליה שהועמדה למכירה בגלל חוב של 3,000 לירות. בנק אפ"ק וגופים נוספים פדו את המשכנתאות שרצו על המושבה, והסדירו את רישום הבתים והחלקות על שם התושבים. בהזדמנות זאת קנה אבא את האדמה.
⁷⁵ ב- 1 בספטמבר 1927 הוחלפה הלירה המצרית, ששימשה עד אז כיחידה המוניטרית בפלסטינה, בלירה הארץ-ישראלית (לא"י).

⁷⁶ לפי ספרה של שושנה מגדל, 'הרצליה – העשור הראשון', שכרו של פועל פרדס היה בין 15 ל- 20 גרוש ביום, כלומר 4-5 לירות לחודש. לשם השוואה, שכרו החודשי של הרופא היה 15 לירה, של המזכיר – 10, ושל הגנת – 8.

⁷⁷ חבר של גידי מהצבא, שטעם אצלנו את התפוזים, התפעל מהם ואמר שטעמם מזכיר לו את התפוזים שהיו אצל סבא שלו. הסתבר שאותו סבא היה בעליו של 'פרדס מילר' הנודע ברחובות, שמשם קיבל אבא את ה"רכבים" לעצי הפרדס בהרצליה.

אבא ישראל לא התמהמה והחל מיד גם בבניית הבית. בבנייה זאת נעזר על ידי נחום הופברג, גיסה של יהודית פורר. קירות שני החדרים הצמודים – האחד בן 4 על 4, והשני בן 3 על 4 מטר, והתקרה בגובה שלושה וחצי מטר, נוצקו בבטון. אליהם התווסף צריף שבו היו המטבח והשירותים. לאחר המעבר לבית החדש נוסף משק החי – סוס ששמו לא ידוע לי, הפרה שחֶרְיָה והכלב דָּאָן. ב-1932 הוחלף צריף השירותים בתוספת בנויה לבית. זיוה, שהייתה אז בת שנתיים, זכרה ששאלה את אחד הבנאים מהו החדר הקטנטן שהם בונים בין המטבח לחדר אמבטיה, והוא השיב לה שזה יהיה החדר לבובה, ואת העלבון העמוק שלה כאשר התבררה לה האמת...

הבית החדש והפרדס, מבט ממזרח⁷⁸ (1930)

על גג הבית

⁷⁸ שני החדרים הם כיום חדר השינה וחדר העבודה שלנו.

אמא, זיוה ואבא עם הכלב דאן בפתח הבית

זיוה בת השנתיים והבובה

זיוה "שירלי טמפל" (1932)

זיוה הייתה תינוקת בריאה ויפה. בזכות תמונה זו של זיוה בת השנתיים היו שטענו לדמיון בינה לבין כוכבת העל של אותם ימים – הילדה שירלי טמפל. תמונה זו זכתה בביתנו אף לגירסה צבעונית, בצביעת יד.

ב- 1932 נפטרה אחותו של אבא, אסתר, ממחלת הסרטן, וצפרירה בת השנתיים התייתמה מאמה. האב האלמן בָּנָק נאלץ למסור אותה לטיפול בבית התינוקות של 'ויצו'. מאידך, הגיעה ארצה ב- 1932 אחיו הצעיר של אבא יליד 1910, יחזקאל, שכונה במשפחה 'חֶזְנָה'. אבא השתדל והכין לו מראש עבודה כפועל חקלאי. אבל חזיה היה צעיר עירוני אלגנטי ולא איכר, ויום עבודה אחד בטוריה הספיק לו כדי לראות שזו לא תהיה דרכו... הוא העדיף את העיר על הכפר והחליט לחיות בתל-אביב, שם מצא עבודה פקידותית באחד מבתי העסק דאז. לימים פתח עסק משלו ליבוא חלקי רכב בשם 'אביזר' ונשא לאשה בת למשפחה מבוססת ומכובדת – חנה, ילידת 1919, בתו של המהנדס פרופ' יצחק הבר-שיים⁷⁹. יחזקאל וחנה היו חובבי תיאטרון, והתיידדו עם כמה מהשחקנים הידועים בתל-אביב. בתם הבכורה תלמה נולדה ב- 1940.

ב- 1932 עבר אבא קורס לאריזת תפוחי-זהב שנערך מטעם אגודת בוגרי 'מקווה-ישראל'. בין החתומים על תעודת ה'עוזר לאורז' שקיבל בסיום הקורס, ב- 15.4.1932 נמצא אליהו קראוזה, המנהל האגדי של מקווה-ישראל⁸⁰.

שעורים לאריזת פרי הדר, סודרו ע"י התאחדות בוגרי ביה"ס החקלאי מקווה-ישראל
תעודה

הא' זבלודובסקי ישראל

ביקר את השעורים לאריזת פרי הדר במקווה-ישראל שסודרו ע"י התאחדות בוגרי ביה"ס החקלאי מקווה-ישראל, עמד למבחן ונמצא ראוי להיות עוזר-לאורז, ולראיה נתנה לו תעודה זו מאת חבר הבוחנים. מקווה-ישראל, 15 אפריל 1932.

חבר הבוחנים: א.ג. טורנר, הפקיד הראשי לגנות, ממשלת א"י – יושב ראש⁸¹.
א.קראוזה, מנהל ביה"ס החקלאי "מקווה-ישראל".

א.פרידמן, אגרונום, פיק"א.
ש. ידידיה, מפקח על השעורים.
מ. שילביץ, מדריך השעורים.
ש. קפלן, מזכיר התאחדות הבוגרים.

⁷⁹ יצחק הברשיים, יליד 1882, היה פעיל ציוני ומהנדס מצליח בברלין. לאחר עלייתו ארצה ב- 1933, היה פרופ' לתורת הקונסטרוקציות בטכניון ויעץ לכמה מהמפעלים החשובים של שנות השלושים, כמו חברת-החשמל, גשרי הרכבת במסילה לחיפה, בניין 'הבימה' ו'בית-העם' בתל-אביב, גבעת-ברנר וקיבוצים אחרים. היה ממייסדי בית הספר התיכון ברחובות.

⁸⁰ לפי ספרה של שושנה מגדל, האורזים היו ראשונים בסולם השכר של פועלי הפרדס. שכרם הגבוה יחסית בחורף הבטיח להם קיום גם בשאר עונות השנה. מעמדם בין הפועלים גם התבטא בכך שהגיעו לעבודה רכובים על חמור או פרד (אריזת הפרי התבצעה בשנים ההם בידי כל פרדסן בפרדסו).

⁸¹ הפקיד הראשי לגנות דאז היה המקביל לשר החקלאות היום.

ישראל בין האזורים

התמחות זו הייתה לאבא לא רק סיבה לגאווה, אלא גם מקור פרנסה חשוב, כאשר השכר הגבוה יחסית שקיבל בעונת האריזה הספיק לקיום צנוע במשך רוב השנה, כך שהיה יכול להקדיש את מיטב זמנו לענייני ה'הגנה'.

ישראל עמיר (מ'בדרך לא סלולה'): "עם סיום קורס המפקדים הראשון, במחצית הראשונה של שנת 1929, כבר יכולתי להתפנות למשימה הבאה: להגדיל באופן ניכר את מספר החברים. הכנתי קורס שני של מפקדים ותכננתי באופן מפורט יותר את הגנת האזור. דאגה מיוחדת, הקדשתי לתוספת נשק חדש ומשוכלל יותר. וכך, פחות משמונה חודשים לאחר בואי, כאשר פרצו בארץ מאורעות תרפ"ט (1929)⁸² מצאו עצמם חברי ה'הגנה' בהרצליה, אשר הוכשרו בינתיים להפעיל נשק קל ורימוני יד, מאיישים את נקודות התצפית והעתודה בימים, ובלילות - גם את העמדות. שלא כמו בעבר, כבר לא היו העמדות ממוקמות סביב קבוצות הבתים במרכז המושבה, אלא הרחק מהן - בקצה הפרדסים. יתר על כן: משאית ובה בחורי ה'הגנה' נראתה באותם ימים נעה לעתים קרובות בדרכי העפר שבין הרצליה לרמת-השרון ובינה לבין קריית-שאול. הכוננות הייתה ברמה גבוהה. היא לא נעלמה גם מעיני השכנים הערבים ובעיקר הבדואים. אין ספק כי תרמה לכך, ששנת 1929 עברה על הרצליה וסביבתה מבלי שתיכלל במפת המאורעות. תרמו לכך תרומה רבה גם שני השומרים של הרצליה, אלכסנדר סולץ וישראל ליברמן. שניהם היו כבר שומרים מנוסים, אשר הכירו יפה את השכנים הערבים והקפידו על קשרים איתם. [...] עם תום מאורעות 1929 השתררה תקופה של שקט יחסי, ואנו שקדנו על השלמת ההתארגנות לקראת הבאות."

⁸² **מאורעות תרפ"ט** (1929) היו סדרה של פרעות אלימות ומעשי טרור מצד ערביי ארץ-ישראל נגד היישוב היהודי בארץ-ישראל, שאירעו בין י"ז-כ"ג באב ה'תרפ"ט (29-23 באוגוסט 1929). במאורעות נרצחו 133 יהודים (כמחציתם בחברון) ו-339 נפצעו, ויישובים וקהילות ברחבי ארץ ישראל ננטשו ונהרבו.

הרצליה אמנם לא הותקפה בפרעות, אבל לא כל ההרצליינים עברו אותן בשלום, כפי שמסופר בספרה של שושנה מגדל. 'הרצליה – העשור הראשון':

"במאורעות 1929 הותקפו בארץ ישובים שהיו מבודדים. בחברון נערך טבח קשה בו נשחטו עשרות רבות של יהודים. משפחה מאזור ג' שנסעה לחברון להינפש בה, נרצחה, ושתי מתיישבות מראשוני הרצליה ששהו בחברון, נפצעו קשה ונזקקו לטיפולים רפואיים ממושכים. הרצח האכזרי בחברון הטיל מורא בלב נשות הרצליה. בעוד הגברים יצאו לשמירה בלילות, נותרו הן בבית עם הפעוטות. לכן הוחלט לרכז את הנשים והטף בבית במרכז המושבה (בית סַנְדָּלָר), בעוד הגברים שומרים בלילות מסביב לבית, כשבידיהם נַפּוּט (מקל קצר או אֶלָה שמשמש לחבטה) או "מקלות של מטאטא"."

מדברי אהרן חרסינה⁸³ במסיבת ה-90 לאבא ישראל בבית-האזרח בהרצליה

"קשה לי לנסות לתאר את פעולותיו של ישראל בזמן המצומצם שהקציבו לי, אבל אנסה. כשצוללים לעברנו המשותף לראשוני הרצליה כמעט והולכים בו לאיבוד – ההיה או לא היה? לאנשים שמקרוב באו קשה להאמין כשמספרים להם מה היה אז, כאשר רואים היום את הרצליה.

הגעתי להרצליה בדצמבר 1925 ואת ישראל הכרתי רק ב-1929, אם כי הצטרפתי ל'הגנה' עוד ב-1928. מעטים הכירו את מפקד ה'הגנה' מקרוב. לפני שנכנסתי להגנה היה עלי לעבור שבעת מדורי גיהינום, החל מתחקיר בחדר שעל באר-סנדלר על ידי אנשים שאת קולם ראיתי (ככתוב בזמן מתן-תורה), אבל את פניהם לא ראיתי כיוון שכוונו לי לעיניים אור חזק מפרוז'קטור. אמרו לי שאקבל הודעה. לאחר זמן זומנתי להתייצב בגן-רשל והתקבלתי על ידי וולה סולץ, שהיה מאז מפקד הכיתה שלי. לאחר תקופת אימון הודיעו לי כי אני נכנס לקורס מפקדים (אז זה נקרא "סמלים"), ואז פגשתי את ישראל.

היום זה פשוט – יש כביש וישנה מדרכה. אבל אז... הדרך לגן-רשל נתמשכה, חולות עד הברכיים ומסביב רק חשיכה, שמיים מכוכבים ויללת תנים. ישראל הדריך אותנו והטיל עלינו משמעת ברזל ודיוק בביצוע כל אשר מטילים עליך. מרותו וכל אשר אמר היו קודש. במשך חודשי הקורס הצליח להכניס בנו סדר ומשמעת – דבר שנותר בנו במקצת עד היום. הוא מיעט בדיבור אבל היה תמיד סמכותי, וכאשר הטיל עליך משימה כל שהיא – זו הייתה הוראה ללא עוררין. אין דבר שלא ניתן לביצוע! קשה? – ברור שעל קושי עלינו להתגבר, יש רק לדייק בביצוע ובלוח הזמנים שהטיל עלינו ישראל.

⁸³ אהרן חרסינה (פרצלינה), יליד 1907, מילא תפקידים שונים בהגנה, ואחר קום המדינה - בצה"ל, ביניהם מושל צבאי ברצועת עזה ומושל סיני ב-1956. על שמו נקראת 'גבעת חרסינה' ליד חברון. בתם של אהרן ורחל חרסינה היא ידידתנו, האמבריוולוגית פרופ' רותי שלגי.

ישראל החדיר בנו את מסירות הנפש להגנת היישוב. ההגנה הייתה למעשה המדינה בדרך. אין להעדר משיעור או אימון בנשק, גם כאשר הייתה בכך סכנה מהמשטרה הבריטית העוינת וגם כאשר ניתן מטר זלעפות. לא היה זה דבר של מה בכך! בדרך לא דרך הגענו תמיד לגן רשל, על אף שלא אחת טבעה רגלנו בבוץ העמוק וכשניסינו לחלצה טבעה בו גם הרגל השנייה, ולא פעם הגענו רטובים וספוגים בבוץ – כי לשיעור יש להגיע בכל תנאי מזג האוויר. כך בנה ישראל את ה'הגנה' בהרצליה והסביבה. בראשיתו היה זה גוף קטן שהתרחב, תוך בדיקת כשרותם של המצטרפים וסינון קפדני של האנשים.

הארגון גדל עם הצטרפותם של צעירים ובני נוער ששימשו כקשרים והחזיקו לאחר מכן את הקשר עם רוב חלקי הארץ ממגדל-המים שליד בית-ספר וייצמן. ישראל הצליח לצרף את חוגי האיכרים לארגון, הקים אמצעי תעבורה שעמדו לרשותנו בזמן הצורך, יסד קבוצת רוכבים מהסוסים שעמדו בחצרותיהם של האיכרים. הוא ארגן את כל האזור עד נתניה שיהיו מוכנים בעת הצורך, וקשה לתאר שבאותן שנים כל האזור הזה היה שומם, בלתי מאוכלס, וישמעלים עוד התגוררו בו לצדנו פה ושם. ישראל חניך וגרם לכך שחברי הארגון היו מוכנים להתייצב כשהוזעקו ומיד. להזכירכם שבזמנים ההם לאיש לא היה טלפון, המרחק בין חבר אחד למשנהו היה גדול, החול היה עמוק בקיץ והבוץ היה רב בחורף. ואל לנו לשכוח שזה היה בימי ממשלת המנדט ובהרצליה הייתה תחנת-משטרה בריטית שפקחה עין בוחנת עלינו. ארגון ה'הגנה' היה מחתרתי, שלטון נסתר בתוך שלטון.

קוריוז מעניין היה כאשר הבריטים גילו במקרה סליק (מחבוא) של נשק בפרדס ולקחו כד גדול עם מספר רובים בתוכו. הכד עמד בתחנת המשטרה בבית-סנדלר בחדרו של היומנאי והיה צורך להוציאו משם. ישראל הטיל על ארבעה אנשים, ואנוכי בתוכם, לגשת בלילה לתחנת המשטרה, כאשר היומנאי יהיה בריטי, ולהוציא את הכד. בשעה שתיים בלילה נכנסנו יחפים לתחנה. היומנאי ישן טוב והצלחנו להוציא את הכד שהיה כבד מאוד (דבר זה הרגשתי מספר ימים בכתף). ליד הבניין בסמטה חיכתה לנו עגלה עם עגלון מקבוצת 'שדמות' שעזר לנו לסלק את הכד ותכולתו, וכך הוחזר אלינו הכד.

ישראל עסק בהצלחה רבה בהתרמת בעלי-בתים וגיוס כספים לשם רכישת נשק. הוא ארגן גם קבוצת יהודים דתיים שאימנו אותם ברפתו של אפלשטיין. ישראל הצליח לשכנע בעלי דירות להתקין בדירותיהם סליקים של נשק, והצליח לשכנע גם את המסרבים לכך שחששו לסכנה שבדבר. ארגון ה'הגנה' בהרצליה שימש דוגמה ומופת ליתר המקומות בארץ, ומכל הבחינות. בגמר קורס הסמלים ארגן ישראל סיורים להכרת הארץ [...]. אחרי מאורעות 1929 ארגן סיורים לחולדה ובאר טוביה להכרת הבעיות ותוצאות המאורעות במקומות אלו ולהפקת

לקחים לחיזוק בעיות ההגנה אצלנו. כן ארגן סיורים לגליל התחתון ולמקומות אחרים. סיורים אלו ניצל גם, בדרך, לניסיונות בהפעלת דטונטור על ידי סוללה מהרכב. דבר זה שימש לאחר מכן לפיתוח אמצעי לחימה. זה היה אמנם מסוכן, אבל מי שם לב לסכנה?! ישראל המפקד שימש לנו דוגמה ומופת, כך שבשום מקרה לא הייתה תשובה שלילית לעשייה, לאימונים ולידע בצבאיות של אז. התשובה הייתה תמיד ברורה חד-משמעית, ומי ימרה את פקודת המפקד?! כמובן ששברת לך את הראש והתייצבת לאחר שביצעת את המוטל עליך בזמן - בשעה וביום שהטיל עליך את המשימה."

אהרן חרסינה

יוסף קראון (מתוך הספר 'הרצליה - היובל הראשון'):

"הייתי ה: "סליקר" הראשון של ה'הגנה'... איך הגעתי ל"סליק" הראשון? ישראל עמיר היה אמון בהפעלת אנשים, פיקח ויודע מה הוא רוצה. אם הוא תפס איזה דבר, לא עזב אותו. תמיד היה נעים לעבוד אתו. אם הקדוש-ברוך-הוא אמר משהו, לגבינו זה היה דבר קטן, אבל כשישראל אמר משהו, זה היה הכל. אי אפשר היה להגייד "לא", ולא היה כל רצון להגייד "לא", גם אם זה היה קשה לביצוע. כך הלכתי אתו ל"סליקים". אני זוכר שלקחנו כד-חלב וחתכנו אותו לשניים, אז כבר היה לנו מכסה טוב ותחתית טובה. בין זה לזה יכולנו להחביא נשק. היינו מרימים 6-8 בלטות, חופרים בור גדול, שמים בו את הנשק וסוגרים כאילו לא קרה דבר. אך את אחת הבלטות שפשפנו כך, שיכולנו לשאוב אותה ב"פומפה" של גומי. ה"סליקים" האלה היו בתוך דירות של התושבים. לא נמצא אדם אחד שאמר "לא רוצה". מראש החלטנו ממי לבקש - הלא לדרוש לא יכולנו. שמנו על הכוונת אנשים שידענו שלא נשמע מהם את ה"לא". חוץ מזה, כאמור, בפני השכנוע של ישראל אי אפשר היה לעמוד. הניסיונות לארגן סליקים בחצרות או בפרדסים לא היו מוצלחים. היו בעיות של חלודה ושל חול."

אהרון חרסינה (מתוך הספר 'הרצליה - היובל הראשון'):

"ישיבות המפקדים התקיימו בדרך כלל אחת לשבוע בביתו של ישראל עמיר, אולם מה שחסר לנו הייתה כתובת קבועה ומקום לשם יוכלו המפקדים לפנות בכל עת. שכרנו אמנם איזה חדר, אלא שבעליו גילו שאין הדבר כשר במיוחד ורצו לזרוק אותנו ממנו. ואז צץ הרעיון לקנות רדיו ולערוך הגרלה, למכור כרטיסי הגרלה, ובכסף – לבנות בית. התברר שנחוץ לו סכום של 60-70 לירות, אבל ההגרלה הכניסה רק קרוב ל-40 לירות. בניית הבית נעשתה על ידי החברים עצמם, וכל חבר הקדיש יום-עבודה או תמורתו – 20 גרוש. נחום הופברג, אחד מחברינו, בנאי, ערך את התכנית והקים את היסוד. את 20 הלירות הנותרות היה קשה מאד להשיג, ואכן העבודה נמשכה קרוב לחצי שנה ורק **במאמצים רבים נבנה סוף-סוף הבית. קראנו לו, לשם הסוואה, בית מד"א, ואילו בינינו היינו קוראים לו "בית אמנון" (כינוי של ישראל).** בית זה הכיל משרד, אולם וחדר טלפונים. במשך עשר שנים הוא שימש מרכז לכל פעולות ה'הגנה' במושבה – לריכוז האנשים ולאסיפות, וכמען קבוע של המפקדה."

מתוך הספר של שושנה מגדל: 'הרצליה – העשור הראשון' (הרצליה 2004)

"עמיר הקים ועדת קבלה לחברות ב'הגנה' בהדרכתו נפתחו קורסים למפקדים מדריכים, וכן לקבוצות טוראים. קורס ה'הגנה' התקיים בשבתות ובעוד חמישה ערבים בשבוע, במשך חצי שנה. חברי ה'הגנה' הוכשרו להשתמש בנשק קל וברימוני יד. עמדות ה'הגנה', שהיו בתחילה במרכז המושבה, הועברו לקצות הפרדסים. הכוננות הייתה גבוהה. במאורעות 1929 עמדו תחת פיקודו של עמיר כ-40 איש. "על אף מיעוט הנשק שהיה ברשותנו, עלה בידנו לעורר את הרושם כאילו היינו חזקים פי עשרה בכלים ובאנשים", מספר יהודה בורר (מפקד ה'הגנה' בהרצליה אחרי עמיר), "פצצות פרימיטיביות, פחיות עם פתיל-השהיה שצריך להבעירו על ידי גפרור, הובאו מהמרכז והגבירו את ביטחון המגינים". בתום מאורעות 1929 החלה תקופת שקט יחסי. התארגנות ה'הגנה' נמשכה בהכשרת קורס מפקדים. נוספו מפקדות ומפקדים ואיתם הלכו והתרבו הקבוצות המתאמנות. תוך זמן קצר יחסית הפכו כמעט כל תושבי הרצליה, רמת-השרון וקריית-שאל לחברי הגנה מסורים. מקומות האימון בנשק קל היו בתחילה במבנים ריקים ובחצרות שבמרכז המושבה. כאשר התרבו הקבוצות, עברו האימונים לבתי האריזה בפרדסים. כמעט כל בית אריזה שימש מקום אימון באקדחים וברובים או מקום כינוס להרצאות. גם המנהרה הרומית שמתחת לרכס באזור ג' נוקתה ונמצאה מתאימה בימות הקיץ למטווח קליעה ברובה.

במנהרה הוקם מחסן נשק ('סליק') ובו אוחסנו רובים לאימונים. הותקן סולם לירידה למנהרה. בפתח הוצב שומר. במקרה סכנה סימן השומר בפנסו, והאור הגיע עד מקום האימון. בעת שנערכו אימונים במנהרה, הוצב מעליה על הכביש

זוג מטייל. בידי הזוג הייתה גיטרה, ובעת סכנה נפרטה בה מנגינה מוסכמת. מעטה הסודיות שעטף את ה'הגנה' במושבה נסך קסם על אלה שהיו מחוץ לשורותיה ואף הם ביקשו להצטרף. השורות הורחבו – וכאמור, כמעט כל התושבים הצטרפו לארגון והאימונים נמשכו. לייעול הפעילות חולקו תפקידים לתושבים, על פי מקצועותיהם: רכישת הנשק נעשתה בידי השומרים ישראל ליברמן ואלכסנדר סולץ. הטיפול בנשק ותיקון הכלים נעשה בידי ישראל קורץ, שמספר: "בימים עבדתי עבודה רגילה כשרברב ובלילות תיקנתי כלי נשק במקומות מבטחים ובבתים, שגם הילדים באותם בתים לא ידעו על כך". בני הנוער שימשו כקשרים ושימשו "טלפון חיי" בהעברת הודעות. את דרכם עשו ברגל או באופניים. [...] החברים התאמנו ברכיבה על סוסים.

נערכו קורסים לעזרה ראשונה בהדרכתו של ד"ר יחזקאל ויינשנק, שבביתו התקיימה התורנות של ה'הגנה' (במאורעות 1936). בסוף שנות השלושים הוקם במרכז המושבה בית ה'הגנה', שנקרא 206 על שם הטלפון הכמעט יחיד המושבה, שהיה מצוי בו. קבוצה טכנית מבין חברי ה'הגנה' עסקה בייצור עצמי של פצצות. הקבוצה כללה מכונאים, מסגרים, שרברבים – כולם בעלי תבונת כפיים. הוזמנו צינורות יצוקים מברזל אצל האחים וגנר (גרמנים נוצרים) באורך פי-כמה מהנדרש, והוכן מלאי רציני של פצצות עבור גוש יישובי השרון. כמו כן הוחלפו פיקות חדשות בכדורים ישנים לניצול התחמושת הקיימת. הקבוצה עברה לייצור מוקשים שמופעלים ממרחק בעזרת מצבר של מכונית והקימה אף מכון לייצור גופים מברזל יצוק לפצצות-יד. מכון המים שבו נמצא תנור היציקה הוסווה היטב בידי חברי ה'הגנה' מנחם רוטנברג ויוסף קראוס. הפעילות עברה ללא תקלות. פעילות בני-הנוער רוכזה בידי היימי קסטוף, שהיה חניכו של עמיר, מבוגרי מקווה-ישראל. אביו, מאיר קסטוף מראשי אגודת פועלי הדפוס באמריקה, היה אחד מבעלי פרדס 'גן רשלי' שבבית האריזה שלו נערכו פעילויות הדרכה ופעילויות שוטפות של ה'הגנה'. מיקום בית האריזה הרחק מהמושבה, בודד ומוקף פרדסים, הגביר את תחושת הקונספירציה בקרב הפעילים. בני הנוער התאמנו באיתות בדגלים ובפנסים ממגדל המים של הרצליה שהתנשא לגובה רב ואיפשר את הקשר עם נקודות יישוב אחרות⁸⁴.

על אף קשיי תקשורת, הקשרים הצעירים, רובם ככולם, עשו עבודה נאמנה והעבירו מידע חשוב. הם התאמנו גם בנשק: באקדחים, ברובים ובזריקת רימונים. במסדר שנערך הגיע מספרם של בני הנוער ששותפו בפעילות ה'הגנה' ל-300 בנים ובנות."

⁸⁴ בניית המגדל, שנבנה ב-1926 על גבעת המייסדים על-ידי 'סולל בונה', וגובהו כ-30 מ', מומנה ע"י חברת 'קהילת ציון'. הוא היה המגדל הגבוה בארץ באותה תקופה, ולחץ המים שצבר הספיק לשנים רבות.

היימי קסטוף, שעלה מארצות-הברית כחלוץ, היה חניכו של אבא במקווה-ישראל ופיקודו ב'הגנה', ועבר בעקבותיו להרצליה. בסתיו 1934 נאלץ לשוב לאמריקה בגלל מחלת אביו. הוא נשאר ידיד המשפחה במשך שנים רבות.

לישראל וריבה. אף על פי שהוא נוסע כעת,
הוא בכל זאת ישוב להיות פועל, ואולי בורגני עם אוטו קטן.
היימי, הרצליה 6.9.1934

עם קבוצת הקשר עבד גם יחזקאל פנט, חניך נוסף של ישראל, שהגיע להרצליה ב-1931. יחזקאל. משפחת פנט עלתה ארצה מהונגריה ב-1922 ואחרי שנתיים התיישבה בגבעת-עדה, ויחזקאל בן ה-13 נשלח ללמוד במקווה-ישראל, ושם גויס ל'הגנה'. עם תום לימודיו חזר לגבעת-עדה והיה שם מפקד האזור בתקופת מאורעות 1929. בהרצליה עבד כמנהל פרדסים ואורז ראשי, ונמנה עם מפקדי המושבה. כאן פגש את פסיה לבית בוקסמן, שעבדה במשתלת פרחים, והשניים נישאו. ב-1940 עברו להתגורר בטבעון, והוא המשיך במילוי תפקידים פיקודיים ב'הגנה', ואחרי קום מדינה – בצה"ל. גם הם נשארו ידידים טובים של המשפחה במשך כל השנים.⁸⁵

למשפחת זבלודובסקי מאת ידידכם יחזקאל, 24.5.1936

מספרו של מרדכי נאור: 'מסיפורי ארץ אהבת' (הוצאת משרד הביטחון, 1979):
 "בספטמבר 1934 ערכה ה'הגנה', לראשונה, תרגיל קשר כלל-ארצי. [...] התחנה הדרומית ביותר הייתה רוחמה, וממנה צפונה, לפי הסדר: באר-טוביה, גבעת-ברנר, ראשון-לציון, תל-אביב, הרצליה, זכרון-יעקב, מגדל המים באחוזת הרברט סמואל על הכרמל ("אחוזה"), ומשם לכפר החורש, צפת, ולבסוף מטולה שבגבול הצפון. שלוחה נוספת הייתה בכיוון מזרח – לעבר ירושלים ומפעל האשלג בצפון ים-המלח. לאחר תקלה קלה בצפת, הגיע המברק למטולה תוך שלוש ורבע בשלוש ורבע שעות!"

⁸⁵ בין השאר היה מפקד חטיבת 'כרמלי', מפקד הגנה מרחבית בצפון וראש הג"א. לאחר שחרורו מצה"ל, שימש כמנהל מחוז חיפה והצפון במשרד השיכון. נפטר ב-1984

מנחם רוטנברג (מהספר 'הרצליה היובל הראשון'):

"התגלגלה לידינו איזו חוברת ברוסית על מדוכה. ישראל עמיר קרא לנו מתוכה והחלטנו לייצר משהו בדומה לזה. הרעיון משך מאד את לבנו והיינו נתונים ראשו ורובנו בכך – פעם ישבנו ושמענו הרצאה, וכל כך היינו שקועים בעניין שהאור כבה מחוסר חמצן ואנחנו לא הרגשנו בכך. כלי עבודה השגנו בדרכי שונות. חלק קנינו, וחלק – סחבנו. יצרנו מדוכות וכך השגנו תוצאות טובות מבחינת טווח; עסקנו כמו כן בהחלפת הפיקות ואחר-כך בהפעלת מוקשים ממרחק בעזרת מכונת והפעלת פצצות מדמיעות וכו'."

מהספר 'הרצליה היובל הראשון': "יוס'לה קראוס, יוצא הונגריה, יליד 1909, בן בכור למשפחה אמידה ולו שתי אחיות, לא התקבל ללימודים גבוהים עקב ה"נומרוס קלאוזוס". על עלייתו ארצה הוא מספר: "הורי ראו בהחלטתי לנסוע לפלשטינה משובת נעורים, שוודאי תחלוף ואשוב להונגריה. הגעתי להרצליה ב-1926. מנחם רוטנברג, בן עירי (יליד 1901), ורעייתו אידה, אימצו אותי. עבדתי בהתקנת קווי-מים לפרדסים ובתפעול בארות-מים שאך ניכרו... בימים עבדנו בעבודה פיסית קשה. היינו מאושרים כאשר סיימנו להתקין צנרת מים ברחוב כלשהו. בלילות רקדנו ושרנו עד כלות. כולם היו צעירים. כולם חלמו על מושבה משגשגת ופורחת שתקום. חיינו ללא דאגות. לא היה לנו כלום. הסתפקנו ביש והיינו מאושרים שאנו כאן". קראוס עסק כל חייו נושא בהספקת מים למושבה. בנוסף עשה ימים ולילות יחד עם מנחם רוטנברג בעבודת קודש לארגון ה'הגנה'. שניהם היו בעלי מקצוע מעולים ועסקו בסודיות רבה בהתקנת פצצות בקרקעית הבאר הראשונה. יוס'לה, כפי שקראו לו כולם, היה בעל חוש הומור, נהג ללגלג בחביבות על עצמו ועל זולתו והיה אהוד ומקובל"

חבורת ההונגרים העליזה – מנחם ואידה רוטנברג, יוס'קה ושרה קראוס ויחזקאל ופסיה פנט, היו חבריהם הטובים של אבא ואמא בהרצליה.

מנחם רוטנברג

יוסף קראוס

מדברי אבנר (ולטר) בר-און, שהצטרף להגנה בהרצליה ב-1933:

"על קיום ארגון ה'הגנה' שמעתי עוד בחו"ל, אבל להיות חבר בה היה רחוק ממחשבותי. לפי הבנתי, רק ותיקים ומובחרים יכלו לחלוטם על הזכות להיות חברים בארגון מחתרת זה. חודשיים לאחר עלייתי ארצה הודיע לי אחד מהחברים בעבודה בסודי סודות, שבשעות המאוחרות של הערב עלי להגיע לשער אחד הפרדסים הגדולים והמרוחקים לשם מבחן הצטרפות כחבר בהגנה. הפרוצדורה באותה תקופה הייתה חשאית וסודית ביותר. הוכנסתי לבית-אריזה חשוך ואורות פנסים מכוונים אלי. את הפנים של שלושת אנשי הצוות לא ראיתי, רק שמעתי את קולם ובקושי רב הבנתי את שאלותיהם, אבל על השבועה חזרתי מילה במילה - להיות מוכן לבצע כל פקודה ופעולה, וכך צורפתי כחבר ב'הגנה'. האימונים היו בעיני מוזרים. בכל שבת שעות של תרגילי סדר ואחרי כן גם בערבים לימוד "הכלים הקטנים" - אקדחים שונים ומשונים, אקדחי תופי, פרבלום, מאוזר, שטייר, פי-בי איטלקי ועוד, אבל לא תרגילי ירי בכלי, אלא פירוקו והרכבתו מחדש, בתחילה באור היום, לאחר מכן בחושך ובסוף תחרות, מי המהיר ביותר במלאכת הפירוק וההרכבה. שלב נוסף היה לימוד הרובה על כל סוגיו. גם זה ללא ירי. לא הספקתי לגמור את הטירונות ומפקד הגוש, ישראל זבלודובסקי (עמיר) החליט שעלי לעבור קורס מפקדים. יום אחד קרא אותי ישראל לביתו ושאל אותי איך למדו בצבא הצי' תנועה בלילה, תנועה לעבר האויב תחת אש. הסברתי מה שהסברתי, על גששים, על התפרסות ועל הסתערות. ישראל שמע והטיל עלי להדריך את המפקדים באימוני שדה, תנועה ביום ובלילה. אימון זה היה חדש לגמרי ב'הגנה'... ישראל החליט לנצל את הנלמד במסע גדול בליל שישי אחד נערכו כל חברי ה'הגנה' של הרצליה, כ-300 בחורים ובחורות, למסע רגלי לתל-מונד, כ-20 ק"מ... לפנות בוקר הגענו למטרה, עייפים אך מרוצים, ובמוצאי שבת חזרנו להרצליה. הייתי גאה על תרומתי הראשונה בהגנה."⁸⁶

⁸⁶ וכך מספר זאת אבא ב'בדרך לא סלולה': "העלייה של שנות השלושים, הביאה להרצליה בחור צעיר ושמו ולטר בראון ולימים, תת-אלוף אבנר בר-און) שסיים בצ'כיה בית-ספר לקצינים. סקרן הייתי לדעת מה בדיוק לומדים בבית-ספר שכזה. נפגשתי אתו לשיחה ממושכת. בשיחה זו ובאלו שאחריה למדתי לדעת, שקיים תחום שבו אנו מפגרים מאוד והוא - האי"ש (אימוני שדה) - אימונים בהתפרסות והתקדמות בשדה תחת אש אויב. ולטר עשה עלי רושם מצוין. דאגתי לכך שיתקבל בהקדם כחבר ב'הגנה'. עם זאת הקפדתי, שעל אף היותו בוגר בית-ספר לקצינים בצ'כיה, יעבור גם את קורס המפקדים, שקיימתי באותו זמן". לימים היה בר-און, במשך 25 שנה, הצנזור הצבאי הראשי.

ד"ר יחזקאל ויינשנק (מהספר 'הרצליה היובל הראשון'):

"באתי להרצליה בנובמבר 1934 וקודם כל התיישבתי ללמוד עברית. בקיץ 1935 נכנס אלי איזה בחור שלא הכרתיו ואמר: "עליך לפתוח במקום סניף מד"א (מגן דוד אדום)". אמרתי לו שאינני יכול, וכששאל מדוע? עניתי לו שאינני יודע עברית. "זה הכל? אמר, "אני נותן לך ארכה של 6 שבועות ללמוד עברית" ויצא. נזכרתי בדברי אבי: "אין "אינני יודע"!", והתביישתי בפני עצמי. התעניינתי אחר כך מי זה הבחור שהיה אצלי, ואמרו לי: "איך זה אינך יודע? הלא זה ישראל זבלודובסקי איש ה'הגנה'!", וכך התחלתי עוסק בארגון מד"א והוכנסתי ל'הגנה'... נתתי קורסים לעזרה ראשונה לפי ראות עיני (על העברית שלי וסירוס המילים התהלכו בדיחות) והתחלתי דואג לצידוד. בשנות המאורעות... הייתי יוצא גם לשמירה, עד שישראל אמר לי פעם: "או שאתה רופא או שומר!". אצלי בבית היה מרכז מד"א וחברות ישבו בתורנות, ולכל קריאה היינו יוצאים להגיש עזרה ראשונה."

22.8.1932 (באידיש) "ילדים יקרים ואהובים וזיוה'לה היקרה. קראנו את מכתבכם מהשבוע שעבר מתחילתו ועד סופו, אבל עדיין לא כתבנו, והיום כבר יום שני והאמא צועקת מדוע עדיין לא כתבתי את המכתב. היא רוצה להוסיף רק ברכה כיון שעדיין קשה לה לכתוב. אני שוב מתעצל לכתוב. רק כשזה לכתוב אליכם [...]. אני רוצה לבשר לכם, יקירי, שהאמא מרגישה הרבה יותר טוב. כרגיל נפשנו בזאקרט (אתר נופש ליד וילנה) ומחר, אם ירצה השם, ניסע משם – אני והאמא, עם חיוך. אני מאמין שהייתה לזה השפעה טובה עליה. קיבלנו את מכתבכם. החשבון שלכם, כמשמעותו, לא אומר שנגיע בימים הנוראים - זו תפילת שווא. רק אם הקדוש ברוך הוא ייתן לנו, נוכל להגיע... אבל מה אפשר לעשות... ובכן, הכל בסדר, האמא רוצה לכתוב לכם עכשיו משהו בעצמה. חוץ מזה אין חדשות לגבי בריאותנו, גם לא חסרה פרנסה. "

"ילדי האהובים והיקרים! אני יכולה לבשר לכם שאני מרגישה את עצמי תודה לאל הרבה-הרבה יותר טוב. אני כבר מסתובבת קצת. [...] מחר אנו נוסעים מכאן - אני מקווה שארגיש את עצמי טוב. כשקיבלתי את מכתבכם הייתי מאושרת מאד ... אני מברכת אתכם. חנה-סטסיה"

סבתי חנה-סטסיה נפטרה בוויילנה, בליל הושענא רבא תרצ"ג (26 באוקטובר 1932), מספר חודשים לפני שנולדתי. וזה חלק ממכתבו של סבא שתורגם על ידי אבא ישראל: מוצש"ק 29.10.1932. "ישראל יקר וחביב. קשה לי לכתוב הפעם. ידוע לך על האסון הגדול שקרה לנו – אמך הטובה אינה עימנו יותר. האבדה גדולה מאד, אי אפשר להתנחם. קמנו משבעה אתמול, עייפים ושבורים. היינו איתה במשך 11 חודשים של מחלתה, על ידה. עשינו הכל למענה. ודאי זה לא היה קשה ולא חסכנו שום הוצאה כדי להחזיקה בחיים. לא ידענו עד לרגע האחרון כי מצבה כה קשה. הרבה זמן לא ניתן היה לנתחה כי היה לה חום. היא נותחה ב- 8 ביולי. הפרופסור הבטיח לנו כי הניתוח הצליח. אחרי הניתוח היא שכבה 3 חודשים בבית החולים. אחרי זה העבירו אותה באמבולנס הביתה. אחרי ארבעה שבועות הרגישה יותר גרוע. היו לה כאבים קשים בבטן. ערב יום כיפור היא ירדה מהמיטה והתיישבה ליד השולחן. היא נחלשה כל יום יותר. ישבתי על ידה ונדמה היה לי כי היא מדממת. היא החווירה מאד. לקחו אותה לבית החולים, אולי עוד אפשר להצילה. היא לא יצאה מבית החולים אולם לא הייתה ברירה. בשעה חמש וחצי היא נרדמה לתמיד. הביאו אותה הביתה. למרות מזג האוויר הקשה הייתה לוויה גדולה ואנשים רבים באו להעניק לה הכבוד האחרון. היא נקברה במקום מפואר מאד..."

בין המכתבים המעטים שנשמרו אצל אבא היה גם מכתב תנחומים מבן-דודה המבוגר ממנה בחמש שנים, הפרופסור יוסף קלוזנר:

פרופ' ד"ר יוסף קלוזנר, ירושלים-תלפיות, י"ז במר-השון תרצ"ג (נובמבר 1932)
"ישראל יקירי! ידי רועדות כשאני כותב לך את מכתבי הנוכחי. בצלאל אחי
הגיד לי שקרא ב'דברי דברי תנחומים על מות אמך היקרה. ובכן סטסיה היקרה
איננה! סטסיה בעלת הלב הרך של יונה, שידעה רק לדון כל אדם לכף זכות
ולהיטיב עם כל אדם! סטסיה, שלמדתי עמה ביחד עברית מפיו של פנחס שוקיאן
המנוח והיינו כאח ואחות במשך שנים ו – סטסיה שלא הגיעה אפילו לשנותי, כבר
איננה בחיים! מה נורא הדבר... ידעתי, אמנם, שהסרטן מקנן בה ושהיא מסוכנת.
אבל לא האמנתי, שכל-כך קרוב קצָה. כנראה, מיתתה המשונה של בתה (אסתר) –
סרטן לצעירה בשנות העשרים! – גרמה להתגברות-מחלתה. ואפשר, ירושה היא
זו, חס-ושלום, אף אם לא כל הרופאים חושבים, שהסרטן עובר בירושה. איך
שיהיה, היא איננה – ואני על-פי צערי הגדול והעמוק, יכול לשער, מה רב יגונו של
אבא ויגונך שלך, בנה החביב. ובמה אנחמך? – גם אני חסר-נחמה. צעיר אתה,
ובאהבתך לאשתך וילדתך היקרות ובעבודתך התמה לתחיית הארץ אתה צריך
למצוא נחמה. אבא, ודאי, יבוא עכשיו אליך, כי מי לו בוילנה ומה לו בוילנה? –
תודיעני, יקירי, אימתי יבוא, ואם אפשר, תביא אותו ירושלימה.

את צפרירה (בת-דודתי, שהתייתמה מאמה אסתר והייתה בבית התינוקות של 'ויצו'
בירושלים) אנו רואים לעתים קרובות, אך קשה להתיידד עמה. היא צועקת
כשאנו רוצים ללטפה. אחי זיסל (אלכסנדר-זיסקינד) בא לכאן לפני שלשה שבועות
בלא פרוטה, בלא לשון ובלא הכשרה לאיזו עבודה שהיא, והוא מוטל על צווארנו,
כבצלאל שלנו העלוב. אתה יכול לשער את מצב רוחנו. הוא בתל-אביב מתהלך
בטל. ומה יעשה והוא בן חמשים ושתיים? צפורה שלי הייתה חולה מאד לפני
החגים ועכשיו הוטב לה. הלב לא בסדר, וההתרגשות אינה פוסקת. על בריאותי
איני חושב עכשיו כלל. יש דאגות קשות יותר. שלום רב לך ולרעייתך וילדתכם
היקרה מאת צפורה, בצלאל וחיה ובנם ומאת אוהבך ומוקירך יוסף."

אחרי מותה של סבתא, חזרו בני המשפחה שבליטא לטפל בתוכניות לעלייה לארץ-
 ישראל, כפי שעולה גם ממכתבה של האחות נחמה:
 2.4.1933. "ייקירים שלי. לא אתחיל בטענות, כי אבא כבר כתב על זה, וְחֻזְיָה יספר.
 שתיקתכם משפיעה עלינו לא טוב. בבית מתגעגעים מאד. אפילו אסתר'קה
 מתרגשת כשמזכירים את שמו של חזיה. בקוצר רוח מחכים למכתב על כל פרטים
 ואתה חֻזיה צריך לכתוב יותר. ההתחלה היא בטח קשה. במשך הזמן תבין יותר
 את המצב. כתוב איך הייתה הדרך מתחילתה. איך מצאת את כולם. האם מצאו
 חן המתנות הצנועות שלנו? האם אתה מוצא חן בעיני משפחתנו?
 תבדוק אם יש סיכוי לארקשה (ארקדי) להסתדר שם. תכתוב בפרוטרוט שאדע
 אם החלום שלי (לעלות לארץ-ישראל) יתגשם או שישאר רק בגדר חלום. מזל
 טוב לזיוה'לה ליום הולדתה. הרבה בריאות ומזל. מנשקת את כולכם, נחמה"

בית החולים 'פרויד' ברחוב יהודה הלוי 9 - בו נולדתי ב- 4.3.1933⁸⁷

אני משער שבימים הראשונים, או אפילו השבועות הראשונים, לאחר שילדה את זיוה,
 נשארה אמא – עם התינוקת - בבית הוריה בתל-אביב. אבל כשחזרו להרצליה, לא יכלה
 סבתא לנסוע להרצליה כדי לעזור בטיפול – כמתואר בסיפורה של בתיה, זו הייתה
 משימה לא קלה אפילו עבור בחורה צעירה בת 20, ומצבה הבריאותי של סבתא הורע
 במשך השנים. שארית כוחותיה במתניה הספיקו כדי לבשל, לנקות ולכבס, להחזיק את
 משק הבית ולטפח את הגינה הקטנה, אך לא למבצעים קשים כאלה. לכן נאלצה להסתפק
 בביקורים הנדירים של המשפחה הצעירה בתל-אביב. זה היה נכון, כמובן, גם לאחר
 שנולדתי אני, אך כמובן אינני זוכר פרטים מנסיעותינו וביקורינו בתל-אביב בשנותי
 הראשונות.

⁸⁷ הבניין נבנה ב- 1924 בסגנון אקלקטי, כווילה פרטית של מנהל בנק 'ברקליס', שמעון מזרחי. ב-
 1928 נוספה לו קומה, ונפתח בו בית-יולדות.

בתחילת שנות השלושים, לאחר שתל-אביב והארץ כולה נחלצו מהמשבר, החלה צמיחה מואצת של העיר. אם כי עד שנת 1933 נקנו רק שטחים קטנים, ושטח הקרקע שהועבר לידיים יהודיות היה כ- 200 דונם בלבד, הרי שמספר הבתים גדל בהרבה, הודות לבנייתם של כ- 800 בתים חדשים ובהם כ- 6,000 חדרי-מגורים. ברבעה החדשים של תל-אביב בלטה תופעת הבנייה להשכרה; הוקמו בניינים בעלי 3-4 קומות, שבכל אחד מהם כ- 15 דירות להשכרה. מספר התושבים עלה גם הוא בהדרגה והגיע עד ל- 52 אלף איש בסוף שנת 1932. אך גם בשנת 1933, אחרי לידתי, עדיין לא הגיע רחוב בן-יהודה עד משכנה של משפחת זבודניק, כפי שמעידה התמונה שצולמה מגבעת החול שעליה עמד הצריף:

דני בן שמונה חודשים בזרועותיה של זיוה, בחולות תל-אביב

לבני היקרים, מזכרת נצח מיובל-החמישים שלי, מאביכם (סבא היים) כ"ג כסלו תרצ"ד (דצמבר 1933)

בשנים 1930-1933, לאחר שסיימה את הגימנסיה, למדה דודה בתיה בסמינר לוינסקי למורים, ששכן אז בנווה צדק. ב-1933/4, לאחר סיום הסמינר, נשארה בסמוך להורים, בייחוד לצורך תמיכה באמה החולנית (שלמרות מחלתה המשיכה במשך שנים רבות לתפקד באופן מלא כבעלת בית).

העלייה החמישית שהזרימה ב-1933 כ-30 אלף עולים לארץ ובשנה שלאחריה כ-42 אלף נפש, הביאה למהפכה בחיי הארץ בכלל ובחיי תל-אביב בפרט. בשנת 1933 נרכשו 833 דונם קרקע שצורפו לשטח העיר ועליהם עמדו להיבנות כ-1,300 בתים חדשים. בשנה זו נוספו לעיר למעלה מעשרת אלפים חדרים. בראשית 1934 היו כבר בעיר כ-80,000 תושבים שהתגוררו ב-5,000 בתי מגורים, וכ-40 ק"מ של כבישים סלולים. בינואר 1934, אחרי שאוכלוסייתה גדלה מאוד, הוכרזה תל-אביב כעיר ומעמדה שונה ממועצה עירונית (Township) לעירייה (Municipal corporation). בשנות השלושים התפתח רחוב בן-יהודה במיוחד בזכות העולים היהודים מגרמניה שהתיישבו בו וסביבו, והפך לרחוב של ממש. בזכותם זכה הרחוב לכינוי "בן-יהודה שטראסה". חלקו הסלול התארך, ומתחילתו ב'כיכר ב' בנובמבר', שנודעה יותר בשם 'כיכר מוגרבי', נמשך צפונה ועבר גם ליד המגרש של משפחת זבודניק, והגיע לשדרות קרן-קיימת והלאה. עם צמיחת רחוב בן-יהודה, באה עדנה גם לרחוב האורך המקביל בתכניתו של גדס, שעליו נקרא שמו של ראש העיר⁸⁸.

"בית האופרה 'מוגרבי'", שנחנך ב-1930⁸⁹

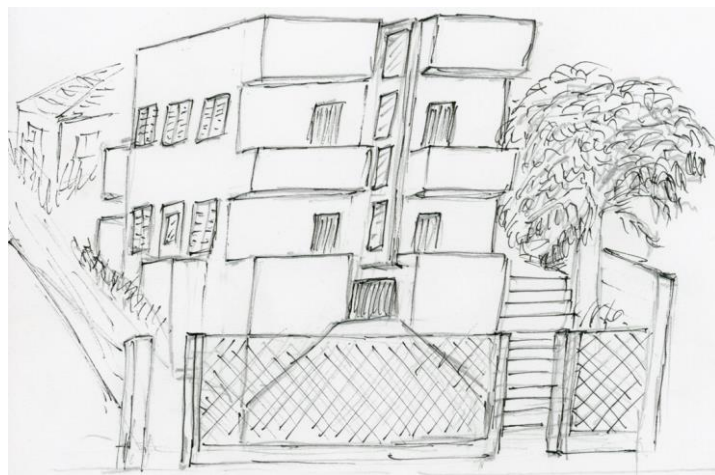
⁸⁸ דיזנגוף סיפר: "כשהחליטו חברי מן המועצה לקרוא רחוב על שמי התנגדתי לכך. אמרתי כי מוקדם עוד הדבר. רק לאחר הפצרותיהם הסכמתי בעל-כורחי. בייחוד נגעה אל לבי העובדה שהחליטו להקים זכר לאשתי וחברתי בחיים". ואכן, השם שניתן לכיכר היה 'כיכר צינה דיזנגוף', על שם אשתו צינה-חיה.

⁸⁹ בית-הקולנוע ההיסטורי נבנה ב-1927 ע"י יעקב מוגרבי שנענה לבקשת ראש העיר מאיר דיזנגוף. הקולנוע תוכנן ע"י האדריכל יוסף ברלין והיה מסמלי העיר תל אביב בשל מרכזיותו של הקולנוע בחיי הקהילה. חזית המבנה היתה עשויה לבני סיליקט חשופות וחלונות אנכיים בסגנון האר דקו והעניקה לו הוד ייחודי.

במקביל להענקת השם לרחוב, הכריזה העירייה על תחרות לעיצוב הכיכר שהציע גדס. הזוכים בה היו האדריכלים ג'ניה אברבוך וי.גריניץ. הצעתם הייתה שמסביב לכיכר, שאליה יגיעו ששת הרחובות, שאז רק התחילו להיבנות: (דיזנגוף משני הצדדים, פינסקר, זמנהוף, ריינס ובן-עמי), ייבנו בתים מעוגלים בגובה של ארבע קומות בסגנון הבינלאומי (באוהאוס).

ב- 1934 בנתה משפחת זבודניק בנין דו-קומתי בן 4 דירות בחזית המבנה שעמד בראש גבעת החול של משפחת זבודניק. לפי בן-דודתי יוסי, הדודה בתיה היא שהייתה אחראית לבניית בית זה. אני מניח שנעזרה בזלמן ברון, ואולי גם באדריכלית ז'ניה אוורבוך, ושאבא ישראל היה יועצה בפרטי הביצוע. אל המדרכה של רחוב בן-יהודה יצאו שני פתחים שמהם היה ניתן לעלות לבית הגדול בגרם מדרגות כפול, ואל הבית הקטן שמאחור עלו בשביל עם מדרגות מימין או בשביל משופע משמאל.

הבית ברחוב בן-יהודה 97 (שרטוט של יוסי)

ב- 1935 קיבלו בתיה וחברתה ללימודים מינה גולני, משרות מורה ביבנאל. לאחר כחצי שנה שם לקתה בתיה בדלקת ריאות ושתייהן חזרו לתל-אביב. בשנים 1935/6-1936/7 לימדה בתיה בבי"ס 'חביב' בראשון-לציון (בית הספר העברי הראשון בארץ).

בתיה 1936

בשנת 1936 היו כבר בתל-אביב 120,000 תושבים, והיא הפכה לעיר הגדולה בארץ, למרכז המסחר והשיווק של התוצרת החקלאית, למרכז המלאכה והתעשייה הקלה ולמרכז השירותים הציבוריים, הכלכליים והתרבותיים של היישוב היהודי. בשנת 1936 היו כבר בתל-אביב 120,000 תושבים, והיא הפכה לעיר הגדולה בארץ, למרכז המסחר והשיווק של התוצרת החקלאית, למרכז המלאכה והתעשייה הקלה ולמרכז השירותים הציבוריים, הכלכליים והתרבותיים של היישוב היהודי. מאיר דיזנגוף, שעמד בראש העיר מאז הקמתה (פרט לשנים 1925-1928), כיהן כראש העירייה עד ליום מותו (23.9.1936).

ב"מולדתי – שנתון לנוער ולעם" של הקרן הקיימת לישראל" לשנת תרצ"ח (1937/8), מצאתי את הנתונים הבאים לסוף שנת 1936: מתוך 1,320,000 התושבים בארץ-ישראל, 404,000 היו יהודים, ומהם 148,000 התגוררו בתל-אביב ופרכריה. הקריטריונים שקבעה ממשלת המנדט בשנות ה-30 להענקת סרטיפיקטים, במסגרת המיכסה המאושרת, איפשרו את העלייה לבוגרים בעלי יכולת (בעלי הון של לפחות 1,000 לירות), ולאנשים שיוכיחו שפרנסתם בארץ מובטחת (כולל בעלי מקצוע חופשי שברשותם לפחות 250 לירות ושמנהל מחלקת העלייה של המנדט החליט שקיים בארץ צורך במקצועם), ולחלוצים בעלי מקצוע ופועלים אנשים הבאים לעבודה בארץ ושיש להם סיכוי מוחלט לקבל עבודה שקיבלו את רישיונות העלייה באמצעות הסוכנות היהודית. אלו שלא הצליחו להיכנס, בצורה זו או אחרת, במסגרת זו, נאלצו לנסות להיכנס באופן בלתי-חוקי. כך החלה ההעפלה הבלתי-לגאלית, שגם הרצליה לקחה בה חלק פעיל.

העפלה בחוף הרצליה

כך מספר ישראל עמיר בספרו:

"בשנים 1930 - 1935, עם ראשית ההעפלה, התחילו להגיע לחוף הרצליה סירות וספינות קטנות עם מעפילים. ידיעה מראש על בואם לא הייתה לנו ולא יכולנו, על כן, להתארגן מבעוד מועד כדי לסייע בהורדת הבאים והעברתם למקום מבטחים. וכך, אם התמזל מזלם של המעפילים שהגיעו וברדתם לחוף לא נתגלו ואף הגיעו לבית יהודי, הרי שהיו מתקבלים בחמימות, והיה כבר מי שדאג להעבירם למקום מבטחים. מעפילים משוללי מזל, גם אם לא נתפשו על ידי הבריטים, היו נתקלים לעתים בערבים ששהו בסביבה. וכבר קרה שערבים החלו לרדוף אחרי מעפילים שירדו בחוף. חברים שלנו הוזעקו והספיקו לחלצם לפני שנמסרו לבריטים.

מצב זה חייב טיפול. החלטנו כי מוטל עלינו להיחלץ לעזרת ההעפלה. וכך החלו חברינו בשמירה מסודרת בחופים בלילות. היה בכך קושי רב, שכן מרביתם צריכים היו לעבוד אחרי זה ביום, והייתה גם סכנה של היתקלות במשמרות המשטרה שנעו מפעם לפעם לאורך החוף. הצעתי לוועדת הביטחון להקים על שפת הים "תחנת הצלה" על מציליה וסירותיה, ולהפוך את החוף שלידה למקום רחצה, כדי שאפשר יהיה לרכז שם בכל שעת צורך "מתרחצים" ולהבטיח תצפית רצופה על הים, שתוכל להזעיק תגבורת וכן להגיש עזרה. כדי לגייס כסף להקמת התחנה הרכבתי ועדה מכובדת, אשר מלבדי נמנו עם חבריה גם: ש. גולדמן - קצין המשטרה במקום, וכן ד"ר וינשנק - שכבר הוזכר קודם. תוך זמן קצר נאסף הסכום הדרוש ובשלהי 1935 כבר עמדה על שפת הים בהרצליה תחנת הצלה יצוקה בטון, על סירותיה, אביזריה ומציליה. מעליה היה מעקה תצפית לעבר הים. מובן כי המציל צריך היה לשמש גם צופה ולהודיע למטה ה'הגנה' על התקרבותן של אניות או סירות העפלה. חוליות של חברים היו בכוננות מתמדת לצאת לחוף מיד עם קבלת הודעה על התקרבות מעפילים, ולסייע להם להגיע לחוף-מבטחים. חברי ה'הגנה' כפי שאתם יכולים לתאר לעצמכם - נענו ברצון לתפקיד זה ובילו לילות רבים על החוף בצפייה למעפילים. כך הפך חוף הרצליה-שפיים, לאחד החופים העיקריים של ההעפלה. חברי ה'הגנה' של הגוש היו פעיליו ומפעיליו".

וכך סיפר, לאחר זמן, ד"ר וינשנק על תחנת-ההצלה: "אמרו לי פעם שעלי להשיג סכום כסף מכל מי שניתן להשיג לשם הקמת תחנת הצלה על שפת הים. יותר מזה לא נאמר לי. ומכיון שרגיל הייתי להוציא כסף מאנשים – זה היה מנת חלקי – נחלצתי גם הפעם ועשיתי ככל יכולתי... וכשבאתי פעם להתרחץ בים – ראיתי בניין קטן על שפת הים. שאלתי לתומי מה זה ואמרו לי: "הרי בשביל זה אספת כסף, יקָה שכמותך!". וזו הייתה למעשה תחנה להורדת מעפילים תחת השלט של תחנת הצלה למתרחצים בים".

בישיבת ועד המושבה הרצליה ב- 12.6.1935 הוחלט "להקציב לתחנת הצלה סך 20 ע"ש", ובישיבה ב- 18.6.1935 הוחלט "להשתתף בסך 10 ל"י לטובת תחנת ההצלה על שפת הים". בפרטי-כל ישיבת הוועד ביום 27 ביוני 1935 מדווח: "תחנת הצלה ודרך לים – ההכנות לפתיחת התחנה שנעשו עד כה על ידי ועדה פרטית הולכות ונגמרות. סודרה מגבית, התקשרו עם מציל ורכשו מכשירים שונים. כעת אנו מטפלים בשאלת הדרך הפרוביזורית לים. נצטרך להניח כ- 550 מטרים רשת. חושבים לפתוח את התחנה באופן חגיגי. נזמין באי-כוח המושבות השונות ותושבי המקום."

יום 31 לאוקטובר 1935 לכבוד ה' ישראל זבלודובסקי, כאן.

א.נ. ועד המושבה בישיבתו האחרונה עיין בדו"ח שהוגש ע"י הועדה לתחנת הצלה שכב' הוא חברה. תוך קורת רוח מרובה הננו מציינים כי הפעולה שכב' הקדיש לה את מיטב זמנו במשך ימים רבים הייתה פעולה ציבורית חשובה, שכב' ראוי לברכה רבה עליה. הננו מאשרים את הדו"ח הנ"ל ומביעים לו בזה את תודתנו שהיא גם תודת כל תושבי הרצליה. בכבוד רב

מ. גולני, מזכיר ועד-המושבה אברהם הירש, יו"ר ועד-המושבה

שנתיים לאחר מות סבתא עלה סבי יהושע לארץ-ישראל. כשסבא הגיע ארצה

הוא גר בביתנו, בחדר הקטן, כך שארבעתנו הצטמצמנו בחדר הגדול.

קיבלתי מנני זבלודובסקי ירושלים 100 (מאה) ז'רובים
ע"ח הוצאות אלייה לארץ ישראל

באותה שנה עלה ארצה עוד קרוב-משפחה ממשפחת זבלודובסקי. זה היה רחבעם, בן- דוד שני של אבא ישראל. הוא היה בן 19. אמו הייתה אחותו של המשורר קדיש יהודה סילמן, והוא שהביא אותו ארצה וקלט אותו בירושלים. שם למד בסמינר למורים. עם סיום לימודיו, החל לעבוד כמורה במושבה יבנאל, ואחת מתלמידותיו הצעירות שם הייתה אשתו לעתיד, אביטל ברנדשטטר. הוא הצטרף ל'הגנה' ועבר קורס אלוטנות.

ראיון בכתב שערך ד"ר עידו בסוק עם רחבעם עמיר (זבלודובסקי) בוויילנה⁹⁰

"אמי, מלכה סילמן, נולדה בבוטרימאנץ (בוטרימאניס) אשר בליטא, עיירה שמעולם לא ביקרתי בה, בהיותה בליטא, ואני יליד פולין ולא היו בזמני יחסים כלשהם בין שתי מדינות אלו. אבי, יצחק אליעזר (איצ'ה לייזער) זבלודובסקי, יליד וולפה בפלך גרודנה. עיירה מפורסמת בבית-הכנסת הבנוי מעץ, מלאכת מחשבת. עם סיום לימודי בגימנסיה, זכיתי לקבל מהוריי מתנה בצורת ביקור בוולפה ולהתארח בבית הדוד מאיר במשך שבוע ימים. אצל דוד אחר בשם 'משה' לא ביקרתי, הואיל ונשאר במוסקבה ובמכתביו לאחיו הבכור, אבי, היה מספר שבניו, כלומר בני-דודי, במקום להניח תפילין עונדים עצמם בסרטי ה'קומסומוול', ובמקום להישאר סוחר-עצים, הוא ממשיך "במסחר עצים" – מוכר גפרורים, לשם קיומו... הדוד העשיר היה האח הרביעי של אבי, אהרן, אשר היגר לאמריקה ועשה חיל ושני בניו, האחד רופא והשני עו"ד והוא אשר העלה אליו את הבן הבכור של אבי, הירשל, שאמו נפטרה. אבינו נשא לאישה את מלכה אמי, שילדה לו את מייטא, את סימה (שמעונה) את אברהם-הלל ואותי, בן הזקונים, רחבעם.

מעולם לא ידעתי ולא הכרתי סבא וסבתא. הם נפטרו שנים רבות לפני שנולדתי. עובדה שאחותי סימה נקראה על שם סבא שמעון (מצד אימא שלי) ואחותי נולדה ב- 1904. אחי נקרא על שם שני סבים: אברהם (מצד אמא) והלל (מצד אבא). אני מניח שהסבים היו אנשים מכובדים בעיירתם, אולי אפילו רבנים או לפחות חזנים, וכנראה התפרנסו מחנויותיהם הקטנות.

אמא הייתה כותבת הרבה ונהנתה מן הכתיבה, ואינני יודע מה הייתה השכלתה הפורמלית. על אבי אני זוכר שנוסף על היותו תלמיד-חכם למד הרבה, כנראה בסלובודקה וגם במיר. הוא היה מאנשי ה"השכלה" והציונים בוויילנה. סיפר לי על חברותו ב'בני משה'. היה מעסקני הגימנסיה העברית ומיושביה הקבועים של

⁹⁰ רחבעם עמיר (זבלודובסקי), 1916-2013, הוא קרוב משפחה של המראיין, עידו בסוק, שהוא נכדו של קדיש-יהודה סילמן. לאחר סיום את לימודיו בגימנסיה 'תרבות' על שם אפשטיין בוויילנה, בא לארץ, התגורר אצל קדיש-יהודה וסיים את לימודיו בסמינר למורים על שם דוד ילין בבית-הכרם. היה מן הצנחנים שהתנדבו לצנוח מעבר לקווי האויב (הצבא הגרמני) במלחמת העולם השנייה. אחר כך מילא תפקידים בכירים במשרד החוץ. בראיון הוא מאפיין את בני משפחתו, עומד על גישתם המיוחדת לדת, מספר על לימודיו בגימנסיה העברית ועל הצטרפותו לתנועת 'השומר הצעיר' בוויילנה עיר מולדתו.

ספריית סטראשון המפוארת (שבה קרא, בין השאר, את 'ימים ולילות' של נתן ביסטריצקי (אגמון). בזכותו היו נותנים גם לי (הקטן) להיכנס לספרייה ואפילו להזמין ספר קריאה מן הסוג של 'מסתרי פריז'. אבא רצה ללמוד רפואה – זה היה ניתן לו אילו הסכים להמיר דתו – הוא ויתר והתכוון לבחינות של 'פלדש'ר' - מעין אח מדופלם.

אבא ידע לטינית. היו מילונים בבית ללטינית. אבא החזיק ב- *vade mecum*, ספר המכיל תיאורי המחלות ועצות כיצד לטפל בהן. אבא היה לומד שעות רבות בתלמוד הבבלי שלו (במקום לעזור לאימא בחנות), אבל לא היה חובש כיפה בזמן לימודו. גם בשעה שהיה יוצא לסידורים העירה, היה שוכח עצמו וסר לספריית סטראשון לעיין בעיתונים מארץ-ישראל. בזמנו הציע לו האח מאמריקה שנהגר לאמריקה והוא הבטיח לו משרת רב באחת השכונות - "הרי אתה יודע יותר מכל הרבנים אשר כאן" – אבל אבא סירב משום שאינו מסוגל לרמות את הבריות. הרי בבית לא קיימנו מצוות, והכשרות הייתה מאוד מפוקפקת. למעשה תמכנו בשוחט המקומי שלא אושר על ידי הרבנות של העיר. אבא כן רצה שאחיו ידאג להכניס אותי לאקדמיה צבאית, משום שיהיה צורך בבוא הזמן בקצינים בארץ-ישראל. זה לא יצא לפועל!

עיקר הפרנסה הייתה מן החנות הקטנה ומיוזמתה וכוח יצירתה של אימא, כגון מפעל קטן בבית לייצור "דבש מלאכותי" או מייצור מרמלדה, בטעמי פירות. דומני שפעם טיפלו גם בתוכנית לייצור דיו (בייעוצו האדיב של בן דודי דוד קפלן, שלמד כימיה בצרפת והתכוון לעלות לארץ-ישראל, ובאמת היה מממציאי כל מיני פטנטים לייצור הברוס אצל נובומייסקי בים המלח⁹¹ – הרי הוא אביהם של צביקה ובלהה – כל אחד מהם גדול במדע).

כבר הערתי על מידת ה"דתיות" בביתנו. אחיותיי הגדולות ומשפחותיהן ודאי שלא היו אפילו קרובים לדתיות – הרי הם ובעליהן היו חניכי הגימנסיה ביידיש, כלומר אנשי ה'פאָלקס פּאַרטיי', יידישיסטים קנאים, וסימה ובעלה היו ב'בונד' הקיצונים עוד יותר. אפילו אחי אברהם-הלל למד ב'רעאל גימנאזיע'⁹². הוא היה יליד 1908, ורק אני הקטן, יליד 1916, "ניצלתי" והתחלתי את חינוכי בעברית. אבא שמר על מסורת (דומה מאוד לקונסרבטיבים בארה"ב). כמובן שהלכנו לבית-הכנסת המקומי בכל ליל-שבת ושבת ועברתי עם אבא על פרשת השבוע בזמן קריאת התורה. הוא לקח אותנו לבית-הכנסת בחגים, מועדים ובימים הנוראים. אבא אפילו היה עובר לפני התיבה במנחה של יום הכיפורים. אבא דאג

⁹¹ המהנדס משה נובומייסקי היה מייסדה ומנהלה הראשון של 'חברת אשלג ארץ-ישראלית', לימים 'מפעלי ים-המלח'.

⁹² בוויילנה פעלו שלוש גימנסיות יהודיות – גימנסיה בעברית, גימנסיה ברוסית וגימנסיה ריאלית ביידיש עם לימודי רוסית בכיתות הגבוהות. הגימנסיה הריאלית חדלה להתקיים בסוף שנות העשרים. התלמידים הועברו לגימנסיה העברית 'תרבות' או לגימנסיה 'תושייה'.

שאבין שנוסף על "הנני העני ממעש", התפילה החשובה ביותר, המרגשת ביותר ביום הכיפורים היו הפיוטים מסביב ל"עשרת הרוגי מלכות", כי זאת ההיסטוריה שלנו.

החינוך שלו התבסס על כך שאין לשים לב לתקנות של הרבנים שאינם מבינים מה חשוב לקיומו של עמנו, אלא לדעת את תולדות עמנו ולבנות את ארץ-ישראל. ולכן כל האפיקורסים מקובלים עליו ובלבד שיעלו ארצה; אבל כדי להיות אפיקורס צריך לדעת מה כתוב בתנ"ך, וצריך להבין מה שנכתב ולכן מותר לאכול ולהכין את התה בשבת בבוקר כדי לשבת אחר כך בבית-הכנסת ולקרוא את פרשת השבוע בתשומת לב ולא כילד רעב וצמא (למעשה לא ידענו כלל שאנחנו מחללים שבת על ידי העמדת הקומקום על האש המבוערת). אבל יש לכבד את הרב המקומי, ללכת לבית המדרש מדי פעם בפעם, וללכת לבית-הכנסת בכל שבת. אבא השתייך לתנועה הציונית.

הייתה הקפדה על משמעת, כיבוד אב ואם, כמקובל בבית יהודי טוב. בבית היינו ארבעה ילדים. למעשה אני זוכר תקופה של שלושה – הואיל והאחות הבכורה הייתה נשואה ולא גרה עמנו, מאז שאני מסוגל לזכור. האחות הגדולה סימה, שלמדה ב"רעאל גימנאזיע", הייתה תמיד "הגדולה", וחברותיה וחבריה היו גדולים – דומני שהם כבר היו בסוף הגימנסיה כשאני רק התחלתי ללמוד. אחי, אברהם (הלל) אף הוא היה גדול ממני קרוב לשמונה שנים, ולכן ראיתי עצמי כמעט כבן יחיד. גם החברים בשכונה היו גדולים ממני בשנה, שנתיים, ולכן חינוכי היה עצמאי מאוד, אך מלווה ביראת כבוד והערכה לגדולים ממני.

השכונה "שלנו" שהייתה ידועה בתור "ראַגאַטקע" (עד היום אינני יודע מקור השם או הכינוי). הייתה עצמאית בסדרי החיים שבה: בית-כנסת משלנו, רב משלנו, שני שוחטים משלנו, בכל דלת חנות קטנה, מאפייה משלנו, טחנת קמח ואפילו בורסקאי. כמעט כל השכנים שלנו נחשבו לנציגי האינטליגנציה – קראו עיתונים, החליפו ספרים בספרייה של מפיצי השכלה, התווכחו, הלכו לאותו בית-כנסת, שמרו על אותה אווירת ערב-שבת ושבת ורקדו יחד בשמחת תורה. ילדיהם הלכו כמוני (ואולי בזכות השפעת אמי ואבי, שהיו תמיד מזקני השכונה ובעלי ההשפעה) לאותו בית-ספר. אלה סוף שנות העשרים והתחלת השלושים, ובהשפעת אבי החינוך העברי גבר על היידישאי. בתחילת שנות השלושים ועליית היטלר בלטו מורינו אלה (בבית-הספר העברי) בהופעותיהם בהפגנות היהודיות נגד היטלר ונאומיהם חוצבי הלהבות בפולנית ובעברית נהדרת (בהברה הספרדית!). הם כולם עלו ארצה, אם עזבו את פולין לפני פרוץ המלחמה. לא למדתי ב"פובשכנה", שזה כינוי לבי"ס עממי מטעם השלטון הפולני המקומי. לא היו לנו יחסים עם "שקצים" פולנים, פרט לאינצידנט כאשר שקצים התנפלו עלי בדרכי הביתה. אנטישמיות תמיד הייתה.

הלכתי לתנועת 'השומר הצעיר'. למרות הזמן הקצר יחסית ששהיתי בתוכה והעובדה שלא התאקלמתי בתוכה ושורשיי בה לא היו עמוקים, היא השאירה רישומה עליי בזכות הערכים שניסתה והצלחה להנחיל לחניכיה. נכון שלא הייתי אף פעם פנאטי ולא הייתי מסוגל לסבול ניסוחים קיצוניים וחונכתי בבית לאווירה של פשרות, להימנע מקיצוניות, ולבחון דברים בהיגיון של הבנת שני הצדדים (מותר להיות אפיקורוס, אבל לדעת למה); ועל אף כל אלה אני נזכר בהנאה ובהערכה לתקופה ב'השומר הצעיר'. סיימתי את לימודי בגימנסיה 'תרבות' בהנהלת הד"ר יוסף שוסטר⁹³ ב-1933 וקיבלתי תעודת בגרות ממשלתית נוסף על תעודת הגמר של המוסד.

הדוד בירושלים, קדיש-יהודה סילמן, החל לטפל בהשגת סרטיפיקט כדי לאפשר עלייתי ארצה ובינתיים ביליתי שנת לימודים שלמה בסמינר למורים 'תרבות' בוילנה, בהנהלת הד"ר חיים צווייגל. המתנתי לקבלת הסרטיפיקט. הייתי בין המעטים שלמדו במוסד והם בעלי תעודת-בגרות. רוב התלמידים היו בני עיירות או ערים קטנות שלמדו בבתי-ספר עממיים [שם] והמשיכו לימודיהם בוילנה. לסמינר התקבלו תלמידים לאחר סיום הלימודים בבית-הספר העממי, כלומר לאחר שמונה שנות לימוד. הרבה לא למדתי באותה שנה – אבל רכשתי חברים חדשים – ביניהם חברים מצוינים, שהחברות אתם נמשכה גם בארץ ונמשכת עד היום. נמנעתי מלחשוב על לימודים על-תיכוניים במקום (פרט לאותה שנה בסמינר), משום שזה היה מעכב את תהליך העלייה ארצה. האוניברסיטה דרשה לפחות עוד ארבע שנות לימוד – ובינתיים הייתה מגיעה שעת הגיוס לצבא [הליטאי], וזה בוודאי שלא היה ברצוני, וגם היה מדאיג את ההורים.

וילנה, על מאות בתי-הכנסת שבה, הישיבות המפורסמות, מוסדות החינוך המפוארים, לא נראתה לי אף פעם אדוקה בצורת אדיקות שרואים ב'מאה שערים'. כאשר יצאתי בפעם הראשונה מוילנה והגעתי לוורשה או לקרקוב (אחרי תעודת הבגרות) נדהמתי לראות יהודים שנראים יהודים כפי שהיו מתוארים על ידי הגויים האנטישמים. בלבושם, בנוסח היידיש שבפיהם, ואני וחברי בכלל לא היינו דומים להם. היה ברור לי שעתיד יהודי פולין הוא עצוב. מדכא. היה קשה לי להבין איך יהודים אלה אינם עושים הכל לעלות. אם ישנם קשיים לעלות מיד, שיעשו כל מאמץ לעלות בהקדם האפשרי. עלייתי לארץ-ישראל התאפשרה בסוף ינואר 1935 והגעתי על הסרטיפיקט של בית המדרש למורים בבית-הכרם בארבעה בפברואר 1935, ישר לבית-הכרם."

⁹³ יוסף שוסטר (שילה) היה המחנך והמורה להיסטוריה של כיתתי בתל-אביב בשנים תש"ט-תש"י (דן עמיר).

כמו "דודו" של אבא, יוסף קלוזנר, גם דודו של רחבעם, קדיש יהודה-לייב סילמן, תרם הרבה להתחדשות השפה העברית. אגב, שניהם נכשלו בניסיון להעניק שמות לימות השבוע, כפי שלמדתי מכתבה שמצאתי לאחרונה באינטרנט⁹⁴:

שמות לימות השבוע.

מפאת הצורך לקבוע שמות מיוחדים לימות השבוע במקום המספר הסדורי: יום א' בשבוע יום ב' בשבוע וכו', שאינו מתאים לישפה חיה ומרוברת כשוק, קבל ועד הלשון הצעות שונות אשר נחפרסמו בעתון "לשוננו".

הצעת הפרופיסור ד"ר יוסף קלוזנר.

יום א'	—	שְׁמֶשׁוֹם	—	יום השמש
יום ב'	—	יְרַחֹם	—	יום הלבנה (הירח)
יום ג'	—	מְאָדִּימוֹם	—	יומו של מאדים (מארכ)
יום ד'	—	כּוֹכְבוֹם	—	יומו של כוכב (מרקוליס-מרקוריוס)
יום ה'	—	צַדִּיקוֹם	—	יומו של צדק (יופיטר)
יום ו'	—	נְגַהוֹם	—	יומו של נגה (יונוס)
יום ז'	—	שֶׁבֶת		

השמות האלה בנויים על דרך המקובל בלשונות אירופיות (גרמנית אנגלית וכו') שבהן סדרם של שבעת ימי השבוע הוא ע"פ שבעת כוכבי הלכת ברומית ועל פיה של הלשון הרומית אף כשאר הלשונות של טע"ב אירופה.

הצעת מר ק. ל. סילמן.

יום א'	—	הוֹלְיוֹם	—	שהוא יום החול אחר השבת
יום ב'	—	שְׁמִיּוֹם או זְיוֹיּוֹם	—	על שם השמים או יום שנבראו באותו יום
יום ג'	—	טוֹבְיוֹם	—	על שם שנכפל "טוב" ביום זה.
יום ד'	—	אוֹרְיוֹם	—	על שם המאורות שנבראו בו
יום ה'	—	הַיּוֹם	—	על שם החיים הראשונים שנבראו ביום זה
יום ו'	—	אִישׁוֹם או פְּלִיִּיּוֹם	—	על שם האדם, כליל הבריאה, שנברא באותו יום ובו כלל אלהים את מלאכתו
יום ז'	—	שֶׁבֶת		

מתוך: החבר, לוח שמושי-ספרותי לתלמידים ולעם, ירושלים תר"ץ

⁹⁴ חיה כהן: 'הקרב האבוד של שְׁמֶשׁוֹם וחוליוֹם', 'כיכר השבת' 26.01.14.

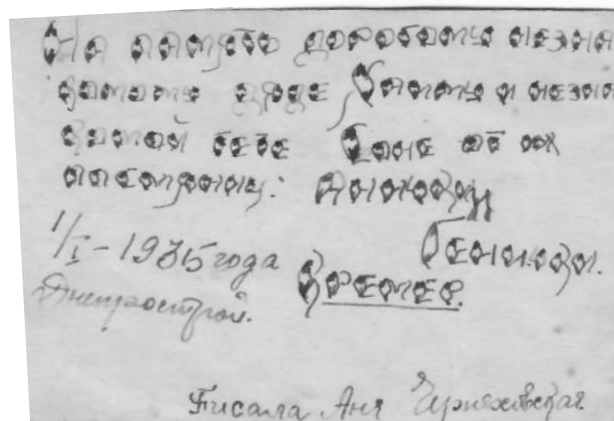
בין התמונות שנשמרו אצל סבתא סוניה נמצאו גם שתיים, מאוחרות יחסית, שהפתיעו

אותי מאד:

הטקסט בגב התמונה, בכתב רוסי מקושט מאוד, והיה קשה מאד לפענוח, ובהתחלה

חשבתי להתעלם ממנו

אחר-כך שמתי לב לכך שמלבד כתב-החרטומים בחלקה העליון של הגלויה, יש בחלקה התחתון כמה מילים בכתב רוסי "נורמלי". להפתעתי מצאתי שם - בנוסף לתאריך 1.1.1935, ושם העיר דנייפרוסטרוי, שלא הכרתי, גם את השם **אַנְיָה צ'רניאחובסקאיה**. התייעצתי בחוקר בוריס מורוזוב, שעזר לי במחקרי אודות הגנרל איבן דנילוביץ' צ'רניאחובסקי, והוא פענח לי חלק מהטקסט.

בתמונה שנייה, שנשלחה לאחר שנה, הכתב בהקדשה (ברוסית) בגב התמונה הוא קריא:

זיכרון טוב ליקירי **דודה סוניה ודוד חיים** ומשפחתם, מאת **אַנְיָה**, 1.5.1936

עזרה נוספת בפענוח "כתב-החרטומים" קיבלתי מידידנו ויטאלי מילמן, ובמאמץ נוסף השלמתי, כנראה את הפענוח - מה שכתוב בגלויה זה, כנראה:

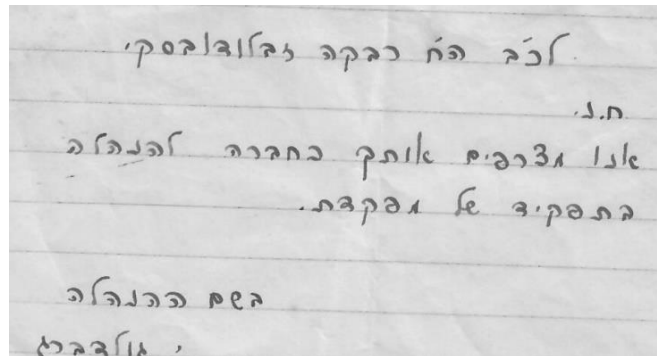
*На память дорогому незнакомому дяде Хаиму
и незнакомой тётке Соне от их племянницы
Анюшка Бенционовна Кремер
1/1 – 1935 Днепрострой. Писала Аня Черняховская*

כלומר: למזכרת לדודי היקר הלא-מוכר חיים ודודתי היקרה הלא-מוכרת סוניה,
מאחייניתם אניושקה בנציונובה קרמר
1.1.1935, דנייפרוסטרוי. כתבה: אניה צ'רניאחובסקאיה

אָנְיָה זו הייתה כנראה בתו של אותו זיידל, אחיה למחצה של סבתא סוניה, שלא סופר לנו עליה ולא ידענו כלל על קיומה. כנראה שזיידל התחתן בסוף 1917 ונולדה לו 1918 בת בשם אנה (או, בהקטנה, אָנְיָה), שהתחתנה עם מישהו בשם קרמר. אניה כמעט ולא הכירה את "דודה סוניה ודוד חיים", כי בשנים שהם התגוררו בשכנות בקייב היא הייתה ילדה קטנטונת. זה מעורר תמיהות רבות: מאין ידעה הילדה על דודיה בארץ-ישראל? איך ידעה לאן לשלוח? אולי שלחה סתם לעיר תל-אביב והדואר כאן איתר את הנמענים. איך הצליחה לשלוח אותן מברית-המועצות לארץ-ישראל בזמן הקשה ההוא שם (שנות הטיהורים הגדולים והעוינות לציונות)⁹⁵? מה עשתה בדנייפרוסטרוי – המקום שבו נבנתה בתחילת שנות השלושים תחנת הכוח ההידרואלקטרית העצומה – פיתום ורעמסס של המשטר הסובייטי? שאלה קשה יותר היא מדוע השתמשה בשם סבה (בנציון) ולא, כמקובל ברוסיה, בשם אביה? אולי חששה שה"דודים" זוכרים את אביה רק בכינויו 'זיידל', ולא בשמו האמיתי. ייתכן שהיו לה סיבות אחרות לכך, שקשורות לטיהור הגדול דאז⁹⁶.

⁹⁵ לפי ויטאלי, ההתכתבות בין רוסיה לארץ-ישראל הייתה אפשרית עד 1937.
⁹⁶ בין הסיבות להעלמת שם-האב באותם זמנים יכלו להיות הרצון לטשטש מוצא יהודי או הרצון לטשטש "מוצא בורגני".

ב- 1935 אורגן, באופן ארצי וגלוי, 'מגן-דוד אדום' (מד"א), ובין הסניפים הראשונים היה סניף הרצליה. אמא הצטרפה לסניף, ובהמשך נעשתה מפקדת הסניף. במקביל היא הייתה פעילה ב'הפועל'. פעילותה של אמא בארגונים אלו שימשה גם כהסוואה לפעילות ה'הגנה' שרחשה סביב הבית. מד"א שימשה כיסוי לפעולות עזרה ראשונה ב'הגנה', ובעת ובעונה אחת – מקור לחברות וקשר עם הציבור. כל אשה שנייה במושבה הייתה במד"א.

בתרצ"ו (1935/6) החלה זיוה ללמוד בכיתה א' (אז לא הקפידו בדבר גילה הצעיר) ואני - בגן הילדים. מהגן אינני זוכר כמעט ולא כלום. כנראה שהלכתי תחילה ל"גן טובה" ואחר כך ל"גן יהודית", שבחצרו שברחוב סוקולוב היה עץ תות ענק. במשך השנים נהרס הבית ונעקר התות והוקם שם קולנוע 'דויד', שגם הוא כבר איננו קיים היום.

וכך סיפרה, בהספדה על זיוה, מורתה בכיתות א-ב, רחל מולק:

"לנגד עיני ילדה קטנה חמודה, מתולתלת, בעלת ארשת פנים קורנת, זוהרת, מגיעה לכתה בוקר-בוקר ממרחק, דרך שדות ובידה פרח קטן על שורשיו או יצור זעיר כגון: פרת משה רבנו, פרפר נחמד או חילזון לאחר הגשם, שהזדמנו לה בדרכה. היא מביאה אותם בכדי לשתף אותנו בשמחתה על הימצאותם וללמד על דרכי חייהם, ובפיה תנאי מפורש: שהפרח יישתל, יושם בפינת הטבע ויטופל, ואילו היצור, לאחר הסתכלות בו, יישלח לחופשי לבל יינזק חלילה. כך נהגה זיוה להפתיע אותנו מדי פעם ב"מציאות" ולעורר גם בנו סקרנות ויחס חם לחי ולצומח. ביישנית הייתה זיוה, צנועה ומופנמת. לא זכור לי, שבמיוחד התחברה עם ילדים, אולי משום שהייתה שקועה בעולם פנימי עשיר ואולי בגלל התענינותה במתרחש בסביבתה הטבעית, סביבה של פרדסים ושדות בקצה המושבה, אולם

אהבנוה כולנו אהבת נפש. ראינו בה פרח חי, המהלך בינינו, צפור דרור, המעופפת במחיצתנו... ביישנית הייתה זיוה, צנועה ומופנמת. היא לא נדחקה לתפקידים מיוחדים בהופעות בחגיגות - כמעט תמיד נחבאה אל הכלים, אך ציוריה ועבודות היד שלה קישטו תמיד את קירות הכתה ואת האלבומים שהכילו את יצירות הילדים, ואף בלטו באופיים המיוחד וביופיים."

על הספסל בכניסה המזרחית לבית

1935

בבית האריזה

על היחסים עם ערביי הסביבה בתקופה זו סיפר גרשון יובל (לנדמן)⁹⁷
'הרצליה ושכניה הערבים', רשם צבי מילר, באינטרנט)

"גויסתי לנוטרים בהרצליה והסביבה. הרצליה הייתה מוקפת בישובים ערביים, מצד מזרח - 'אבו-קישק', הם היו חמישה אחים שהבוגר ביניהם היה שאקר, הם החזיקו קרוב לעשרת אלפים דונם בין פתח-תקווה של אז לאורך הירקון עד השטחים שהחזיקה משפחת שובאקי והאריסים שישבו על אדמות אבו-קישק, מצד שני היו ערב אל-קוראן, אלו הבדווים שישבו על גבעות הכורכר המקבילות לים. מדרום היה הכפר גליל א-קבליה ושם ישב ערבי בשם ג'אמיל ג'אסר, צפונה יותר הייתה חמולת אבו-סנינה שבנם עאטה היה ידיד גדול של היהודים, הוא היה תמיד מסתובב עם "חתיכות" יהודיות. הוא היה בא עם אוטו מפואר לבתי-הקפה של הרצליה ודיבר עברית על בוריה, הוא היה קרוב של ג'אמיל ג'אסר מגליל א-קבליה. עאטה גר עם החמולה שלו בגליל א-שמאליה והאדמות שלהם השתרעו מגבעות הכורכר עד רמת-השרון. צפונה משם היו גם הבדווים שישבו מסביב לסידנא-עלי ומסביב לרשפון. אלה היו מערב-אל-חווארת וביניהם היו שחורים ממוצא אפריקני, הם היו דייגים מוכשרים, היה לי ידיד ערבי בשם תואפיק שלאם שדיבר עברית על בורייה.

כנער הייתי בא לסידנא-עלי ובדרך היה כרם שבעליו אבו-קראם ישן בכרם כל לילה ושמר על התאנים והענבים. אלו היו ענבים מסוג 'תמר בירותי' שהיו זוחלים על החול, לאכול אותם עם טל הבוקר זאת הייתה ממש חוויה. כשהיינו הולכים לים של סידנא-עלי היינו עוברים דרך הכרם שלו והוא היה מקבל אותנו יפה ומכבד אותנו בפירות, היינו יורדים לים ותואפיק סאלם היה מחכה לנו. הוא היה צולל וזורק את הפצצות לדיג. את הפצצות היו עושים בצורה מיוחדת במינה, לקחו בקבוק רגיל, מילאו אותו בסיד לא-כבוי, סגרו את הפקק והשאירו לו חור קטן למעלה, היו זורקים את הבקבוק לים, המים היו חודרים דרך החור לתוך הסיד והבקבוק היה מתפוצץ והערבים היו צוללים ואוספים את הדגים. בסה"כ היו יחסים ידידותיים עם שכנינו הערבים. כשהיינו ב'נוטרים' והערבים היו מוציאים את העדרים שלהם על השדות של היהודים כדי שיאכלו, הם היו עושים את זה בלילה. אז מה הינו עושים? היינו באים למאהל שלהם בלילה והיינו שואלים "וויין אל באקר"? אפוא הפרות? אפוא הכבשים? ידענו שהם בחוץ. כשאתה רוכב על סוס והסוס התרגל ללילה ויודע מה אתה רוצה הוא לעזר רב, כשהוא זוקף אוזניים הייתי נעצר ורואה לאן אוזניו מכוונות ואז היינו רואים את העדר. ואז עליהם עם "נבוטים" והיינו משתדלים לתפוס פרה אחת וזה היה קשה מאד.

⁹⁷ משפחת לנדמן (1919-2006), עלתה ארצה ב-1934 והתיישבה בהרצליה. הנער גרשון היה עובד ביום בפרדסי מושב חרות, לשם היה נוסע באופניים, ובערבים היה פעיל ב'הגנה', וב-1938 התגייס לנוטרות. ב-1941 התגייס לצבא הבריטי.

היו לנו אתנו חבלים והיינו קושרים לפחות עגל אחד, היינו מביאים את העגל לתחנה והיה מגיע בעל העדר והיה מתחיל משא ומתן. היינו אומרים תן 400 לירות והוא היה אומר לא שווה כל העגל. או שהוא היה משאיר את העגל ולמד מזה לקח, או שהיה משלם וגם מזה היה לומד לקח. או שהיינו מעבירים את העגל למשטרה ומגישים תלונה, דבר שנמנענו ממנו בגלל הפרוצדורה ומתן עדות וכו'. הכי טוב היינו עושים משפט בין הנוטרים, וכשאתה מסייר בלילה ואתה לא מפחד כשאתה מתקרב למאהל שלהם, הם כבר שומעים מרחוק שאתה בא. היו באים לקראתך ומקבלים אותך, לוקחים את הסוס ושמים לו "מוחילייה" שזה מין שק מיוחד שמלבישים על הראש של הסוס ובפנים יש בשבילו אוכל. ואז מתחילים לדפוק את הקפה ב"ג'ורון" (עלי ומכתש) ואז כל השבט ידע שיש אורחים כי דופקים את הקפה. אז מתחילים ב"כיף ח'אלכ" ויושבים ומדברים ומספרים סיפורי גבורה, ומספרים כמה תפסו וכמה לא תפסו, ולאט-לאט לומדים שלא מוציאים את העדר בלילה כי באים בלילה לבדוק אם העדר ישנו או איננו. לפעמים גם היו מכים ומרביצים לפי הצורך. לדוגמא, כשהקימו את הישוב ב"פיתוח" אז דה-שליט הזקן, שהיה "המוכתר" של פיתוח, החל בנטיעת 'גן וריזלנד'. דה שליט היה מאד גאה בגינה הזאת, אבל הערבים של סידנא-עלי היו כל פעם נכנסים לגן עם העדר שלהם והורסים את הגן. אז דה-שליט בא אלינו ל"ינוקטא", כלומר למשטרת הרוכבים, וניהל איתי משא ומתן. הוא הציע לי עסקה: כל אחד מהנוטרים יקבל אצלו דונם אדמה אם נקבל עלינו את השמירה על השטח. הוא הביא מפה של הגינה להראות לי. הראשון שהתיישב שם היה שלנבג שהיה בין השאר אחראי על הבאר, ואז גם בנו את מגדל המים הראשון ע"י סידנא-עלי, אמרתי לדה-שליט שאני צריך לשאול את ה"חברה", כי אני לא יכול להחליט עבורם. אספתי את כל שנים-עשר הנוטרים ואמרתי להם שדה-שליט רוצה לתת לכל אחד דונם אדמה בתנאי שנקבל עלינו את השמירה. התייעצתי עם יהודה בורר, מפקד ה'הגנה', והוא היה בעד זה רק בתנאי שה"חברה" יסכימו. אספתי את ה"חברה", והם אמרו כמעט פה-אחד: "לא רוצים אדמה, לא רוצים חולות! רוצים שייתן קילו קפה לחודש" שנוכל לעשות קומזיץ כשחוזרים מהשמירה. לא מאמינים לדה-שליט, הוא עושה לופט-גשעפט וביזנס. שייתן קילו קפה ואנחנו נשמור לו על גן וריזלנד". וככה זה נשאר. השנה הייתה 1938 ודה-שליט עמד בהסכם ונתן לנו כל חודש קילו קפה עד קום המדינה ואנחנו שמרנו על הגן."

הייתי ילד חולני ומפונק מאוד באוכל, והורי נאלצו להשתמש בתחבולות שונות כדי להזין אותי. אבא היה מחזיק אותי ליד שולחן האוכל בעיסוקים מעניינים שונים. היינו בונים מגדלים מכדורי רובה-הצייד שהיה בביתנו ברישיון – לכאורה היה יוצא עם חברים לצוד ברווזים בוואדי פֶּאֶלְק, הוא 'נחל פולג' היום, אך כיום אני מבין שביציאה כזו עסקו יותר באימוני קליעה מאשר בצייד. ואכן אבא כתב את הפרק 'הלכות הצייד והקליעה' בספר 'החוגר, מדריך להכשרת מגן' (הוצאת מרכז 'הפועל' 1938). היה בבית זמן מה גם רובה-אוויר ('טוטו'), וניירות-מטרה שהיו מצמידים לצורך אימוני קליעה לקיר בית האריזה.

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל. התאגדות לתרבות גופנית 'הפועל'. תל-אביב 17.5.1938. לח' ישראל זבלודובסקי, תל-אביב.

ח.נ. (חבר נכבד) עם הופעת ספר 'החוגר' הננו רוצים להביע לך את תודתנו העמוקה על השתתפותך בהכנת הספר. אנו מקווים שגם להבא תשתתף בעבודות ספרותיות שתיעשנה על ידינו בשטח זה. הואל נא להודיענו אם קיבלת את הספר שנשלח לך בימים אלה. במקרה שיש לך הערות כל שהן על הספר או תיקוני טעויות וכיו"ב, נבקשך לכתוב לנו.

בתודה ובב"ח (ברכת חברים), הוועד המרכזי

תל-אביב, 23.5.1938.:

ח.נ. הננו מתכבדים להזמין למסיבה לרגלי הופעת ספר 'החוגר' שתיערך בליל-שבת, 27 במאי ש.ז., בשעה 8.30 בערב, במסעדה הקואופרטיבית, ברח' מקוה-ישראל 4. בכבוד רב ובב"ח, מזכירות המרכז

בסוף 1937 מונה אבא ישראל לאחראי על התע"ש (תעשיית-הנשק המחתרתית של ה'הגנה'). הרקע למינוי זה מתואר בספר 'צה"ל בחילו': "ארבע שנים לאחר כינונו הרשמי הגיע מרכז ה'הגנה' למסקנה שדרכי ניהולו של התע"ש טעונים רעיון יסודית. מינוי מפקד בכיר ב'הגנה' למנהל התע"ש נראה בנסיבות אלה הפתרון ההגיוני ביותר. הבחירה נפלה על מפקד תע"ש בהרצליה, ישראל זבלודובסקי (עמיר), שכינויו היה "אמנון". שלוש שנים כיהן עמיר כמנהל, ובתקופה זו עבר התע"ש שינויים ארגוניים ומנהליים ורשם לעצמו הישגים מרשימים בשדה המחקר והפיתוח ואף בתחום הייצור."

כשאבא התחיל לכתוב את זיכרונותיו, בעיקר כדי לספר אותם לנכדיו. הקדים לפרק המספר על העבודה בתע"ש את ההקדשה: "לאייל, אמנון וגדעון, באהבה", ואת המבוא: "מה שאני בא לספר כאן זה סיפור על חיים שלכאורה אין בהם לא ההוד של הגבורה ולא התהילה של הקרב, כי אם על חיים אפורים, על מאמץ ומתיחות בלתי פוסקים של קבוצת אנשים, נתונים בסכנה מתמדת, יום-יום, שעה-שעה, וזה במשך שבועות, חודשים ושנים, להתגלות ולהיאסר לשנים רבות, ובמקרה של תקלה חמורה יותר – לעלות בקול דממה דקה, או יותר נכון – ברעם התפוצצות עזה – ישר השמימה."

ניהול התע"ש היה תפקיד שחייב הקדשת זמן מלא, וגם נסיעות למקומות שונים בארץ. לפיכך הוא נעשה איש מנגנון ה'הגנה', קיבל שכר (אמנם די זעום) והוצמדה לו מכונית. לצורך זה גם נאלצנו לעבור לתל-אביב. זכרונותי מתל-אביב מתחילים רק לאחר מעבר זה, כלומר מסוף קיץ 1937. צריך לזכור שמאז מאורעות 1929 הפסיקו לנסוע בדרך הקצרה העוברת בכפר הערבי שייח'-מוניס (איפה שנמצאת היום אוניברסיטת תל-אביב) והדרך מהרצליה תל-אביב התארכה לכ- 35 ק"מ ועברה אז דרך בני-ברק, פתח תקווה, כפר-סבא ורעננה. הנסיעה ארכה זמן רב, גם אחרי שאבא קיבל מכונית לשימוש (אינני זוכר מתי זה היה. זכור לי רק שמספרה היה תלת-ספרתי: 292 או 929). גם אמא קיבלה תפקיד חדש ב'הגנה' - מפקדת חברות ה'הגנה' בחבל 5 (חולון, מולדת ושכונת התקווה - עד בן-שמון). כשי פרידה קיבלה אמא מחברות ההגנה בהרצליה ספר אלבומי על ואן-גוך, עם ההקדשה:

לפקדה לאות הוקרה ולזכרון מאזנתנו האוהבת

קבוצת חברות הרצליה 2/4/38

לפני שעברנו לתל-אביב, ביולי 1937, נסעה אמא רבקה, עם ידידתה פנינה דוסטובסקי-שוורץ, בקבוצת המתעמלות של משלחת 'הפועל' לאולימפיאדת הפועלים באנטוורפן, ובתום האולימפיאדה נסעה לפולין לביקור אצל משפחתו של אבא.

גם במכונית, הנסיעה בין תל-אביב להרצליה דרשה כמה שעות – הדרך לא הייתה ישירה, אלא עברה מסביב דרך בני-ברק, פתח-תקווה ורעננה⁹⁸. בני-ברק ורעננה, כך שבזמן שאמא הייתה בחו"ל אבא לא היה יכול לטפל בזיוה ובי אפילו בעזרת השכנים. סבא יהושע, שנשאר לבדו בבית בהרצליה, לא היה מסוגל לטפל בנו. מאידך, כפי שמסתבר גם מהמכתב הרצ"ב, מצבה הבריאותי של סבתא סוניה לא איפשר להשאיר אותנו אצלה בתל-אביב. לכן סידרו את זיוה ואותי למשך כשלושה שבועות בבית הילדים של קיבוץ "שפיים". בית-הילדים היה אז עדיין במחנה הזמני של הקיבוץ, בגבעות הכורכר מעבר ל"באסה" (הביצה), באזור שנקרא אז 'הרצליה ג' והיום הוא אזור רחוב נורדאו בהרצליה ב'.

וכך כתב סבא יהושע לאמא:

"רבקה היקרה! בואך בשלום. הנה אוכל למסור לך דרישות שלום מהילדים כי הם בריאים. ביום חמישי בא אבא, בתיה וגם אני וישראל נסענו לקיבוץ. הם היו שבעי-רצון מאתנו. כששאלנו אם הם רוצים לנסוע לתל-אביב, או הביתה, הם אמרו שאמא תחזור ואז ניסע. וגם לאמא שלך הוטב הרבה מאד והיא עובדת כבשנים קדמוניות, עוזרת כבר אין להם, ואנחנו כבר מחכים לבואך בשלום אלינו. חשבנו שתבואי ביום ראשון, עשינו סדר בגינה ובחצר והשקינו את הפרדס. אבל ביום ששי בערב קבלנו את מכתבך כי אין לך ספינה ואת חושבת לנסוע לפולניה. אני שמח מאוד, שתוכלי להכיר את כל המשפחה שלנו. על יום השבת בא אלינו חעזיא, והוא נסע ביום ראשון בבוקר, וגם היום יש לנו אורחים. באו ישראל ובאה מפריס הגברת קנטרוביץ⁹⁹ ואפתה לי עוגה יפה מאוד, ואני מחכה לכולם, כי המה נסעו עם ישראל לקיבוץ ובסביבה. אנחנו מחכים לך בכיליון-עיניים. אביך האוהב יהושע".

בהקשר למכתבו של סבא אפשר לשער שהעוגה שהביאה האלמנה קנטרוביץ', הייתה טעימה במיוחד. על כל פנים, חיזוריה אחרי סבא נשאו פרי והם נישאו לבסוף, אם כי לא זכור לי טקס החתונה.

⁹⁸ בינואר 1932 נסלל הכביש מפתח-תקווה לרעננה, ומאז עברה התחבורה בין תל-אביב להרצליה דרך כביש זה.

⁹⁹ גב' הלה קנטרוביץ' התגוררה, עם בניה צבי (בן-גילה של זיוה) וגדעון, בבית שנבנה בינתיים מולנו ברחוב קהילת-ציון.

סבא יהושע ליד הממטרה בחזית הבית בהרצליה 1937 אמא רבקה ודוד מולה בפולין

ראשה (רחל) מרים ומולה (שמואל) זבלודובסקי, וילנה, 1.5.1935

יחזקאל, סבא יהושע וישראל

על גג הבית בהרצליה. כורעים: רבקה, זיוה, ישראל, בתיה.
 עומדים: סבא יהושע, יוס'לה ושרה קראוז, סוניה בליאר, יחזקאל פנט, דוד חזיה

צילומי פרידה מחברות וחברי ה'הגנה' בהרצליה

בשורת היושבות – פסיה פנט ראשונה מימין, אמא רבקה שלישית מימין

בשורה הראשונה: יחזקאל פנט - שלישי מימין, אבא ישראל – באמצע

פרק ה': 1937-1940 – תל-אביב

לאחר שאמא חזרה, עברנו להתגורר בתל-אביב עם משפחת זבודניק. הרצליה הייתה, אמנם מושבה גדולה – היו בה כמעט חמשת אלפים נפש והיא הייתה היישוב היהודי השמיני בגדלו (אחרי תל-אביב, ירושלים, חיפה, יפו, טבריה, רחובות וראשון לציון), אך תל-אביב הייתה כבר עיר, ואפילו עיר גדולה. בשנים שעברו מאז לידתי נסלל רחוב בן-יהודה והפך לרחוב של ממש. אינני זוכר בדיוק איך הסתדרנו כולנו שם, במבנה הקטן בצורת ד. בכניסה אליו היה חדר-האוכל ולימינו מטבח קטן ובו ארון-אוויר. מחדר-האוכל עברו לחדר-שינה שבו, עד כמה שזכור לי, ישנו סבא וסבתא. משמאלו של חדר זה היה חדר נוסף, ובו גרנו אנחנו. בהמשך שמאלה היו מבואה (הול) קטנה שהייתה אליה גם כניסה נפרדת, חדר-שירותים ועוד חדר-מגורים, בו גרה הדודה בתיה, שגם ממנו הייתה יציאה לחצר הקטנה. ייתכן מאוד שמצב זה היה זמני, ובתיה גרה, לפחות חלק מזמן זה, בדירה בקומה השנייה של הבית הגדול, וחזרה לגור למטה כשאנו שבנו להרצליה. בחצר, ליד הבית הקטן, היו שני עצים גדולים: עץ פיקוס בתוך ה"ריש" של הבית, שעליו היינו מטפסים, ועץ אזדרכת בפניה הדרום-מערבית של החצר. סבא וסבתא לא היו ממש זקנים – הם היו בשנות החמישים המוקדמות שלהם, אבל הם היו סבא וסבתא וגם דיברו ביניהם באידיש ולפעמים גם ברוסית – אם כי אתנו דברו בעברית. סבא המשיך לעבוד כמחלק-נפט, נוסע ברחובות תל-אביב בעגלת הנפט הרתומה לסוס ומצלצל בפעמון, והאנשים היו יוצאים לרחוב עם כלי הקיבול, לרוב פחי הנפט הקלאסיים, שאליהם היה מוזג את הנפט מהברז שבאחורי מיכל הנפט.

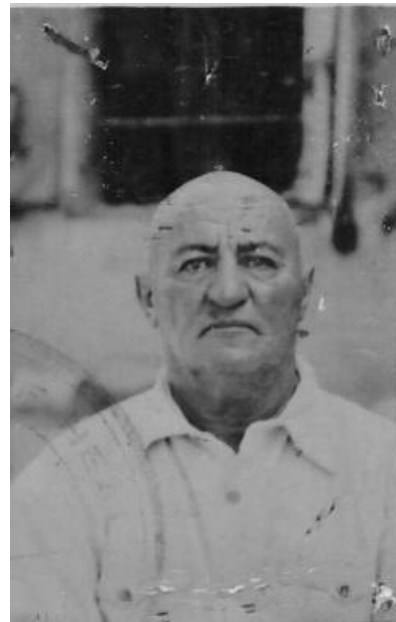

מחלק-נפט אלמוני בתל-אביב של שנות השלושים

את חשבונותיו היה סבא מבצע בבית בעזרת חשבוניית עץ גדולה מאוד. הוא היה שותה את התה החם שלו "פְּרִי-קוּסְקוּ", כלומר, כשהוא מחזיק את חתיכת הסוכר הקטנה בפיו. בארון היו חרוטי סוכר גדולים עטופים בנייר סגול. משום מה קישרתי אותם לעבודתו במפעל של איל-הסוכר היהודי זייצב בכפר מגוריו באוקראינה עד שנמלט משם לפני הפוגרומים של 1919. אחר כך הבנתי שזו הייתה הדרך לחסוך במצרך היקר (בניגוד לרוטשילד, שלפי הבדיחה היהודית, היו מוזגים לו את התה בתוך חרוט הסוכר...). סבא לא היה דתי, אבל שמר מסורת במידה מסוימת, והיה לוקח אותנו לבית-הכנסת הקרוב שלייד פינת בן-יהודה ושדרות קרן-קיימת ('בית-הכנסת המרכזי לצפון') בשמחת-תורה ובחגים אחרים. הוא קרא את עיתון 'הארץ'.

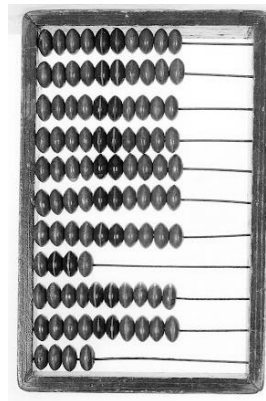
השער אל בית הכנסת הסמוך

סבא חיים

חרוט סוכר

חשבוניית עץ

סבתא סוניה הייתה אשה מיוחדת במינה. למרות שהייתה חולה מאוד, כמעט לא אכלה דבר והייתה רזה כגפרור, הייתה חרוצה מאין כמוה והחזיקה בית לתפארת, ובנוסף טיפחה במסירות את גינת הנוי הקטנה. מה שהשתמר לנו שנים רבות מאותה גינה הן חמניות הנוי, שצאצאיהן עדיין פורחים בגינתנו מדי קיץ, אך לצערנו כבר אינן זוכות לביקורן של חוחיות רבות כבעבר. סבתא הצטיינה ברוחה הטובה, בשכלה הישר ובחוש ההומור שלה, והייתה אתאיסטית לחלוטין. אינני יודע אם זכתה להשכלה פורמאלית כלשהי, אך היא קראה רוסית והסופר האהוב עליה היה שלום עליכם. שניהם דיברו היטב יידיש-אוקראינית. אשר לעברית - שניהם העדיפו שדודה בתיה תכתוב עבורם.

דני, בתיה וסבתא

זיוה, סבתא ודני

לדודה בתיה הייתה קונצרטינה – מפוחית יד, כלי קטן דמוי אקורדיון בעל חתך משושה, עם כפתורים נלחצים בשתי פאותיו. אינני זוכר את נגינתה או שירתה, למרות שכנראה הייתה חובבת מוסיקה והלכה לקונצרטים של התזמורת הפילהרמונית הארץ-ישראלית שנוסדה זמן קצר קודם לכן, וגם שמרה את התוכניות המודפסות שלהם. בניגוד לבית בהרצליה, בתל-אביב היה חשמל, והיה בבית רדיו.

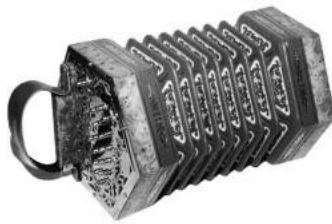
מידידותיה של דודה בתיה זכורה לי במיוחד המורה מינה. ממנה שמעתי, עוד לפני גיל חמש, והייתי חוזר ומבקש לשמוע שוב, אותן שתי חידות-בדיחות: האחת מהן על הילד ששאל את המורה אם מותר לכתוב על ספר הלימוד, ונענה: "מותר לכתוב על הספר אסור לכתוב על הספר אסור לכתוב על הספר מותר לכתוב על הספר", והשנייה על האיש ששאל את הנהג אם מותר להעלות את הכלב לאוטובוס ונענה: "מותר אסור אסור מותר". לדבריה דרשתי ממנה לספר אותן שוב ושוב בכל פעם כשהיא הגיעה לביקור.

מינה גולני¹⁰⁰

דודה בתיה

קונצרטונה

בבית זבודניק פונקתי מאד. קודם כל – באוכל. סבתא סוניה, למרות שהיא עצמה כמעט ולא אכלה, הצטיינה בהכנת המאכלים והמטעמים שאהבתי. סבא חיים לימד אותי את משחק הדמקה והיה הפרטנר הקבוע שלי במשחק זה. היה לוח המשחק שורטט על נייר, והכלים היו, בדרך כלל, שעועיות בהירות וכהות. זיוה לא אהבה במיוחד את משחקי הלוח. לעתים רחוקות מצאתי גם שותף אחר למשחקים כמו דמקה, הלמה, או משחק 'הטחנה'.

כשהתקרבתי לגיל חמש, לימדה אותי דודה בתיה קרוא וכתוב. מאז ביליתי חלק גדול מזמני - במיוחד בימים הרבים בהם הייתי חולה - בקריאת ספרי הילדים הרבים שהיו בספרייתה. כיוון שבסוף השנה כבר הייתי רהוט בקריאה, החליטו הורי להכניס אותי לכיתה א' כבר בגיל חמש וחצי. אבל זה לא היה ניתן להיעשות בבית-ספר עירוני, לכן רשמו אותי לגימנסיה הפרטית 'שלוה'.

לכיתה ב' עברתי לבית-הספר העירוני ברח' פרישמן, שלמעשה היה סניף של בית-הספר הגדול הסמוך 'תל-נורדוי' ובו היו כיתות א' ו-ב' בלבד. זכיתי ודודתי בתיה, שעברה ב-1939 ללמד ב'תל-נורדוי', הייתה מורתי בכתה זו. היא הייתה מורה מעולה ואהובה מאוד על התלמידים. המורה בתיה הייתה מקריאה לנו, מדי יום ששי, את הספר 'שוכני העצים' של קתרין דופ. כנראה שזה היה בתרגומו של שאול טשרניחובסקי משנות העשרים. דמותה של גיבורת הספר, שְׁנֶחְדָּה, ליוותה אותנו שנים רבות.

¹⁰⁰ ב-1943, כשנוסד בית הספר באפיקים, נענתה מינה להזמנת הקיבוץ והייתה המורה הראשונה בו.

הקשר עם הרצליה נמשך במשך שנים אלו והחצר והפרדס בהרצליה לא נזנחו. כנראה שנסענו לשם בסופי-שבוע ובחגים. מהדרך לשם זכורים לי מראה הירקון ליד בני-ברק עם הג'מוסים המתפלשים בו, והצחנה מבית-החרושת לדבק קרוב לגשר-הירקון שליד פתח-תקווה.

פרט לבני משפחתה של אמא - סבא וסבתא ודודה בתיה זבודניק, היו בתל-אביב גם בני משפחה של אבא: אביו יהושע ואחיו הצעיר חזיה, שהתגורר ברח' המלך כורש שליד רחוב יהודה הלוי, בסמוך למחלקת המדידות הממשלתית. דורה ובעלה מנחם שושני, עם שלוש בנותיהם עמליה ומרים הבוגרות יותר, ותמר, שהייתה בערך בגילה של זיוה, גרו בבית גדול עם חצר גדולה ברחוב העבודה. מנחם עבד בבית הדפוס של אחיו, סעדיה שושני, שהיה איש רב פעלים, מראשוני ה'הגנה' בתל-אביב ולימים גם סגן ראש העירייה.

היו שתי בנות דוד של אבא: הניה הניג ושרה צבעוני. היו גם דורה ויחזקאל, בניהם של דודה של אמו, יצחק קלזנר, שהיו בוגרים ממנו רק במספר שנים, ובת דוד שלה, סוניה בת צבי הירש קלזנר, שאולי הייתה אף צעירה מאבא. אביהן של הניה ושרה, חיים שבתאי ('שֶׁבֶטַל') קלזנר, זכור לי מאוד במטושטש. הוא נפטר בתל-אביב ב-1938. עם רבקה, בתם של הניה וצבי הניג, שהייתה קטנה ממני לא הייתה לנו לשון משותפת – היא לא הייתה מהטיפוס ה'צברי'. לימים התחתנה עם יהודי אנגלי בשם ולטר רוזנפלד והיגרה לאנגליה.

הקשר עם בני משפחת צבעוני היה הדוק יותר ונשמר במשך כל השנים עד היום. שרה הייתה רופאת עינים. בעלה, צבי צבעוני (קרסילשיקוב), גם הוא בעל תואר דוקטור, היה בן-גילו של אבא אך עלה כילד עם אמו ושני אחיו, בהשאירם מאחור את האב הכלוא ברוסיה. יומנו משלוש שנות לימודיו האחרונות בגמנסיה 'הרצליה', בשנים תר"פ-תרפ"ב, שיצא לאור בכותרת 'הגימנזיסט', מלמד הרבה על רוח התקופה. אך כמובן שכילד לא ידעתי עליו דבר. בנם הבכור אדם, המכונה 'דידי', יליד 1931, גוייס עם בני מחזורו בזמן מלחמת השחרור. הוא התעקש להגיע לחיל האוויר, למרות ששובץ לחיל אחר. 'פרוטקציה' של אבא עזרה לו להיחלץ ולעבור משם ולהגיע להיות טייס, ועל כך יסופר בהמשך. הבן השני, יוסי, יליד 1939, התגלה כבר בילדותו כמוסיקאי מחונן וככנר צעיר זכה בפרסים בתחרות הבינלאומית על שם פגניני בגנואה ובתחרות המלכה הבלגית אליזבת. הוא מתגורר באנגליה, ומלבד היותו כנר וירטואוז הוא גם מורה מוערך בקולג' המלכותי למוסיקה בלונדון וחבר האקדמיה המלכותית למוסיקה.

יוסי צבעוני בן 17

הייתי מודע היטב למלחמה ולמאורעות בארץ, אם כי כמובן שלא יכולתי לתפוס את עצמתם. בקיץ 1938 כבר קראתי את 'דבר לילדים' ולמדתי על המשבר העולמי המחריף ועל ההסכם המביש במינכן, ואחר-כך על פלישת היטלר לצ'כוסלובקיה ולאחר זאת – לפולין. מאז עקבתי אחרי החדשות בעיתון היומי, כשאני מסמן את החזית המשתנה על המפות שגזרתי מהעיתון. לא הייתי צריך להשתמש לשם כך בסיכות, כמו שהיו עושים במפקדות הצבאיות, כי למרבה הצער היה מספיק לצבוע בעפרון את השטחים עליהם השתלטו הגרמנים – השינויים היו כמעט תמיד חד-כיווניים, והשטחים המושחרים במפות רק התפשטו והלכו.

זכורה לי גם הפגנה גדולה, כנראה הייתה זו ההפגנה במאי 1939, למחרת הכרזת 'הספר הלבן' - הצהרת המדיניות של ממשלת בריטניה, שלפיה בכוונת הבריטים להקים בארץ-ישראל מדינה אחת עבור כל תושביה, היהודים והערבים, להגביל באופן חמור את עליית היהודים ולהגביל משמעותית רכישת קרקעות בבעלות ערבית בידי יהודים, כלומר לקבע את המצב בו היהודים מהווים כרבע מאוכלוסיית הארץ ומחזיקים בכ- 5% בלבד משטחה. המסמך התקבל בזעם על ידי היישוב העברי בארץ שראה בו בגידה של הבריטים והפרה של התחייבויותיהם בהצהרת בלפור. אך עם פרוץ המלחמה לא נשארה ברירה אלא להשתתף במלחמה לצד בנות-הברית והנהגת הסוכנות היהודית הכריזה: "הספר הלבן ממאי 1939 פגע בנו קשות, וכמקודם נעמוד במלוא יכולתנו על זכות העם היהודי במולדתו אולם... המלחמה שהוטלה עכשיו על בריטניה הגדולה היא מלחמתנו, וכל עזרה שיהי ביכולתנו וברשותנו להושיט לצבא הבריטי ולאומה הבריטית - ניתן בנפש חפצה."

"בסוף תרצ"ז החליט מרכז ה'הגנה' למנות מנכ"ל לתע"ש. היה זה דבר בעתו, וזאת בשל מספר סיבות: התרחבות התע"ש והתפשטותו אל מחוץ לאזור תל-אביב, הביאה לגידול במספר המפעלים ולמגוון רב יותר בנושאי הייצור – מה שדרש יותר תיאום והעלאת רמת הארגון. תקופת האלתורים בעבודה והעיסוקים בהתנדבות לא התאימה עוד לממדיו החדשים של התע"ש, וכדי להבטיח את התפתחותו נחוץ היה ניהול שיטתי, המבוסס על נהלי-עבודה סדירים. התע"ש היה זקוק לסמכות ניהולית אחידה, ליד מכוונת, לגיבוש דפוסי-עבודה מחייבים, במלים אחרות – למנהל, שכל עיסוקו יוקדש לכך. סיבה אחרת למינויו של מנהל כללי לתע"ש, קשורה הייתה במערכת היחסים עם ה'הגנה'. נטייתם של אנשי התע"ש להסתגרות פנימית העמיקה והלכה. מרבית אנשי הסגל והעובדים היו בעלי מלאכה מעולים, שראו בתע"ש את יצירתם העצמית והתייחסו אליו כאל ממלכתם הפרטית, בעוד שעל אנשי ה'הגנה', שמחוץ לתע"ש, הסתכלו כעל זרים, שאינם מבינים בעניינים. המקום היחידי שבו נערכו מפגשים עם חברי מרכז ה'הגנה' היה בוועד התע"ש, וגם שם לא נכנסו אנשי ה'הגנה' לעובי הקורה של הבעיות ולא היו מעורים בסדרי העבודה. מצב זה גרם לניתוק מסוים בין התע"ש ל'הגנה', וכתוצאה מכך היה קיים חוסר ידע ב'הגנה' על פוטנציאל הייצור הטמון בתע"ש, חוסר מודעות לאפשרויות לניצולו, ובמידת-מה, גם חוסר אמון במוצריה. מינוי מנכ"ל לתע"ש, שמצד אחד יישא בעול הניהול, ומצד שני, בתוקף היותו מפקד ב'הגנה', יהווה מעין גשר בין התע"ש לצרכניו, נראה כפתרון הגיוני לבעיות אלו. לתפקיד מנהל התע"ש נבחר ישראל זבלודובסקי (עמיר), שכינויו היה "אמנון", ובעבר שימש כמפקד סניף ה'הגנה' במקווה-ישראל, בראשית תרפ"ה עבר להרצליה וארגן את סניף ה'הגנה' במקום. מאוחר יותר נתמנה כמפקד הגוש שם, תפקיד אותו מילא עד להתמנותו כמנכ"ל התע"ש. את משרדו קבע ברח' יבנה בתל-אביב, סמוך למשרדי המחלקה הטכנית של ה'הגנה'.

דעתם של אנשי התע"ש על מינויו של אדם מהחוץ כמנהל לא הייתה נוחה, וניתן לעמוד על כך מעדותו של ישראל רבין: "עד בואו של ישראל עמיר לא היה לתע"ש מרכז רשמי, והעניינים התנהלו תוך יחסי חברות ועבודה משותפת, ועל-ידי אנשים, שעבדו בעצמם, ואילו ישראל בא אלינו לא כאיש-עבודה אלא כמפקד בעל ותק ב'הגנה'; ולא עוד, אלא שהתרשמתי כבר מפגישה ראשונה אתו שהוא מתכוון להשליט רוח של פיקוד שלא היינו רגילים אליה".

[...] מינויו של ישראל עמיר למנכ"ל התע"ש מילא את הציפיות בנושא הקשר ל'הגנה'. התע"ש עקב אחר צורכי השדה ולפיהם קבע את מוצריו. כשחסר היה נשק מסייע – יוצרה מרגמה, כשהיו בעיות עם רימונים – עברו לייצור דגם חדש של רימון. התיאום עם דרג השדה החל בשלבי הפיתוח. דוגמה לכך, המרגמה "3", שלפני כניסתה

לייצור נבחנה ל-ידי אנשי ה'הגנה' והמסקנות יושמו כבר בסדרת הייצור הראשונה. נוצר תיאום הדוק יותר עם הזרועות הנוספות של ה'הגנה', כמו למשל הסתייעות באנשי רכש (כמו יהודה ארזי בפולין) להשגת דגמי מרגמות, שבעזרתם ניתן היה לפתח את ה-3 אינץ'. עובדה היא, שתקציב התע"ש בשנת כהונתו של י.זבלודובסקי עלה בצורה בולטת בהשוואה לשנים קודמות (18,900 לא"י לעומת 11,600 לא"י בשנה הקודמת). קשה לקבוע היום אם עלייה זו הושגה כתוצאה מהגישה הנוחה יותר למקורות התקציב, שזבלודובסקי נהנה ממנה, כמפקד מוכר ב'הגנה' (לעומת המאבקים של קודמיו שהיו ביסודם בעלי-מלאכה ולא קשרו קשרים במוסדות), או שעליית התקציב הייתה חלק ממדיניות פיתוח התע"ש, שבמסגרתה מונה עמיר למנכ"ל. פרט מעניין נוסף באותו תקציב: לראשונה הוקצה סכום רשמי לצורכי מחקר ופיתוח.

תקופתו של עמיר הצטיינה מאד בתחום הפיתוח, ובימי כהונתו הושקעו מאמצים ומחשבה רבים בפיתוחם של מוצרים חדשים ובשכלולם של הקיימים. חידוש נוסף, שאפיין תקופה זו, היה שיתופם הפעיל של מומחים מהחוץ בפיתוח התע"ש. כזכור, הוקמה ועדה כימית-טכנית, שעם חבריה נמנו מדענים מ"מכון זיו" (קודמו של מכון וייצמן) ומהטכניון. הוקמה מעבדה ברחובות, ומהנדסים ואנשי מדע שותפו בתכנון מרגמה "3. כל אלה – בנוסף להקמתם ולביסוסם של מפעלים ומכונים קיימים. שינוי חשוב נוסף, שהביא עמו עמיר, היה תכנון וקביעה של סדרי-עבודה (בניגוד לאלתור, ששלט קודם לכן). דבר זה מצא את ביטויו המוחשי בפיתוחה של מרגמה "3. הייתה זו עבודה קולקטיבית של אנשי צוות, שהוצאה לפועל, לפי תכנון מרכזי מראש. דוגמה נוספת הייתה המעבר מה"חדר" ל"חנות" – מפעל מסודר עם תכנון עבודה והנהלה. גם היקף הייצור התרחב למדי, וכבר בשנה הראשונה לעבודתו של זבלודובסקי, יוצרו 17,500 רימוני-יד ו-16,000 אימוני רובה, מאות מחסניות למקלעים, כדורים בליסטיים, זוויטנים (לכיוון המדוכות), רימוני תרגול וכ-2,800 טון של "טן".

בשנת 1938 הוגשה על-ידי עמיר "הצעת תקנות לעובדים", ובה 22 סעיפים על תנאי העבודה וסדריה. על הגורמים שהביאו להגשת ההצעה, מספר חבר הוועד דאז, פרץ שבתאי: "העובדים הגיעו אל התע"ש כאל תעסוקה ארעית וחולפת ומצאו עצמם עובדים במשך שנים. התעוררו בעיות של תנאי עבודה. שכר העבודה היה נמוך מהמקובל ולא הספיק לצורכי העובד ומשפחתו. העבודה במכונים הרחוקים חייבה היעדרות מהבית. היה צורך בהידברות בין העובדים וההנהלה ובהסכמי-עבודה. כחברי 'הגנה' היו האנשים מודעים היטב ליעודם וכל מעייניהם היו נתונים להישגים בעבודה ובייצור. לא היה כאן כל דימוי למאבק מקצועי, אך אי-אפשר היה להשאיר את בעיותיהם בידי המקרה. הדרישות העיקריות היו השוואת התשלום לשכר-המינימום המקצועי, תוספת-יוקר ודאגה לתנאים סוציאליים".

לעומת הצלחותיו הרבות בשטח הארגון ותנופת העבודה שהביא עימו – לא הצליח זבלודובסקי ביחסיו עם עובדי התע"ש הוותיקים, וחיכוכים במישור זה נוצרו כבר בראשית דרכו [...] זבלודובסקי, שהיה בעל עמדה ב'הגנה', המשיך לנהוג בתע"ש כמפקד, והעובדים שלא הסכימו לסגנון כזה, הרבו להתמרמר. לבסוף הוחלט במטה ה'הגנה', באביב ת"ש (1940), להעביר את עמיר לתפקיד אחר."

בשנת 1939, כנראה, חוינו חוויה טראומטית. עד כמה שזה זכור לי זה היה בערב-הג או ערב-שבת, כשכל המשפחה ירבה ליד השולחן בתל-אביב וחיכתה לאבא ואמא שהיו אמורים לחזור מנסיעה (כנראה לחיפה¹⁰¹). פתאום נכנסה אמא, במצח חבוש. אינני בטוח אם אבא חזר אף הוא באותו ערב או נשאר באשפוז. יותר מאוחר שמענו על פרטי המקרה. אבא, שכנראה נסע די מהר, עקף רכב אטי, אולי עגלה. הוא העריך שיוכל להספיק לחזור בבטחה לנתיב הימני. אולם נהג הרכב שבא מולו נבהל ועבר לנתיב השמאלי, וכך אירעה ההתנקשות. אמא נחתכה במצחה משברי הזכוכית הקדמית, ולאבא נשברו כמה צלעות ממכת ההגה והוא אושפז. בתביעה המשפטית לאחר מכן הורשע אבא בערכאה הראשונה, אבל זוכה בערכאה הגבוהה יותר.

ב-1 בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם, ותשומת הלב הכללית עברה לאירופה. בפסח 1940 ערכנו טיול לעמקים. זה היה הטיול המשפחתי הגדול הראשון שלנו, והיחיד שארך יותר מיום אחד וכלל לינת-חוץ. הצטרפו אלינו הדודה בתיה והדוד רחבעם וידידיה של אמא - סאיה ופנינה שוורץ מחיפה. עברנו ליד נהלל, גניגר ושריד. לפנות-ערב הגענו לטבריה, ולמחרת ירדנו בעמק-הירדן, עברנו בתל-אור, היא נהריים, לראות את מפעל ייצור החשמל במפל המלאכותי של הירדן, והמשכנו לכפר-רופין ולטירת-צבי.

טיול לעמקים, פסח ת"ש: עם רחבעם ובתיה ליד נהלל

¹⁰¹ הכביש מתל-אביב לחיפה נפתח בסוף 1937. עד אז הייתה הנסיעה דרך השומרון ועמק-יזרעאל.

בקיץ ת"ש (1940), זמן קצר לאחר סיום תפקידו בתע"ש, הוטלה על אבא משימה פחות נעימה – הטיפול בפרשת גניבת הנשק בהרצליה. האחראי לנושא מטעם מפקדת ה'הגנה' היה שאול מאירוב, שבאותו קיץ התפטר מחברותו במרכז ההגנה ועבר לעסוק בהקמתו של גוף מודיעין משותף להגנה ולסוכנות היהודית – "שירות הידיעות (הש"י) המאוחד".

מספרו של אריה בועז, 'עלום ונוכח בכל – סיפור חייו של שאול אביגור' ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 2001

"בקיץ 1940 יצא שאול להרצליה לביתו של ישראל עמיר (זבלודובסקי), מפקד ה'הגנה' בעיר¹⁰², ומשם פיקח בעילום-שם על חקירה של פרשה ללא תקדים, שבה האצ"ל פרץ מחסני נשק של ההגנה בהרצליה ורוקן אותם. עד אז לא קרה שארגון יהודי גנב נשק מארגון יהודי אחר. חקירת העניין הוטלה על-ידי המטה הכללי של ההגנה על הר"ן, ובמהלכה שהה שאול לעתם מזומנות במקום, עד שהנשק הגנוב נמצא והוחזר לבעליו. קדם לכך ויכוח חריף בין שאול לאליהו גולומב¹⁰³ שנטה ליישב את הסכסוך עם האצ"ל בדרך של פשרה ומשא ומתן. שאול טען כי אין לעבור לסדר היום על מעשה חמור זה של גניבת הנשק, שכן "ארגון מזוין המוותר בנקודה זו חותר תחת עצם קיומו". המחלוקת הובאה הכרעתו של ברל כצנלסון שפסק לזכותו של שאול".

ב'ספר תולדות ההגנה' מתוארת גניבת הנשק כ"מאורע שגילה לעיני היישוב את אופיו המסוכן של אצ"ל מבחינה יישובית ולאומית". אבא מצטט חלק מתיאור הפרשה בספר, ואוסיף כאן עוד כמה קטעים מתיאור השתלשלות הדברים שם:

"בינתיים החלו אנשי אצ"ל לרכז בהרצליה מאנשיהם, שגויסו לרוב מפלוגות-העבודה של בית"ר מכל פינות הארץ וברור היה שאין בדעתם למלא את הבטחתם... לאחר שעברו שבועיים והנשק לא הוחזר, פתחה ועדת הביטחון של המושבה בהרצליה בביצוע העיצומים נגד הפורשים. ב'י באב (14.8) החלו חוליות חברי ה'הגנה' לסלק מן המושבה את ה"אורחים" שבאו אליה. בעת הגירוש אירעו כמה תגרות. המשטרה התערבה והרחיקה מן המושבה כ- 200 בית"רים שבאו ממקומות אחרים. אותה שעה נמשכו החיפושים בפרדסי הרצליה אחרי מחסני הנשק. "פעולה זו", מספר בעדותו ישראל עמיר, "הייתה קשורה לא רק בעיקוב, ניחוש ופענוח, כי אם לעיתים גם בבדיקה המונית. ביררנו שמקום מסוים עלול

¹⁰² פרט זה, כמובן, אינו מדויק – היה עליו לכתוב "שהיה בעבר מפקד ה'הגנה' במושבה". המשפחה התגוררה באותו זמן בתל-אביב, וכנראה שאבא חזר לבית בהרצליה בזמן הטיפול בפרשה.

¹⁰³ אליהו גולומב (1893-1945) היה "המפקד הבלתי מוכתר" של ארגון ה'הגנה', וחבר הוועד המרכזי שלו בשנים 1920-1930.

לשמש לאחסנת הנשק שלהם, הזמנו דקרים רבים כדי לבדוק את השטח ולגלות את המחסן". ביי"ד באב ת"ש – 18.8.1940, עם שחר, הוכרז מצב היכון במושבה וכמאתיים איש מזוינים בידיות של טוריות ובדקרים באו אל מחנה פלוגת בית"ר בהרצליה לערוך חיפוש בחצרו. אנשי הפלוגה יצאו להתנגד בכוח לחיפוש ופרצה תגרה קשה, שבה היו פצועים רבים, בעיקר מקרב אנשי אצ"ל. אחד מאנשי אצ"ל הפצועים, אליהו שלומי, מת לאחר מכן מפצעיו. עם בוא המשטרה למקום התפזרו אנשי ה'הגנה'. בעקבות עדויותיהם של אנשי אצ"ל נאסר ישראל זבלודובסקי-עמיר ועימו כמה מאנשי ה'הגנה' שבמושבה כאחראים להתנגשות.

על המאסר מספר צבי שילוח (לנגזם), ברשימה 'מפנקסו של איש "השורה"', המובאת

בספר 'דור ההגנה בהרצליה', (בעריכת בן-ציון מיכאלי, 1979)

"ממחסן ה'הגנה' בהרצליה נגנב נשק והחשד נפל על הפורשים. חברי ה'הגנה' גויסו ויצאו בהמוניהם לפרדסים עם דקרים, לחפש במקומות שהנשק הגנוב אמור היה להיטמן באדמה... בקטטה שהתפתחה ליד צריף פלוגת בית"ר ברחוב קוק נהרג הבית"רי אליהו שלומי... בוקר אחד, באו שלושה שוטרים בריטיים, הידקו אזיקים על ידי והובילו עם עוד מספר חברי ה'הגנה' ל"קישלה" ביפו (בית הכלא הידוע מול השעון). בין הנאסרים היו ישראל עמיר ויהודה בורר - ממפקדי המקום, ישראל ליברמן השומר, מנחם רוטנברג, ישראל קורץ ואחרים¹⁰⁴. הכניסונו לתא בו היו כבר כלואים כמה פושעים פליליים. התיישבנו ליד קירותיו של התא, זה-ליד-זה עד אפס מקום. בצהריים הכניסו לנו את מנת האוכל של בית-הסוהר: מרק פיגולים בדלי מלוכלך ולחם מעופש. לפנות-ערב שוב לחם והפעם גם זיתים. עם רדת הלילה הכניסו מחצלות לתאנו. פרשנו אותן, אך התא, שנועד לעשרה אנשים לכל היותר, הכיל עתה עשרים. אך נמצא מוצא, לקוח מניסיונם של סרדינים בקופסה: שתי שורות, ויהודה בורר – שלא יכול היה להצטמק באורך השורה – סידר את מצעו בין השורות, כשרגלי כולם מופנות אליו. זה לא היה מצב אידיאלי לשינה עריבה, אך היה גרוע מזה: היינו מאכל-תאוה לכינים שחיכו לקליינטים כמונו. אבל את מקום השינה תפסה השירה שהדהדה בין כותלי ה"קישלה" והייתה לשיחה בכל התאים... יום אחד בשבתנו בתאנו, נחרדנו מקול נפץ אדיר. זו הייתה ההפצה הראשונה על תל-אביב במלחמת העולם השנייה, קרבנותינו הגיעו למאה¹⁰⁵... בתום חמישה שבועות למעצרנו הועמדנו למשפט וכל אסירי ה'הגנה' זוכו מאשמתם ושחררו."

¹⁰⁴ שילוח נוקב בעוד 11 שמות.

¹⁰⁵ ב- 9.9.1940, כשהתחילה ההפצה, הייתי עם סבתי על גג הבית הדו-קומתי, עוזר לה בתליית הכביסה.

אני זוכר את יום שובו של אבא הביתה – הוא הביא עמו מחרוזת מגלעיני זיתים וסיפר לנו איך האסירים מייצרים שרשרות כאלה על ידי שפשוף הגלעינים ברצפת הבטון עד שהקצוות הקשים שלהם נשחקים, וכך מגיעים לתוך הרך יותר של הגלעין שאפשר לנקבו בקלות. כן סיפר שבכלא הם היו מעבירים את זמנם במשחק שחמט כשהכלים עוצבו על ידם מהחלק הרך של הלחם.

על תפקידו הבא של אבא הוא מספר רק מעט מאוד בספרו 'בדרך לא סלולה'. מעט מידע בדברי הברכה שנשא צבי כהן בחגיגת השמונים לאבא: "לא ידועים לי הפרטים המלאים על כל התפקידים הרבים שישראל מילא ב'הגנה' – אך ידוע לי שהוא נשלח לרוב על-ידי המרכז למשימות קשות ומסובכות כדי ש"יפצחן", ועשה זאת בכישרון רב ובהצלחה... כשישראל נתמנה כמפקד "נפת הירקון" שכללה את גוש דן ופתח-תקווה... תפקידו היה לבצע את ההתארגנות החדשה של כוחות ה'הגנה' בשני הגושים – פתח-תקווה וגוש-דן, בהתאם לתכנית ההגנה הארצית, לאור הלקחים ממאורעות 1936-1939. הייתה זו משימה קשה וסבוכה כי היא חייבה לשנות נהלים מושרשים אצל מפקדי 'הגנה' בכירים ומפקדות אזרחות. ישראל גילה בביצוע המשימה, חרף הקשיים הרבים, תעוזה רבה וסמכות פיקודית. פרשתי אז מחבר המפקדים הבכירים בגוש-דן ש"התמרדו" והלכתי עם ישראל כדי לעזור במשימה החשובה, מתוך הכרה עמוקה שאין לערער על תכנית הגנה הארצית של המרכז. תקופה זו – פגישתי עם ישראל – מסמלת בשבילי ציון דרך חשוב בהמשך דרכי ב'הגנה'.

אבא, שנמנע בספרו מלהטיל דופי בעמיתיו ב'הגנה', כותב שם רק זאת:

"עם תום פרשת הנשק בהרצליה, מוניתי כמפקד נפת הירקון. נפה זו כללה את גוש פתח-תקווה וגוש-דן (רמת-גן, גבעתיים, בני-ברק וסביבתם). הפעם היה לי עניין עם שתי מפקדות נפרדות: האחת בפתח-תקווה והשנייה בגוש-דן. כן היו לי שני מטות נפרדים. עובדה זו לא הפריעה לי והתאקלמתי מהר למדי בתפקידי החדש. לא מצאתי כל קושי ליצור יחסים תקינים עם אנשי מפקדת גוש-דן. גבעתיים נחשבה מאז ומתמיד למעוזה של ה'הגנה'. אם היו לי ספקות, הרי זה לגבי היחסים הצפויים עם אנשי פתח-תקווה. המושבה נחשבה למעוזם של הארגונים הפורשים. במיוחד חששתי ליחסם אלי לאחר פרסום חלקי בגילוי הנשק הגנוב בהרצליה. חששות אלה נתבדו. תוך פעילות נמרצת להפעלת חברי ה'הגנה' במקום, קידום אימוניהם, השלמת תכניות ההגנה של המושבה על שכונותיה השונות, וכן הכשרת חבר המפקדים לקראת הבאות – נוצר שיתוף פעולה אמיץ גם עם מפקדת פתח-תקווה.

בתקופה זו זכיתי ליהנות גם מהיכרות קרובה יותר עם אברהם שפירא, זקן- השומרים במקום, וללמוד ממנו פרק על שכנינו הערבים ויחסי השכנות האפשריים עמם. בשנת שהותי בנפת הירקון נהניתי רבות משיתוף הפעולה של חבר המפקדים - צעירים תוססים, המסורים לבניין כוח המגן של הישוב."

באותן שנים לא ידעתי אז על קשריו של אבא עם השומר האגדי, שעם הקמת 'ההגנה' פירק את ארגון השמירה שלו והטמיע אותו במנגנון 'ההגנה' של פתח תקווה. הוא היה אז כבן שבעים, ולא זכיתי לפגוש אותו. אבל עלילותיו התפרסמו בספר שיצא לאור ב- 1939 ונמצא בספרייתה של דודתי בתיה, ואת שני כרכיו קראתי בלהיטות פעמים רבות.

אברהם שפירא עם שייך אבו-קישאק, 1921

לעומת זאת הכרתי היטב אחד מאותם צעירים תוססים מסורים המוזכרים בדברי אבא. זה היה אהרון סלע (רוטברג), יליד 1918. הוא נולד ביפו ומגיל צעיר היה פעיל במסגרת 'ההגנה' בתפקידים שונים, בהם מפקד גדוד הנוער בגוש-דן. ב- 1936 הצטרף למנגנון הקבע של הארגון ועם הקמת הש"י (שירות המודיעין של ההגנה), פיקד על הש"י בגליל העליון.

אהרון סלע בשנות ה-60

בביקורים אצל סבא זבלודובסקי הייתי רואה מכתבים באידיש שהגיעו מאחיו
הבכור של אבא, מולה (שמואל), שנשאר עם משפחתו בליטא. היה לו בקובנה
מפעל לסוכריות. הוא התכוון לעלות ארצה עם משפחתו ובכסף ששלח קנו עבורו
אבא ודוד חזיה (יחזקאל) דירה בירושלים. הבולים על מעטפות המכתבים היו
בולי פולין. בין מעט הניירות שנשמרו אצל אבא מצאתי גלויה, כנראה המסר
האחרון שהתקבל מאחיו שמואל:

106 10.12.1940

ייִטען אײַנעם!

אויסער אַרבעט קארטל האט אונז זייער פיל פארצויגט פארשאפט. וואס
זי איז ער פארטער ביזט עטוואס ניט ערצונז שרייב אונז אלייך וואס זי
איז און וויא זי פילט זיך יעצט. באיי אונז איז קיינע נייטע. ראשאלע
מרימל און סטעטינקע זיינען ערצונז און ערצונזן אייך אלעמאסן
הערצליך. זאס איז אונזער פארענדיגטע סטעטיע איז זייער קלאע
און זי פולט שעה וואס איך בין אין שטוב לאצט זיא איך ניט אפ פון
זיך. איך ארייט נאך פארענדיגט און פארצין אויף זאס ווכטישעס
ראשאלע איז מיט זי קינזער.

ערנע פילע זיך זיפאלע זאך. זעט ערעס פון אצאמאסן אין מיין
פארעטער קארטל האט איהר באשטימט ערפאלט. זיא זיינען אלע ערצונז
און ערצונזן אייך הערצליך. זיא פארצין פייזע אויף זאעבן. פארענדיגט
שרייבט ישראעל זי ערצונז זייט ניט. זאפאל ער אנשרייבן א פאר וועטער איך
קוש אייך אלעמאסן פיל מאפאל. אייער שמואל

כלומר: "יקירי! גלוייתך האחרונה גרמה לנו דאגה רבה, שהאבא האהוב לא היה
בריא. כתוב לנו בהקדם מה אתך ואיך אתה מרגיש עכשיו. אצלנו אין כל חדש.
רשילה, מרימל וסטסינקה (הבנות מרים ואסתר) בריאות ושולחות לכולכם ברכות
מקרב לב. זהו העונג היחיד שלנו. סטסיה פקחית מאוד וכל זמן שאני בבית אינה
מרפה ממני. אני עובד בינתיים ומשתכר את השבועית. רשילה היא עם הילדים.
גרונה מרגישה אותו הדבר. את הברכה מהם קיבלתם בוודאי בגלוייתי הקודמת.
כולם בריאים ומברכים אותך מקרב לב. שניהם משתכרים למחיתם. מדוע
ישראל אינו כותב כל הזמן? שיכתוב כמה מילים. אני מנשק אתכם כולכם פעמים
רבות. שלכם שמואל

¹⁰⁶ הגלויה נשלחה מקובנה, שביחד עם וילנא הועברה על ידי הסובייטים לליטא בספטמבר
1939. הנאצים כבשו את ליטא כיומיים לאחר הפלישה לרוסיה ביוני 1941. גלויה כמעט זהה
נשלחה, באותו יום, גם לדודי יחזקאל. 28.10.1941 הרגו הגרמנים כ- 9,000 מיהודי גטו
קובנה וב- 23.9.1943 נרצחו כל השאר.

פרק ו: 1941-1946, שוב בהרצליה

חזרנו לבית בהרצליה בסוף 1940, לאחר שאבא קיבל את הפיקוד על נפת הירקון של ה'הגנה' (גוש פתח-תקווה וגוש דן), עם החזרה להרצליה המשיכה אמא בתפקידי פיקוד ב'הגנה' וב'מגן דוד אדום'. כמובן שלי, כילד בן 7, לא היה אז מושג על תפקידיהם. את השינויים המשמעותיים שהתחוללו בסביבה בתקופה בה נעדרנו אני יכול להסיק יותר מהידע המאוחר מאשר מהזיכרון הישיר.

מבט מזרחה: אמא ליד ממטרת הקורקר.
ברקע רואים את עמוד החשמל החדש ואת הבית שבו גרו הקנטרוביצי'ים

האזור שלנו חובר לרשת החשמל ב-1939, וכשחזרנו להרצליה היה גם אצלנו חשמל בבית, כך שבעוד שקודם הייתה התאורה בערבים באמצעות עששית הנפט, היו לנו עכשיו נורות חשמל בנות 40 ואפילו 60 ואט (נורות של 75 ו-100 ואט היו מותרות שהכרתי רק לאחר שנים). אמנם המשיכו לבשל בפרימוס ובפתיליה, אך במשך השנים הוחלף ארגז הקרח במקרר חשמלי. היה אפילו מכשיר רדיו בבית. בשנים הראשונות המשכנו להשתמש בפטיפון הקפיץ עם ה"מנואלה"¹⁰⁷ שהשאיר לנו היימי קסטוף.

¹⁰⁷ "מנואלה" – ידית המשמשת להנעה סיבובית של מכשיר או של מכונה.

למרות שגם אצלנו בהרצליה שררה האפלה בשנות המלחמה הראשונות, והיה לנו, "מקלט" – חפירה בחצר, לא הורגשה כאן המלחמה ישירות. אבל אוירת המלחמה והגיוס לצבא (הבריטי) הייתה דומיננטית. כותרות העיתונים בשנת 1941 היו קודרות: באפריל השתלטו הגרמנים על יוגוסלביה ויוון, ביוני פלשו לרוסיה והתקדמו במהירות מזרחה, ובדצמבר תקפו היפנים את פּרל-הארבור והחלו בהשתלטות מהירה על המזרח הרחוק. תל-אביב וחיפה הופצצו מן האוויר מספר פעמים ובקיץ קוימו בהרצליה קייטנות לילדי ת"א. הסוכנות היהודית קראה לצעירי היישוב להתגייס לצבא.

ב- 1941 לאחר סלילת הכביש המחבר את הרצליה לתל-אביב דרך רמת-השרון, הוקלה הנסיעה לשם ולכן יכולנו לבקר את סבא וסבתא בחגים. במיוחד השתדלנו לערוך אצלם כל שנה את ליל-הסדר המשפחתי, שהיה גם יום הולדתה של אחותי זיוה.

לגג הבית היו עולים בסולם עץ בעל שלבים מאוזנים רחבים שעמד בצד מערב, ליד עץ האבוקדו. לגג היו כמה שימושים. היינו עולים לגג כדי לצפות על הנוף. בסביבה לא היו בתים רבים, וכמובן שלא היו בתים רבי קומות. גם העצים דאז לא הסתירו את המראה. רק בכיוון דרום היו עצמים גבוהים יותר מגג ביתנו - פסגת הגבעה ובריכת המים שעליה, ואילו לשאר שלושת הכיוונים היה לנו מבט פתוח, רחב ורחוק: מזרחה עד ההרים, מערבה עד הים, וצפונה עד נתניה. היישובים בכיוון צפון היו מועטים מאוד. קשה להאמין בכך היום, אבל בימי חורף צוננים ובהירים במיוחד ראינו לעיתים אפילו את פסגת החרמון המושלגת. בלילות ללא ירח הייתה חשיכה כמעט מוחלטת מסביב, וראינו אינספור כוכבים. בימות קיץ חמים במיוחד היינו עולים לגג כדי לזכות במנה גדולה יותר של רוח, בייחוד ברוח הים. בלילות שרב היינו גם ישנים על הגג, כמנהג הערבים. על מיזוג אוויר לא שמענו אז (גם לא על תנורי חשמל בחורף), ובימי שרב קשים היינו זוכים לחופשה מבית הספר (הטמפרטורה הקריטית שמעל לה לא קוימו לימודים הייתה 36 מעלות). אגב, יום חופשה נוסף באותה תקופת שנה תרם לנו השלטון הבריטי – זה היה יום הולדתו "הרשמי" של המלך ג'ורג' ה-6 שנחוג ב- 14 ביוני (למרות שהוא נולד ב- 14 בדצמבר).

שימוש אחר לגג היה בחורף 1944, כמדומני. אינני זוכר מדוע, אבל משום מה הוחלט לגדל אפרוחים דווקא על הגג, אולי מפחד התנים או כדי שלא יחזור מעשה איתן והארנבת.

בערב חורף גשום אחד בו אבא לא היה בבית, שמענו פתאום, זיוה ואני, קול חבטה חזק ואת נביחותיו העזות של כלבנו איתן. יצאנו החוצה ומצאנו את אמא שוכבת לרגלי

הסולם, ממנו נפלה כשעלתה בו כדי להביא ירק לאפרוחים ושלב של הסולם נשבר תחת רגלה. היא שברה את ידה. טיפלנו בה לפי הוראותיה. אינני זוכר אם היה זה אבא שחזר, או שכנינו הטובים – משפחת הופברג, שהעבירו אותה לבית החולים בילינסון.

בגן הירק גידלנו ירקות שונים, שהוחלפו מעונה לעונה – מלפפונים, עגבניות, ובצלים, כרוב וקולרבי, אפונה, גזר וצנונית, תירס, חמניות ותפוחי-אדמה. גם אנחנו, הילדים, היינו שותפים לעבודות הגינה, כמו העישוב, הקטיפ והאיסוף.

בינואר 1942 קיבל אבא ישראל את ניהול הש"י - שירות הידיעות של ה'הגנה'. המשרד הצנוע והמוצנע שלו בבניין דו-קומתי ברחוב בן יהודה 190 בתל-אביב, קרוב למדי לבית זבודניק, תחת הכיסוי של 'הוועד למען החייל'. הוא היה מביא הביתה הרבה כרוזים שקראו לצעירים להתגייס וכמה מהם זכורים לי, כמו תמונת צעיר במדים עם הכתובת "מקומך איתנו!" או "הגן על מולדתך – התגייס!", וגם "כאן אין מקום למשתמטים!".

108

מזכירו של אבא היה זאב גדרון (גרודז'נסקי), שהחל לעבוד בש"י תל-אביב ב-1939, כאשר אפרים דקל (קסנר) הטיל עליו יצירת מגע עם אנשי משטרה ובולשת והקמת תא 'הגנה' במשטרה. בעדותו על עבודתו בש"י, כפי שנרשמה על ידי חיה עירוני, נכתב שמשרד הש"י עבר מרחוב מלצ'ט 16 לרחוב בן-יהודה 89, ולמען שמש את הכיסוי כמשרד 'הוועד למען החייל', נשלחו מכתובת זו העיתונים העבריים לכל יחידות הצבא באשר הן. בין השאר הוא מספר כיצד ניצל אבא, בזמנו, מעינה של הבולשת הבריטית:

¹⁰⁸ "גדודים עבריים" היו קיימים במלחמת העולם הראשונה, ולא בשנייה. כאן הכוונה, כנראה, אל 'הרגימנט הארץ-ישראלי', שרוב המתגייסים בו היו יהודים.

"זכורני שפעם נאסר איש ה'הגנה' בשם מזורסקי שעבד עם עזרא דנין, ובכיסו נמצאה מחברת ובה ציונים מדויקים וכתובות של אנשים, ביניהם שמו של ישראל עמיר שאותו ביקר בכלא. לפי החלטותיו של אפרים, "הוציא" הקצין קנר, אם אינני טועה, את המחברת והביאה לנו, ואנחנו העתקנו אותה בחקותנו את כתב-היד, אלא שבמקום שמותיהם של אפרים וישראל עמיר כתבנו שמות אחרים בעוד שאת שמו של עזרא דנין השארנו כמו שהוא – מאחר שראינו שבעמוד בו הוזכר שמו היו סימני ביקורת – משמע כבר עברו עליו – והמחברת שלנו הוכנסה למקומה...".

מספרו של אסא לפן: 'הש"י' – שורשיה של קהילת המודיעין הישראלית¹⁰⁹
"בסוף ינואר 1942 ביקש משה סנה, ראש המפקדה הארצית של ה'הגנה', מישראל עמיר (זבלודובסקי), מפקד ותיק בארגון, לקבל על עצמו את הפיקוד על הש"י – שירות הידיעות המאוחד הכלל-ארצי. עמיר הופתע, אך נענה בחיוב. על הצורך בגוף מאוחד עמדו ראשי המודיעין כשנוכחו לדעת, כי אין די בפעילות לא-מתואמת בין הגופים הראשוניים הקיימים, וכי יש צורך חיוני באיש ארגון מחונן, שיהפוך את כל הגופים הללו למכשיר מתואם ותכליתי.

עמיר, יליד וילנה, עלה ארצה ב-1923 בהיותו בן 19. עבד בבניין בהר הצופים ירושלים, למד ולאחר מכן הדריך במקווה-ישראל. מראשית ימיו בארץ שירת כחבר ה'הגנה'. היה אחד ממפקדי תל-אביב. מ-1928 שימש כמפקד גוש השרון וב-1937 מונה למנהל בתעשייה הצבאית של ה'הגנה'. כשהחל למלא את תפקידו היו קיימים ארבעה בתי מלאכה קטנים. תוך שנתיים שינה עמיר את המצב מקצה אל קצה בזכות כושר הארגון שלו, ובעוזבו מסר למחליפו אחד עשר מכוני ייצור פעילים. בספר 'תולדות ההגנה' סוכמה פעילותו כך: "תוך תקופה קצרה של שתי שנים חלה בתע"ש התפתחות חשובה. מספר בתי המלאכה והמפעלים עלה, נרכשו מכונות חדשות בעלות יכולת עבודה מדויקת. שיטות פרימיטיביות הוחלפו במשוכללות יותר. כן הוקם בתרצ"ט (1939) בית מלאכה מיוחד ("מעבדה") לייצור כלי עזר שונים לעיבוד המוצרים במכונים השונים, וכן להכנתם של מכשירים עדינים ומדויקים. בתקופתו של עמיר הוחל בייצור מרגמות 3 אינץ' על פצצותיהן, רימוני רובה, רימוני יד, חומרי נפץ הודפים ומרסקים. כן הוחל בייצור תת-מקלע פיני, כדורים ומחסניות. במשך כל התקופה לא אירעה במפעלי התע"ש אף לא תקלה אחת – הן מבחינת החשאויות, והן מבחינת תאונות עבודה."

¹⁰⁹ הוצאת המרכז לתולדות כוח המגן ה'הגנה' על-שם ישראל גלילי, 1997.

ב- 1940 הוחלף עמיר במהנדס בעל השכלה טכנית-מדעית לאחר שמנהלי העבודה הוותיקים טענו, שהוא סומך יותר על המידה על מומחים מבחוץ. כאן כמו בתפקידיו האחרים, באה לידי ביטוי תכונה מיוחדת שלו: בלי להיות מומחה בעצמו, ידע עמיר לרכז סביבו בעלי מקצוע, מהנדסים, כימאים, פיזיקאים והפעילים בפרויקט מורכב בתנאי "קונספירציה" חמורים.

עד פברואר 1942 היה עמיר מפקד נפת הירקון, שכללה את רמת-גן ובני-ברק, שכונת בורוכוב ופתח-תקווה. לא ברור מדוע הוחלט להציע לו את המינוי למפקד הש"י. ההנחה הייתה, שאופן פעילותו בפרשיית השבת הנשק שנגנב על-ידי אנשי האצ"ל בהרצליה הרשימה את אנשי הפיקוד, מה גם שהחקירה הממושכת, שהתנהלה בשיתוף נציג הר"ן (מחלקת הריגול הנגדי שהוקמה על ידי שאול אביגור בראשית 1940 כדי לסכל את מזימת השלטונות לחסל את ה'הגנה' בעזרת מלשינים), הכניסה אותו בסוד עבודתו של הש"י.

לפי אריה בועז: "שאול (מאירוב) עמד בראש הש"י המאוחד כשנה וחצי, עד מרס 1942 – תקופת-ביניים שבה ביסס הש"י המאוחד את דרכו ואת דפוסי עבודתו. אבל משחזרו ונפתחו בפני המוסד לעלייה ב¹¹⁰ אפשרויות לפעולה בחו"ל, ויתר על ראשות הש"י והעדיף לחזור ועסוק בהצלת יהודים והעלאתם לארץ-ישראל. עם זאת, גם לאחר סיום תפקידו כראש הש"י המאוחד העדיף שאול לשמור על מעורבות בפעולות הש"י. ישראל עמיר, מחליפו בתפקיד, סיפר כי נהג להיפגש עם שאול בתל-אביב או אף לנסוע אליו לכינרת כדי לשמוע את עצתו בבעיות שבהן נתקל ובנושאים חשובים, כמו גיוס מועמדים חדשים לעבודת הש"י והגברת האינטגרציה, שהייתה עד אז רופפת, בין הר"ן לש"י. עמיר העיד שמן הפגישות עם שאול ומתוך השאלות שנשאל על ידו נתגלו לו זוויות ראייה נוספות."

ובחזרה לספרו של אסא לפן: "ואכן אין ספק, שעמיר היה 'הבנאי של הש"י, שצירף אבן לאבן', כפי שהגדיר אותו יוסף קריב במסיבת הפרידה שנערכה לכבודו כשמונה למפקד מחוז ירושלים ארבע שנים יותר מאוחר. האם קיבל עמיר בכניסתו לתפקיד הנחיות מדויקות לגבי הדרישות ממנו? האם ציינו בפניו מה הן הידיעות העיקריות שעליו להשיג? על כך השיב עמיר בשעתו: "היה לי ניסיון דומה כשהטילו עלי לנהל את התעשייה הצבאית. לא אמרו לי בדיוק מה לעשות. רצתי לבד, לראות מה אפשר לעשות. אותו הדבר בש"י".

¹¹⁰ "עלייה ב' " היה כינויה של העלייה הבלתי-לגאלית.

לאחר תקופת חפיפה קצרה עם דוד שאלתיאל¹¹¹, החל עמיר למלא את תפקידו. עד בואו לתפקיד היו לעמיר מושגים כלליים ביותר בנושאי מודיעין, והוא החליט ללמוד את הנושא באופן שיטתי. בתחילה ביקש להבין את דרך הפעילות של האינטליג'נס הבריטי. היו לכך שתי סיבות: המודיעין הבריטי היה הדגם המעולה ביותר לארגון מודיעיני כלשהו; זהו הגוף המודיעיני עימו יצטרך אולי הש"י להתמודד בבוא הזמן. עמיר התייעץ בנושא הזה עם טדי קולק, שהיה אז מבכירי המחלקה המדינית בסוכנות. קולק הסדיר לו פגישה עם אבא אבן, שהיה אז קצין באינטליג'נס הבריטי, והוא סייע לו רבות בכך. עמיר הירבה לקרוא ספרות מקצועית וגילה עניין בשני תחומים – מבנה ושיטות פעולה. הבעיה המרכזית שעמדה בפניו הייתה כיצד ליישם את הידע התיאורטי ולהתאימו למציאות שהתאפיינה בדלות-אמצעים. עמיר החליט לבנות שירות, שיהיה לא רק ספק ידיעות לבעיות השוטפות, אלא ישמש גם כמכשיר-עזר למאבק המדיני והצבאי.

בכניסתו לתפקיד היו למחלקת הר"ן נציגים בשלוש הערים הגדולות: אפרים דקל בתל-אביב, לוי אברהמי בחיפה, וחיים בן-מנחם בירושלים. הללו לא שיתפו פעולה ביניהם, וכל אחד מהם שלט באופן ריכוזי ובלעדי על האזור שלו. המחלקה הערבית של עזרא דנין הוצגה בפני עמיר, או שכך לפחות הייתה התרשמותו, כגוף של הסוכנות. לעמיר לא היה ספק, כי הש"י הינו גוף של ה'הגנה'. מול כל אלה היה על עמיר לפעול במתינות ובחוכמה, כדי להביא את כולם תחת גג אחד. הללו לא ששו לגלות לפתע דרג ביניים ביניהם לבין הפיקוד העליון. הדבר היה נכון בייחוד ביחס לאפרים דקל, שפיקד על ש"י תל-אביב בגלגוליו השונים כעשרים שנים, ולפיקד ראה את עצמו שותף שווה-זכויות, ואולי אף הבכיר, בלשכה – כפי שכונה מטה הש"י ברח' מלצ'ט בתל-אביב. משה כרמיל (צ'רבינסקי), אחד מבכירי הש"י המאוחד, בפיקודו של עמיר, אמר לימים, כי קיום הש"י הנפרד של תל-אביב עורר בעיות, וכי היה עליהם להוכיח את עצמם. ועמיר עצמו העיד על כך: "היה ויכוח על סמכויות וכפיפות. אחר כך אמרנו שה'הגנה' צריכה ש"י כדי שיספק את האינפורמציה. ואמנם אנחנו היינו הכתובת שפנו אליה בקבלת פרטים על מחנות האנגלים, מחסני-נשק, דרכים, גשרים ומבנים וכן על ערבים. בסיכום – סיפקנו ידיעות לנוכח כל מה שעלול לקרות". לעומת זאת, המחלקה הערבית שפעלה בשטח המשיכה לתפקד כמעין קבלן-משנה של הש"י המאוחד. עזרא דנין המשיך לנהל את המחלקה באופן

¹¹¹ דוד שאלתיאל, שנולד בהמבורג ב-1903 ועלה לארץ ב-1923, הצטרף ל'הגנה' ב-1925 ויצא לצרפת בניסיון לרכוש הכשרה צבאית. בשנים 1927-1932 שירת בלגיון הזרים הצרפתי והשתתף בקרבות בצפון-אפריקה. חזר לארץ-ישראל וב-1935 נשלח על ידי ה'הגנה' ל'לאירופה למטרות רכש. שם נתפס על ידי הגסטאפו ונכלא למשך 8 חודשים במחנות הריכוז בדכאו ובבוכנוואלד. לאחר מאמצים רבים שוחרר ב-1937 וגורש מגרמניה. לאחר שחזר ארצה המשיך את פעילותו ב'הגנה'. ב-1939 נאסר על ידי הבריטים כחשוד ברצח 3 ערבים כנקמה על רצח פועל יהודי אך שוחרר מחוסר ראיות. בראשית 1940 פיקד על הר"ן. עם היווסדו של הש"י, בקיץ של אותה השנה, פיקד עליו ביחד עם זאב שרף, כשתחת אחריותו המודיעיני הצבאי, עד שתפקיד ניהול הש"י הוטל על ישראל עמיר.

עצמאי למדי מביתו בחדרה, ואילו זאב שרף, איש הסוכנות, ייצג אותה בלשכה. בהדרגה הצליח עמיר להדק את החישוקים. הצעתו – להגביר את האינטגרציה בין הר"ן לבין הש"י של הסוכנות – נתמכה הן על-ידי משה סנה והן על-ידי שאול אביגור. עמיר אף נפגש בעניין זה עם משה שרת, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות. ואכן, על-פי גרסת עמיר, אוחדו הר"ן והש"י לקראת קיץ 1942, בעת שרומל ניצב בשערי מצריים. ראש-השירות היה כפוף ישירות לרמ"א. לידו פעלה מעין מועצת-מנהלים בת שלושה חברים: זאב שרף, נציג המחלקה המדינית (בעיקר בתחום הערבי), כתריאל כץ, נציג המחלקה היהודית בסוכנות (הקומוניסטים וה"פורשים"), ומשה כרמיל, נציג המוסד לעלייה ב' בראשותו של שאול אביגור. בכך נקבע, אפוא, כי השירות מספק ידיעות לשלושה גופים: ה'הגנה', המחלקה המדינית של הסוכנות, והמוסד לעלייה ב'. לדברי עמיר, שלושה נציגים אלה היו שותפים מעולים לעבודה, אם כי לא היו שותפים לניהול הישיר. עמיר היה מס' 1 בש"י, ושלושת שותפיו העמידו אותו על הבעיות של המוסדות אותם הם ייצגו.

בפני עמיר עמדו שתי בעיות מרכזיות: מבנה הלשכה המרכזית וארגון העבודה בשטח. בסוף החליט לבסס את הלשכה המרכזית על ארבע מחלקות עיקריות: א. המחלקה הכללית, שטיפלה בנושאי המשטרה ומוסדות-השלטון, וכן בנושאי פעילות יזומה על-ידי הש"י. ב. המחלקה היהודית, שעסקה בארגונים ה"פורשים". ג. המחלקה הקומוניסטית שטיפלה בקשרי מוסקבה עם המפלגה הקומוניסטית בארץ-ישראל – הפק"פ. ד. המחלקה הערבית. במחלקה זו עסק עמיר, כדבריו, בריכוז הכללי ובביצוע. אין ספק שבהנהלה הקיבוצית שעמדה בראש הארגון ראה עמיר עצמו כמייצג ה'הגנה', שהייתה בעלת עניין רב בכמה תחומים: א. מידע בכל הנוגע לביטחון-הפנים בשורותיה, היינו המידע של המשטרה הבריטית על ה'הגנה'. בין היתר עסק הש"י בדיס-אינפורמציה, והגניב לבריטים ידיעות מפוברקות. ב. מידע לצרכי העלייה הלא-לגאלית. ג. מידע בתחום רכישת הנשק. כנראה, שהש"י נדרש לא רק להשיג מידע, אלא גם לפעול בביצוע עסקות קנייה. ד. ה'הגנה' נזקה בכל עת לידיעות על כוונות הערבים, כלומר, מידע על תכניות התקפה על יישובים. ה. מידע לצורך תכנון מבצעים, שהחלו ונגמרו בש"י. לעתים ביצע הש"י עצמו פעולות בשטח.

כשהחל עמיר למלא את תפקיד ראש הש"י, בתחילת 1942, עדיין לא היה לארגון אופי כלל-ארצי. מרבית האזורים המיושבים ערבים היו בחזקת "חוף-לארץ". עמיר ביסס את הארגון על מספר עקרונות, שהבסיסי בהם היה שחלוקת המערכת תהיה מקבילה לזו של ה'הגנה'. ליד כל מפקד מחוז או גליל, יוצב קצין ש"י גלילי (קש"יג), וליד כל מפקד נפה יעמוד קצין ש"י נפתי. באופן זה ייווצר אצל מפקד ה'הגנה' אינטרס ישיר בעבודת המודיעין במרחב שליטתו, והוא ישתמש בחומר הן כלקוח והן כספק.

פעולתה של ההנהלה המשותפת נמשכה עד קיץ 1942, אז מונה שרף למזכיר הכללי של המחלקה המדינית בירושלים וכתריאל כץ הוחלף על ידי יוסף קריב. "הלשכה" נשארה בפיקודו הבלעדי של ישראל עמיר.

לפי עדותו של עמיר: "ראיתי את עצמי כפוף לשניהם - גם לרמ"א (סנה) וגם לרמטכ"ל (יעקב דורי) - לא היה אכפת לי ולא שמתי לב. ברגע שהטילו עלי תפקיד, השתדלתי שיעשה באופן הטוב ביותר... בראש וראשונה ל'הגנה'. הייתי איש ה'הגנה'. הש"י היה שייך ל'הגנה'. מי שהתעניין יותר, קיבל יותר. אם סנה חשב שיש לו עניין וביקש ממני לבוא אליו - באתי, ואם אליהו גולומב ביקש שאבוא, בוודאי שבאתי, ואם שאול אביגור ביקש, ברצון באתי גם אליו. לדידי לא עמדה שאלת הכפיפות. כל הנוגעים בדבר קיבלו ידיעות לפי תפוצה מסוימת - כל אחד לפי העניין שלו... לא חיפשתי לרוץ בעצמי למחלקה המדינית. אבל אם קראו לי - באתי. היה ברור ששירות-הידיעות הוא של ה'הגנה' והוא משרת באופן הרחב ביותר את המדינה בדרך."

ליד לשכת הש"י הוקמה במשך הזמן מחלקה לצילומים ולהעתקת תעודות. היה זה כאשר "גייסו" מכונת צילום מקולקלת מן הסוכנות היהודית. יתרונה של המכונה היה בכך, שניתן היה לצלם באמצעותה מסמכים בגודלם המקורי תוך זמן קצר. המכונה תוקנה וכמה מאנשי המטה למדו להשתמש בה. זאב גרודז'ינסקי (גדרון), שהתמנה למזכירו של עמיר בקיץ 1942, לימד את מלאכת הצילום גם את אנשי חיפה וירושלים. הבעיה שלא ניתן היה לצלם ספרים עבים, ולכן הוקמה ליד הלשכה חוליית צילום, ובבית המלאכה של בית-הספר 'מקס פייך' נבנתה חצובה מיוחדת שעליה הותקנו המצלמה ומנורות בעלות עוצמת אור רבה. קציני הש"י עודדו מקורות במשטרה ובמשרדי הממשלה להשיג תיקים, להביאם לצילום ולהחזירם מיד. עד מהרה הניבה היוזמה הזאת תוצאות מפתיעות. הודות למכונת-הצילום ניתן למצוא היום בתיקי הש"י עותקי מברקים בין ממשלת המנדט לבין משרד המושבות, וכן עותקים של מסמכי ממשלה - חלקם בתרגום עברי - משנות ה-40 הראשונות. בין השאר צולם עקד ממשלתי, שכלל פרטים רבים על ה'הגנה', האצ"ל ולח"י. בין המסמכים: רשימות מפקדים מרכזיים בארגונים ותפקידיהם, סקירות מפורטות ומדויקות למדי על שלושת הארגונים וכן סקירות על ארגונים ערביים. החומר כלל פרטים על מבצעים מתוכננים נגד היישוב, ובכלל זה מבצעים של חיפושי נשק. כן נמצאו רשימות של האנשים המבוקשים והכינויים של המבצעים המתוכננים.

בנובמבר 1943, כאשר התקיים ברמת-הכובש החיפוש הגדול שבו נהרג חבר הקיבוץ ושבעה עשר נפצעו, פוענח עוד באותו הלילה הדו"ח המסולף של הממשלה אל משרד המושבות בלונדון. למחרת פרסמה העיתונות העברית את האמת על מה

שהתרחש ברמת-הכובש. לימים, כאשר נשאל עמיר מה היה הישגו הראשון של הש"י בפיקודו, ציין את השגת הצופן לשידורי האלחוט המשטרתיים. עמיר ניסה להבין בצורה שיטתית את הבעיות שבהן התלבט הש"י כשניסה לפענח את התשדורות המוצפנות. ראשית הוא שאל את עצמו מהי תפוצת הצפנים של המשטרה. מסקנתו, שהתאמתה מאוחר יותר, הייתה שבכל מחוז משטרה נמצא מישהו המקבל מדי שבוע את מפתח הצופן מירושלים. לאחר בירור גילו בסניפים, כי בין הממוענים נמצאים גם קציני הנוטרים הבריטים. אלו פיקחו על משטרת היישובים העבריים בכל אחד מן הגושים. הצעד הבא היה לאתר דרך גישה לצפנים. בשלב הזה נמצאו שני קציני ש"י גליליים, שניהם סרג'נטי נוטרים, שהיו מקורבים לקציניהם הבריטים – אמנם לא עד כדי כך שימסרו להם את הצופן, אבל במידה מספקת כדי למצוא הזדמנות גישה אל המגירה הסודית בהיעדרו של הקצין. בטבריה הושג הצופן לאחר ששוטר יהודי הוציאו מכיס מעילו של הקצין הבריטי. אחרים היו מכניסים נייר העתקה למכתביו של הקצין ולאחר מכן מוציאים את ההעתק ומשווים את הפענוח, ועוד ועוד...

ב- 1943 התקיים במסגרת ה'הגנה' קורס ראשון של קציני מודיעין. הקורס ניסה לראשונה להביא את החניכים לרמה מקצועית אחידה, ללמדם לחפש ולהשיג את הידיעות שעניינו את היחידות ואשר היעדרן עלול היה להכביד על הפעלתן בעת הצורך. הקורס התקיים בשפיה והשתתפו בו כשלושים חניכים מכל רחבי הארץ. בקורס הראשון הושם דגש על האויב הערבי והורחב בו הנושא הערבי המדיני (בין המדריכים היו זיאמה דיבון, עזרא דנין ויהושע פלמון ועוד אנשי המחלקה המדינית של הסוכנות). החניכים למדו על השטח ועל האויב, וכן על מבנה היישוב הערבי הארץ ועל הכפר הערבי. כמו כן נלמדו בקורס טכניקות מודיעיניות, כמו צילום, שרטוט פרספקטיבי של השטח ועוד. נוסף על כך נערכו סיורים בשטח ערבי. ביוזמתו של עמיר ובעזרתם של דנין ופלמון יצאו הנחיות להמשיך ולבנות את תיקי הכפרים הערביים שהעבודה עליהם שככה כששכחו מאורעות 1936-1939. כדי ליעל את העבודה הוכן שאלון חדש ותכליתי יותר. השאלון לא כלל פרטים שניתן היה להשיגם ביתר יעילות ממקורות גלויים. השאלות והתשובות נוסחו במונחים אחידים כדי להקל על הכרטוס. באיסוף הפרטים השתתפו הפלמ"ח והחי"ש¹¹². כך הלכה ונבנתה "הכרטיסייה הירוקה" של כפרים ערבים, שהוכיחה את יעילותה במחצית השנייה של שנות ה-40 ובמלחמת העצמאות, אם כי מ-900 הכפרים הערבים שהיו אז בארץ, כוסו כ-600 בלבד...

¹¹² כלקח ממאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, הוחלט בפיקוד "ההגנה" להקים כוח מקרב צעירי הארגון בשם חי"ש (חיל ה'שדה') שימשיך בדרך הפו"ש ('פלוגות השדה') שקדמה לו, ויאורגן בפלוגות ובגדודים לפעולה במרחב גם מחוץ לאזור מגוריהם, ואילו הבוגרים יותר יאוגדו ב'חיל משמר' (חי"מ) להגנת יישוביהם. כוחות החי"ם בהתיישבות העובדת נקראו פל"מ (ראשי תיבות של 'פלוגות משמר' או 'פטרול לוחם'). פלוגות אלה שולבו מאוחר יותר בחי"ש.

המעקב אחרי הסכסוכים והפעילויות הבדלניות במחנה הרוויזיוניסטי ואחרי האישים הקשורים בו היה עיקר עבודתה של מחלקת מח"ר, היא מחלקה ד'. מנהלה, יוסף קריב, העיד לימים, כי כאשר הסתעפה העבודה וכמויות-החומר הנכנס גדלו מאד, ביקש מעמיר להקצות לו עוזר נוסף לניהול הארכיון, עמיר נענה לו עקרונית. בתחילת 1944, כאשר חזרו שניהם בלילה מסיור בהרצליה, עצר עמיר את רכבו לצד הכביש והצביע על אדם שחיכה שם. "הנה האיש שיעבוד בארכיון", אמר. זה היה איסר הראל (הלפרין)."

חברי הפיקוד העליון של ה'הגנה' ביער משמר העמק 1942
מימין: אליהו גולומב, משה סנה (רמ"א) ויעקב דורי (רמטכ"ל)

בעקבות תפקידו בהחזרת הנשק הגנוב בהרצליה, ופעילות הש"י במעקב אחרי הארגונים הפורשים, הצטייר אבא בעיני הפורשים, יותר ויותר כאויב, וכך הוא מתואר גם היום על ידי כמה מההיסטוריונים שלהם. גם היחסים המשפחתיים החמים עם פרופ' יוסף קלוזנר, אפוטרופסו בצעירותו, הלכו והתקררו. אמנם "הדוד יוסף" לא שעה להשמצות על אבא, באמרו ש"ישראל אינו מסוגל להמית אפילו זבוב", אבל תכיפות הביקורים שלנו בביתו בתלפיות פחתה והלכה.

ב- 1942 מלאו לאחותי זיוה 12 שנה. באותן שנים לא היה נהוג לערוך חגיגות ימי-הולדת מעבר למסגרת המשפחתית, וחגיגות 'בת-מצווה' לבנות עדיין לא היו מקובלות. אבל זיוה זכתה למתנה מיוחדת – אבא נטע עבורה בחצר שני עצי תמר. הוא השיג אותם במטע התמרים שליד הכינרת, בסיועו של מכרו מאיר ספיר (אביה של נעמי שמר).

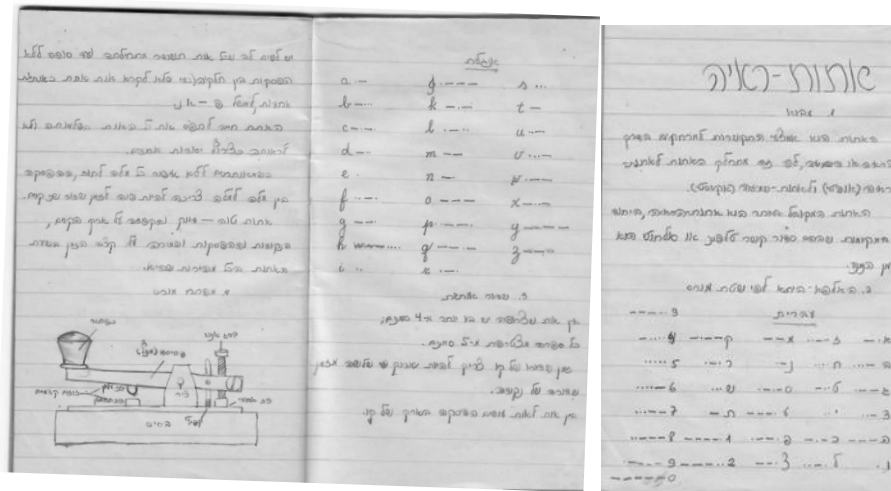
לאחר מינויו כראש הש"י (שירות הידיעות של ה'הגנה'), הביא אבא הביתה פטיפון חשמלי שהיה צמוד לרדיו ליד מיטת ההורים - אני חושב שתפקידו העיקרי שם היה לשמש "סליק" לניירות (מתחת לבסיס הפטיפון). אגב, זה היה הסליק היחיד, מבין אחדים שהיו בבית ובחצר, שידעתי אז על קיומו. רק מאוחר יותר למדתי שהיו גם סליקים מתחת לרצפה וב"קרניז" (המוט הנושא את הווילון) בחדר הגדול, ובמיוחד - היה סליק גדול למדי בין האמבטיה למטבח, שבו היה יכול להתחבא גם אדם בוגר.

שנת 1942 הייתה השנה הקריטית במלחמת העולם: במחצית הראשונה שלה נמשכה ההתפשטות של מעצמות 'הציר' בכל החזיתות, והתקדמות רומל במדבר המערבי הציבה איום קיומי בפני היישוב היהודי בארץ. אנו, הילדים, לא היינו מודעים לעוצמת האיום ול'תכנית מצדה'. גיוס היישוב הורחב בהדרגה, גברים צעירים נשואים ללא ילדים, נשים לחיל העזר לנשים (ATS), גיוס כללי וגדודים יהודים בחיל החפרים (באפ"ס). אך לקראת סוף השנה החל המהפך - באוקיינוס השקט, באל-עלמיין ולבסוף - בסטלינגרד, והחלה לחזור האופטימיות.

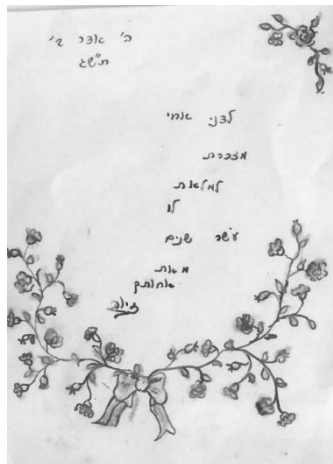
המלחמה הורגשה בארץ לא רק בחדשות ובגיוס. הפגיעה בתחבורה הימית הכתה קשות את יצוא ההדרים ואת הכלכלה המקומית, וגרמה גם למחסור במצרכים רבים. בארץ הוכרו 'צנע' שהתבטא בקיצוב מוצרים ומצרכי מזון. מצרכי מזון בסיסיים חולקו לפי פנקסי תלושים, והיו מחסומי ביקורת בדרכים כדי לתפוס מבריחי מזון (אחת מתחנות ביקורת אלו הייתה ה-checkpost ביציאה מחיפה, ששימרה את שמה מאז). היה גם קיצוב בדלק ותנועת המכוניות הוגבלה. בעיתונים, שהועברו למתכונת מצומצמת ותקופה מסוימת הודפסו על נייר ממוחזר ורוד, הופיעה מודעה גדולה ובה המילה האחת "צנע". אחת האטרקציות בכל טיול צפונה הייתה בתי-הזיקוק בחיפה שמיכיליהם הגדולים, שנקראו "לְבָנִיּוֹת" בגלל צורתן שדמתה לצנצנות הלְבָן דאז, נראו למרחוק בגלל הענן שעלה מהם (אז עדיין לא התייחסו לבעיית זיהום האוויר), ושאליהם היו קשורים בלונים פורחים גדולים בצבע-כסף שריחפו מעל והיו אמורים להרתיע את מטוסי האויב שעבורם היוו בתי-הזיקוק מטרה צבאית ראשונה במעלה.

ב 1943 יצאה אמא יצאה לקורס מפקדות 'הגנה' בכירות בג'וערה שבכרמל. זכור לי שזווה נסעה עם אבא לבקר אותה שם ואני הושארתי בבית, כי הייתי קטן מדי (ובוודאי גם לא ידעתי מה היא עושה בכרמל). כשאמא חזרה מהכרמל היא הביאה איתה פקעות של רקפות ושל כלניות צבעוניות שנשתלו בצדו הצפוני של שביל הכניסה.

באותה שנה הצטרפה זיוה, בת ה-13, ל'הגנה'. אני לא הייתי מודע לכך – לא הבחנתי בין פעילותה שם לפעילותה במסגרת 'הנוער העובד'. בין השאר לימדו אותה שם איתות – במפתח 'מורס' וב'סֶמְפּוֹר' (איתות בדגלים). היכרתי דברים אלו מספר 'החוגר', אבל היא לימדה אותי איך אפשר לאותות לשכן בספסל הלימודים באמצעות עיפרון – בתנאי, כמובן, שגם הוא שולט ב'מורס'.

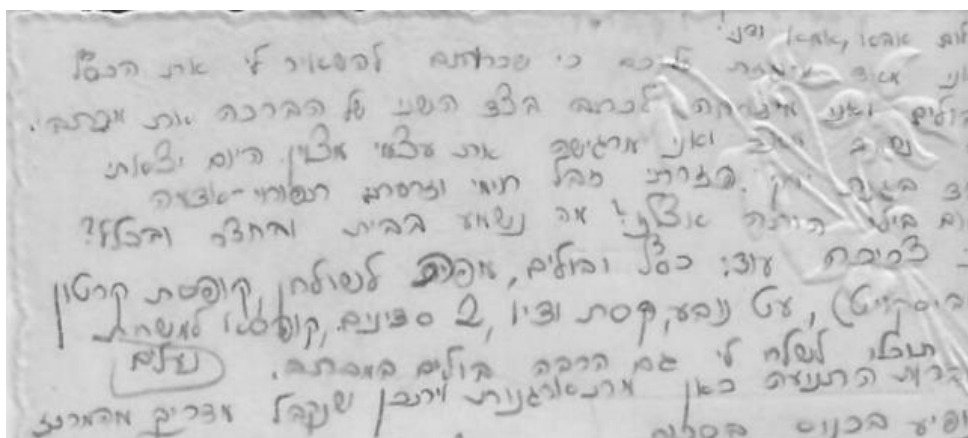

העמודים הראשונים במחברת האיתות של זיוה

בשנת 1943/4, לאחר שסיימה את בית הספר העממי, למדה זיוה בסמינר לוינסקי בתל-אביב – אף הוא בהמשך רחוב בן-יהודה. אינני זוכר זאת במפורש, אבל אני מניח שבמידת האפשר נסעה לתל-אביב עם אבא, ובוודאי השתמשה גם בבית סבא-סבתא כבסיס. היא לא אהבה במיוחד את הלימודים בסמינר, ואחרי שנה שם עברה ללמוד בבית הספר החקלאי 'עיינות' שליד נס-ציונה. למרות שעוד ב"עממי" הספיקה זיוה לצאת ל"מחנות" במסגרת 'בנוער העובד', היא לא הייתה מורגלת עדיין במעבר למקום מגורים חדש, כפי שניתן להסיק מהכתוב בגב גלוית הברכה לראש השנה ששלחה מיד לאחר שהובאה לשם:

שלום אבא. אומא וזני אני מאז ארושצ'ן אליכס כי שכתמם אפשאר לי את הכסף
 אבאליס ואני מוכרחה לכתוב הרצ השני של הפרכה את מכתבי. ישנתי מאז ואני
 ארשישה את עצמי ארצוין. היום יצאתי ארשוב הסינת יוק. פיזרתי זבל חיוני וצרעתי
 תפוחי-אזורה. האם יילי החחקה ארצוין? מה נשוא הבית ומחצרי אבאלי? אני צריכה
 עזר: כסף אבאליס. משה ארצוין. קופסת קרטון (מביסקוויט). עט נובע. קסת וציו.
 2 סציוניס. קופסא אמשחת נאלייס. תוכלו ארצוין לי עט הרבה אבאליס מוכתב. חבורת
 התנועה כאן מתארככות וייתכן שנקבל ארצוין מהמרכז ונופיע בכינוס הסוכות

ברכת "שנה טובה" מזווה, ערב ראש השנה תש"ה

בגיל עשר לימד אותי אבא את משחק השחמט. המשחק מצא מאוד חן בעיני ומאז
 חיכיתי תמיד בקוצר רוח לסוף-השבוע, כי בו הוא היה אמור להתפנות למשחק שח
 כנגדי. למרות שאבא לא היה מומחה במשחק, עברה לפחות שנה עד שיכולתי להתמודד
 אתו בתנאים שווים. המקדמה שהיה נותן לי בהתחלה הלכה ופחתה במשך אותה שנה –
 ממלכה לצריח, ואחר כך לכלי קל. כאשר למרות המקדמה שנתן לי הצליח להגיע
 לעדיפות, היה מציע לי להחליף צדדים. אבל השבתות בהן לא הצליח להתפנות נהיו
 שכוחות יותר ויותר. בהתחלה הייתי מונה את ה"חוב" שלו לי, אבל הוא הלך וגדל,
 והסיכוי לפרעונו נמוג. בשכונה לא מצאתי יריב מתאים, לכן נאלצתי לשחק כנגד עצמי.
 בתור פיצוי למשחקים שלא קוימו קיבלתי מאבא ספרון מאוד אלמנטרי ללימוד המשחק,
 שממנו למדתי גם כללי-משחק שלא למדתי מאבא – הכאת רגלי אגב הילוכו והשלמת
 כללי ההצרחה. רק כשהגעתי לכיתות הגבוהות מצאתי שחקן בן כיתתי שקול לי, הוא
 יעקב צ'פסקי, שלמד שחמט מאמו (שאגב, המשיכה לשחק שח עד גיל 98).

הכרתי כמה חיילים במדים. אחד מהם היה "הדוד יעקב" - דודה של שכנתנו וחברתי בתיה הופברג, יעקב בן-הכפר. הוא היה בין 140 החיילים הארץ-ישראלים מפלוגה 462 שניספו בסוף אפריל 1943 בספינה 'אָרינפּוֹרָה' שטובעה בהתקפת מטוסים גרמניים על השיירה שהייתה בדרכה לנחיתת בנות-הברית באיטליה. בין המתגייסים המוכרים היה גם יצחק בן-אהרן, שהיה סגן בצבא הבריטי, נפל בשבי הגרמני ביוני ב-1941, והשתחרר ב-1945. הוא זכור לי רכוב על אופנוע, כשהתלווה לאשתו מרים שעבדה עם אבא בש".

יום אחד ביקר בביתנו קצין במדים – זה היה אוברי איבן, הוא אבא אבן. עכשיו ידוע שהוא שימש כקצין קישור בין הצבא הבריטי לסוכנות היהודית. לאבא אבן נלווה בביקור אצלנו קצין בלונדי נאה מאוד, אף הוא בעל מבטא אנגלוסקסי, שעניו הירוקות השאירו רושם עז על זיוה – זה היה טדי קולק, כפי שמספר אבא בספרו: "הדבר הראשון שביקשתי לעשותו כראש הש"י היה לימוד יסודי יותר של האינטליג'נס שנחשב אז לאחד המעולים בין ארגוני הביון בעולם. התייעצתי בעניין זה עם טדי קולק, מבכירי המחלקה המדינית של הסוכנות בירושלים. סוכם כי ינסה להסדיר לי פגישה עם אבא אבן, אז קצין בכיר באינטליג'נס הבריטי. באמצעות טדי הזמנתי את אבן ורעייתו, סוזי, לארוחת-צהריים בביתנו, בהרצליה. רעייתי, רבקה, שקדה על הכנת ארוחת צהריים טעימה. גם טדי הגיע. שוחחנו על המצב ועל מה שאפשר לעשות."

החייל המשפחתי שלנו, שלא זכור לי שראינוהו במדים, היה הדוד רחבעם עמיר שעבר, בשליחות ה'הגנה', קורס אלחוטנות בצבא הבריטי כבר בסוף 1941, ומאוחר יותר הצטרף ליחידה הסודית של בני היישוב שהתנדבו לצנוח מטעם המודיעין הבריטי בארצות הבלקן הכבושות וליצור קשר עם הפרטיזנים, ובהזדמנות זו גם לפעול להצלת היהודים שם. אצטט כאן מסיפורו, כפי שנדפס בספר 'מגן בסתר' (הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית, 1948)¹¹³:

"בשלהי קיץ תש"א (1941) הוזמנתי לניהול קורס לאלחוטאים שאורגן על ידינו וביוזמתנו, בעזרתה המלאה של מחלקה מסוימת של "השירותים המיוחדים" של הצבא הבריטי. בקורס זה אימנו עשרים בחור ובחורה, רובם אנשי משקים וחלקם מחיפה ומתל-אביב. הם למדו לשלוט באופן עצמאי במקלט ובמשדר ולתקנו במקרה של קלקול קל, והיו בקיאים בתיאוריה של תורת הקשר וכל

¹¹³ ר' גם את סיפורו של רחבעם בספר 'צנחני התקווה' (ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1995).

הכרוך בה. האנשים אומנו גם בתורת המחותרת בעזרת תרגילים ותמרונים שביצעו ביום ובלילה, ביבשה ובים הפתוח, בסיוע ידידינו מאנשי הצבא ... למתאמנים הוסבר שהם מתאמנים לתפקידים סודיים שייתכן שיוטלו עליהם במשך הזמן אם יהיה צורך בכך, במיוחד - במקרה של פלישת האויב הנאצי לגבולות ארצנו יהיה תפקידם להישאר במקום שייקבע להם, לנהל תחנות שידור ולקיים את הקשר בין ארצנו הכבושה ובין מרכז כוחות הברית אי-שם במזרח התיכון ... הקורס נמשך שלושה חודשים, ובסיומו נבחנו חניכינו על-ידי קצינים מומחים משירות הקשר שליד "השירותים המיוחדים"...

בתום הקורס נשאלתי, אם אהיה מוכן לשליחות סודית באירופה הכבושה. קיבלתי על עצמי את השליחות, אם כי המדובר היה בארץ רחוקה וזרה לי ... היה עלי להקים קשר בין לוחמי-החופש של אותה ארץ ובין מטה-הברית במזרח התיכון ... התחלתי בהכנות. אמרו לי שאשלח לארץ סלאבית (את המטרה המדויקת לא גילו לי). התחלתי לומד רוסית, כי את השפה הזאת אני שומע אולם קרוא וכתוב בה טרם ידעתי. למדתי גם לנהוג במכונית והתמסרתי לבעיות האלחוט, עד שיום אחד נצטוויתי להתייצב בקהיר לשם היכרות עם הממונים עלי.

זוכר אני את ערב הפרידה מאליהו גולומב ז"ל. הוא אמר אז דברים שהדהדו באזני כל זמן שליחותי: "יוצא אתה אל הבלתי-ידוע. תיפרד מכל היקר לך, אך בו בזמן תימשך אל הנעלם. המטרה הגדולה היא להגיע אל האחים המעונים ולהיות להם איש בשורה. בהצלחת שליחותך תלוי המשך המפעל בעתיד. היה יהודי גאה. דע לאן אתה הולך וזכור את שולחך." ולאחר רגעי-דומיה מעטים הוסיף: "נקל ללכת מאשר לשלוח אחרים..."

למצרים נשלחתי במדים זרים, עם תעודות מזויפות והוראות סודיות - לפי כל כללי העבודה במחתרת. הביקור הראשון במפקדה בקהיר הסתיים בהוראה להישאר במצריים ולהתכונן לתפקיד, והוא: להגיע אל לוחמי החופש ביוגוסלביה. ניתנו לי שבועיים של חופש לחיסול ענייני הפרטיים בארץ ... כשחזרתי למצריים, התברר שההכנות להעברתי הלאה טרם הסתיימו והתבקשתי לארגן מיד בית-ספר לאלחוטאים ולאמן בו מועמדים לתפקידים מיוחדים. ששת החניכים הראשונים בבית-ספר זה היו סלובנים שגויסו על ידי האיטלקים לצבאם, ומסרו עצמם לידי הבריטים. אלה היו בחורים פשוטים, בני איכרים, שרצונם ללמוד כיפר על בורותם הרבה ... חיברתי בסלובנית חוברת על דרכי לימוד האלחוט. חוברת זו תורגמה גם לאיטלקית, גרמנית, אנגלית וסרבית ... בינתיים התחילה במצרים "הנסיגה הגדולה" של ימי התקפת רומל. בליל ה-28.6.42 הצטוויתי לפרק את ביה"ס, לארוז את הניתן לאריזה ולשרוף את היתר. למחרת יצאה מחלקתנו מקהיר לירושלים ברכבת הפליטים הראשונה, לקול צהלת המצרים השמחים לאידנו.

... עברו אז על היישוב ימים קשים. האויב עמד לא הרחק מגבולות הארץ והיה חשש שמא תוגשם תכנית הנסיגה האנגלית לבגדד ולהודו. בית-הספר לאלחוטאים המשיך לפעול גם על הר הצופים, ועבודת ההכנה לקראת התפקידים הצפויים לנו נמשכה...

רחבעם (השמאלי) בין המדריכים באלחוט מטעם ה'הגנה'

עם השינוי לטובה שחל בחזית חזרנו למרכז האימונים שליד תעלת סואץ. יחד עם חניכי הסלובנים נשלחתי לקורס צניחה. לצערי אירעה לי תאונה ולא סיימתי את הקורס¹¹⁴. ... מוסד ההדרכה לאלחוט התפתח יפה. על ששת הסלובנים נוספו חניכים איטלקיים, קצינים אנגליים, סרבים ובני אומות אחרות... לאחר שרפא לרגלי, חזרתי לתכנית הראשונה שנקראתי אליה – השליחות... ביולי 1942 יצאתי עם קבוצת ארץ-ישראלים לקורס צניחה ברמת-דוד, ששימשה מרכז אימונים לאנשי הדיביזיה המוטסת. עם סיומו המוצלח של הקורס התחלנו באימונים מוגברים בקשרי אלחוט במרחבי המזרח התיכון.

בגלל הדחיות החוזרות ונשנות ביציאה, אשרו הממונים עלי את נישואי לחברתי אביטל ברנדשטטר, בת יבנאל, אשר הייתה מודעת לגיוסי לצבא הבריטי בשליחות מיוחדת – אך לא לכל פרטיה. החתונה נערכה ביבנאל בהשתתפות כל בני הקבוצה המתאמנת מטעמנו ברמת-דוד, וכל "הצבא הפרטי" שלי – אלה הסלובנים, אשר עדיין התאמנו כמוני לקראת שליחותם. מדריכנו הסקוטי לצניחה, וסוכן אוסטרי (סמוי) שהתאמן אתנו, השתתפו גם הם.

¹¹⁴ רחבעם שבר את הרגל עם הצניחה, אך מכיוון שאסור היה לו לספר שהשתתף בקורס צניחה, סיפר בבית שנפלה עליו מכונת כתיבה.

ב- 31 באוגוסט 1943, לאחר "ירח דבש" שנמשך שבוע, היה עלי לחזור למצרים עם הסלובנים, בצרוף רמזים ש"הגאולה", או ביתר-דיוק העברתנו לאירופה, מתקרבת, כי בינתיים הגיעו צבאות בנות-הברית לא רק לצפון-אפריקה כי אם גם לדרום-איטליה. במחלקה ניסו לפצות אותי על הדחיות המרובות, והעבירו את רעייתי הצעירה לקהיר במדי הצבא הבריטי ובתעודות מותאמות, והיא הצטרפה אלינו למשך חודשיים ... בסוף אוקטובר 1943 נפרדנו בקהיר. אביטל חזרה ברכבת לארץ-ישראל, ואני עליתי עם "היוגוסלבים שלי" לאנייה שחיכתה לנו באלכסנדריה, ואשר תוביל אותנו לאיטליה. בשלהי 1943, עם הגיענו לבארי (בקצה "המגף" של איטליה), נותק הקשר ביני לבין הסלובנים, שהועברו כנראה ליחידה אחרת ולמעשה לא נודע לי מה עלה בגורלם."

סתיו 1943 עמד בסימן הפלישה לסיציליה והכניעה הקרובה של איטליה... צבאות הברית עמדו כבר בשערי נאפולי ויחידת ההובלה שלנו, שהשתתפה בקרבות העיר, החלה בפעולות ההצלה בין הפליטים שהסתננו משטח הכיבוש הגרמני לדרומה של הארץ. בארי הייתה למרכז לפליטים היהודים שנהרו אליה מקצוות איטליה ומיוגוסלביה. כולנו שקענו בעבודת העזרה לפליטים...

בתחילת 1944 התחלתי להתכונן לשליחות הראשונה לאי ויס (בים האדריאטי), לקיום קשר אלחוטי בין בא כוח מחלקתנו באי ובין המפקדה באיטליה. הגעתי לוויס בסירת-מנוע מהירה, שעשתה דרכה בלילה. האי הקטן שימש כנקודת אחיזה לפרטיזנים היוגוסלבים... מצאתי בו יחידת "קומנדו" אמריקנית קטנה ואנשי קומנדו בריטיים (שביניהם הייתה קבוצה של שנים עשר ארץ-ישראליים שהתגייסו לשירות זה ביחידת ההובלה שלנו לאחר שה"קומנדו" הבריטיים סבלו שם אבדות קשות), וחשוב מהכל – פגשנו קבוצה בת מאתיים פליטים יהודים, רובם ניצולים ממחנה הריכוז שעל האי ראב ... שחידשו את תקוות החיים תוך המגע עם החיילים הארץ-ישראליים.

כשהגיעה שעת לשוב מהאי ויס לבארי, בערב פסח תש"ד, נשלחו לשם שני ארץ-ישראלים אחרים, ואני התחלתי בהכנות לקראת "הפעולה הגדולה" – לצנוח למרכז סלובניה, לאזור "המשוחרר" שבידי הפרטיזנים הסלובנים, ומשם ברגל אל "האזור הרביעי" – שטח שסופח על ידי הכובשים לגרמניה רבתי. באזור זה גברה פעילותם של הפרטיזנים ואף לשם הגיעה משלחת בריטית, אלא שהקשר באלחוט היה עדיין לקוי, ועלי הוטל להפעיל את התחנה האילמת שבמקום ולעבוד יד-ביד עם מחלקת הקשר שליד המטה הראשי של הפרטיזנים בסלובניה. שיתוף פעולה זה צריך היה להתבטא בהגשת עזרה בענייני הדרכה, שיטות קשר וכתבי סתר, וכן בניהול משא ומתן בדבר הקמת רשת תחנות אלחוט שתפעלנה תוך שיתוף פעולה הדוק ביותר עם באי כוח המשלחות הבריטיות שבמקומות...

ליל-הסדר עם הניצולים בבארי היה לחוויה עמוקה שלא אשכחנה... באחד
החדרים במועדון מסובים הצנחנים, כאן הם שומעים על החברים שצנחו בזמן
האחרון ומקבלים דרישות שלום... אני מגלה בין המסובים פנים חדשות, כי
הוותיקים רובם כבר "שם". הם מספרים על חנה (סנש) שצנחה עם יונה (רוזן),
על פרץ (גולדשטיין) שצנח עם יואל (פלגי) ... הרוח החיה בקרבנו הוא אנצו
סירני... הוא מייצג את הצנחנים בפני השלטונות הצבאיים, דואג לתכניות, מחפש
קשרים, אוסף ידיעות, מטפל במועדון, בהסתדרות הציונית, בענייני עלייה ועוד...
הוא אינו מסתפק בהכנת השליחים ורוצה להיות שליח-צנחן. כל החברים
התנגדו, אך לבסוף הוא צנח...¹¹⁵

לא הייתה כל אפשרות לצנוח ישר לתוך "האזור הרביעי" או בקרבתו משום
שהשטח היה כולו בידי הגרמנים ולטייסיו חסרו פרטים על מקומות מתאימים
לצניחה. ארגון האזור הזה ב"ממלכת הפרטיזנים" ואינפורמציה שוטפת שתגיע
ממנו – היו מן הדברים החשובים ביותר למפקדות בבארי, קהיר ולונדון.
המשלחת הבריטית ששהתה כבר בין הפרטיזנים הייתה צריכה לספק למפקדות
בנות-הברית ידיעות על תנועת הצבא, תנועת הרכבות והמצב במחנות השבויים
באזור המשתרע צפונה לנהר Sava, ולהכין את הקרקע להעברת אנשינו על פני
הנהר Drava.¹¹⁶ הוסכם שאקפוץ בקרבת המטה הראשי של הפרטיזנים, אתקשר
עם ראש המשלחת שלנו, ושם נחליט על אפשרויות העברתי אל "האזור הרביעי".
קבלתי לרשותי משדר קטן, גלים מספר, ושיטת תקשורת עצמאית כדי שלא אהיה
קשור בעבודתי במשלחות הבריטיות האחרות. ב- 12 במאי קפצתי והגעתי
למחוז-חפצי. מיד התחילו להגיע מברקים מבארי ומקהיר שאעשה את כל
המאמצים כדי להחיש את יציאתי אל "האזור הרביעי". אלי הצטרפו שני סוכנים
אוסטרים שהוטל עלי למסרם לידי ראש המשלחת שלנו הנמצא כבר ב"אזור
הרביעי". ב- 29 במאי יצאנו לדרך, ברגל. קבוצתנו כללה מייג'ור אמריקני, סגנו
וסמל-אלחוטאי, ושלושה אנגלים: אנוכי, לויטננט ושני סמלים. שמונה עשר יום
שהינו בדרך. התקדמותנו למחוז חפצנו באה תוך נסיגות, טיפוס בלתי פוסק
בהרים, הפתעות מצד הגרמנים ואף ניתוק הקשר עם יחידות הפרטיזנים
הקדמיות. במקום מושב המפקדה האזורית התברר לנו שפרשת נדודינו לא תמה,
אלא להיפך – היא רק החלה, כי המפקדה נקטה בשיטה שאין לנה במקום
אחד יותר מפעם אחת. פירושו של דבר שמדי לילה בלילה נדדנו ממקום למקום.
הדבר הכביד במיוחד על תפקידי בהקמת קשר האלחוט. האמריקנים איבדו בזמן
הנדודים את תחנת השידור הנוודדת שלהם ועלי הוטלה עבודה כפולה ומכופלת –
קשר עם האנגלים וגם עם האמריקנים. זה היה קו הקשר היחידי של הפרטיזנים

¹¹⁵ חנה סנש, פרץ גולדשטיין ואנצו סירני, היו בין שבעת הצנחנים שלא חזרו. יואל פלגי נפל בשבי.

¹¹⁶ אלו שניים מהיובלים המרכזיים של נהר הדנובה בבלקן.

עם החוץ. הצלחתי להקים את הקשר עם המפקדה בבארי, לאמן את האלחוטאי לנו במיתקן החדש שהבאתי לו (התגלה שבחור זה הוא פליט יהודי אוסטרי שהגיע לאלג'יר, התגייס ללגיון-הזרים, ברח משם והצליח להגיע אל האנגלים והתנדב לשירותים המיוחדים). כן הצלחתי להעביר את המברקים של המשלחת האמריקנית לתעודתם וגם לקבל בדרך זו הוראות לפעולה... המייג'ור האמריקני, שהראה עצמו מלא מרץ, יוזמה וכשרון ארגוני, הצליח במשך זמן קצר להקים מקומות הצנחה במידה מספקת ל"קליטת" תחמושת וצרכי רפואה ו"דברים טובים", כגון מזון, עיתונות, דואר ובגדים. הגרמנים, שהתקיפו את מקום-הצניחה הראשון שעות מספר לאחר שהחומר הוצנח לקרקע, לא מצאו שם שום דבר הודות לארגון המוצלח של איסוף מהיר של החומר וסילוקו מהמקום, פרט למיכלים שנפלו ישר "מן השמיים" לידיהם...

הפעילות באזור גברה משני הצדדים, אולם לאחר שמילאתי את שליחותי – יצירת קשר קבוע למסירת אינפורמציה למפקדה בבארי – הצטוויתי לחזור למטה הראשי. הדרך חזרה התקצרה לי ועשיתי אותה בשנים עשר יום, ורק פעמיים היינו בסכנה ממש. פעם אחת נכנס הגשש הקדמי שלנו למארב גרמני ונפצע קשה, אולם הצלחנו לסגת עם הפצוע ללא אבדות נוספות.

"טיולי" ופעולתי ב"אזור הרביעי" התפרסמו גם בין הפרטיזנים שבמטה הראשי, וכשפתחתי במשא ומתן על הקמת תחנות נוספות שתופעלנה על ידי פרטיזנים שישתמשו במכשירים שלנו וישמשו גם את המשלחות שלנו, היה הדיון רציני ומעשי והתנהל תוך אמון-הדדי מוחלט והכרה ברצון הטוב והנכונות הקיימת מצדי להגיש להם עזרה ממשית. הוזמנתי ל"מרכז האימונים" הפרטיזני שהתנהל על ידי המטה הראשי והשתתפתי בישיבות חבר הקצינים המאמנים... ענין תחנות-האלחוט היה עדין במיוחד משום שהאנגלים התנו שהפרטיזנים יתייעצו בראש המשלחת שלנו לגבי המקומות שבהם תיקבענה התחנות, ואילו מטה הפרטיזנים לא רצה שהאנגלים יידעו על כל בסיסיהם והמקומות הקבועים למפקדה). סבך של שאלות עמד לפנינו, אולם כשהגענו סוף-סוף להצעה מפשרת הוחלט שעלי לצאת חזרה לאיטליה, להכין בעצמי את הציוד הדרוש ולשוב עמו בהקדם האפשרי. באותו זמן כבר פעלו "שדות תעופה" (ולא רק שדות הצנחה) שהיו מאפשרים לאווירונים לחנות באישון לילה, להביא אספקה ולהוציא פצועים. אווירונים אלה היו באים לעתים מזומנות בהתאם לתנאי מזג האוויר ומצב הביטחון בסביבת "שדה התעופה". מקומות חנייה אלו היו על פי רוב חד-פעמיים או לכל היותר שימשו פעמים ספורות בלבד. ברגע שהמקום היה מתגלה לא היו הגרמנים חוסכים כל מאמץ והיו כובשים אותו...

באוגוסט יצאתי מ"אי-שם" בסלובניה באווירון שהוציא פצועים פרטיזנים ומספר טייסים אמריקנים שאווירוניהם הופלו והם צנחו על אדמת יוגוסלביה וניצלו בעזרת פרטיזנים. כשלושה שבועות עסקתי באיטליה בהכנת החומר שהבטחתי. בתחילת ספטמבר העמסנו את הציוד על שני אווירוניהם וחזרתי עמם ליוגוסלביה. קבלת הפנים במטה הראשי הייתה חמה. קצין הקשר הודה בפני: "אודה ולא אבוש, לא האמנתי שתחזור אחרי שזכית לצאת מתוך האש" במשך חודש ימים אימנתי קורס של פרטיזנים שעתידיים היו להשתמש במכשירים שהבאתי (ביניהם הייתה גם פרטיזנית יהודייה אחת). במסיבה מפוארת (קפה, אבקות חלב, סוכר וסיגריות) סוכמה העבודה והורמו כוסות "רקיה" לניצחון בנות הברית, לכבוד טיטו, סטאלין, רוזבלט וצ'רצ'יל, ולכבוד "החבר הקצין מפלסטינה"...

מספרו של אסא לפן:

"סיומה של המלחמה הביא לשחרורם ההדרגתי, מ-1946 ואילך, של כלל החיילים הארץ-ישראלים. בשלב זה עשה הש"י מאמץ מכוון לגייס מבין המשוחררים קצינים וחיילים שנראו לו מתאימים לצרכיו. במיוחד חיפשו בעלי ניסיון במקצועות הקשורים למודיעין. עד 1947 קלט הש"י רבים מהם. לימים מילאו הללו תפקידים מרכזיים בשירות, וביניהם אריה (לובה) אליאב, ברוך (בוריס) גוריאל (גורביץ'), שמואל גניזי, רחבעם עמיר (זבלודובסקי), שלהבת פריאר, תמר שוהם (אשל), חיים יערי (ולדנר) ועוד... הנה כי כן, בשלוש השנים הגורליות שנתרו עד הקמת המדינה, שירתו בש"י כמה אנשים בעלי ניסיון צבאי ומודיעיני, שנרכש בעבודתם בשירותי המודיעין הבריטיים ובשירותים אחרים, במיוחד במודיעין שדה. אחד הראשונים מבין המשוחררים שהצטרפו לש"י היה רחבעם עמיר... רחבעם, מורה במקצועו, קרוב משפחתו של ישראל עמיר, קיבל את תפקיד מזכיר הלשכה המרכזית, ובדיעבד ניתן לומר, כי חולל מהפכה בשיטת האיסוף של הש"י. מניסיונו ביוגוסלביה, שם היה עד לשיתוף הפעולה ההדוק בין כוח מחתרתי לוחם לבין אוכלוסיה אזרחית אוהדת נגד אויב זר, העלה עמיר את רעיון "הרשתות האזרחיות"... עם השתכללות השיטה של רחבעם עמיר, עבר הדגש יותר ויותר לרשתות, וכך עברו עובדי הש"י, נוסף על היותם מפעילי מקורות, גם רכזי רשתות...¹¹⁷

¹¹⁷ בכתבה של עופר אדרת בעתון 'הארץ' מ-12.4.2013, עם מותו של רחבעם, נכתב בין השאר גם: "בארץ שירת בש"י – שירות-הידיעות של 'ההגנה', והיה למעשה דובר 'הגנה' – המקשר בין העיתונאים הזרים לארגון. במקביל, ניהל את המכינות של בית-הספר הריאלי בחיפה. עם קום המדינה מונה למושל הצבאי של עכו והגליל המערבי."

בין המגויסים לש"י היה אריה (לובה) אליאב. הוא היה אחד מילדי-טיפוחיו של שאול אביגור במאורעות 1936-1939 ועבד עם אמנון (רודי) זעיר, חבר קיבוץ גן-שמואל, כמקשר בין ה'הגנה' ליחידות היהודיות בצבא הבריטי. כאשר השתחרר מן הצבא הבריטי הצטרף אל חבריו בקבוצת כינרת. אך לאחר כמה חודשים התייצב במטה ה'הגנה' בתל-אביב וביקש תפקיד. ישראל עמיר – שהכירו מיום גיוסו לצבא כאשר אליאב היה סטודנט באוניברסיטה העברית וגם מ"מ בחי"ש ירושלים – מינה אותו לקצין ש"י של נפת השומרון. לימים כתב אליאב בסיפורו 'קלקיליה': "עיקר עבודתי היה לרגל אחרי תנועות הצבא. אז החל המאבק הגדול על העלייה... עקבנו אחרי המשטרה הבריטית בשומרון ותחנות-החוף שלה. אני זוכר כיצד הישגנו את הצופן של מברקי המשטרה הבריטית."

לצורך תפקידו של אבא בש"י הוכנס לבית ב- 1944 אביזר נוסף - מכשיר טלפון, שהיה באותם ימים אחד מהטלפונים הבודדים בהרצליה – הטלפונים האחרים הזכורים לי היו אצל הרופא ואצל הווטרנר. אצלנו היה התירוץ לצורך במכשיר-טלפון תפקידה של אמא ב'מגן דוד אדום', והרישיון ניתן על שמה. הטלפון היווה אטרקציה לכל בני כיתתי וחברי שרצו לשחק בו, וביחוד "לשגע" את בעלי הטלפונים האחרים, והייתי צריך לשמור שלא יעשו זאת כשהם באים אלי.

P.T. 61a.

מחלקת הדואר והטלגרף

הסכם לשירות טלפון

התחום כסות... ה"א" "מגן דוד אדום", אגודה לתורה שהירה.

הקרוי להלן המנוי, בעד לשכור מאת המנהל הכללי של בתי הדואר את קו הטלפון המרכזי ולקמן
2 הרשאה להמנהל הכללי של בתי הדואר סמכים לתעמיר לרשותו
את קו הטלפון המרכזי.

3. המנוי מתחייב לשלם דמי-שכירות ושאר תשלומים המפורטים בזה, וכן את דמי התקנתו או דמי החברה הנאותים ולפי דרישת – את כל התשלומים שהיובים בזה בעד שיטות, נזירות ושאר שירותים.

4. המנוי והמנהל הכללי של בתי הדואר מסכימים כי לאחר שסופקו זה ייהתם ע"י המנוי רצי המנהל הכללי של בתי הדואר או אדם אחר בשמו, הוא יישם הסכם לשירות טלפון הנקרא להלן "ההסכם".

5. המנוי והמנהל הכללי של בתי הדואר מסכימים כי התנאים הוליים על הסכם כמפורט בתוספת לתקנות הטלגרף (הסמכים לשירות טלפון), 1943, ובכל תקנות המאות לתקן או להחליף את התקנות הנ"ל, רואים אותם כאלו הם משמשים חלק מהסכם זה.

6. הסכם זה יחא קיים במשך... שנה (שנים) מתאריך החבור הטרנס בו והקפו יישם לאחר מכן עד שיוספק בטרם התקופה או בכל זמן לאחר מכן ע"י הודעה בכתב שתמסר ע"י אחד הצדדים למינהו הודיע אחד כראש. הקפו של ההסכם יתחיל מתאריך החתימה של ההסכם ע"י המנהל הכללי של בתי הדואר או ע"י אדם אחר בשמו.

פרטי קו הטלפון

דמי שכירות לרבע שנה	מיל
3	000

קו מיוחד למניי בלבד / קו-מספחה...
תשלומים אחרים:

דמי התקנה – תשלום ראשון בטרם... 1. פנא 500 מיל ; 3 תשלומים רבע שנתיים לאחר מכן בני 1. פנא 500 מיל
תשלום חד שנתי בעד... פנא... מיל

מספר היחידות של שיחה מקומית מבוצעת הניתנות חנם בכל שנה לכל קו טלפון מרכזי... 2000
מחיר היחידה לגבי כל שיחה מקומית מבוצעת. נוסף על מספר היחידות המותר הנ"ל... 5 מיל

חתימת המנוי...
חתימת המנהל הכללי של בתי הדואר או ע"י אדם אחר בשמו.
עסקו או משלה ידו של המנוי...
יום... 19... 22233

פרטים בדבר פרוץ הטלפון יש למלא בתלוש ולקמן שיופד אח"כ

עבודתו של אבא בהגנה הייתה, כמובן, סודית, והוסתרה גם מאתנו. לנו סופר שהוא עובד בסוכנות היהודית. זיוה ידעה את האמת, כמובן, הרבה לפני. ראשית, כיוון שהייתה גדולה ממני בשלוש שנים והצטרפה ל'הגנה' כבר ב-1943, כשהייתה בכיתה ח', ושנית - כי גם הייתה הרבה יותר סקרנית ממני. שמעתי את זה לראשונה בנובמבר 1945, ביום בו הטילו הבריטים מצור על הקיבוצים גבעת-חיים ושפיים כדי ללכוד את אנשי הפלמ"ח שהשתתפו בפיצוץ תחנות משמר-החופים והרדאר בגבעת אולגה ובסידנא-עלי. מחלון בית-הספר ראינו את המכוניות הרבות המתרוצצות ומסיעות את האנשים שחשו לעזרת קיבוץ שפיים. ביניהן הייתה מכוניתו של אבא. אמרתי לחברי זאב גולני: "אינני יודע בדיוק למה, אבל אבא תמיד נוסע לכל המקומות שבהם קורה משהו..." , והוא השיב לי: "הרי אבא שלך עובד ב'הגנה'..." אך גם אחרי גילוי מפורש זה לא ידעתי את תפקידו המיוחד של אבא. כמובן שעוד לפני זה הרגשתי שאבא איננו כמו כולם. אולי זו הרגשה של כל ילד, אבל ייתכן שתרמו להרגשה זו של ייחודיות גם העובדה שהייתה לו מכונית, ומה שהיה עוד יותר נדיר – היה בביתנו מכשיר טלפון...

לאחר שסבא יהושע התחתן עם הגברת קנטרוביץ והיא עברה לגור אתו בתל-אביב (ברח' ארבע ארצות, סמוך לארלוזורוב), עזבה משפחת קנטרוביץ את הבית הקטן שמולנו, ובמקום נפתח בו, קרוב לסוף מלחמת העולם, מוסד לילדים פליטים. התיידדנו עם שלושה מילדים אלו: האנס פוס, פריץ גאנץ, ופולט שטרן. האנס ופריץ היו מגרמניה, ופולט – מצרפת. שמותיהם עוברתו אחר כך לצבי, פרץ ומרים. שלושתם היו בני-בית אצלנו. במיוחד התיידדתי עם צבי, שגילו היה קרוב לגילי, ועזרתי לו בלימוד העברית. הורי שקלו ברצינות לאמצו, אך התברר שאביו נותר בחיים והצליח לעלות ארצה, והאימוץ ירד מהפרק. צבי פז (פוס) המשיך בלימודיו בכפר-הנוער שפיה, ואחר כך בטכניון. הוא ומשפחתו מתגוררים בערד.

לידידי החביבים והמסורים לי, צבי פוס. 23.12.46

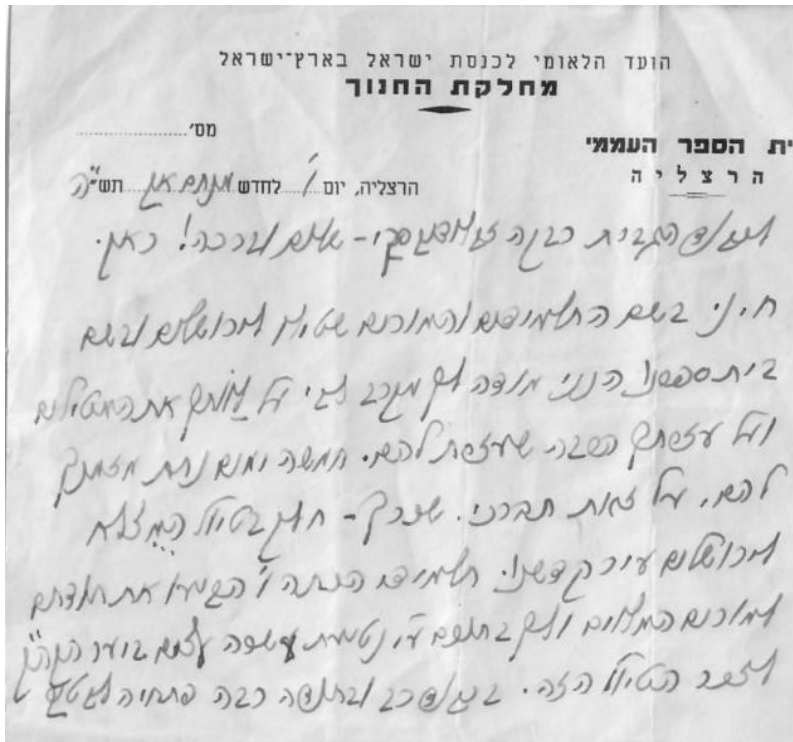
הידיעות על אסון יהודי אירופה התרבו והלכו, ודובר עליהם גם בבית-הספר. הקרן הקיימת הוציאה ב- 1943 סדרה בת 20 בולים בשם 'לא נשכחך הגולה' שהדבקנו אותם על דף מודפס נלווה (בולי קרן-קיימת הודבקו על כל מסמך של בית הספר). אך לא היינו מודעים לעוצמת ולזוועת השואה.

118

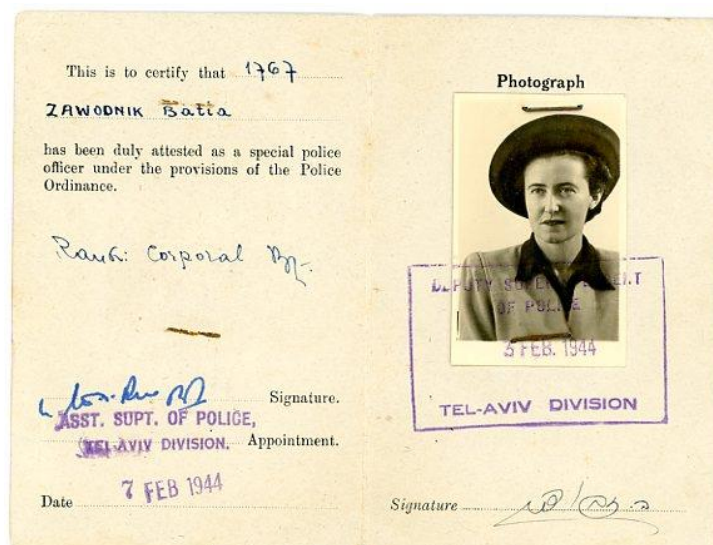
¹¹⁸צייר ואמן הדפסים היהודי הרמן שטרק (1876-1944) היה מחשובי האמנים היהודים בגרמניה.

בין פעולותיה הציבוריות השונות של אמא בהרצליה, היא התנדבה גם להצטרף, כהורה מלווה וכחובשת בעת הצורך, לטיולי בית הספר. וכך כתב לה מנהל בית הספר:

בית ספר העממי הרצליה, יום ו' לחודש מנחם אב תש"ה (1945). אכבוד הטבת רבקה זבאבונסקי כאן. שלום וברכה! השם התאזיזים והאזיזים שטיילו איירוסים אהם בית-ספרנו. הנני מודת אב וקרוב אבי אל לזכותך את המטיילים ואל עזרתך הרבה שעזרת להם. חמישה שבועות נחת מלונך אהם. אל זאת תהוהכי שכר - חלק בטויל המוצאח איירוסים עיר קצשנו. תאזיזי הכיתה ו' הביטו את תוצתם אמורים המלווים ואב התוכט ע"י נטיעת עשרה עצים הישר הקה"ק אצבר הטויל הצב. הכבוד רב והתודה רבה שתחיה אהבא

במסגרת פעילותה ב'הגנה', התגייסה בראשית 1944 דודתי, המורה בתיה, לנוטרות.

למרות האכזבה הגדול מהספר הלבן וממדיניותה של ממשלת בריטניה כלפי היישוב היהודי בארץ ישראל, היה ברור לרוב היישוב ולהנהגתו שהאויב הגדול של העם היהודי בכלל, וגם של יהודי ארץ-ישראל בפרט, היא גרמניה הנאצית, ושיש לעשות מאמץ מרבי כדי להשתתף במלחמה עם בנות הברית, גם כאשר המאבק כנגד מדיניות 'הספר הלבן' חייב להימשך, כאמרתו של בן-גוריון: " נעזור לאנגליה במלחמה כאילו אין ספר לבן, וניאבק בספר הלבן כאילו אין מלחמה". היישוב ראה עצמו כבן ברית אקטיבי של בריטניה ובמהלך המלחמה התנדבו 38,000 מבני היישוב לשרת בצבא הבריטי, מספר עצום ביחס ליישוב שמנה באותה עת כ-431,000 איש.

עמדת היישוב המאורגן, שממוסדותיו הנבחרים קיבל ארגון ה'הגנה' את ההנחיות, הייתה שיש לנהל את המאבק כנגד הבריטים בדרכי-פעולה לגיטימיות - פעילות מדינית, ולצידה מאבק צבאי שיש לנהלו באופן מוסרי מבלי לפגוע באזרחים ובחפים מפשע, מאבק שיתרכז ביעדים בריטיים הקשורים למניעת העלייה והגבלת ההתיישבות, כדי להוכיח נחישות בתחומי ההעפלה וההתיישבות תוך ניסיון להגיע לדעת-הקהל העולמות שתתמוך במאבקם הצודק של המעפילים המבקשים להגיע לארץ ולהתיישב בה. יחד עם זאת אין לפגוע בבריטים כדי לא ליצור עימות שייפגע במאמץ לגיבוש כוחו של היישוב היהודי ועלול לסכל את המפעל הציוני.

לעומתם טענו הארגונים ה'פורשים', שראו בבריטים כעת את האויב הראשי של הציונות, שיש לפגוע בבריטים בכל דרך אפשרית כדי להביאם ליציאה מהארץ. לשם כך ראה האצ"ל כנכון לחבל בכל מבנה או מוסד המזוהה עם הבריטים, וארגון לח"י אף טען שיש לפעול בטרור אישי כנגד הבריטים. לתפיסתם אין סיכוי להידברות עם הבריטים, יש לאלץ אותם לשלוח עוד כוחות לארץ דבר שיגרום לביקורת מצד דעת-הקהל בבריטניה ויזרז את יציאתם מהארץ.

ב- 1 בפברואר 1944 הכריז האצ"ל על מרד כנגד השלטון הבריטי. 27 בפברואר פוצצו אנשי האצ"ל את משרדי מס-ההכנסה וב- 23 במרץ – את בניין הבולשת הבריטית ב'מגרש הרוסים' בירושלים. ארגון הלח"י, הקיצוני עוד יותר כנגד השלטון הבריטי, אף ניסה ב- 30 באוגוסט להתנקש בחייו של הנציב-העליון הרולד מקמייקל.

פעילות זו של הפורשים הקשתה מאוד על הנהגת היישוב ובמאמציה לשכנע את הבריטים להקים יחידה יהודית משמעותית בצבא הבריטי. אך למרות זאת הוקמה, ב- 20 בספטמבר 1944, 'הבריגדה היהודית' (Jewish Brigade Group), או 'החטיבה היהודית הלוחמת' (חי"ל). להקמת הבריגדה הייתה חשיבות לאומית רבה. זו הייתה החטיבה הצבאית הבריטית הראשונה במלחמת העולם השנייה, אשר כל חייליה ומפקדיה היו יהודי ארץ-ישראל בלבד, עם הווי עברי וסמלים ציוניים, אשר השתתפה במלחמה נגד גרמניה הנאצית. אך הארגונים הפורשים המשיכו בפעילותם כנגד הבריטים, פעילות שהגיעה לשיאה ב- 6 בנובמבר 1944, כאשר רצחו בקהיר שני אנשי לח"י את הלורד מוין, השר לענייני המזרח התיכון בממשלת בריטניה, שבמסגרת תפקידו ניסה לפשר בין המשך העלייה היהודית, בעיקר על רקע הרדיפות באירופה, לבין ההתנגדות הערבית להקמת מדינה יהודית עצמאית בארץ-ישראל, על ידי קידום הרעיון של הקמת קונפדרציה של "המדינות הערביות הצפוניות" שתכלול את סוריה ולבנון וגם את עבר-הירדן ופלשתינה (א"י),

ההתנקשות עוררה ביקורת קשה בבריטניה, גם בקרב גופים שתמכו ביישוב היהודי, ובהנהגת היישוב. באותם ימים בריטניה הייתה עדיין בעיצומה של מלחמת העולם השנייה ופגיעה בה נראתה כפגיעה במאבק מול גרמניה. הנשיא לעתיד חיים וייצמן אמר כי מותו של הלורד מוין כאב לו יותר ממות בנו (שנהרג ב- 1942 בעת מילוי תפקידו כטייס בחיל-האוויר המלכותי). בעקבות ההתנקשות, הודיע וינסטון צ'רצ'יל, מי שמינה את לורד מוין, אשר היה ידידו הקרוב, והיה אחד התומכים היחידים בממשלה הבריטית במפעל הציוני, על סדק שנפער בתמיכתו בציונות ואמר: "אם חלומותינו למען

הציונות יסתיימו בעשן אקדחיהם של מתנקשים ומאמצינו למען עתיד הציונות יניבו כנופיות חדשות של גנגסטרים שלא היו מביישים את גרמניה הנאצית, רבים כמוני ייאלצו לשקול מחדש את העמדה שבה החזקנו זמן כה רב ובעקבות בעבר... אם ברצוננו שתיוותר תקווה כלשהי לעתיד שלו ומוצלח לציונות, הפעולות המרושעות האלה חייבות להפסק והאחראים להן צריכים להיעקר מן השורש".

התנקשות זו הייתה אחת הסיבות ל"סזון" (מהביטוי הצרפתי "la saison de chasse" - עונת הציד), שהוא כינוי למאבק שניהל ארגון ה'הגנה' נגד האצ"ל בין דצמבר 1944 לפברואר 1945, כדי לאלצו לחדול מביצוע פעולות נגד כוחות המנדט הבריטי. לביצוע ההחלטות הוקם כוח מיוחד של אנשי פלמ"ח וש"י, שחלקם הוכשרו במיוחד לשם ביצוע המשימה. אנשי יחידת ה"סזון" החלו לעקוב אחרי חברי אצ"ל ולאסוף מידע. חלק מהמידע הועבר לבריטים. בנוסף נחטפו אנשים שנחשדו כאנשי אצ"ל. נוסף על החטיפות, פוטרו עשרות פעילי אצ"ל ותומכיו ממקומות-עבודתם וגורשו תלמידים ממוסדות-חינוך.

היסטוריון האצ"ל, יהודה לפידות, כתב: "שירות-הידיעות של ה'הגנה' (ש"י) סיפק את רשימת המועמדים לחטיפה וגם חקר את החטופים, ואילו הפלמ"ח היה אחראי על החטיפות עצמן. על הפעילות כולה ניצחה חבורה שכללה את: יעקב דורי (שהיה ראש המטה הכללי של ההגנה), משה סנה (ראש המפקדה הארצית - הרמ"א), ישראל גלילי, אליהו גולומב ומשה דיין. עם מטה ה"סזון" של הפלמ"ח נמנו: יגאל אלון (שהיה סגן-מפקד הפלמ"ח ועמד בתחילה בראש ה"סזון") ושמועון אבידן (סגנו של אלון במטה ה"סזון"). **מפקד הש"י באותם ימים היה ישראל זבלודובסקי (עמיר), אשר ניהל את רוב החקירות באופן אישי.**"

אבל פרשת ה'סזון' אינה נזכרת בספר 'בדרך לא סלולה', של אבא, ולטענתו של לפידות על מעורבותו האישית של אבא בחקירות לא מצאתי שום סימוכים. ברור שפרשת החזרת הנשק הגנוב בהרצליה והיותו מפקד הש"י בתקופת ה"סזון" הביאו לעוינות גדולה של אנשי האצ"ל כנגדו.

1945 הייתה שנת ניצחון בנות הברית על גרמניה ויפן, אך במקביל להתגברות בנות הברית נפרמה יותר ויותר השותפות בין היישוב לשלטון הבריטי וגבר המאבק כנגד מדיניות 'הספר הלבן', ובמיוחד המאבק לעלייה לארץ ישראל.

מספרו של אסא לפן 'הש"י': "הממשלה הבריטית חזרה ואישרה בחורף 1945 את מדיניותה האנטי-יהודית בארץ-ישראל. ועדת שרים, שבדקה את הנושא ושמעה עדויות שונות בנידון, המליצה להמשיך ולבצע את מדיניות 'הספר הלבן' מ-1939, ובלחצו של שר-החוץ בוויין התקבלה ההחלטה על כך במליאת הממשלה... מבחינתה של תנועת התחייה היהודית הלאומית, החלטת בריטניה הייתה בלתי-מוסרית ומרושעת על רקע השואה שפקדה את העם היהודי באירופה. ההחלטה הזאת הייתה קשה במיוחד בהתחשב בהבטחותיה המפורשות של מפלגת-הלייבור לפני הבחירות, שנכללו במצע המפלגה, וקראו לביטול 'הספר הלבן', להגירה יהודית בלתי-מוגבלת, ואפילו לעידוד טרנספר ערבים מהארץ. התברר כי הבריטים התעלמו מהעוינות והאיבה כלפיהם ומגילוי האהדה הרבה למדינות הציר ברחבי העולם הערבי בעת מלחמת העולם השנייה... הם העריכו כי האינטרסים שלהם יובטחו אך ורק על ידי שיתוף פעולה והבנה עם ערביי המזרח התיכון... ולו גם במחיר "הקשיים" שיתעוררו עם היהודים ותומכיהם בארצות הברית... ב-28 באוגוסט 1945 הודיעה ממשלת בריטניה לחיים וייצמן, נשיא הסוכנות היהודית, על מדיניותה החדשה-ישנה. הערכת המצב ביישוב הייתה שנוצר מצב של חוסר-ברירה, שכן מאות אלפי הפליטים היהודים במחנות באירופה יידונו לאבדון אם לא יגיעו ארצה. תחושה זו בקרב יהודי הארץ התפוצצת דחתה כל שיקול אחר."

ב-11 ביוני 1945 נפטר, משטף דם מוחי בגיל 52 בלבד, אליהו גולומב – "המפקד הבלתי מוכתר" של ארגון ה'הגנה'. אליהו היה דמות המופת עבור אבא במסירותו, פשטותו וצניעותו מחד, ובשילוב של סמכותיות, ידע, נחישות, והכישרון המולד להפעיל אנשים ולשכנעם ללכת בדרך שנראתה לו נכונה – מאידך.

אליהו גולומב 1893-1945

אחרי תום המלחמה התברר שמכל משפחתו של אבא שנותרה בליטא, נותרה בחיים רק אחת. זו הייתה רבקה'לה, בתה של אחותו נחמה. הוריה ואחותה אסתר ניספו ב-1942. היא ניצלה בזכות שיערה הבלונדי והמראה ה"ארי" שלה ובזכות אנשים טובים, ליטאים וגרמנים, שטיפלו בה ודאגו לה. אבא דאג להעלות אותה והיא הגיעה ארצה בינואר 1947. אבא וְקִזְנָה מכרו את הדירה בירושלים שנקנתה עבור האח מולה (שמואל) ותמורתו הועברה לזכותה.

רק כעבור שנים רבות סיפרה רבקה'לה את סיפור הישרדותה, והרי תקצירו: ילדותה עברה עליה בוילנה, בבית ליד מנזר המשקיף על העיר היפה מראש גבעה. היא התחילה ללמוד בבית-ספר פולני. במסגרת ההכנות לעלייה ארצה העבירו אותה, למורת רוחה, לבית-ספר 'תרבות'. זה היה לה קשה – השפה העברית, לימודי התנ"ך הלא מובן והמורה הקשוח למתמטיקה. בנוסף התחילה ללמוד נגינה בקונסרבטוריון. אביה היה הנגן הראשי של התזמורת הסימפונית של וילנה. בקיץ הייתה התזמורת עוברת לעיירת הקייט דרוסקיניקי שעל הנהר נְיֶמֶן, על גבול ליטא-פולין. זמן קצר אחרי כיבוש וילנה על ידי הגרמנים נלקח האב לבית-סוהר, משם נשלח למחנה ההשמדה פונאר. אנשי הגסטפו החרימו את מיטב הרהיטים, והעוזרת המפוזרת חזרה לכפר הולדתה. בגזרות הבאות נלקח כל חפצי הערך והתרוקן המזווה.

עם כניסת הרוסים הוחלף המנזר במוסד לחולי רוח. בנה של מנהלת המוסד, ולדמר מילריס, החל לחזר אחרי רבקה'לה בת ה-14 ולעזור למשפחה. עם שוב הגרמנים נאלצו היהודים לעזוב את בתיהם ולעבור לגטו שהוקם במרכז העיר. כשהיודנראט החל לרשום אנשים לעבודה מחוץ לגטו, נשלחה רבקה'לה לעבודה במחנה צבאי מחוץ לעיר (האם נחמה נשארה בבית עם האחות אסתר בת ה-9). קצין גרמני במחנה הבחין בילדה הבלונדית הרעבה שאינה מנסה לבקש נדבת מזון במטבח המחנה כרוב הנשים האחרות. הוא ליווה אותה לביתה, שיבח אותה באוזני האם והשאיר מאחוריו שק ובו לחם, שוקולד, קוביות מרק אפונה וסרדינים. הוא ביקר עוד כמה פעמים עד שנשלח לחזית עם חבריו. הפטרון הבא של המשפחה הייתה אמו של ולדמר, אשה צעירה אם לשלושה בנים שגרה בנפרד מבעלה. רבקה'לה עברה לעבוד בבית חרושת לעמילן בתוך הגטו.

היא ניצלה, כמה פעמים, את מראה הארי, הסירה את הטלאי הצהוב ויצאה מחוץ לגטו. באחת הפעמים נתפסה על ידי שוטר יהודי בגטו לפנות ערב ללא הטלאי והוכנסה לבית הסוהר, משם הוציאה אותה אמה בבוקר. בינתיים הוחמר מצב היהודים בגטו והחלו ה'אקציות' (איסוף יהודים לחיסול). באקציה הראשונה הזכורה לרבקה'לה התחבאו בני המשפחה במחבוא תת-קרקעי, ביחד עם הדוד מולה (שמואל) ומשפחתו, וניצלו בנס. באקציה אחרת התחבאו בחדר שכור שהכניסה עליו הוסתרה מאחורי מזנון וגם לדירה זו הגיעו הנאצים אך לא גילו אותם. אחרי אחת האקציות הצליחה רבקה'לה למצוא את גברת מילריס שהלינה אותה אצלה, וכשהתברר שלקחה באולקוס חריף לקחה אותה תחת חסותה והייתה מכתת את רגליה בבוקר לכפרים כדי להשיג חלב עבורה. היא סיפרה שרבקה'לה היא בת מאומצת שהרוסים לקחו את הוריה לסיביר והשתדלה אצל כמרים בכנסיות כדי להשיג עבורה ניירות אריים. אחר כך עברה דירה כדי להתרחק מהסביבה בה עלולים לזהות את רבקה, והמשיכה לטפל בה למרות שבכך סיכנה את חייה ואת חיי ילדיה. רבקה'לה עבדה במקום עבודתה של גב' מילריס, ובמשך הזמן למדה ליטאית וגרמנית. קצין גרמני בשם יוזף פרימר, נשוי ואב לשלושה, התיידד עם שתיהן ותמך בהן. כשהחלה הנסיגה הגרמנית והמלחמה התקרבה לוויילנה היה פחד רב בעיר. פרימר הציע לקחת את רבקה'לה ולשלוח אותה אל משפחתו בגרמניה, וגם אחרי שהתוודתה בפניו על יהדותה סידר לה ניירות מיוחדים שאיפשרו לה לעבור אתו לגרמניה. הם הצליחו להגיע לקניגסברג ומשם ברכבת ללסלאו, לשם הגיעה אשתו מריה, שלפי בקשתו לקחה אותה לביתם בכפר ליד מינכן וקיבלה אותה כבת-בית שתעזור בחנות ובטיפול בילדים (מבלי לדעת על יהדותה). אחרי כמה חודשים התעורר חשד בליבה של הגב' פרימר בדבר היחסים בין יוזף ומריה, וכדי להסיר חשד זה החליטה רבקה לגלות למשפחה את יהדותה ועזבה את המקום. היא עברה לבית הארחה שבו היו הרבה פולנים ואוקראינים, שם נרשמה כליטאית. תנאי החיים שלה היו קשים – עבודה מפרכת ומזון דל. למזלה של רבקה, אמו של מושל מינכן שהייתה בין שוכני בית ההארחה נטתה לה חסד ועזרה לה כנגד בעלת הבית המרשעת. בינתיים הצליחה גם גב' מילריס להגיע לגרמניה והצליחה להיוודע על מקומה של רבקה. בעלת בית הארוחה סירבה לוותר על רבקה וגב' מילריס נאלצה להסתפק לראותה בביקור בן יום אחד. באחד מלילות החורף ברחה רבקה'לה ומצאה מקלט בכפר סמוך, שם היו מיודעים לידה הקשה של מנהלת בית ההארחה.

עם בואם של האמריקאים במאי 1945 הוקם בסביבת מינכן מחנה לפליטי מחנות הריכוז. כיוון שלא נראתה כיהודייה הצליחה רבקה להיכנס אליו רק לאחר שקיבלה אישור של רב במינכן. הרב היה יהודי הונגרי שלא ידע אידיש. הוא שאל אותה בגרמנית איזה שיר ישנו בהגדה של פסח. השיר 'חד גדיא' הביא אותה בחזרה לחיק הקהילה היהודית והיא זכתה להיכנס לאולם גדול באגף הנשים במחנה הענק. לאחר חיפוש רבים גילתה במחנה מכר – חבר כיתה בשם סליק מלמד. שניהם התקשו להכיר זו את זה. בזאת הסתיימה בדידותה הממושכת.

ביחד עם רבקה'לה הגיע גם חברה, אריה ('לוסיק') פינק, שהיה אסיר במחנה-הריכוז בוכנוואלד שבגרמניה, ולאחר שהשתחרר עסק בניהול מחנות-עקורים. אחר כך הגיע למרכז הג'וינט בפריז שם עסק בפעילויות רווחה שונות למען הניצולים, והצליח לעלות ארצה בעזרת ניירות מזויפים. ב-2008 כתב גם הוא את סיפור השואה שלו, תחת הכותרת: "והשמיים לא נפלו....".

זו סאגה¹¹⁹ ארוכה (כ-60 עמודים) מרגשת ביותר, וזהו נוסח מקוצר ביותר שלה: "נולדתי ב-13.9.1925 בקרקוב, ליוזף ונטי פינק. אבי, יוזף, היה ד"ר למשפטים. גם אחיה של אמי, ליאון (לונקו) ואיזידור (איזק) שוברט, היו דוקטורים למשפטים. ב-1928 עברה המשפחה לעיר הקטנה הקרובה מיילץ (Mielec). מרבית הקליינטים של אבא היו איכרים פולניים מהסביבה, והיו גם בעלי-אחוזות, וסוחרים ובעלי תעשייה זעירה יהודים. בנוסף לפעילותו המקצועית עסק אבא בפעילות ציבורית מגוונת. בין השאר היה סגן יו"ר הקהילה היהודית, יו"ר התאחדות פועלי-ציון וחבר במועצת העיר. ב-1936 נולדה אחותי אליניקה.

במרץ 1939 השלים הצבא הגרמני את כיבושה של צ'כוסלובקיה כולה, והיטלר הפנה את תביעותיו הטריטוריאליים נגד פולין, במסגרת תכניותיו לכיבוש אירופה כולה. הממשלה הפולנית דחתה את תביעותיו של היטלר. אחרי שב-23 באוגוסט 1939 חתמו במוסקבה שרי-החוץ של גרמניה וברית-המועצות, ריבנטרופ ומולוטוב, על הסכם אי-התקפה בין שתי הארצות, היה ברור שהמלחמה היא בלתי נמנעת.

עם שחר ה-1 בספטמבר 1939, פתח הצבא הגרמני במתקפה לאורך כל הגבול עם פולין. עשרות דיביזיות משורינות, מאות טנקים, מאות מטוסי-קרב ומפציצים, הסתערו על הצבא הפולני, הנחות במספרים ובציוד. בצהרי אותו יום הופיעו בשמי מיילץ מטוסים גרמנים והטילו פצצות. למחרת היו ברדיו ובעיתונים

¹¹⁹ סאגה (מנורדית עתיקה) היא סיפור או יצירה שירית אפית נראטיבית המגוללים את הרפתקאותיו של גיבור קדום.

ידיעות על התקדמות מהירה של הצבא הגרמני, חרף התנגדות הצבא הפולני. כעבור יומיים נוספים עברו דרך מיילץ הטורים הראשונים של פליטים, הבורחים מזרחה. הדרכים מלאו עשרות אלפי בני-אדם, מכוניות מעטות, עגלות רתומות לסוסים, ובעקר המוני הולכי-רגל הסוחבים איתם מזוודות, מריצות ועגלות ילדים.

למחרת שכר אבא אצל איכר פולני עגלה רתומה לסוס (ואת שירותיו כעגלון). העמסנו על העגלה מספר מזוודות ובערב יצאנו לדרך: הורי, אחותי, אני וסבי. נסענו במשך כל הלילה, ובשעת בוקר מוקדמת הגענו לאזור גשר מעל נהר הוויסלה, אשר מעברו השני הייתה העיר סנדומייז', שבה היינו אמורים להיפגש עם יתר בני המשפחה ולהמשיך יחד מזרחה. בכניסה לגשר הוצב משמר כבד אשר מנע כל התקרבות אליו. פתאום שמענו רעש מטוסים מתקרבים. תוך שניות ראינו להק של 20-25 מטוסי קרב-הפצצה. הלהק התפצל לשניים. חלק אחד הטיל פצצות על הגשר, והחלק השני – על השדה הפתוח ובו אלפי בני-אדם, כולל אנחנו. ההפצצה ארכה לא יותר מ-5 דקות, ובסיומה הנמיכו המטוסים טוס, תוך שריקות מנועים מחרישות אוזניים, וירו אש-מקלעים לתוך ההמון. אחרי מספר דקות נעלמו המטוסים. הרמתי את ראשי וראיתי סביבי עשרות רבות של הרוגים ומאות פצועים, ופגרים של בהמות וסוסים.

התרחקנו מהמקום ועצרנו ליד כפר סמוך. אבא ביקש מאיכר רשות ללון בחצר ביתו ומי שתייה, והאיש הסכים. שהינו בחצר עד בוא החשיכה והתחלנו בחזרה הביתה. הכביש עמוס באלפי פליטים, אבל אנחנו היינו העגלה היחידה שנעה מערבה. כשהגענו הביתה, חיכינו בחרדה לגרמנים.

הגרמנים נכנסו העירה בשעות אחר-הצהריים של ערב ראש-השנה, ביום הולדתני ה-14. בראש הטור היו מספר טנקים כבדים, אחריהם רכב משוריין ושיירה ארוכה של מכוניות-משא עמוסות חיילים, ובסופה - מספר מכוניות עמוסות חיילי אס.אס.

יחידות האס-אס הגיעו למתחם בית-הכנסת והמקווה, שם מצאו כמה עשרות יהודים מתכוננים לתפילה. הם ריכזו את כולם בבית-הכנסת, המטירו עליהם אש מקלעים, נעלו את הדלתות והציתו את בית-הכנסת. כ-70 יהודים נטבחו ונשרפו שם. שמענו את היריות וראינו את העשן העולה מבית-הכנסת העולה באש. זה היה "כרטיס הביקור" של הגרמנים ליהודי מיילץ ערב ראש-השנה ב-1939. **והשמיים לא נפלו...** תוך מספר ימים הגיעו לעיר אנשי הממשל האזרחי הגרמני, מנהל האזור ועוזריו ראש הגסטפו, מפקד המשטרה ועוד. פורסמו הוראות ראשונות המתייחסות ליהודים: עוצר כללי מ-20:00 בערב עד 6:00 בבוקר; כל יהודי מגיל 8 חייב לענוד על דש ימין של הבגד סרט לבן עם מגן-דוד; בת-הספר סגורים ליהודים; על עורכי-דין יהודים נאסר באופן מוחלט העיסוק במקצוע; רופאים יהודים רשאים לטפל ביהודים בלבד.

באמצע אוקטובר הגיעו לביתנו, במכונית אס.אס. שחורה גדולה, ארבעה גברים, אחד מהם במדים ואחרים במעילים שחורים ארוכים וכובעי גסטאפו אופייניים. אחד מהם הציג את עצמו כיהודי ומנהל מחוז קראקוב לענייני יהודים. הם אמרו לאבי שידועה להם פעילותו הציבורית, ולכן הוא מונה כיו"ר מועצת-היהודים (ה"יודנראט"), ועליו לבחור 12 חברי מועצה – "אם תנהג בתבונה, תוכל לסייע לקהילתך", אמרו.

במגעיו של אבא עם הממשל הגרמני עזרה לו, אצל אנשים מסוימים לפחות, עובדת היותו קצין לשעבר בצבא האוסטרי, ושליטתו המושלמת בשפה הגרמנית. בתחילה עסקו ב"יודנראט" בעיקר במציאת פתרונות דיור לפליטים יהודים ממקומות אחרים, השגת רישיונות לפתיחת חנויות של יהודים ארגון שירותי בריאות ורווחה לנזקקים. אבל הגיעו גם תפקידים פחות נעימים, כמו מילוי דרישות הגרמנים לכופר כספי, או לסחורות שונות כגון פולי קפה. אחת אחרי השנייה באו גזירות, כמו האיסור על היהודים להחזיק מעילי-פרווה או מקלטי-רדיו, ויותר מאוחר - הפסקת זרם החשמל לבתי היהודים ואיסור השימוש בתחבורה הציבורית. אי ענידת הסרט הלבן גררה עונש מוות, ועונש זה היה צפוי גם לפולנים שהסתירו יהודים.

בקיץ 1941, כשבמתקפה הגרמנית על ברית-המועצות, התקדמו מאחורי הצבא הגרמני גדודים שאורגנו במיוחד לרצח יהודים, התחילו להסתנן ידיעות על מבצעי רצח המוניים, שהגדול שבהם היה רצח 35,000 יהודי קייב ביער באבי-יאר. ידיעות אלה נתקבלו תחילה בחוסר אמון, אך לאחר שהגיעו ממקומות ומקורות נוספים, הבנו כי הגרוע ביותר עוד לפנינו.

בסוף אוגוסט 1941 הופיעו במשרד אבי ב"יודנראט" ארבעה לובשי מדים שחורים של האס.אס. ושניים במדים חומים של המפלגה הנאצית. הבכיר שבהם ציווה על אבא: "אני רוצה כי בשבת הקרובה, בשעה 14:00, יהיו בכיכר 500 יהודים עם מטאטים. אני לוקח אותם לעבודות ניקיון". פניו של אבא החווירו, אך הוא ענה: "עם כל הכבוד, אני לא חושב שיש לך סמכות לתת לי פקודה כזו. אני צריך הוראה בכתב מהממשל האזרחי". האיש הגיב בצעקה: "אל תתווכח אתי, יהודי, ואל תעז לא להישמע לי", וחזר על דרישתו. אבא פנה לסגן-הממונה על המרחב במנהל האזרחי, שהתייחס אליו בקורקטיות ובישיבותיו אתו רמז שלמרות היותו חבר במפלגה הנאצית אינו שלם עם כל מטרותיה ושיטותיה. אבא קיבל היתר מיוחד להשתמש ברכבת לנסוע אליו ברכבת. סגן הממונה הסכים עם אבא בדבר סמכותו, ונתן בידיו של אבא מסמך המבטל את ההוראה.

בשבת בצהריים, בשעה הנקובה, הופיעו שוב אותם אנשים בלשכתו של אבא. מנהיגם צרח: "איפה היהודים?", וכשאבא הראה לו את המסמך החתום, זרק את המסמך על השולחן ואמר: "אתה תצטער על כך מאד!". ואכן, כעבור כשבוע, באו הביתה לפנות בוקר ועצרו אותו. הוא הוחזר בערב, בהודעה שזהו רק השיעור

הראשון - פניו היו נפוחים ועיניו כמעט עצומות, הוא צלע צליעה קשה ובגדיו היו מגואלים בבוץ.

בתחילת 1942 התחילו להצטבר ידיעות על הזוועות המתרחשות במקומות שונים, רצח המוני, תנאי-מחייה מחרידים בגטאות ורשה ולודז' ועוד. ב-6.3.1942, בתום פגישה שגרתית אצל סגן הממונה, ביקש זה מאבא לבוא אליו למחרת בבוקר לביתו הפרטי. בפגישה זו הודיע האיש לאבא שזה עתה קיבל הודעה סופית כי תוך זמן קצר תתבצע במיילץ פעולה לפינוי וגירוש כל היהודים מהעיר, ובפעולה זו ישתתפו יחידות אס.אס. גדולות ממחנה פוסטקוב – אותו מחנה שבו "טיפלו" בו בקיץ, וידוע לו שהם מכינים לו קבלת-פנים אכזרית במיוחד. הוא יעץ לו להימלט מהעיר בהקדם. אבא חילק את הרישיונות שמסר לו הגרמני, ארז כמה מזוודות והתכוננו ליציאה.

מארק פרשטנדיג, עורך-דין צעיר שגר עם אשתו בדירה אתנו, הציע כי ננסה להגיע לעיירה הנידחת פלאניץ, הנמצאת מעבר לנהר הוויסלה. יצאנו בשעה 5 בבוקר בשתי עגלות רתומות לסוסים. בחוץ עוד היה חושך, שלג וקור של 18- מעלות. המבוגרים ישבו בעגלות והגברים והצעירים הלכו ברגל. פרשטנדיג, שהיה יליד מיילץ והכיר כל דרך ושביל, הוביל את השיירה בשבילים עוקפים ובשדה הפתוח. עברנו את הוויסלה במעבורת שהייתה משטח-עץ גדול שהיה קשור בטבעות לשרשרת התלויה מעל לנהר. עם רדת החשיכה הגענו לפלאניץ.

באחד המבנים הראשונים ביישוב מצא אבא איכר, שלאחר שראה את רישיון התנועה הגרמני שבידי אבא, הסכים להעמיד לרשות משפחתנו את חדר המגורים שלו תמורת סכום מפולפל. למחרת כבר הגיעו, באמצעות איכרים מהכפר הסמוך מעבר לנהר, ידיעות על כך שבשעות הבוקר המוקדמות רוכזו כ- 10,000 יהודי מיילץ בכיכר המרכזית של העיר שהייתה מוקפת כוחות אס.אס., ז'נדרמריה גרמנית ומשטרה פולנית. אחרי סלקציה הובלו הזקנים, הנשים והילדים להאנגר של שדה תעופה קטן נטוש, שם נורו למוות כאלף איש. היתר הועברו ברכבות לעיירות במחוז לובלין, ומשם הובלו אל מחנה ההשמדה בֶּלְזֶץ. קבוצה של צעירים הובלה למחנה ריכוז שהוקם בשטח מפעל מטוסים. קבוצה גדולה של צעירים וגברים בגיל העמידה הובלה ל"מחנה עונשין" בפוסטקוב.

למרות שעזרנו לאיכר, בעל הבית, בעבודות המשק, דרש האיכר מדי פעם תשלום נוסף. אחרי ימים לא רבים עלינו שוב על העגלה, עברנו בחזרה את הויסלה, ולקראת ערב הגענו לעיירה רדומיסל-וילקי, כ- 20 ק"מ ממיילץ. שם היו לאבא מספר מכרים יהודים. בעזרתם הצלחנו לשכור שם חדר. אבא הצליח ליצור קשר עם אותו סגן הממונה במיילץ, וזה הזמינו שוב לביתו – תוך סיכון לא מבוטל. אני הצטרפתי לאבא בנסיעה הזו. העיר הייתה ריקה מיהודים. האיש יעץ לאבא לעזוב את רדומיסל בהקדם האפשרי ולעבור לעיר בוכניה. אשר לי, נראה היה לו שעד שיתברר מצבה של המשפחה במקום החדש, מוטב שאכנס למחנה

עבודה בסביבת מיילץ, הנמצא בבעלות חברה קבלנית גרמנית אזרחית, ובו התנאים אנושיים למדי. נפרדתי מאבי והגרמני דאג לי להסעה ברכב של החברה הגרמנית למחנה-העבודה. התנאים שם לא היו קלים, האוכל דל ומצומצם, אך לא היה רעב של ממש. לבשנו בגדים שלנו עם הסרט הלבן ומגן-דוד על השרוול. כעבור כשבועיים באותו מחנה, קיבלתי מכתב מהורי באמצעות עוזרת הבית שלנו לשעבר, שהמצב בבוכניה "לא ברור" וייתכן כי יצטרכו לעבור למקום אחר. למרות זאת החלטתי להצטרף אליהם. הצלחתי להתחמק מהמחנה, ולאחר שיצאתי בשלום ממספר לא קטן של מצבים מסוכנים באזור ששרץ גרמנים, הצלחתי להגיע אל הורי בגטו בוכניה. בזמן שהגעתי, באמצע יולי 1942, נפוצו כבר בגטו שמועות, שפעולות הגירוש של יהודים קרובות לבוא.

בתחילת אוגוסט ארזנו שוב ונסענו ברכבת לעיירה נובה-ביז'סקו, שם היה לאבי מכר פולני, לקוחו לפני המלחמה, שניהל שם מפעל לניסור עצים. היה זה מקום נידח שחיו בו עדיין מאות יהודים. שכרנו חדר בבקתה של איכר ושנינו, אבי ואני, עבדנו בו בניסור עצים. האקציה בבוכניה אכן התרחשה, בין 25-27 באוגוסט 1942. למעלה ממחצית מתושבי הגטו, בעיקר אלו שלא היו להם מקומות-עבודה בבתי-המלאכה, גורשו לאושוויץ.

בתחילת ספטמבר חזרנו לבוכניה. בעקבות האלפים שגורשו זרמו לגטו רבים מעיירות סמוכות. רשת בתי-המלאכה אורגנה מחדש, תחת פיקוח ישיר של מפקדת הגסטאפו בקראקוב. אבי קיבל עבודה במזכירות היודנראט, ואני עבדתי בבית מלאכה לקליעת סלים שנועדו לאריזת תחמושת. למגורים הוקצה לנו חדר אחד בדירה שאותה חלקנו עם עוד 3 משפחות. לקראת סוף אוקטובר, כשהגיעו הידיעות על פעולות הגירוש והרצח הנמשכות ברחבי פולין, היה ברור כי האקציה הבאה קרובה.

הפעם כבר לא היה לנו לאן לברוח. תוקפם של היתרי המעבר והנסיעה ברכבת שהיו לאבא פג. כמה מדיירי הבית, שהיה להם ניסיון מהאקציה הראשונה, הציעו לבנות מחבוא שישמש מקלט לכל הדיירים. מתחת למרתף הבית היה מחסן קטן, ששימש בעבר לאחסון ביצים. לא היו לו פתחים חיצוניים והכניסה אליו הייתה מתוך המרתף, חסמנו את המעבר בשכבות של קורות עצים, כך שבמקום מסוים ניתן להוציא מספר מהן וליצור פתח.

ב-9 בנובמבר, כשהבחנו בתנועה מוגברת של חיילי האס.אס. ששמרו על הגטו, נכנסנו בשעות הערב המאוחרות לבונקר – כ-60 גברים, נשים וילדים, וסתמנו את הפתח מאחורינו. האקציה השנייה התחילה בשעות-הבוקר המוקדמות של ה-10 בנובמבר ונמשכה כל היום. במשך כל אותו זמן שמענו מדי פעם צרורות של יריות, ואת צריחות החיילים המאיצים באנשים. בערב השתרר שקט ויצאנו מהבונקר. למחרת התברר לנו שגורשו כאלפיים בני-אדם, כמאה נרצחו במקום.

בפברואר 1943 הגיעו אלינו ידיעות על המפלה הגדולה שספגו הגרמנים בקרב על סטלינגרד, אך אצלנו בגטו לא עורר הדבר תקוות מופרזות. באפריל הגיעו הידיעות על חיסול גטו ורשה, אחרי דיכוי המרד ההרואי, ועל חיסול גטו לודז' ומקומות אחרים קרובים יותר אלינו. חשנו כי חגורת החנק הולכת ומהדקת. לנו לא היו אמצעים ולא היה לאן לברוח, גם לא היה שום סיכוי להתנגדות. היינו מיואשים ובעיקר עייפים. חיכינו לנס. נס לא קרה.

ביום חמישי, 2 בספטמבר 1943, התעוררתי באור ראשון של הבוקר. ניגשתי לחלון וקפאתי על מקומי: הגטו היה מוקף אנשי אס.אס. ומשטרה, אשר ניצבו סביב לגדר במרחק כ- 10 מטר זה מזה, חמושים בתת-מקלעים כבדים. תוך מספר דקות נשמעו הוראות מרמקולים של מכוניות שעברו ברחובות הגטו. התושבים נדרשו להגיע תוך 20 דקות למגרש גדול מול משרדי היודנראט. התחילה נהירה גדולה של אנשים אחוזי אימה, גברים נשים וילדים, אוחזים ביד חבילות קטנות שהספיקו לארוז.

על המגרש, במקום מוגבה, עמדו מפקדי האקציה ובראשם ד"ר האזה, רופא-ילדים במקצועו. הוא נשא דברים בטון מרגיע: "שימרו על השקט. אתם עומדים להישלח למזרח, לעבודה". תוך כדי כך נשמעו כבר יריות. כפי שהתברר, אנשי אס.אס. ירו בבתים בזקנים וחולים שלא הספיקו להתלבש ולהגיע למקום הריכוז.

עמדנו כך מספר שעות, עד שהגיע משהו מאנשי היודנראט, והודיע כי נקבע שבגטו תישאר קבוצת-פינוי, אשר תפקידה יהיה לאסוף דברי רכוש ולנקות את הבתים. אבי ואני היינו אמורים להיכלל בקבוצה זו, ואמי ואחותי הקטנה הורשו להצטרף אלינו. עזבנו את המגרש עם יתר אנשי הפינוי והתרכזנו בחצר הסמוכה של היודנראט. האלפים שנותרו במקום הריכוז הובלו לתחנת הרכבת, לקרונות-משא סגורים.

את הלילה ושעות הבוקר עברנו בחדרי היודנראט. מדי פעם נשמעו עדיין יריות וצעקות על אנשים שנתגלו בדירותיהם. למחרת בצהריים הופיעו במקום ראש הגסטאפו ומפקד הגטו עם מחלקת אנשי אס.אס. נצטוונו לצאת לרחוב ולהסתדר בשתי שורות, גברים מול נשים עם ילדים. נערכה ספירה והתברר שבמקום 150 איש שיועדו לעבודת הפינוי יש במקום כ- 220. מפקד הגטו ניהל את הסלקציה. ראשונות נצטוו לצאת מהשורה ולעמוד בצד נשים מבוגרות. אחר כך הגיע תורה של אמי. היא לקחה את אלינקה ביד ונעמדה ליד הנשים. אבי, בהבינו מה עומד לקרות, יצא מהשורה והלך לעבר אמי ואחותי. יצאתי מהשורה ורצתי אחריי. הוא הסתובב, דחף אותי בחזרה ואמר בשקט: "חזור למקום ואל תזוז משם".

כך הופרדו כ- 70 בני אדם. הגרמנים הקיפו אותם והצעידו אותם לתוך חצר היודנראט. כעבור כשלוש דקות נשמעו צרורות של יריות, ולאחר מכן השתרר שקט, וקבוצת הרוצחים עזבה את המקום. רצתי עם עוד מספר אנשים לתוך החצר ומול עיני נתגלתה הזוועה. נשים, ילדים וגברים שכבו זה ליד זה. הם נצטוו, כנראה, להתפשט, אך הספיקו להוריד רק אח חלקי לבושם העליון, לפני שצרורות היריות פגעו בהם. אמי החזיקה את אלינקה בזרועותיה, אבי שכב לידם. אני זוכר כי אנשים לא נתנו לי להשתהות והוציאו אותי בכוח מהמקום. היה זה בצהרי ה- 3 בספטמבר 1943, יום הולדתו ה- 48 של אבי. אמי הייתה בת 42 ואחותי אלינקה בת 7. גופות הנרצחים הועברו לאחר מספר שעות למגרש הגדול, שבו רוכזו יום קודם לכן כל תושבי הגטו לטרנספורט לאושוויץ.

בספר I rest my case על קורות קהילת מיילץ, שהוציא מארק פרשטנדיג באוסטרליה אחרי המלחמה, כתב: "ד"ר פינק היה איש של כבוד. הוא הסכים לקבל את תפקיד יו"ר היודנראט, בהאמינו כי יוכל לעזור לרעיו היהודים". במכתב המצורף לספר ששלח אלי, כתב: "אני סבור שאני, כעד בלתי-תלוי שלא היה חלק אינטגרלי של הקהילה היהודית בגטו, יכול לומר **שאתה יכול להיות גאה באביך**".

כשבועיים לאחר הטבח צומצמה קבוצת-הפינוי, ומאה איש – ואני ביניהם – נשלחו לעבודה בשֶׁבְנֵיָה (Szepnie), שהיה מחנה-מעבר ליהודים שגורשו מערים ועיירות במחוז שהובלו בהמשך למחנות-ההשמדה, והיו במקום מספר בתי-מלאכה. התנאים היו קשים ביותר, בייחוד בגלל סגן מפקד המחנה שהיה סדיסט אכזרי. בשבניה עברו עליו כשבועיים, כששעות היום התמזגו בשעות הלילה ללא שינה. בתחילת אוקטובר 1943 הודיע ראש הבלוק כי הגיעה דרישה ל- 200 גברים צעירים לעבודה במחנה בפוסטקוב, והציע לי להיכלל בקבוצה זו. למרות הזיכרונות הקשים מאותו מחנה, העדפתי להמר על פוסטקוב ולא להישאר בשבניה ולצפות ללא-ידוע. המחנה בפוסטקוב היה ממוקם בקומפלקס גדול של מחנה-אימונים של האס.אס, וכלל שני צריפי מגורים, שבכל אחד מהם כ- 350 אסירים. התנאים היו קשים, והמזון – כמעט כלום. אחרי כשלושה חודשים שם, ב- 3 בדצמבר, גבר עלי הדיכאון, וניסיתי להתאבד על ידי בליעת כדורי שינה שמצאתי באחת הדירות שסרקתי בגטו בוכניה.

התעוררתי בחדר-חולים לאחר יומיים. בלילות ללא שינה שעברו עלי, חשבתי והגעתי לשתי מסקנות: המסקנה האחת הייתה, שבדברי הפרידה: "אתה לא זו מפה", ציווה עליו אבא לחיות, והמסקנה השנייה, הנובעת מהראשונה, **שמטרתו בחיים היא לשרוד כדי לצעוק ולספר לכל העולם על הזוועות שקרו, שרק אלה שחוו אותם יכולים לתאר**.

העבודה בבתי-המלאכה לא הייתה קשה עלי מדי. לתנאי השינה הקשים התרגלתי, בלית ברירה. הקור הציק בעיקר בזמן מסדרי הבוקר והערב. הדבר שהכביד והטריד ביותר היה הרעב - בדרך כלל הלכתי לישון רעב. למרות הכל, החלטתי להגשים רעיון שעלה בראשי עוד במיילץ - להעלות במחנה מופע רווי. שיתפתי ברעיון עוד בחור אחד והצלחנו לקבל אישור לכך. החזרות נמשכו כחודש, ולבסוף זכה קהל הצופים בחליפות הפסים לשעתיים של התנתקות מהמציאות.

ימי הכפור והשלג עברו, וימי האביב הביאו עימם גם חדשות טובות מהחזיתות. הרוסים פרצו את כל קווי-החזית של הגרמנים במזרח והתקדמו לתוך שטחה של פולין, וב- 6 ביוני 1944 בוצעה הנחיתה הגדולה של הכוחות האמריקאים והבריטים בנורמנדי שבצרפת, והתחיל מה שנראה היה כשלב האחרון של המלחמה.

ב- 24 ביולי 1944 הודיעו שלמחרת יפונה המחנה ליעד בלתי ידוע. למחרת, במסדר הבוקר הרגיל, חולקה צידה לדרך: "לבנת לחם שלמה", כזו שחולקה בכל יום לשישה אנשים, אך לא מים. הוצעדנו לתחנת-הרכבת ושם נדחסו 60-70 איש בכל קרון. אחרי נסיעה בקרון-המשא הסגור שארכה כיממה, הורדנו באושוויץ. שני קציני האס.אס. ממפקדת המחנה בפוסטקוב שליוו את הטרנספורט שלנו לאושוויץ מסרו שם חוות-דעת על הקבוצה כעובדים מקצועיים בעלי מוסר עבודה גבוה. כנראה שהדבר חסך מאתנו את המיון הראשון המקובל באושוויץ. לא היה כל סדר-יום במחנה, מלבד הספירה היומית. תנאי המגורים היו מחרדיים, וכן גם "התפריט" היומי. השהייה בבלוק הייתה אסורה בשעות היום ונאלצנו להסתובב באפס מעשה בין הבלוקים וגדרות התיל, כשמדי יום ביום, בשעות לא קבועות, היו מגיעים למחנה מספר קציני אס.אס. שערכו, באקראי, סלקציה של אנשים שנראו להם "בשלים" לשליחה לתאי הגז. אחרי כעשרה ימים נשלחנו לעבוד באחד ממחנות הלויין של אושוויץ, במתחם בית-חרושת לתחמושת כבדה ליד העיר גליביץ. תחילה הוצבתי לעבודה בנגריה. אחרי מספר שבועות התברר שמחפשים יודע גרמנית והדפסה במכונת-כתיבה. זו הייתה עבודה נוחה יחסית, בחדר מחומם. אך כשהגיע הסתיו גבר הקור ובתחילת נובמבר ירד שלג כבד והקור הגיע ל- 20- מעלות, הבגדים הקלים שלבשתי כבר לא היוו הגנה מספקת בפני הקור.

בתחילת ינואר 1945 נודע כי הצבא האדום נמצא במרחק עשרות קילומטר מאושוויץ, וב- 18 בינואר הודיעו כי למחרת יפונה המחנה. בשעה 5 בבוקר ה- 19 הוצאנו בכפור ובשלג, בליווי משמר כבד, למה שכונה לימים בשם "צעדת המוות". בערב הגענו למחנה-הריכוז בלכהיימר. משם המשכנו, לאחר סלקציה, רק 150 איש, שאליהם צורפו עוד כ- 700, איש ממחנות אחרים. אחרי 15 ימי צעידה הגענו למחנה הריכוז גרוסרוזן, שם נדחסנו בקרונות-רכבת פתוחים ואחרי

6 יממות הגיעו, ב- 11 בפברואר 1945, למחנה-הריכוז בוכנוואלד, רק כ- 300 מתוך ה- 850 שיצאו מבלכהמר. בתנאים המחרדיים בבוכנוואלד, שמינואר 1945 שימש כתחנה האחרונה למפונים מאושוויץ והיו בו לקראת הסוף כ- 50,000, נחלשו רבים מאוד, חלו ומתו. מדי בוקר היו מוציאים מהצריף גופות של אנשים שלא שרדו את הלילה. התחלתי לסבול מדיזנטריה קשה, אך נאחזתי בשארית כוחותי בתקווה כי השחרור מתקרב.

בצהרי ה- 4 באפריל נשמעה במערכת הכריזה של המחנה הקריאה: "כל היהודים יתאספו מיד במגרש המסדרים". הצלחתי להידחק בזחילה אל הרווח הקטן שבין רצפת המבנה לבין האדמה, ונשארתי שם כל היום וכל הלילה. למחרת בלילה זחלתי מתחת מבנה סמוך. בלילה השלישי הסתתרתי במעין מרתף של מבנה אחר. אחרי 6 ימים ולילות חשתי כי כוחותי אפסו לחלוטין. זחלתי החוצה וצעדתי לעבר המחנה הגדול. להפתעתי היה השער פתוח. נכנסתי לאחד המבנים ונפלתי באפיסת כוחות על דרגש באחד האולמות. התעוררתי באור יום מלא. לפתע נשמעו יריות, שפסקו אחרי זמן קצר. כעבור מספר דקות נכנסו לאולם חיילים אמריקאים. היו אלה חיילים שעברו מסלול קרבות קשה מנורמנדי עד המחנה, אך איש לא הכין אותם למראות הזוועה שגילו כאן – מאות רבות של גופות היו פזורות בחוף והריח היה נורא. אחרי השחרור נודע למשוחררים כי בימים האחרונים הספיקו אנשי האס.אס. לפנות מבוכנוואלד למעלה מ- 25,000 איש, להמשך צעדות ונסיעות המוות. ביום השחרור היו במחנה כ- 20,000 אסירים.

אחרי יומיים הועברתי עם אסירים משוחררים רבים לבית-חולים שדה שהאמריקאים פתחו מחוץ לגדרות המחנה. לאחר חיטוי וניקוי יסודי נשקלתי – משקלי היה 38 ק"ג. האבחנות אצלי היו דיזנטריה, תשישות כללית עקב תת-תזונה חמורה, דלקת קרום-הלב ודלקת קרום-הריאה. הטיפול והיחס שקיבלתי שם היו יוצאים מגדר הרגיל. אחרי 3 שבועות הודיעו לנו שבהתאם להסכם בין המעצמות האמריקאים עומדים לפנות את המקום. בחרתי להצטרף למתפנים איתם, והועברנו באמבולנסים לבית-חולים לעקורים בעיר פרייזינג בבוואריה. כעבור כשבוע הגיעה קבוצת חיילים אמריקאים יהודים, בפיקודו של רב צבאי, והעבירה אותנו למחנה של עקורים יהודים. שם, בתחילת ספטמבר 1945, באחד הטיולים הראשונים מחוץ לכותלי בית החולים, פגשתי בחורה צעירה ומאד יפה, והתחיל סיפור חיי החדשים."

ביום הולדתו ה- 99 של אבא סיפר לוסיק על עלייתם ארצה:
 "עשינו הכרה בבוקר של יום סגריר בינואר 1947, כאשר ירדנו, רבקה'לה ואני,
 מהאנייה מנמל חיפה, ואתה עמדת שם בוועד קבלה של "שלושת הדודים" – אתה
 ואחיך יחזקאל לכבוד רבקה'לה ודודי איזק לכבודי. אבל זה היית אתה שהיה
 "אשם" בכך שנמנעה מאתנו החוויה של שייט בספינת מעפילים ושהייה במחנה
 בריטי בקפריסין. בתעודות שהביאו לנו שליחך לפריס היה כתוב שאנחנו
 תושבים ארץ-ישראלים החוזרים הביתה, וככאלה עלינו במרסיי על אנייה
 שהחזירה ארצה צירים לקונגרס הציוני, הראשון אחרי מלחמת העולם,
 שהתקיים בבזל. אכן סללת לנו דרך ארצה, בדרכך. אתה היית אז כבן 44, ואני
 – כבן 22.

את מקום העבודה הראשון שלי כאן קיבלתי בעקבות פנייתך אל ידידך אליהו
 גלינינסקי בסוכנות, ואת מקום עבודתה בבנק אפי"ק קיבלה רבקה'לה בעקבות
 פנייתך לידידך בן-ציון רזין. חודשיים אחרי שהתחלנו לעבוד, לקחנו שנינו יום
 חופש ובו התחתנו."

"לוסיק" ואחותו "אלינ'קה", 8.1938

מיין טיירסטן און ליבסטן זיידעלען
 א חנוכה-מתנה, רבקה 1946

נחמה ואסתר - שתי אחיותיו ז"ל של אבא

פליט שואה נוסף שהצטרף אחר כך למשפחתנו היה אלימלך בן יעקב-ראובן ריינהרץ, יליד 1905, לימים בעלה של דודתי בתיה¹²⁰. אלימלך הפליג ביולי 1944 מקונסטנצה שברומניה לאיסטנבול שבטורקיה באנייה 'קֶזְבֶּק' - ספינת מטען טורקית שבגלגולה הקודם נשאה בעיקר מלח. היא הוסבה לנשיאת המעפילים על ידי כך שהותקנו בה דרגשי שינה, נתווסף לה סיפון ששימש למטען האישי ומעטה המתכת שכיסה את גוף האנייה הוסר, כהגנה מפני מוקשים מגנטיים¹²¹. ה'קזבק' הייתה אחת מהאניות שחצו את הים השחור בדרכן לטורקיה בעקבות החלטה סודית של ממשלת בריטניה. עליה נודע לאנשי המוסד לעלייה ב', כי הכניסה לארץ-ישראל תאושר לכל יהודי אשר יגיע לטורקיה. הסכמה נדרשה גם מהצד הרומני, בו שלטה באותה העת ממשלתו הפשיסטית של המרשל יון אנטונסקו. בחודש מאי 1944, במסגרת גילוי עצמאות לאומית ולקראת סוף המלחמה, אישרה הממשלה הרומנית לסוכנות היהודית להקים משרד הגירה. הקמת המשרד אושרה סופית בידי אנטונסקו עצמו ב-9 ביוני ובמכתב הסיכום של הפגישה נקבו בשמה של 'קזבק', יחד עם שלוש אניות נוספות,

¹²⁰ **אלימלך ריינהרץ** היה הצעיר בילדיהם של יעקב-ראובן (1878-1957) ואסתר ברנינה (לבית נמליך). אחיו ואחיותיו היו: שלמה מיכל, מרים כץ, דבורה-לאה חיימוביץ' ושרה (טוצה) שפרן.

¹²¹ שנתיים קודם לכך הוטבעה בים השחור אניית-המעפילים 'סטרומה', ועליה 768 פליטים יהודים מרומניה. בתחילה חשבו שעלתה על מוקש ימי או הוטבעה על ידי צוללת גרמנית, לאחר שנים רבות התברר שהייתה זו צוללת רוסית.

ככאלו שיורשו להפליג תחת דגל זר מרומניה, ואשר יישאו על סיפון "יתומים מטרנסניסטריה, פליטים יהודים ממדינות אחרות שאינם יכולים להישאר עוד ברומניה, ופליטים אחרים". למרות ההגדרה רחבת הלב של אנטונסקו, העלייה לאניות עלתה ממון רב. עלות הנסיעה הרשמית הייתה 100,000 לָאי (המטבע הרומני דאז), ותשלומי שוחד שונים, שנדרשה הסוכנות לשלם על מנת לקיים את ההפלגות, העלו את המחיר לסכום עתק של כשני מיליון לָאי לכרטיס. על אף שהאנייה נועדה לשאת כ-300 נוסעים בלבד, היא נשאה 752 איש, כשליש מהם ילדים. בזמן העלייה לאנייה בנמל המוצא, לאחר שהועלו כ-500 נוסעים, הפסיקו שלטונות הנמל את העלייה לסיפון בטענה כי הספינה אינה יכולה לשאת נוסעים נוספים. העודף בנוסעים נוצר, בין השאר, מרשימות נוסעים כפולות - אלו של סוכנות הנסיעות ואלו של הסוכנות הציונית. השלכת מטען למים והתערבות של גורמים בהסתדרות הציונית הביאו לביטול הגזרה והמשך העלייה לספינה. האנייה יצאה לדרך ב-6 ביולי והגיעה לטורקיה ב-8 ביולי 1944, והמעפילים שעל סיפונה המשיכו לארץ-ישראל ברכבת לחאלב, בסוריה ומשם דרך המסילה המערבית שעוברת בראש הנקרה למחנה בעתלית.

שתי בנותיה של דודתו של אבא, שיינה מרקוביץ', הצטרפו לשורות הפרטיזנים ומצאו את מותן כשנשקן בידן.

על האחיות ראשקה ובלומה מרקוביץ' (מאתר הפרטיזנים היהודים)

ראשקה

בלומה

בלומה מרקוביץ'. בימי כיבוש וילנה ע"י הגרמנים, נכלאה בגטו. חברת מחתרת י.פ.א.ו.¹²². באמצעותה העבירה מפקדת הארגון בגדים והוראות לפרטיזנים שביערות הסביבה. יצאה מהגטו דרך תעלות הביוב אל יערות רודניקי

¹²² פ.פ.א. – 'פאראאיניקטע פארטיזאנעאר ארגניזאציע' (ארגון הפרטיזנים המאוחד) נוסד בינואר 1942 ע"י כל הכחות המאורגנים בגטו וילנה, להיות ארגון לוחם מזוין שיפעל במחתרת בגטו, יצטרף בפועל לשורות הפרטיזנים הלוחמים ויבצע מעשי חבלה בעורפו של האויב. מפקדו הראשי היה איציק וויטנברג.

(Rudniki), הצטרפה לגדוד הפרטיזנים 'הנוקס', ולחמה בשורותיו. נטלה חלק בקרבות על שחרור וילנה. נפלה בלילה הראשון של וילנה המשוחררת, בעת הפצצה גרמנית על העיר.

רחל (ראשקה) מרקוביץ'. בוגרת גימנסיית 'תרבות' ופעילה בתנועת 'השומר הצעיר' בוילנה. בימי הכיבוש הגרמני נכלאה בגטו וילנה. חברת מחתרת פ.פ.א. (ארגון פרטיזני מאוחד). פעלה כקשרית ראשית של המחתרת. עם חיסול הגטו יצאה אל היערות דרך תעלות הביוב והצטרפה לגדוד הפרטיזנים 'הנוקס' (מסטיטל) כלוחמת וקשרית. נפלה בקרב ביערות רודניקי ב- 8 בפברואר 1944.

קטעים מספרה של רוז'קה קורצ'אק, 'להבות באפר' (הוצאת הקיבוץ המאוחד 1946)

"אלו המאושרים היוצאים לעבודה ובידיהם ה"שיין-ים", ואין הם מוכרחים לשבת כל שעות היום בגטו – מתענים בייסורים במקומות עבודתם. חוזרים מדי ערב לאים ומזועזעים. מספרים על התעללותם הבלתי פוסקת של הגרמנים והליטאים. על התקלסותם השטנית, הגרועה ממלקות ומעבודת פרך. זוכרת אני את ראשקה מרקוביץ' שעה שחזרה לגטו כתום יום עבודתה הראשון. לא יכולתי להכירה. פניה הכחילו ממהלומות. אך למעלה מזה היה סבלה הרוחני. נערה זו לא ידעה פחד מהו, לא ידעה בשום פנים ואופן להיכנע וליצור, אפילו למראית עין, את הרושם שהסכינה עם העבדות."

"את ראשלה מרקוביץ' הכרנו כולנו. חבריה רגילים היו לומר: "ראשקה, בחורה לא-רעה". מחנך הגדוד שלה ידע, שאפשר לרחוש לה אמון, ואלה שזכרוה עוד כתלמידת בית-הספר אמרו: "ראשקה הריהי נערה בעלת אופי..." שעה שקם פ.פ.א. נקבעה ראשקה כמקשרת בין חברי המפקדה. מפקד הארגון הסתכל ארוכות ובקפידה בנערה הצעירה השחרחרת שפגש אותה לראשונה. "אנחנו נותנים בידך תפקיד חשוב ואחראי ובך תלוי הדבר, כיצד תוציאי אותו לפועל". עתה מרכזת ראשקה ומכוונת את העבודה היום-יומית בארגון. היא מסדירה את השיעורים בנשק, קובעת אסיפות הקבוצות, עומדת בקשר עם המפקדים ומכירה את כל חברי פ.פ.א. הנשק המוברח לגטו מגיע תמיד לכתובת האחת: ראשלה היא אחראית כלפי המפקדה על הטמנתו והסתרתו כראוי ועל הסדר במחסנים. הביולטינים שהוציאה המפקדה הוכפלו על-ידי ראשלה, והיא-היא שחילקה אותם בין הקומאנדירים. ראשקה הינה המילה החיה של פ.פ.א. במהרה נעשתה לשם-דבר, ולא תמצא עוד בוילנה צעיר יהודי אשר לבו פתוח לקראת התנגדות וקרוב, שדמותה הבהירה לא תהא לו כצו וסמל."

"עד עכשיו רואה אני בעיני רוחי את פניהם של החברים מפיקות שאר-רוח ואמונה, רואה אני את תנועותיהם, ארשת פניהם על כל נייע ונייד. מופיעות לנגדי צמותיה הבהירות של רבקה מדיסקר, פניו המהורהרות של יאנדז'ה, דמותו של אדק השופעת מרץ, עיניה הרכות מלאות ההבעה של הדסה קאמניאניצקי, פניה

של ליזה מאגון, מבטה העמוק היוקד של ראשקה ועוד רבים-רבים. נעים הם לנגד עיני במעגל טראגי. כל אלה שמהם לא נשאר איש בחיים. כל אלה שלא יסופו מלבי."

"נדרשו הרבה ימים, מרץ ואורך-רוח כדי לשלות מתוך ההמון האפור הזה (החיילים הרוסים השבויים) מישהו שאפשר לקשור אתו קשר. הצליחו בכך באסיה זיוקוביץ', שעבדה בקסרקטין הגדוד החמישי, בלומה מרקוביץ' בה.ק.פ.¹²³, ומירה רודנסקי – ברכבת. הביולטין החשאי של הפ.א. הריהו המפתח ללבבות הסגורים האלה. שעה שלראשונה, אחר ימים מרובים, שומעים הם שוב ידיעות משם, מן המולדת. [...] עם הידיעות על נצחונות האויב, על מסע-נצחונות לפנים רוסיה. שחים עוד יותר הראשים הלאים והעיניים הולכות וכבות. את אותו הייאוש מקטינה לעתים עזרתן של הנערות, שניתנה מתוך פשטות, ברגש אנושי חם, ונשאה איתה ברכת-אחים על-אף הסכנות והטרור. בינתיים החלו מגיעות ידיעות מעודדות מן החזית. בלומה מרקוביץ' לחשה באזנו של חייל רוסי מוכר על האופנסיבה הסובייטית בחזיתות, על הבקעת קו האויב, על נצחונות. רוח חדשה פיעמה עתה בנשמות אכולות היאוש. [...] אלה מביניהם המצטיינים ביתר אומץ, מתחילים הוגים בבריחה [...] נתארגנה חבורה, תוכנה תכנית, אך ללא סיוע מבחוץ אין בה כל ממשות. חברי פ.א., שמונו במיוחד לתפקיד זה, מגלים עתה את כל מרצם. ההסתכנות גדולה למדי, שהרי אם ינחלו כישלון יישאו בעוונם כל היהודים וכל השבויים. בלומה מרקוביץ' ופלדמן פועלים מתוך זהירות וחשבון במקום עבודתם בה.ק.פ. [...] לאחר ימים רבים נתקלה בלומה מרקוביץ' ביער רודניקי בפרטיזאן אחד, מקבוצת הקומנדו של קפיטן אַליקו, שנראה לה מופר. הם הכירו זה את זה. היה זה אחד השבויים הסובייטיים, שסייעה בידם להימלט משביים. הוא הכיר בה אותה נערה יהודייה, מנומשת, שאָז, בימי השעבוד המשותף, הייתה להם מבשרת החירות והקרב, המשענת היחידה בימים הקשים. היה זה בשכבר הימים, בשעה ששניהם היו שבויים, נידונים, נתונים בידיו של האויב."

"בטבורו של הרחוב מופיעה פתאום אימן של ראשקה ובלומה מרקוביץ'. היא מברכת אותן לדרך: "לכנה בנותי, לכנה...". אנו יוצאים קבוצות-קבוצות. יש לשמור על קשר ביניהן, לא כל האנשים יודעים את הדרך, גם אני לא. אני הולכת יחד עם ראשקה מרקוביץ'. לשתינו פרצופים יהודיים מובהקים, והבגדים הללו! העיר מבהיקה בשפע אורות, ועלינו לעבור ברחובות הראשיים, השורצים גרמנים וליטאים. אנו מדברות בינינו בקול רם ואף צוחקות. בקרבת סובוטש חוצה את

¹²³ ה.ק.פ. (הרסט-קראפט פארק) – מחנה רכב ממונע, יחידה צבאית. שם העבירו הגרמנים יהודים מהגטו.

דרכנו אורם המבהיק של זרקורים. לא רחוק מכאן, בכיכר, מכנסים הגרמנים את יהודי הגטו למשלוחים. עוברים ושבים מציצים בנו בחשדנות. כשניצב לפני ארמון פושקין, כמעט ולא האמנתי למראה עיני. אכן, הגעתי. אני מבחינה בחברי. נחשול עז של שמחה מציף את לבי, שוב אנו יחד."

"ברוב הפעולות הפארטיזאניות השתתפו האחיות ראשקה ובלומה מארקוביץ, חסקה ורשבצ'יק, חוה גלאזר, פאניה יוכלס, שרה פירר, רוז'קה קורצ'ק, מינה סבירסקה – מיחידות 'הנוקס' ו'בעד הניצחון'."

"על ידי שוכבת ראשקה מארקוביץ ושותקת. על מי היא חושבת כעת – על אמה שאתמול בירכה אותה לדרך, אותה ואת בלומה אחותה, והיא – האם – נשארה שם לבדה בגטו הגוסס; או על עצמה, על רגליה החולות, המעלות חבורות לאחר כל הליכה ממושכת ומאמץ מוגבר? אשר זו היא, אשר אמרה לי עוד על המתרס: "השאירו אותי, תנו לי רימונים. אני מסוכלת לחיות ולמות רק בגטו." והנה היא כאן. בפעם הראשונה אני רואה אותה בלתי-פעילה. בפעם הראשונה היא לא באה להודיע על שיעור, למסור הוראות, להביא ביולטין. היא מתכרבלת במעילה האדום, שאף הוא פרק בתולדות הפ.פ.א., מליטה את פניה מעין זרים, ומתכנסת בשתיקה הכבדה והזרה. האוויר דחוס ומחניק. ריח של זיעה ורפש נודף מגופינו המזוהמים. אסור לנו לצאת החוצה פן יגלונו, אסור לפתוח את הדלת."

"אחד הלוחמים סיפר במחנה, שראה את ראשקה רצה ויורה מרובה. היא רצה בקומה זקופה ומעילה האדום על רקע השלג הצחור שימש מטרה ברורה לכדורי האויב. בלומה מארקוביץ, אחותה הבכירה של ראשקה, הקשיבה דומם לדברי המספר. אפשר וגם היא חשבה ברגע זה כרבים אחרים, שהכירו את ראשקה מימי הקן השומרי והעריצוה בגטו, שהיא לא יכלה שלא לירות, ושלא מטבעה היה לכופף את גבה. את כל חייה חיה ראשקה בזקיפות-קומה, וכך גם הלכה לקראת המוות."

"בלילה הפציצו מטוסים גרמנים את העיר. עם שחר מצאנו את גוויותיהן של ראשקה טברדין ושל בלומה מארקוביץ תחת המפולת."

"דיוקנאותיהם של החברים הקרובים, היקרים, עולים לפני בחיים. רואה אני אותם בכל זהרם. ראשקה נשארה לי כסמל הימים הקשים, הגיינו וספקותינו שנתלו להם. אותה ראשקה מרקוביץ, שעל אודותיה כתב, לאחר ימים ביער, מפקד החטיבה: "ואם מחיינו אלה יארוג העתיד אגדה, אגדת דמים, ואמת בה – תהיה ראשל בת האגדה". עוד שומעת אני את המילים: "מקומי הוא הגטו. הוא מתרסי האחרון, וכזה יישאר בשבילי עד הסוף", "השאירו לי נשק, רימונים. יספיקו לי הכוחות לפעול לבדי"."

תצלום קבוצתי של הפרטיזנים היהודים מגטו וילנה. עומדים, מימין לשמאל: ויטקה, לייב שרפשטיין, רוז'קה קורצ'ק, אבא קובנר, בלומה מרקוביץ', יעקב פרנר, אלחנן מגיד.

באביב 1946 חגגנו את "בר-המצווה" שלי תחת עץ האבוקדו ליד מרפסת הבית. פרט לבני המשפחה נוכחו בחגיגה גם כמה מהחברים של ההורים. מתנת הבר-מצווה מההורים הייתה שעון-יד פשוט. לא ביקשתי אופניים – גרנו בחולות ולא הייתה דרך סלולה ליד הבית, והכישורים הספורטיביים שלי היו מועטים ביותר. המתנה הגדולה האחרת שקיבלתי הייתה מעובדי מטה הש"י, שנתנו לי את היצירה הקלאסית הראשונה, ולמספר שנים – היחידה, באוסף התקליטים שלי: הסימפוניה הפסטוראלית של בטהובן, בניצוח ארתורו טוסקניני, על חמישה תקליטי בקליט. שאר המתנות היו ספרים שברובם, כרוח הזמן, היו על נושאים לאומיים. ממשה סנה, הרמ"א (ראש המפקדה הארצית של ה'הגנה') קיבלתי את 'דברי ימי ישראל – דורות אחרונים' של פיליפסון (עם ההקדשה הקצרצרה: "מסנה"). לכיתה ערכנו מסיבה בבית-האריזה.

עם בר-המצווה שלי חגגנו גם את גם החתונה של דודתי בתיה זבודניק עם אלימלך ריינהרץ. לפי תעודת הנישואים, מתאריך 7.4.1946, העדים היו ידידינו הקרובים מנחם רוטנברג ונחום הופברג.

CERTIFICATE OF MARRIAGE. - תעודת נישואין. No. H 77583

District: 3M מחוז: 3M Town: העיר הרצליה

Marriage solemnised at: 7/11/46 on 7/11/46 day 2 of month 2 year 5706 ביום 2 בחודש 7 שנת 5706

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Name and Surname of the Groom	Age	Calling	Community	Residence	Name and Surname of Father and Mother	Calling of Father and Mother	Residence of Father and Mother	Name and Surname of Witnesses	Calling of Witnesses
Husband <u>הבעל</u> <u>דניאל בן יצחק ריינהרט</u>	<u>40</u>	<u>בן</u>	<u>אשכנזית</u>	<u>תל אביב</u>	<u>יצחק ריינהרט</u> <u>אסתר</u>	<u>סוחר</u>	<u>קוקים</u> <u>נבט</u>	<u>אמיל גולדברג</u>	<u>אמיל</u>
Wife <u>האשה</u> <u>אסתר בן ציון</u>	<u>33</u>	<u>אשה</u>	<u>אשכנזית</u>	<u>תל אביב</u>	<u>חיים</u> <u>עסר</u> <u>בן ציון</u>	<u>סוחר</u>	<u>ח'אל</u> <u>בן יצחק</u>	<u>נחום הלפרין</u>	<u>דניאל</u>

Certified that the above is a true extract from the Register of Marriage kept at the office of _____ in the town of _____

Date: 7/11/46 התאריך: 7/11/46 במחוז: 3M בעיר: הרצליה

Signature: [Signature]

OFF. 11498-280 B.A. - 511.41-10478.

בבית הספר החקלאי עיינות זיוה פרחה. מקצועות גננות הנוי והכוורנות משכו אותה מאוד. היא רכשה שם חברות טובות - רוח'לה קודקין ממושב 'כפר ורבורג' ודיתה גלינסון ממושב 'בהדרגה' שנשארה ידידת נפש במשך שנים רבות. היא השתלבה בפעילות ה'הגנה', הייתה אחראית למחסן הנשק, והתיידדה עם רבים מהמפקדים הצעירים בני רחובות והסביבה, מהם כמה שלאחר שנים עמדו במוקד החדשות, כמו הרמטכ"ל לעתיד מוטה גורבן (גור), צ'יץ' (שלמה להט) ו"הקצין הבכיר" מעסק הביש - בנימין גיבלי.

לכת החכיבה מאבא, ד' שבת תש"ו

זיוה בהרצליה 1945

במנחמיה, עם משפחת קודקין (תש"ה)

בחגיגת בר-המצווה

זיוה, 1946

אבא וזיוה בתל-אביב

אבא הצליח להישאר מחוץ לאור פנסי הבולשת הבריטית. ליתר ביטחון, כשהחמירו היחסים עם השלטון, הסתתר והחליף זהות. הייתה לו תעודת זהות על שם 'ישראל שמידט' - השם בו עלה ארצה ב- 1923 כבן משפחת שמידט שאליה הסתפח למטרה זו, והוא עבר לגור בתל-אביב, בסמוך למקום מגורי אביו יהושע ובת-זוגו מאשה.

תעודת זהות על שם ישראל שמידט שהוצאה ב- 10.11.1939, לפי הכתובת רח' פראג 6 ת"א, ורישיון נהיגה באותו שם שהוצא ב- 17.3.1944.

כמה מעובדי ופעילי הש"י ובני משפחותיהם נעשו לידידי המשפחה. בתל-אביב התיידדנו עם אפרים ושושנה דקל (קרסנר). בטיולי פסח של המשפחה צפונה היינו עוצרים ומבקרים אצל עזרא וציפורה דנין בחזרה¹²⁴, אברהם דסקל בנהריים (תל-אור)¹²⁵, טדי קולק וראובן דפני בקיבוץ עין-גב¹²⁶, שוריקה ובן-שני¹²⁷ בקיבוץ שמיר.

¹²⁴ עזרא דנין עמד בראש המחלקה הערבית של הש"י והיה ממקימי המחלקה הסורית של הפלמ"ח, שכללה מסתערים שהדרו לסוריה ולבנון ב-1941 לשם איסוף מודיעין לקראת הפלישה הבריטית. ב-17.11.47, ערב ההצבעה באו"מ, הוזמן דנין לפגישותיה של גולדה מאיר עם המלך עבדאללה בנהריים כמתורגמן ומומחה לענייני ערבים. לאחר קום המדינה היה יועץ לענייני ערבים והמזרח התיכון במשרד-החוץ.

¹²⁵ אברהם דסקל היה המוח'תאר ומנהל תחנת הכוח בנהריים.

¹²⁶ ראובן דפני, יליד 1913, התגייס לצבא הבריטי ב-1940 ושירת במחלקת שירות-המודיעין של חיל-האוויר המלכותי. ב-15 במרץ 1944 הוא הוצנח בצפון-יוגוסלביה ביחד עם חנה סנש, יונה רוזן ואבא ברדיצ'ב.

¹²⁷ "שוריקה", היא שרה ברורמן (1919-2005). עלתה ב-1938 ולמדה רפתנות בעינות', שם הצטרפה להגנה. ב-1942 הצטרפה לפלמ"ח וב-1943 סיימה קורס מ"מ. ב-1944 התנדבה לקבוצת הצנחנים העברים ובאוגוסט 1944 יצאה לצניחה הראשונה. היא לא צנחה אז, אך לאחר מכן הוטסה

וזאת בנוסף לידידים הוותיקים יוסף ובת-שבע דשבסקי בשפיה¹²⁸, יעקב ואסתר זינוק בחיפה¹²⁹, יחזקאל ופסיה פנט בטבעון, ובדרום - מאיר ונחמה בן-יעקב בבאר-טוביה ופיניק (פנחס) והינדה ואזה בקיבוץ רוחמה¹³⁰.

ידיד אחר מהש"י, אם כי צעיר יותר, היה אהרונצ'יק, הוא אהרן רוטברג (לימים: סלע) שהתגורר ברחוב ארלוזורוב שברמת גן. בשנים מאוחרות יותר נהגנו לערוך את טיולי הפסח בארץ עם אהרן ואשתו מלכה וילדיהם חיים וזיוה¹³¹.

לקראת הראשון במאי 1946 מינה הרמ"א, משה סנה, את אבא למפקד ה'הגנה' במחוז ירושלים. אבא עבר לירושלים, אבל אנחנו – כלומר אמא ואני - נשארנו בהרצליה עד סוף שנת-הלימודים. בינתיים הלך וגבר המתח בארץ. אחרי 'ליל הגשרים' של ה-16 ביוני באה, ב-29 ביוני 1946, 'השבת השחורה'. אפשר לציין שבזכות זהירותו ואמצעי ההסוואה שנקט, לא היה אבא בין מנהיגי היישוב ומפקדי ה'הגנה' הרבים שנעצרו אז, ואפילו לא באו לחפש בביתנו.

וכך מספר אבא בספרו על המעבר לירושלים: "סנה ביקש שאטול את הפיקוד עוד לפני ה-1 במאי. הוא אמר לי כי בתאריך זה צפויות מהומות של הערבים וצריך לארגן את העניינים במהירות. זה מספר חודשים הייתה העיר ללא מפקד. נחום שדמי, ששימש בתפקיד קודם לכן, נשלח לאירופה עוד בתחילת 1946, כמרכז פעולות ה'הגנה' שם ובצפון אפריקה. בירושלים מילא את מקומו שלמה קדר-קסלר - אחד הקצינים הבכירים במטהו. עליתי, איפוא, לירושלים, בגפי, לארגן

לשטח שבידי הפרטיזנים ביוגוסלביה. לאחר שובה לארץ הדריכה את חברות הפלמ"ח. ב-1948 הקימה, עם שושנה גרשונוביץ', את חיל הנשים. בורשי הוא אברהם ברושי (1919-2004), מפעילי ה'רכש' של ה'הגנה' בארץ וסגנו של פיניק ואזה.

¹²⁸ **יוסף דשבסקי**, פעיל ותיק בהגנה שידו נקטעה בהתפוצצות רימון, היה מנהל כפר הילדים שפיה.
¹²⁹ **יעקב זינוק** היה האחראי על הרכש ומחסני הנשק של ההגנה באזור חיפה. הוא ובורשי השתתפו בגניבת שני טנקי הקרומול מהבריטים בחיפה ב-1948. לאחר קום המדינה פתח בית מסחר לנשק. ידו נקטעה בהתפוצצות חומר נפץ. אשתו אסתר הייתה בת למשפחה תימנית. גם הם, כמשפחת דנין, הצטיינו באירוח, והיו מספרים שאחד המבקרים התפעל מכך שיעקב מעסיק במטבחו שתי עובדות תימניות (אסתר והבת אהובה).

¹³⁰ **פנחס (פיניק) ואזה** (1913-1967), מוותיקי קיבוץ רוחמה, עלה ארצה ב-1935. הצטרף ל'הגנה', התגייס לנוטרים ול'פלוגות הלילה' של ווינגייט, עד שהגיע ליחידת ה'רכש' של ה'הגנה' וירש את מוניה מרדור בראשות היחידה. עלילותיו שם מסופרות בספרו 'המשימה רכש' (הוצאת 'מערכות', 1966). לאחר קום המדינה היה קצין מילואים בדרגת סגן-אלוף. נפטר בקיבוץ רוחמה ב-1967.

¹³¹ **אהרן סלע** (רוטברג), יליד יפו 1918, התגייס למנגנון ההגנה ב-1939 ופיקד על הש"י בגליל העליון ובחיפה. ב-1946 נעשה שלישו של משה סנה. לאחר קום המדינה הצטרף למשטרת ישראל ומילא בה תפקידים שונים, ביניהם פיקוד על מחוזות חיפה והצפון. ב-1972 התמנה למפקד "ל המשטרה", אך מת מהתקף לב אחרי תקופה קצרה בתפקיד. בנו, אלוף משנה חיים סלע פיקד על סיירת 'אגוז' בחטיבת 'גולני' בשנים 1965-1967, בסוף מלחמת יום כיפור קיבל פיקוד על חטיבה 8, ונהרג בדאמור במלחמת לבנון, ביחד עם אלוף יקותיאל אדם. הבת, זיוה סלע היא אמו של הסופר רון לשם, מחבר הספר 'אם יש גן עדן', העוסק במלחמת לבנון, ששימש בסיס לתסריט הסרט 'בופור'.

קודם כל את אמצעי הביטחון לקראת ה-1 במאי. לרווחתי עבר היום ללא תקלות. למחרת התחלתי בקבלת פיקוד על המחוז, (רעייתי ושני ילדיי הצטרפו אלי זמן קצר לאחר מכן. שכרנו דירה קטנה ברחוב עזה בשכונת רחביה ושם גרנו במשך למעלה משנתיים)...”

בסוף שנת הלימודים תש"ו (קיץ 1946), עם סיום לימודי בבית-הספר, עברנו גם אמא ואני לירושלים בעקבות אבא. רק לאחרונה נודע לי שאבא השאיר אצל משפחת הופברג, שכנינו הטובים בהרצליה, את הטלפון המהולל שלנו וגם ארגז של ניירות אישיים ואולי גם תמונות (כל התמונות, הניירות והמסמכים שהיה יכול להיות בהם איזה שהוא רמז לפעילויות או לחברי ה'הגנה' הושמדו עוד לפני השבת השחורה). למרבה הצער כל זה אבד במשך השנים.

לבית שלנו נכנס לגור זוג צעיר, גרשון וברכה. ברכה הייתה בת למשפחת הוכמן ההרצליאנית – אחות למשה'לה הוכמן (לימים משה הרמתי) ולשרה אשתו של דוד קרוסט (עשת), מידידי המשפחה. בעלה, גרשון לנדמן, היה ידוע כ"פרא אדם", גם בפעילותו ב'הגנה' וגם בקריירה הצבאית שלו. הוא היה מראשוני יחידת הצנחנים של צה"ל ובשנת 1949 מונה (אז כבר בשם: גרשון יובל) למפקד בית-הספר לצניחה של צה"ל.

זיוה המשיכה בלימודיה ב'עיינות'. כאמור לעיל, היא נקראה שם 'זיוה' עמיר, אבל תעודת-הזהות שהוציאה באותה שנה היתה, כמובן, על שם 'זיוה זבלודובסקי'.

זיוה בעיינות, פברואר 1947

דוד שאלתיאל, שבקיץ 1942 נשלח לפעילות באירופה, שב ארצה ועם העברתו של אבא לירושלים חזר לנהל את הש"י. הוא היה שונה מאד מאבא באפיו וביחסיו עם הסובבים אותו. לאור עברו בלגיון הזרים ובגרמניה, אין פלא בכך שפיקודיו בש"י זוכרים אותו כאדם חזק וקשוח, שהקפיד על משמעת וסדר, ריחוק ("דיסטאנס") וגינוני כבוד.

פרק ז': ירושלים תש"ז-תש"ח (1946-1948)

בכתיבת פרק זה התלבטתי האם וכיצד להתייחס לדברים שנכתבו בגנות תפקודו של אבא כמפקד מחוז ירושלים על ידי כמה מכותבי ההיסטוריה של מלחמת העצמאות. אחד הבולטים שביניהם הוא אורי מילשטיין, המכפיש הסדרתי של מפקדי ה'הגנה' וצה"ל והמאדיר של מנחם בגין ואריק שרון, מלבין טבח דיר-יאסין ומשבח יגאל עמיר, שטוען עתה כי "המזימה של מערכת הביטחון ב-7 באוקטובר הייתה לאפשר לחמאס הישג קטן כדי לסלק את נתניהו מהשלטון.¹³²" ברור שאין טעם בדיון רציני בטענותיו, ולכן הסתפקתי בהתייחסות רק למעט משפע מאמריו וספריו המלאים טעויות וסילופים. מטריד יותר היה ספרו של מי שהיה קצין המודיעין המחוזי באותה תקופה – יצחק לוי, הוא "לויצה". כפי שציינתי כבר, אבא בחר שלא להתגונן בהרחבה כנגד ביקורתו. אבל אני הרגשתי שחובתי, גם כלפי זכרו של אבא וגם כלפי ההיסטוריה, היא לברר ולהבהיר כמה מהנושאים השנויים במחלוקת.

"לויצה" אינו היסטוריון. כמי היה מעורב בפיקוד על העיר באותה תקופה הוא כתב את ספרו עב-הכרס, 'תשעה קבין - ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות'¹³³, הן מזיכרונו האישי והן מחומרים שדלה מהארכיונים. הספר מכיל מידע רב. אבל ניכרת בו נקמנות אישית של אדם נוח להיעלב. אמנם, בניגוד למילשטיין, לויצה מתאר את האצ"ל "ככנופיית שודדים וסחטנים, שתרומתם למאמץ המלחמתי של העיר הייתה אפסית", אבל הוא מטיל דופי כמעט בכל מפקדי ה'הגנה' וצה"ל במחוז ירושלים, ולכן ששו להסתמך עליו גם "ההיסטוריונים החדשים" המתהדרים בתואר "מנפצי המיתוסים". תום שגב, למשל, קידם את הופעת הספר במאמר בשם 'תש"ח - הסיפור אמיתי'¹³⁴, בו כתב: "אחרי שיופיע הספר הזה יהיה קשה לשיר את שירי תש"ח כמו קודם. אחת לאחת נשברות האגדות ... הוא מוביל את קוראיו ממשגה למשגה, מכישלון לכישלון, מביזיון לביזיון, כל אחד ומחירו בחיי אדם; לא כולם היו צריכים למות. הגבורה, ההקרבה וההצלחה, מתגמדות בספר הזה לגודלן הטבעי ולצדן מזדקרים חולשה ואזלת יד, תככים קטנוניים ושאפתנות אישית, רהב ללא כיסוי ושקר, בריחה מאחריות, פחדנות, ביזה ורצח".

¹³² ריאיון עם אביתר בן-צדף, נובמבר 2023.

¹³³ יצחק לוי (לויצה): 'תשעה קבין - ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות', הוצאת משרד הביטחון 1986.

¹³⁴ השבועון 'כותרת ראשית', מאי 1986

יחסית לשאלתיאל, דיין ומפקדים בכירים אחרים שאותם הוא תוקף חריפות גם במובן האישי, הטענות של לויצה כנגד תפקודו של אבא היו חלשות מאד, אבל הן השפיעו על פרסומים אחרים, ביניהם על ההיסטוריון מוטי גולני שהסתמך עליו, ואתיחס לחלקן.

על הרקע למינויו של אבא כמפקד מחוז ירושלים מסופר בספר 'תולדות ההגנה'¹³⁵:
"שנות תש"ו-תש"ז היו קשות במיוחד בירושלים. על בעיות הביטחון הישנות - פיזורו של היישוב היהודי, חוסר עורף התיישבותי, נחשלותם של חלקים רבים מן הציבור הירושלמי – נוספו בעיות שהזמן גרמן. העיר, שהייתה מרכז השלטון בארץ, הייתה נתונה מאז החל המאבק עם הבריטים לפיקוחה המדוקדק של הבולשת הבריטית. עוצרי יום ועוצרי לילה באו דחופים, וחיפושים לרוב נערכו בעיר. בפעולות המאבק כמעט ולא שותפה ירושלים; לעומת זאת פיתחו הארגונים הפורשים פעילות רבה בעיר ומצב-הרוח בין חברי ה'הגנה' היה ירוד. לאחר שיצא מפקד העיר, נחום קרמר (שדמי)¹³⁶, לארגן את ה'הגנה' בגולה, נשאר הארגון בירושלים כמחצית השנה בלי מפקד. רק באייר תש"ו (מאי 1946) מונה למפקד על המחוז ישראל זבלודובסקי (עמיר) ועליו הוטל להפיח רוח חיים בארגון."

באחד ממאמריו של מילשטיין¹³⁷, הוא מייחס את מינויו של אבא, לפי שיטתו, לנאמנותו להנהגה ולא לכישוריו: "במאי 1946 התמנה ישראל עמיר למפקד המחוזי. קודמו בתפקיד זה, נחום קרמר (שדמי), יצא בשליחות ה'הגנה' לאירופה, חצי-שנה לפני-כן, וכל ששת החודשים נשארה ה'הגנה' הירושלמית ללא מפקד... ישראל עמיר פיקד בשנות השלושים על מחוז השרון וניהל את תע"ש. אחר-כך עמד בראש הש"י. כשפרצה מלחמת העצמאות היה בן ארבעים וחמש... תפיסתו הביטחונית-צבאית של עמיר עוצבה בשנות השלושים; בעשר השנים שקדמו למלחמת העצמאות מילא תפקידי מנהלה ומטה, ולא ספג במישרין את הניסיון הצבאי שנצבר בפו"ש, בפלמ"ח ובחי"ש... אליהו גולומב, יעקב דורי, שאול אביגור וישראל גלילי ראו בעמיר איש ביצוע יעיל, דייקן ונאמן. הוא מונה למפקד מחוז ירושלים, לפי הצעת הרמ"א משה סנה, בימי השיא של תנועת המרי; הפיקוד העליון היה מעוניין אז במפקד שימלא את ההוראות בדיוק, שיהיה אפשר לסמוך עליו, שידע לנווט את היחסים עם אצ"ל ולח"י, שיבחין בין ידיעות חשובות לפחות חשובות, ושיהיה זהיר במסקנות. לא הובאו בחשבון הכישורים שנדרשים ממפקד לקראת המלחמה: כריזמה, חושים צבאיים וידע צבאי."

¹³⁵ 'תולדות ההגנה', כרך שלישי, ספר שני.

¹³⁶ **נחום שדמי** (1898-1985) נשלח לאירופה לאחר המלחמה ופיקד על מאמצי הארגון שכללו הקמת פלוגות פלמ"ח במסגרת גיוס חוץ-לארץ (גח"ל), רכישת נשק וסיוע בהעפלה.

¹³⁷ אורי מילשטיין: 'האמת על מלחמת העצמאות: פרץ המלחמה', 7.8.2015.

הסוס שמילשטיין רוכב עליו בכל "מחקריו" הוא, כדבריו, "חשיפת תפקודם הלקוי של מפקדי ה'הגנה' שנחשבו בישראל לגיבורים". כדי להעריך את אמינות ואיכות פרסומיו כראוי, די להסתכל בקטעים ממאמר קודם שלו¹³⁸, בו ההשמצה לבן-גוריון ולהנהגת ה'הגנה' אינה יודעת גבולות:

"ארגון ה'הגנה' נבנה כמיליציה פוליטית בלתי מקצועית, הנאמנה לבן-גוריון¹³⁹ וזאת הסיבה ששירותי הידיעות של ה'הגנה' (ש"י) התמחה למעשה כשב"כ, בעיקר נגד תומכי ז'בוטינסקי ונגד ארגוני המחתרת אצ"ל ולח"י... המפקד הכושל של התע"ש, נאמנו של בן-גוריון, ישראל עמיר... התמנה לתפקיד ראש הש"י לאחר שב- 1945 ביקשה המשטרה לאסור אותו על רצח יהודי והוא הוברח לירושלים ומונה שם לפקד שם על סניף ה'הגנה'¹⁴⁰"

על המצב בירושלים לפני בואו של אבא סיפר יעקב שטיגליץ (רשמה: היה עירוני, 1953): "ירושלים הייתה שונה מתל-אביב או חיפה, בשל היותה מרכז השלטונות, ועקב כך הייתה פעילות מוגברת של הפורשים, והתוצאות מיהרו לבוא. אבל נוסף לכך היו גם דברים אחרים: א. טיב האוכלוסייה שקבע את אופי ה'הגנה'. לדעתי לא הצלחנו, למרות הכל, לחדור לסביבה הדתית – למשל למאה שערים. זה אומר שלמחצית ירושלים לא חדרנו. הנה, למשל, כשבקורס המ"כים המפורסם הופיע בחור בקפוטה בשם הויזמן¹⁴¹, העלינו אותו על נס לא בשל גבורתו, כי אם בשל היותו בין הבודדים מחלק זה של האוכלוסייה. אם נשווה את חבל 4 (שכונות רחביה המתקדמות) לחבלים אחרים – הרי הוא מנה בקביעות 400, בעוד שחבל 3 (צפון העיר) מנה בין 100 ל- 200. ב. חוסר מקומות אימונים. מכיון שבתו הספר הפרטיים היו בפיקוח ממשלתי ישיר וקשה היה לנו לחדור אליהם, הייתה לנו גישה רק לשני מקומות – האוניברסיטה וסמינר בית-הכרם. במקום אחר לא יכולנו לבנות סליקים.

ירושלים, נוסף על היותה מרכז השלטונות, הייתה עיר מעורבת. היו בה לא רק אנגלים, אלא גם ערבים ושכונות ערביות כמו קטמון, טלביה, בקעה, השכונה הגרמנית, היוונית ועוד, בהן יכלו הערבים להתהלך באופן חופשי. מובן שזה השפיע על מצב האימונים. ישראל הגיע לירושלים בזמן הפסקת האימונים לפי הוראה מפורשת על כך שקיבלנו מהמטכ"ל¹⁴².

¹³⁸ אורי מילשטיין: 'מדוע השב"כ אינו מספק את הסחורה', 5.6.2001.
¹³⁹ זו טענה שקרית הסרת-בסיס. בן-גוריון לא היה מעורב בארגון ובמינויים ב'הגנה' עד שקיבל את תיק הביטחון בהנהלה הציונית (דצמבר 1946).

¹⁴⁰ האירוע בהרצליה היה ב- 1940, המינוי לש"י היה ב- 1942, והמעבר לירושלים- ב- 1946...
¹⁴¹ אברהם-אריה הויזמן, יליד 1925, תלמיד ישיבה שכתב שירה ומאמרים בעיתונות האגודאית, הצטרף ל'הגנה' ב- 1943 והיה פעיל וגם מפקד בחי"ש. נהרג בינואר 1948 ליד הקסטל.

¹⁴² במסגרת לגאלית יכלו להתאמן באותה תקופה רק הנוטרים ואנשי החי"מ שנחשבו כנוטרים.

בירושלים קיבלה אמא את הפיקוד על מחלקת הבנות, ובנוסף לכך הייתה חברה בוועדת הקבלה של ההגנה. כולנו החלפנו את שם המשפחה שלנו, כמובן לא באופן רשמי, ל'עמיר' – השם שבחרה לעצמה זיוה שנתיים קודם לכך כשנכנסה ל'עיינות'. ייתכן שזה עזר לבלבל את האנגלים – גם בירושלים לא "זכינו" לביקור של הבולשת הבריטית בביתנו. עד כמה שזה ידוע לי, אנחנו היינו ה'עמירים' הראשונים בארץ. בעקבותינו הלכו, עם קום המדינה, גם הדודים רחבעם ויחזקאל.

כינויו של אבא כמפקד ה'הגנה' בירושלים היה 'עציוני'. משרתו ה'רשמית' הייתה בסוכנות היהודית (כנראה במחלקת ההתיישבות) ומשרדו היה בבניין הסוכנות. הדירה שנשכרה עבורנו הייתה בקומת הגג ברחוב עזה מספר 23. 'הגימנסיה העברית', או פשוט 'גימנסיה רחביה', הייתה הבחירה הטבעית להמשך לימודי, כיוון שבית הספר התיכון החילוני האחר, 'בית הכרם', היה מרוחק ממקום מגורנו. המכונית של אבא בירושלים הייתה מכונית 'פורד' שחורה שבאחוריה היה מושב נפתח לשני נוסעים, ומספרה היה 105. גם בירושלים זכינו להיות בעלי טלפון. אם כי כאן זה היה כבר דבר פחות נדיר מאשר בהרצליה. מספרו היה 5251, ובאותיות עבריות – 'אהבה'.

וכך רשמה חיה עירוני מפי אבא (באוגוסט 1953): "באתי לירושלים במאי 1946. נחום עזב בערך לפני חצי שנה ואת מקום מפקד העיר מילא עד בואי שלמה קדר. מצב האימונים היה בכי רע. בגלל המצב היו אז בסה"כ, עד כמה שזכור לי, שני מקומות אימונים – זאת אומרת לשתי יחידות. ראיתי צורך קודם כל להחזיר את הארגון למצב אימונים, שכן אי אפשר היה להחזיק יותר עיר כמו ירושלים ללא אימונים. מטווחים לא היו בכלל. זכורני המאמץ להתחיל במטווחים - החל בנווה-יעקב מול המשטרה הבריטית והמשך בגוש-עציון. גדודי החי"ש כבר היו אז קיימים, וזלמן מרט עמד בראשם. מספר חברי החי"ש היה כ-300. רמת-אימונים נמוכה למדי. הקדשנו תשומת לב לגדודי הנוער, והגענו להישגים רציניים – למעלה מ-1500 חברי גדנ"ע ואותו מספר חברי חג"ם – ביחד כ-3000. בגלל צמצום אפשרויות ההדרכה ניתנה יותר תשומת-לב לחי"ש. בחי"מ נעשתה קודם-כל פעולת ליכוד בתקופה מסוימת. במחצית השנייה של 1947 נעשתה חלוקת אנשי חי"מ לעמדות צמודות למקום מגוריהם."

רבקה: "גם בקרב החברות נעשתה פעולה. במפקדת החברות היו אווה (אשתו של חיים בן-מנחם), לולה (שטורמן) ואני. היינו מסופחות לגושים. אני עבדתי עם יוסף בר-נון, בקלט."

בטיוטה לספרו כתב אבא גם על כמה ירושלמים ותיקים שנעזר בהם במיוחד: "בקבלי את הפיקוד על מחוז ירושלים לא מצאתי בה מפקדה מחוזית, כפי שהייתי רגיל במקומות האחרים בהם שימשתי כמפקד. ייתכן שהסיבה לכך הייתה נעוצה בכל שירושלים, עקב המבנה הכלכלי המיוחד שלה, לא נשאה כלל וכלל בנטל התקציבי של ההגנה, וכל התקציבים – הן לפעולות השוטפות והן לרכישת נשק – באו לה מהמרכז. עמדתי, אם כן, בקשר הדוק עם הוועד הלאומי וועד הקהילה במקום. נעזרתי בעבודתי השוטפת גם בשלושה אישים מחוגי הסתדרות העובדים: ראובן שרי (שרייבמן)¹⁴³, משה ברעם¹⁴⁴ ואברהם ארסט. חברים אלה, בהיותם מושרשים בירושלים ומסורים לעניין הגנתה, סייעו לי בהרבה לקידום ארגון ה'הגנה' והרחבתו. לעזר רב היה לי גם מפקד הש"י המחוזי – חיים בן-מנחם¹⁴⁵. היה זה סניף מפותח אשר שלוחותיו הגיעו לכל הכיוונים, והידיעות שסופקו על ידו אפשרו גם את הכוונת פעולותינו בעוד מועד."

כחודשיים אחרי שעברנו לירושלים אירע הפיצוץ במלון 'המלך דוד', אירוע קשה ביותר שהעצים את המתחים – הן בין היישוב לשלטונות הבריטיים והן בין ה'הגנה' לאצ"ל. כמובן שאבא לא סיפר לי דבר על כך, ואת כל ידיעותי אז על האירוע שאבתי מהרדיו ומהעיתון. הוא אינו מתייחס לפרשה בספרו – המחוז לא היה מעורב בתכנון ובביצוע הפיצוץ, וכנראה גם לא הודיעו לו עליה מראש. שמו אינו נזכר בהקשר זה גם בפרסומי היסטוריוני האצ"ל.

מתוך 'ספר תולדות ההגנה', כרך שלישי 'ממאבק למלחמה' (נכתב ע"י יהודה סלוצקי):
"מטעם המפקדה הארצית המשיך סנה לקיים את המגעים עם האצ"ל ולחיי. פנייה נוספת אחרונה אל מפקד האצ"ל בדבר השתיית הפעולה לימים ספורים נוספים באה מצדו של סנה ב- 19 ביולי, על סף צאתו מן הארץ. האצ"ל לא נענה לפנייה זו, ושלושה ימים לאחר מכן, ב- 22 ביולי 1946, ביצע את פיצוץ מלון 'המלך דוד'. סנה נסע לחיפה, ובצפותו שם להזדמנות לעלות על אנייה, הגיעה אליו הידיעה על פיצוץ המלון.

מתוך הספר 'הש"י של אסא לפן': "יממה וחצי לאחר 'השבת השחורה' נפגשו בתל-אביב כמה מחברי הפיקוד העליון להערכת הנזקים... הוחלט על הגברת המאבק כדי להפגין בפני הבריטים שהמבצע הגדול נגד היישוב לא מרתיע את תנועת המרי העברי. בפגישה הזאת הוחלט כי הפלמ"ח יפשוט על מחסני הנשק בבת-גלים,

¹⁴³ **ראובן שרייבמן** (1903-1989) היה לפני קום המדינה חבר מעצת העירייה, ולימים – נציב שירות המדינה. עם אחת מבנותיהם של ראובן ואניטה, חווה שרי-סקלס, למדתי והתיידדתי באקדמיה למוסיקה.

¹⁴⁴ **משה ברעם** (1911-1986) היה מזכיר מועצת פועלי ירושלים. לאחר קום המדינה היה ח"כ וב-1977 – שר העבודה. אחד מבניו הוא עוזי ברעם, שהיה אף הוא ח"כ ושר בממשלת ישראל.

¹⁴⁵ **חיים בן-מנחם** היה, לאחר קום המדינה, המנכ"ל הראשון של דואר ישראל.

שעל-פי ידיעות הש"י אוחסנו בהם כלי הנשק שהוחרמו ביגור. נקבע, כי במקביל יבצעו האצ"ל והלח"י שתי פעולות חבלה בירושלים: האצ"ל יפגע במשרדי המזכירות הראשית של ממשלת המנדט במלון 'המלך דוד', והלח"י - במשרדי הממשלה ב'בניין האחים דוד' הסמוך למלון. הרעיונות לפעולות האלה הועלו עוד לפני "השבת השחורה" בפני ועדת הפעולות של תנועת המרי העברי (שכללה נציגים מכל המגזרים הפוליטיים של היישוב)... אז נדחו הפעולות מתוך שיקולים מדיניים, ועתה הן אושרו. יש לציין כי העיקרון הבסיסי שהנחה את תנועת המרי נשאר בתוקף גם לגבי הפעולות האלה: **יש לעשות המקסימום כדי למנוע אובדן חיי אדם**. אולם הפעולות לא נראו מוצדקות לד"ר חיים וייצמן, יו"ר הנהלת התנועה הציונית, ובהתערבותו ניתנה הוראה להשעות את ההכנות¹⁴⁶. במחאה על כך התפטר מתפקידו הרמ"א, משה סנה¹⁴⁷.

... ב-22 ביולי פוצץ האצ"ל את מלון 'המלך דוד' באמצע היום, בשעה שהמשרדים המו אדם. בהתפוצצות נהרגו תשעים ואחד אנשים וכארבעים נפצעו. בין ההרוגים היו בריטים, ערבים ויהודים."

מתוך 'ספר תולדות ההגנה': "פיצוץ מלון 'המלך דוד' זעזע את הציבור... הפעולה ותוצאותיה הביאו תדהמה ומבוכה בפיקוד העליון של ה'הגנה'. האצ"ל ביצע את הפעולה למרות הדרישה להשהיה... הוא אף לא שאל כמה זמן תארך ההשהיה, אף לא הודיע ל'הגנה' על מועד ביצוע הפעולה ולא תיאם עימה כל סידורים ביטחוניים בקשר למה שהיה עלול להתרחש בעקבות הביצוע. העמדה השלילית של הפיקוד העליון של ה'הגנה' כלפי פעולת מלון 'המלך דוד', שבוצעה בניגוד לדרישת הרמ"א להשהותה, נעשתה חמורה שבעתיים מחמת טענתו התקיפה של הרמטכ"ל בפועל, יצחק שדה, כי האצ"ל גם לא ביצע אותה בשעה שאושרה על ידו, בטרם החליטה הוועדה על הפסקת הפעולות... מפקד-הפעולה מטעם האצ"ל טען כי התכנית הייתה מיוסדת על הכנסת חומרי-נפץ לבית-הקפה, דבר שהיה אפשרי רק בשעות-העבודה במשרדים, כשהקפה מתרוקן מאורחיו."

אל פעילות הארגונים הפורשים בירושלים בהמשך התייחס אבא בטיטה לספר: "לצערי נאלצים היינו, בפעולותינו הענפות שהלכו והתפתחו בירושלים, להיזהר מפני הבריטים ומהערבים, אלא גם לדאוג לכך שעבודתנו לא תופרע על ידי ארגוני הפורשים. העברת מרכז פעילותם בתקופה זו נגד אובייקטים של האנגלים לירושלים סיכנה לא פעם מחסנים, מקומות אימון וחברים שלנו. בדרך-כלל

¹⁴⁶ וייצמן היה משוכנע כי המשך הפעולות המזוינות נגד השלטון כמוהו כהכרזת מלחמה על בריטניה, העלולה להביא חורבן על המפעל הציוני. הוא תבע תשובה מידיה והודיע כי אם תידחה דרישתו יתפטר מיד מתפקידו כנשיא ויפרסם ברבים את נימוקי התפטרותו.

¹⁴⁷ סנה נשלח לפאריס, למושב הנהלת הסוכנות היהודית שבו תוכרע מדיניות המאבק. במקומו מונה, באופן זמני, זאב פיינשטיין (שפר), שהוחלף ביוני 1947 ע"י ישראל גלילי.

הסתפקנו בפעולת הסברה מקפת בין החברים שלנו, ולעתים - במלחמת כרוזים (הדבקה והורדה). לעתים רחוקות צריך הייתי להתרות בהם לבל ירחיקו לכת בפעולות מסוימות. כרגיל הייתה התראתנו מספיקה, והתנגשויות ממש היו נדירות ביותר. כך קרה כשאחד מחברינו נחטף על ידי האצ"ל. כשקיבלתי את הידיעה על כך, שקלתי מה יכול להיות מקום המחבוא שאליו הועבר האיש, ואז שלחתי יחידת חיי"ש לערוך סריקה יסודית בבית מסוים שחשדתי שהוא עלול להיות מקום סתר בו כלוא חברנו. אנשי היחידה שהגיעו למקום דפקו בדלת, וכשלא נענו – פרצו בכוח ומצאו בחורה עם אקדח בחדר ריק. הם הבחינו שם בכיור ומעליו מראה, וכשהורידו את המראה התגלה פתח לחדר חשוך ובו, מאחורי סורג כלוא חברנו. כשזה קרה - תגובתנו הנמרצת מנעה מהם את הרצון להסתבך אתנו שוב".¹⁴⁸

על הנזק הרב שגרמו פעולות הארגונים הפורשים כתבו, בשפה בוטה למדי, דומיניק לאפייר ולארי קולינס, בספרם 'ירושלים, ירושלים' (O Jerusalem)¹⁴⁹:
"בעוד הסוכנות היהודית, המייצגת את רובו של היישוב העברי, חותרת אל מטרותיה בדרך של משא-ומתן והבלגה, פנו הארגון (אצ"ל) והפלג הקטן שיצא ממנוף לוחמי חירות-ישראל (קבוצת שטרן) אל הרובה. הם לא נרתעו מרצח וטרור להשגת יעדיהם. סמלם היה רובה מונף אל-על ואגרוף קפוץ וסביבו הסיסמה "רק כך". בדרך הגשמתה של שבועה זו כבר התיזו עליה את דמם של למעלה משלוש-מאות קרבנות, רובם חפים מפשע כאותם תשעים ערבים, יהודים ובריטים שהרגו במבצע המפורסם ביותר, פיצוץ האגף של מלון המלך דוד, ב-22 ביוני 1946; הם זיעזעו את העולם ועוררו פלצות ביישוב העברי בתלותם שני סרג'נטים בריטיים, שאחר-כך טמנו מוקשי-מגע בגופותיהם, כתגמול על ההוצאה להורג של אחד מאנשיהם. פעולותיהם היו אחראיות במידה רבה לרגשות האנטי-יהודיים שחילחלו בכוחות הבריטיים בארץ-ישראל...
בעקבות פיצוץ מלון 'המלך דוד' החלו הבריטים בהחרמת חנויות ומשרדים בבניינים בהם היו יעדים בריטיים כדי למנוע התקפות דומות. הם פינו בעלי חנויות ועסקים יהודים ממגרש הרוסים ומרחוב יפו הסמוך, והקימו מתחם צבאי מבוצר ומגודר סביב משרדי הממשלה שלהם בירושלים. המתחם הזה, שכונה באירוניה 'בווינגראד' (זכר לסטלינגראד), שכלל את בניין ג'נרלי ובניין בנק לאומי, שהיו מבנייניה הגבוהים של ירושלים, ופגע קשות בתחבורה, במסחר, בכלכלה ובמינהל בעיר.

¹⁴⁸ אינני אם קטע זה הושמט מפאת אי-רצונו של אבא לפרט בנושא ה"עדין" של יחסיו עם הפורשים, או שהיה זה העורך (יוסי ארגמן) ששכנע אותו לוותר עליו.

¹⁴⁹ תרגום אהרן אמיר, ספריית 'מעריב' 1972. לפי המו"ל: "לצורך כתיבת הספר נעזרו המחברים במחקר שערכו במשך חמש שנים שכלל, אלפי ראיונות, ובדיקה של מסמכים הזמינים לציבור והומר רלוונטי אחר".

בין ניירותיו של אבא מצאתי טיוטת דו"ח מצב מתאריך 13.4.1947, שהוגדר כ"סודי":
"יהושע¹⁵⁰ - שנה בירושלים. גדנ"ע 1000. קצין יהודה בן-דוד (היה קצין נוער
בת"א), עומד ללכת בשליחות בגולה. יש גדוד לומד 250, גדוד עובד 380, גדוד דתי
380 (מהם הרוב לומדים). המפקד זאב גרייזמן (דתי) – בבתי ספר דתיים
ובשכונות. יש ועדה דתית לחיול (ליבוביץ, במברגר, בלומברגר, בן-ששון). הוקמה
עכשיו גם ועדה לחיול בעדות המזרח. השפעת אצ"ל בב"ס לא גדולה. השפעתם
יותר גדולה בקרב גילים צעירים, שבתוכם אנו לא עובדים. גם בקרב עדות המזרח
השפעתם יותר גדולה.

חג"ם לומד מקיף 250 נער. מסדרים עכשיו חג"ם עובד, בשיעורי ערב, בנוער
עובד, בב"ס ברנדייס. בוועד הפועל יש קרן מרכזית לחג"ם עובד. ההסת' מיסדה
מועדונים לנוער בשכונות שונות, וגדנ"ע שולח אנשים למועדונים אלה. בזמן
האחרון חיילו נוער בעיר העתיקה. יש קושי במדריכים, בקיץ שעבר סודר קורס
לשישים צדריכים, קורס שני סודר לעשרה. עכשיו מסדרים קורס למדריכים של
נוער עובד – 15 איש.

בח"ש 3 פלוגות, 550 איש, כולם מירושלים. המפקדים מֶרְט (אפרים לוי, פפי,
ישראל פונט). יש תסיסה בחי"ש לרגל חוסר הפעולה. התקיימו אימונים מרכזיים
5-7 ימים רצופים, איש עולה 50 גרוש ליום. שעות האימון הרגילות 20 שעות
בחודש. יש עכשיו קורס של מ"כ – 20 בחור בחודש ימים. 60% מהחי"ש קיבלו
כבר אימון מלא. קציני צבא שהשתתפו בקורס של מ"כ לא היה להם מה לשנות,
מלבד הערות קלות.

בח"ס יש רק מסגרת של מפקדים לעמדה, אזור, קטע, ופלי"מים שמקבלים
אימון קרוב לחי"ש, רק בפלי"מים יש טוראים. במסגרת זו יש 350 איש, מהם 120
פלמים. הטוראים הוותיקים הועברו לרזרבה – והשאירו רק מפקדים בפלמים
מגיל 25 עד 30. הסידור הזה ישנו רק בירושלים, ויהושע כבר מצא אותו. הוא לא
טוב – כי אין ציבור שאפשר להגיע אליו – מאמנים את החי"ם 3 שעות פעם
בחמישה שבועות. מתחילים לארגן עכשיו גם המילואים. (ירושלים מחולקת ל-
14 אזורים). התחילו מהמפקדים של המילואים – גייסו 100 איש, כמעט כולם
נענו. הם יהוו יסוד להחייאת המילואים. במילואים, לפי הרשימות, יש כ- 600
(! ?). מ- 1000 תלמידי האוניברסיטה רק כ- 200 הם בארגון. במשך שנים הייתה
הזנחה. יש גם **קלט** – 3 פלוגות, כ- 200 איש (או 250) – פה מכינים טירונים לחי"ם
ופה מעבירים אותם למפקדי האזורים, בקלט נמצאים 8-9 חודשים, ומקבלים
120 שעות לימוד. הקשיים – חוסר מדריכים, חוסר מקומות אימון. ציוד יש
לחי"ש בקלט. קצין הסברה פה – רפאל קרניבד (הוא בעל תואר). עושה ההסברה
אליעזר פטקין. יש לשכת הסברה מחוזית (רפאל ואליעזר), יש לשכת הסברה

¹⁵⁰ כנראה כינוי לעצמו.

לנוער - אליעזר פטקין (מורה). על ידו 6 מסבירים. בכל גדוד ופלוגה יש מסביר. יש אחראי בקלט – הסברה יותר יסודית. בכל פלוגת חי"ש יש איש הסברה – לרוב מורה (או פקיד).”

על הקמת 'משמר-העם', כתב אבא בנייר אחר:

”במשך כל שנת 1947 עשינו בירושלים כל מאמץ אפשרי לגייס כל מי שניתן: לגדודי הנוער, חיל משמר וחיל השדה. עשינו מאמצים לחדור לשכונות ולעדות השונות, עם זאת חשנו שאין זה עדיין הכל, שישנן עוד שכבות שטרם גויסו למאמץ ההגנתי ולמלחמה ההולכת וקרבה. אז החלטתי על צעד מיוחד: הקמת חיל חדש, נוסף, שדוגמתו, דומני, טרם הייתה עד אז במערכת ה'הגנה'. בשיתוף אמיץ עם ועד הקהילה הוכרז ב- 15 לספטמבר 1947 על הקמת "משמר-העם" בירושלים. על ההודעה על הקמת החיל וקריאה לגיוס לשורותיו חתמו נציגי ועד הקהילה, ומודעות בחתימתם פורסמו באופן גלוי בחוצות העיר. המטרה והמבנה כאילו של הג'א (הגנה אזרחית), ולמעשה חיל נוסף מוסווה היטב, לגאלי לגבי השלטונות, עמד מעתה לרשות מפקדת ה'הגנה' של ירושלים. לראשות החיל החדש מינית מפקדה מיוחדת מ"טובי" ונכבדי ירושלים: רחל ינאית בן-צבי, עו"ד צבי שוורץ ואליהו פייטלזון - שלושתם, כמובן, היו פעילי ה'הגנה' בירושלים במשך שנים רבות. כמפקדו של 'משמר העם' קבעתי את זאב אפשטיין (אבנת), מטובי המפקדים בעיר.

וכך מסופר בקובץ 'חיל משמר-העם בירושלים', שיצא לאור ב- 1984, על הקמת משמר העם: ”במחצית ספטמבר 1947 נוסד והוקם חיל 'משמר העם' לפי הוראה של מפקדת ה'הגנה' בירושלים. על חיל זה הוטל לשמש זרוע גלויה של ה'הגנה', שפעלה במחתרת, ולפעול גלויות בתוך היישוב היהודי, שמנה מאה אלף נפש בקירוב, לשם ארגונו וליכודו לקראת הקמת המדינה. הביצוע הוטל על קבוצת 10 מפקדים משורות ה'הגנה', שעליהם היה לארגן את החיל החדש במתכונת צבאית, לעמוד בראשו ולמצוא את מפקדי יחידות המשנה בין המתגייסים. מסיבות חוקיות הופיעו מודעות הגיוס מטעם ועד הקהילה של יהודי ירושלים. בכרוזים הראשונים אל היישוב היהודי בירושלים אנו קוראים:

משמר העם

זו השעה לכל יהודי ויהודית להתגייס למשמר-העם כדי לחזק את הביטחון ואת הסדר בעיר. תחנות הרישום פתוחות כבר כל יום (מלבד ימי שישי ושבת) בשעות 6 עד 8 בערב. קום ותן כתף לצרכינו! אף אחד בל ייעדר!
ועד הקהילה העברית בירושלים

תחנות הגיוס נפתחו במקומות ציבוריים בכל חלקי העיר, כגון בתי-ספר ובתי-כנסת וכדומה. ההיענות הייתה רבה מאד. תוך שניים-שלושה חודשים נרשמו אלפי גברים ונשים, נוער ומבוגרים. התנהלה הסברה נרחבת באספות בכל שכונות העיר, בהן הוסברו מטרות 'משמר העם' ותפקידיו לקראת הסכנות המאיימות על היישוב בגלל פיזורו ותלותו במים ומזון המובאים מן החוץ בדרכי קשר ארוכות, העוברות בתוך שטחי אוכלוסייה עוינת. בהתחשב בשוני והגיוון בין חלקי היישוב העברי בירושלים, שהיה מפולג לעדות ולכיתות¹⁵¹, ליישוב ישן וחדש ואף פורשים למיניהם, הייתה ההתגייסות הנלהבת הישג רב רושם".

החיל חולק לחמישה חבלים – תואמים לחמשת החבלים של החי"מ. בתקופת התארגנות זו העביר 'משמר-העם' באופן שיטתי את הצעירים בשורותיו לשורות ה'הגנה': את הצעירים ממש לחי"ש ואת המבוגרים יותר לחי"מ. ב'משמר-העם' המשיכו לשרת אלו שבגלל בריאותם או גילם (מגיל 45 ומעלה) לא התאימו לתפקידים קרביים, וכן בעלי התפקידים הבכירים והמיוחדים. שילובם של אנשי 'משמר העם' בחבלים ובאזורים ושיתופם בפעולות יחידות ה'הגנה' בשטח, הפכה אותם למעשה לחיל ארגוני נוסף של ה'הגנה', ותרומתם הייתה ניכרת לכושר העמידה של היישוב הירושלמי על כל רבדיו, שכבותיו ועדותיו בהפגזה ובמצור."

בחופשת הקיץ, כחודש לאחר הפיצוץ במלון 'המלך דוד', יצאה זיוה לקורס מ"כים של ה'הגנה' בקיבוץ רוחמה, ובאמצעו של אותו קורס הטיל כוח בריטי של כאלפיים חייל מצור על רוחמה ועל הקיבוץ השכן, דורות. במשך שישה ימים היו חברי הקיבוץ סגורים בחדריהם והחיילים ערכו חיפוש ברוטאלי והרסני אחרי נשק, אך העלו חרס בידם. כליאה משותפת זו הביאה להידוק היחסים עם פיניק ואזה ומשפחתו.

פנחס (פיניק) ואזה ויצחק שדה 1948

זיוה בעיינות 2.1947

¹⁵¹ לגבי פילוג היישוב היהודי בירושלים לעדותיו השונות, מצאתי ברשימותיו של אבא את נתונים סטטיסטיים לשנת 1939: מתוך כ- 75,150 התושבים היהודים היו אז (במעוגל למאות) כ- 38,000 אשכנזים, 10,000 ספרדים, 5,800 עירקים, 5,600 פרסים, 4,200 קורדים, 3,600 תימנים, 2,400 מערבים (צפון-אפריקאים), 1,900 סורים, 1,900 בוכרים, 1,000 גורג'ים. בשנת 1947 היו כבר בעיר כ- 97,000 תושבים יהודים – כ- 15% מהיישוב היהודי בארץ.

ב-21.9.1947, מפרט נייר עבודה תמציתי של אבא ("סודי"):

בגדנ"ע ירושלים 3 גדודים 1,008 איש (41% מעדות המזרח), חי"ש 725, חי"מ 479, 200 בקלט, 200 מילואים לחי"מ. (בחיי"ש 100 מ"כ, 7 מ"מ, 2 מחלקות דתיות – בנוער – 1/3 דתיים). באוניברסיטה 3 מחלקות חי"ש – יש מחלקה אחת שהשלימה חוקה. רמת אימונה (מלבד סבילות) לא נופלת מרמת החטיבה. היו באימונים 600 שעה.

להגנת העיר דרושים 1,400 חי"מ (חיילי בריגדה יש פה 120, בטיפול כ-40). לסביבה יהיו דרושות 9 מחלקות חי"ש – נוסף לכוחות המקומיים. בנקודות יש 1,300 חי"ים (בהם 120 קיבלו אימון חי"ש). בירושלים יש 4,000 בני גיל 18-25, בעיר 100,000. הייתכן שירושלים תיתן 2,000 לחי"ש ימי אימון? פה נותנים לאיש חי"ש, בעד יום אימון, כלכלה בסך 35 גרוש.

דרוש 18 מק(לעים), יש 7+2. 167 תת(מקלעים), יש 67. 364 רוב(ים), יש 119+192. 454 קטנים (אקדחים), יש 233 – כל זה לחי"ים (הגנה). לחי"ש יש 1 מק, 35 תת, 120 קטנים – דרושים לכל פלוגה (יש 4 פלוגות) 7 מק, 42 תת, 80 רוב, 26 קטנים."

בירושלים התגוררו כמה בני משפחת קלוזנר, קרובי משפחתו של אבא. בנוסף ל"דוד יוסף", בן-דודה של אמו, שהתגורר בשכונת 'תלפיות' הרחוקה, היו גם בן-דודו, ישראל קלוזנר, אשתו שרה וילדיהם יקיר וסיגלה, שגרו בקריית שמואל הסמוכה¹⁵², ובת-דודתו רבקה יעקובי, בעלה אליהו ובנותיהם ברוריה ודליה, שגרו ב'בית המעלות' שבמרכז העיר¹⁵³. אך הפעילות האינטנסיבית בענייני ה'הגנה' לא השאירה זמן פנוי לקשרים המשפחתיים, ואינני זוכר ביקורים או פגישות עם בני המשפחה.

לעומת זאת, כלל החוג החברתי המצומצם של ההורים כמה ידידים ותיקים מהעבודה בש"י, ובהם זאב והניה שרף, שגרו אף הם בקריית שמואל ושכנם נקרא בשם קלונימוס – כמו המורה לכינור שלי בהרצליה (מאז ועד היום לא פגשתי בקלונימוס שלישי)¹⁵⁴, וחיים ואווה בן-מנחם שגרו ברחביה.

¹⁵² יקיר וסיגלה הם ילודי שנות הארבעים. סיגלה נישאה לשלמה מילוא (1941-2018), טייס חיל-האוויר לשעבר ומי שהיה מנכ"ל התע"ש בשנים 1995-2000.

¹⁵³ ברוריה (1927-2018) הייתה נשואה לאברהם הולצר. דליה, ילידת 1940, נישאה ליהושפט הראל. ¹⁵⁴ זאב שרף (1906-1984) היה מזכיר הממשלה הראשון, ולימים גם שר התמ"ס ושר השיכון.

בדירתנו היו מבקרים גם אנשי ציבור פעילי 'הגנה' בירושלים ונשותיהם, כמו משה וגראציה ברעם, וראובן ואניטה שרייבמן (שרי). על באי הבית נמנו גם אנשי פיקוד ה'הגנה' בירושלים ועוזריו הקרובים של אבא. ביניהם היו קצין המנהלה של מטה המחוז משה אורבך¹⁵⁵, קצין התכנון מיכאל פליקס (דורון)¹⁵⁶, מפקד הגדנ"ע בירושלים יהושע אריאלי (לבלי)¹⁵⁷, ועוד.

ההתפתחות המדיניות והצבאיות רדפו זו את זו והמתיחות הלכה וגברה. בעקבות המשך המתקפות של האצ"ל והלח"י עליהם, הקימו הבריטים בפברואר 1947 מספר אזורי-ביטחון נוספים: אזור-ביטחון A שכלל את אזור המושבה הגרמנית ותחנת-הרכבת. אזור-ביטחון B שכלל את אזור מלון 'המלך דוד' ובניין ימק"א, 'טרה סנטה' וחלק משכונות טלביה ורחביה. אזור-ביטחון C בצמוד לבווינגרד, ואזור-ביטחון D שכלל את אזור מחנה "שנלר". ב-1 במרץ פוצץ האצ"ל את מועדון-הקצינים בבית גולדשמיד שלייד בנייני-הסוכנות, לא הרחק מהגימנסיה. בהמשך החודש הוכרז "מצב צבאי" בתל-אביב ובחלקים מירושלים. ב-6 במאי חטפו ורצחו חיילים בריטים את הנער אלכסנדר רובוביץ' שהדביק ברחוב כרוזים מטעם לח"י. ביוני הגיעה ארצה ועדת-הבדיקה של האו"ם.¹⁵⁸

¹⁵⁵ אלוף-משנה **משה אורבך** (1904-1962), חניך 'השומר הצעיר' בלודז', הצטרף ל'הגנה' בירושלים עם בואו לארץ בגיל 21. במאורעות 1929 שירת כמפקד-פלוגה. היה פעיל מאד ועשה רבות להגנת-העיר בכלל. מילא תפקידי הדרכה ופיקוד במחוז. כשהמחוזות חולקו לחבלים היה לאחד ממפקדי-החבלים הראשונים במחוז. בצה"ל היה ראש אג"א כשירושלים נמצאה תחת ממשל צבאי. שירת בחיל-האוויר כמפקד-כנף. החל מ-1955 ניהל את המחלקה להנצחת-החייל במשרד-הביטחון. בתו מינה, ילידת 1929, שהייתה מיוודת עם אחותי זיוה, שימשה בשנים הראשונות למדינה במזכירה של דוד בן-גוריון.

¹⁵⁶ **מיכאל פליקס-דורון** (1909-1999), יליד פראג, הרשים אותנו בחוש ההומור "הצ'כי" שלו. ביוזמתו ובאמצעות אחיו, אוריאל, יצר בן-גוריון את הקשר עם יאן מסריק, שהניב את עסקת הנשק עם צ'כוסלובקיה.

¹⁵⁷ **יהושע אריאלי (לבלי)** (1916-2002) נולד בבוהמיה למשפחה ציונית-סוציאליסטית. לאחר העלייה לארץ ב-1931 למד חקלאות בבן-שמן. החל מ-1937 למד מוסיקה, פילוסופיה והיסטוריה באוניברסיטה העברית ונכנס לשורות ה'הגנה'. ב-1940 התגייס לצבא הבריטי, וב-1941 נשלח ליוון ושם (ביחד עם יצחק בן-אהרן) נפל בשבי. עם תום המלחמה לאחר השחרור היה מ"פ ב'הגנה', והיה גם שומרו האישי של בן-גוריון, עד שמונה כמפקדו הראשון של הגדנ"ע בירושלים. לאחר המלחמה המשיך בקריירה האקדמית והיה מבכירי ההיסטוריונים של העת החדשה באוניברסיטה העברית. לאחר מלחמת ששת הימים היה ממייסדי התנועה לשלום וביטחון. היה ממייסדי אוניברסיטת חיפה והרקטור הראשון שלה. ב-1993 הוענק לו פרס ישראל.

¹⁵⁸ כדאי לזכור את הפרופורציות: לקראת הקמת המדינה מנתה ה'הגנה' בארץ קרוב ל-50,000 חברים, כשבאצ"ל היו כשלושת אלפים איש ובלח"י כאלף...

בספר 'ההגנה בירושלים'¹⁵⁹ מספר אבא על ההכנות לקראת החלטת האו"ם: "קשה מאוד הייתה השמירה בשכונות המעורבות שבהן גרו היהודים והערבים גם יחד. לשם כך הוקמה מחלקה מיוחדת בפיקודו של מרדכי גזית¹⁶⁰. לא ניתן להעמיד מערכת עמדות רצופה. בשכונות אלה הכשרנו קבוצות פל"מ (פטרולים למקומות) לפעילות בעת הצורך. ממשוחררי הצבא (הבריטי) הרכבנו יחידה מיוחדת. הרחבנו את מסגרת המפקדים. שלחנו אנשים להכשרה לקורסים ארציים, ובירושלים הרבינו באימוני חברים, מבין משתתפי בית-הספר לדיפלומטים, סטודנטים מחוץ לירושלים, במקומות הקבועים מחוץ לעיר. נפלאה הייתה מסירותם של בני-הנוער כמקשרים, כעוזרים במודיעין, וכעתודה לחטיבות מבוגרים. נערכנו לקראת הכרזת האו"ם ולרשותנו כמה מאות פעילים. ידענו מה תהיה התגובה הערבית. כבר ב- 29 בנובמבר הגיעו הידיעות הראשונות על אי-שקט בארץ. הוכרזה שביתה כללית של שלושה ימים בארץ, ומצדנו הכרזנו על מצב חירום, על כוננות בכל השכונות, הרובע היהודי בעיר העתיקה ובאזור מחוץ העיר – לכל העלול להתרחש. מצווים היינו במיוחד לדאוג לתחבורה בתוך העיר ומחוצה לה."

על תפקידי החברות בבניית ותפקוד מערך ה'הגנה'. מספרות בספר כמה מהן: רחל ינאית¹⁶¹: "מראשית ימי ה'הגנה' מילאה החברה תפקיד חיוני ביותר בשורה. היא נשאה על גופה כלי נשק – אקדחים, כדורים ורימונים. לשם כך הכינו החברות חלקי לבוש מיוחדים – "חזיות" ו"חגורות בטן" שבהן הטמינו את הכלים באופן שקל היה לשלוף אותם בשעת הצורך ולמסרם לידי החבר. אף הן בעצמן אומנו לשימוש בכלים. אם כי עיקר פעילותי היה במפקדה, במועצת המפקדים ובוועדות השונות כגון ועדה לקבלת חברים, ועדה לבירורים וכדומה. התלוויתי לחברות וכמוהן הייתי עונדת על גופי את הלבוש המיוחד ויורדת יחד איתן לרובע בעיר העתיקה או לנקודות-הספר בערב כל גיוס. השלטון הבריטי לא פסק מחיפושי הנשק, לא חדל ממאסרים, ותפקיד החברה היה להעביר את הנשק מנקודה לנקודה כאשר נשקפה סכנת חיפוש הנשק... אני נזכרת שלרמת-רחל הייתי מביאה מדי פעם מזוודה קטנה מלאה נשק דווקא במונית של נהג ערבי. הוכח הדבר שבנהג ערבי לא יחשוד שוטר בריטי... בהקפדה יתרה היה נבחר החבר לשורה, ויותר מזה הקפידו על בחירת החברות, כי רבה ואחראית הייתה פעולתן וברוכה הייתה השפעתן על החברים..."

¹⁵⁹ 'ההגנה בירושלים' – עדויות וזיכרונות מפי חברים', כונסו ונערכו בידי רחל ינאית, יצחק אברהמי וירח עציון. הוצאת ארגון חברי ה'הגנה' בירושלים, בהוצאת 'קריית ספר', ירושלים 1975.

¹⁶⁰ מרדכי ("מוטקה") גזית (1922-2016), לימים מהבולטים באנשי שירות החוץ של מדינת ישראל.

¹⁶¹ רחל ינאית בן-צבי (1886-1979), אשתו של הנשיא השני יצחק בן-צבי, הייתה אגרונומית, סופרת ומחנכת, ומהפעילות המרכזיות בתנועת העבודה וב'הגנה'.

רחל צברי¹⁶²: "אחרי הכרזת החלוקה הציע לי המפקד ישראל עמיר להיות בין ה"מסתערבים". אך אמרתי שאני יודעת רק את הדיאלקט היפואי, ולתפקיד זה יש להכיר את הדיאלקטים האחרים. הסכמתי לעבוד בש"ר (השירות הרפואי) וכיוונו אותי ל'מגן דוד'. בתחילה היו רק 28 חברות... עד הפסח היו לנו כבר כ- 500 חברות. היינו קשורות עם כל הנקודות בירושלים ועם העיר העתיקה והסביבה. צירפנו אלינו קבוצה של 50 בחורים ונתנו לנו ציוד רפואי..."

אווה בן-מנחם: "מלבד העברת נשק הייתי מעבירה גם דואר סודי חשוב בעיר וגם מירושלים לתל-אביב. זכורתני שבאחת הנסיעות לתל-אביב נעצרה המכונית על ידי שוטרים בריטים, שציוו על כולם לצאת על מנת לערוך חיפוש בחפצי הנוסעים. אמרתי שאני הרה והעמדתי פנים כמרגישה ברע ואיני יכולה לצאת מהמכונית, וכך ניצל הדואר החשוב... בדירתי היו מכשירי האזנה לתחנות ערביות וכן היינו קשורים בטלפון למוסדות רבים. מדי פעם היו נערכים אצלנו חיפושים. בימי ההפגנות קיבלתי הודעה שבעלי נאסר ונאלצתי לסדר "סליק" מאולתר. השכבתי את אמי במיטה כחולה רצינית ושמתי לתוכה את כל "דברי הטריפה". כשבאו לחיפוש והפכו ממש את כל הבית לא העזו הטרידה, וכך לא מצאו דבר.

פעם עלה בדעתנו לארגן לצורך העברת נשק למרכז המסחרי קבוצת נשים, שקראנו לה "הגבירות בפרווה", ביניהן נשי רופאים, מנהלים ואחרים. פניתי לאחת ממכרותי וביקשתי לזמן מספר נשים מאלו לפי רשימה, שתבואנה לבושות בהידור. ואכן הן הופיעו אלגנטיות ביותר. לפגישה באתי עם צפ¹⁶³ והסברנו את הנדרש מהן ומדוע בחרו בהן דווקא, ואם מישהי פוחדת מוטב שלא תלך. לשם הפגת הפחד הסברתי להן ביחד לרימונים, שכל עוד אין מוציאים את הניצרות לא יקרה מאומה... הן מילאו את המשימה בנאמנות רבה."

¹⁶² רחל צברי (1909-1995), בת למשפחה תימנית, הייתה בקבוצת הבנות הראשונה של ה'הגנה' (ביחד עם אמא רבקה) ומהמסתערבות הראשונות בארגון. היא הייתה האישה הראשונה ממוצא מזרחי שנבחרה לכנסת. בפועלה הציבורי עסקה בחינוך, דת ומדינה ובקידום זכויות הנשים.

¹⁶³ המהנדס רב-הפעלים מאיר ביץ (רבינוביץ') (1917-1979) עלה עם הוריו מרוסיה ב- 1929 והצטרף ל'הגנה' ב- 1932. ב- 1939 החל ללמוד הנדסה בטכניון. מ- 1941 היה מפקד בפלמ"ח. בראשית מלחמת העצמאות פיקד על ימין משה, וזאת בנוסף לתפקידים אחרים: אחראי על אספקת המים בירושלים הנצורה, מתכנן שדות התעופה בעיר ועוד. ממפתחי הנגב וממתכני תעלת הימים, ועוד ועוד... גם אחיו "מישקה" (מיכאל) רבינוביץ' (רותם), שהיה – עד כמה שזכור לי – מפקד הגדוד שלנו בחג"ם, היה דמות ידועה לתהילה בירושלים, כפי שכתב מאיר שלו: "אבא שלי סיפר שמישקה לא רק חזק, אלא גם אמיץ וגיבור, ושירושלים חייבת לו חוב גדול מימי מלחמת השחרור - הוא שעצר את הלגיון הירדני במעבר מנדלבאום, בירייה מדויקת אחת ביפאטי שלו."

רחל ינאית

רחל צברי

על העברת הנשק ל"סליקים" באמצעות הנשים מסופר גם בספר 'ירושלים, ירושלים':
"בירושלים, כבכל מקום אחר, היה המחסור בנשק גורם משתק. אוצר הנשק של
ירושלים, הקטן עד לחמלה, הוטמן בשני תריסרי "סליקים" פזורים ברחבי העיר,
שמקומות הימצאם היו ידועים לאיש אחד בלבד מעוזריו של מפקד ה'הגנה'
בירושלים, ישראל עמיר – המומחה שלו לנשק, מהנדס תימני מעובדי הדואר.
חברות ה'הגנה' בירושלים היו מעבירות את כלי-הנשק ממקום למקום, חלקיהם
תחובים לתוך חזיות או חגורות-גרביים, או קשורים ברצועות בין רגליהן. מספר
האנשים היה גדול ממספר כלי הנשק, ולפעמים נדמה היה כי סוגי הנשק מרובים
לא-פחות ממפעיליו בכוח".

בספרם מתייחסים לאפייר וקולינס גם לתגובת הארגונים הפורשים להמלצות ועדת
האו"ם: "הארגון ראה בחלוקתה של ארץ-ישראל בידי האו"ם ביתור פסול של
המולדת הגדולה שאליה שאפו. על הכל גינו את בינאום ירושלים, שעליה הצהירו
כי "הייתה ולעולם תהיה בירתנו".... הם גמרו אומר להרוס כל תקווה לבינאום
העיר על-ידי פעולותיהם שם... "

במאי 1947 נפתחה שלוחת ש"י-חו"ל בפריז וחיים בן-מנחם, שעמד בראש הש"י
בירושלים כמעט שש שנים ועבד עם אבא במשך כך אותה תקופה, נשלח לעמוד בראשה.
על מה שקרה בסניף הש"י בירושלים לאחר נסיעתו של בן-מנחם, ועל היחסים בין מפקד
הסניף למפקד המחוז כתב אסא לפן:

"הנהלת הסניף נחלשה עם יציאתו של חיים בן-מנחם לאירופה, והוא הוחלף
לתקופה קצרה על-ידי דוד מירון (ראש המחלקה המדינית בש"י ירושלים)...
בתקופתו היה מחדל רציני: כאשר התמנה ישראל עמיר למפקד אזור ירושלים
הוא בנה את הארכיון המרכזי של הש"י בהר הצופים. מדי פעם העבירו לשם
חומר שהצטבר תוך כדי העבודה בסניף העירוני. החומר הועבר להר ואל אחד
מבנייני האוניברסיטה כשהוא מוסתר באחת המכוניות בשירות, שנסעו אליה
דרך השכונות הערביות בליווי משמר בריטי. המשמר הזה ערך במכוניות

חיפושים, כדי לוודא שאינן מובילות נשק. בקיץ 1947 גילה חיפוש בריטי באחת המכוניות את חומר הש"י, שלא הוסתר כראוי, והחרים אותו. בהשפעת הסוכנות טושטש העניין, אך החומר נותר בידי הבריטים, ולא ידוע לאן הגיע ואיזה שימוש נעשה בו. יש להניח כי הפרשה הזאת השפיעה על ההחלטה להחליף את מירון ביצחק לוי ("לויצה"), שמונה לתפקיד בספטמבר 1947...

לויצה מונה לתפקידו על ידי איסר בארי¹⁶⁴ ודוד שאלתיאל. על פי עדותו, לא קיבל מהם הדרכה מוקדמת בתורת המודיעין... לויצה היה קצין הש"י הגלילי היחיד שלא צמח בש"י. יתרה מזו, לא היה לו כל רקע מודיעיני. בעת מינויו היה בן 40, חבר 'הגנה' פעיל מאז עלייתו ארצה ב-1927, בוגר קורס מפקדי מחלקות ב-1937, מפקד נפה, סרג'נט במשטרה. הוא שירת בצבא הבריטי מ-1941 ועד סוף המלחמה, ונבחר למזכיר איגוד החיילים היהודים באיטליה. בסיום המלחמה היה פעיל בהצלת ניצולי השואה... לויצה, שמניסיונו הקודם ב'הגנה' ובצבא הבריטי היה רגיל למסגרות צבאיות ולשיטות עבודה שונות, מצא בסניף הירושלמי מבנה מטה ואופן פעילות שונים... הוא מתלונן למשל על כך שלא שותף, לפחות עד פברואר 1948, במידה מספקת בפעילות מטה המחוז של ה'הגנה'... בספרו¹⁶⁵ טוען לויצה כי "בשל הסדרי כפיפות, לא נמנה ראש הש"י על מטה המחוז". הקש"י, אכן, לא היה כפוף למפקד המחוז. עיקרון זה היה כאמור, מאושיות הש"י. עם זאת... קבע פיקוד ה'הגנה', מאז 1941, כי קציני ש"י מחוזיים - אף על פי שאינם כפופים במישרין למפקד המקומי של ה'הגנה' אלא לראש הש"י הארצי אישית - יהיו מתואמים עם המפקדים האזוריים של ה'הגנה' ויימסרו להם את הידיעות הדרושות מבחינה מבצעית. נקבע כי היוזמה מגעים האלה נתונה בידיהם, וזה היה הנוהג, הלכה למעשה, במשך כל שנות קיום הש"י בכל המחוזות... ישראל עמיר, מפקד מחוז ירושלים עד סוף פברואר 1948, היה בעבר מפקד הש"י, ולכן היה בקי בסמכויותיו. קשה להניח שלא החשיב את הקשר שבין מפקד האזור לראש הש"י.

כנגד טיעוניו של לויצה העיר עמיר, כי אינו זוכר שלויצה, מיוזמתו, ביקש להיכלל בעבודת המטה, אף כי יחס האנוש בין שניהם היו טובים. לעומתו טוען לויצה, שלא הוזמן לדיוני המטה. למעשה לא התקיימו אז דיונים כאלה, אלא פגישות בעניינים ספציפיים שבהם השתתפו רק הנוגעים בדבר. בכל מקרה, התחושה של נתק מסוים, שהיית קיימת בחורף 1947 בין קצין המודיעין למפקד המרחב בירושלים, הייתה אמיתית."

¹⁶⁴ איסר בארי (בירנצווייג) (1901-1958) עלה לארץ ב-1921 והצטרף ל'הגנה' באותה שנה. ב-1938 הפך לחבר במנגנון הקבע של "ההגנה". ממרץ 1944 עד תחילת 1945 היה מנהל התע"ש. בפברואר 1947 גויס למטה הש"י בחיפה ובפברואר 1948 מונה כראש הש"י. בש"י כונה בארי "איסר הגדול", הן מפאת היותו גבה קומה והן כדי להבדיל בינו לבין "איסר הקטן" - איסר הראל נמוך הקומה. ¹⁶⁵ יצחק לוי (לויצה): 'תשעה קבין' - ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות, הוצאת משרד הביטחון 1986.

ב- 1947 עדיין הספקנו לערוך כמה טיולים משפחתיים, רובם משולבים בתפקידו של אבא, שכמה מהם התבררו בדיעבד כביקורי פרידה לזמן ארוך. היינו בעטרות ובנווה יעקב שמצפון לירושלים. בבית הערבה ביקרנו אצל חנה, אחותו של יחזקאל פנט, ובעלה דוד קורונל (קורן) שהיה 'מוכתר' הקיבוץ והיו לו קשרים עם ערביי הסביבה ועבר הירדן. היינו גם במפעל האשלג בקליה, ומשם שטנו לאורך ים המלח בסירה של מפעל האשלג לשלוחה שלהם בסדום וחזרה. אז זכיתי לראות את המראה המרהיב של המצדה – גם במלוא הדרה בבוקר, כשהשמש מאירה עליה ממזרח, וגם את צלליתה המרשימה באור השמש השוקעת. בחופשת השבועות ערכנו טיול משפחתי לדרום – דרך בית-לחם, בריכות שלמה, חברון ובאר-שבע, אל נקודות ההתיישבות החדשות בבית-אשל, גבולות ורביבים, ומשם אל המכרים ברוחמה (משפחת נאָה), בבאר-טוביה (משפחת בן-יעקב) ובכפר-ורבורג (משפחת קודקין). בקיץ תש"ז הספקנו גם לבקר במעלה-החמישה וליהנות מהפירות המופלאים של מטעי הנשירים שם, פירות שהיו נדירים אז בארץ ישראל: תפוחי עץ ואפרסקים גדולים ונהדרים!

בנוסף לטיולים המשפחתיים זכיתי גם להתלוות לאבא באירועי העלייה לקרקע לשלושה יישובים: אחד ששרד – 'נוה אילן' (ב- 27.10.1946) ושניים בגוש-עציון ('עין-צורים' ב- 23.10.1946 ו'רבדים' ב- 11.2.1947).

1947, שבועות בת"א עם סבא יהושע ומאשה, דוד חזיה, אמא, צפרירה ורבקה'לה

בראשית תש"ח הצטרפה אלינו אחותי זיוה שסיימה את לימודיה ב'עיינות' והתחילה ללמוד ב'בצלאל'. באחד הימים הביא אבא שרפרף עגול קטן ללא משענת. שתחתיתו דפונה עץ וכיסויו ריפוד עבה. זיוה הביעה שאט נפש מהשרפרף המכוער. גם אני לא אהבתי אותו במיוחד. יום אחד, כשחזרתי הביתה מן הגימנסיה, שמעתי בתוך הדירה את השריקה "עוד לא אבדה תקוותנו", וכשנכנסתי ראיתי מישהו מדבר אל השרפרף, והבנתי שזו תחנת השידור החשאית 'קול המגן העברי'... השורק והקריין היה אליעזר שמואלי, איש חינוך ולימים מנכ"ל משרד החינוך.

זיוה היטיבה לכתוב, ותיארה בציוריות רבה נופים וטבע, אנשים ורגשות (בניגוד לכתובה העובדתית היבשה שלי). לתיאור שנה זו בירושלים אעזר בציטוט ממכתביה לחברתה הטובה, שהצטרפה להכשרה המגויסת של הנוער העובד בקיבוץ עין-גב.

27.11.1947 [...] "דיתה יקרה! שוב הפסקתי ועתה ברחתי משעור פיסול ואני יושבת על מעקה הגג וכותבת (הפיסול בחדר על הגג). הנוף כל כך נפלא... השמים הכחולים מקושטים בעננים לבנים עדינים, כבשים ונוצות. מסביב למעקה עצים ירוקים וחביבים – על הקזוארינה מצדי האחד מתנים אהבים זוג דרורים וירגזי חמוד מעופף מעץ הברוש אל האקליפטוס ושירתו הערבה משתפכת בחלל האוויר... וכשאני נושאת את עיני הלאה, מעל לגגות הבתים וצמרות העצים אל ההרים הנמוכים (גבעות) ממול שעליהם מפוזרים עצי זית מסועפים ומכובדים וחורשות אורנים ופה ושם קבוצות בתים לא גדולות... וראי, דיתה, יד החורף כבר ניכרת למרחוק, כי הנה מבהיקים פסי ירק בהיר ורענן מתוך הגון האפרורי של הזיתים... כך, לאחר הגשם הזועף זרחה השמש בבת-צחוק חנינית וחמימה, ומתוך הירק צצים כתמי לבן מסנוור – הכרכומים... אתמול בלכתי מביה"ס עברתי ליד מגרש ריק שבו רמזו אלי הכרכומים וקטפתי זר לבן וריחני... וכשבאתי הביתה מצאתי בית מלא וגדוש פרחים: כריזנטמות, שושנים, ורבנה ואף נרקיסים תרבותיים אחדים וכן גרברות – הורי היו בבית (בהרצליה) והביאו פרחים מהגינה, אולם בכל זאת נמצא מקום לכרכומי הענוגים (חלק בגביע זכוכית ורדרד וחלק ב"סנאי"). אשלח לך גם כרכום, כדי שתרגישי... בירושלים יש דבר חמוד מאד: כשאת עוברת ברחובותיה נתקלת העין בירק עשב וצמחי בר המבצבצים בעקשנות מבין האבנים [...] כל מגרש ריק מוריק ועדרי כבשים ועזים מלחכות את העשב ומטיילות בנחת ברחובות [...] בשבת שעברה טיילתי עם הורי, דני, ועוד מכרים מספר בעיר העתיקה בחברת זאב וילנאי ונהניתי מאד. ביקרנו בסמטאות החשוכות של הרובע היהודי והארמני ומעט גם בשוק הערבי. זה היה הטיול היסודי הראשון בסדרה זו וכפי הנראה שטייל עוד טיולים מספר. קנינו זעתר בשוק הערבי (גם ממנו אני שולחת לך זכר לדוגמא)..."

למרות הנחתה האופטימית של זיוה, זה היה הטיול האחרון. אחר יומיים בלבד התקבלה ההחלטה ההיסטורית בעצרת האו"מ. וכך כתבה זיוה לדיתה על השמחה בירושלים: "התעוררתי עם צלצל הטלפון: דויד (טריפוס), שלישי של אבא (בירושלים) הודיע על תוצאות ההצבעה... ניסינו להמשיך לישון, אך ללא הועיל, כי הטלפון צלצל בלי הפסק וכן החלו להופיע אורחים להרמת כוס "לחיים"... מרחוק נשמעה שירה... הקמתי את הילדים (דני וצבי פוס שבא להתארח), התלבשנו והלכנו בכוון למוסדות ושם נפרדנו – אני למכרי והם – לחבריהם מ"התנועה המאוחדת"... חזרתי הביתה בבוקר, האכלתי את "הילדים" והלכתי לביה"ס, שם הייתה השתוללות עצומה, יצאנו בחברותא לרחוב, טיילנו, שרנו ורקדנו, אולם ביום הכול היה יותר חסר-טעם מאשר בלילה ולכן גם לא התלהבתי ביותר ביום, כי בכל אפן הרגשתי שאין צורך לשכוח את עצמנו ולהשתכר מדי..."

על אותו לילה והימים הבאים מספרת רחל ינאית בספר 'ההגנה בירושלים':
"ליל נדודים עבר על ירושלים כולה, ליל התרוממות הרוח, ועם בוקר – חרדות. כאשר הגעתי לירושלים בצהרי יום, באתי במגע עם המפקדה. נמסר לי כי השכנים הערביים כבר זזו מן השכונות המעורבות, וכבר רמזו לשכניהם שהמצב לא טוב. אך מה דמיון בין ימים אלה לימים שעברו, ימי נבי-מוסא, ימי ערב פרעות. הפעם אחזה חרדה גם את ההמונים הערביים. ההסתה גלויה. כנראה יותר מבעבר סומכים הם על הפקידים העוזרים להם בממשלה ועל האדישות השוררת בשלטון.

המוני ערבים מתקהלים ועולים ברחוב הנסיכה מרי. המשטרה הבריטית עוצרת את חברי ה'הגנה'. המרכז המסחרי עולה באש. עד לידי כך הגיע המצב: עד מלחמה גלויה של הבריטים ב'הגנה'! ... מפה לאוזן נמסר: "אל-דולה מענא!" (הממשלה אתנו). יותר מתמיד מוסתים ההמונים במסגדים. נחרדנו כאשר נאסרו חברי ה'הגנה' על ידי השוטרים הבריטים. המצב מחמיר משעה לשעה. איך אוכל לא להיות בשעה זו עם חברי ב'הגנה' בעיר? יותר מתמיד יש לעמוד על המשמר... אך לבי לחוות הלמוד¹⁶⁶. איך אוכל לא להיות בשעה זו עם הילדים בחווה? אנו בחזית רואים את הכנופיות המתלקטות על הגבעה מולנו. בירושלים מכריזה ה'הגנה' על גיוס כללי..."

¹⁶⁶הפנימייה לנערות 'חוות' הלימוד', שהוקמה על חורבות 'משק הפועלות' של רחל ינאית שנחרב במאורעות 1929, הייתה באזור ארמון הנציב, מזרחה לתלפיות.

גם יעקב בעל-שם¹⁶⁷, אז איש-מגן צעיר, מספר על אותם ימים ראשונים כפי שחווה אותם, בספרו 'קְשָׁרִים לך - ירושלים רבתי במלחמת תש"ח'¹⁶⁸:

"כאשר נשיא העצרת, אוסוולדו ארניה מברזיל, קרא את שמות המדינות בזו אחר זו לפי הא"ב האנגלי והכריז כי "ההצעה נתקבלה ברוב של 33 קולות, 13 נגד, 10 נמנעים ומדינה אחת נעדרה", פרצה שמחה רבה והחלו להתארגן מעגלי הורה סוערים. איש לא בחן את פרטי התוכנית, שכללה את ירושלים כשטח בינלאומי. העובדה, שמעצמות העולם החליטו לאשר את הקמת מדינה יהודית, הייתה התגשמות החלום הציוני וגרמה להתלהבות. גם חבריי ואני הצטרפנו למעגלי הרוקדים ולאחר סיום הריקודים חזרנו לדירתנו שבעיר העתיקה. למחרת, ביום ראשון, השמחה הייתה בשיאה כאשר קהל רב שטף את רחוב קינג ג'ורג'. אנשים התחבקו זה עם זה ואף שיתפו את החיילים הבריטים, שהיו ברחוב ורכבו במשוריינים. בקבוקי בירה ויין נפתחו ובאוויר הורגשה אחווה בינלאומית. החיילים הבריטים גם שמחו, כי הבינו שבקרוב יחזרו לביתם.

כך עבר יום של שמחה ואיני זוכר כלל אם הגענו ללימודים באותו יום. לפנות ערב חשנו פחד כאשר נודע לנו על כוונות הערבים לתקוף באזור שער יפו. ב- 30 בנובמבר הותקף בשכונת שייך ג'ראח אוטובוס מס' 9 שנסע מירושלים להר- הצופים, והיו בו תשע אחיות ונהג, ומאז הוחלט להוסיף אוטובוס "משורייני" למסלול הזה. חשוב לציין כי כדי "לשרייני" אוטובוס, כמו כלי רכב אחרים, היה צורך רק בהתקנת דפנות מתכת, שביניהן חצצה שכבת עץ, שנועדה לצמצם את פגיעתם של הכדורים מהרובה.

למחרת, ה- 1 בדצמבר 1947, הכריז הוועד הערבי העליון על שביתה כללית ברחבי הארץ. בפיקוד ה'הגנה', שקיבל ידיעות על תכניות לפגוע ביהודים באזור שער יפו, הכריזו על מצב כוננות כללי בעיר. היום עבר יחסית בסדר. ירדנו בבוקר ל"חכורה"¹⁶⁹ ונסענו בקו 2 העירה, ומשם לקחנו את קו 9 לאוניברסיטה בהר- הצופים. כבר במהלך היוםיים האלה שררה תחושה קשה, שליוותה אותנו בנסיעות בסמטאות העיר העתיקה, אך כאשר הגעתי לתחנת המוצא בעיר העתיקה בבוקר ה- 2 בדצמבר, גיליתי שהאוטובוס לא הגיע מחשש להתנכלות מצד ערביי העיר העתיקה. החלטתי ללכת ברגל, וכשראיתי שני שוטרים בריטים צועדים לכיוון שער יפו, נצמדתי אליהם כי קיוויתי שאם אותקף, הם יגנו עליי.

¹⁶⁷אל"מ יעקב בעל-שם (1930-2021) עלה ארצה בשנת 1945 לאחר שהוריו נספו בשואה. הוא התנדב לחי"ש של ההגנה, עבר קורס קשר והיה הקשר הראשון שהשתתף בפעולות הלהימה באזור ירושלים בינואר 1948. בהמשך שירת בצה"ל בתפקידים מגוונים בחיל הקשר.

¹⁶⁸ הוצאת העמותה להנצחת חללי חיל הקשר והתקשוב, 2018.

¹⁶⁹ "חכורה", "באדר וחזן" ו"עמדת הצלב" היו שלוש עמדות בקו הדרומי-מערבי של הגנת הרובע היהודי.

חיילים בריטים שומרים באזור ממילא בירושלים

בסופו של דבר, הגעתי בשלום לשער יפו, ואני חושב שהייתי בין היהודים האחרונים שעברו ברגל את חומות העיר העתיקה עד ללחימה. למרות החששות, החלטתי להמשיך לנסוע לאוניברסיטה. כהכנה לבחינות הבגרות, שמעתי הרצאות בחוג להיסטוריה. פרופסור יוסף קלאוזנר העביר את ההרצאות בתולדות עם ישראל, ואילו בקורס היסטוריה כללית נכחתי בהרצאותיו של פרופסור קבנר על תולדות האימפריה הבריטית. כשהגעתי לבנייני האוניברסיטה על הר-הצופים, גיליתי שרק מעטים נכנסו להרצאות, ואילו רובנו עמדנו על המרפסות וצפינו בפרעות שפרצו במרכז המסחרי בממילא. ב-9:30 בבוקרו של ה-2 בדצמבר, התקהלו מפגינים ערבים סמוך לשער יפו והחלו לצעוד אל עבר רחוב הנסיכה מרי, כשהם מצוידים במקלות וסכינים, שם החלו לבזוז חנויות יהודיות ולהעלותן באש, ואז פגשו במספר אנשי ה'הגנה', שהוזעקו למקום. אנשי ה'הגנה' ירו מספר יריות אקדח באוויר וגרמו למנוסת ההמון אל עבר העיר העתיקה. השוטרים הבריטיים שהיו במקום לא גירשו את ההמון החמוש בנשק קר והחלו לדלוק אחרי אנשי ה'הגנה'. הערבים התעודדו מפעולת הבריטים ושוב פרצו למרכז המסחרי, אך כעת לא נתקלו בהתנגדות. השוטרים הבריטים נתנו להם לעשות כרצונם. בעלי החנויות שנכחו במקום הותקפו במוטות ברזל ובגרזנים. בסוף היום הועלו באש 40 חנויות. עשרים יהודים נפצעו, חלקם קשה, אבל בסוף חולצו מהמקום. חברי ה'הגנה' נוספים, שניסו להגיע למרכז ולעצור את ההמון, נעצרו ונאסרו על ידי הבריטים.

במקביל להתרחשויות אלה, גיליתי כי איני יכול לחזור לחדרי בעיר העתיקה, ולכן חבר שהכרתי בירושלים הזמין אותי ללון בחדרו שב"בית המעלות" במרכז ירושלים. למעשה כך נפרדתי מכל רכושי עלי אדמות: בגדיי, ספריי, וביניהם 'כל

כתבי ח. נ. ביאליק, שקיבלתי כמתנת פרידה במקווה-ישראל, והכינור שהבאתי אתי משוויץ כשעליתי ארצה ועליו המשכתי לנגן שם. לימים נודע לי שהלוחמים בעיר העתיקה הקריאו שירים של ביאליק מהספר שלי בערבי שירה. חברי צייד אותי בסידור תפילה ובתפילין, שהמשכתי להניח עוד כמה שנים. עם שובנו לחדר של חברי, הוא התנצל בפניי ואמר לי שעליו ללכת למקום כלשהו, וכאשר חזר מאוחר יותר סיפר לי שה'הגנה' זקוקה לאנשים ומזמינה אותי להתגייס. בעת שהותי במקווה-ישראל עברנו אימוני ג'דני'ע, תרגלנו בחולות חוסמסה בחולון ולקראת סיום המחזור הושבענו כחברי ה'הגנה' בפני הדגל הלאומי וביד שהונחה על התנ"ך, ולכן לא הופתעתי מהפנייה לגיוס. ביקשתי הדרכה מתחברי והוא הביא אותי למאפיית 'פת', שהייתה לא רחוק מרחוב יפו והתחנה המרכזית, שם שכן מרכז הגיוס הירושלמי של ה'הגנה'. נכנסתי בדחילו ורחימו והודעתי שבכוונתי להתגייס. תחקרו אותי בתהליך קצר מאוד ולאחר מכן אישרו את גיוסי".

דוד בן-גוריון קיבל את הבשורה על החלטת האו"ם כשנפש במלון 'קליה' בחוף ים-המלח.

"בערב הגיעה משאית משכונת הפועלים של מפעל האשלג עמוסה אנשים נלהבים, שמחים ומעט שתויים, כדי לחגוג את המאורע המשמח יחד עם ה'זקן'.¹⁷⁰ המשך הסצינה מתואר בספר 'ירושלים, ירושלים'¹⁷¹:

"בן-גוריון, אגרופיו קמוצים בכיסי חלוק הבית הישן שלו, הביט בצעירים הרוקדים בלב כבד. ריאליסט, היה, והיטב ידע את המחיר שייאלץ העם היהודי לשלם בעד המדינה שהבטיחו לו האומות-המאוחדות בלילה זה. כאשר ביקשו הבחורים לגרפו עמהם במחול, הניד בראשו לאות לאו. "לא יכולתי לרקוד איתם", סיפר כעבור זמן. "לא יכולתי לשיר בלילה ההוא. כשראיתי איך הם כולם שמחים כל-כך, ניקרה בי רק מחשבה אחת: בקרוב הם ייצאו למלחמה".

בירושלים כבר החלו ההכנות הראשונות למלחמה הזאת. בעוד מכוניתו של שליח הסוכנות היהודית עושה דרכה אל בן-גוריון בחוף קליה, חמקה מכונית אחרת ברחובות החשוכים של אחת השכונות העבריות של ירושלים. היא נעצרה ליד מרפאה של קופת-חולים. איש מוצק ומקורזל שיער ירד ממנה, קרב בלאט אל דלת המרפאה ודפק חרש. מתוך האפלולית הגיחה צללית לבנה של אח רחמן. השניים נכנסו פנימה וצעדו במסדרונות השוממים, למשרד קטן בקצה הבניין. שם ניגש האורח למלאכתו.

¹⁷⁰ לפי עדותה של אילנה בלפרמן, 'ידיעות אחרונות', ינואר 1954.
¹⁷¹ תרגום אהרן אמיר, ספריית 'מעריב', 1972. לפי המו"ל: "לצורך כתיבת הספר נעזרו המחברים במחקר שערכו במשך חמש שנים שכלל, אלפי ראיונות, ובדיקה של מסמכים הזמינים לציבור וחומר רלוונטי אחר."

האיש, **ישראל עמיר**, היה מפקד ה'הגנה' בירושלים. האח הרחמן היה אחד מחייליו. זה למעלה משנה שימשה המרפאה כיסוי למפקדה שלו מעיניהם הבולשות של הבריטים¹⁷². עמיר עיין בהודעות הטלפוניות שנתקבלו בשעות הערב הלילה. הן לא העידו על שום פעילות חשודה, גם לא על שום חליפת יריות בשכונות הערביות. ואף-על-פי-כן לא נרגע. הוא ידע כי הערבים לא יוכלו לעבור על החלטת החלוקה בלי כל תגובה. בדומה לרוב מפקדות ה'הגנה', הייתה למפקדה הירושלמית תכנית לגיוס מהיר של כוחות במצבי חירום. בשלוש שיחות טלפון תמימות-לכאורה נתן עמיר את האות להפעלת התכנית. אחר-כך קיבל החלטה שנייה. הוא פקד על שירות המודיעין שלו, המורכב מודיעים ערבים ויהודים מיוצאי ארצות-המזרח, לפטרל בלי הפסק בשוקי העיר העתיקה. עמיר ידע שאם תהיינה התנגשויות הרי בראשונה תבואנה במבוך השווקים והסמטאות בעיר העתיקה...

התפרצות-השמחה של הלילה הזה הארוך סיבכה במידה רצינית את תכנית הגיוס של ה'הגנה'. נראה כאילו נחזו כל האפשרויות מראש פרט לזאת שהביא עמו במפתיע הבוקר הזה. בירושלים כולה לא היה אף צעיר יהודי במיטתו. כדי לאסוף את שבעים אנשי פלוגתו, שרוב אנשיה סטודנטים של האוניברסיטה העברית, היה צבי סיני¹⁷³ צריך ליטול מארוסתו את אופני-המנוע שלה ולעבור אט-אט ברחובות ההומים מאדס. כשהיה רואה אחד מאנשיו היה ניגש אליו בלאט, טופח על שכמו ומבשרו כי תם החג."

גם המג"ד של סיני, זלמן מרט, היה שותף ל"ציד" אנשיו, לפי סגנו, יוסף נבון: "גם מרט יצא בליל כ"ט בנובמבר לחוצות העיר... כדי למצוא בקהל החוגגים את פקודיו, אנשי החי"ש, ולגייסם. הוא ומפקדי יחידות המשנה שיצאו אותו, "צדו" את אנשיהם וצירפו כל מי ש"ניצוד" להמשך החיפוש".

בספר 'ההגנה בירושלים' מצוטט מרט עצמו: "בליל כ"ט בנובמבר הייתי בירושלים. באותו הלילה הייתה ירושלים כמורה רותחת. אלפים הסתובבו בזמר וריקוד כל הלילה עד הבוקר. אך ה'הגנה' החלה מיד בגיוס. ידענו את אשר לפנינו. באותו הלילה, לקראת הבוקר, התחילו פה ושם התנגשויות עם הערבים."

¹⁷² משרדו ה"רשמי" של אבא היה בבנייני הסוכנות, שבמיוחד מאז השבת השחורה היו נתונים במעקב הבולשת, ואילו מטה המחוז היה – כמסופר בספרו – בחדר צנוע למדי בבניין קופת חולים.

¹⁷³ **צבי סיני** (1923-2009) עלה ב- 1938 מברטיסלאבה שבצ'כוסלובקיה והחל ללמוד בכפר הנוער בן-שמן. הוריו הגיעו ארצה שנתיים אחריו. רצה להתגייס לצבא הבריטי, אך מחמת גילו הצעיר נאלץ להסתפק בנוטרות. ב'הגנה' שימש כקצין סיירים בש"י. ב- 1940 החל ללמוד כימיה באוניברסיטה. כמפקד פלוגה בגדוד 'מוריה' היה סגנו של מרט. באפריל 1948 נפצע קשה כשחש לעזרתה של השיירה ל'הדסה'. לימים היה סגן-אלוף בצה"ל והעורך הראשי של כתב העת הצבאי 'מערכות'.

מהטייטה של אבא: "אם כי לא הייתה ידיעה ברור אם ומה תהיה תגובת הערבים על החלטת עצרת-או"מ, ציוויתי על היערכות חלקית של הכוחות בירושלים ובמחוז. סדר גודל הכוח שנערך בהתאם בירושלים העיר לקראת ה- 29 בנובמבר הסתכם בכ- 400 איש, מהם 120 אנשי חי"מ בתצפיות, 105 אנשי חי"מ בכוננות בבתיהם, 92 אנשי חי"ש, 40 נוטרים וכ- 20 גדנ"עים... בינתיים הכריז הוועד הערבי העליון על 3 ימי שביתה כללית. בצהרי יום ה- 30.11.1947, עם הגיע הידיעות הראשונות על אי-שקט בארץ, הופעלה על-ידי תכנית מקיפה יותר, התכנית למצבי חרום, לפיה: 1. יש לתגבר מיד אזורי תורפה. בין אלה נמנו בעיקר השכונות פאג"י, בית-ישראל החדשה, סביבות הנסיכה מרי, ממילא, המרכז המסחרי, ימין-משה, הרובע היהודי בעיר העתיקה, תלפיות, צפון-תלפיות חוות-הלימוד, מקור-חיים, בית וגן, גבעת-שאול. 2. בסביבה הכפרית – עטרות, נווה-יעקב, הר-טוב, מרחב מוצא, יישובי גוש-עציון¹⁷⁴. 3. יש להנהיג סידורי ביטחון מיוחדים, שמגמתם להגן על חיי היהודים תושבי השכונות הערביות. 4. יש להבטיח את התחבורה אל ובתוך העיר.

עיקר המשימות הנוספות הוטלו על החי"ש. גיוסו המידי על יחידותיו האורגניות נתקל ביום הראשון בקושי מסויים, כי בגלל השמחה הרבה עזבו מרבית החברים את מקומות העבודה או הלימודים שלהם והשתבשו ע"י כך סדרי הקשר המקובלים. בפעולת בזק, ע"י חוליות קשר מיוחדות וע"י מכונית עם רמקול, רוכז המספר הדרוש של חברי החי"ש ב- 4 ריכוזים מיוחדים ומשם, בהתאם לתכניות לשעת חרום, נשלח חלק כתגבורת לנקודות התורפה בעיר וחלק רוכז כעתודה.

הידיעות הראשונות על מתיחות בין הערבים בירושלים החלו להגיע ב- 1.12.1947. נורו יריות על חוות הלימוד, התקיימה הפגנת תלמידים אשר נעה מחצר-המסגד שעל הר-הבית לשכונת שייח-ג'יראח. לפי ידיעה מסויימת הוחל בהכנות להפגנה בעיר, אך הידיעה הייתה סתומה וכללית ביותר. בשעות הבוקר של ה- 2.12.1947 גברה המתיחות. החלה זרימת כפריים אל העיר. נראו התקהלויות ברחבת שער-יפו ושער-שכם. בהתאם לכך, תוגברו העמדות שלנו ברח' הנסיכה מרי והוצא סיור מפקדים לאותה סביבה."

ב- 1 בדצמבר כתב בן-גוריון ביומנו¹⁷⁵: "ניתנה הוראה לישראל [עמיר] לתכנן ביטחון בית-הסוכנות." אבל המהומות התחילו, כמסופר כאן, ברחוב הנסיכה מרי שבמרכז העיר. וכך העיד על כך צבי סיני:

¹⁷⁴ ארבעת יישובי הגוש היו: כפר-עציון, משואות-יצחק, עין-צורים ורבים.

¹⁷⁵ דוד בן-גוריון, 'יומן המלחמה' - מלחמת העצמאות, תש"ח-תש"ט' בעריכת גרשון ריבלין ואלחנן אורן. הוצאת משרד הביטחון 1984.

"בשעה מוקדמת בבוקר ה- 2 בדצמבר הגיעו ידיעות למפקדה כי מתארגנת הפגנה ערבית לעבר רחוב הנסיכה מרי. נשלחתי לשם יחד עם ישראל פונט ומוסה סלומון¹⁷⁶. תחילה הגענו אל הנשק המחוזי, שמואל יפה, וקיבלנו בת-זוג שנשאה את הנשק על גופה. נוספו אלינו עוד חברים אחדים. התחלקנו לשתי חוליות. ירדתי עם מוזה סלומון לכיוון רחוב הנסיכה מרי. ראינו משטרה בריטית, החוסמת את הרחוב, כאילו הם ערוכים לפיזור ההפגנה הערבית שהתארגנה ליד שער-יפו. אך ההמון הערבי התקדם מבלי שיעצר, כשהוא מזויין בנשק קר – מקלות, סכינים ואלות. כשהגיעו סמוך אלינו, שלפנו את האקדחים. ירינו כמה יריות באוויר, וההמון הערבי פנה לאחור וברח לעבר המרכז המסחרי. אחרי היריות החלו שני שוטרים בריטים רודפים אחרינו. נכנסנו מיד לחנות סמוכה, יצאנו ביציאתה האחורית ונעלמנו בתוך הקהל. מיהרנו אל מטה המחוז כדי לדווח על המאורעות."

ב'זמן המלחמה' כתב בן-גוריון ב- 2.12.1947: "טילפן יחזקאל [סהר]: שרפו המרכז המסחרי [בירושלים] שדדו חנויות. המשטרה עמדה מהצד. עשרים חברי ה'הגנה' נאסרו."

הפרעות במרכז המסחרי, 2.12.1947

לסיכום אותו יום קשה כתב אבא: "יומה הראשון של המערכה הסתיים אמנם ללא אבידות בנפש (שני יהודים נפצעו בדקירות), אך המרכז המסחרי הוצת ונשדד ונגרם נזק רציני לרכוש היהודי שבו... באותו יום נאסרו מספר חברים והוחרמו 2 תת-מקלעים, 5 אקדחים ורימונים... למחרת היום, ב-12.47.3 כינסתי את סגל המפקדים. עמדתי על השתלשלות האירועים של יום-אתמול ונזפת

¹⁷⁶ **משה ('מוסה') סלומון**, יליד 1925, היה נכדו של יואל-משה סלומון. הצטרף ל'הגנה' בגיל 13. כסטודנט באוניברסיטה העברית הצטיין בלימודי הערבית והמזרח התיכון. היה מ"מ באוניברסיטה והדריך קורסי מ"כ בכפר-עציון. ב- 18.5.1948 פקד על ניסיון פריצה לעיר העתיקה ליד שער יפו, הוא ציווה על מחלקתו לסגת והגיע בזחילה לבסיסו. לאחר שלושה ימים מת מפצעיו בבית-החולים.

קשות באותם מפקדים שהיססו ולא מילאו אחר הפקודה לפתוח באש על הפורעים, למרות נוכחות הבריטים. הודעתי שלהבא אין להסס לירות בפורעים במגמה לפגוע ולגרום לאבידות. הדגשתי שננהג כך גם אם נהיה צפויים, כתוצאה מכך, למאסר ולמשפט. בו ביום פירסמתי פקודה ברוח זו בין כל מפקדי-היחידות. מסקנה נוספת שהסקתי: התנהגות הבריטים במרכז המסחרי הוכיחה כי אין לראות בהם כוח נייטרלי, כי אם כוח עויין. לכן יש להבטיח עתודות חיי"ש בכל מרחב ומרחב כדי שניידותם לא תוגבל על-ידי המשטרה והצבא הבריטיים באמצעות אזורי הביטחון שלהם".

לפי ה'ויקיפדיה': "ההתקפה על המרכז המסחרי בשכונת ממילא שבירושלים, שהתחוללה ב-2 בדצמבר 1947, הייתה הפעולה הגדולה הראשונה של הציבור הערבי בתגובה להחלטת החלוקה. ההתקפה הסתיימה בהרס המרכז המסחרי ונחשבת ככישלון של ה'הגנה'. נפילת המרכז המסחרי הייתה משום פגיעה קשה ביוקרתה של "ההגנה" בירושלים. העובדה כי הארגון לא היה יכול למנוע את הרס המרכז עוררה פקפוקים בציבור היהודי לגבי יכולותיו, ועודדה את הערבים."

האם "כישלון" זה היה מחויב המציאות? האם ניתן לתלות אותו במדיניות שגויה של פיקוד המחוז? היו כאלה שטענו זאת, מסיבה זו או אחרת. ביניהם היה גם קצין הש"י המחוזי, לויצה. על טענה זו הגיב אבא בספרו: 'בדרך לא סלולה'¹⁷⁷:

"זו הייתה ההתנקשות הראשונה עם הערבים לאחר החלטת האו"ם. במהלך אירוע זה התברר לנו שהאנגלים החליטו לעמוד לצד הערבים באופן ברור, וכי יש להם עניין שבירושלים לא תהיה ידם של היהודים על העליונה. עם זאת, נמנענו מלירות על הבריטים, שכן הייתה הוראה ברורה של הפיקוד, על דעתה החד-משמעית של המחלקה המדינית בסוכנות, שאל לנו לפתוח חזית גם נגדם. נקבע כי יש לעשות הכל כדי להימנע מצעד כזה, או נכון יותר: אין לעשות דברים רבים, שבאופן טבעי היית נכון ומוכן לעשותם. ראשי הסוכנות טענו, בצדק, שאסור לנו לתת עילה לשלטונות הבריטים לתבוע הישארותם בארץ לאחר תום המועד שנקבע על-ידי עצרת האו"ם" ברשימותיו של אבא היה משפט נוסף: "היה זה תנאי קשה, אבל תנאי שלפחות בימים הראשונים של המערכה היה בגדר תנאי בל יעבור."

¹⁷⁷ קטע זה מספרו של אבא מובא כאן כדי להבהיר את הרקע לחילוקי הדעות בינו לבין לוי-יצחק, ראש הש"י בירושלים ואחרים.

ועוד מרשימותיו של אבא :

" האווירה אשר נוצרה סביב פיקוד ה'הגנה' בירושלים עקב שוד המרכז המסחרי ב- 2 בדצמבר הביאה בעקבותיה גם שני מכתבי השמצה ושיטנה שנשלחו לרמ"א, ישראל גלילי. האחד – מרודי¹⁷⁸, מי שנשלח זה עתה להיות סגני בפיקוד על החי"ש. רודי רחוק היה מלהבין את המיוחד שבהגנת ירושלים. הדגש שהוא שם בארגון וקידום החי"ש היה בשטח התקני-פורמאלי. הוא לא מצא שפה משותפת עם מפקדי החי"ש אשר פעלו בשטח. היה גם מרחק רב בין גישתי אני, שהייתה מעשית ומבצעת, לבין הגישה הפורמאלית שלו.

המתלונן השני היה לויצה – קצין הש"י המחוזי. קצין הש"י מחוזי כפוף כרגיל לראש הש"י. יחד עם זאת היה מקובל שקצין הש"י המחוזי עומד גם לרשות מפקד המחוז ומשתדל לספק לו ולפיקוד הבכיר של המחוז, עד כמה שיותר ידיעות על האויב. למעשה בכל מחוז או גליל אחר השתדל קצין הש"י למלא גם את התפקיד של קצין מודיעין קרבי. לויצה, שמונה לתפקידו רק בספטמבר 1947, רחוק היה מלהבין מה נדרש ממנו. אסתפק אולי במה שכתב הוא עצמו בספרו 'תשעה קבין': "מראשיתה של המערכה סבלו כוחותינו בירושלים מהיעדר מודיעין קרבי, מאורגן כהלכה, ועל הש"י נוטל למלא חיסרון זה. רק לאחר כמה חודשים, כאשר הוקמו וגובשו המסגרות הגדודית, אורגן גם מודיעין קרבי בצמוד ליחידות. אך גם אז לא חדל הש"י מלשמש מקור מודיעין טקטי. הש"י היווה חלק מן ה'הגנה', אולם פעולתו במחוזות לא הייתה כפופה למפקדות ה'הגנה' המחוזיות. משימותינו ושיטות הפעולה שלנו נקבעו ע"י הש"י בתל-אביב, שאליו הועבר כל המידע שהצלחנו להשיג. במקביל לכך העברנו באורח מיידי כל מידע דחוף למוסד הנוגע בדבר – מפקדת המחוז, המטה הכללי, הנהלת הסוכנות היהודית. בשל אי-כפיפותו לא נמנה ראש הש"י על מטה המחוז, וכך נוצר נתק מסוים בין יוזמות המחוז לבין מה שהש"י ידע על אותן יוזמות". צר לי לציין שנתק זה היה כה גדול, שלמעשה לויצה, למרות היותו קצין הש"י, לא ידע ולא הבין את הנעשה במערכות ההגנה על ירושלים, והערכותיו את המתהווה היו לקויות ביותר. ועוד כותב לויצה באותו ספר: "הש"י הקפיד על סודיות מרבית בעבודתו ולא שיתף במידע שהגיע לידיו אלא את מפקד המחוז ואת קצין המבצעים שלו..."

¹⁷⁸ רודי קליינר, הוא אמנון זעיר (1897-1977), איש גן-שמואל. יליד אוסטריה שעלה ב- 1920 ומילא תפקידים שונים ב'הגנה' ובמאמץ המלחמתי של היישוב. הוא הופקד על הקמת גדודי חי"ש בירושלים. בגבור המלחמה מונה כקצין מטכ"ל לקישור עם ים המלח ושאר שטחים מנותקים (מה שכונה אז "קונסול"). ב- 1951 היה מנהל הקמת המעברה שממנה התפתחה העיירה ירוחם. על תוכן מכתביהם של לויצה ורודי ראה בהמשך.

מסיבה זו נוצרה מתיחות בין קציני המטה האחרים לבין הש"י. מאיר שרביט, סגן מפקד המחוז לענייני החי"מ, מסביר יחס זה בעדותו על הש"י: "אחד הגורמים אשר תרמו רבות לכשלונות בירושלים היה הש"י, אשר עטף את עבודתו במעטה סודיות לא רק כלפי חוץ, אלא גם כלפי פנים - כלפינו, הפיקוד הגבוה של ה'הגנה'. אפלו קציני המטה היו מחוץ לתחום"...

לא הערכת את לויצה. מותר היה לדרוש מאת ראש הש"י שנציגו בירושלים יהיה בעל רמה אחרת. לויצה חש, כנראה, בהערכת זו לגביו, ואת הפתרון חיפש בשליחת מכתב השמצה ישירות לרמ"א."

תחושת העלבון של לויצה לא התחילה, כנראה, כשלא התקבלה דעתו בדבר התגובה כנגד הבריטים. הוא היה רגיש ביותר לכל דבר שהיה נראה לו כפגיעה בכבודו, והיו לא מעט דברים כאלה. הקטע הבא מספרו 'תשעה קבין' מדגים היטב אחד מהם:

"פעילותו של מטה המחוז בימים הראשונים סבלה לא מעט מנוכחותם של נציגי ה"מפקדה" האזרחית שליוותה את פעולות ה'הגנה' בכל הערים הגדולות, ושימשה חוליית חיבור בין המטה הצבאי לבין הרשות האזרחית. היה זה אחד המוסדות ההכרחיים בדרך התפתחותה ההיסטורית של ה'הגנה' כמסגרת דמוקרטית וולונטרית של היישוב, אך בנסיבות החירום החדשות של המלחמה הייתה נוכחותם הקבועה של חברי ה"מפקדה" האזרחית בחדרו של מפקד המחוז בגדר מטרד בלתי נסבל ... זכורני שבוקר אחד נכנסתי למטה ומצאתי בו את האורחים הלא-קרואים. פניתי לעמיר ואמרתי שיש לי עבורו ידיעה דחופה. בלית ברירה עזבו האורחים כשהם כעוסים. כשנשארנו לבדנו שאל עמיר "במה העניין?". עניתי "לא כלום"."

לויצה היה אמור לדעת שבירושלים, שלא כמו בערים אחרות, כלל לא הייתה "מפקדה אזרחית". מספרו עולה גם שהוא ראה פחיתות כבוד בכך שמפקד המחוז אינו מוכר בקהילה, ושמפקדת המחוז שוכנת בשני חדרים בלבד בבניין הסוכנות. לדבריו:

"עמיר פנה אל הסוכנות היהודית ודרש להקצות לו כמה חדרים לצרכי המטה המתרחב. רק בקושי נאותו הפקידים לפנות שני חדרים בבניין הקרן הקיימת. מעמדה הנחות של מפקדת המחוז השפיע לרעה על הלכי הרוח בצמרת הפיקוד ואלה חלחלו כלפי מטה ופגעו קשה במורל". כאמור לעיל, זוהי שטות גמורה – ה'הגנה' ביקשה רק שני חדרים בבניין הסוכנות, ומטעמי סודיות היה לכל מחלקה של מטה ה'הגנה' המעון שלה, והמפקדה שכנה (עד ה-2 בדצמבר) באחד האגפים של קופת-חולים.

מי, שלרוע המזל, "בלע על קרבן וכרעיהן" את תלונותיו של לויצה מבלי לבדוק ולהבין את הדברים לאשורם ואימץ את עמדתו כנגד אבא, היה ההיסטוריון המתחיל מוטי גולני¹⁷⁹, שקרא את ספרו של לויצה וגם ראיין אותו כשכתב את עבודת הגמר שלו. וכך נכתב בה:

"ירושלים וסביבתה היו ... מיוחדות בבעיותיהן הגיאוגרפיות והאנושיות עובדה זו הציבה בפני מפקדת המחוז בעיות שלא הייתה להן מקבילה במקומות אחרים בארץ. מובן כי במצב זה הייתה חשיבות גדולה, אם לא מכרעת, לאישיותו ויכולתו הצבאית של מפקד מחוז ירושלים. במציאות הירושלמית של אותם ימים דרוש היה אדם המסוגל בו-זמנית לטפל בנושאים מגוונים הדורשים הכשרה שאינה בדרך כלל נחלתו של מי שעיקר התמחותו נושאים צבאיים. על מפקד כזה היה להתמודד עם בעיות בין-לאומיות סבוכות הקשורות במעמדה המיוחד של ירושלים. היה עליו להתמצא בשלל נושאים אזרחיים בעבודתו עם אוכלוסייה אזרחית מגוונת מאד באורח חיה ובדרישותיה. היה עליו להתמודד עם תסיסה יהודית פנימית שמצאה לה קן חם בקרב האוכלוסייה היהודית בירושלים, ולעמוד מול מרכז השלטון הבריטי בארץ-ישראל. כמו כן הוטל על מפקד המחוז להגן מחד גיסא, על שטח עירוני בנוי בצפיפות שקשה להגדיר בו לעתים קו-הגנה רציף, ומאידך גיסא, על יישובים מעטים במרחב גדול ועוין, מיס-המלח במזרח ועד לטרון במערב. לא בכדי ביקשו במטה הכללי לראות במפקד מחוז ירושלים מפקד עצמאי המקביל בנושאים מסוימים לראש המטה הכללי עצמו.

עם פרוץ המאורעות בירושלים בראשית דצמבר 1947, היה ישראל עמיר מפקד מחוז ירושלים. **עמיר, מוותיקי המפקדים ב'הגנה', מי שהיה מפקד הרצליה שנים רבות, מקים ומפקד התע"ש (התעשייה הצבאית של ה'הגנה') ומפקדו הראשון של הש"י (שירות הידיעות – המודיעין של ה'הגנה'), היה לכאורה בעל תכונות מתאימות לפיקוד על ירושלים – אלא שרק לכאורה.** עמיר קיבל את הפיקוד על מחוז ירושלים במאי 1946, בתקופת המרי החמוש נגד הבריטים. עיקר הפעולה נתון היה אז במערך של סודיות חמורה. בירושלים כמעט לא ידע איש מי הוא מפקד העיר. איש לא זיהה אותו ברחוב. אלא שבדצמבר 1947 השתנו הנסיבות.

¹⁷⁹ מוטי גולני, יליד 1954, למד לתואר ראשון שני באוניברסיטה העברית, שם כתב את עבודת הגמר שלו על הנושא 'הנהגת היישוב ושאלת ירושלים בשנים 1937-1949' בהדרכתם של פרופ' יואב גלבר ופרופ' יואב שמעוני. העבודה פורסמה ב- 1989 בכתב העת 'קתדרה', ואחר כך ראתה אור במסגרת סדרת הספרים של 'האוניברסיטה המשודרת' תחת הכותרת 'ציון והציונות'. כיום פרופ' גולני הוא ראש המכון לחקר הציונות באוניברסיטת תל-אביב.

משפרץ המשבר לאחר החלטת העצרת הכללית על חלוקת ארץ-ישראל ובינאום ירושלים, דובר במאבק גלוי הדורש מנהיגות של ממש. מפקד ירושלים צריך היה לראות ולהבין את ההתרחשויות, אך חשוב לא פחות היה עליו גם להיראות, להשפיע, לתבוע, להשרות ביטחון. צריך היה להקים מטה גדול שיוכל לרשת בפועל את הבריטים ולטפל, טיפול של חירום בשורה ארוכה של בעיות עם התפרקותה של עיריית ירושלים המעורבת. עמיר הסתפק במטה קטן שהסתופף בשני חדרים בלבד בבניין המוסדות הלאומיים ברחוב קרן-קיימת במרכז העיר. די היה בכך אולי למצב שבו מקיימים הבריטים שלטון מסודר, או לעיר בין-לאומית שקטה - לא לעיר ההולכת ונעשית למוקד המערכה בארץ-ישראל כולה."

ב- 5 בדצמבר נשלח לירושלים יהושע גלוברמן¹⁸⁰, כדי ללמוד על המצב בעיר ולהגיש הצעות לתכנית הגנתה". כתב על כך אבא: "היה זה אך טבעי שהפיקוד העליון רצה לקבל פרטים על מה שקרה במרכז המסחרי, ולאחר שלא מצאתי לנכון לעזוב באותם הימים את ירושלים, הגיע אלי מטעם הפיקוד העליון חברי יהושע גלוברמן, מפקד בכיר ב'הגנה', כדי לשמוע מה קרה במרכז המסחרי, לעמוד על הנעשה ועל הצרכים הדחופים של פיקוד המחוז בנשק, ציוד, כספים וכדומה". כנראה שבהזדמנות זו התלונן קצין הש"י בפניו על פיקוד המחוז, כי בספרו כותב לויצה: "תוך שעות אחדות הודיע גלוברמן למטכ"ל, כי בעיית הפיקוד בירושלים אכן קיימת ומטרידה".

אחרי יומיים יצא גלוברמן ברכב פרטי בראש שיירה חזרה לתל-אביב, אך לא הגיע לתל-אביב. השיירה נעצרה על-ידי הבריטים בלטרון, ואילו הרכב שלו המשיך בנסיעה מערבה. בסמוך לכפר מסמיה נתקל בערבים חמושים על הכביש שירו לעברו, והוא נפגע ונהרג במקום. עם קבלת הידיעה על מותו כתב בן-גוריון ביומנו:

8.12.47: המצב מחמיר. יהושע (גלוברמן) שחזר היום (מירושלים) לת"א, נהרג בדרך.

¹⁸⁰ יהושע גלוברמן, יליד 1905, ארגן ב- 1924 קבוצת צעירים להגנה עצמית, ונדון על כך ל-3 שנות מאסר בסיביר. בהשתדלותה של פעילת זכויות האדם יקטרינה פשקובה, אשתו הראשונה של גורקי, אושרו שחרורו ועלייתו ב- 1925 לארץ-ישראל. הוא התיישב בקיבוץ יגור, הצטרף ל'הגנה' ובשנת 1931 השתתף בקורס מפקדים. לאחר תפקידים שונים בפיקוד ה'הגנה' מונה באפריל 1947 כמפקד מחוז תל-אביב. הוא היה מכהן טוב של אבא וביקורו בדירתנו בירושלים זכור לי. בינואר 1950 הוענקה לו, לאחר מותו, דרגת 'אלוף'.

מסלף ההיסטוריה אורי מילשטיין יודע לספר באחד ממאמריו¹⁸¹ כי גלוברמן נשלח לירושלים כתוצאה מהחלטה להחליף את מפקד מחוז ירושלים בעקבות האירועים במרכז המסחרי, ושלתלונתו של לויצה היה חלק בהחלטה זו. בלשונו:

"ביום ה', 4 בדצמבר, בישיבת ועד-הביטחון ... בן-גוריון סיכם את הדיון: "אנחנו עומדים לא בסוף אלא אולי בהתחלת איזה דבר. יהיו עוד ימים קשים, קשים יותר ... אם עושים משגה צריך לתקן אותו. **אם המפקד אינו מתאים צריך להחליף אותו**". גם במטכ"ל ההגנה סערו הרוחות. **הפיקוד העליון החליט להחליף את מפקד המחוז**. מברק ממפקד הש"י בירושלים יצחק לוי חיזק את ההחלטה. לויצה דרש להחליף את עמיר. אנשי צמרת הביטחון החליטו עקרונית למנות את חבר המטכ"ל, איש קיבוץ יגור יהושע גלוברמן, למפקד כולל של מרחב ירושלים. הוא נסע לירושלים, **שהה בה שלושה ימים וחקר את ליקוייה**". אותה הודעה שלויצה מייחס לגלוברמן, כמו המברק שמיוחס ללויצה, לא התגלתה בארכיונים, ובוודאי לא נמסרה מפיו בעל-פה...

השמצותיו של לויצה והבדיות בדבר "הדחתו", לכאורה, של ישראל עמיר מהפיקוד על ירושלים, מצאו את מקומן לא רק בספרו של לויצה ובפרסומיו של אורי מילשטיין, אלא גם בהרצאותיו של מוטי גולני ב'אוניברסיטה המשודרת' שהופיעו גם בדפוס, וכך זכו לתפוצה רבה.

"אל העיר החלו להגיע שליחי הפיקוד העליון כדי לתהות על פשר הכישלון. הייתה תחושה כי מפקדת המחוז לא עמדה בפרץ כפי שיכולה הייתה לעשות בהכנה ותגובה מתאימות. ה-2 בדצמבר לא נשכח לישראל עמיר. כל פעולותיו לאחר מכן, גם המוצלחות יותר, והיו רבות כאלה, עמדו בצל כישלון זה. לזכותו של עמיר יאמר, כי לא הסיר אחריות מעצמו אף כי לא ראה במה שאירע סיבה להתפטרות. את הקולר תלה בקשיים האובייקטיביים שהיו מנת חלקו בירושלים. לא כך חשבו בפיקוד העליון: קשיים, אמרו שם, יש ויש. אך צריך לדעת להסתדר גם בנתונים אלה. יתר על כן, מרחב התמרון כמו גם המרווח שבו יכול מפקד ירושלים להרשות לעצמו לטעות מצומצמים ביותר בעיר שבה אין למעשה עורף – הכל חזית. ישראל גלילי (ראש המפקדה הארצית של ה'הגנה') שלח לירושלים את מי שנחשב לאיש התיאוריה והארגון הבכיר של ה'הגנה', יהושע גלוברמן, מי שלימים כונה "האלוף הנשכח", משום שלא זכה למקום הראוי לו בהיסטוריוגרפיה של התקופה. הוא נהרג בימיה הראשונים של המלחמה. גלוברמן נחשב לבר-סמכא בכל הקשור לארגון, אימון וטיפול במצבי משבר. זמן-מה לפני כן היה הוא האיש

¹⁸¹ אורי מילשטיין: מלחמת השחרור – הטעות בפתיחה: זו כבר הייתה מלחמה, ההנהגה חשבה על "מאורעות", 'מעריב' 3.5.87.

שנשלח לאותה מטרה עצמה אל צפון הארץ כדי לבדוק את מוכנות ההגנה שם נוכח המתרחשות בגבול ארץ-ישראל – סוריה. המלצותיו התקבלו אז. גלוברמן הגיע לירושלים, שהה בה כשלושה ימים, ובדרכו חזרה נהרג במארב בכביש לטרון-מסמיה.

את התרשמויותיו של גלוברמן מסר בעל-פה מכבי מוצרי (ממפקדי הפלמ"ח, נהרג באפריל 1948 בדרך לירושלים), שהיה אתו במכוניתו¹⁸². הדו"ח עצמו ונסיבות מסירתו עוררו חרדה גדולה בתל-אביב. המטה הכללי לא הסתפק בדו"ח לא מלא זה, וקצין נוסף, זלמן ליבון (מאגף המבצעים במטה הכללי¹⁸³) נשלח אל העיר. הדו"ח שהוציא ליבון באמצע דצמבר לא החמיא למפקדת המחוז. ראשית, נאמר שם, לא ברור למפקד המחוז ולקציני מטהו מה בדיוק תפקידם בשעה זו. אין ניצול נכון של כוח האדם בעיר ואין ברשות מפקד העיר כל כוח עתודה זמין. עובדה זו עלולה להיות קריטית בשעת התפרצות אלימה כפי שהוכיחו אירועי המרכז המסחרי. כן דיבר הדו"ח על חלוקה לא נכונה של גזרות האחריות בין הגדודים בעיר ועל גיוס ואימון לקויים. בקצרה, המצב צריך שינוי. עד כמה שיישמע הדבר מוזר, המשיכו עמיר ומפקדתו בתפקידם תוך שינויים קלים בלבד עוד חודשיים תמימים לאחר דו"ח חמור זה".

הסיפור על הדו"ח "הנוסף" הטריד אותי זמן רב. המידע המועט שמצאתי על זלמן ליבון בספרות או באינטרנט, הוא שהיה בצבא האדום, **עלה בסוף 1946** והיה מדריך בקורס מ"מ של ה'הגנה', וציטוט דברים שאמר במפגש כלשהו בירושלים ב-8.4.1947, שלפיהם אפשר לשער שלמרות שהיה קצין בצבא האדום, היה עדיין רחוק מאד מלהבין את המציאות הביטחונית ביישוב בארץ באותו זמן:

"אין מתחשבים עם אפשרות אויב סדיר, שיש לו תותחים, טנקים. אין צלפות, שדרושה ביחוד לגרילה. איך לעמוד נגד אלה בתנאים שלנו? אפשר באימון נגד טנקים גם בתנאים שלנו. בשביל צלפות יש לרכוש מכשירים אופטיים, אבל העיקר הוא אימון, ולהכניס בכל יחידה מומחה אחד. יש בארץ הרבה תותחנים - אפשר להכשיר תותחנים, כי היו רבים בצבא, ויש לאמן לעבוד יחד, איך יעשו אימונים בלי כלים? אפשר, זוהי תורת הבליסטיקה. יש לאמן תפיסת תותח של האויב."

¹⁸² **מכבי מוצרי**, יליד 1914, מראשוני החבלנים בפלמ"ח, שהיה בבריגדה ופעל בעלייה ב', חזר בפברואר 1947 והיה שלישו של יצחק שדה, עד שב-29.11 נעשה אחראי על השיירות והאספקה לירושלים מטעם הפלמ"ח. הוא ואשתו רחל היו מבאי-ביתנו בירושלים.

¹⁸³ בקיץ 1947 החלה התארגנות מקפת, כדי להכין את ההגנה למלחמה נגד צבאות ערב. הוקמו "אגפים" במטכ"ל, ויגאל סוקניק-ידין נתמנה בספטמבר 1947 לראש אגף המבצעים (אג"מ).

כיון שלא מצאתי זכר לזלמן ליבון בשום מקום אחר בספרות או באינטרנט, כבר פקפקתי אם נכתב הדו"ח כזה אי-פעם. אבל לבסוף מצאתי, בסוף עדות שנתן אבא כעבור יותר מעשור שנים¹⁸⁴, את הדברים הבאים:

"את הדו"ח עם הערות הביקורת הנני רואה כיום בפעם הראשונה ... דו"ח זה, אגב, מסתמך עורכו על עובדות לא נכונות ... **עורך הדו"ח לא בא בדברים אתי ולא ניסה לברר נכונות או סיבת המגרעות עליהן כתב, והתעלם מהתנאים.** הועלו טענות בעניין עבודת המטה – הצפיפות בחדרים, חוסר הגדרה של תפקידי קציני המטה. אין לשכוח – הביקור התקיים בימים הראשונים של המערכה (מחצית דצמבר 1947). במטה המשיכו לעבוד אנשי המנגנון, אשר תפקידיהם הוגדרו בשעתו בימי שלום. ... מטה החטיבה היה בתהליך של הקמה. עדיין היינו בניס חורגים של הסוכנות היהודית ונאלצנו להסתפק ב- 2 חדרים, אשר גם הם היו התקדמות לעומת הימים שעברו."

אבא לא ידע מי הוא כותב הדו"ח, וממי הוא שאב את המידע, אבל כיון שמדובר בדו"ח שנכתב באמצע דצמבר, סביר מאד שזהו אותו דו"ח שמוטי גולני מספר עליו. הטענות בדו"ח, שאבא התייחס אליהן, כמעט זהות לטענותיו של קצין הש"י הנעלב. מכאן אפשר להסיק שלויצה הצליח, בכל זאת, להעביר את טענותיו למישהו במטה בתל-אביב. קשה היה לי להאמין שזלמן ליבון התבקש על ידי גורם רציני במטכ"ל לחוות את דעתו על מפקדת המחוז, ושלהוות-דעתו, שנקבעה ללא בירור ובחוסר הבנה של התנאים המגבילים בירושלים באותו זמן, הייתה השפעה כלשהי על החלטות המטה הכללי.

אבל כיון שספרו של יצחק לוי וספרו של מוטי גולני, ששאב ממנו – למרות סימני השאלה הרבים על אמינותם - מכילים חומר רב על הגנת ירושלים במלחמת העצמאות, הוטעו על ידם רבים וטובים. כך, למשל, מצאתי בערך 'ישראל עמיר' ב'ויקיפדיה': "במאי 1946 מונה למפקד מחוז ירושלים ומפקד חטיבת עציוני, **אך הודח בינואר 1948, בעקבות דו"ח חמור שהוגש למפקדת ה'הגנה' על ידי יהושע גלברמן, בנוגע לתפקודו בעיר.**"¹⁸⁵

על הגיוס המוגבר ל'הגנה' בתחילת דצמבר מסופר בספר 'ירושלים, ירושלים': "שמונה ימים לאחר החלטת החלוקה – הודות ל"קצת תיכנון והרבה בילבול", כמו שעתיד היה עמיר לזכור אחרי-כן – גייסה ה'הגנה' הירושלמית חמש-מאות איש בגיוס מלא. אנשים אלה, שנעשו חיילים בן-לילה, נתלשו מן החיים האזרחיים על-ידי צלצול טלפון, הודעה על פיסת נייר או פקודה הנמסרת בלחש

¹⁸⁴ ר' בפרק י.

¹⁸⁵ הערך תוקן בעקבות הערות.

בפינת-רחוב. עמיר כינס אותם בגימנסיה העברית ברחביה. אחדים מהם החזיק במקום כעתודה ל'משמר-העם' שלו, שעליו נמנו גברים קשישים יותר שהיו מאומנים פחות. את היתר הציב בשכונות הצפויות לפורענות או ברבעים מעורבים שבהם עשויות היו להתרגש צרות. לבושים מכנסי קורדרוי ירקרקים וחולצות-עבודה ישנות, תפסו הללו עמדות על הגגות, בגנים, מאחרי פתחים וחלונות, כשהם עוקבים אחרי המתרחש, לומדים את מוצאה ומבואיה של האוכלוסייה, משגיחים על תנועות של זרים. עם נערה לצדם, שוטטו ברחובות כנאהבים שעתותיהם בידם, בעוד הנערה מצניעה אקדח תחת חולצתה".

ובספר 'ההגנה בירושלים' מספר אריה שור :

"מפקד מחוז ירושלים קיים באחד הימים בראשית המהומות פגישת כל המפקדים הבכירים של ירושלים בגימנסיה 'רחביה'. זה היה בשבת. בוא הציג לפנינו את תכניתו להגנת ירושלים. דבריו נשמעו בהתחלה דמיוניים, כאשר דיבר על קיבוש שטחים שמגמתם הייתה לאחד את השטח שבידינו וליצור רציפות אל השכונות המבודדות מקור-חיים, תלפיות וכיומה, הרגשתי הייתה שהנה אנו הולכים לקראת פעילות מתוכננת וברורה להגנת ירושלים."

עם תחילת מלחמת העצמאות בדצמבר 1947 והרחבת מסגרת החי"ש, קיבלה אמה את הפיקוד על פלוגת חברות במסגרת גדוד החי"ש 'מוריה' בתפקיד זה היה כינויה 'עבריה'. מפקד הגדוד היה זלמן מרט. התיידדנו מאוד עם מרט ואשתו ציפורה, שציפורה הייתה אחייניתו של ברל כצנלסון (שעל שמו נקרא בנם השני, בארי). וכך סיפר על מרט יוסף נבו, שהיה סגן מפקד הגדוד¹⁸⁶:

"למרט יצאו מוניטין של לוחם אמיץ, אשר צבר ניסיון קרבי בפלוגות הלילה המיוחדות. הוא עלה לארץ ב-1930, בהיותו בן 18, והתפרנס מעבודות כפיים בבניין ובמכונאות. באמצע שנות ה-30 הצטרף מרט לארגון ה'הגנה' ובפרוץ מאורעות הדמים מונה למפקד כיתת סיירים, בין מאבטחי התחבורה ביישובים הכפריים של עמק יזרעאל. הוא הדריך באימוני נשק וקרב פנים-אל-פנים (קפא"פ). ב-1941, כאשר הוקמו "פלוגות המחץ" (הפלמ"ח) הראשונות, התמנה מרט לפקד על אחת מהן. שנה אחר כך הוא נשלח עם יחידת סיירים – בפיקודו של משה דיין – לסוריה, עם כוח חלוץ בריטי, שלחם בכוחות הצרפתיים משתפי הפעולה עם הנאצים (כוחות "וישי")¹⁸⁷. שם איבד דיין את עינו, ומרט הוא שחשב

¹⁸⁶ אלוף-משנה יוסף נבו (1919-2001), ראש עיריית הרצליה בשנים 1969-1983, הוא בנו של – ש.ז. לוי – ראש המושבה בראשיתה. בין תפקידיו בצה"ל – מפקד מחוז ירושלים 1961-1964.
¹⁸⁷ ב-18 במאי 1941 יצאה מחיפה הסירה 'אריה', שלוחמיה – כ"ג אנשי ההגנה וראשוני הפלמ"ח וקצין בריטי מלווה – התכוונו לפוצץ את תשלובת הנפט הגדולה בטריפולי שבלבנון, אך הם לא הגיעו ליעדם וגורלם לא נודע מאז. כשבועיים וחצי לאחר מכן נתבקשו ראשי היישוב היהודי וההגנה לסייע לבריטים פעם נוספת: לצרף חוליות של ראשוני הפלמ"ח לכוחות הבריטיים-אוסטרליים שהתארגנו

אותו והמשיך לפקד על הכוח. כל מי שהיה ליד מרט בעת קרב, התרשם מאחוות הלוחמים שהקרין, משלוותו וקור הצרפתיים משתפי הפעולה עם הנאצים (כוחות "וישי"). רוחו ומתגובותיו המהירות והשקולות. "אדם חם ומסור לחיילים", "קר רוח, אמיץ, קמצן בדיבור", כעדות שניים מהם.¹⁸⁸

זלמן מרט בפלמ"ח, 1941

ב- 11 בדצמבר 1947, בהתקפה על שיירה של ארבע מכוניות שניסו להוביל אספקה מירושלים ליישובי גוש-עציון בקילומטר ה-15 מירושלים, נהרגו עשרה מאנשי השיירה.

למרות מאמציו של לויצה, הוא לא הצליח לערער את האמון וההערכה שרחשו לישראל עמיר בפיקוד העליון. אך מסיבה אחרת עלתה, כעבור כעשרה ימים, הצעה לחפש יורש לאבא. רצו בו לתפקיד חשוב אחר – מרכז פעולות ה'הגנה' בחו"ל, ובמיוחד – גיוס ואימון צעירים שיועלו ארצה.

לקראת פלישה לסוריה ולבנון – בתפקידי סיירות וחבלה. תוך ימים התארגנו 13 חוליות כאלה, שמנו 40 מראשוני הפלמ"ח, מהם שנודעו לימים בתפקידיהם הבכירים בצה"ל. בפלמ"ח היו אז רק שתי פלוגות-בהקמה ומהן באו אנשים בשיטת "חבר מביא חבר". מ"פ פלוגה א', יגאל אלון, הביא את אנשיו וכך עשה גם מ"פ פלוגה ב', משה דיין, שלחוליה שפיקד עליה לקח גם את זלמן מרט.¹⁸⁸ אינני זוכר אם היה זה באותה פעולה של הפלמ"ח בסוריה שמרט התחרש באזנו האחת, אבל הוא נהג לספר לנו שיש לו מכך גם תועלת – כאשר הוא ישן על האוזן השנייה אי-אפשר היה להעיר אותו. אחרי המלחמה שירת זלמן מרט בצבא קבע כסגן אלוף, היה מושל צבאי "במשולש הקטן", וגם כיהן כקונסול בבואנוס איירס. הוא נפטר ב- 1985. בנו הבכור אבנר (נרי), (1944-2015), היה לימים בן-כיתתה של עדינה וגדל להיות איש מחשבים ואמן שחמט. בארי, יליד 1946, היה מ"מ בשריון ולאחר מכן – סטודנט מצטיין. במלחמת יום כיפור התעקש לחזור ארצה, הצטרף למערכה כמפקד טנק ונפל בקרב. הבן השלישי, יחיעם, יליד 1948, היה בכיר בשב"כ.

וכך כותב בן-גוריון ב- 15.12.1947 ב'יומן המלחמה' שלו:

"התייעצנו על פעולות [ההגנה] בחו"ל. הנטייה הכללית למזג את הבריחה והגנה. ישראל גלילי מציע [למנות] ישראל זבלודובסקי-עמיר [מפקד] ירושלים. לעת עתה (עד הפסח) יישאר נחום [שדמי]. אכתוב לאהוד [אבריאל]¹⁸⁹ שיבדוק אם אפרים [קרסנר-דקל] יסכים להיות סגנו של נחום או יורשו, וכשאקבל רפורט ממנו, אתן הוראה. התקציב לא מגדילים, אך ממשיכים גם לאחר דצמבר."

בספרו 'בדרך לא סלולה' מספר על כך אבא:

"ב-15.12.47 התקיימה אצל בן-גוריון התייעצות על פעולות ה'הגנה' בחו"ל. הנטייה הכללית היתה למזג את ה'בריחה' וה'הגנה'. נחום שדמי היה באותו זמן מפקד ה'הגנה' באירופה ובצפון-אפריקה ואפרים דקל היה ממונה על הבריחה. **באותה התייעצות הועלתה ההצעה להטיל עלי את ריכוז שני התפקידים גם יחד.** הוחלט שלעת עתה, עד השלמת הבירורים הקשורים בחילופים אלה, ימשיך נחום שדמי בתפקידו ולקראת הפסח תינתן ההחלטה סופית, בקשר למיזוג המומלץ ובקשר למינוי לתפקיד חדש זה. מכל מקום, ההצעה למיזוג הבריחה' וה'הגנה' באירופה ובצפון-אפריקה תחת פיקוד אחד, נועדה להכין בחו"ל יחידות קרביות מאומנות ומאורגנות שתוכלנה, עם תום תקופת המנדט ולאחר יציאת הבריטים מהארץ להצטרף לכוחות הלוחמים על גורל ארץ-ישראל. באשר לי עצמי: היציאה המוצעת מהארץ בתקופה גורלית זו העלתה בי היסוסים רבים. מכל מקום, עד אשר תיפול החלטה ברורה לא הוספתי לדון בנושא."

בן-גוריון החשיב מאד את חשיבות ודחיפות משימת הגיוס בחו"ל, אך ביומנו לא מדווח שום דבר נוסף בנושא זה במשך כחודש. כנראה שאפרים דקל לא הסכים לקבל עליו את התפקיד, וגלילי החל בחיפושים אחרי היורש המתאים לפיקוד בירושלים. אחד המועמדים לתפקיד זה היה מישאל שחם¹⁹⁰. בספרו 'בדרך לא סלולה' כותב אבא: "**ב-3 בינואר הגיע לירושלים מישאל שחם, מי שהיה ממונה על אבטחת התחבורה מירושלים לשפלה. לפי המכתב שהביא עמו, הוא נועד לכהן כסגני במחוז.**"

¹⁸⁹ **אהוד אבריאל** (1917-1980), פעל לאחר המלחמה באירופה בארגון ההעפלה וברכישת נשק.
¹⁹⁰ **מישאל שחם** (שכטר) (1912-1992) נולד וגדל בסג'רה. ב-1932 עברה המשפחה לרחובות, ושם הצטרף מישאל ל'הגנה'. בשנים 1935-1939 עבד בתע"ש, שם ניהל מאז 1936 את המפעל לייצור חומר הנפץ "טן". מאז 1940 מילא תפקידי הדרכה שונים, פיקד על נפת תל-חי והיה מעורב בהקמת היישובים בגליל העליון - כולל במאבק על היישוב מחדש של ביריה (שליד צפת) בפברואר 1946. בנובמבר 1947 מונה לחבר במטכ"ל ה'הגנה' כאחראי לענייני תחבורה, במיוחד התחבורה לירושלים.
¹⁹⁰ כרמית גיא: 'מישאל - האיש שעשה מה שצריך היה לעשות ולא רץ לספר לחברה'. הוצא לאור ב-2020 ע"י בני משפחת שחם וישנו בפרוייקט בן-יהודה. לפי הכותבת, הספר נכתב בהתבסס על עדויות וראיונות שנתן מישאל שחם בחייו לארכיונים רשמיים ולהיסטוריונים, על מכתבים ומסמכים בארכיון המשפחה ובארכיונים רשמיים, ועל זכרונותיהם של ילדיו אורנה סער, עוזי שחם וחגית מאיר.

בביוגרפיה 'מישאל – האיש שעשה מה שצריך היה לעשות ולא רץ לספר לחברה'. מסופר: "בעיצומה של העבודה המורכבת הוטל על מישאל תפקיד נוסף, חשוב לא פחות ואולי אף יותר. הוא נקרא להציל את המצב המידרדר בירושלים. בלחץ הקרבות בעיר החלה אוכלוסייה יהודית לנטוש את בתיה בשכונות המעורבות ובשכונות הסָפָר.¹⁹¹

בהגיעו לעיר, בראשית ינואר 1948, לא היו סמכויותיו מוגדרות במפורש. יגאל ידין הציג אותו בפיקוד העליון כ**ממלא מקום** למפקד המחוז, שתפקידו לטפל בניהול הכוחות הלוחמים. המצב שמצא בירושלים היה קשה. ישראל גלילי, ראש המטה הארצי של ה'הגנה', כתב פתק למפקד המחוז, ישראל זבלודובסקי-עמיר: "**מישאל בא אליך לעזרתך**. יבצע כל פעולה שימצא לנחוץ להפסקת נטישת השכונות המעורבות".¹⁹¹ ומוסיפה כותבת הספר: "ראשי ה'הגנה' ידעו היטב את מי הם משגרים לירושלים, ומדוע. הם הכירו את סגנון העבודה של מישאל, את דרך קבלת החלטות ואת יכולת הביצוע והמנהיגות שלו...". על אלה מסופר בפרקים קודמים של הביוגרפיה, ובמיוחד בסיפור התעקשותו על המשך האחיזה בביריה¹⁹² למרות ההוראות שקיבל:

"בפרשת ביריה באו לידי ביטוי כמה וכמה עקרונות ודרכי פעולה של מישאל... שם נחשף גם גבו הרחב, שאינו מבקש להסתתר מאחורי איש. כפי שהוא עצמו אמר: אם אתה עומד בפני החלטה קשה ואין לך עם מי להתייעץ, עליך למצוא את המוצא שאתה שלם איתו ולהיות מוכן לשאת בתוצאות. במהלך הפעולה, כאשר גורלה לא היה ברור, התנערו ממנה כמה וכמה מהמפקדים הבכירים... הם חשבו ששוב מישאל שכטר מפר הוראות ומתפרע. אך כאשר הובטח הסוף הטוב, קפצו רבים על העגלה... מישאל לא נטל חלק בחגיגה... עד אז הוא היה נתון תחת פיקודם של אנשים שהוא בטח בהם והם בטחו בו, אנשים כלבבו שדיברו אותה שפה ונשארו חברים כל חייהם, כמו ישראל עמיר, חצ'קו¹⁹³ ואחרים."

¹⁹¹ לפי ה'ויקיפדיה', בערך על פיצוץ מלון 'סמירמית': "בראשית 1948 קרא **יעקב דורי**, הרמ"א, למישאל שחם, וסיפר לו כי קיבל דו"ח חמור על המצב המתערער בירושלים על פיו היהודים נוטשים את האזורים המרוחקים ואת השכונות המעורבות ועוברים לאזורים היהודיים המאוכלסים בצפיפות. דורי הורה לשחם לעלות לירושלים ולעצור מגמה זו.

¹⁹² בסוף פברואר 1946 החליטו שלטונות המנדט הכריז על היישוב היהודי ביריה, הסמוך לצפת, כ"שטח צבאי מוחזק", לאחר שתושביו, בני המחלקה הדתית של הפלמ"ח, נתפסו בהחזקה בלתי חוקית של נשק. היישוב הגיב בעלייה המונית של אלפים אל ביריה, אל מול התנגדותו של הצבא הבריטי.

¹⁹³ "חצ'קו", או "חשקו", הוא יחזקאל אוברבגר – ברעם. מישאל והוא מוזכרים בפרק על התע"ש בספרו של אבא..

לויצה, שמנסה בספרו לגמד בכל הזדמנות את פעולותיו והשגיו של אבא ולקדם את גרסתו בדבר הדחתו של אבא מהפיקוד בירושלים, רואה את הדברים אחרת וכותב שם: "בסוף דצמבר הגיע לירושלים מישאל שחם ("עזריה"). הגדרת תפקידו של מישאל לא הייתה ברורה - האם בא להחליף את רודי בפיקוד על החי"ש בירושלים, או להחליף את עמיר כמפקד המחוז... עם בואו פתח החי"ש בסדרה רצופה של פעולות יזומות: פיצוץ בניין המועצה המוסלמית, תקיפת התחבורה הערבית בצפון העיר, חדירה לשייח' ג'ראח ופיצוץ בתים שם - שהגיעו לשיאן בפיצוץ מלון 'סמירמיס' בקטמון."

על כמה מה"אי-דיוקים" המגמתיים בקטע זה הגיב אבא (בטיוטת מכתב להוצאה לאור של ספרו של לויצה): "מישאל הגיע לירושלים יום-יומיים לפני פיצוץ 'סמירמיס' (שבוצע בלילה בין 4 ל-5 בינואר). לא היו לו יד וחלק - לא בפיצוץ בניין המועצה המוסלמית, לא בתקיפת התחבורה הערבית בצפון העיר, ואף לא בחדירה לשייח' ג'ראח לפיצוץ בתים שם." אמנם ייתכן ששליחתו של מישאל לעבוד עם אבא בירושלים כ"ממלא מקום" הייתה גם כדי לבחון את יכולתו לפעול במצב המסובך מאד שם ולהכין אותו כדי שיוכל לרשת, במקרה הצורך, את הפיקוד על המחוז, אבל אין כל עדות לכך.

בערך על פיצוץ מלון 'סמירמיס' ב'ויקיפדיה' מצאתי: "שחם הגיע למפקדה של מפקד מחוז ירושלים, ישראל עמיר, ב-3 בינואר, ושם נאמר לו כי המצב בשטח גרוע מהדו"ח וכי היהודים משלמים לשוטרים בריטים על מנת שיעבירו אותם ואת רכושם על פני המחסומים של הערבים. אנשי המודיעין של עמיר אמרו כי הדרך המהירה היחידה לשינוי המצב היא על ידי הנחתת מהלומה צבאית בלב קטמון הערבית, פעולה שתפגע מורלית בתושבי השכונה הערביים ותשפר את המצב המורלי הירוד של תושבי העיר היהודיים. שחם החליט שהמטרה בקטמון תהיה המפקדה של הערבים בשכונה, וביקש לברר היכן היא. במקביל גם הערבים חרדו לגורלה של קטמון, ולכן ממש באותו יום בו הגיע שחם לירושלים סיררו בשכונה שלושה ממנהיגיהם הצבאיים, עבד אל-קאדר חוסייני¹⁹⁴, אברהים אבו דאיה ואמיל גורי, בגיפ של אל-חוסייני... לפנות ערב עצרו השלושה במלון 'סמירמיס', שהיה מקום מפגש חביב על אל-חוסייני, על מנת לשתות תה ולשוחח עם מנהיגי השכונה. למחרת, ב-4 בינואר, הודיע המודיע הערבי של עמיר כי המפקדה הערבית בקטמון מצויה במלון 'סמירמיס' וכי ראה במו עיניו את הגיפ של אל-חוסייני חונה מחוץ לו."

¹⁹⁴ עבד אל-קאדר חוסייני, בן-דודו של המופתי חג' אמין אל-חוסייני, הנהיג את הכוחות הערביים בקרבות רבים במהלך מלחמת העצמאות עד שנהרג בקרב על הקסטל באפריל 1948.

מישאל שחם (שכטר)

עבד אל-קאדר חוסייני

בביוגרפיה של מישאל אנו מוצאים דברים שסיפר (כעבור שנים) לאורי מילשטיין: "מיד בבואי כינסתי את אנשי המודיעין, יצחק נבון¹⁹⁵ וציון הגיינג'י¹⁹⁶. שאלתי מה המצב. אמרו שמתחילה הגירה [של תושבים יהודים] מטלביה. אמרתי שצריך להפסיק. שאלתי היכן המפקדות של הערבים. השיבו: "אחת בעיר העתיקה ושתיים בשכונת קטמון, במלונות 'קלרידג' ו'סמירמיס'. שאלתי: "לאיזו מפקדה המשקל הרב ביותר?". השיבו: "ליסמירמיס", שם שוכנת מפקדת המתנדבים העירקים". פסקתי: "יש להעיף את המפקדה". הם נדהמו. מלון 'סמירמיס' שכן בלב קטמון¹⁹⁷, אזור ערבי צפוף, עשיר וחזק. בדרך אליו היו מחסומים אחדים, פיצוץ הבניין לא היה משימה של מה בכך, וגם הנסיגה אחריה לא. שאלתי, "מי יבצע?" אמרו שיש כוח אחד המסוגל לכך, גדוד 'מוריה' בפיקודו של זלמן מרט, איש פלמ"ח לשעבר שהיכרתי מקורס מפקדי מחלקות בג'וערה ב-1938. הזמנתי אותו אלי. "מרט", אמרתי לו, "אתם מעלים באוויר את 'סמירמיס'. יוצאים בשלוש מכוניות, אחת לפורצים, אחת לחבלה ואחת לכוח האבטחה. פותחים את המחסומים, חודרים למלון ומעלים אותו באוויר עם כל מה שיש בו. המכוניות יחזרו מיד, והחבלנים ייסוגו דרך עמק המצלבה לרחביה. בדוק את העניין."

¹⁹⁵ בשנים 1946-1948 היה יצחק נבון, לימים נשיא מדינת ישראל, ראש המחלקה הערבית של הש"י במחוז ירושלים.

¹⁹⁶ **ציון קלימן-אלדד** ("הגיינג'י"), מראשוני הפלמ"חניקים, ההתמנה בדצמבר 1947 כקצין המבצעים במחוז וראש מטה החטיבה.

¹⁹⁷ בשכונת קטמון התגוררו בסוף 1947 בעיקר ערבים בני המעמד הבינוני ומעט יהודים עשירים. השכונה היוותה נכס אסטרטגי לערבים בהיותה חוצצת בין השכונות מקור-חיים וקריית-שמואל היהודיות. היהודים הבודדים שהתגוררו בשכונה נמלטו ממנה. לאחר שה'הגנה' פוצצה שמונה בתים נטושים בשולי השכונה. גם חלק מעשירי השכונה הערבים נטשו אותה תוך שהם מפקידים שומרים בשכר על בתיהם.

מהאתר 'גדוד מוריה במלחמת העצמאות':

"שמונים וחמישה איש שהיו במלון בעת הפיצוץ נפגעו, קרוב לשלושים מהם נהרגו. בין ההרוגים היה סגן-הקונסול הספרדי. לפי מידע של הש"י היו ביניהם גם חמישה קצינים עיראקים, אולם פריט מידע זה לא אושש. לשם מה בוצע פיצוץ מרשים זה? לטענת יוזם הפעולה, מישאל שחם, בית המלון שימש בסיס ומפקדה לכוח אויב. אולם גם מידע זה היה שגוי כנראה.

למחרת הפעולה זימן הנציב העליון הבריטי את בן-גוריון אליו, ולאחר דין ודברים בוטה על הפעולה התפתחה בין השניים שיחה על הדרכים הנאותות לקיום הביטחון ובכלל זה על התערבות הבריטים ואופיה. בן-גוריון אמר לנציב, כי יש בכוח היהודים לפתוח את הדרך לתל-אביב וגם לעיר העתיקה, "אבל אם אתם תילחמו נגדנו, נהיה חסרי אונים. אין לנו תקווה לנצח את הצבא הבריטי. המדיניות שלנו היא הגנה עצמית", הדגיש יו"ר הנהלת הסוכנות.

למחרת השיחה דיווח הנציב ללונדון כי הזהיר את בן-גוריון שאם ה'הגנה' תמשיך בפעולות כאלה ימצאו אנשיה את עצמם עומדים מול כוחות בריטיים. מדיווחו זה עלה כי בן-גוריון היה נגד המעשה, והבהיר כי פיצוץ המלון לא בוצע לפי הנחיה מרכזית. הנציב השיב לו כי הוא מכיר בזכותו של כל קיבוץ לאומי להגנה עצמית, אבל היהודים לא יוכלו להגן על מדיניות של "חיסול אנשים חפים מפשע." הנציב דיווח ללונדון עוד, כי בקרב היהודים יש מחלוקת על פעולות הגמול. הפרשה גרמה, בין השאר, לעיכוב בחילופי גברי בצמרת הפיקוד הירושלמי. דובר אז על מינויו של שחם לתפקיד בכיר. היו שיעדו לו את הפיקוד על חטיבת החי"ש, אולם הביקורת של הדרג המדיני על פעולת 'סמירמיס' הורידה מעל הפרק את ההצעה."

על אותם דברים, מנקודת ראותו של מישאל, מסופר בביוגרפיה שלו:

"המבצע הצבאי הוכתר בהצלחה, אך המשמעויות המדיניות שלו לא נעלמו מראשי היישוב היהודי בעיר. בבוקר שמעה גולדה מאיר, מנהלת המחלקה המדינית בירושלים¹⁹⁸, שהמלון פוצץ, והייתה בטוחה שזה מעשה של אצ"ל או של לח"י, כפי שעשו במלון 'המלך דוד' שנתיים קודם לכן. אך מזכירה הצבאי, יחזקאל סחרוב (סהר), העיר את אוזנה שיד ה'הגנה' במעשה, והיא לא הייתה בסוד העניין. היא קראה לישראל עמיר, וזה סיפר לה שמישאל שחם עומד מאחורי המבצע. "מה פתאום מישאל?" שאלה. היא אפילו לא ידעה שהוא הוצב בעיר. ואם לא די בכך, הסביר ישראל עמיר שמישאל "קיבל אישור". גולדה נחרדה והזעיקה אליו את מישאל. הוא הופיע והצדיע כאיש צבא. כך שיחזר מישאל את השיחה: גולדה: "שב תגיד לי מה קרה".

¹⁹⁸ מאז שמשה שרת נעצר ב"שבת השחורה", מילאה גולדה תפקיד זה עד להקמת המדינה.

שלפתי מכיסי את הפתק של גלילי, הראיתי לה ואמרתי: "זה את רואה?"
גולדה: "עם מי התייעצת בירושלים, ומדוע בחרת לפוצץ דווקא את מלון
'סמירמיס'?" מישאל: "התייעצתי עם מפקדת ירושלים וסיכמתי שנעיף את
'סמירמיס'".

גולדה: "היו לך הצעות אחרות?" מישאל: "כן, את מלון 'קלרידג'".
גולדה (בצעקה): "רק זה חסר לנו. ב'קלרידג' מתגורר הקונסול הצ'כי".
מישאל לא ידע, כמובן, דבר על הרומן הנרקם בין הישוב היהודי לבין ברית-
המועצות וציכוסלובקיה בקשר לעסקת הנשק שכבר יצאה לדרך¹⁹⁹.

גולדה: "אני דורשת ממך לא לעשות שום פעולה בלי אישורי".
מישאל: "גולדה, אני לא זקוק לאישורך. לא קיבלתי פקודה להיזקק לאישור שלך".
גולדה: "אני דורשת ממך לשלוח מברק לבן-גוריון".

מישאל: "אם את רוצה לשלוח מברק לבן-גוריון, לשם מה את זקוקה לי?"

גולדה: "היות ולקחת שליטה בעניין, שלח!"

מישאל: "בבקשה", מוציא דפדפת, "מה לרשום?"

גולדה הכתיבה לו מברק לבן-גוריון:

"דוד, אני דורשת ממך לתת למישאל הוראה לא לעשות שום פעולה בלי הסכמתי,
ואני דורשת ממך לבוא מיד לירושלים". מישאל שלח את המברק.

למחרת זימן אליו הנציב העליון את גולדה וחבריה להנהלת הסוכנות היהודית
לירושלים. בן-גוריון בא העירה, שוחח עם גולדה בארבע עיניים, ואחר כך קרא
אליו את מישאל לאולם הישיבות של הקרן הקיימת בבנייני המוסדות הלאומיים.

הוא הכיר את מישאל היטב וסמך עליו. "מה ההוראות שקיבלת?"

"קיבלתי הוראות לבצע פעולות שיפסיקו את בריחת היהודים מהשכונות המעורבות
ולהביא לכך שהערבים יברחו מהן. וזאת אני מבצע. ביצענו את 'סמירמיס',
וההצלחה הייתה מלאה. טלביה התרוקנה והבריחה נמשכת".

"ולא קיבלת הוראה עם מי להתייעץ?" שאל בן-גוריון, ומשלא קיבל תשובה מניחה
את הדעת, הוסיף: "עכשיו אני נותן לך הוראה, לא לבצע שום פעולה בירושלים בלי
אישורם של גולדה וששון [אליהו ששון, ראש המחלקה הערבית של הסוכנות]".

"איי-איי סָר", אמר מישאל בנוסח הבריטי הידוע, הצדיע ויצא מן האולם."

¹⁹⁹ מה'ויקיפדיה': "בתיובו של סוחר נשק יהודי ובסיועו הגלוי של שר החוץ הציכוסלובקי, יאן
מסריק, סוכמה עסקת הנשק הציכוסלובקית-ישראלית שנעשתה בניירות רשמיים שלאתיופיה.
בשם אתיופיה חתמו על ההסכם אהוד אבריאל ואוטו פליקס (אחייו של מיכאל פליקס-דורון)
ובשם ציכוסלובקיה חתם יאן מסריק. ההסכם, שנחתם סופית ב-14 בינאר 1948, כלל 4,400
רובי מאוזר וכחמישה מיליון כדורים תמורת 750 אלף דולר. הובלת הנשק לארץ ישראל נתקלה
בקשיים מרובים, אך בסופו של דבר, הגיע הנשק במרץ 1948".

ב'יומן המלחמה' של בן-גוריון יש התייחסויות לפרשה ולמצב בירושלים: 6.1.1948: "עלינו בבוקר לירושלים. בחורינו ליוו אותנו. בדרך לא קרה כלום – פגשנו שיירה שלנו חוזרת מירושלים – ומכוניות ערביות נוסעות כאילו לא קרה כלום. גולדה מודיעה שדבר 'סמירמיס' נעשה בלי ידיעתה ובלי ידיעת ישראל [עמיר, מפקד ההגנה בירושלים]. מישאל שחם עשה זאת על דעת עצמו. קראתי את מישאל, הוא מוסר שהוטל עליו לעשות פעולות לפתיחת העיר העתיקה, למניעת עזיבת שכונות וביטול הוראות עליו להתייעץ עם ישראל [עמיר] ורודי. בעניין המלון התייעץ עם שניהם שלשום, ביום א', בשעה שמונה בערב²⁰⁰. הפעולה נעשתה בשתיים-עשרה בלילה. בצהריים נפגשתי עם הנציב. על השיחה [עם הנציב] מסרתי בישיבת ההנהלה".

"בירור עם מישאל: לפני שבוע היה פה ומצא הלך-רוח של יאוש. היו 300 אנשי חי"ש מאומנים, גם אלה ללא [אימון] של אש. יהודים היו בורחים. במרכז מסחרי אין להחזיק, כי אין שם דירות אלא חנויות. היהודים בטלביה רצו לעזוב. דרשו מהם להישאר. אחרי ההתפוצצות בקטמון [במלון 'סמירמיס'] הערבים החלו לברוח. מאמצים בריחה זו. גם משייחי-ג'ראחי בורחים".

גרסתו של מוטי גולני, 'ב'ציון בציונות', ממשיכה בעקביות להטיל דופי במפקד המחוז: "ה'הגנה', בפרץ של יעילות, מתוך רצון להגיב באופן מרשים על ההשתוללות הערבית, פוצצה בלילה ה-4-5 בינואר את מלון 'סמירמיס' בקטמון. המלון נחשד כמרכז כנופיות בלי שאיש טרח לאמת מידע זה... בן-גוריון הוזעק לירושלים אל הנציב העליון, שנזף בו קשות. בן-גוריון לא נשאר חייב, והחזיר את הכדור אל הבריטים, האחראיים לדעתו להידרדרות הצבאית בעיר ובסביבתה. אך בבואו לברר בבית פנימה מה באמת התרחש, מצא כי אין מי שייקח אחריות. ישראל עמיר, מפקד מחוז ירושלים, נסע משום מה לתל-אביב. גולדה הטילה את האחריות על מישאל שחם, מפקד צעיר ונלהב שנקרא לסייע לעמיר בירושלים, הלה החזיר את האחריות לעמיר. סופו של דבר שחם סולק כדי לרצות את הבריטים. בן-גוריון הבין כי משהו אינו כשורה בדרך שבה מנוהלת המערכה הצבאית בירושלים. החלפת הפיקוד הייתה רק שאלה של זמן... במפנה הגישה אל שאלת ירושלים שחל אצל בן-גוריון ואנשיו במהלך ינואר 1948, בלטה אי-התאמתו של מפקד מחוז ירושלים לתפקידו. במקרה של עמיר לא הופנתה הביקורת לעבר מה שעשה, אלא בעיקר לעבר מה שלא עשה."

²⁰⁰ מהכתוב עלול להשתמע שמישאל אמר שהתייעץ עם ישראל עמיר ועם רודי, אבל בדברים המצוטטים מפיו בביוגרפיה שלו, הוא אמר לגולדה רק שהתייעץ עם אנשי המחלקה הערבית של הש"י ועם מפקד גדוד 'מוריה'. ייתכן שעד שבן-גוריון כתב את הדברים ביומן קרה כאן "טלפון שבור".

וכך הגיב אבא, בעדותו, על עניין 'סמירמיס':

"במועד בו בוצע 'סמירמיס' לא הייתי בעיר, הייתי בת"א. רק למחרת הפעולה נודע לי על ההדים הקשים והתרעומת של ג.מאיר בקשר למבצע זה. **אין לפרש את דברי, כי אילו הייתי בירושלים לא הייתי נותן את הפקודה לביצוע המבצע.** ייתכן וגם אני הייתי נותן את הפקודה. אך הייתי עושה זאת לאחר בדיקת דעת אנשי המחלקה הפוליטית של הסוכנות היהודית.²⁰¹"

בזמן שבן-גוריון ביקר בירושלים, ערך שם מפגש של הצמרת הביטחונית בנושא המצב הביטחוני שם, שעליו כתב ב'זמן המלחמה' שלו:

7.1.1948: "ישראל זבלודובסקי, יצחק שדה, ישראל גלילי, ראובן [שילוח]²⁰², יעקב [דורי]. העיר העתיקה נותקה. הברירות הן: לפרוץ בכוח שער-יפו או שער-ציון (שם עומד הלגיון הערבי), לסגור שער-יפו ע"י יריות מבית הקברות המוסלמי. סיכמנו שיזהירו הערבים: אם לא ישחררו העיר העתיקה – נמרר חיי הערבים בעיר החדשה.

מגוש-עציון הוציאו 70 ילדים בלוויית צבא. ב-4 הנקודות [בגוש] יש נשק ל-150 לוחמים. מספר המתיישבים כ-250 איש. עומדים לשלוח שמה עוד כ-100 איש. חציים מאומנים, חציים צריך להתאמן.

הנשק לא יספיק. בכפר-עציון ובמשואות [יצחק] דרושים ביצורים. גדרות שהיו אינן מתאימות עוד. יידרשו לפחות 4,000 – 5,000 לא"י.

יצחק [שדה] מציע להביא לירושלים תוספת של 350 איש, כי האנשים עייפים. בסביבת ירושלים מגוייסים 200 חי"ש. תוספת חדשה תאפשר לחי"ש בירושלים להתאמן, עכשיו מגויסים בירושלים כ-700 איש.

ישראל [עמיר] אומר שהערבים מתכוננים לתקוף עטרות ונוה-יעקב לאחר עזיבת הצבא [הבריטי]. הערבים פינו את קלנדיה. יצחק מציע להפוך הר-טוב לבסיס מוחזק שיבטיח דרך ירושלים (גישה לבאב אל-ואד)...

²⁰¹ באותה עדות של אבא הוא מספר גם על הוראה שלא רצה לבצע, אבל לא הצלחתי למצוא מידע נוסף על כך באף אחד מהמקורות שברשותי: "אני זוכר רק משימה אחת שהוטלה עלינו אותה לא ביצענו, וזו פריצה לעיר העתיקה בכוח בחודש דצמבר. מטרת המשימה הייתה הזרמה חד-פעמית של אספקה ותגבורת לרובע. התנגדתי לדבר מכמה טעמים: (א) את הפריצה היינו צריכים לבצע במשוריינים בתוך שטח בנוי, אשר הרחובות הצרים מאפיינים אותו. המשוריינים המועטים אשר היו לנו היו משוריינים גדולים, עם גגות חדירים, אשר לא התאימו למטרה זו. (ב) גם במקרה של הצלחה, הודות להפתעה, ספק אם המשוריינים היו מצליחים לחזור. (ג) מטרת המבצע – הבאת אספקה ותגבורת, היוותה לכל היותר שלב במערכה, אשר תימשך לפי ההערכות האופרטיביות לפחות עד מועד צאת הבריטים. הצלחת המבצע החד-פעמי הייתה גוררת אחריה, אפוא, הידוק ההסגר בלבד. למעשה לא השיקולים הנ"ל בלבד הכריעו בכיוון ביטול המבצע - קבע חוסר משוריינים

²⁰² ראובן שילוח (זסלני), 1909-1959, ממקימי "המוסד" ומפקדו הראשון, שימש כראש המדור לעניינים מיוחדים של המחלקה המדינית בסוכנות היהודית.

מסרתי לישראל [זבלודובסקי-עמיר, מפקד ירושלים] הוראות בעניין התגובה בירושלים. בשש מסר לי יצחק שדה שאצ"ל תפס אוטו צבאי, התפרץ לשער יפו, הרג מספר ערבים וברח (פיגוע זה גרר דחייה בהעברת שיירה שעמדה להיכנס לעיר העתיקה בליווי בריטי)."

וחזרה לסיפור מישאל: "כעבור זמן לא רב אכן נזקק מישאל לאישורה של גולדה, הפעם לשתי פעולות שתכליתן להגדיל את מאגר הנשק של ה"הגנה" בעיר על ידי פשיטה על משטרות יריחו ואבו גוש. כך, על פי עדותו, התנהלה השיחה: גולדה: "למה דווקא משטרת יריחו?" מישאל: "מפני שיש שם 120 רובים וקצין שישתף אתנו פעולה." גולדה: "כמה אנגלים תהרוג?" מישאל: "גולדה, שיבכו אמהותיהם. האמהות שלנו ממילא בוכות כשנהרגים בחורים יהודים באשמתם של הבריטים ובגלל מחסור בנשק..." גולדה: "זו לא דרכנו. היא מתאימה לאצ"ל... אתה אינך יוצא ליריחו."

מישאל: "תהיה בריחה. אני חשבתי שאנחנו במלחמה. זה לא לפי מה שאני חושב." גם את הפשיטה על תחנת המשטרה באבו גוש סירבה גולדה לאשר, ופעולה לחיסול קצין משטרה בריטי שהסגיר ארבעה אנשי מגן להמון ערבי בשער שכם, וזה עשה בהם שפטים. הקצין הבריטי המשיך להתנכל ליהודים, אך יושבת ראש המחלקה המדינית בירושלים לא אישרה את הפעולה.

לאחר עשרה ימים בירושלים שב מישאל לתל אביב, התייצב לפני גלילי ואמר: "מאחר שקיבלתי פקודה מ'הזקן' לקבל אישור מגולדה לכל פעולה, והיא השיבה בשלילה על כל תכנית, למה שאבזבז את זמני בירושלים? ואני חוזר לתל אביב."

ואכן, מישאל ביקש לשחררו מהתפקיד ולחזור לפקד על השיירות: "חילוקי הדעות עם גולדה גם גרמו לו לוותר על תפקיד מפקד מחוז ירושלים שהוצע לו בידי ישראל גלילי: "לא כדאי, אני וגולדה זה לא יילך ביחד. לגולדה יש קו שלה. עשרה ימים ניסיתי הניע אותה לפעולה, ולא קיבלתי אישור, לא לפעולת הצטיידות ולא למניעת פגיעה בנו. מזל גדול שלא התייעצתי איתה על 'סמירמיס', אחרת לא היו עכשיו יהודים בטלביה."

סיפור זה תומך בהשערה שמישאל נשלח לירושלים בכוונה שיקבל עליו את הפיקוד על המחוז אם אכן יקבל ישראל עמיר את המשימה באירופה.

בינתיים המערכה על ירושלים וסביבותיה הלכה וכבדה. האירוע הטראומטי ביותר היה אובדן מחלקת הל"ה ב- 16 בינואר. וכך כתבה רחל ינאית בספר 'ה'הגנה' בירושלים':

"ערב אחד לפני אסון הל"ה נשארתי בצריפנו ברחביה: לא ייתכן להיות מנותקת כליל מירושלים, מה'הגנה'. ישראל עמיר, מפקד ירושלים, מסתובב במסדרונות הסוכנות. אני נפגשת עם חברי הוותיקים בהגנה. תכונה נלהבת, בלתי רגילה. עם ישראל עמיר לא אוכל עכשיו לדבר. מפי חברים קרובים אני שומעת: יוצאים לעזרה לכפר-עציון. השתהיתי שעה ארוכה. ההייתה לי הרגשה שלא אראה שוב את החברים האלה?... איני זוכרת אם באותו הלילה הגיעו להר-טוב, אך בהגיע הידיעה על האסון של הל"ה, הוספתי, ועד היום אני מוסיפה, לראותם... אני מייסרת עצמי, שמסרתי חלק מהכלים מהמחסן בחווה. אנו בעצמנו נתונים עתה בכל רע. בפגישתי עם ישראל עמיר הוא שואל אותי לגורל החווה. אני רואה כמה נקרעים פה לגזרים ומניחה לו לדאוג לנקודות התורפה בירושלים, בוטחת בו שהוא מביא גם את החווה בחשבון, אך לפי שעה איש לא נוסף לנו."

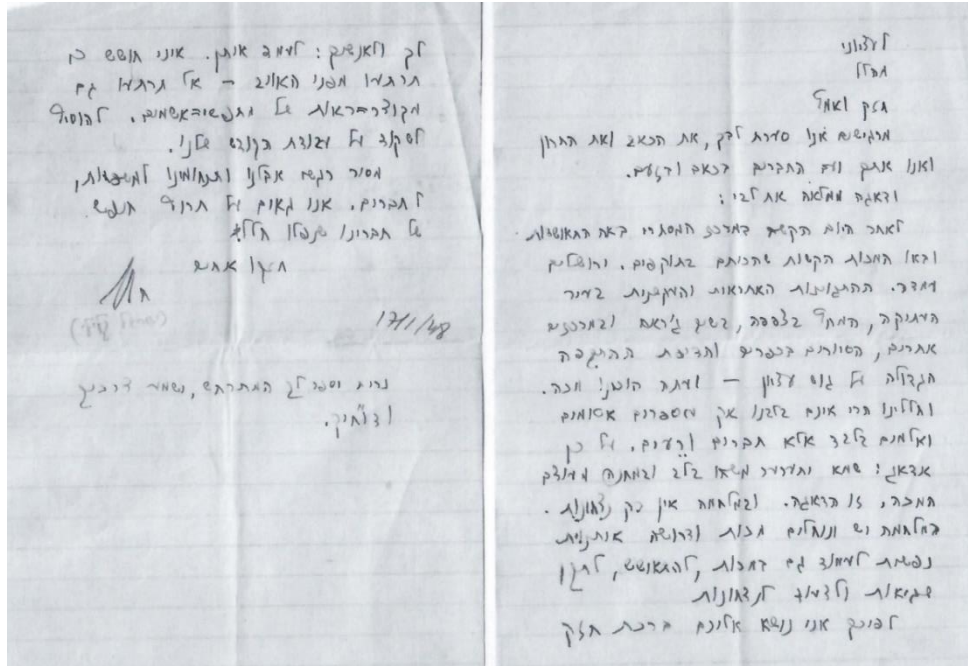
למחרת נפילת הל"ה שלח הרמ"א, ישראל גלילי, בכתב ידו, מכתב אישי לאבא:

אציוני מהלל חפץ ואמץ. מרשימים אנו סערות לבך. את הכאה ואת החרון. ואנו אתך ועם החברים בכאה ובלעם. וזאאה מאלאה את לבי: לאחר היום הקשה המרוב המסחרי באה הפאושטות. ובאו המכות הקשות שהכיתם בתוקפים. ירושלים עומדת הפתלונות האחריות והעקשניות בעיר העתיקה. המוחץ בצלפה. השייך ליאראח ומורכבים אחרים. הסיורים בכפרים והדיעות הפתקפה העזוזה של לוש עציון - ועתה פוכינו מכה וחללינו אינם הלנו אך מספרים אלוהים ואילומים. אלא חברים וידידים. של בן אצאם: שואל יתערער משהו בלב ובמחנה מעורב המכה - זו הצאאה. והמלחמה אין רק ניצחונות. המלחמה יש ונחלים מכות. וצושה איתנות נפשית לעמוד עם המכות ולפתאוש. לתקן שגיאות ולצדוד לניצחונות. לפיכך אני נושא אליכם ברכת חפץ לב ולאנשים: לעמוד איתן. איני חושש כי תיפתעו מפני פאויה. אל תיפתעו עם מקוצרי הפאות של מחשבי-אשמים. אלוהים לקוד של עבודת הקודש שלנו.

מסור פשטי אאלנו ותנחומינו למשפחות לחברים. אנו לאים של חיפול הנפש של חברים
נפולו חללו חיפול אחים | הלל (ישראל גלילי) 17/1/48

נריה (ברוך רבינוב²⁰³) יספר לב המתיחה. ישמע צרכיך וצו'חיק.

²⁰³ ברוך רבינוב (1909-1979), חבר קיבוץ בית-אלפא, היה ראש מחלקת הכספים ב'הגנה' ושליחותו הייתה בנושא זה, אבל התבקש על ידי גלילי לבדוק גם את הלך הרוחות בין החברים בעיר. כנראה שבין אלו היו גם רודי ולוויצה.

ואכן, לפי ספר ה'הגנה': "ב- 18.1.1948 הגיע ברוך רבינוב²⁰⁴ מטעם המפקדה הארצית לבירור תקציבה של ה'הגנה' בירושלים. כן הוטל עליו לברר את מצב הרוחות בעיר. רבינוב נפגש עם ישראל זבלודובסקי ועם כמה מהמפקדים הכפופים לו, ובא לידי מסקנה, כי מן ההכרח להחליף את מפקד העיר²⁰⁵. "אם אכן זו הייתה המלצתו של רבינוב, סביר לשער שהיא באה בעקבות תלונותיהם של לויצה ורודי, שאולי שלחו אז בידי גלילי את אותם מכתבי תלונה הנזכרים לעיל).

על המצב בעיר מדווח בן-גוריון ב'יומן המלחמה' כעבור יומיים:

20.1.1948: "בשתיים שיחה עם ישראל [עמיר] על המצב בירושלים. לא מחזיקים במרכז המסחרי. היהודים מגיעים [שם] עד אחרי [קולנוע] 'רקסי'. הגישה למרכז מופרעת מרחוב מְמִילָא [כיום רח' אגרון] וסנט-לואיס [רח' יוליאן, כיום רח' דוד המלך]. בממילא יש משמר ערבי. [השלטונות] אינם מתירים משמר יהודי מזוין ברחוב הנסיכה מרי [כיום רח' שלומציון המלכה]. היו יהודים בשכונות ערביות (אבו-טור, בקעה, קטמון, רוממה). ה'הגנה' תחמה תומים – היכן אסור לעזוב, והיכן שמירת התושבים עליהם [על אנשי ה'הגנה']. היו מקרים שבשכונות ערביות שגרו בהן יהודים – עזבו הערבים (רוממה). מקודם עמדו יהודים לברוח – אבל ה'הגנה' לא נתנה.

²⁰⁴ ראש מחלקת הכספים במטה הארצי, ברוך רבינוב (1909-1979), חבר קיבוץ בית-אלפא. בין תפקידי קודם לכן – מזכיר ההנהגה העליונה של השומר-הצעיר בארץ ומזכיר ועדת הבטחון של ההסתדרות באר, וייתכן שבאחד מהם הכיר עם אמנון זעיר (רודי), חבר גן-שמואל..

²⁰⁵ סביר לשער שביניהם היו לויצה ורודי, והם אלו שהתלוננו בפניו על אבא וגם מסרו לידיו את אותם מכתבי תלונה הנזכרים לעיל, שעליהם סיפר גלילי לבן-גוריון ב- 22.1.1948.

הערבים עזבו אפילו כרם אל-סילה ושייח בדר [כיום – אזור בנייני-האומה – גבעת-רם – הקרייה], דרומית מכביש ירושלים – ת"א. נשאר בליפתא העליונה [מערב-רוממה]. בתחילה עזבו, אפילו חלק [מערבי] ליפתא עזבו, אולם חזרו לליפתא התחתונה והעליונה על-מנת לפעול. שלשום ירו על מכונית שלנו. אתמול פוצץ בליפתא העליונה בית בן 3 קומות. גם טלביה הולכת ומתייהדת, אם כי נשאר ערבים בודדים. בחורינו הקימו מחסום במזרח [העיר], אבל הצבא והמשטרה מסירים אותו.

בדרך לאוניברסיטה [בהר-הצופים] – שייח-ג'ראח, שכונת נשאיבי ובתי המופתי ואנטוניוס. יריות הערבים מגיעות לרחוב שמואל הנביא ו[לשכונת] בית-ישראל. [התושבים] הערבים עזבו שייח-ג'ראח, אולם הכנופיות נכנסו לבתים העזובים. היו קשיים בתחבורה הפנימית [בעיר]. סילוק רוממה הערבית הקל [על התחבורה]. **שתי דרכים עדיין** בסכנה – לאוניברסיטה ו'הדסה', ולתלפיות, רמת-רחל ומקור-חיים. היו צריכים לשנות הדרך לתלפיות, [ולנסוע] לא דרך-חברון אלא מזרחה, בדרך ל[ארמון] הנציב. ההתקפות באו גם מעל-יד תחנת הרכבת, מאבו-טור. שמירת דפוס הממשלה והתחנה הייתה בידי נוטרים ערבים. עכשו הצבא שומר על המחסום, הדרך בטוחה קצת [יותר] אבל נוסעים רק במשוריינים. שכונה שסבלה הרבה – היא מקור חיים (שם סנטוריום לחולי-שחפת). בדרומה – הכפר בית צפאפה. בתי הכפר גובלים עם בתי היהודים. מצפון למקור-חיים השכונה הערבית אל-בקעה. ממערב – קטמון. במקור-חיים נשאר רק שש משפחות. החולים הוצאו מבית-ההבראה. הבחורים שלנו נכנסו לבתים. גם תלפיות עזבו רבים לרגל קשיי התחבורה, ובחורינו נמצאים שם ובחוות-הלימוד [לחלוצות]. עומדים לגדר מקור-חיים ותלפיות, וייתכן שהתושבים ישובו אז, אם יהיו די אוטובוסים משוריינים. ערבי לא חדר לשכונות שלנו.

גם ימין-משה היא חזית – קשה לערבים. היא מסכנת דרך חברון ושער-יפו. היו כמה התקפות על ימין-משה – אבל לא עזבו. הבתים עתיקים ונוחים להגנה. אולם המקום טעון ביצור (לא ביצרו עדיין שכונותינו בירושלים). רוצים למתוח גדר תיל מקצה רחוב עזה דרך נוה-שאנן לשכונות הפועלים בבית-הכרם, לאורך 2-3 קילומטר כ- 12 טונות תיל). הלגיון הערבי עוד נמצא על-יד שער-ציון. בעיר-העתיקה נמצאים 170-200 איש שלנו. מדי פעם בפעם מחפשים [אצלם] ולוקחים מהם נשק. בכלל מגויסים בירושלים 800 איש, מלבד חיל-משמר, בערך אלף איש. בהר-טוב מחזיקים 50 איש, על נשקם (מעמסה). אבל, דרושים כ- 100 איש עם נשק. קשה מצבן של נוה-יעקב ועטרות. דרוש משוריין לכל נקודה, ביצורים, אנשים ונשק."

לאחר שמינוי מישאל כמחליפו של ישראל עמיר ירד מן הפרק, חזר גלילי אל בן-גוריון כדי לקדם מהלך כזה, עם הצעה אחרת למחליף, ובהקשר זה סיפר לו גם על מכתביהם של לויצה ורודי²⁰⁶. וכך רשם בן גוריון ב'יומן המלחמה':

22.1.1948: "בענין ירושלים קיבל ישראל [גלילי] 2 מכתבים מרודי [אמנון זעיר] ומלויצה [יצחק לוי] הדורשים לקחת משם ישראל [עמיר]. [יש אליו] הערכה כלחבר וכלאדם, אבל מתלוננים שעושה הכל לבדו. אין עבודת מטה. ישראל [גלילי] מציע משה דיין לירושלים."

כנראה שבן-גוריון לא שש למועמד המוצע. הוא העריך שלאחר פעולת שחם ב'סמירמית', אנשי המחלקה המדינית של ההנהלה הציונית עלולים לפסול את דיין - עוד "צבר" פרוע כמישאל, לתפקיד רגיש כל כך מבחינת יחסי החוץ של היישוב בתקופה כה קריטית להקמת המדינה. לכן חיפש בן-גוריון מועמד משלו שיהיה מקובל עליהם.

לאחר שלושה ימים כתב בן גוריון ב'יומן המלחמה' שלו: 25.1.1948: "התייעצתי עם יחזקאל [סהר]²⁰⁷ וראובן [שילוח] בדבר המפקד בירושלים. שניהם מיעצים לבחור דויד [שאלתיאל] – יש לו ניסיון צבאי (מלחמת עבד אל-קאדר [באלג'יר]²⁰⁸) ובעל משמעת. גם הצליח, לדבריהם, [כמפקד העיר] בחיפה."

את בחירת בן-גוריון בשאלתיאל במחליפו של מפקד המחוז מנמק מוטי גולני בהרחבה: "בן-גוריון נטל אחריות צבאית על ירושלים והוא שלח איש שלו לשם. הבחירה נפלה על איש שנוי במחלוקת, לא רק היום, בהיסטוריוגרפיה של התקופה, גם אז, שעה שמונה למפקד מחוז ירושלים - דוד שאלתיאל. שאלתיאל, דמות לא שגרתית, עורר התנגדות במפקדת ה'הגנה' בירושלים עוד לפני שקיבל את הפיקוד הלכה למעשה. שאלתיאל ... ששירת כמה שנים כסמל ב'לגיון הזרים' הצרפתי ... סיגל לעצמו גינונים אירופיים ומשמעת חמורה, שניהם זרים ל'הגנה' ... מדוע בחר בן-גוריון באדם בעל הכשרה צבאית לא-מספיקה לתפקיד מורכב כל-כך? ראשית,

²⁰⁶ גולני, שדבק בגרסתו של לויצה, טוען כי "גלילי, שלא רצה לפתוח חזית נוספת מול בן-גוריון בשאלת המינויים, העביר את המכתב לבן-גוריון רק כחודש וחצי מאוחר יותר, שעה שנדרש לעדכן אותו בכל המתרחש בירושלים."

²⁰⁷ יחזקאל סהר (סחרוב), יליד 1907, לימים המפקח הכללי הראשון של משטרת ישראל, היה בשנים 1936-1940 מזכירו של חיים וייצמן. שנים 1941-1946 היה מפקד פלוגת תובלה בצבא הבריטי, ולאחר שהשתחרר מהצבא הבריטי עבד במחלקה המדינית של הסוכנות.

²⁰⁸ עבד אל-קאדר אל-ג'זאירי (1809-1883) היה מנהיג אלג'ירי שהנהיג את המרד נגד הכיבוש הצרפתי בין השנים 1832-1847. לימים נחשב אל-ג'זאירי לגיבור עצמאות אלג'יריה, ודגלו הלבן-ירוק אומץ על ידי תנועות השחרור של אלג'יריה והמדינה האלג'ירית העצמאית. הוא ומשפחתו גורשו ב-1852 מאלג'יריה ואחרי נדודים התיישבו ב-1955 בדמשק. נינו, ראזק עבד אל-קאדר, שהיה ממנהיגי החזית הלאומית לשחרור אלג'יריה, התאהב ברעיון הקיבוץ ומכר אדמות ליהודים טרם הקמת מדינת ישראל מתוך אידיאולוגיה, סייע לש"י ולמוסד וקבור בקיבוץ אפיקים בשם העברי שאימן, דב גולן.

בן-גוריון לא ראה את הדברים כך. ניסיונו של שאלתיאל בצבא אירופאי סדיר דיבר מאד אל לבו. כך גם הקפדתו על משמעת, תחום שהוזנח בירושלים. ניסיונו בחיפה, במחלקה המדינית, ולא פחות מכך כאיש הש"י שהיה ממונה גם על הפיקוח על פעולות המחותרות הפורשות – אצ"ל ולח"י, שמצאו להם בסיס איתן במיוחד בירושלים – עשו אותו מתאים, לדעת בן-גוריון ויועציו. גם העובדה כי היה מזוהה עם מפא"י – לא הזיקה. צירוף כזה לא היה בשום קצין אחר פנוי באותם ימים."

בלילה של ה- 1 בפברואר הגיעו משאית צבאית ומכונית משטרה בריטיות למחסום ברחוב יפו. אנשי 'משמר' העם' ששמרו ליד המחסום ברחוב יפו לא חשדו בשני החיילים הבריטים שהיו בהן ונתנו להם לעבור. הם החנו את המשאית בפתח בניין ה'פלסטיין פוסט' ברחוב הסולל (כיום: רח' חבצלת) שבמרכז העיר ליד רחוב יפו. לאחר שמכונית המשטרה הסתלקה אירע פיצוץ עז, שכתוצאה מממנו נגרם הרס רב לבניין והיו גם אבידות בנפש²⁰⁹.

ביום ו', ה- 6 בפברואר כותב בן-גוריון ב'יומן המלחמה':

"בבוקר בירור התקציב של ש"י עם דוד [שאלתיאל] ואיסר [בארי], ונתתי לו הוראות על הקו בירושלים [המדיניות המבצעית]. בערב מועצת המפלגה [מפא"י]. בנאומי 'דרכי המלחמה' שנשא בן-גוריון במועצה, הביע גם סיפוק מהישגיו ה'הגנה' בירושלים, ואלו דבריו (המובאים גם בספר 'יומן המלחמה'):

"כשאני בא עכשיו לירושלים אני מרגיש שאני בעיר עברית. הרגשה זו היתה לי תמיד רק במשק חקלאי או בתל-אביב. אמנם לא כל ירושלים היא עברית, אבל יש כבר גוש גדול עברי; מבואכה לירושלים דרך ליפתא-רוממה, דרך מחנה יהודה, רחוב המלך ג'ורג' ומאה שערים – אין ערבים. מאה אחוז יהודים. מאז נחרבה ירושלים בימי הרומאים – לא היתה כל-כך יהודית כמו שהיא עכשיו. בהרבה שכונות ערביות במערב – אין רואים אף ערבי אחד. איני מניח שזה ישתנה... למרות הדיכאון הרב שמורגש בירושלים, עובדה היא שהיו לנו כאן כיבושים גדולים וחשובים. וכבר נשתנה פרצופו של חלק גדול מירושלים. אבל יש עובדה מעציבה אחת: העיר העתיקה. אלמלא היה צבא בריטי בירושלים ... לא היתה העיר העתיקה במצור ... היהודים בעיר העתיקה – ומספרם לא רב – נצורים כל הזמן."

²⁰⁹ במשך הזמן התברר שבמכוניות היו שני עריקים בריטים חברי מחתרת פשיסטית, ואיש ארגונו של עבד-אל-קאדר חוסייני (מה'ויקיפדיה', לפי הספר 'בן-גוריון' של מיכאל בר-זוהר, 1987).

ביום א' ה- 8 בפברואר נקרא אבא לרדת לתל-אביב. שם נאמר לו שהוחלט שהוא יוחלף בפיקוד על ירושלים על-ידי דוד שאלתיאל. במכתבה לחברתה דיתה, כותבת זיוה: "כפי שאת מתארת לעצמך, לא שמחנו ביותר לבשורה שאבא צריך לנסוע מירושלים לת"א ולעזוב את ירושלים בכלל... אך מה אפשר לעשות?"

בשבוע האחרון כמפקד ירושלים הספיק אבא לחוות עוד חוויה קשה במיוחד. בספר 'ההגנה בירושלים' מספר מנחם לזר, שהיה באותו זמן מפקד עמדת מנדלבאום בצפון העיר, על אותו אירוע מזעזע: "ביום ה- 12 בפברואר בשעות אחר-הצהריים המוקדמות נמצאתי בעמדת "המלצרים" - זה היה הכינוי לבית ערבי שהיה בקרבת בית-מנדלבאום. ראיתי מרחוק מכונית צבאית גדולה נעצרת וממנה יורדים כמה חיילים בריטיים בפיקודו של סרג'נט-מיג'ור, ובתואנה של חיפוש הכריח הקצין את הבחורים שעמדו ליד העמדה לעלות על המכונית. עדיין אני רואה אותם עולים אחד-אחד: נפתלי שול, אליהו קסלר, שלום ליאון ושמעון ניסני. כפי שנודע לי אחר-כך נלקחו הארבעה על-ידי החיילים אל שער-שכם ונמסרו לידי פורעים ערביים שרצחו אותם בעינויים נוראיים."

אירוע זה גדש את סאת מעשי הנקמה של חיילים בריטים ביישוב היהודי, וכך כתב אבא ברשימותיו: "האנגלים הבלו את עמידתם לצד הערבים. הם המשיכו בחיפושים אחרי נשק ואנשי מגן. הם התמידו בהחרמות נשק, מאסרים ולעתים גם בנישול המגינים מעמדותיהם. הצבא אשר נישל אותנו מעמדותינו בשכונות צפון-ירושלים (נחלת-שמעון וקטע מרח' שמעון הנביא), חיפה למעשה על החבלנים הערביים אשר פוצצו מספר בתים בשכונות הנ"ל. הצבא לא נענה במשך יום שלם לקריאה לבוא לעזרת גוש-עציון כאשר נותק, ב- 14.1.1948, ע"י מאות רבות של ערבים שנתקבצו מכל הכפרים והערים שבסביבה וציפה לרגע שהגוש ייכבש וייחרב. הציבור היהודי פסק לראות בחייל או בשוטר הבריטי מגן אובייקטיבי. נמצאו חיילים ושוטרים אשר פתחו באש מכוונת ופגעו בשומרי המחסומים, פירקו והרסו מחסומים, ביצעו פעולות טרור ברחוב היהודי (הטלת רימונים לבתי-קפה, פיצוץ ה'פלטטיין פוסט', פיצוץ העמדה בבית-חרושת למצות בעיר העתיקה ועוד). חטיפת ארבעת חברי הגנה-חי"ש בבתי-זיפנירגן והפקרתם בידי פורעים ערביים בשער-שכם הגדישו את הסאה. באותו יום נתתי הוראה, להתנגד מעתה והלאה בכוח לכל ניסיון האנגלים לחיפוש. ההוראה, אשר פורסמה ברבים וגם שודרה ב'קול-המגן', השיגה את מטרתה. האנגלים אסרו על אנשיהם לערוך חיפושים אצל אנשי המגן."

אבא לא כתב זאת במפורש, אולם הוראה אחרונה זו שנתן לפני שהעביר את הפיקוד על המחוז לדוד שאלתיאל (ביום ששי 14.2.1948), הייתה בניגוד לאותה הוראה ברורה של הפיקוד העליון להימנע מירי על הבריטים, שלה נשמע עד אז בחירוק שיניים.

הוא עשה זאת, כנראה, על דעתו של המפקד הנכנס, כי למחרת (ב- 15.2.1948),

כתב בן-גוריון ב"יומן המלחמה" שלו:

"בערב ישבתי עם דוד. הוא הודה שנתן הוראה על דעת עצמו להתנגד בכוח לחיפושים ומאסרים. אמרתי לו שגם אם ההוראה ניתנה – לא הייתה לו סמכות לכך, והיה חייב להציע זאת למפקדה העליונה ולקבל אישור או סירוב, ושלקיחת סמכות בעניין זה זה חמור. הבטיח שמקרה זה לא יישנה."

בסיום דבריו בטקס המפקדים ביום העברת הפיקוד, 14.2.1948, אמר אבא:

"במאבק על ירושלים התחולל אחד הדברים הנפלאים, שלא כל דור זוכה לו. ירושלים, עיר הנצח, ראתה לא קרב אחד על חומותיה, ולא פעם הוכרעה הכף לרעתה בגלל פירוד וחוסר-אחדות בעיר הלוחמת. כשעמדנו לפני כשנה בפני צו של אי-הזדהות והתנגדות פסיבית, ולמרות כל המאמצים שהשקענו אז רחוקים היינו מליכוד מלא של היישוב הירושלמי כולו, קיננה דאגה בלב: הנוכל ללכד יישוב מגוון זה, על כל עדותיו ושכבותיו? עבודת נמלים הושקעה אז בהסברה, בחינוך ובחדירה לכל שכונה, לכל פינה, לכל חוג.

כשזכינו כיום לעמידת הגבורה של העיר העתיקה, הרי זכינו לכך לא רק הודות לחברינו המאומנים לקרב, כי אם גם הודות לאימהות הנשארות שם עם ילדיהן, הודות לאותה רוח עמידה שהקיפה את העיר כולה. ואם הצלחנו לעבור את החודשיים וחצי של המערכה כשכל אחד ואחד בירושלים רואה את עצמו שותף למערכה, כשכל אחד ואחד, ללא הבדל עדה וללא הבדל מעמד, משתדל לתרום לפי יכולתו למאבק זה, כשאין מתיוונים בירושלים – הרי זו אחת התופעות המופלאות ביותר במערכה זו על ירושלים, שכולנו צריכים להתברך בה ולשמור עליה מכל משמר.²¹⁰

²¹⁰ יוצאים מהכלל באותם ימים היו אנשי הכת הדתית הקיצונית הקטנה 'נטורי קרתא', אשר התנגדו להקמת המדינה. בספר 'ההגנה בירושלים' מובאת עדותו של יצחק אברהמי: "באחד הימים בחודש פברואר קיבלתי הודעה טלפונית על הפגנת 'נטורי קרתא', ובראשם הרב עמרם בלוי, שיצאו ממאה-שערים ובידיהם דגלים לבנים, לכיוון 'המוסדות הלאומיים'. יצאנו נגדם בכוח של מחלקה. ההפגנה פוזרה, אסרנו כשמונה אנשים ובתוכם את מנהיגים עמרם בלוי. הם הוחזקו בכלא הזמני שבאיזור 8. אחרי יומיים שוחררו לפי הוראת הממ"ז (מפקד המחוז)". הדבר חזר בעיצומה של המלחמה, ב-8 באפריל 1948, כשהפגנה של נטורי קרתא שכללה דגלים לבנים, גרמה לכך שלוחמי הפלמ"ח, אשר סברו כי הראשונים מתכוונים להציג מצג לפיו העיר המערבית נכנעת לכוחות הערבים, החלו לירות על המפגינים.

עוד המערכה לפנינו, אבל סמוך ובטוח אני, מהכרתי את חברי המפקדים, מהכרתי את חיילי ירושלים, מהכרתי את הרוח המפעמת בקרב תושבי ירושלים, ומהכרתי את דויד (שאלתיאל) – בטוחני שירושלים עמוד תעמוד במערכה, ותעמוד בה בכבוד.”

אבא נפרד מידידיו בירושלים, ונסע לתל-אביב ביום שני ביום ב', ה- 17 בפברואר. זיוה כתבה על כך לדיתה בקיצור: “כל השבת הייתי עם הורי במסיבות ופגישות פרידה לאבי ששררה בהן המון חמימות ולבביות – הפרידה הייתה יפה”

מאותה פגישה ב- 15.2.1948 מדווח בן-גוריון על בקשותיו הדחופות של הממ"ז החדש:

“1) אנשי המטה שלו (63 איש) מפוזרים - **דרושים לו 22 חדרים, במקום אחד, וזה אפשר רק בסוכנות**. יש לו 1500 מגויסים, מלבד 2000 חי"ם ו- 2000 משמר-עם, אולם אין ציוד. בכל המחוז יש רק 350 רובים, 400 סטנים, כמה מאות אקדחים (מלבד הנשק הלגאלי שבנקודות המחוז ומלבד הנשק השייך ליישובים). בעיר גופה יש 300 סטנים, 150 רובים וכמה אקדחים. דרוש חומר לביצורים: תיל, מוקשים, תאורה. הכרחיים עוד 150 סטנים לרזרבה עירונית, אין הוא מקבל כסף להחזקת האנשים (הוא מחזיק 1800 איש) ואין לו **תלבושת ונעליים** בשבילם, אין מיטות ומזרנים.”

מילוי משאלתו הראשונה של שאלתיאל – החדרים הרבים בבניין הסוכנות, לאחר שחזר והזכיר אותה לבן-גוריון²¹¹, היה בהתאם לחלומותיו של קצין הש"י לויצה, אם כי בהמשך לא שבע לויצה נחת גם מהמפקד החדש, כפי שכותב אסא לפן: “**עמדתו של דוד שאלתיאל ביחס להוצאות הייתה הפוכה מזו של קודמו**. ישראל עמיר היה גאה בכך, שביסס את מנגנון הש"י בעיקר על מתנדבים ונוטרים, שקיבלו את משכורותיהם ממשלת הוד מלכותו, לעומת זאת, בתקופתו של שאלתיאל גדל מספרם של עובדי המנגנון וגדלו ההוצאות של “ההנהלה הכללית”... המצב הזה השתנה באופן משמעותי עם מינויו של שאלתיאל למפקד מחוז ירושלים בפברואר 1948. סייעה לכך העובדה שה'הגנה' החלה לצאת בהדרגה, לפחות חלקית, מאלמוניותה. לויצה הירבה להיפגש עם שאלתיאל, אף כי גם הוא... לא קיים ישיבות מטה תקופתיות, והקשי"ג הוא שיזם את המפגשים עם מפקד המחוז ועם עוזריו הבכירים.”

²¹¹ ב'יומן המלחמה' ליום 22.2.1948 כתב בן-גוריון: “דוד [שאלתיאל] מתאונן דרך [חיים] הרצוג על עניין החדרים [למפקדתו].”

מוטי גולני, לשיטתו, טוען שהחלפת מפקד המחוז הייתה הכרחית, והביאה לשיפור תפקוד ה'הגנה' בירושלים, לדבריו: "חרדתו של הפיקוד העליון למצבה באה לידי ביטוי בהחלפתו (צריך לומר **הדחתו**) של ישראל עמיר בדוד שאלתיאל, באמצע פברואר. שאלתיאל, אף שנסיונו הצבאי לא היה רב, **שיפר באופן משמעותי את מצבו של ארגון ה'הגנה' בירושלים**. שיקולים נוספים הקשורים לסגולותיו כאדם בעל ניסיון מדיני ומודיעיני עמדו בבסיס מינויו."

אבא, שבאופן כללי נמנע מלהתבטא בביקורתיות לגבי עמיתיו ופיקודיו (פרט ללויצה - מסיבות מובנות), לא אמר או כתב מילת ביקורת אחת על מחליפו עד כמה שידוע לי, היחסים ביניהם היו קורקטיים למרות ההבדל הגדול בסגנון, אם כי לא ידידותיים במיוחד. לגבי תפקודו של שאלתיאל בירושלים, ברור לי שהיה מסכים להערכתו המסכמת של מוטי גולני: "הוא סיגל לעצמו גינונים אירופיים ומשמעת חמורה, שניהם זרים ל'הגנה'. בירושלים הסתובב גם בימים הקשים ביותר במדי השרד שלו תוך שהוא מקפיד על כבודו ומעמדו. יחד עם זאת, את מעשיו בירושלים מאירה אחרי הכל העובדה שירושלים עמדה תחת פיקודו בתקופה קשה מאד של הפגזות ומתח פנים-יהודי רב."

הביקורת של מפקדים אחרים בירושלים על המפקד החדש הייתה חריפה הרבה יותר.

לפי האתר 'גדוד מוריה במלחמת העצמאות'²¹² :

"יותר מעשרה שבועות חלפו מאז פרצה המלחמה, עד שהוכרעה שאלת הפיקוד מטעם ה'הגנה' על מחוז ירושלים. לשאלה זו נקשרה בעיית המבנה: האם להקים בירושלים חטיבת חי"ש, כיחידה קרבית עצמאית, או להשאיר את המצב שהיה בפרוץ המלחמה; מסגרת-על שהיא ספק מבצעית, ספק מנהלית... בפועל הוכרעה השאלה עם מינויו של דוד שאלתיאל למפקד ראשי בירושלים, אחראי לכוחות החי"ש והחי"ם (חיל-המשמר) כאחד. הוא הגיע לבירה באמצע חודש פברואר, אולם לא הצליח לרכוש את אמונם של מפקדי החי"ש לדרגותיהם השונות. אחדות מהחלטותיו ומהוראותיו המבצעיות עוררו תמיהה בקרב הלוחמים, שלא שוכנעו כי תמיד נשקל היחס הנכון בין סיכוי לסיכון. קשה היה לעכל בשלווה את קביעותיו הפסקניות של שאלתיאל, מפקדי 'מוריה' חשדו בשאלתיאל, כי הוא אינו מעריך במידה מספקת את תרומתם ונוטה יתר על המידה לתבוע תגבורת מבחוץ.

ההתנגדות לו גברה והלכה ככל שנקפו חודשי המלחמה. הוא יישאר ודאי דמות מעוררת מחלוקת גם בפרספקטיבה היסטורית. מלכתחילה הוא היה אישיות

²¹² אתר עמותת ותיקי גדוד מוריה (יוסף נבו – יו"ר, יעקב סלמן – מ"מ יו"ר, רומק פיין – מ"מ יו"ר, מאיר אביזוהר – חבר ועד, דוד קמחי – חבר ועד).

יוצאת דופן בפקוד הבכיר של ה'הגנה'. מוצאו היה ממשפחה ספרדית שהיגרה לגרמניה. היה בכך משום צירוף שעשוי להוות יתרון בירושלים, אולם הוא הגיע לארגון ה'הגנה' אחרי חמש שנות שירות בלגיון הזרים הצרפתי, שירות שלא הכשיר אותו ליחסי הבנה עם מפקדי החי"ש, ותיקים כצעירים, שתפיסת עולמם עוצבה במסגרת מושגים שונים לגמרי. דווקא נתוניו, שהיו כנראה מבטיחים בעיני בן-גוריון, ובעיקר ההדגשים שלו על משמעת וסדר, התפרשו בין אנשי השורה כגילויי שררה ונוקשות. הוא לא השכיל לשתף את מפקדי המשנה בגיבוש החלטותיו, ולא הצליח להחדיר בהם תחושה שהוא מכיר מקרוב את תנאי הלחימה ויודע להעריך את הקשיים המיוחדים שעומדים לפניו. הוא מיעט לצאת לשטח בשעות קרב, אם ננקוט לשון זהירה²¹³, אך ייאמר מיד **שלא הטלנו דופי בטוהר כוונותיו, במצפוניות שבה מילא תפקידו. הבחנו בגינונים וסלדנו מהם, אף כי לא ראינו בהם שררה לשמה.** עוזריו הקרובים, ציון אלדד ואחרים, ריככו במידת-מה את הניכור שהתפתח בין מפקד המחוז למג"ד 'מוריה', אך הקונפליקט לא נפתר."

ולויצה עצמו כתב:

"בחירתו של שאלתיאל הייתה בעייתית מלכתחילה. ברור שהמציאות המיוחדת והמורכבת של ירושלים דרשה מפקד בעל שיעור-קומה. דרוש היה מנהיג תקיף וחכם שיוכל לחולל שינוי מידי בהלוך הרוחות התבוסני שפשה בעיר. מפקד שיהיה מסוגל לקבל החלטות עצמאיות בעיר המנותקת מהגוף העיקרי של הישוב היהודי. טקטיקן מעולה, בעל כריזמה ושאר-רוח שיוכל להוביל את פקודיו בכוח אישיותו, שיגלה הבנה מספקת למצבה הפוליטי הרגיש של ירושלים ויהווה סמכות מקצועית ומוסרית לגבי הגורמים האזרחיים בעיר. דויד שאלתיאל היה כל מה ששונה והפוך מכך"

אבא עזב את ירושלים בלעדיו. מהאירועים שאירעו בירושלים מאז אזכיר רק אחדים בולטים במיוחד, או כאלה שהיה להם קשר ישיר אלינו.

ב- 2.1948-22, שבוע אחרי שבן-גוריון נזף בשאלתיאל, אירע בלב ירושלים אירוע קשה עוד יותר, אף הוא בסיוע חיילים בריטים. וכך מסופר בספר 'ההגנה בירושלים':

"ב- 22 בפברואר... בשעה שש וחצי בבוקר, ביצעו הבריטים מעשה זוועה נוסף ברחוב בן-יהודה. שיירה צבאית בריטית של שלוש משאיות ומשוריין צבאי הגיעו לירושלים ודרשו מעבר במחסום רוממה כדי לנסוע למחנה 'אלנבי'. השיירה פנתה

²¹³ האלוף מאיר זורע ("זרו"), שהיה בתחילת המלחמה מפקד גדוד 'בית חורון', שהשתתף בקרבות הקסטל וגבעת הרדאר, סיפר ששאלתיאל היה מפקד של כבוד, גינונים והצדעות והסתדר טוב עם הבריטים, וגם: "עם שאלתיאל היה לי טוב. קיבלתי אחריות ועצמאות מבחינה טקטית ומבצעית. הוא לא התעניין בזה הרבה. הוא התעניין יותר איך אני מופיע ואם החיילים שלי מרושלים... הוא לא היה מפקד קרבי... הוא לא הטיל עלי בכלל משימות."

דרך רחוב המלך ג'ורג' לרחוב בן-יהודה ונעצרה ליד מלון 'אטלנטיק'. נוסעי המשאיות הסתלקו בשתי משאיות ובמשוריין תוך יריות במכונת-ירייה על השומרים. שניים נורו למוות. המשאיות שהיו טעונות חומר-נפץ התפוצצו וגרמו הרס ואבדן ברחוב בן-יהודה. נהרגו 54 איש, ביניהם משפחות שלמות, ונפצעו כ-150. שלושה בתי קומות נהרסו כליל ונפגעו בתים רבים מסביב. מיד התרכזו במקום אנשי ה'הגנה', אנשי 'משמר העם' ומתנדבים מרובים, שהתחילו בהצלת הנפגעים והוצאתם מתחת להריסות... הרושם בעיר היה מחריד ומדכא. ה'הגנה' נתנה הוראה חמורה לא להרשות לשום משאית צבאית לעבור ללא בדיקה קפדנית בנשק."

אחת מתמונות הפיצוץ ברחוב בן-יהודה שמצאתי באפריל 1948 בחנות צלם ערבי בטלביה בגב התמונה חותמת הצלם (בערבית): פוטו אברהים רצאץ, אלקדס

למחרת, ה- 23.2.1948, כתב בן-גוריון ב'יומן המלחמה':

"הבוקר עליתי לירושלים. השיירה יצאה בשש ורבע ובאחת-עשרה רק הגענו לבאב-אל-ואד (נסענו דרך מולדת, נען, גזר). שם פרשתי מהשיירה ומיהרתי לירושלים. עברתי קודם לרחוב בן-יהודה. הרס כזה לא שיערתי. לא היכרתי את הרחובות – זוועה ואימה. אולם לא יכולתי לשכוח שבּריונים ורוצחים "שלנו" פילסו הדרך – [פעולות האצ"ל] בחיפה, דוד המלך, בית-גולדשמיד²¹⁴ ועוד."

²¹⁴ ב-1 במרץ 1947 פוצץ האצ"ל את בית-גולדשמידט, מועדון הקצינים הבריטיים בירושלים, אשר שכן באזור הביטחון המוגן ברחוב המלך-ג'ורג' – סמוך לבנייני הסוכנות. כתוצאה מהריסת הבניין נהרגו 17 איש, בהם קצינים בכירים בבולשת הבריטית.

במכתבה לחברתה דיתה מספרת זיוה מחוויותיה ביומיים אלו: "יום א' י"ב אדר א' (22.2.1948) – התעוררנו לקול נפץ עצום ורעד חלונות ומיטות. בתחילה לא ידענו מה הענין, אולם אח"כ התברר הכל ... כל אותו יום השתוללו יריות ברחובות העיר בלי הפוגה. אחה"צ הלכתי לי מקופ"ח ומכיון שגרשו אותנו מהרחוב הראשי... ואני התעקשתי דווקא להגיע בלי לסובב חתיכה הגונה (צלעתי נורא) – ראיתי גדר אבנים חמודה למראה, טיפסתי עליה ואח"כ על עוד שתיים. בינתיים נתלו אלי מכר ומכרה שפניהם מועדות היו לאותו מקום, ולאחר שעברנו את הגדרות הגענו לשביל והתחלנו ללכת. אך התחלנו ללכת בשביל, קיבלו את פנינו בתזמורת עצומה וכדורים החלו לשרוק מעל לראשינו, ובלי כל גוזמא, דיתה, מאחורינו עמד קיר ש"צויר" קצת ע"י היריות שנורו עלינו ... בתחילה לא תפסנו בכלל מה הענין, כי מאותו צד לא ציפינו בכלל לגשם שכזה, אולם לא רחוק מאתנו עמדו כמה חברים שהחלו לצעוק: "יורים עליכם! הסתלקו! הנה הם יורים משם!!". הבטנו לכיוון ההוא ובאמת ראינו חיילים על גג בית גבוה שעמדו בנחת וכיוונו לכיוון שבו היינו את הנשק ... מובן שהסתלקנו משביל זה, אך למזכרת עוד הספקתי לקטוף שם מהגדר איזה פרח ריחני של קיטנית מטפסת כלשהי, ומכיון שכך ייבשתי את הפרח ואני שולחת לך במתנה. ואל תחשבי, דיתה, שלא הגענו למחוז חפצנו! מצאנו שביל אחר, ובקיצור – הגענו לבסוף!!!"

למחרת כתבה זיוה: "לפני הצהריים בא אבא מת"א ובפיו בשורה חדשה – **בעוד שבוע הוא נוסע להינפש מעט בחו"ל (באירופה) לשבועות מספר...** זה לא כל כך קל ופשוט, כי יתכן מאד שאמא עם דני יעברו לגור בתל-אביב ואני אשאר פה לבדי ... איני רוצה לעבור לת"א למרות שהורי רוצים זאת ... בינתיים יש עוד בכלל זמן לכך, כי כל זמן שאבא עוד לא חזר אנחנו נשארים פה." וכעבור עוד שלושה ימים: "בערב היו יריות עצומות ליד הבית (ביה"ד הצבאי וקריית שמואל) שנמשכו כל הלילה בהפסקות. למחרת נודע לנו ששתי מכוניות שעמדו סמוך מאד לבית נמצאו בבוקר נקובות בכדורים ואף לאחת המרפסות שבבית (באותו צד של החלון שלי) חדרו כדורים." אחרי יומיים – שוב תיאור פסטוראלי: "שבת, י"ח אדר א' (28.2.1948): בבוקר היינו בבית-הכרם וביפה-נוף (אצל משפחת מרט). טיילתי לבדי על ההרים והסלעים שבסביבת יפה-נוף ואספתי פרחים יפים מאד: כלניות, רקפות ושחלבים. בחוץ נשבה רוח קרה כקרח ... את יודעת שהיו כאן

בקרים שהכל בחוץ היה לבן מכפור? שמעתי שבשפלה פורחים ההדרים ... כל כך קשה להאמין ששם חם ... כל הבית מלא עד עכשיו פרחים, פשוט נפלא ... היקינטון שגידלנו מבצל החל לפרוח ברצינות והיום הכנסתי אותו לעציץ והוא מתנוסס בחדרי לתפארת ומפיץ ריח נהדר (הפרח לבן)."

אין ספק שאני, בן ה- 15, לא חוויתי את מוראות המלחמה באותה מידה כמו זיוה בת ה- 18, שהכירה אישית רבים מהחיילים והמפקדים, ולא מעט מהנופלים. ומכתביה לדיתה חזרו מהר אל המציאות הקשה. ב- 4.3 היא כותבת: "נהרגו הששה-עשר ליד עטרות²¹⁵ ... היו ביניהם בחורים יוצאים מן הכלל", וב- 6.3 היא מספרת עוד: "במשך תקופת הזמן שעברה מאז שכתבתי לך בפעם שעברה הספיקו להתרחש מאורעות שונים ולא דוקא עליזים... נהרגו מכרים רבים ונפצעו רבים ... השלושים וחמשה בהרי חברון, העשרה בסביבת קריית-ענבים²¹⁶ וכך בלי סוף ... את זוכרת את נמרוד²¹⁷, דיתה? זה שהיה בא לפעמים למשק לבקר את נהורה ואף אותי ושקצת התאהב בפיקה²¹⁸ ... באחד מימי הששי לפנה"צ הסתובבתי מעט ברחוב בלויית חברה (זה היה בהפסקה) ולפתע מאחרי נשמעה קריאה "זיוה!" ומאחת המספרות שבצד המדרכה קפץ בחורון – זה היה נמרוד, הוא סיפר לי שהשתתף בקרב על הקסטל וכו' השמחה היתה רבה, אולם הוא היה צריך לחזור ולהסתפר קצת. נמרוד הבטיח שאם יהיה לו בשבת מעט פנאי יגש לבקרני ... ביום א' בהפסקה נפגשנו שוב והסתובבנו מעט בצוותא, כי עוד באותו בוקר היה צריך לנסוע דרומה ... והוא נסע. כעבור יומיים הגיעה הידיעה על מותו ...

²¹⁵ ב-4 במאס יצאה יחידת חי"ש בפיקודו של המ"מ נועם גרוסמן לפעולת תגמול נגד התחבורה הערבית בכביש רמאללה-לטרון. לאחר שתקפו אוטובוס ערבי והחלו בנסיגה לעבר עטרות, הותקפו על ידי כפריים שהוזעקו מהסביבה. 16 איש נהרגו, כולל המ"מ, ורק 3 הגיעו לעטרות.

²¹⁶ ב- 25 בינואר יצאה מחלקה מקריית-ענבים לסייר את הדרך לירושלים. היא הותקפה באזור הקסטל ובקרב נהרגו 10 לוחמים יהודים.

²¹⁷ נמרוד שכטר, יליד 1928, גדל בכפר מל"ל ולמד בבית"ס המקצועי 'מכס פיין' וב'תיכון חדש' בת"א. השתתף בקרבות הר-טוב, סיים קורס מ"כים וחזר לחבריו בבית-הערבה. ב- 3.2.1948 נספה בתאונה, כשהדריך את חבריו בסביבות ים-המלח.

²¹⁸ נהורה מזורסקי, ילידת כפר מל"ל, למדה עם זיוה ודיתה בעיינות, "פיקה" הייתה חברה משותפת שלהן.

ביום ו' אחה"צ ובערב היה מצב-רוח מדוכא מאד, כי הגיעו ידיעות פשוט אימות על ההתקפה על שיירת הר-טוב²¹⁹, ת"א ודרך יריחו וכו' וכל האווירה הייתה קודרת מאד. ... לפנה"צ עזבנו את הלימודים והלכנו ללווייה של שבעת ההרוגים. הלווייה היתה עצומה והיה רושם שכל אנשי ירושלים השתתפו בה."

המורים הפחות מבוגרים שלנו בגימנסיה גויסו, ביניהם גם המחנך, ההיסטוריון בן-ציון גת (גטלר). אנחנו המשכנו ללמוד עם המורים הזקנים יותר. באחד הימים (ה-11.3.1948), בזמן השעור, הוחרדנו על ידי פיצוץ אדיר – זה היה הפיצוץ הגדול בבנייני-הסוכנות, במרחק של כמאה מטר מהגימנסיה. אבא, אמנם, כבר לא היה בירושלים, אבל חששנו לגורל עמיתיו הרבים במפקדת ה'הגנה' - שהתמקמה שם במלואה (כמשאלתם של לויצה ושאלתיאל). הסתבר שהנהג הערבי-נוצרי של הקונסול האמריקאי, שהתברר כסוכן כפול, הצליח להחדיר מכונית-נפץ לבנייני-הסוכנות ולהחנותה בפתח הבניין בו היו אנשי ה'הגנה' שעמד איתם בקשר. למזלם של אלו, אחד המאבטחים, שחשב שהמכונית ללא נהג אינה צריכה לחסום את פתח הבניין, הזיז אותה כמה מטרים משם, ובפיצוץ שאירע אחר כך התמוטטה הקומה השנייה של אגף 'קרן-היסוד'. 12 מעובדי הבניין נהרגו, ובהם גם מנהל 'קרן-היסוד' לייב יפה.

בבית שברחוב עזה שבו גרנו, בקומת הקרקע, שכרה ה'הגנה' דירה נוספת. בין מפקדי ה'הגנה' שהתגוררו בדירה זו תקופת זמן היו מפקדי החי"ש 'מוש' (משה) זילברשמידט²²⁰, והמלחין צבי בן-יוסף²²¹.

אל צבי בן-יוסף היה מגיע, כדי לשיר עימו, זמר הבס שמשון נוימן (בר-נוי)²²². בחודש מרץ נשלחו מוש ובן-יוסף עם התגבורת לגוש-עציון.

²¹⁹ ב-18 במרץ הגיעה להר-טוב שיירת אספקה, שכללה תחמושת, מזון ותגבורת של אנשי פלמ"ח, ובהם מאיר זורע, מפקד גדוד 'בית-חורון' של החי"ש. בדרכה חזרה לירושלים נתקלה השיירה בירי ובמחסומי אבנים. היא הצליחה לפלס את דרכה, אך בשטח בשטח נותר משורייך עם צוות הלוחמים והנהגים (תשעה לוחמים), שהיו תחת התקפה ונהרגו כולם.

²²⁰ **משה זילברשמידט**, יליד 1919, הצליח לצאת מגרמניה ולעלות ארצה ב-1940. כאן עבד כחקלאי ליד ירושלים והצטרף ל'הגנה'. עם פרוץ מלחמת העצמאות התמנה לאחד ממפקדי האזורים במחוז, ולאחר הקמת גדוד 'מכמש' - קצין המבצעים הגדודי. כשהחמיר המצב בגוש-עציון, נקרא למטה ה'הגנה' בתל אביב, שם הטילו עליו את הפיקוד על הגוש.

²²¹ **צבי בן-יוסף** (דרסלר) נולד בפולין ב-1914. לפני עלייתו ארצה ב-1936 למד מוסיקה בווינה ובאיטליה. בתחילת 1941 התגייס לצבא הבריטי. עם שחרורו מהבריגדה החל לעבוד במחלקה המוזיקלית של 'קול ירושלים'. בין שיריו המפורסמים – 'הורה נהלל', 'כל הדרכים הן מובילות לרומא', 'ראש פינה' ויש לי כנרת'. לאחר החלטת האו"ם התגייס לחי"ש, כמפקד מחלקה בגדוד 'מכמש'.

²²² שמשון בר-נוי (1922-1988) עלה לארץ ישראל מגרמניה ב-1939 במסגרת 'עליית הנוער' והתיישב באשדות-יעקב. במלחמת העולם התגייס לצבא הבריטי, ולחם במסגרת הבריגדה היהודית. במלחמת העצמאות היה מפקד פלוגה בחטיבת 'עציוני'. היה אחד מכוכבי הזמר הראשונים בישראל.

אירוע קשה שעקבנו אחריו בדריכות היה שיירת נבי-דניאל – שיירת התגבורת לגוש-עציון הנצור שנלכדה ב- 27.3 בדרכה חזרה לירושלים. הקשבנו ברדיו לתשדורות המגינים, שאת הצפנים שלהם, כמו 'ציפור' עבור מטוס, לא היה קשה לנו לפענח. זכורה לי תשדורת אחת: "הגוי בא מכיוון בננה", שפירושה היה שהכוח הבריטי יבוא מכיוון בית-לחם.²²³

אירועים בולטים בראשית אפריל היו הקרב על הקסטל והפתיחה הזמנית של הדרך לתל-אביב, הפעולה הידועה לשמצה של האצ"ל והלח"י בדיר יאסין ב- 2249.4, והתקפת הגמול הרצחנית בשיח' ג'ראח על שיירת 'הדסה' ב- 13.4.²²⁵

כל אלו היו דברים ששמעתי אודותם, אבל לא חוויתי אותם ישירות. מוחשי יותר עבורי היה צריך להיות המחסור המחריף והולך במזון, מים ודלק, אם כי גם חווייה זו לא זכורה לי כטראומטית. בתחילת חודש מארס הודק המצור על ירושלים והשיירות התקשו להגיע אליה. מצרכים חיוניים, כמו מזון או דלק לבישול, חולקו בקיצוב. כל נפש צוידה בפנקס תלושים שזיכו אותה במנת מצרכים מתאימה. מנת הלחם היתה כשלוש פרוסות ביום (שישית כיכר). אספקת החשמל לבתים הופסקה, כדי לחסוך בדלק, ולצורך בישול ואפייה חולק לתושבים נפט בהקצבה - בכוסות...

בהקשר למצוקת המזון בירושלים ראוי להזכיר את הירקות שאכלנו בימי המצור: את צמח הַחֲבִיזָה, היא הַחֲלָמִית, שבפירותיה השתמשו לעשיית קציצות, ואת הגדילן המצוי, שהתוך של גבעוליו הקוצניים היה אכיל, ואפילו די טעים. צמחים אלו צמחו בשיפולי עמק המצלבה, אבל יכולנו לצאת ללקט אותם שם רק כשהוסר ממנו איום יריות הצלפים לאחר ששכונת קטמון, החולשת עליו מדרום, נכבשה סופית בקרב קשה ביותר ב- 30.4.

²²³ בקרב נהרגו 15 לוחמים וכ-40 נפצעו. בתיווך בריטי, חולצו רוב נוסעי השיירה. חלק גדול מן הנשק והרכב של אנשי השיירה נפל בידי הערבים.

²²⁴ הכפר הערבי דיר יאסין, ממערב לירושלים, נכבש על ידי לוחמי האצ"ל והלח"י לאחר קרב קשה. במהלך ההשתלטות על הכפר נהרגו, לפי הערכות שונות, בין 80 ל-120 מתושביו, בהם זקנים, נשים וילדים. רוב האזרחים הבלתי מעורבים שנהרגו – נהרגו כתוצאה צכניסה לבתים תוך ירי והטלת רימוני יד ומפיצוץ חלק מבתי הכפר על יושביהם.

²²⁵ השיירה להר הצופים כללה עובדי רפואה של בית-החולים, עובדי האוניברסיטה, אנשי 'הגנה', חולים, מבקרים ואזרחים. בהתקפה נרצחו כ- 80 מהנוסעים, ביניהם ד"ר חיים יסקי, מנהל בית החולים.

באפריל גויסו תלמידי הגמנסיה הבוגרים ונטלו חלק במערכה במסגרת פלוגת 'יונתן' של הגדנ"ע. ביניהם היו גם מדריכינו בחג"מ. גם אנחנו גויסנו – לגדנ"ע, ולימודינו נקטעו במחצית שנת הלימודים. מקום הריכוז שלנו בכל בוקר היה במגרש ה'קולג' הסמוך לגמנסיה, ממנו היינו יוצאים לעבודות הביצורים. כוס הקקאו עם פרוסת הלחם העבה המרוחה בנדיבות בממרח שוקולד שקיבלנו – מעבר לקיצבת שאר האזרחים, היוותה תוספת רצינית לדיאטה שלנו. לפני ראשית מאי הספקנו לבנות מחסומים בצפון העיר, ליד שכונת מאה שערים, כדי לחסום את דרכם של משורייני הלגיון הערבי. גם הלימודים ב'בצלאל' נפסקו. זיוה גויסה ותפקידה היה לערוך ולתחזק רשימה חשאית של חברי ה'הגנה' בירושלים למקרה שבו העיר תבואם, כפי שהיה אמור לקרות לפי החלטת האו"מ.

ב- 19 באפריל, בעיצומו של המצור, הופיע בביתנו פלמ"חניק. היה זה "דוד עמי", אחיהן הצעיר של יהודית פורר-ברון ואסתר פורר-הופברג²²⁶. עמי היה בגדוד 'הפורצים' של חטיבת 'הראל'²²⁷, והגיע לירושלים מייד לאחר הקרבות בבית סוריפ, בית איקסא ונבי סמואל²²⁸. הוא הביא אתו שי לנצורים – ברווזת צעירה שלכד בבית סוריפ. עמי חשב שהוא תורם לתפריט שלנו באותו זמן, בו הקצבת הבשר הייתה זעומה ביותר. אך זיוה התחננה על חייה של הברווזת היפהפיה ורצתה שנשמור את הברווזת כחיית מחמד. אמא לא עמדה בפני תחנוניה של זיוה, ו'סוריקה' (כך קראנו לה, על שם כפר מוצאה) נשארה איתנו. וכך, לא רק שלא נוסף לנו בשר, אלא שנוספה לנו עוד נפש צורכת מים ולחם – שאף הם חולקו במשורה. המצב החמיר בחודש מאי, כאשר החלו ההפגזות על העיר. סוריקה הייתה מגיבה לקולות הנפץ בקירקור צורחני רם ובכך התגלה קיומה לכל השכנים ברחוב שכמעט יצאו מדעתם מהמחשבה על בשר העוף הנמצא ממש לידם...

²²⁶ עמי פורר, יליד 1925, עבר קורס טייס בפלמ"ח בשנים 7-1943, נלחם בחטיבת 'הראל' כנשק גדודי. לאחר קום המדינה המשיך בצבא הקבע בחיל חימוש, והיה מפקד חימוש פיקוד מרכז, בדרגת סגן-אלוף. נפטר ב- 2012.

²²⁷ חטיבת 'הראל', שהוקמה ב- 16 באפריל 1948, הייתה חטיבת הפלמ"ח השנייה. בראשה עמד יצחק רבין, קצין המבצעים וסגן מפקד הפלמ"ח. חטיבה זו, שכללה את הגדודים הרביעי והחמישי של הפלמ"ח, מילאה תפקיד מרכזי בכל המבצעים ההתקפיים בזירת ירושלים.

²²⁸ הקרבות היו ב- 19-20 באפריל.

זיוה וסוריקה על הגג, קיץ 1948

מעמי לרבקה וישראל מזכרת חולדה
ו' ניסן תש"ח, 19.4.48, צולם בקרב

עם חטיבת 'הראל' הגיע לירושלים גם חברה של בת-דודתי צפרירה, משה ספיר, שבזכות גדלו ותאבוננו הבריא כונה בשם "משה פֶּרְעֶסְעֶר". בספרו של יורם קניוק 'תש"ח'²²⁹ מצאתי תיאור נלבב של משה בחיזורו אחרי צפרירה: "היה איתנו איש גדול ממדים, פֶּרְסֶר שמו. הוא היה מדבר במין חנחון צרוד, וצחק מכל העולם, והיה מראה לנו כמה הוא גבר, כי אהב אחת ציפי, כעלת שיער אדום עבות. ראינו שהוא נעלם לפעמים והלכנו לרגל אחריו, וראינו איך הבריון-קשקשים הזה עומד ברחוב פרוג מתחת למרפסת ובקול נעים ילדותי, מתחנן, קורא, "ציפי!, ציפי!" קינאנו בו שהוא אוהב ושהיא כנראה אוהבת אותו. היא שיחקה קשה להשגה, מה שהיה שכיח אז, כי אישה היה צריך לכבוש כמו כל כפר ערבי, ואכן הם נישאו אחרי כן, חיו יחד כל ימי חייהם. הוא נהג משאית. איש נעים הליכות היה, ושר את 'שושנה, שושנה' כקול כמעט לירי".²³⁰

²²⁹ הוצאת ידיעות אחרונות' 2010.

²³⁰ משה, יליד 1925, הצטרף לפלמ"ח ב- 1942 עם הכשרת יגור של 'הנוער העובד'. לפני מלחמת העצמאות היה ב'רזרבה', סייר ומדריך ספורט, ובמלחמה השתתף, בין השאר, בקרבות הקסטל. נפטר ב- 2000. הוא, אכן, היה איש טוב לב ונכון לעזור תמיד לכל אדם. אינני יודע אם היה זה יורם קניוק עצמו ששכח וקרא לבת-דודתי 'ציפי' במקום 'צפי', או שזו טעותו של המגיה.

משה ספיר (תמונה מאוחרת)

צפירה, 1.8.48

באותו ספר, המתאר את חוויותיו של קניוק, איש חטיבת 'הראל', מצאתי תיאור מפגש המדגים את הדיסוננס החריף בין העולמות השונים של שאלתיאל והפלמ"חניקים:

"נשלחתי למפקדתו של דוד שאלתיאל, מפקד ה'הגנה' בירושלים ... נדמה לי במחנה 'שנלר'²³¹. בפתח החדר עמד חייל צעצוע לבוש מדים מצוחצחים שלא ידעתי מאין הגרילו אותם, כי בירושלים עדיין לא היה צבא ולא הייתה מדינה... ואלה כבר תפרו להם מדים ואפילו דרגות הם תפרו על כתפות החולצות, ואחד שם הצדיע ופרצתי בצחוק... והוא הוסיף שלמפקד שלו – מפקד ירושלים שאליו כנראה באתי – תפרו שישה כוכבים, כמו לאנגלים שמפקדים על הירדנים. הבנתי שהבחור הוא לא חייל כמונו אלא שמש של שאלתיאל. המדים שלו היו מוגהצים. כולם שם שמרו על מרחק זה מזה. שרר שקט והיה מחניק. הוכנסתי, ושאלתיאל היה שם, לבוש כמו גנרל מצרי עם כוכבים... צחקתי למראהו, והגנרל המקסיקני²³² התרומם ונעץ בי מבט כועס. אמרתי לו שמהמקום שאני בא כבר אין הרבה חיילים חיים²³³, ועדיין אין תופרים לנו מדים... המעמד הזה, ההדר שבעמקי הזוועה מסביב, יהירותו כזנובה של הרגע, היו לי לחידה. כנראה אמרתי משהו שפגע בגנרל המקסיקני ומיד גירשו אותי משם, אחרי שמסרתי הודעה שהיום כבר איני זוכר מה הייתה."

²³¹ מתחם בית היתומים הגרמני 'שְׁנֶלֶר', שעם פרוץ מלחמת העולם השנייה נתפס על ידי הצבא הבריטי, פונה על ידם ב-17 במרץ 1948 ונמסר לחטיבת 'עציוני'.

²³² באסוציאציה לשיר שתורגם על-ידי חיים חפר מצרפתית, עבור הצ'יזבטרון, משירם של 'האחים ז'אק': "הגנרל המקסיקני קֶסְטְנִיטְס היה אדם מאד חשוב, מאד גדול. הגנרל המקסיקני קסטניטס היה תפארת המדינה וכל-יכול. ששה רובים היו שמורים אצלו בבית, ובפֶּיאֶקְטָה לכבודו מחאו כפים. הוא התהלך ענוד מדליות מלוא חזה. הגנרל היה גדול – ממש כזה!...". לא ידוע לי מי הושפע ממי – האם קניוק הכיר את שירו של חברו מהפלמ"ח - חיים חפר, או שחפר הושפע בתרגום השיר מדמותו של שאלתיאל כפי שהצטיירה בעיני הפלמ"חניקים.

²³³ בקרב על נבי-סמואל, ב-22-23 באפריל. נחל גדוד 'הפורצים' מפלה. 38 מלוחמי הגדוד נהרגו, ביניהם מפקדים רבים, ו-40 נפצעו, ובכללם המ"פ חיים פוזנסקי ("פוזה") וכמעט כל אנשי פלוגתו.

גינוניו של שאלתיאל, שהיקשו על ההבנה בינו לבין מפקדי החי"ש, ממש קוממו את

הפלמ"חניקים אנשי 'הראל', כפי שמתואר באתר עמותת הפלמ"ח:

"הקמתה של חטיבת פלמ"ח לא מרחבית עוררה שורת בעיות, הקשורות בזיקת יחידות הפלמ"ח לפיקוד המרחבי. נוכחותו הרצופה של הפלמ"ח באזור ירושלים, בו פעלה חטיבת חיל השדה 'עציוני', עוררה את שאלת כפיפות כוחות הפלמ"ח באזור לפיקוד החטיבה. לאחר שנתמנה דוד שאלתיאל למפקד חטיבת 'עציוני', בינואר 1948, החריפו החיכוכים בין כוחות מחטיבת 'הראל' לכוחות מחטיבת 'עציוני'. בזמן מבצע 'נחשון' טען שאלתיאל כי אנשי הפלמ"ח אינם משתפים עימו פעולה, וכי מחלקה מאנשיו פורקה מנישקה שהוחרם על ידי אנשי הפלמ"ח. המתיחות בין 'הראל' ל'עציוני' הוסיפה להטריד את הפיקוד הבכיר. בעת מבצע 'יבוס' (סוף אפריל 1948), כאשר 'הראל' לחמה בפיקודו של יצחק שדה לצד 'עציוני' בתוך ירושלים²³⁴, פרצה מחדש המתיחות ועלתה שוב בעקבות האירועים הקשורים לנפילת הרובע היהודי בעיר העתיקה. מפקדי 'הראל' ביקרו קשות את תוכניותיו המבצעיות של שאלתיאל והוא מצידו התלונן על חוסר משמעת ובדלנות מצד הפלמ"ח. היחסים העכורים שבין שאלתיאל למפקדי 'הראל' חלחו גם לדרגים נמוכים יותר והגיעו להתפרצות משנפתחה 'דרך בורמה'²³⁵. חיילים מן הגדוד הרביעי של הפלמ"ח עצרו בליל ה-7 ביוני, ברשות (או בפקודת) מפקד הגדוד, גיפ של חטיבת 'עציוני', הורידו ממנו בכוח את הקצין שישב בו, יצחק לוי (לויצה)²³⁶, והחרימו את הגיפ על נשקו."

יצחק רבין

דוד שאלתיאל

²³⁴ מ'יומן המלחמה' 20.4.1048: יצחק שדה נשלח הנה כמפקד מרחב ירושלים, כוחות חי"מ והסביבה, וגם גדוד פלמ"ח שבא אתו הנה. פריץ [עשת] כראש מטה שלו.

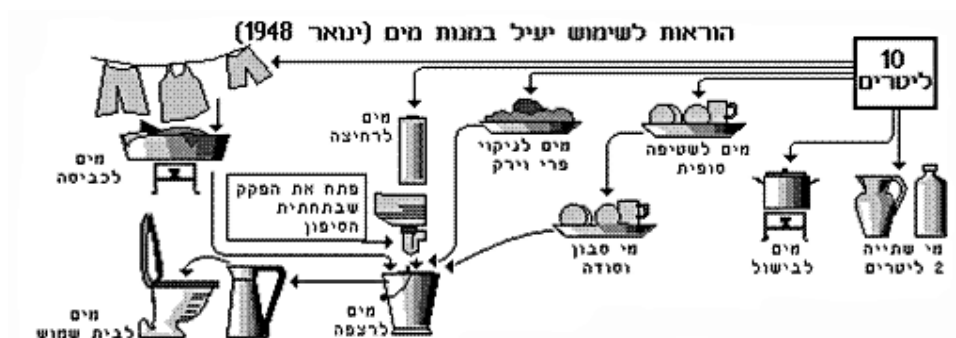
²³⁵ 'דרך בורמה' של הג'יפים הייתה בנסיעה על פני גבעה סלעית בשטח ההפקר שבין הכוח הישראלי ללגיון הערבי, ובכך עקפה את מחסום לטרון. שיירות הג'יפים פעלו מדי לילה במשך מספר ימים עד שנכנסה לתוקף ההפוגה הראשונה, אז הורחבה הדרך למעבר משאיות.

²³⁶ במאי 1948 הועבר יצחק לוי לתפקידי פיקוד שונים בעיר, בהם מפקד גדוד 67, ומפקד מרחב הצפון בעיר.

בחודש מאי, עם צאת הבריטים מירושלים, כבשו הערבים את תחנת השאיבה בראש העין. הם ניתקו את אספקת המים לעיר ונפסקה אספקת המים לבתים. המקור היחיד שנותר היו כאלף בורות מים בבתים היותר ותיקים ומיכלי המים שעל הגגות, כל עוד אלו לא נוקבו בכדורים או ברסיסי פגזים. אנשי 'גדוד מחלקי המים' של 'משמר העם' עברו מדי יום משכונה לשכונה כשהם מסייעים, במשאית או בעגלה, מיכל מים או חבית גדולה, עוצרים בכל שכונה ומחלקים מים בהקצבה לכל משפחה. למזלנו, הייתה תחנת החלוקה שלנו די קרובה לביתנו, ממש מעבר לרחוב.

פרופ' פקטה, רקטור האוניברסיטה עם מנת המים בעת המצור

מנת המים היומית 10 ליטרים לנפש... הפרש מהמנה היומית 2 ליטרים לנפש לתוך כלי נקי. לצרכי שתייה... השתמש במי הכביסה המלוכלכים לשטיפת הרצפות ולהדחת בית-הכיסא...

המצב בירושלים וסביבתה הוחמר באופן דראסטי בחודש מאי, לקראת הפינוי הבריטי, כשהלגיון הערבי הירדני, מצויד היטב ועם פיקוד בכיר בריטי, נכנס למערכה והידק את המצור על ירושלים ועל היישובים בסביבתה. ב-12.5 פתח הלגיון בהתקפה על גוש-עציון. הכרזת המדינה, ב-15 במאי, לא נחוגה בירושלים. ביום זה נפל הגוש, וכמעט כל לוחמיו – כמאה וחמישים איש – נהרגו, ביניהם מיודענו 'מוש', מפקד הגוש, וגם המ"מ המוסיקאי צבי בן-יוסף, שהיה מפקד "המנזר הרוסי" ועוד בימים האחרונים ניסה לעודד את החברים בנגינתו באקורדיון. ב-18.5 כשל ניסיון פריצה לעיר העתיקה דרך שער יפו, ובין ההרוגים היה המ"פ הנערץ מוסה סלומון, מידידיה של זיוה. סוללות תותחי הלגיון הפגיזו את ירושלים מנבי-סמואל שמצפון-מערב, משעפאת והגבעה הצרפתית שמצפון, ומבית ג'אלה שבדרום. הפגזים מצפון הגיעו עד רחוב אלפסי הסמוך. גם הפגזים מדרום נעצרו, למזלנו, סמוך אלינו ולא הגיעו לרחוב עזה – הנפילה הקרובה ביותר הזכורה לי הייתה בלוק אחד מאיתנו – ברחוב רד"ק. היו אלו פגזי 25 ליטראות. למזלה של ירושלים, קירות האבן היו, בדרך כלל, חסינים בפני פגיעתם. אבל אנשים ברחובות ובשטחים הפתוחים נפגעו. כעבור כמה ימים הגיעו גם המצרים עם הארטילריה שלהם, וב-22.5 הצליחו לכבוש את רמת-רחל, שבשלושה ימים עברה שלוש פעמים מיד ליד ולבסוף נשארה בידינו. ב-25.5 נכשל ניסיון לפרוץ את הדרך לירושלים בהתקפה על לטרון, וב-28.5 נפל הרובע היהודי בעיר העתיקה, ומרגמות הלגיון שהוצבו שם הצטרפו ל"תזמורת" והפגיזו את מרכז העיר. ב-30.5 נכשל ניסיון נוסף להשתלט על מצודת לטרון. למרות שבחודש מאי הצליחו כוחותינו להשתלט על חלקים חשובים של העיר החדשה ('בווינגרד' במרכז וטלביה, קטמון, אבו-תור ומחנה אלנבי בדרום), הייתה זו התקופה הקשה ביותר במלחמת 1948.

לתיאור תקופת המצור כפי שחוו אותה בני גילי אצטט מקטע שכתבה חברתנו לתנועה, גילי יעקבסון, בספר התנועה 'עֵלָה וְהִגָּשָׁם', והוא מתאר די במדויק גם את מה שעבר עלי:

"מלחמת השחרור בירושלים היתה בשבילנו תקופה מיוחדת במינה. היינו בני 15-16, גיל עם יכולת מחשבה ועשייה, והרבה מאד רגש. רוב תושבי ירושלים סבלו מן המצור, נפגעו – גם אלה שלא לחמו בפועל. אנחנו חיינו את התקופה חזק, אבל לא סבלנו. אף לרגע לא פחדנו שירושלים היהודית עלולה ליפול או שיכול לקרות משהו נורא. לא הבנו, או שלא הרשינו להבנה להגיע לתודעתנו? סייעו לכך גם התקשורת הדלה של אותה תקופה, וכן הורינו שהסתירו מאתנו את חומרת המצב האובייקטיבית.

הלימודים פסקו בהדרגה. המורים גויסו ... כמעט כל ירושלמי היה מגויס לשמירה או ללחימה. גם המדריכים שלנו בתנועה גויסו, פעילים במלחמה קשה, מעטים ולא מצויידיים. יום אחד הופיעה בביתי חברה עם "פקודת קשר": מתאספים בחצר הקולג' ברחוב אוסישקין ביום ... בשעה ... נא לחתום ולהעביר הלאה. אולי ראוי להזכיר כי טלפון היה אז רק למעטים ...

הוטלו עלינו משימות צבאיות שונות שלא היו כרוכות בלחימה ממש. עיקר העבודה היתה הקמת ביצורים ... הנוהל השגרתי כלל התכנסות בבוקר, מפקד קצר, חלוקת 2 כריכים (בזכותם סבלנו פחות מאחרים מן הרעב בעיר הנצורה), ויציאה לעבודה ברגל, בשלשות ובצעד צבאי. היה זה מיד לאחר שהערבים נטשו את השכונות העשירות בדרום העיר. האזור נסגר למניעת ביזה, ואנחנו זכינו להיתר מיוחד להכנס לשכונות הרפאים לעבוד. לכל בית היתה חצר מגודרת כחומת-אבן נאה. תפקידנו היה לפרק חומות אלה ולבנות מאבניהן מחסומים אנטי-טנקיים לרוחב הכבישים, למנוע פריצת צבא אויב לתוך העיר מדרום. זכינו אף להיתר מיוחד לנצל את ההפסקה בעבודה לצורך שימוש בבתים הנטושים. מובן כי נאסרה עלינו הביזה, אך קבלנו רשות להתקלח (זכות נדירה אז בירושלים הנצורה) בבתים ששרדו בהם עוד מים במכלים שעל הגגות, במקלחות מפוארות בהרבה ממה שהכרנו בבתינו; ואף זכות ליטול מן הבתים הנטושים מזון ונפט, אם מצאנו שם ...

שמרנו בקנאות על הכללים ולא בזזנו, אף שבתים אחדים היו מלאים באוצרות. פעם הבאתי הביתה פרחים נפלאים מאחת הגינות, ואמא שאלה אותי בצער "מנין ניקח מים לפרחים?". אבל היא שמחה מאד כשהבאתי אטריות, ופעם אחרת כשהבאתי אבקת פודינג ... היינו בני מזל – בעיצומו של המצור, כשהכל סביבנו חשו חסרי אונים, מדוכאים ונטולי תקווה, היינו עסוקים בעבודה מועילה, טעם לחיים ולפעילות, כמעט חדות יצירה, יחד עם יציאה מן הבית העגום, וחברותא.

היו גם עבודות אחרות: הכשרנו "שדה תעופה" צנוע ליד גבעת-שאול. האזור הררי, והכשרת משטח נחיתה היתה כרוכה בעמל רב, שהשקענו בנפש חפצה²³⁷. שם גם שמענו, בהפסקה שלא מן המנין שנתנו לנו בעיצומו של יום עבודה, את הכרזתו של בן-גוריון על הקמת מדינת היהודים, שנקלטה ברדיו של בית שכן.

²³⁷ באפריל 1948 הושלמה הכשרת מסלול נחיתה למטוסים קלים בעמק המצלבה (בשטח פארק סאקר של ימינו, באורך 300 מ' וברוחב 25 מ'). הניסיון לסלול בחודש מאי, בעבודת ידיים, מסלול נחיתה במישור הסלעי הקטן שבין גבעת-שאול לדיר-יאסין, במקום לא מוגן מתצפית וירי האויב, היה ניסיון נואש לפרוץ סדק קטן במצור על ירושלים. המנחת היה סמוך לכפרים דיר-יאסין וליפתא הערבים שהיו בסמוך אליו, ולפעמים נפתחה אש אל עבר המטוסים שניסו לנחות. הוא לא בא לידי שימוש והחליף אותו המסלול בעמק המצלבה, אם כי גם הוא היה תחת תצפית וירי אפשריים מקטמון.

דומה כי בסופו של דבר לא נחת שם אף מטוס, כי השטח היה ממש תחת תותחי הלגיון הערבי, כפי שהרגשנו גם אנו מדי פעם במהלך העבודה. אגב, גם המחסומים האנטי-טנקיים, שהקמתם העסיקה אותנו רוב ימי המצור, לא עמדו מעולם במבחן ממשי, למרבה המזל.

עבודה נוספת שעסקנו בה היתה הכשרת דרך אלטרנטיבית למכוניות לירושלים, בקטע שבין מוצא לגבעת-שאול. סללנו שם בידינו דרך-עפר, שעברה בתואי של דרך רומית עתיקה²³⁸. יום אחד ... קראו לנו, בפעם הראשונה, לארוחת-צהרים. אספו אותנו במבנה של בית החרושת 'פרומין', ולמרבה הפלא קבלנו אוכל ממש, עם כדורי בשר. נראה שהיה זה אחרי שעברה, בדרך הקשה, שיירה של גיפים עם מזון לעיר – בחלק מן הדרך העבירו את המטען לפרדות, כי אפילו גיפ לא יכול לעבור שם. ארוחה חגיגית זו זכורה לי, אם כי את טעם האוכל אינני מצליחה עתה לשחזר. אבל יחס של כבוד לאוכל – ולמים, שהייתי אוגרת - נותר בי עד היום."

כהשלמה לתיאורה של גילי אוסיף כמה פרטים מהחוויה האישית שלי בעבודות הביצורים:

הדבר הראשון שהיה מוטל עלינו לעשות בהגיענו לאתר המיועד למחסום היה לפרוץ לאחד הבתים הסמוכים, כדי להכין לנו מסתור במקרה של הפגזה. הבתים היו נעולים ודלתותיהם, כמקובל אז בירושלים, היו דלתות ברזל. אבל מהר מאוד למדנו את שיטת הפריצה: שניים מהגברתנים ביותר במחלקתנו היו רצים אל הדלת ובוועטים בה בו זמנית בנעליהם הכבדות. כמעט ולא הייתה דלת שעמדה בפני מתקפה כזו. אשר ל"שלל", לא זכור לי שהבאתי הביתה תפוחי-אדמה, אך פעם אחת מצאתי, בשכונת טלביה, קופסת קורן-פלייקס. בהקשר זה ראוי לציין שקורן-פלייקס היה אחד מאותם מוצרי לוקסוס שסימלו בעיני הירושלמים הנצורים הרעבים את חיי השפע בתל-אביב (בראש הרשימה עמד תות שדה בשמנת...). לכן גם ייקל להבין את הזעזוע שחוויתי זמן קצר לאחר שיצאתי מהמצור, כאשר הלכתי לגן-החיות בתל-אביב וראיתי איך שופכים בכלוב הדובים כמה קופסאות של קורן-פלייקס שכנראה פג תוקפו, והדובים באים ובוטשים במעדן ברגליהם... האוצרות היקרים שהיו שללי כללו שני אגוזי מוסקט ואוסף גלויות וצילומים של צלם מקומי, ובהן צילומים אותנטיים של הפיצוץ ברחוב בן-יהודה בחודש הקודם (ביניהם הצילום שהובא לעיל).

²³⁸ הדרך העולה ממוצא לירושלים, שאבני הריצוף הרומי ניכרו בה היטב, הייתה מסלול מוכר לכולנו מטיולי התנועה,

אמנם הדור שלי היה צעיר מלהשתתף ממש המלחמה, אבל רבים מהאחים הבוגרים של חברינו בתנועה לחמו, וכמה מהם גם נפלו. במיוחד ראויות להיזכר שתיים מגיבורות אותה מלחמה – אחותו של בן כיתתי, בני ציברסקי (צור) – בלהה (ילידת 1927), ואחותו של חבר ה"חוג" עמוס לביטוב – זהרה.

על ימיה האחרונים של בלהה ציברסקי מסופר בספרו של לוי יצחק 'תשעה קבין':
"בארזה הצטופפו משפחות וילדים מ"מוצא עילית" ו"ארזה" וכן חיילים פצועים, עייפים ותשושים לאחר ימי קרבות, ימים ולילות ללא שינה ומזון. לאחר כיבוש הכפר "קולוניה" (כיום מבשרת ציון הנמצאת בצד המקביל למוצא עילית) שחסם את הדרך לירושלים הוחלט להעביר את החיילים והאזרחים, וביניהם בלהה, לירושלים. בתאריך 6.4.48 בשעה 6 בבוקר יצאה השיירה לירושלים, וכבר בתחילת דרכה נתקלה במחסומים רבים שהיו פזורים על הכביש, ובאש עזה מן המוצבים הערבים שעל הגבעות. למרות האש העזה והמחסומים בדרך, השיירה המשיכה בדרכה. כשלושה ק"מ לפני ירושלים עלה המשורין, שבו נסעה בלהה, על מוקש והידרדר לתהום בעומק של 100 מ'. מרבית האנשים במשורין נפגעו, חלקם נהרגו במקום, בלהה נפצעה. האנשים נשארו בוואדי ללא אפשרות להוציאם. האש הבלתי פוסקת של הערבים מסביב מנעה מכל עזרה להתקרב. מאחר שהגישה אל הפצועים היתה קשה, עלתה בלהה בכוחות עצמה במעלה ההר." בלהה, ילידת 1927, הובאה לבית-החולים "שערי צדק", וכעבור יומיים נפטרה.

זהרה לביטוב, ילידת 1927 אף היא, התגייסה לפלמ"ח עם סיום התיכון בסוף שנת 1948. אחרי שחברה שמואל קופמן, נהרג, נסעה לארה"ב, שם עברה קורס טיס. ביוני 1948 חזרה ארצה והשתלבה ביחידת הטייסים של 'שירות האוויר'. היא הייתה הטייסת הראשונה של 'חיל האוויר' ויצאה למשימות מבצעיות כשאר הטייסים. ב-3 באוגוסט הצטרפה לטיסה עם הטייס עמנואל רוטשטיין. עקב תקלה, מטוסם התרסק סמוך לירושלים ושניהם נספו.

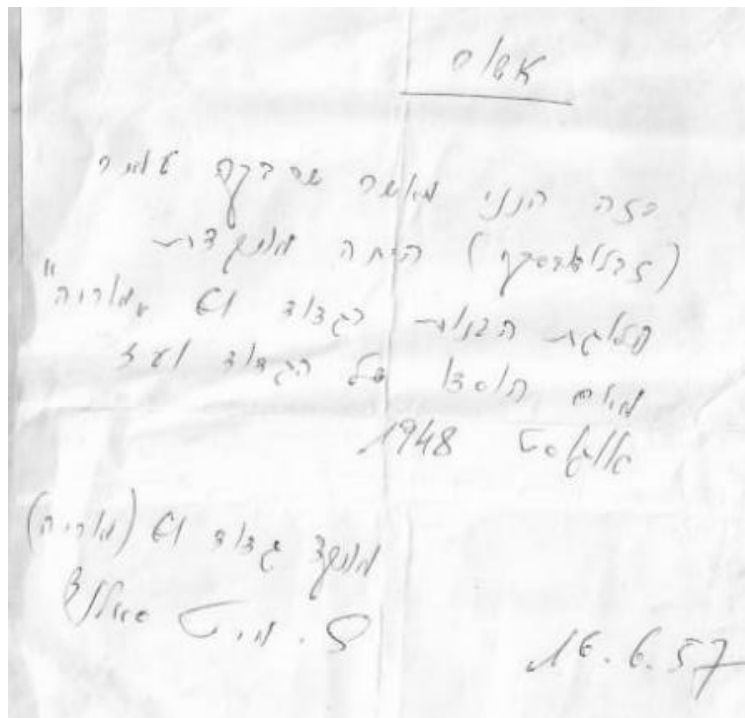
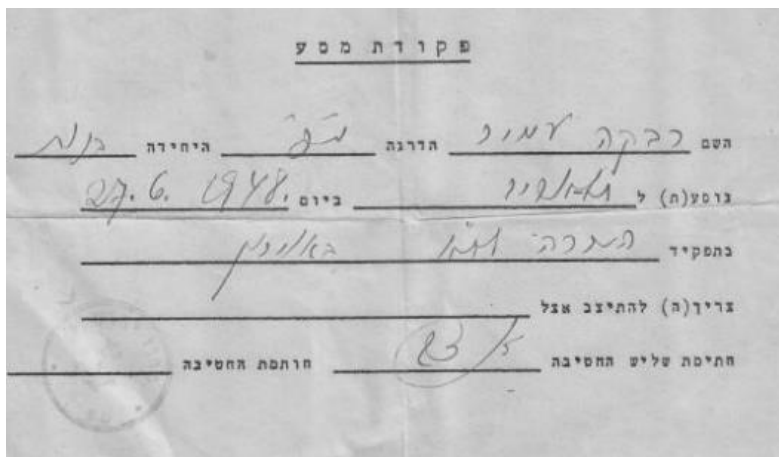

זהרה לביטוב במטוס בקורס טיס בקליפורניה

מרים ציברסקי

ב- 11 ביוני נכנסה לתוקפה ההפוגה הראשונה²³⁹, וכעבור כמה ימים עזבתי את ירושלים וירדתי לתל-אביב. בזכות תפקידו של אבא, שקיבל ב- 14 במאי את הפיקוד על חיל האוויר, הייתי בין היחידים שהוטסו באווירון. האווירון המריא משדה התעופה הקטן שנבנה בעמק המצלבה. אמנם לאחר כיבוש קטמון בסוף אפריל חלפה סכנת הצליפות הישירות משם אך עדיין היו יריות לכיוון השדה, כך שבזמן שחיכינו לעלייה אליו ישבנו במסתור אחד הקירות של הבתים הסמוכים. זו הייתה טיסתי הראשונה. אמא נשארה עוד שבועיים בירושלים, והוטסה גם היא לתל-אביב.

²³⁹ בתיווכו של המתווך מטעם האו"ם, הדיפלומט השבדי פולקה ברנדוט, הוסכם על הפוגה בת חודש ימים.

זיוה נשארה בירושלים, באחד מהחדרים שנשכרו על ידי ההגנה בקומה התחתונה של אותו בית. תפקידה היה להכין ולטפל בארכיון ובו נתונים על חברי 'ההגנה' בירושלים ועוד, וזאת למקרה שירושלים תישאר בסוף בשלטון בין-לאומי, כפי שנקבע בהחלטת האו"ם. זה היה תפקיד סודי, שלא הייתי מודע לו אז. בין התעודות ששמרה מצאתי, לאחרונה, את הדו"ח שכתבה על עבודתה זו. וזה הרקע לעבודה, שבוצעה במקום הכיסוי לארכיון במשרדי הקרן הקיימת בבנייני הסוכנות:

בתנאי המחתרת בירושלים בשנת 1945 היה צריך להסתיר את כל החומר שהיה קיים בכתב (ובעיקר רישום כוח האדם) בסליקים נסתרים ומפוזרים. היות והיה צריך ל"סלק" את החומר במהירות, לא הייתה אפשרות להקפיד על צורה מתאימה של שמירת החומר. לכן, כאשר אופשרה מחדש "פעילות משרדית", היה צריך לאסוף ולעבד מחדש את החומר. מובן הדבר שבטיפול מעין זה סבל החומר מבחינת שלמותו. הייתה במחוז כרטיסייה של חברי ארגון ה'הגנה' במחוז י-ם, מתאימה למצב של אמצע שנת 1945. אך מסוף שנת 1945 ועד אמצע שנת 1946 לא התנהל כל רישום. באמצע 1946 נעשה ניסיון לחדש את הרישום ולהשלימו. פעולת רישום זו הואטה ע"י תנאי ירושלים המיוחדים (עוצר, מצב צבאי וכו'), ולא הושגה השלמות המבוקשת. בתחילת 1948 החל הרישום מחדש. זרם המתגייסים הגובר והולך גרם ליצירת הכרטיסייה הגלויה (כרטיסיית רפאל) לשם עבודה יום-יומית ונרחבת. באופן מקביל כמעט אליה החלה להיווצר מחדש הכרטיסייה הנסתרת (כרטיסיית המחתרת) והרישום הקשור אליה כדי שתוכל לשמש בשעת הדחק באם יהיה צורך דחוף בהשמדת הכרטיסייה הנגלית. כל זמן שעתיד ירושלים היה מעורפל מאד נמשכה העבודה ברישום המחתרת, אולם משהתבהר מעט המצב, בערך באמצע 1948, הוחלט על הפסקת רישום המחתרת וגניזתו.

מזנון הסוכנות
כרטיס לתה וסנדוויצ'ים

טז	א
יז	ב
יח	ג
יט	ד
כ	ה
כא	ו
כב	ז
כג	ח
כד	ט
כה	י
כו	יא
כז	יב
כח	יג
כט	יד
ל	טו

חתימת

מחלקת האספקה עלייר מוסדות הישוב. ירושלים

פנקס תלושים

61987 *

שם הצרכן: מ. י. מ. י. הניל: 1/3 הכתובה

מספר החנוני: 1239 שם החנוני: סוכנות א"י/א"י

מספר הצרכן (כרטיס החנוני): 199

033220

הסוכנות היהודית לארץ-ישראל
 חדר האו"ם לנסות ישראל

מרכז המפקד לשרות העם

השם: זיוה (Zoya)
 שם פרטי: זיוה
 שם המשפחה: פלאם
 תאריך לידה: 1950
 מקום המגורים: יפו
 רחוב: ד'ב מס. 23

החיצוב למפקד לשרות העם

תחילת יורי תעודה: 1950

זוהי תעודת התיצבות. שמור על התעודה.

הסוכנות היהודית לארץ-ישראל
 ירושלים

רשימת לארץ-ישראל
 THE JEWISH AGENCY
 רשימת לארץ-ישראל
 THE JEWISH AGENCY
 תעודת התיצבות
 לארץ-ישראל
 THE JEWISH AGENCY

№ 635

עם סיום העבודה בארכיון עברה זיוה למחלקת המפות של המודיעין במחנה 'שנלר'.
 מפקדה שם היה ויואן הרצוג – לימים נשיא המדינה חיים הרצוג. באגפו המערבי של
 המחנה שכנו ה"פורמנים" – הפלמ"חניקים מלווי השיירות מחטיבת 'הראל', וביניהם
 לא מעט ממכריה וחבריה של זיוה.

צבא-ההגנה לישראל
 מפקדת מחוז ירושלים

מספר סידורי ביהודה: **000193**

תעודת שרות זמנית

שם פרטי: זיוה
 שם משפחה: פלאם
 כתובת פרטית: _____
 שם היחידה: מחלקת המפות
 מבוים (מלא חלקית): _____
 מפקד היחידה: _____
 תחילת שירות: _____

צבא-ההגנה לישראל
 מסה חטיבה 6

תעודת-כניסה
 למע"ר

מס. _____ מטת הראל/פלמח האריך _____

פלוגת המטה

הח. נושא תעודה זו _____
 רשאי לאכול בחדר האוכל של המחנה.

מפקד הפלוגה _____

הערה: תעודה זו היא אישית ואין להעבירה לאחר.

זיוה, 31.7.48

מקבלי המצעד: מימין לשמאל, שורה ראשונה, מפקדי ה"הגנה" לשעבר: ישראל עמיר, אלוף/מ. נחום שדמי, אברהם איכר ויעקב פת

28.4.1955. מצעד חברי ה"הגנה" שכלל כחמש מאות איש, עבר ברחובותיה המרכזיים של העיר, לאחר מפקד קצר שנערך ליד גן-הקרייה ... התהלכה נסתיימה במפקד שנערך על האיצטדיון של הקרייה, במקום שנתקבלה ע"י מפקדי-ה"הגנה" לשעבר במחוז ירושלים.

אשרא אטיה. אראשי וותיקי ההגנה בירושלים
אולכרת הרבה. יגן צבאי כ"ה אמת קשכ"ה

פרק ח': תל-אביב 1948-1950

משימתו הבאה של אבא הייתה, כמסופר לעיל, הארגון מחדש של פעילות ה'הגנה' באירופה, כשהמשימה העקרית היא גיוס ואימון תגבורת לכוחות המגן לקראת ה-15 במאי. בספרו 'בדרך לא סלולה' הוא מקדיש לנושא זה רק שורות ספורות, ולכן ארחיב בו.²⁴⁰

נפתח בהקדמה קצרה על פעילות ה'הגנה' באירופה ותחילת הגח"ל (גיוס חוץ-לארץ), מהערך 'גיוס חוץ-לארץ'²⁴¹ ב'ויקיפדיה':

"הקשר הראשוני בין יהודי ארץ ישראל לבין יהודי אירופה לאחר המלחמה היה במפגש שנוצר בין חיילים יהודים וארץ-ישראלים שלחמו בצבאות-הברית ששחררו את אירופה, רובם חיילי הבריגדה היהודית ששרתו בצבא בריטניה. המפגש היה מרגש, והחיילים הארץ-ישראליים, אשר הזדעזעו ממצבם של הניצולים, נשארו באזור והחלו לסייע בהתארגנויות שונות. במסגרת ה'הגנה' החלו לפעול גופים נוספים שמטרתם הצלה ועלייה, כגון 'המוסד לעלייה ב' וארגון 'הבריחה'.

על רקע הצורך בהתארגנות מנהיגותית שתרכז את ההכשרה ההגנתית, נולד הרעיון להקים באירופה שלוחה מסודרת של ה'הגנה'. בפברואר 1946 נשלח לאירופה נחום שדמי (קרמר), מי שהיה מאוחר יותר למפקד ה'הגנה' באירופה. שדמי החל בארגון הצרכים ובגיבוש דרכי הפעולה. תחילה פעל לריכוז הכוחות תחת הנהגה מסודרת: גיוס חיילי הבריגדה למשימה, קיבוץ של ארגוני פרטיזנים שונים וגיוס מדריכים ושליחי ה'הגנה' ארץ-ישראליים. משלחת תגבור מישראל הגיעה לאירופה בחודשים מאי-נובמבר 1947, ופעילות ה'הגנה' הורחבה. בתחילה הוקמו סניפים ראשונים במדינות מרכז-אירופה – גרמניה, אוסטריה ואיטליה. בתקופה זו התמקד שדמי בהכשרת מדריכים ומפקדים. בהמשך נפתחו סניפים בארצות נוספות וה'הגנה' התפרסה על פני 11 ארצות באירופה, 3 בצפון-אפריקה וכן בקפריסין. בכל מדינה הייתה מפקדה והנהגה, וה'הגנה' עסקה בחינוך, אימון קדם-הגנתי והעפלה. האימון בדרך כלל היה חסר נשק בסיסי והתקיים ללא אמצעי לחימה ...

ככל שעבר הזמן, והתקרבה השעה להחלטת החלוקה של האו"ם, הורגשה המתוחות והלחימה הצפויה בארץ ישראל. לפיכך הגביר שדמי עם הזמן את העיסוק בהכנה והכשרת המתגייסים למלחמה הצפויה בישראל"

²⁴⁰ בנושא זה מצאתי בין ניירותיו של אבא רק כמה דו"חות בכתב ידו - ר' בפרק י'.
²⁴¹ גיוס חוץ לארץ, או בראשי תיבות גח"ל, הוא השם שניתן במלחמת העצמאות לחיילים שגויסו מקרב היהודים יוצאי אירופה וצפון-אפריקה. שעלו לארץ-ישראל באותה עת. רובם המכריע הם ניצולי השואה.

מתוך 'יומן המלחמה' של בן-גוריון ליום 2.12.1947:

"[דב] בנארי, שליחו של נחום [שדמי]: ב- 5 בנובמבר התקיים כינוס [ראשי ה'הגנה'] בפראג: 24 מפקדים, 26 אורחים מוזמנים (מה'מוסד' (לעליה ב'), מה'בריחה', שאול [אביגור], אפרים [דקל], [משה] סנה – לשעתיים). דו"ח מארצות: קיימים [סניפים] בתשע ארצות: גרמניה ואוסטריה – פיקוד אחיד): בסטף (סגל) פיקוד – 264 אנשים, טוראים דרגה א' (ארבע שעות (אימון) הגנה) – 2,054, דרגה ב' – 600. בצרפת: סטף פיקוד 288 (כולל גם צפון-אפריקה – 44, שעברו קורס של חודשיים בצרפת. טוראים בערך 200, טוראים (דרגה) א' – 238, דרגה ב' – 1,080 (מחוץ לצפון-אפריקה). הונגריה: סטף 243, דרגה א' – 150, ב' 900. סלובקיה: סטף 45, א' – 198, ב' – 0. רומניה: סטף 50, א' – 70, ב' – 700. פולין – אין ארגון, רק סטף של 12 אנשים. איטליה: הופסקה העבודה, כי לא היו אנשים. ברומניה יש בית-ספר (דרגה ג') קבוע, מאמן 80-120 מ"כ במשך שישה שבועות. בוחרים אנשים להנחייה (הובלה בגבולות). יש 52 סניפים ב- 52 מחנות [של פליטים יהודים]. בכל מחנה מפקד סניף, איש מקומי. יש מפקדי נפות – המפ"ן [מפקד נפה] ארץ-ישראל. יש בגרמניה 5 נפות, אוסטריה – נפה שישית. מטפלים גם בהסברה ומוציאים קונטרסים באידית, מלמדים עברית והיסטוריה ועוד. קשה היה לחדור לאוסטריה, חסרו אנשים, גברה בה השפעת בית"ר-אצ"ל ... במשך ארבעה שבועות הוקמו 14 סניפים ב- 14 מחנות, מקיפים 700 איש. מוצא עלון באידית: 'אנו החומה'. מתרגמים חומר מהארץ. מפרסמים חוברת של ברגר נגד אצ"ל ושל ירחמיאל על תולדות ה'הגנה'. בצרפת העיקר צפון-אפריקה. לא היו שליחים. על יד טולוז יש בית-ספר [של ה'הגנה'] אם כי לא פועל באופן קבוע. יהיו ארבעה מחוזרים בשנה. במחזור השני היו 38 אנשים מצפון-אפריקה, חזרו לארצם. הם לרוב סטודנטים בצפון-אפריקה. בצרפת נופו אנשי המאק"י - היו ביניהם אלמנטים אצ"ליים. בסלובקיה אנטישמיות. נוער יהודי טוב. אפשר לפעול. אין היהודים [שם] יודעים להיזהר והעבודה קשה. יש גרעין של 250 איש – אמנם [מטעמי זהירות] לא כולם יודעים לשם מה מאורגנים. חסרים לנו אנשים יודעי הונגריה. שליחינו אינם "לגאליים". מנסים להקים 'הפועל' ככיסוי. ברומניה יש 350-400 אלף יהודים. הוכנו מדריכים לעלייה. בפולין כ- 50,000 יהודים, לא כולם רוצים לארץ. 'החלוץ' חושש שייסגרו הגבולות. יש מעט צעירים ארץ-ישראלים. סבורים [שרצוי] להתחיל בפעולה כמסגרת ספורטיבית – וייראו מה יהיה יחסה של הממשלה. בכל תנועות הנוער שלנו יש סוכני הקומוניסטים – ואנשינו יתגלו מיד.

מעלה בעיות : 1) חוסר תיאום במחתרת [בין ה'בריחה', ה'מוסד' לעלייה ב' וה'הגנה'].
2) קשר עם הארץ - למי כפופים? 3) תקציב מוצע – \$ 360,000. הודעתי שאין זה
בא בחשבון, לא אוכל להוסיף על 10,000 דולר לחודש – אלא אם [כן] יוקם ארגון
באירופה ויסייע בכסף²⁴². 4) **יורש של נחום [שדמי, מפקד ה'הגנה' באירופה]**. 5)
שליחים נוספים ושליחים במקום אלה שישנם. **מציע למסור ה'בריחה'
ל'ארגון'... נחום לא יישאר אלא עד ינואר**. לצפון-אפריקה יש לשלוח 3 שליחים
לכל הפחות. בהונגריה ורומניה אין אנשים מתאימים – דרושים 3 דוברי הונגרית
ו- 2 דוברי רומנית. דרושים 5 אנשים למטה.

איפה השליחים שנשלחו מכאן? בגרמניה ואוסטריה – 24, בצרפת - 3, בהונגריה
– 3, בצ'כיה – 2, ברומניה – 6, בפולין – 2, באיטליה – 1, במרכז 3 (נחום, בנארי
ומזכירה). בין השליחים בגרמניה וארצות אחרות אין דוברי הונגרית ורק אחד
דובר רומנית. למטה דרושים: שלישי, מדריך, תכנון (23), הסברה."

עם ראשית הקרבות בארץ-ישראל הגיע מטה ה'הגנה' באירופה לכלל הכרה, כי יש
צורך בשינוי גמור של שיטות עבודת ה'הגנה' בגולה והתאמתן לצורכי המערכה בארץ.
שינוי זה היה הכרחי גם משום שהשליחים הארץ-ישראלים שאפו ברובם הגדול לחזור
ולהתייצב ביחידותיהם בארץ אל מול המלחמה. מן הפיקוד העליון בארץ-ישראל לא
באו בתחילה כל הנחיות. "המלחמה בארץ" – כתב נחום קרמר (שדמי), מפקד ה'הגנה'
באירופה, בדו"ח המסכם שלו – "הייתה בכל תוקפה. בתנאים אלה לא היו כל סיכויים
לקבל את העזרה הדרושה בשביל ה'שורה' באירופה".

מדברי שאול מאירוב בדיון במזכירות מפא"י, 9.12.1947:

"עלי להציג [בציבורנו] כמה וכמה בעיות של הצלה ושל העפלה, גם לאחר
ההחלטה באו"ם. מכל רשימת העניינים האלה שהיא רצינית באופן יוצא מן
הכלל, עומדת לפי דעתי, לפנינו שאלה של דחיפות עליונה, של הצלת יהודי
המזרח, הצלה ממש. אני מדבר על המזרח הקרוב והצלת היהודים מצפון-
אפריקה. זהו עניין שטיפלתי בו מקרוב בזמן האחרון ואני מכיר שם את מצב
העניינים... עניין שני זוהי הדחיפות היוצאת מן הכלל של הטיפול ביהודי אותן
ארצות מזרח-אירופה... ש"מסך הברזל" עלול לרדת לפניהם בזמן הקרוב
ביותר."

²⁴² על המצוקה התקציבית באותם ימים אפשר ללמוד גם ממה שרשם בן-גוריון ב'יומן המלחמה'
שבוע לאחר מכן: 10.12.1947: "הש"י עבר על תקציבו ב- 3 אלפים לחודש. פתחו מקומות
חדשים של האזנה. בכל תחנה דרושים שני אנשים. נפתחו שלוש תחנות חדשות. בנובמבר הוציאו
3,520 לא"י מחוץ לתקציב המאושר. אמרתי שאתן להם החודש 3,000 לא"י נוספים – אם יהיה
לי כסף."

מדברי בן-גוריון באותו דיון:

"אנחנו עומדים בפני שאלת יהודי רומניה, שכל אחד מאתנו יודע את מצבם. אבל יש עוד יהודים בעולם. יש תימן, ויש תוניס ויש יהודים בארצות אחרות. הם לא יעלו לארץ-ישראל בלי מדינה! והמדינה אינה בכיס, גם לאחר שיש החלטה של 33 מדינות. מדוע אינה בכיס? יש עולם ערבי אויב שמתחיל להילחם נגד זה. מלחמה זאת כבר התחילה, אנחנו עומדים בתוכה. וישנה אנגליה, שאינני יודע לאן פניה מועדות. אולי מחרתיים נדע, ואולי גם מחרתיים לא נדע. אנחנו לא יודעים אם מאחורי המלחמה של המופתי ושל ה"ליגה" לא עומד כוח בריטי. ואו"ם עוד איננו כוח מבצע, וצריכה להיבחר ועדה [ועדת הביצוע] והיא עוד לא נבחרה. היא צריכה לבוא לארץ, והיא יכולה לא לבוא. אם הארץ תהיה אחוזת להבות, אינני בטוח אם היא תבוא. ואינני בטוח שהיא לא תהיה אחוזת להבות ואינני יודע מה יהיה בשבוע הבא. **ועניין הביטחון הוא אפילו קודם לעלייה, אפילו קודם למדינה! יען בלי יישוב לא תהיה לא עלייה ולא מדינה ולא שום דבר.**"

ב- 15.12.1048, כמסופר לעיל, הציע גלילי לבן-גוריון, להטיל על אבא את ניהול כל פעולות ה'הגנה' באירופה. במשך כחודש התלבטו בבעיית הפיקוד באירופה, וגם במציאת המחליף בירושלים במקרה שיוחלט לקבל את הצעת גלילי. לגבי אירופה, בן-גוריון התייעץ גם עם שאול אביגור, כפי שהוא מספר ב'ימן המלחמה':
24.12.1947 בערב שאול [אביגור] ו[זאב] שינד: שאול טס מחר בבוקר [לצרפת, בענין ה"פאנים"]²⁴³. חולק על מינויו של נחום [שדמי, מפקד ה'הגנה' באירופה] למפקד גם על ה'בריחה'. כוחותיו לא מספיקים. מסכים להלכה שאיש מתאים צריך לרכז שתי הפעולות. דורש תקציב להעפלה: לשישה חודשים, בערך מיליון דולר. ביקשתי שינד לפנות בעניין זה לאחר בוא קפלן."
מספר 'תולדות ההגנה':

"קרמר (שדמי) כינס בי"ד בטבת תש"ח (27.12.1947) את נציגי המוסדות המטפלים ב'בריחה' ובהעפלה ל"התייעצות-חברים" בפאריס והציע לפנייהם להפנות את כל מאמציהם לביצוע תכנית של גיוס 20,000 איש ל'הגנה' בארץ-ישראל, בהתאם לכך לתת זכות-בכורה לעלייתם של צעירים המסוגלים לשאת נשק. דבריו נתקלו בספקנות וההתייעצות נסתיימה בהחלטה פושרת: "להכיר בחומרת המצב בארץ ובחשיבות הגברת הפעולה הדרושה להכנת יחידות של

²⁴³ ה"פאנים" הוא כינויו של שתי אוניות מעפילים גדולות – 'פאן יורק' (בשמה העברי: 'קיבוץ גלויות') ו'פאן קרסנט' (בשמה העברי: 'עצמאות'), שיצאו יחדיו מבולגריה בדצמבר 1947 כשעליהן מעל 15,000 נפש מיהודי רומניה ו-420 מיהודי בולגריה, ונאלצו לבסוף לשוט לקפריסין.

יהודים מגויסים ומאומנים באירופה, אשר ישמשו בעלייתם לארץ תגבורת מיידית ומתמדת לכוחותינו הנמצאים ונלחמים שם."

קרמר היה מאוכזב מתוצאות הכינוס והחליט להביא לכלל גמר את עבודת ה'הגנה' בגולה כפי שהתנהלה עד אז, כדי שאפשר יהיה לחברי משלחת ה'הגנה' לחזור לארץ-ישראל. אותה שעה פנה ה'מוסד לעלייה' אל מפקדת ה'הגנה' באירופה והציע לה פעולה משותפת במטרה "לגייס צעירים לנשק ולמשק". על ה'הגנה' היה לגייס צעירים אלה ולאמנם, וה'מוסד' קיבל עליו להעבירם אל החופים ולהעלותם ארצה. באדר א' תש"ח (פברואר 1948) קראו שני המוסדות כינוס מיוחד בפראג, שבו השתתפו נציגי תנועות הנוער, מפלגות וארגונים שונים, והוקם מרכז חדש לארגון הגיוס."

מתוך "יומן המלחמה":

5.1.1948 "לוי [ארגוב] הביא ידיעה גם מנחום [שדמי, מפקד ה'הגנה' באירופה], נתן הוראה בשורה של ארצות מחוץ לארצות מזרח-אירופה, לרשום מתנדבים. זה נעשה על ידי אגודות חיילים וארגוני רזיסטנס [התנגדות לנאצים] יהודים. הם רושמים שלושה סוגים: מומחים צבאיים, טייסים, אנשי שריון וכו'; נוער חלוצי שמתאמן לעת-עתה בגולה; אחרים."

18.1.1948 "בערב בא אצלי שאול [אביגור]. יש התעוררות בגולה להתגייס לארץ. אלה שהיו ולא היו בצבא. אצ"ל מנצל זאת. נחום [שדמי] החליט לעסוק בזאת. באנגליה – רפי טהון [ממעוז-חיים], מסיעה ב'. בצרפת יטפלו פול [אברהם פולונסקי] ורוס [נטע רזין] (מגליל-ים) ודב בנארי (ממסילות). לפי שעה רק רושמים, לא מגייסים. נחום מקווה שבמרס יוכל לתת 300 מאומנים, באפריל 500. מתייצבים גם קצינים, לא גבוהים [בכירים] ביותר. במחנות בגרמניה נשארו מעט צעירים מאנשי 'אקסודוס', 800 בצרפת, כמה (250) בארץ ... ברומניה יש כבר קשיים ביציאה. הקומוניסטים הודיעו שהיציאה נאסרה. מבולגריה אפשר לצאת ..."

22.1.1948. מדברי בן-גוריון בפגישה היישובית על בעיות הביטחון וההתגוננות:

"עם התקרבות הפינוי הבריטי והתפוררותה המתגברת של הממשלה – עלול המצב בארץ להחמיר, ובחודשים הקרובים ייתכן שהמלחמה תתפשט על שטחים נוספים, וכוחות הערבים מבחוץ יתרבו, נשקם אף הוא יתרבה, גם הטכניקה המלחמתית שלהם עלולה להשתכלל, ובעוד 3-4 חודשים ייתכן שהמלחמה תגיע לשיאה, ועלינו להתכונן. לא אעמוד כאן על פרטי התכנית. אציין רק שלושה מומנטים עיקריים א. גיוס כוח-האדם, אימונו וציודו במהירות, ביעילות, במלוא יכולתנו האנושית, הכספית, הטכנית, המשקית והמוסרית... מיד אחרי הפינוי אני מקוה יבואו מכל תפוצות הגולה בחורים יהודים מאומנים, מומחים ובעלי ניסיון צבאי ..."

1948.2.8 [זאב] שינד [מפעילי "המוסד" לעלייה ב'] יוצא מחר לפריס. מסרתי לו החלטת ההנהלה – העפלה של צעירים מוכשרים לעבודה והגנה, ולא סתם עולים (ילדים וזקנים). בע"ד [עלייה ד' - עלייה "חוקית" בעזרת מסמכים מזויפים] הגענו בחודש ינואר ל- 785 איש. אפשר להגיע במרס ל- 1,200, באפריל לאלפיים. באופן יוצא מן הכלל יעפילו גם אחרים (שינד רוצה 25%, זה יותר מדי!) ... שינד דורש חלקו [של 'המוסד' לעלייה ב'] במגבית הביטחון. אמרתי: שום חלק, לא במגבית אנגליה ודרום-אפריקה, רק באירופה. השער ביוגוסלביה נפתח למעבר יהודי רומניה. מרומניה נותנים לצאת. בשבוע הבא תצא מיוגוסלביה אנייה עם יהודים בולגרים, רובם צעירים. מסרתי לשינד בשביל נחום [שדמי]: א) **אנסה להחליף אותו ויש אולי סיכוי לכך, אבל אין ביטחון, ויצטרך אולי להישאר עד הפסח.** ב) אני משתומם שכל המטה [של שדמי באירופה] וכמעט כל המפקדים [שם] הם רק בעלי אוריינטציה סובייטית – יש לשנות מצב זה בהחלט. ג) עליו לכוון כל פעולתו לקראת אימון צעירים לצרכי ביטחון לארץ ליום D [יום הפלישה]."

מתוך הערך 'גיוס חוץ-לארץ' ב'ויקיפדיה:

"שדמי וארגונו ראו באנשי שארית הפליטה חלק בלתי נפרד מהחייבים בגיוס. כלשונו של שדמי: "אנו מחייבים את יהודי המחנות בחובת גיוס. הם כאילו אזרחי ישראל הם, לא אזרחי גרמניה... הם אזרחים ישראלים שלא נותנים להם להגיע לישראל, אבל הם אזרחים ישראלים. ברגע שבישראל מטילים חובת גיוס על יהודים בגיל כך וכך - החובה הזאת צריכה להיות גם על שארית הפליטה. עכשיו בארץ מלחמה גדולה, הכוונה שתגיע לארץ ותצטרף לכוחות אלה."

עמדת הנהגת ה'הגנה' הייתה שיש להעלות אך ורק את המגויסים ללחימה. על רקע זה חל ויכוח אידאולוגי, שכן היתר העלייה היה מוגבל ביותר בגלל הגבלות הבריטים והעלייה הייתה ברובה עלייה בלתי-לגאלית. אנשים יושבי המחנות וכן המוסד לעלייה התרעמו על כך וטענו שכל עלייה גדולה של יהודים היא חשובה והכרחית, ואין לעשות העדפה של המסוגלים למלחמה. במכתב ששלחו שליחי תנועות הנוער החלוציות בגרמניה לפיקוד, כתבו: "הטענה המלווה צימצום זה אומרת, שאין להעלות מספר רב של יהודים שאינם מסוגלים לאחוז בנשק משום שהדבר יכביד על הגנת היישוב. אנו משוכנעים שטענה זו אינה צודקת כלל ועיקר ואינה מתאימה למציאות בארץ... אנו בטוחים שארץ-ישראל חייבת לקלוט עלייה המונית, משום שהדבר בנפשה ובנפש יהדות הגולה, וחד הוא. רק נכונות זו ויכולת זו מצדיקות את המלחמה שבין מטרותיה מלחמה למען עלייה חופשית..."

לעומת זאת, השקפת הפיקוד העליון הייתה שיש להעלות בדחיפות רק את המסוגלים ללחימה. השקפה זו מוצגת במכתב ששלח בן-גוריון לזאב שינד, איש מוסד העלייה: "המלחמה תלויה בעלייה, כי כוח האדם בארץ לא יספיק. לערבים יש רזרבות ענקיות ואנו זקוקים עכשיו לאנשים מחוץ-לארץ. אבל עלייה שאינה מכוונת כולה לצורכי המלחמה אין בה ברכה... בקו זה פעלה ה'הגנה', והמגויסים עברו ארגון ראשוני והועברו לבסיסי עלייה מרכזיים בצרפת או באיטליה. מרכזים אלה שכנו בחוות או מנזרים נטושים, או בוילות אמידים שנשכרו לצורך זה. למחנות ניתנו שמות עבריים כמו 'ביריה', 'עין שמר', 'סג'רה', 'מזרע' ועוד. במחנות היו תוכנית של אימונים ופעולות הסברה חינוכיות. בדרך כלל האימונים היו ללא נשק. המגויסים אומנו על ידי ספורט שימושי, קרבות פנים אל פנים, מסעות חישול וכו'.

הבריטים הנהיגו מדיניות של סגירת שערי הארץ לפליטים יהודים שניסו להגיע ולמצוא בארץ-ישראל בית ומקלט. היתרי העלייה היו מצומצמים ביותר, ורבים שניסו לעלות לארץ, נתפסו ונשלחו על ידי הבריטים למחנות המעצר בקפריסין. רבים מהמגורשים היו צעירים וצעירות שהתגייסו. בקפריסין המשיכו ההכנות והאימונים לשעת כושר, שבה יוכלו לעלות לארץ ולהשתלב בצבא להגנתה. השקעה מרבית הייתה בתחום החינוך. יהודה בן דוד, ששהה שם כשליח ה'הגנה', מעיד כי היו שעות ללימוד תולדות ה'הגנה', שעות לימוד עברית, ידיעת הארץ, מושגים בציונות, אופי החייל העברי, ועוד. היו גם פעולות תרבותיות שכללו חוגים דרמטיים, נשפים, קבלת-שבת, שירים וריקודים, וכן עלון מיוחד שיצא בכל יום. על פעילויות אלו מונו קציני הסברה מיוחדים. בשלב זה היו המגויסים חיילים לכל דבר, וציפו לעלייתם לארץ-ישראל. בגלל ההסגרים שהטילו הבריטים הייתה העלייה מצומצמת ביותר, ונעשתה ברובה באמצעות עלייה בלתי-לגאלית ועלייה ד' (עלייה "חוקית" בעזרת מסמכים מזויפים).

מהספר 'יומן המלחמה' (דברי רקע של העורכים: גרשון ריבלין וד"ר אלחנן אורן):
"בסוף חודש פברואר נשלח ישראל עמיר לאירופה, כמיועד להחליף את נחום שדמי. בצאתו, קיבל מדב"ג מכתב על ארגון ה'הגנה' באירופה ומשימותיו. להלן קטעים ממכתב זה: בשים לב לדרישות השעה, למצב בארץ ותכניות העלייה; ומתוך ניסיון עבודת הא-ן [ארגון ה'הגנה'] באירופה עד כה – נקבעים הכללים הבאים לפעולת הא-ן באירופה בחודשים הקרובים: א. הא-ן יעסוק אך ורק באימון עולים – מועמדים לעלייה קרובה לא"י, וכל חברי המשלחת יטפלו אך ורק באימון העולים וארגונים [...] ג. פעולת המשלחת צריכה להתרכז אך ורק באותן הארצות שמהן יהיה גל העליה העיקרי בחודשים הקרובים, ובעיקר במחנות סמוכים למקומות היציאה. ד. מטרת הפעולה צריכה להיות: לאמן ב- 5

החודשים הקרובים את המספר המקסימלי של עולים ולארגן אותם במחלקות על מפקדיהם – במידת האפשרות יש לדאוג לכך שהזרם העיקרי של עולים מאומנים יגיע מיד אחרי 15 למאי. ה. לרשות פעולת הא-ן צריך לגייס מפקדים מתוך הסטודנטים אשר נמצאים באירופה. באותה המידה שישנם מפקדים א"י במוסדות אחרים באירופה שאפשר לשחרר לזמן מוגבל לתפקידי הדרכה – צריך לגייסם לכך... ז. היות שהאמצעים לתקציב נלקחים מתקציב-הביטחון – שבו תלוי עכשיו הכל – יש לצמצם בהוצאות על כמה שאפשר, לבטל כל הוצאה אדמיניסטרטיבית יתרה, להיעזר בכוחות מקומיים, ויש לקחת אנשים מתאימים משאר השירותים: ה'מוסד' [לעלייה] וה'בריחה' – "ללא רחמים", כי הביטחון קודם עכשיו לכל."

מספר תולדות ה'הגנה':

"באמצע אדר א' (סוף פברואר) הגיע לאירופה ישראל זבלודובסקי (עמיר) והביא עמו הוראה מפורשת מארגון ה'הגנה' לטפל בגיוס ואימונים של מועמדים לעלייה קרובה לארץ-ישראל... לפעולה זו הוקצו 10,000 דולרים לחודש... בהתאם להוראה זו התכנסו בפאריס בי"ט באדר א' (29.2.1948) חברי המשלחות הארץ-ישראליות באירופה ובאי-כוח תנועת הנוער החלוצית והחליט לקרוא "לכל צעיר וצעירה בגילים מ-17 עד 32... לנכונות לעלייה מיידית מאורגנת ומאומנת לארץ-ישראל". הוטלו מכסות גיוס על כל ארצות אירופה. נחום קרמר יצא לביקור קצר בארץ-ישראל. הוא הביא עמו את תכנית הגיוס (כ-10,000 איש עד אוגוסט 1948, בלי רומניה) ותבע לשם כך תקציב של 40,000 לא"י לחודש. אותה שעה כבר שררה בארץ ההכרה, כי "התכנית לרכז את המועמדים לעלייה, לערכם ליחידות ותת להם הכשרה יסודית היא תכנית חיונית ביותר לנוכח המחסור בכוח-אדם" (י. גלילי).

ממאמרו של צבי גיל: 'מי מכיר מי יודע?'

"בראש מעייניו של בן-גוריון היה להאיץ את קצב הבאת הניצולים, כדי לתגבר את הכוחות בזירות השונות. לבן גוריון היה יחס דו-ערכי לניצולי השואה. היבט אחד היה צער ויגון. לא רק במישור הלאומי, אלא גם האישי. הרי חלק גדול ממשפחתו שלו ניספתה בשואה. אבל בהיבט אחר, עוד בביקורו מיד לאחר המלחמה במחנות העקורים, הוא ראה באנשים שהיו "מוזלמנים", שלדים עטויים עור שקוף, עתודה שתילחם על עצמאות ישראל. בן גוריון, שכידוע, לא היה רק איש חזון אלא איש המציאות, בהחלטה על הקמת המדינה, הביא בחשבון שני גורמים. אחד - שצבאות ערב יבואו לעזרת ערביי ארץ ישראל. שתיים - שמדינת ישראל תביא מולם את שרידי השואה והם שיכריעו את המערכה."

מ'יומן המלחמה':

15.3.1948: "נחום [שדמי, מפקד ה'הגנה' באירופה שהגיע לביקור ארצה] [לזאב] שינד היתה תכנית של עליית 17,000 [נפש], מהם 5,500 מבולגריה ורומניה ברישיון שתי הממשלות. בא ישראל [עמיר] ודרש להעלות צבא. לדעת נחום [שדמי] ייתכן [לאמן] במשך מרס-אפריל 3,500 איש – בלי מפקדים. בתחילה מקבלים רק אימון מפורט. באפריל גם טכני. לקראת 15 במאי – 3,000 באימון מלא (מלבד טקטי, "שאי-אפשר בחו"ל), עם [הכשרת] מ"כ ומ"מ מאנשי גולה, מ"פ ומג"ד אנשי ארץ-ישראל. ישיגו גם תלבושת וחגור מאירופה - אולי גם מכוניות משורינות ואמבולנסים. 3) ממזרח אירופה (כנ"ל) 5,500 צעירים. לא ידוע עוד אם ירשו ל- 30 מדריכים ארץ-ישראליים לבוא לבולגריה ורומניה. 4) 1,000 איש לנחיתה בלבנון (?). יש לנחום מטה מדריכים של 30 [איש]. גויסו עוד 30 תלמידי ארץ-ישראליים וניתנה פקודת גיוס לעוד 60 (אלה הם תלמידים ארץ-ישראליים בצרפת, אנגליה ושווייץ). מדריכים מקומיים יש 400 (לאימון גופני), מהם 200 בגרמניה, 90 באיטליה, 45 בצרפת; השאר בהונגריה צ'כיה ועוד בפולין יש מלבד אלה 70. בצרפת מאמנים 300 טוראים במשך אפריל מספרם יגיע עד 1,200; באיטליה – 700, עד סוף אפריל – 2,000; בגרמניה 600. לביצוע התכנית דרושה עזרה למתאמנים מגוינט (על ידי אריה שטרן [אורון] וחיים הופמן [יחיל]). גיוס בעלי משפחה שישרתו בצבא יחייב עזרה למשפחות. יידרשו 200,000 דולר לחמישה חודשים (מנגנון הגיוס הכנת מפקדים, החזקת המרכז)."

בעקבות הפגישה כתב דוד בן-גוריון לזאב שינד, איש המוסד לעליה ב':

"לח' שינד שלום וברכות. אין לי ביטחון שדברי יישמעו, כי הדבר הקשה ביותר הוא לעקור שגרה, בייחוד שגרה חלוצית. אבל עלי לעשות זאת - עליכם לדעת שהמלחמה משנה הכל, ואם לא ננצח במלחמה לא יועיל לנו שום דבר אחר. לכן הכל משועבד עכשיו לניצחון. הכל פירושו גם התיישבות וגם עלייה וגם משק וגם גוף וגם נפש, וגם - וזה הדבר הקשה שאתם תקלטו - מה שאתם קוראים "מוסד". המלחמה תלויה בעלייה, כי כוח האדם בארץ לא יספיק. לערבים יש רזרבות ענקיות, ואנו זקוקים במלחמה עכשיו לאנשים מחו"ל, אבל עלייה שאינה מכוונת עכשיו כולה - מראשה ועד סופה - לצרכי המלחמה אין בה ברכה, ועליכם להבין שפעולתכם אתם, כמו חיי היישוב, מוכרחה להסתגל עכשיו לצרכי המלחמה, וזאת אומרת: א. תשלחו רק אנשים בגיל 18-35, באופן יוצא מן הכלל עד בני ארבעים, המוכשרים לשאת נשק."

ב. יש לעשות הכל, שהאנשים אשר ישולחו, ואשר עומדים להישלח [ארצה], יוכשרו עוד אצלכם להחזיק נשק, ועליכם לראות זאת כחלק של העלייה, כשם שהכשרה חלוצית הייתה תמיד אצלנו חלק של העלייה, לימוד השפה העברית היה חלק של העלייה; כרגע אימונים צבאיים, עד כמה שאפשר בחו"ל, הם חלק של

העלייה, ואתם - יחד עם מוסד הבריחה - צריכים להבטיח את הכספים הדרושים לאימוני העולים האלה. ג. ב- 15 למאי יהיה יום הדין, בימים ההם יוכרע גורלנו. אולם ה"15.5" עלול להגיע לא לפי לוח כל העולם, אלא לפי לוח מיוחד של בוויין, מוקדם, בסוף אפריל, אם הם יחשבו שהערבים כבר מוכנים לתקוף אותנו ולכבוש את הארץ, ולכן יש להחיש את העלייה של אנשים מאומנים, ויש לתת את העזרה המכסימלית לאימון האנשים... את המכתב הזה מעביר לכם נחום [שדמי]. אתם יחד עם מטה הבריחה תהיו אחראים לכך, אם נחום לא יוכל למלא במאה אחוז את התפקיד אשר הוטל עליו לאימון האנשים. הוא דורש ארבעים אלף דולר לחודש. הייתי יכול להמציא לו כסף זה, אך לשם כך הייתי צריך לקחת זאת מהאמצעים המיועדים להחזקת אנשים בנגב או בגליל, ויש לי ההרגשה הברורה שאסור לי לעשות והדבר מוטל עליכם....

בב"ח (חתומים) ד.בן-גוריון, ישראל גלילי 18.3.1948

18.3.1948: "נחום הציע לישראל שיישאר לגמרי בחו"ל, והוא (נחום) יעבוד איתו עוד 3 שבועות ויחזור לארץ-ישראל לא הסכים לכך."

מספרו של אבא 'בדרך לא סלולה':

"במחצית השניה של חודש אפריל 1948 חזרתי ארצה מסיור מזורז, אך מקיף, במחנות העקורים באירופה. עברתי את מרבית המחנות באיטליה, צרפת, גרמניה, אוסטריה, צ'כיה ופולניה. בפריס נפגשתי עם נחום שדמי, מפקד ה'הגנה' באירופה וצפון-אפריקה, אותו נועדתי להחליף בתפקיד. עמו היו בפגישה גם עוזריו, שליחי ה'הגנה' לפעולה במחנות העקורים בארצות אלו. דיווחתי להם על המצב בארץ, על המלחמה שלמעשה כבר החלה ועל הפלישה הצפויה של צבאות ערב. עמדתי במיוחד על המחסור העצום בנשק, מחסור שילך ויחמיר עם התעצמות המלחמה. דיברתי על עמידתם האמיצה של חברי ה'הגנה', אשר מרביתם מגוייסים כבר גיוס מלא, ועמדתי על ההכרח לזרז את ארגונם ואת הכשרתם הצבאית של כל הצעירים במחנות, המסוגלים לשאת נשק. הכוונה היתה שמייד עם ההכרזה על המדינה יוכלו להצטרף ביחידות מאורגנות לכוחות הלוחמים בארץ. בכל מחנה בו ביקרתי נועדתי עם מפקדי ה'הגנה' הפעילים. סקרנו את מה שכבר נעשה ובחנו יחד את האפשרויות להרחבת הפעולה. ניסיתי לדרבן אותם לפעולה מזורזת. בפראג, צ'כיה, נפגשתי עם אפרים דקל, הממונה על ה'בריחה' ועם חבר עוזריו. למדתי ממנו על הדרכים והשיטות של ה'בריחה'. מאידך, עמדתי על ההכרח שבתיאום ושיתוף הפעולה המלא בין ה'בריחה' ל'הגנה' בהכנת יחידות לוחמים למלחמה הצפויה בארץ.

כשחזרתי ארצה, התייצבתי בפני בן-גוריון עוד באותו ערב²⁴⁴ ודיווחתי לו על הנעשה במחנות. כן מסרתי על הצעדים שנקטו לזירוז הפעילות בהם.²⁴⁵ עם תום הדיווח הוספתי כי התפקיד המשולב של מפקד ה'הגנה' וה'בריחה' באירופה ובצפון-אפריקה לא נראה לי, וכי הייתי מבכר תפקיד קרבי בארץ. אמרתי לבן-גוריון: "שנים על שנים הכינותי את חברי ב'הגנה' למלחמה הצפויה. ועתה, עם תחילתה, אשב לי במקום מבטחים – בפריס?"

בין ניירותיו של אבא מצאתי כמה מדיווחיו:

15.4.1948 הצעה למבנה ה'ארגון' באירופה

- 1 יש לחלק בין העבודה הארגונית-אדמיניסטרטיבית לבין עבודת ההדרכה.
- 2 בארצות שאין עבודת-הדרכה קיימת יש למנות מפקד, מבין המפקדים הוותיקים שאינם מנוצלים כיום בארץ במידה מספקת. תפקידו של המפקד:
 - א. לארגן ולאמן בעזרת הכוחות המקומיים את הציבור לתפקידי הכנה.
 - ב. לדאוג לפעולת הסברה ענפה לעניין ה'הגנה' ולענייני א"י.
 - ג. ניצול ארגון המקום לשם היענות מלאה לכל משימה שתוטל עליו (רכש, גיוס, מגבית וכו').
- 3 בארצות שקיימים בהן בתי-ספר למפקדים ומחנות אימונים, יש למנות לעזרת המפקד גם מדריך ראשי, עליו הדאגה לאימונים, מאמנים ומתאמנים. בארצות שקיים רק בית-ספר אחד, או מחנה אימונים אחד, הדאגה לאימונים על מפקד המחנה או ביה"ס.

הצעות בקשר לקידום הגיוס באירופה

1. מרכז לגיוס. המרכז לגיוס, שהוקם ב- 1.3.48 בפריס, מורכב משני חברים: ב"כ (כוח) המוסד (משה אברבוך) וב"כ הארגון (יעקב סלומון). בכדי לאפשר למרכז לגיוס עבודה יעילה יותר, ובכדי ליצור תיאום מלא בין המוסדות המטפלים במגויס: בגיוס, אימונו ועלייתו, הנני מציע להרחיב את המרכז לגיוס ולהרכיבו כדלקמן: 1. ב"כ הארגון – נחום (שדמי). 2. ב"כ המוסד – משה א(ברבוך). 3. ב"כ הבריחה – מאיר ס(פיר). 4. ב"כ ד' – כרמי. 5. ב"כ נוסף לארגון – יעקב ס(לומון). הנני ממליץ על משה א. כמרכז, ומקום מושבו – פריז. בהרכב זה אפשר להשיג את התיאום המלא בעבודה, ולמנוע כפילות ותקלות אחרות.

²⁴⁴ לפי 'יומן המלחמה' של בן-גוריון, פגישה זו הייתה ב- 22.4.1948.

²⁴⁵ הדו"ח שכתב אבא לקראת שובו ארצה, וממנו מצוטטים המסמכים הרצ"ב נמצא במלואו בסוף הספר.

2. הקשר בין המרכז לגיוס לבין המוסדות המתאימים בארץ. יש להבטיח שהקשר בין המוסדות המטפלים בגיוס כאן יהיה ישר למרכז לגיוס. ריבוי הכתובות כיום מפריע לקידום העבודה.

3. צו הגיוס לסטודנטים א"י ולארצי-ישראלים.

א. יש להוציא צו גיוס לכל הארצי-ישראליים הנמצאים בגולה.

ב. הוועדות לשחרור ולערעורים צריכות להתארגן ע"י המרכז לגיוס.

ג. יש לתקן את צו הגיוס לסטודנטים הא"י. הם הופכים להיות כיום גורם לדמורליזציה של היהדות בגולה. אין לשחרר את הסטודנטים מחובת גיוס לחודשים רבים, פרט לאלו המסיימים את השנה האחרונה ללימודיהם.

4. גיוס מומחים. בכדי לזרז את גיוס המומחים יש לשלוח הוראות ברורות ביחס:

א. לעלייתם של בני משפחתם: במידה שהמגויסים מעוניינים שבני משפחתם יעלו איתם, יש לתת למרכז לגיוס סמכות להחליט במקום על עלייתם. יש להבטיח כמו כן מספר דירות שיועמדו לרשות משפחות מגויסים אלו.

ב. להבטחת קיום המשפחה בחו"ל. במקרה שהמשפחה נשארת בחו"ל צריכות להיות מרכז לגיוס הוראות ברורות על שיטת ההקצבות וגודלן. כמו-כן יש לקבוע בבירור את שיטת התשלום (ע"י מי ומאיזה תקציב).

5. תקציב ומימון. יש לקבוע את התקציב ולדאוג למימונו. הצעות לתקציב רצופות בזה. הנני להפנות את תשומת הלב לכך שבכל הארצות הישגנו שכלכלת המתאמנים מסתדרת בסידורים מקומיים. ברוב הארצות, פרט לצרפת, גם הלבשת המגויסים אינה נופלת למעמסה על תקציבנו.

6. עלייה.

א. ההוראה האחרונה על עלייה בדי²⁴⁶ רק למגויסים – מעמידה את ד' בפני בעיות חמורות ומסכנת אותה בכלל. נראה לי שיש להכניס תיקון בהוראה זו ולהורות שמותר לצרף צעירים וזקנים במידה שזה הכרחי לקיום צורת עלייה זו.

ב. במידה שאין ביטחון שהעולים בב' ²⁴⁷ מגיעים ארצה, ובמידה שיש להניח שגם אחרי ה- 15 למאי הם יופנו לקפריסין, יש לתת בעלייה זו מקום גם לעולים בלתי מגויסים. ובתור ראשון למשפחות הנילוות למגויסים.

²⁴⁶ עלייה ד' - עלייה "לגאלית" במסמכים מזויפים.

²⁴⁷ עלייה ב' - עלייה בלתי-לגאלית.

16.4.1948

הערכות לגיוס באירופה

הארץ	עד 10.4	עד 30.4	רזרבות לגיוס
פולניה	80	(60)	1,500
צ'כיה	140	400	1,000
גרמניה	300	700	2,000
אוסטריה	450	(200)	350
הונגריה	70	(100)	1,000
בולגריה	-	300	3,000
צרפת	30	150	250
איטליה	300	500	1,200
צפון אירופה	90	30	800
אנגליה	10	70	500
מרסיי	-	600	
	-----	-----	-----
	1,470	3,110	11,600

ברומניה טרם נעשתה פעולת גיוס. מעריכים את הנוער המתאים לגיוס ב- 25,000.

מה'ויקיפדיה': "קליטת לוחמי הגח"ל בארץ התחלקה לשני שלבים עיקריים: מהכרזת האו"ם עד קום המדינה, שלב שבו התאפשרה עלייה מצומצמת ושולבו בצבא כ- 700 עולים; השלב השני היה מהכרזת הקמת המדינה עד סיום המלחמה, ובמסגרתו שולבו בצבא למעלה מ- 20,000 מגויסי גח"ל. אחוז זה היווה כרבע מכוחות צה"ל, שמנה כ- 88,000 איש. רוב רובם של אנשי הגח"ל לחמו ביחידות קרביות, והם היוו כשליש מהכוח הצה"לי הלוחם שמנה כ- 60,000 איש. ההחלטה לגיוס העולים ושילובם בכוח הלוחם הייתה הדרגתית, ונבעה מהתקדמות מצב העניינים במלחמה. בתחילה לא הייתה הוראה או מדיניות מפורשת לשילוב העולים ביחידות הלוחמות, אך עם התקדמות המלחמה ואתה האבדות הרבות, התברר הצורך הדחוף בגיוס נוסף של אלפי לוחמים. תשובה לצורך זה מצאה ההנהגה בגיוס העולים מאירופה.

בתחילה, המדיניות הייתה שהמגויסים יועברו מיד עם הגיעם לישראל למחנה קלט, ומשם לאימונים או לשדה הקרב. ... מציאות זו יצרה מצב שנראה לעיתים אבסורדי, שבו עולה, שטרם ראה את הארץ, טרם הסתדר או מצא מקום מגורים ואיתר את קרובי משפחתו - נשלח ללחום, על ארץ שאותה לא הכיר. בעקבות ביקורות ומחאה כללית שפרצה בנושא, התקבל ההסדר הבא: רווקים ורווקות יועברו מיד עם הגיעם למחנה קלט, ולאחר גיוסם יקבלו ארבעה ימי חופשה. נשואים ללא ילדים - יקבלו ארכה של שבועיים חופש ואז יגיעו לקלט. בעלי משפחות בגילאי 18-35, עם ילדים - יקבלו ארכה של שלושה שבועות ואז יתייצבו בקלט. בעלי משפחות בגילאי 35-40, עם ילדים - יקבלו ארכה של חודש, ואז יתייצבו בקלט."

מספרו של אבא: 'בדרך לא סלולה' :

"לא עברו ימים רבים מאז הפגישה והנה הודעה: בן-גוריון רוצה לראות אותך. בשיחה הציע לי בן-גוריון אחד משני התפקידים: ראש אגף כח-אדם, "ההולך ומוקס עתה במטה הכללי" או - מפקד חיל-האוויר העומד גם הוא לקום ממש בימים הקרובים. לא השתהיתי בתשובתי. אמרתי לו מייד שמשני התפקידים אני מבכר את זה של מפקד חיל-האוויר. ב - 7.5.48 שוב הוזמנתי לבן-גוריון. בפגישה זו השתתף גם חי יששכרוב, המנהל הכללי של חברת החשמל. בשיחה העלה בן-גוריון את ההצעה שבראש חיל-האוויר נעמוד שנינו: חי יששכרוב כממונה על המשק, ואני - כמפקד החיל."

אבא אינו מרחיב את הדיבור על מה שקדם, בשטח הזרוע האווירית של ה'הגנה', להצעתו של בן-גוריון. עבור כל מי שאינו מכיר היטב את ראשיתו הדלה של חיל-האוויר המפואר שלנו, נרחיב בנושא זה על-ידי ציטוטי קטעים מהמאמר 'ארגונו של חיל-האוויר. נובמבר 1947-ינואר 1949' ²⁴⁸ (A) ומהספר 'שורשי חיל-האוויר' ²⁴⁹ (B).

(A) "עד לתחילת ההקמה של 'שירות האוויר' היו בארץ שלושה גופים שעסקו בתעופה: ה'קלוב לתעופה' שהוקם ב-1935, חברת 'אווירון' שהוקמה ב-1936, ומחלקת הטיס של הפלמ"ח שהוקמה בינואר 1944."

(B) "במהלך מלחמת העולם הגיע מספרם של המתנדבים והמתנדבות שהתגייסו בארץ-ישראל לשורות ה-RAF (חיל-האוויר המלכותי) ל-2,600. למספר זה יש להוסיף עוד ארץ-ישראלים לא מעטים, ששהו עם פרוץ המלחמה בחוץ-לארץ והתנדבו כיחידים, בזמנים שונים ובמקומות שונים. בניגוד למתנדבים בארץ, לא הוגבלו אלה לתחום שירות מסוים. הראשונים שהתגייסו ל-RAF, ב-1940, ושירתו בו כקצינים טכניים, היו מהנדסים שלמדו בבריטניה: יהושע גילויץ ²⁵⁰ ואלכסנדר זילוני ²⁵¹... שהוכשרו בבית-הספר הטכני הגבוה של ה-RAF בהקלו... ושירתו כקצינים טכניים באנגליה, במזרח-התיכון ובהודו, עד סוף מלחמת העולם ואף לאחריה ...

²⁴⁸ ד"ר משה גת: 'ארגונו של חיל-האוויר. נובמבר 1947-ינואר 1949' גיליון 'מערכות' מס.304, 1986.

²⁴⁹ סא"ל עדו אמבר, סא"ל אלי אייל ורס"ן אבי כהן: 'שורשי חיל-האוויר', הוצאת משרד הביטחון, 1997.

²⁵⁰ יהושע גילויץ (1917-2016), יליד פתח-תקווה, עבר קורס קצינים ושירת כקצין ומהנדס בפיקוד התובלה. נשלח לבומביי ושימש אחראי לנושאים טכניים בשדות תעופה במזרח הרחוק. השתחרר בדרגת squadron leader. ב-1946 חזר לארץ ועבד במחלקת העבודות הציבוריות.

²⁵¹ אלכסנדר (אלכס) זילוני (1916-2023), התנדב למערך הטכני של ה-RAF, עבר קורס קצינים וקורס טכני ושירת במספר יחידות אוויר. ב-1943 נשלח לקנדה, שם פיקד על יחידות טכניות שונות והשתתף בטיסות ניסוי. על-פי בקשתו נשלח לארץ-ישראל והוצב במחנה עקרון (תל-נוף), שם מונה בהמשך למפקד הבסיס. ב-1946 הועבר למצרים ואחר כך לעירק. השתחרר כ-squadron leader.

בתחילת ספטמבר 1942 התגייסו בארץ כ- 20 מתנדבים ל-RAF שקיוו להגיע לקורס-טיס. 6 מהם הצליחו לסיים את הקורס ושירתו כטייסים, ביניהם עזר וייצמן. ... בשנת 1943 נקרא יהושע גילוף לפגישה עם יהושע אייזיק (אשל)²⁵² ועם משה סנה, ראש המטה הארצי של ה'הגנה'. גילוף שירת בתקופה זו בחיל-האוויר הבריטי כמהנדס בדרגת רב-סרן, ועסק באחזקת מטוסי ה-RAF ברחבי הודו. בפגישה זו דובר עימו על הקמת מפעלי תעופה אזרחיים, וגם ביקשו ממנו להכין תכנית להקמת חיל-אוויר יהודי במחלת, והציעו לו לפקד עליו. אולם הוא סבר כי בראש הכוח האווירי צריך לעמוד טייס. בתכנית שהגיש הודגשו במיוחד שאלות ארגון ומנהלה".

כשבן-גוריון קיבל עליו ב- 1946 את תיק-הביטחון בסוכנות היהודית, הגיע למסקנה כי המלחמה תהיה נגד צבאות ערב הסדירים, ולפיכך יש להקים ליישוב העברי צבא לכל דבר. לבן-גוריון הייתה הערכה מיוחדת לקצינים יוצאי הבריגדה האמונים על סדרי צבא סדיר ומקצועי. לכן פנה לבכיר שביניהם, אפרים בן-ארצי²⁵³, על מנת שיגיש תוכנית להקמת צבא סדיר. בתכניתו של בן-אפרים, וגם בהצעות נוספות שקיבל בן-גוריון מקציני צבא לשעבר שפנה אליהם, כמו זו של חיים לסקוב²⁵⁴ ופריץ עשת²⁵⁵, שהוגשה בסוף מאי 1947, מקומו של הכוח האווירי היה שולי והוא נכלל במסגרת יחידות השירותים.

(B) "היוזמה להקמת כוח אווירי בהיקף ועוצמה גדולים באה מצעירים שהשתתפו בחילות האוויר במלחמת העולם השנייה. צעירים אלה היו אהרן רמז והיימן שמיר. הראשון שירת בחיל-האוויר הבריטי²⁵⁶ ואילו השני – בחיל-האוויר האמריקני²⁵⁷. ביולי 1947 הם נפגשו עם ישראל גלילי, שאך-זה מונה לראש המפקדה הארצית של ה'הגנה' והגישו לו הצעה להקמת כוח-אוויר.

²⁵² יהושע אייזיק (אשל) (1900-1966), יליד פולין, עלה לארץ ב- 1913 ולמד בגימנסיה. בתקופת מלחמת העולם הראשונה גורש על ידי הטורקים מארץ-ישראל, ולקראת סוף המלחמה התנדב לגדודים העבריים. אחרי המלחמה הצטרף לדגניה ב' וארגן את הגנת עמק הירדן. במרץ 1945 קיבל עליו את המשימה לאחד ולרכז את נושאי התעופה והקים את 'המועצה הכללית לתעופה'.

²⁵³ אפרים בן-ארצי (1910-2001) סיים בראשית 1946 את שירותו בצבא הבריטי בדרגת סגן-אלוף,

²⁵⁴ חיים לסקוב (1919-1982), לימים הרמטכ"ל החמישי של צה"ל, היה מפקד פלוגה בבריגדה.

²⁵⁵ שלום עשת (פריץ אייזנשטט, 1914-1967), היה קצין בצבא האוסטרי, עלה ארצה ב-1938, והיה חניך בקורס הקצינים הראשון של ה'הגנה'. שירת בצבא הבריטי במדבר המערבי, ובבריגדה בדרגת סרן.

²⁵⁶ אהרן רמז (1919-1994), בנו של דוד רמז (לימים – שר התחבורה) התגייס ל-RAF, עבר אימוני טיס בקנדה, ושירת כטייס קרב בזירה המערב אירופית. בפברואר 1947 חזר לארץ.

²⁵⁷ הימן שמיר (שכטמן) (1920-1973) נסע ב- 1939, בתום לימודיו בגימנסיה 'הרצליה' ושנת שירות כנוטר, ללמוד טיס והנדסת תעופה בשיקגו. לאחר שהוסמך כטייס אזרחי, החל מכשיר טייסים נוספים (ביניהם אהרן רמז). עם הצטרפות ארה"ב למלחמה, התגייס לחיל-האוויר האמריקאי ושירת כטייס מפציצים באוקיינוס השקט עד תום המלחמה.

הצעתם התקבלה על דעתו. הם נתבקשו להכין תכנית מפורטת יותר על פי הנחיות שקיבלו מפי בן-גוריון. תכנית זו הוצגה והוגשה לרמ"א ב-23 באוקטובר 1947... על רקע התפיסה הצבאית של ראשי ה'הגנה' באותם הימים זו הייתה תכנית מהפכנית. היא שימשה יסוד לדיונים בישיבה שהייתה ב-2 בנובמבר. בישיבה השתתפו יעקב דורי, יגאל סוקניק (ידין), יוחנן רטנר, יהודה ארזי, יהושע אשל (אייזיק). מגישי התכנית (רמוז ושמיר), אלכס זילוני ויהושע גילוף. הוחלט בה להקים את שירות-האוויר על בסיס תכניתם של רמוז ושמיר. לא הייתה שום מחשבה להוציא לפועל את התכנית במלואה, אלא להתחיל בצעדים ראשונים לקראת ארגונו של הכוח האווירי, כלומר, לפעול לביצוע הפרק הראשון שבתכנית. מכתבו של הרמטכ"ל, יעקב דורי, מ-10 בנובמבר, נתן למעשה תוקף רשמי להחלטה שנתקבלה קודם לכן. לראש השירות נתמנה יהושע אשל, ראש המטה – אלכס זילוני, קצין המבצעים – אהרן רמוז. מינויו של אשל היה לפי שעה מינוי פורמאלי בלבד... יגאל ידין, ראש אגף המבצעים, הציע למנות באופן רשמי את אשל. לדעתו, אין זה הכרחי שיעמוד בראש החיל אדם מקצועי. הידע המקצועי של אשל בענייני כוח אווירי היה מצומצם. מינויו חפף את התפיסה של ראשי פיקוד ה'הגנה' שיש למנות איש משלהם לאחראי על הנהלת שירות זה, כחומר: להדגיש את כפיפותו של הגוף החדש למטה הכללי של ה'הגנה'.

במכתב מ-1 בדצמבר נקבע מעמדו של חיל זה, ולפיו, הקצין לניהול השירות (אשל) יהיה אחראי עליו לפני הפיקוד העליון. כן נקבע כי יתמנה קצין לשמש ממלא מקום ראש-אגף שירות-אוויר במטכ"ל. הוא יהיה כפוף בכל ענייני המנהלה של השירות לקצין מנהל השירות ובענייני תכנון ומבצעים של השירות יהיה כפוף לראש אגף המבצעים של המטכ"ל.

כשהוקם שירות-האוויר היה כוחו דל מאד. עמדו לרשותו 11 מטוסים שטיבם ירוד (הם לא נועדו למבצעים קרביים) ו-40 טייסים, שרובם יכלו להטיס מטוסים קלים בלבד. פעילותו של השירות התרכזה בכמה מישורים בעת ובעונה אחת: א. פעילות מבצעית: בעיקר סיוע לנקודות יישוב מנותקות, העברת אספקה, תחמושת, דואר, צילום וליווי שיירות. פעילות התקפית הייתה מוגבלת בשל טיב המטוסים ומחמת הפיקוח של הצבא הבריטי על שדה-התעופה לוד, שבו הוחזקו מטוסי השירות.

ב. פעילות רכש: בעיקר רכישות מטוסים כדי להביאם לארץ עם צאת הבריטים. בפברואר 1948 נשלחו 3 שליחים מטעם השירות לאירופה ולארה"ב לרכוש מטוסים וציוד טכני לאחזקתם. למרות האמור, הצליח השירות לרכוש

בינואר 1948 21 מטוסי 'אוסטר'²⁵⁸ מעודפי חיל-האוויר הבריטי בארץ. מתוך 21 מטוסים אלה שופצו 19 והוכנסו לשירות.

ג. גידול ופריסה: עם הקמת השירות, פעלו המטוסים משדה-התעופה לוד, שהיה נתון לפיקוח השלטונות הבריטים, אך היה חשש שהערבים שבשדה-תעופה זה יפגעו במטוסים. לכן החליט השירות להעביר את המטוסים שעמדו לרשותו אל 'שדה-דב', ב-13 בדצמבר. העברת המטוסים מסמלת את תחילת פעולתו של השירות במסגרת עצמאית. אמנם ריכוז המטוסים ב'שדה-דב' העניק לשירות יכולות הפעלת המטוסים, אך הוא צמצם את האפשרויות להפעלתם בנגב ובגליל, מחמת המרחק. כדי לנצל היטב את הסיוע במטוסים היה צורך להעביר חלק מהם או כולם למרחבים אלה. הגידול בצוותי האוויר והקרקע ובמספר המטוסים איפשר לפצל את הטייסת בתל-אביב לשלושה גפים. ב-12 במרס הוחלט להעביר 2 מטוסים לנגב. כך נוצר 'גף הנגב' והוצמד למפקד חטיבת הנגב. ב-4 באפריל הוקם 'גף הגליל'. גם הוא כלל 2 מטוסים, והופעל על ידי חטיבת 'גולני'.

"האוסטר הציווילי"

²⁵⁸ אוסטר J1 אוטוקרט, או גרסתו הצבאית AOP 5 (ראשי תיבות של Air Observation Post), הוא מטוס קל חד-מנועי, בעל כנף עילית, שנבנה על ידי חברת 'אוסטר' הבריטית. החל מ-1942 יוצרו מהדגם הצבאי כ-800 מטוסים, והחל מ-1945 יוצרו מהדגם האזרחי 420 מטוסים. ה'אוסטר' של ה-RAF שימש כמטוס תצפית קל שפעל בשיתוף עם יחידות ארטילריה. עם הקמתו של שירות-האוויר בנובמבר 1947, היה 'אוסטר J1 אוטוקרט' אחד משבעת המטוסים שעמדו לרשות השירות. 'אוסטר' זה, שכונה "האוסטר הציווילי", היה המטוס הראשון לנחות בגוש-עציון הנצור ב-7 בפברואר 1948. בינואר 1948 רכש שירות-האוויר 20 מטוסי 'אוסטר' מפורקים מהצבא הבריטי, במסווה של עסקה עם הסוכנות היהודית. המטוסים הובלו מבסיס עקרון של ה-RAF ליקב נטוש במושבה 'שרונה' (היום בשטח 'הקריה'). במרתפי היקב עמלו טכנאים להכשיר את המטוסים לטיסה, וב-3 במרץ עשה ראשון המטוסים המשופצים את טיסת הבכורה שלו. מטוסי ה'אוסטר' כונו בארץ "פרימוס", בגלל רעש המנוע שהזכיר את קול מכשיר הבישול דאז.

(A) "כבר בסוף דצמבר החלו רמז, שכטמן וקופרמן בהכנת תכנית להפעלת מטוסי-התובלה שנרכשו בארצות-הברית לשם העברת מטוסי הקרב וההפצצה ושאר אמצעי הלחימה העתידיים להירכש שם. התכנית נקראה "יקום פורקן"²⁵⁹ ... הכנת "השדות המיוחדים" לנחיתת מטוסי התובלה הכבדים-יחסית בארץ-ישראל, נעשתה תוך התחשבות בתנאי הקרקע, בקירבה למקום יישוב יהודי וביכולת להסתיר את המתרחש בהם מעין הערבים, ובמיוחד מעיני הבריטים. מסוף דצמבר עד מחצית פברואר הוכשרו על-ידי 'סולל-בונה', על חשבון תקציב שירות-האוויר, מסלולי חירום בהרצליה (שניים), ברשפון, באבן-יהודה (שניים) ובחדרה, והחלה הארכת המסלול בשדה-דב.²⁶⁰

בתחילת פברואר כלל מטה שירות-האוויר חמש מחלקות: תכנון, הדרכה, מבצעים, הנדסה וציוד. ב- 16 בפברואר הוקמה גם מחלקת מודיעין במטה השירות, וכעבור שבוע הוקמה מחלקה נוספת, לבינוי שדות-תעופה, ובראשה הועמד יהושע גילוף. בסוף פברואר התמקד המטכ"ל בעיבודה של תכנית לקראת "יום ה- עי", יום הפלישה הבין-ערבית הצפויה לאחר הפינוי הבריטי ... במסגרת הדיונים לקראת סיכום התכנית, נתבקש גם מטה שירות-האוויר להגיש את תכנית היערכותו המבצעית ... במרחביהן של חטיבות 'אלכסנדרוני', 'גבעתי' ו'עציוני' סוכמה הקמתה של "כנף תיכונית" שבסיסה בכפר-סירקין או בעין-שמר. כשדות-חירום נקבעו המסלולים בהרצליה, ברשפון, באבן-יהודה ובמעברות. שדות אלה נועדו לשמש גם כ"בסיסי נסיגה" לשאר הכנפות."

(B) "על אף המגבלות שעמדו בפני שירות-האוויר – פיקוחו של הצבא הבריטי ומיעוט המטוסים – הוא הגיש סיוע ליישובים הנזקקים ואף גדל והתרחב. אבל, בעיניהם של אנשי מטה שירות-האוויר, מעמד השירות במסגרת הפיקוד העליון מנע ניצול מירבי של המטוסים למטלות השונות. שירות-האוויר נתפס כזרוע מבצעית למשימות שהמטה הכללי של ה'הגנה' מחליט עליהן. לדעתם, הפקודות שניתנו חסרו את הידע שנדרש בענייני חיל-אוויר. מנקודת ראותם, אג"ם-מבצעים צריך להסתפק בדרישות כלליות ומטה השירות צריך לתרגם דרישות אלה לפקודות מפורטות. יתר על כן, השירות, עקב המעמד שנקבע לו, לא שותף בתכנונים השונים של המבצעים, ואת הידיעה על מבצע כלשהו העביר לו קצין הקישור, שביקש מטוס זה או אחר לפעילות מסוימת. אנשי המטה ראו עצמם כיחידה לוחמת ולא כשירות טכני המחזיק מטוסים ונותן מטוסים על-פי דרישת מטה ה'הגנה'. לדעתם, צריך היה לתאם עימם את כל הפעולות המבצעיות כדי

²⁵⁹ על שם התפילה הפותחת במילים "יקום פורקן מן שמיא" – תבוא ישועה מהשמים.

²⁶⁰ ב'יומן המלחמה' כתב בן-גוריון ב- 2.2.1948 בהקשר דומה: יש בהרצליה מערה גדולה, שאפשר להכניס לשם אווירונים ולהסתירם מעין השלטונות). לדעת אייזיק [אשל] אפשר להתקין מנהרה [גם] בחדרה, בתוך היער בין חדרה וגן-שמואל.

להפיק את המירב מן השירות. ההתרחבות וההתפתחות של השירות אף דרשו מנגנון לענייני רכישה – ועדיין לא היה מנגנון כזה. למעשה, 'שירות-אוויר' דרש יתר עצמאות בפעולתו. לפיכך הוחלט בסוף מרס 1948 לפנות אל בן-גוריון ולבקש להקים מפקדה שתפקד ישירות על השירות, תוך תיאום עם כוחות השטח וכן למנות מנהל לענייני משק של שירות-האוויר. באותה עת היו קשיים בשירות. יהושע אשל עזב את שירות-האוויר בתחילת אפריל מסיבה שאינה ברורה דיה. יומנו של בן-גוריון מצביע על קשייו של השירות להמשיך לתפקד, וניהלו אותו באופן מעשי אנשי-המטה, אנשי המקצוע, ולא אשל.

ב- 3 במאי החליט בן-גוריון למנות את **ישראל עמיר** (זבלודובסקי) למנהל ראשי של **חיל-אוויר**²⁶¹. אין עוד 'שירות-אוויר'. זה היה מינוי זמני עד להסדר הסופי בדבר המינויים בחיל וארגון הצבא כולו. מינוי של עמיר, שלא התמצא בענייני אוויר, נגד את תפיסת אנשי המטה של שירות-האוויר. בן-גוריון קיבל את דרישת אנשי חיל-האוויר למינוי מנהל שיעסוק בכל התביעות התקציביות והמשקיות של החיל. הוא סבר שחי יששכרוב יתאים לעבוד יחד עם עמיר. זו גם הייתה עמדת המטכ"ל של ה'הגנה', כפי שהוצגה בישיבה עם בן-גוריון."

בפתיחת הדו"ח המסכם את תקופת שירותו כמפקד חיל-האוויר²⁶² כתב ישראל עמיר:

"בשובי לישראל משליחותי באירופה הוצע לי התפקיד של מפקד חיל-האוויר. חיל-האוויר היה אז בתהליך של התארגנות. כיסוד לחיל שימש גרעין מגובש של חברי ה'הגנה' שתחת מסווה של 'קלוב התעופה' (בראשותו של אייזיק אשל) התאמנו בטיס כשלוש-ארבע אווירוני הקלוב, ומספר ישראלים ששירתו בחיל-האוויר של צבאות-הברית במלחמת העולם השנייה. יחידה זו כבר שיתפה את עצמה במאמץ המלחמתי בעריכת סיורים, העברת ציוד מלחמתי ואנשים ליישובים מנותקים, וגם זריקת פצצות, אם כי פרימיטיביות, על ריכוזי האויב. היו לי ספיקות האם לקבל את התפקיד המוצע. לא היה לי כל מושג בטיס, אף פעם לא עסקתי בכך. התברר לי שלמעשה מה שנדרש ממני היה לתת את ידי לארגון חיל-האוויר וביסוסו, כי לצד הצבאי-מקצועי היה כבר מטה מגובש בראשותם של אלכס זילוני ואהרן רמז. סוכם להטיל את פיקוד חיל-האוויר על 3 אנשים: אהרן רמז – כראש המטה, חי יששכרוב – כמרכז הצד המשקי, ואני – כמפקד החיל. ב- 16.5.1948 הוצא צו-המינוי חתום ע"י דוד בן-גוריון."

3.4.1948: "לשירות האוויר. הח' ישראל ז. נתמנה למנהל ראשי של חיל-האוויר. מינויו יקבל תוקף ביום ב', 3.5.58." (מארכיון בן-גוריון)

²⁶¹ "לשירות האוויר. הח' ישראל ז. נתמנה למנהל ראשי של חיל-האוויר. מינויו יקבל תוקף ביום ב', 3.5.58." (מארכיון בן-גוריון).

²⁶² הדו"ח כולו מובא בפרק י'.

להחלטתו הסופית של בן-גוריון, שניתנה ב- 16.5.1948, קדמו כמה השגות, דיונים
ובירורים, כפי שהוא מדווח ב'זמן המלחמה':

4.5.48: " [יהושע] גילוץ (טייס) מערער על הנהלת [מפקדת] האוויר הקיימת, מתנגד
גם למינוי ישראל [עמיר]. דורש שקולניק [אשכול]. באותו רגע באה גולדה והודיעה
ש[פנחס] רוטנברג מסכים לשחרר חי [יששכרוב] לאוויר."

6.5.1948: "דרשתי בעשר 2 אווירונים להסעת החברים [של מינהלת העם]
בירושלים. נתברר שכל האווירונים שפה נשברו, ואפשר לקחת מהנגב (יש שם 2)
ומהגליל (יש 3). ציוויתי לקחת אחד-אחד מכל מקום. ייתכן שיש פה [מטוס] חדש,
שלוקח 3 נוסעים ויכול לרדת בירושלים. נדרשתי לשיבת המטה. מי יפקד על
חיל-האוויר? כולם סבורים שמוטב לקחת גם ישראל [עמיר] וגם חי [יששכרוב],
כי אחד משלים השני. מציעים [אלכס] שילוני (צ"ל זילוני) לראש מטה, אהרן
[רמז] ראש אגף המבצעים..."

7.5.1948: "ישראל [עמיר] וחי [יששכרוב] – על חלוקת-תפקידים ביניהם [בשירות-
האוויר]. לדעת חי אין שירות-האוויר מאפשר כפילות" ... "הצעתי לחי שייקח על
עצמו כל המשק – שדות-תעופה, אווירונים, דלק, החזקה וכו' – וישראל יהיה
המפקד. אם לשם כך [חי] אינו רוצה לעזוב [חברת-]חשמל – יושאל לשלושה
חודשים. ישראל [עמיר] הסכים שבשטח המשקי יעמוד חי ברשות עצמו. חי רוצה
להתייעץ עם רוטנברג."

11.5.1948: "נציע לישראל [עמיר] ולאנשי חיל-האוויר סידור מנהלת-האוויריה:
ישראל מתמנה למנהל חיל-האוויר, אהרן (או אחר) למפקד חיל-האוויר. המפקד
אחראי בפני המנהל, והמינויים החשובים מוצעים על-ידי המפקד למנהל לאישור.
המנהל דואג לכל צרכי חיל-האוויר על-מנת שחיל-האוויר ימלא תעודתו. הפיקוד
הוא בידי המפקד. המנהל מעיר על ליקויים למפקד. [אם] הוא מציע להוריד
מישהו – והמפקד מסרב, הוא מביא זאת למטה ... הזמנו ישראל זבלודובסקי
[עמיר] וחי [יששכרוב] לבירור הסידור בחיל-האוויר. ישראל קיבל הצעתנו, ומציע
רק שבמקום 'מפקד' ייאמר 'ראש-מטה'."

13.5.1948: "סיבוך חדש במפקדת-האוויריה. ישראל [עמיר] אינו מסכים לקבל
עבודה באוויריה אלא כמפקד ... אהרן רמז חלה, ולא יכולתי לברר אתו את
הסידור שמציע ישראל ז. [זבלודובסקי-עמיר]. ישראל ז. הסכים לעבוד בינתיים
[בשירות-אוויר] בלי ניסוח והכרזה רשמית, עד שאהרן יבריא."

16.5.1948: "בחיל=האוויר יש בלבול – אין מפקד בהסכמת ישראל ז.
[זבלודובסקי-עמיר] ואהרן רמז קבעתי סדרי מפקדת חיל-האוויר."

ישראל עמיר (מהספר 'בדרך לא סלולה'):

"ב-14.5, יום הכרזת המדינה, עשיתי הכרה מקיפה יותר עם 'השירות-האווירי', עדיין על תקן של "לומד את הנושא" (אגב, באותו יום קיבל מטוס ה'דקוטה' הוראה לטוס לבית-הערבה לפנות את הילדים, אבל המנוע התקלקל והאווירון נאלץ לחזור מאמצע הדרך. במקומו נשלח מטוס 'רפיד'). הנה מה שרשמתי לעצמי בסיוור: בשירות קיימות 3 טייסות: טייסת הגליל - ולה 3 מטוסים קלים; טייסת הנגב - ולה 2 מטוסים קלים; טייסת שדה-דב - ולה 2 - 3 מטוסים קלים ו-3 מטוסים המותאמים גם להפצה: אחד 'דקוטה'²⁶³, אחד 'רפיד'²⁶⁴, ואחד C-46. ועוד רשמתי: חיל-האוויר העתידי מונה 675 איש. שדה התעופה 'עקיר' (תל-נוף) ברשותנו, אבל אינו מנוצל לפעילות שוטפת, כי בקרבתו וסביבו - ישובים ערביים.²⁶⁵

DC-3

²⁶³ **דאגלס DC-3** שנודע בישראל בכינוי 'דקוטה', הוא מטוס תובלה דור-מנועי מתוצרת חברת דאגלס האמריקנית. הוא טס לראשונה בשנת 1935, ונחשב לאחד המטוסים המוצלחים ביותר בהיסטוריה של התעופה. מטוסי ה'דקוטה' הראשונים הגיעו לארץ בפברואר 1948, ובמלחמת העצמאות הופעלו למשימות תובלה והפצה. לצורך ההפצה היו מפרקים את דלתות המטוס לפני המראתו, ואיש צוות היה זורק את הפצצות ידנית דרך פתחי המטוס הפתוחים. **מטוס ה C-46** שימש למטרה דומה לזו של **DC-3**, אולם יוצר בכמויות קטנות יותר. בעת שיוצר היה ה- C-46 המטוס הדו-מנועי הגדול בעולם והמטוס הדו-מנועי הגדול והכבד ביותר ששימש במלחמת העולם השנייה. בגרסתו הצבאית, **C-47 Skytrain**, יוצרו יותר מ-10,000 מטוסים, שהפכו אותו למטוס התובלה הנמכר ביותר בהיסטוריה. בגרסה זו שימש בשירות צבאות בעלות-הברית במלחמת העולם השנייה.

²⁶⁴ **דרגון רפיד** הוא מטוס נוסעים קל דו-כנפי מתוצרת דה-הבילנד, שהושק ב-1934 כדי לעזור לבריטים להגיע מעיר לעיר במדינות נידחות באימפריה שלהם. במלחמת העולם הופעל כמטוס לאימוני ניווט.

²⁶⁵ ב'יומן המלחמה', שלושה ימים קודם לכן, יש דיווח מלא של אהרן רמז לבן-גוריון: "יש 2 'אוסטרים', 2 'בוננזות' (קטנים, לירז 9, 'רפיד' חדש, 'רפיד' מקולקל מצרי, C-46 [מטוס תובלה 'קומנדו'], 'דקוטה', 'נורסמן' שבור (ספק אם יתקנוהו). אולי יגיעו עוד שני 'נורסמנים', אולי שלושה C-46 מפנמה (חמישה יצאו לאירופה עם מטען). על עשרה 'ונטורה' לא יודעים. 'קונסטליישן' [מטוס נוסעים ארבעה-מנועי] בקנדה."

מהדו"ח המסכם של ישראל עמיר :

"בשבת 15.5.48, הותקף שדה-דב (שדה-ת"א) ע"י המצרים. ההתקפה החלה בשעה 15:05. אווירונים מטיפוס 'ספיטפייר' באו, ארבעה בגל. שמעתי זמזום אווירונים, יריות ופצצות מתפוצצות. ראיתי שמותקף שדה-דב. התלבשתי מהר ונסעתי לשם. בינתיים הגיע גל שני של ספיטפיירים ופתח שוב ביריות והפצצה של שדה-התעופה ותחנת 'רדינג'.²⁶⁶ בינתיים הגיע גם דוד בן-גוריון. צריך הנשק נפגע ובער תוך כדי התפוצצות של תחמושות. נפגע גם ההאנגר ואווירונים שהיו בתוכו. החילונו מיד בפינוי הפצועים וההרוגים, הוצאת האווירונים שבהאנגר וכיבוי האש שאחזה באי-אלו מהם. נמצאו אז בשדה התעופה מרבית האווירונים שעמדו לרשות היחידה (מבלי שנעשה מאמץ כל-שהוא לפזר אותם לשדות אחרים, וזה למרות שיום קודם היה ידוע כבר במטה, כפי שהתברר לי אח"כ, על ההפצצה הצפויה). בסה"כ הגיע מספר הנפגעים בשדה-דב באותו יום ל-5 הרוגים ו-9 פצועים, מהם 4 פצועים קשה.

מיד אחרי עבור הגל השני נשלחו 2 מטוסי 'אוסטר' לשפיים, מטוס 'רפיד' אחד הועבר לעקיר (עקרון, כיום תל-נוף), מטוס 'בוננזה' לבית-הערבה. מטוס 'אוסטר' שחזר מירושלים לאחר שעות אחדות נשלח גם הוא לשפיים. בשעת ההפצצה על שדה-דב ניזוקו באופן רציני: מטוס 'בוננזה', 'רפיד', ו-2 'אוסטרים'. כמו כן ניזוקה קשה 'דקוטה' צרפתית שחנתה אותו יום בשדה התעופה. הפצצה זו של שדה-דב הוציאה מכלל שימוש חלק ניכר מהאווירונים שעמדו לרשותנו. הייתה זו פתיחה בלתי מעודדת לתפקיד למחרת היום.

היה ברור לי שתפקידי הוא זמני ועיקרו – דאגה לביסוסו וקידומו של חיל-האוויר. הנושאים לטיפול התרכזו בעיקר: כוח אדם – תקן ומצבה; טייסות ושדות-תעופה – הכשרתם ואחזקתם; השגת אווירונים, נשק ותחמושות; קבלת משלוחי האווירונים, פצצות, נשק ותחמושות המגיעים בהובלה אווירית; בעיות מנהליות למיניהן; מבצעים."

הספיטפייר שנחת בחוף הרצליה

²⁶⁶ אחד ממטוסי ה'ספיטפייר' נפגע במנועו על-ידי אש מהקרקע. הטייס נחת נחיתת אונס על חוף הים בהרצליה, והטייס המצרי נלקח בשבי. זה היה מטוס האויב הראשון שהופל במלחמת העצמאות. לאחר שיפוצו של המטוס הוא צורף לחיל-האוויר שבדרך. מטוס מצרי נוסף נפגע.

מ ד י ב ת י ש ר א ל

מ מ ש ל ה ז מ נ י ת

תל-אביב, ז' אייר תשי"ח
16.5.48

חא/1

ישראל זבלורובסקי מתמנה למפקד חיל-האוויר

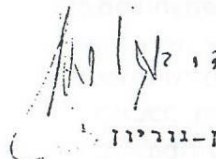
ולקצין הסטה הכללי לענייני האוויר.

חי ישכרוב מתמנה למנהל מסק חיל-האוויר. אהרון רמז

מתמנה לראש הסטה בחיל-האוויר.

מפקד חיל-האוויר מוסר הוראותיו לראש הסטה.

כל הפקודות לכוחות האוויר ניתנות על ידי ראש הסטה.

ד. בן-גוריון

מתוך 'בדרך לא סלולה':

"הימים הראשונים של המלחמה היו קשים לכל עם ישראל. אני חוויתי את הקשיים מנקודת מבטה של מפקדת חיל-האוויר, שזה עתה הוקמה. מן ההתקפות הראשונות על שדה-דב ורידינג - שבוצעו על ידי מטוסי קרב מדגם 'ספיטפייר' - נכח האוייב לדעת כי בידי חיל-האוויר הישראלי אין אף לא אווירון קרב אחד, וכי אפשר להפציץ מטרות בישראל גם באמצעות מטוסי תובלה שהפכו למפציצים. האוייב המשיך, איפוא, להפציץ באופן חופשי מטרות לפי בחירתו הוא, בצפון הארץ, במרכזה ובדרומה."

מהדו"ח המסכם של ישראל עמיר:

"במחצית מאי עמדו לרשות חיל-האוויר: 'שדה-דב' בתל-אביב, שדה-התעופה בחיפה, שדה התעופה במחניים ושדה התעופה בעקיר (עקרון) - לימים 'תל-נוף' ... שדה התעופה הצבאי ברמת-דוד היה עוד בשימוש חיל-האוויר הבריטי. הושקעה עבודה רצינית לקבלתו מידיהם במצב תקין עד כמה אפשר ושלא יחבלו במתקנים ובכל מה שנשאר במחנה. הודות לטיפול מוצלח זה נכנסנו לשדה התעופה ברמת-דוד מיד לאחר צאת הבריטים ושדה זה הפך להיות תוך זמן קצר אחד הבסיסים העיקריים של חיל-האוויר. עם הגיע המפציצים היה זה השדה שהפך לבסיסם."

אחת המשימות הדחופות ביותר שהיה צריך לטפל בה הייתה הקמת שדה תעופה משני לשדה-דב, כזה שיתאים גם למטוסי הקרב שציפו לבואם. הוחלט להקימו בהרצליה. לכל מעלות המקום נוספה גם ההיכרות הקרובה והידידות ההדוקה של אבא עם המקום ועם אנשי המקום, כמו שהוא מספר בספרו, 'בדרך לא סלולה':

"נוצר צורך להקים מסלול מיוחד למען המסרשמידטים, שכבר עמדו בפני סיום ההרכבה. שדה-דב - כך אמרתי לעצמי - לא בא בחשבון, גם אלמלא הופצץ. המסלול שלו קצר מדי להמראה ונחיתה של מטוסי קרב. כאשר ביררתי מה הן הדרישות העיקריות לגבי שדה תעופה למטוסים אלה ואחרים, שיבואו, קיבלתי תשובה בת 6 סעיפים לפחות : 1. שטח מישורי, בו ניתן לסלול בקלות מסלול ארוך בן כ- 700 מטר. 2. מסתור לאווירונים חונים. 3. מגורים לטייסים ועובדי הקרקע. 4. מחסן או כמה מחסנים לאחסון תחמושת, פצצות וחלקי חילוף. 5. האנגרים לתיקון והרכבת אווירונים. 6. מגדל פיקוח. ועוד: המומחים אמרו, כי על-פי הידוע להם דרושים להכשרת שדה-תעופה כזה חודשים רבים. לרשותי, אבל, עמדו רק ימים ספורים והמקום בו, ע"פ נסיוני, אפשר היה לבצע את ה"בלתי אפשרי" - היה: הרצליה. הכרתי יפה את התושבים ואת השטחים סביב. תשע שנים הן זמן ארוך מאוד להכרת כל מסתרי המקום. הנה כי כן, אני מוצא את עצמי מפנה את הרכב צפונה ודוהר מת"א להרצליה. בהגיעי אני פונה לאחד מפיקודי לשעבר, אפרים סולץ, שהוא גם מראשוני המושבה ופעיליה. אפרים איננו מופתע ממה שאני מספר לו ואנו יוצאים מייד לחפש שטח מתאים. הכיוון - מ'בני-בנימין' צפונית-מערבית - ל'באסה'. זהו שטח ישר, נוח לסלילת מסלול מתאים. צפונית-מערבית לשכונת בני-בנימין, אנו מוצאים שכונה חדשה ההולכת ונשלמת. במקום כבר עומדים עשרה בתים דו-משפחתיים (20 דירות) ... הבתים מיועדים לשיכון עולים. אנחנו יוצאים לשטח ומוצאים לפנינו את מישור ה'באסה', שטח אידיאלי למסלול הדרוש. סביבו שטח נטוע ובתוכו שכונה חדשה. הרעיון היה פשוט: העצים - ישמשו מקום מסתור מצויין לאווירונים. בתי האריזה בסביבה יהפכו למחסנים ולהאנגרים. מגדל המים שבקרבת מקום, יהיה בינתיים מגדל פיקוח, ו-20 הדירות ... ובכן, לא נתקלתי בקושי מיוחד לשכנע את הנוגעים בדבר (יו"ר המועצה המקומית - בן ציון מיכאלי, ועוד) ש-20 הדירות בשכונה החדשה יועמדו, בינתיים, לרשותנו. מייד דאגתי לסידורים מתאימים כדי לקבל את השטח כולו ... כבר למחרת עלו טרקטורים למקום והחלו ביישור הקרקע ובסלילת המסלול. ב'זמן-המלחמה' כותב בן-גוריון שב-2 ביוני, שבועיים ימים בלבד לאחר מינויי כמפקד החיל, אני מדווח לו שהשדה בהרצליה מוכן לקליטת הלהק הקרבי של ה'מסרשמידטים'."

ב- 19.5.1948 נשלח מברק מ"אור" (שאול אביגור) אל: "דיקי ישעיהו" (אהרן רמז):
"בהול. אקווה שהיום תקבלו ה"סכין" (מסרשמידט) הראשון. עליכם לעשות
כל ההכנות לקבלתו ולהרכבתו המהירה. יחד עמו יגיעו הנהגים והמומחים
הגויים. **טפלו בגויים יפה** ודאגו לתורגמן..."

ואכן, ב-20 במאי הוטס ארצה, במטוס 'סקיימאסטר', ה'מסרשמידט' הראשון. הייתה
זו טיסת מבצע 'בלק' מס' 5. יחד עם המטוס הגיעו ארצה 5 מומחים צ'כיים, שניהלו את
הרכבת המטוס. משקלו של ה'מסרשמידט' עצמו היה כ-3 טונות, אך יחד עם כל ציודו
הגיע משקלו ל-13 טון בערך. לכן היו דרושות כ-2 טיסות 'קומנדו' כדי להטיס ארצה
'מסרשמידט' אחד. עד להפוגה הראשונה הוטסו ארצה 11 מטוסי 'מסרשמידט'²⁶⁷.

בהקשר לדיווחו של אבא על הקמת שדה התעופה, ולמשאלתו של שאול לגבי קבלת
הטכנאים הצ'כים, אביא סיפור, שעליו למדתי בתכנית 'ששי לגיל השלישי' ב'קול
האוניברסיטה', הרצליה, ב-16.6.2023, מפי חוקר תולדות התעופה בארץ אבי-משה
סגל, ששמעו מפי עפרה קינן ז"ל. כמה פרטים נוספים ליקטתי ממקורות אחרים:
הסיפור מתחיל בחמיה של עפרה, אפרים קוצנוק (1882-1963), מהנדס ותעשיין יליד
אוקראינה, שהיה מראשי הפעילים הציונים בקייב. ב-1922 עלה לארץ, אך בעקבות
המשבר הכלכלי יצא ב-1926 לוורשה, שם ניהל מחלקה בחברת הביטוח 'ג'נרלי' וגם
המשיך בפעילות ציונית. ב-1932 השתקע סופית בישראל עם בני משפחתו והשתלב
בענף הביטוח. בטרם חזרתו לארץ רכש אפרים קוצנוק 60 דונם קרקע חקלאית בפאתי
הביצה בהרצליה, והיה בין ראשוני נוטעי הפרדסים במושבה. באמצע שנות השלושים
הקים בלב הפרדסים בהרצליה משק חקלאי - "חוות הבשן". המשק כלל רפת ולול
שתפקידם היה לייצר זבל אורגני עבור הפרדסים. החלב והביצים תרמו אף הם לייצוב
כלכלי של המשק. ב-1936 נבנה במרכזו בית מגורים למגורי העובדים במשק, ובו
אגף לבעל-הבית ומשפחתו - האשה רחל והבנים אלכסנדר (יליד 1921) ודוד (יליד
1925), להתרענות מהעיר בימי שבת ומועד. לבקשת ה'הגנה' נבנה גג הבית כמגדל
ששימש כמימסר קשר פנסים בין הרצליה לבין מושב רשפון.

²⁶⁷ מהדו"ח המסכם: "שדה-עקרון היה כבר ברשותנו לשימושו העיקרי – לפריקת מטענים שהחלו
להגיע בדרך האוויר. כשהחלו לבוא ה'מסרשמידטים' בהובלה האווירית, היה זה המקום
להרכבתם, כאשר שדה התעופה בהרצליה משמש להם כבסיס פעולה (הטייסת הקרבית). תוך
זמן קצר שופר שדה-עקרון והותאם גם הוא לפעולות קרביות."

בזמן מלחמת העולם התגוררו בבית פליטים מאירופה כאורחי בעל-הבית. עם סיום המלחמה הוחל בשיפוץ כללי של הבית להכשרתו למגורים לדור הבא. באותה עת השתחרר הבן דויד, יליד 1925, מהבריגדה היהודית, חזר ארצה וב-1946 נשא לאשה את עפרה. המשק עבר לידיהם, והם עברו להתגורר בבית הבודד בלב הפרדסים. במהלך חופשת סוף-שבוע במלון 'גלי-כינרת', פגש אפרים קוצנוק את דוד בן-גוריון, שביקש ממנו לעברת את שם משפחתו. בן-גוריון הכין פתק עם 3 אלטרנטיבות ומתוכן נבחר השם 'קינן', אותו אימצו גם הבנים אלכסנדר²⁶⁸ ודוד. עם הקמת המדינה מיהר דוד קינן להתגייס. עפרה עמדה אף היא להתגייס – לקחה תרמיל על השכם ויצאה לדרך אל הכביש. פתאום מגיע מולה אוטו שחור, עוצר, ויוצאים ממנו ישראל עמיר ומפקד ה'הגנה' בהרצליה - עפרה מכירה את שניהם. כשהם שומעים שהיא הולכת להתגייס, ישראל אומר לה: "אתמול חנכנו פה שדה תעופה סודי ליד הבית שלכם, ואנחנו מבקשים ממך: אל תתגייסי – תישארי פה בבית ותשמרי עליו. אנחנו נשלח אליך את הטייסים ואת המכונאים, כולל מכונאים צ'כים, שיבואו להרכיב את מטוסי המסרשמידט, ואת תפלי בהם, תדאגי להם ללינה ולמזון ולקצת הרגשה של בית".²⁶⁹

מסרשמיט 199S ("סכין")

²⁶⁸ **אלכס קוצנוק-קינן** (1921-2012), למד בגימנסיה 'הרצליה' ובגיל 15 הצטרף ל'הגנה'. הוא החל ללמוד באוניברסיטה העברית, ובסוף שנת הלימודים עבר קורס מפקדי מחלקות ומונה לסגנו של אפרים קצ'לסקי (קציר), שהיה מ"פ בחי"ש. ב-1945 קיבל תואר מוסמך במיקרוביולוגיה. במקביל ללימודיו שירת בש"י ובמחלקה המדעית של ה'הגנה'. עם הקמת צה"ל, מונה כראש המחלקה לביולוגיה בחיל המדע. בתפקידו זה **קיבל ב-1950 את פני חותני בעתיד, ד"ר שמעון גיטר, ומשפחתו, עם עלייתם.**
²⁶⁹ מהערך 'שדה-התעופה הרצליה' ב'ויקיפדיה': "ישראל עמיר ויהודה בורר, מפקד ה'הגנה' בהרצליה, בקשו מעפרה קינן (קוצנוק), בעלת בית בקרבת הבסיס, שתמסור להם את הבית עבור מפקדת חיל-האוויר. בבית התמקמו "מפקדת חיל-האוויר" וכן הטייסים עזר וייצמן, מודי אלון, חבריהם וכן "תחנת הרדיו". את בית מפקדת חיל-האוויר ניהלה עפרה קינן-קוצנוק ששימשה אם הבית. יותר מאוחר הגיעה גם קבוצת טכנאים צ'כים עם מהנדס מטוסים והם השתכנו בבית קוצנוק-קינן ועסקו בהרכבת המטוסים, הטייסים הועברו למקום אחר. השימוש בשדה החל ב-2 ביוני 1948, והוא היה המשכן הקבוע של טייסת הקרב הראשונה של חיל-האוויר (טייסת 101)."

מהספר 'בדרך לא סלולה':

"בימים הראשונים לפלישה, שלט האוייב שליטה מוחלטת בשמי ישראל ... מטוסי אויב הופיעו מפעם לפעם מעל ערים, כפרים, קיבוצים, מחנות צבא ושדות-תעופה, ירו והפציצו ועינינו רואות וכלות, ללא יכולת ליירטם או להניסם. בקוצר רוח ציפינו איפוא, לעשרת ה'מסרשמידטים' שנרכשו ע"י אהוד אבריאל בצי'יה. המטוסים הללו, צריך לומר, שימשו במלחמת העולם השניה כמטוסי קרב של חיל-האוויר הגרמני, ה'לופטוואפה'. יש להוסיף כי קבוצה של 9 טייסים נשלחה מייד עם רכישתם לצי'יה כדי ללמוד כיצד מטיסים ומפעילים אותם. המתנו להם, אם כן, בכליון עיניים. ואכן, בלילה שבין ה-21-20 לחודש מאי, רק שבוע לאחר קום המדינה, הגיע לשדה-התעופה בעקרון מטוס תובלה C-46, ובו 'מסרשמידט' מפורק, למחרת בלילה הגיעו עוד שני מטוסי תובלה מסוג זה ובתוכם 'מסרשמידט' נוסף. עד סוף חודש מאי הגיעו באופן זה תשעה 'מסרשמידטים' מפורקים. אחד ממטוסי C-46, ובו 'מסרשמידט' מפורק, נתרסק על תכולתו, בשל ערפל כבד, לא הרחק משדה-עקרון ב-23 במאי 1948.

על תקופת הציפייה למטוסי הקרב מסופר ב'יומן המלחמה' של בן-גוריון:

1948.5.21: "ישראל [עמיר]: עם ה'מסרשמידט' באו שני טייסים (עזר וייצמן ומרדכי אלון²⁷⁰). לדבריהם אין הוא [המטוס] יכול לפעול יחידי. יש בו שתי מכונות [-יריה] כבדות ושני תותחים 20 מ"מ. פצצות לא הביאו. יביאו באווירון אחר. לדבריהם, יגיע עוד אחד מחר (הייתה ידיעה על עוד שניים). ה'מסרשמידט', לדברי הטייסים, נופלים מבחינת הטיב מה'ספיטפייר' [מטוס הקרב הבריטי, שהיה בידי המצרים]. ה'ספיטפיירים' שתפסנו לא יצלחו – מלבד המוטורים. אולי אפשר יהיה להרכיב ספיטפייר אחד מהשניים²⁷¹.

1948.5.22: "ישראל [עמיר] מוסר מרמת-דוד שארבעה 'ספיטפיירים' מצריים תקפו שדה-התעופה הבריטי ברמת-דוד, וכל המטוסים הופלו. שניים אולי יצלחו, והוא מבקש לשלוח שמה טייסים²⁷²".

²⁷⁰ **מרדכי (מודי) אלון**, יליד 1921, מראשוני הטייסים שהתגייסו ל'שירות-האוויר', התנדב לצבא הבריטי ב-1940 בשאיפה להיות טייס, אך נאלץ להסתפק בקורס לאלחוטאים במצרים. בהמשך המלחמה סבל ה-RAF ממחסור חריף בטייסים וניאות לקבל לשורותיו נתינים זרים, והוא התקבל לבית-ספר לטיס של ה-RAF ברודזיה, יחד עם עזר וייצמן, הוכשר כטייס קרב והספיק להשתתף במערכה בצפון-איטליה.

²⁷¹ מטוס 'ספיטפייר' אחד הופל, ומטוס לא-תקין אחד נמצא בשדה-עקרון
²⁷² המצרים סברו שחיל-האוויר הבריטי כבר פינה את שדה-התעופה ברמת-דוד, ובהתקפה הראשונה, ב-22 במאי, השמידו שלושה מטוסים. הבריטים המופתעים נערכו לכוננות, וכשחזרו ארבעה מטוסי 'ספיטפייר' מצריים לתקוף בשנית, יירטו אותם, הפילו שני מטוסים ופגעו בשני הנותרים. טייס מצרי נהרג, ושני נפל בשבי צה"ל.

24.5.48: "הגיע אתמול אווירון עם פצצות. אווירון [הובלה] שני, עם "סכין" [מסרשמידטי] וחמישה עובדים [אנשי צוות] התרסק במרחק-מה מעקרון. 4 עובדים הגיעו ברגל לעקרון. הנווט נעדר. באו 5 עובדים צ'כים. הם מרכיבים אווירון ליום."

26.5.48: "באו אמש שני 'מסרשמידטי'. ההפצה על עזה מאוויר לא הצליחה. שלושה ה'מסרשמידטי' הראשונים יהיו מוכנים למחר. 3 ה'מסרשמידטי' יהיו מוכנים ביום ששי בבוקר [28 במאי]. יפציצו הבסיס האווירי של המצרים וביירות – אחר-כך כמה בסיסים בארץ (זרעין)."

28.5.48: "מפי אהרן [רמז]: ה"סכנים" [מסרשמידטי] לא היו מוכנים באחת בלילה בחימוש, הפצצות לא היו מוכנות, ואין לנו מומחה. חסר היה משהו בפצצות ... המומחים הצ'כים לא יכלו לטעון התותחים – זהו טיפוס חדש של תותחים ... מתי תדע אם ה"סכנים" יפעלו מחר? היום בשעה שבע אחר-צהריים."

29.5.48: "ה'מסרשמידטי' לא יצאו. הפצצות, הבנזין וה"ברקס" [בלמים] לא היו בסדר. באחת-עשרה יהיו מוכנים ... לפנות ערב הגיעו ידיעות מדאגות על טור מצרי, כאילו של 1000 (?) כלי רכב, הנע צפונה בסביבת אשדוד. נשלחו ה'מסרשמידטי' להרעישו, וניתנו הוראות מתאימות ליגבעתי, 'קרייתי' ויאלכסנדרוני.²⁷³

30.5.48: "אמש נעדר 'מסרשמידטי' אחד [מתקיפת אשדוד], והבוקר הוכרח אחד לרדת ב"תיכון" [בתקיפת טול-כרם] האווירון נתקלקל והטייס נפצע. נשאר רק 3 טייסים בשביל 'מסרשמידטי'. הגיעו הלילה שני 'מסרשמידטי', וה- C-46 שהביא אחד מהם, הפציץ בדרכו חזרה את אשדוד."

2.6.1948: "ישראל [עמיר] דורש בית-הספר למלאכה שהקימה הממשלה לערבים ע"י שדה-התעופה בחיפה. מיפו הוצאו כלים ומכשירים חשובים בשביל בתי המלאכה של חיל-האוויר. דורש 12,000 לא"י לקנות אווירון אוסטרלי DC-5 הנמצא בחיפה. נתתי הוראה לזברסקי. את ה"סכנים" [מסרשמידטי] מעבירים מעקרון להרצליה – לשדה תעופה מוסווה יפה. ישראל רוצה אימון טייסים בצ'כיה, 20 איש להשתלמות, 30 לאימון ראשוני. יש להתקשר עם אהוד [אבריאל]. נוסף הלילה 'מסרשמידטי'."

²⁷³ ב-29 במאי 1948 מונה מודי אלון כמפקד טייסת ה'מסרשמידטי' – 'טייסת 101', ובאותו יום לפנות ערב יצא לתקיפה אווירית על הטור המצרי סמוך לגשר 'עד-הלום'. בתקיפה זו השתתפו ארבעת המטוסים הראשונים של טייסת הקרב הצעירה והיא הייתה הטיסה המבצעית הראשונה של מטוסי קרב של חיל-האוויר הישראלי. תקיפה אווירית זו הפתיעה והרתיעה את המצרים ועצרה את הטור המצרי מלהתקדם הלאה אל תל אביב, ומנעה את נפילת מדינת ישראל כבר בתחילת הדרך.

3.6.1948: "אהרן רמז: בעקרון [תל-נוף] אין להרכיב ה"סכנינים" [מטוסי 'מסרשמידט']. הועברו להרצליה. 3 מוכנים לפעולה. שניים, לא-מורכבים, נפגעו בעקרון מהפצצה מצרית. מתקנים אותם."

מהדו"ח המסכם של אבא על פעילותו בחיל-האוויר²⁷⁴:

"למרות הציוד הדל שעמד לרשות יחידת חיל-האוויר בתחילת פעולותיה, השתדלו חבריה למצות את המקסימום הניתן מה'אוסטרים', 'פייפרים' וכו', שהיוו את 2 הטייסות דאז: טייסת תל-אביב וטייסת הגליל. פעולותיה העיקריות – העברת אישים, פצועים, נשק, תחמושת וציוד, וגם השתתפות בקרבות ע"י סיורים והטלת פצצות, אם כי פרימיטיביות, על ריכוזי האויב. הטייסים עבדו במתח עצום וללא ליאות. היו אלה בחורים ישראלים, חברי ה'הגנה', אשר חזו את חשיבות החיל במלחמה הגורלית, ועשו הכל למען נצל את כלי-הטיס הקיימים, והגדלת והאדרת החיל. מספר המטוסים לרשות החיל הלך וגדל בהדרגה. היו אלה עדיין מטוסים אזרחיים, מסוגים שונים, החל ממטוסי אימון קלים, המשך במטוסים ל-7-3 אנשים וגמור ב'דקוטה'. איתם יחד הלך וגדל מספר הטייסים אשר חלק מהם היו כבר אנשי מח"ל (מתנדבי חוץ-לארץ) אשר לעתים הצטרפו לחיל-האוויר הישראלי עם מטוסייהם. כך בתקופה של 13/6–15/5 התקיימו 86 הפצצות (גיחות) (מהן 9 של מטוסי קרב) והוטלו 16,750 ק"ג פצצות. חודש לאחר מכן, בשבוע שבין ה- 9/7 ל- 13/7 התקיימו 31 הפצצות (גיחות) והוטלו 6,335 ק"ג פצצות. ב- 11 ביוני עמדו לרשות חיל-האוויר לצורך הפצצות - 24 אווירונים, ב- 9 ביולי – 29 אווירונים, ב- 15 ביולי – 31 אווירונים. בסוף מאי ותחילת יוני החלו להגיע אווירוני ה'מסרשמידט', כשהם מפורקים, לשדה-עקרון, ושם הוחל מיד בהרכבתם. ב- 3/6 המריא כבר 'מסרשמידט', התמודד עם 'ספיטפייר' והפילו.²⁷⁵"

מודי אלון

²⁷⁴ ר' בפרק י'.

²⁷⁵ מהערך 'מודי אלון' ב'ויקיפדיה': "ב- 3 ביוני המריא אלון משדה-התעופה בהרצליה והפיל באמצעות ה'מסרשמידט' שלו זוג מטוסי DC-3 דקוטה מצריים שהפציצו את תל-אביב. כל זאת לאחר כשבועיים של הפצצות (על תל-אביב) כמעט יום-יום."

על אחד מקרבותיהם ההרואיים של מטוסי ה"אין-ברירה" – 'הקרב הימי מול חופי תל-אביב' - מסופר בקיצור בספרו של אבא 'בדרך לא סלולה'. הנה תיאור מפורט יותר, שנדפס לאחרונה, של אותו קרב והמטוסים שהשתתפו בו²⁷⁶:

ניצן סדן: 'המטוסים הג'ובניקים שעצרו את הפשיטה המצרית על תל אביב', "ב-4 ביוני 1948 שלוש אוניות חתכו את היס-התיכון בדרכן ממצרים לתל-אביב ... בראש שייטת הספינות חתרה הספינה 'אמירה פאוזיה', ספינת-תובלה חמושה, שיכולה לשאת מאות חיילים לצורך פלישה בדרך היס. ביחד איתה הפליגו שולת מוקשים מס' 104, שיכולה להסיר מכשולים ימיים בדרכה של האוניה לחוף - וקורבטה, ספינת מלחמה מהירה. מיד נשלחה לעבר הפולשים האונייה 'אילת' - מראשונות ספינות הקרב של הזרוע הימית. במקור הושקה ב-1927 בתור אונייה שוברת-קרח בארה"ב, ועם מפרשים. אחרי שנרכשה, הפכה לספינת מעפילים - ורק חודשיים לפני האירוע הסתיימה ההסבה שלה לספינה לוחמת, בערך: הותקנו עליה שני תותחי 20 מ"מ, שתי עמדות למקלעים, ושיא הכוח ישב על הסיפון הקדמי: תותח יבשתי 'נפוליונצ'יק' 65 מ"מ, שנקשר למקומו. אמצעי הלחימה הכי מסוכן של אילת היה האף שלה: כשוברת קרח, הייתה לה חזית מחוזקת, שיכולה לנגוח ולהסב נזקים לכל אוניה. 'פאוזיה' ושולת המוקשים גם גררו אחריהן סירות מכוסות גדולות שהכילו ציוד לחימה נוסף ... בשעה 11:30 לערך התגלה הכוח הזה מול חופי פלמחים, מפליג בשלווה צפונה. תוך זמן קצר ... המריאו משדה-דב שלושה מטוסים חמושים ... אבל לא היו אלה מטוסי קרב, אפילו לא קרוב לכך: הראשון היה מטוס נוסעים קל דו-כנפי מדגם 'דה-הבילנד דרגון רפיד'. הוא הושק ב-1934 כדי לעזור לבריטים להגיע מעיר לעיר במדינות נידחות באימפריה שלהם ... כשפרצה מלחמת העולם השנייה, הופעל כמטוס לאימוני ניווט.

דרגון רפיד

²⁷⁶ 'כלכליסט' 25.4.2023.

המטוס השני היה מדגם 'פירצ'יילד F24 אַרְגוּס', מטוס אזרחי קל, זול ואמין שהיה להיט מכירות אמריקאי כשהושק ב-1932. הארגוס ... גופו רחב ויש לו שלדה עמידה מאוד, מה שאיפשר להשתמש בו כמטוס קישור באזורים מבודדים במלחמת העולם השנייה. הוא גם סייע באיתור כלי שיט...

ארגוס

המטוס השלישי היה 'בוּנְנָה' דגם A35 - מטוס קל מתוצרת 'ביצ'קראפטי' שנכנס לשימוש ב-1947. הוא היה עשוי כולו ממתכת, ומהיר מאוד ביחס למרבית המטוסים הקלים באותה תקופה שנבנו עדיין מעץ ואריג.

בוננזה

במלחמת העצמאות הפכו שלושתם למטוסי תקיפה "על מלא": ה'בוננזה' המהיר קיבל מתלים לפצצות 70 ק"ג תחת כנפיו - ובעלי הפעלה חשמלית; מפציץ קל מאולתר, אפילו עם כוונת. ל'דרגון' ו'ארגוס' חיברו מקלע קל, או פשוט תת-מקלע - ומהחלון השליכו רימונים ופצצות קלות. אי-אפשר היה לחבר לכנפי ה'ארגוס' וה'דרגון' פצצות סטנדרטיות בצורה בטיחותית, כך שדיוק ההפצה מהם היה תלוי בהרבה מאוד מזל.

המטוסים התקרבו אל הספינות, הנמיכו אליהן, ונכנסו לקרב בלתי אפשרי... פעם אחר פעם צללו מטוסינו והחטיאו, שבו לבסיס לקחת עוד פצצות, וחוזר חלילה. הצוותים נאלצו להתקרב למטרות - ובאחד היעפים נפגע מטוס ה'ארגוס' והתרסק בים. מטוס ה'בוננזה', אותו הטיס מפקד הטייסת בוריס סניור²⁷⁷, הצליח לשתול כמה מהפצצות באונייה מצרית, אך הכוח המשיך להתקדם; אחרי שעות של קרב, כבר ניצבה שייטת-האויב מול חופי יפו. לאזור הגיעה האונייה הישראלית 'חנה סנש', עוד ספינת-מעפילים עם חימוש מאולתר, וגם היא התקשתה לפגוע. הערב ירד והמצרים התקרבו יותר ויותר... ואז, בהפתעה גמורה, הסתובבו הפולשים וחתכו הביתה. הניצחון הגדול הושג במחיר כבד: אהרון דוד שפרינצק²⁷⁸ ומתי סוקניק²⁷⁹, צוות ה'ארגוס', נספה בהתרסקות - ועל סיפון האונייה 'אילת' נפצעו מספר מלחים."

בראשית יוני איבדה מתקפת המחץ הערבית את יתרונה, ותקוות הערבים לניצחון מהיר התפוגגה. כוחות ישראל ספגו אף הם פגיעה קשה, ועל כן קיבלו שני הצדדים בהקלה את קריאת מועצת הביטחון להפוגה של 28 יום בקרבות. כמסופר לעיל, ההפוגה הוכרזה ב- 10 ביוני 1948, ולמחרת עליתי על המטוס שהביא אותי לתל-אביב.

²⁷⁷ **בוריס סניור** (1924-2004), יליד דרום-אפריקה, מראשוני אנשי המח"ל. הוכשר כטייס בקורס טיס ברודזיה והתגייס לחיל-האוויר הדרום-אפריקני. במלחמת העולם השנייה הצטרף ל-RAF, הוצב במצרים ועבר שם הכשרה בהטסת מטוס הקרב 'ספיטפייר'. לאחר מכן הוצב בטייסת קרב ויצא למשימות תקיפה באיטליה. מטוסו הופל ב- 1945 כשהפציץ אוניות גרמניות במפרץ ונציה. בפברואר 1948 נשלח על ידי שירות האוויר לדרום-אפריקה כפעיל רכש וגיוס מתנדבים. סניור ועוזריו הצליחו לרכוש 13 מטוסים מסוגים שונים, בהם: 5 מטוסי 'דקוטה', 2 מטוסי 'דרגון רפיד', 3 מטוסי 'פירצ'ילד ארגוס', ושני מטוסי 'בוננזה'. לאחר חזרתו ארצה במאי 1948 התמנה כמפקד שדה-דב.

²⁷⁸ **אהרון דוד שפרינצק**, בנו של יוסף שפרינצק (יושב-הראש הראשון של הכנסת), יליד 1924. הצטרף לפלמ"ח בקיץ 1942. ב- 1943 עבר קורס דאייה, והחליט להקדיש את חייו לטיס. אחרי השתלמות נוספת בנען וכתום קורס-טיס וצבירת מספר שעות-טיסה כדרוש, קיבל רישיון-טיס. ב- 1947 נשלח לקורס עיוני לבעיות תעופה. במסגרת מחלקת הטיס של הפלמ"ח, ואהרון-דוד פעל רבות במטוסי ה"פרימוס" וביצע משימות מסוכנות, כגון: הפצצת ריכוזי-אויב, העברת תחמושת, הספקת מזון וידיעות ליישובים מנותקים, והטסתם של כמה ממנהיגי היישוב לקליה לפגישה עם שליט עבר-הירדן. היה הראשון בין חבריו שביצע טיסה-מבצעית בלילה ללא אימון מוקדם. היה קצין-המודיעין של הטייסת מאז הוקמה ועד יומו האחרון. ב- 4.6.1948 התנדב יחד עם חברו מתי סוקניק לתקיפת השייטת המצרית.

²⁷⁹ **מתי סוקניק**, יליד 1929, אחיהם של יגאל ידן (1917-1984) והשחקן יוסי ידן (1920-2001), חלם על תעופה מילדותו. מיד לאחר החלטת עצרת האו"ם ב- 29.11.1947, התגייס כחבר בפלמ"ח לגרעין הבראשיתי של חיל-האוויר. השתלם במטאורולוגיה ודרש לשתפו גם בטיסות ממש. הוא טס במטוסים קלים ("הפרימוסים") ונטל חלק בהפצצות על ריכוזי ערבים, כסיוע לכוחות הקרקע של ה"הגנה", ובהבאת מזון ודואר לירושלים העתיקה, לכפר-עציון, ליחיעם וליישובים מנותקים ונצורים אחרים. במלחמה נגד צבאות-ערב שירת במטוסים גדולים ומשוכללים יותר. והשתתף בפועל בהפצצת עזה אשדוד וריכוזי האויב בעמק-הירדן ובצפון-הארץ. בשובו מהפצצת אשדוד, ביום ששי 4.6.1948, יצא במטוס עם חברו דוד שפרינצק להפציץ את אוניות הצי המצרי שהתקרבו לתל-אביב.

עם המעבר לתל-אביב חזרתי ללימודים, אחרי "חופשת" המלחמה שארכה כמה חודשים. התקבלתי לבית הספר 'תיכון עירוני א', שהוקם שנה קודם לכן ושולב במבנה קיים של גמנסיה 'בלפור', ברחוב מאז"ה ליד שדרות רוטשילד.²⁸⁰ הדירה ששכרנו בתל-אביב הייתה בקומה השנייה בבית מספר 144 ברחוב דיזנגוף, בין רחוב גורדון לרחוב קרן-קיימת – במקביל לבית סבא וסבתא שברחוב בן-יהודה הסמוך, וכך זכיתי לגור קרוב אליהם במשך השנתיים עד הגיוס לצבא. בדירה היו שני חדרים, מטבח קטן ואמבטיה, ומרפסת צרה בצד מערב, המשקיפה על הרחוב.

על המרפסת ברח' דיזנגוף

כשבוע אחרי שהתארגנו בדירה, התקיים טקס השבעת חיילי צה"ל, ותמונתו של אבא עם שאר מפקדי החילות של צה"ל התפרסמה בעיתונות. לפני ההשבעה דרש שר-הביטחון מכל מפקד ששם משפחתו הוא לועזי, שיאמץ לעצמו שם-משפחה עברי דן אפשריין שינה את שמו ל'אבן', יגאל פייקוביץ' – ל'אלון', יגאל סוקניק – ל'ידין' (השם שניתן לו ב'הגנה'), יחזקאל סחרוב – ל'סהר', מיכאל רבינוביץ' – ל'בן-גל', מישאל שכטר ל'שחם', משה זליצקי – ל'כרמל', משה לרר – ל'צדוק', צבי לשצ'ינר – ל'איילון', פריץ אייזנשטדט – ל'שלום עשת', שלמה רבינוביץ' – ל'שמיר', שמואל רפופורט – ל'אדמון', שמעון קוך – ל'אבידן'. לאבא היה כבר שם עברי, אבל עד אז זה לא היה עדיין שמו הרשמי. בהזדמנות זו שינו גם שניים את שמם העברי: אליהו כהן בחר בשם 'בן-חור', ויוסף רוכל – 'אבידר' (אביהן של דנה ורמה).

²⁸⁰ הכיתה שהצטרפתי אליה הייתה הכיתה הבוגרת ביותר בבית-הספר - ילידי 1931 התגייסו כבר.

טקס השבעת הפיקוד העליון של צה"ל, 27.6.1948 ²⁸¹

אחרי השבעת המפקדים, 27.6.1948
 עומד ישראל גלילי, יושבים דן אבן וישראל עמיר

²⁸¹ עומדים מימין לשמאל: ישראל עמיר – מפקד חיל-אוויר, שמואל אדמון – מפקד חיל התותחנים, מרדכי מקלף – מח"ט 'כרמלי', מישאל שחם – אחראי תחבורה ומ"מ מח"ט 'גולני', גרשון זק – מפקד חיל-הים, מיכאל בן-גל – מח"ט 'קריית', אורי יפה – מח"ט 'עודד', יצחק שדה – מח"ט חט' 8 ומפקד שירות המשוריינים, משה כרמל – מפקד חזית הצפון, שמעון אבידן – מח"ט גבעתי, משה צדוק – ראש אכ"א, דן אבן – מח"ט 'אלכסנדרוני', שלמה שמיר – מפקד חט' 7, דוד שאלתיאל – מח"ט 'עציוני'.

יושבים מימין לשמאל: יגאל אלון – מפקד הפלמ"ח, יוחנן רטנר – ראש אג"מ, ישראל גלילי – עוזר שר הביטחון, פולה בן-גוריון – אשת ראש-הממשלה, דוד בן-גוריון – ראש-הממשלה, לוי אשכול – עוזר שר-הביטחון, יוסף יעקבסון – יועץ ראש-הממשלה לענייני אספקה וחימוש, צבי איילון – סגן הרמטכ"ל,

יוסף אבידר – ראש אגף אפסנאות.

יושבים על הארץ מימין לשמאל: אליהו בן-חור – ראש אגף ההדרכה, יגאל ידן – ראש אגף המבצעים, נחמיה ארגוב – השליש הצבאי של ראש הממשלה, יחזקאל סחר – מפקד המשטרה, שלום עשת – היועץ הצבאי של שר הביטחון.

נעדרו מהתמונה: יעקב דורי – הרמטכ"ל (בשל מחלה) ודוד מרכוס – מפקד חזית ירושלים (נהרג ב-11.6)

מכתבתו של פ.יורמן: 'סיפורו של תצלום אחד', 'הארץ' 19.4.1961:

"ישראל עמיר, או ישראל זבלודובסקי, שימש עם הקמת צה"ל מפקד חיל-האוויר וישב במטהו ששכן במלון 'הירקון' בתל-אביב. עד כמה שזכור לו, קיבל ב- 25 ביוני הודעה טלפונית, כי עליו לבוא למחרת היום בשעה 11 לפני-הצהריים למטה הכללי לצורך שבועת האמונים. בשיחה הקצרה נאמר לו עוד "לבוא בתלבושת". צה"ל הטרי היה באותם ימי ראשית – שהיו ימי מלחמה מכריעה – מן הסתם הצבא הפחות פורמאלי ופורמליסטי. טרם נקבעו הדרגות ועדיין לא היו מדים כלשהם. "התלבושת" הטיפוסית הייתה מורכבת מחולצה ומכנסי חאקי. עמיר הספיק בעוד מועד להצטייד בחליפת חאקי חדשה, שהייתה – כפי שמתברר מן התצלום – בעלת גון חאקי כהה מן המקובל.

בשעה הנקובה בא אל מתקני המטה הכללי ברמת-גן. שם התאסף כמעט כל הפיקוד הבכיר של הצבא יחד עם ראש-הממשלה (של הממשלה הזמנית) ושר-הביטחון וסגניו בשני התפקידים (אשכול וגלילי). אמרנו "כמעט כל הפיקוד הבכיר", הואיל ואחדים מן המפקדים לא יכלו להגיע מטעמים שונים אל הטקס. בין אלה היה גם הרמטכ"ל הראשון יעקב דורי, ששכב חולה באותם הימים. חלק מן הנאספים לבשו חולצות-חאקי עם כותפות, חלק – בלעדיהן. לאיש לא הייתה דרגה צבאית מוגדרת אלא רק תואר תפקידו. כלומר – מפקד חיל פלוני או מפקד חטיבה זו וזו ... משסיים הצלם את סדרת הצילומים, הוגש לנאספים כיבוד קל ועד מהרה חזרו איש למפקדתו ושם השביעו את פיקודיהם. עמיר סבור כי בשעה אחת בצהריים ישב שוב במטהו שברחוב הירקון."

נספח מ. 1

לפקודות המטה הכללי מ. 10 מיום 11.8.1948
דרגות, מנויים וכו' (קצינים)

לקצינים הרשומים להלן נתנו הדרגות כמפורט, בתוקף מיום 1.8.1948.

אלוף

30138	כרמל (זליצקי) משה	30934	אבידר (רוכל) יוסף
31014	לסקוב חיים	30776	אבישר (פון פרידמן) איתן (ויגמונד)
30810	צדוק (לרר) משה	30208	אבן (אפשטיין) דן
44269	רטנר יוחנן	30772	איילון (לשציגר) צבי
30785	שדה יצחק	30738	אלון (פיקוביץ) יגאל
30183	שמיר (רבינוביץ) שלמה	31073	ידין (סוקניק) יגאל

סגן אלוף

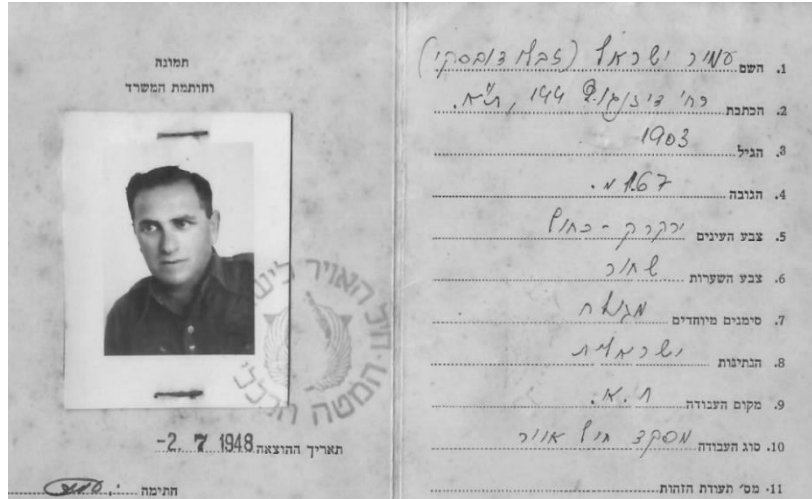
31245	ינובסקי יאן	30440	אבידן (קוד) שמעון
31327	כהן שמואל	30323	אדמון (רפפורט) שמואל
30769	לב הפאל	30553	אמיר (זבלודובסקי) ישראל
30159	מקלף מרדכי	10783	בארי (בירנצויג) איסר
31057	עשת (איזנשטט) פריץ	30837	בוגנוב ישראל
31075	פסטרנק משה	30842	בן-ארצי אפרים
30743	רביץ יצחק	30511	בנגל (רבינוביץ) מיכאל
61295	רוגוז'יק מינה	31547	בן דוד בנימין
31548	שאלתיאל דוד	31060	בר ישראל
31423	שיבר חיים (ד"ר)	31118	דיין משה
30750	שריג נחום	30868	ויינברג אשר

מובן שתפקידו של אבא כמפקד חיל-האוויר קסם לי מאוד. באחד הימים קיבלתי אפילו פינוק מאבא – נסענו לשדה-התעופה ('שדה-דב') ושם עלינו לסיבוב מעל תל-אביב במטוס דו-מנועי דו-כנפי מסוג 'דרגון רפיד'. מחוברת שאבא הביא הבייתה למדתי להכיר ולזהות את כל האווירונים שהיו אז בשימוש – הן אצלנו והן אצל אויבינו: ראשית, את המטוסים האזרחיים הקלים המעטים שהיוו את עיקר חיל-האוויר בימיו הראשונים – ה'אוסטרם' ("פייפרים"), שאליהם נוספו עוד אכסמפלרים בודדים מסוגים שונים ומשונים שהצליחו להניח עליהם את היד ולהביאם ארצה: ה'טיילורקראפט', ה'נורסמן' וה'ארגוס פיירצ'יילד', ה'בוננזה' שזנבה בצורת האות V, ה'טייגר-מות' הדו-כנפי, וגם המטוס הכרסנני שבו הגעתי מירושלים שהתברר לי שהיה מסוג 'מיילס-אָרוואן'²⁸². אחריהם היכרתי את מטוסי התובלה הדו-מנועיים – C-46 ו-C-5, וה'דקוטות' ששימשו את המצרים וגם אותנו כמפציצים, ולבסוף – את מטוסי הקרב שלנו – ה'מסרשמידטים', שכנפם המצולעת הבדילה אותם מה'ספיטיירים' המצרים שקצות כנפיהם מעוגלים, ואת ה"ענק" הארבע-מנועי – ה'קונסטליישן'.

מיילס אירוואן, המטוס שבו טסתי מירושלים לתל-אביב

²⁸² M57 Aerovan היה מטוס דו-מנועי לטווח קצר וזול להפעלה מתוצרת חברת 'מיילס איירקראפט' הבריטית הבריטית, שתוכנן למשימות תובלה ונוסעים שיוצר בשנים 1946-1947 וזכה לשימוש אזרחי וצבאי. המטוס היה בעל כנף עילית ושני מנועים, ומורכב מעץ לבוד, עם חלקים מעץ ומתכת. הוא נרכש עבור שירות-האוויר באנגליה ונכנס לשימוש ביוני 1948. כיון שהיה יכול היה לנחות על מסלולי נחיתה קצרים שאורכם כ- 300 מטרים, שימש לתובלה והטסת נוסעים ליישובים נצורים ולעמק המצלבה בירושלים. ב-18 ביולי המריא אל שדה-דב עם נוסעים שפונו מסדום, אך נחת בחולות ליד נבי-רובין. שני נוסעים יצאו במסע רגלי לעבר בת-ים כדי להזעיק עזרה והנותרים נרצחו על-ידי כנופיה ערבית. המטוס עצמו הושמד.

בשבוע השני של יולי הסתיימה ההפוגה, וב- 13 ביולי חודשו הפצצות המטוסים המצרים על תל-אביב²⁸³. בהישמע האזעקה או הפיצוצים, היינו יורדים למקלט, כלומר לחדר המדרגות שבקומת הקרקע, שהכניסה אליו בוצרה בשקי חול. ההפצצות היו, בדרך כלל, בשעות היום, כך שאבות המשפחה נעדרו, בדרך כלל, ממפגש שכנים זה. משום כך, כנראה, אני זוכר יותר את השכנות, ופחות את בעליהן.

לקראת חידוש הקרבות הועברו ה'מסרשמידטים' לשדה-התעופה בהרצליה. על כך מסופר בכתבה 'המסרשמיט' מאת אבי כהן (ענף היסטוריה ומדע של חיל-האוויר, 1995): "בכלל היערכותו של חיל-האוויר לקראת המשך הקרבות נקבע שטייסת הקרב תעתיק את מקומה מבסיס עקרון לבסיס הרצליה, שבו התנהלו עבודות קדחתניות להכשרתו לייעודו. לחץ הזמנים לא איפשר הכנת מסלולי דשא ... ולמטוסים הוכנו מסלולי עפר בלבד. עד 30 ביוני הגיע מספר אנשי הטייסת ל- 72 איש. ב- 5 ביולי, במכתבו של מפקד טייסת 101, מרדכי אלון, נכתב: "בהתאם להוראות מטה ח"א יחידה זו תעבור אל בסיסה החדש תוך 48 שעות" הוא ביקש מקציני המטה השונים לטפל בהעברת כל הנחוץ לארגונה של הטייסת בבסיסה החדש. באותו היום, בשעה 08:40, נחת המטוס הראשון בהרצליה ... מטוסי הקרב שנחתו במקום רוכזו בפרדס ובמטע הבנות הסמוכים למסלולים וכמגדל פיקוח להמראה ולנחיתה שימש מגדל המים. הפיקוד על הבסיס לרבות יחידת ההרכבה והתיקונים של מטוסי המסרשמיט ... הועבר לידי אלון. מפקד הטייסת היה אפוא גם למפקד הבסיס."

²⁸³ ההפצצה החמורה ביותר של תל-אביב הייתה ב- 18 במאי, ובה נהרגו 42 איש. ההפצצה האחרונה לפני ההפוגה הייתה ב- 9 ביוני. כמו כן היו ניסיונות הפגזה מן הים.

ב- 8 ביולי המריא אלון כדי לתקוף טור משוריין מצרי בביר-עסלוג' שבנגב. בדרכו חזרה הבחין המבנה שבו טס בשני מטוסי 'ספיטפייר' מצריים, ואלון הפיל אחד מהם.

למרות מספר הצלחות דומות שנזקפו לזכות ה'מסרשמידטים', הם היו רחוקים מהרצוי, ככתוב ב'ויקיפדיה' בערך 'מבצע ולוטה': "עד ההפוגה השנייה סבל חיל-האוויר הישראלי מנחיתות לעומת חילות-האוויר של מדינות ערב. בתחום מטוסי-הקרב התבסס החיל תחילה על מטוסי 'אוויה S199' גרסה צ'כית, נחותה מהמקור, של ה'מסרשמידט 109' הגרמני. מטוס זה היה לא אמין בצורה יוצאת דופן, ורבים ממטוסי ה'אוויה' של חיל-האוויר הישראלי יצאו מכלל פעולה במהלך הקרבות ובתאונות. מטוס זה נקנה רק בלית-ברירה, בשל הטלת אמברגו נשק למזרח התיכון.

במהלך ההפוגה השנייה של המלחמה²⁸⁴ נחתמה עסקה נוספת עם צ'כוסלובקיה, במסגרתה נרכשו 50 מטוסי קרב מדגם 'ספיטפייר'. מטוסים אלה נותרו בצ'כוסלובקיה לאחר שזו צורפה אל הגוש המזרחי, דבר אשר הכתיב הצטיידות בנשק סובייטי.²⁸⁵

אבל בחודשים שעברו עד שה'ספיטפיירים' הגיעו ונכנסו לפעולה, לא היה תחליף ל'מסרשמידט', כמו שסיכם עזר וייצמן: "ה'מסרשמידט' היה בשלב מסוים פאר-מטוסיה של ישראל, אבל האכיל אותנו הרבה מרורים". אחד הקשים שב"מרורים" אלה הייתה התאונה עליה מסופר בערך 'מודי אלון' ב'ויקיפדיה':

"ב- 16 באוקטובר 1948, לפני גיחה עם עזר וייצמן, התעקש אלון לטוס דווקא ב'מסרשמידט' מס' 114 (שהיה המטוס האהוב על וייצמן). כאשר חזרו השניים מגיחת-תקיפה על הכוח המצרי שהחל לסגת מאיסדוד. עקב תקלת-מנוע, התרסק אלון עם מטוסו בגישה לנחיתה בשדה-התעופה הרצליה, ונהרג.²⁸⁶

בדומה למטוסי-הקרב, גם המפציצים הכבדים הראשונים של חיל-האוויר ניקנו בלית-ברירה. אלו היו "המבצרים המעופפים" – מטוסי B-17. זה היה מפציץ כבד בעל ארבעה מנועים, שפותח בשנות ה-30 של המאה העשרים עבור צבא ארצות-הברית, ובמהלך מלחמת העולם השנייה הופעל כנגד מטרות תעשייתיות וצבאיות גרמניות. זה היה מפציץ אסטרטגי ארוך-טווח, שנועד להפציץ מטרות אסטרטגיות בעומק שטח האויב, בעוד שחיל-האוויר היה זקוק למטוסים לתקיפת מטרות טקטיות בטווח קצר.

²⁸⁴ **ההפוגה השנייה** במלחמה נמשכה מה- 20 ביולי 1948 אמצע אוקטובר.

²⁸⁵ במסגרת "**מבצע בלק**" – הרכבת האווירית של מטוסי-תובלה להובלת מטוסים, נשק ותחמושת כחלק מעיסקת-הנשק הצ'כוסלובקית-ישראלית, בוצעו כ-100 גיחות, בחודשים מאי עד אוגוסט 1948.

²⁸⁶ בפברואר 2019 הוחלט לקרוא לשדה-התעופה הרצליה על שם מודי אלון.

מה'ויקיפדיה': "האיש שרכש את המטוסים בארצות-הברית היה אל שווימר²⁸⁷. כדי לסייע בהברחת מטוסים לישראל הקים שווימר חברה ... שבאמצעותה רכש מחברת לוקהיד 3 מטוסי לוקהיד קונסטליישן²⁸⁸ ו- 5 מטוסי C-46 'קומנדו' מעודפי מלחמת העולם השנייה ... בנוסף למטוסי התובלה הצליח שווימר לאתר ארבעה מפציצי B-17 מעודפי חילות האוויר של ארצות הברית, שיוצרו מאוחר מכדי שישתתפו בגיחות מבצעיות. המטוסים שנרכשו הועברו למוסך שבבעלותו של שווימר בברבנק, שם הוכנו לטיסה לישראל."

שלושה מ"המבצרים המעופפים" הצליחו להגיע, ב- 21.6, לשדה-התעופה בנאטץ שבצ'כוסלובקיה, שם הוכשרו המטוסים תוך עבודה מאומצת ואלתורים רבים. וכך כתב בן-גוריון ב'זמן המלחמה': 27.6.1948. "ביעציון' [הבסיס האווירי שלנו בצי'כוסלובקיה] נמצאים שלושה "מבצרים מעופפים" שלנו (בעלי 4 מנועים) מפציצים."

בגיליון נוסטלגיה של חיל אויר משנות השמונים, מצאתי את המכתב הבא מתאריך 22 ביוני 1948 שנשלח אל שקולניק (אשכול) וקוזלובסקי (ספיר):

הנדון – תקון ולינגטונים.

"כידוע נשאר בעקרון מספר ניכר של מפציצים מקולקלים מטפוס ולינגטון. קצין ההנדסה, לאחר בדיקה יסודית, מודיע שבאפשרותו לתקן לפחות שניים מהם. החלטנו להרכיב קבוצת עבודה מיוחדת שתטפל בתקונם. ההשקעה הדרושה לכך היא כ- 8000 לא"י (סכום לא קטן באותם ימים). נא לאשר סכום זה." י.ע. מפקד חיל האוויר

עם תום ההפוגה הראשונה הועברה מהארץ הוראה להבאת המפציצים לארץ. כשהגיעו, סוף-סוף, נכתב ב'זמן המלחמה':

16.7.1948: "המבצרים המעופפים" באו. אחד הפציץ [בדרכו ארצה] קהיר – סביבות בית-המלך. זרק 8 פצצות של 250 קילו כ"א, ועוד 8 של 70 קילו. הטייסים מרוצים. שני ה"מבצרים" הלכו לאל-עריש ועזה. ייתכן שבטעות הרעישו את רפה (רפיח). רק לאחד יש כוונת [-הפצצה]. נסעו הבוקר להפציץ אל-עריש. חזרו בשבע וחצי לת"א ונסעו למקומם. טייסינו מלאים התלהבות. הלילה הולכים לדמשק. 18.7.1948 ה"פטישים" יצאו בשש בבוקר להפציץ מג'דל."

²⁸⁷ "אל" (אדולף ויליאם) שווימר (1927-2011) היה מהנדס טיסה וטייס יהודי אמריקאי. לימים ייסד את התעשייה האווירית לישראל. חתן פרס ישראל למפעל חיים לשנת 2006.

²⁸⁸ קונסטליישן היה מטוס-נוסעים צר-גוף 4-מנועי מתוצרת 'לוקהיד', שיוצר בין השנים 1943-1958 במפעלי החברה בברבנק. קו והיה אחד מכלי-הטיס המהפכניים בשירות התעופה האזרחית.

עם הגעת המטוסים הוחלט על הפעלתם בטייסת ייחודית, טייסת 69 ("הפטישים").
בימים הבאים יצאו המפציצים לגיחות מבצעיות מבסיס-עקרון, לעיתים כמה פעמים
ביום.

שני מטוסי B-17G של חיל-האוויר הישראלי

במקביל לביצועיו ההרואיים של חיל-האוויר הצעיר, להתבססותו ולהתעצמותו
החומרית מאז הקמתו, נמשכו במשך כל אותם חודשים ראשונים הדיונים והוויכוחים על
מבנה החיל ועל מקומו בצבא. כך מתאר זאת ד"ר משה גת במאמרו 'ארגונו של חיל-
האוויר. נובמבר 1947-ינואר 1949'²⁸⁹:

"אנשי פיקוד חיל-האוויר סברו כי בנסיבות החדשות שנוצרו עם הפקודה
להקמת החיל ב-16 במאי, ולנוכח ההתרחבות הצפויה, הרכש, הפריסה וכיו"ב –
הארגון המוצע על ידי בן-גוריון אינו מתאים לצרכים. על פי תפיסתם, קידומו של
החיל והגדלת עצמתו היו חייבים להיעשות בשינוי מערכת היחסים עם הפיקוד
העליון של צה"ל ובהקמת חיל-אוויר שיהיה עצמאי בנוגע לצרכיו, כפוף, כמובן,
להוראות הרמטכ"ל. על רקע זה באה משלחת של טייסים אל בן-גוריון כבר
למחרת פרסום מכתבו מה-16 במאי. המשלחת התאוננה כי אין תיאום וארגון
מתאים בחיל-האוויר. אחד הטייסים, בוריס סניור, הציע להזמין מומחה מחו"ל,
ססיל מַרְגוֹ, טייס יהודי לשעבר בצבא הדרום-אפריקאי, ששירת כמפקד-כנף
במלחמת העולם השנייה²⁹⁰

²⁸⁹ גיליון 'מערכות' מס. 304, 1986.

²⁹⁰ ססיל מַרְגוֹ, שנולד ביוהנסבורג ב-1915, שירת במלחמת העולם השנייה כטייס מפציצים בינוניים
בחיל-האוויר הדרום-אפריקאי. הוא נלחם בקרבות בזירת הים-התיכון, בצפון-אפריקה ובאיטליה. בסך
הכל השתתף בכ-190 גיחות מבצעיות, ב-100 מתוכן כמפקד טייסת. הוא קודם לדרגת
קולונל ולתפקיד מפקד כנף. בתפקיד זה פיקד על כנף 24 של חיל-האוויר הדרום-אפריקאי, שהפעילה
מפציצים בינוניים. על לחימתו עוטר מַרְגוֹ ב'אות השירות המצויף' וב'צלב התעופה המצוינת'.

הטייסים ידעו שבן-גוריון, ובמיוחד המטכ"ל, אינם רואים אותם כמסוגלים לקדם את חיל-האוויר על סמך כישוריהם וניסיונם. את רעיונותיהם של הטייסים בדבר ארגון חיל-האוויר ומערכת יחסיו עם הפיקוד העליון אי-אפשר ליישם – אלא אם כן אישיות בעלת משקל תוכל לשכנע את בן-גוריון בצדקת רעיונות אלה. הם חשבו להסתייע במרגו להחדרת השקפתם בדבר בניינו וארגונו של חיל-האוויר שלמימושה פעלו באופן מעשי. העובדה שבן-גוריון קיבל את דעתם והסכים להזמין את המומחה מחו"ל מלמדת על החשיבות שראה בבניית חיל-אוויר חזק לנוכח ההתפתחויות הצפויות בעימות שהחל עתה עם ארצות ערב ...²⁹¹ הזמנת מומחה מחו"ל נעשתה דחופה יותר ויותר לנוכח קצב התפתחותו של החיל. בין ה- 15 במאי ל- 22 ביולי, יום בואו של ססיל מרגו, הייתה התפתחות חסרת-תקדים בעצמת החיל. זה דרש הגדרה מחודשת של מבנהו ומעמדו. התפתחות גדולה הייתה ברכש. ביולי עמדו לרשות ישראל 30 מטוסים קלים ו- 9 מטוסי-קרב מדגם 'מסרשמידט'. במקביל התחילו כל הקורסים של חיל-האוויר: קורס-קצינים ראשון, התחלת בית-הספר הטכני והתחלת בית-הספר לטיסה. הדבר אמור גם בכוח-האדם שעבד בחיל. מ- 900 אנשים ששירתו בחיל בסוף מאי הגיע המספר בסוף יולי ליותר מאלפיים. ממאי עד יולי נהפך חיל-האוויר מחיל דל לכוח אווירי בעל עצמה גדולה ביחס לנסיבות התקופה.

בן-גוריון לא חיכה עד בואו של ססיל מרגו. ב- 13 ביולי פנה אל מרכוס זיו²⁹² ובן-ארצי וביקשם לבדוק את חיל-האוויר מבחינת המבנה, שיטת המנהלה, הנוהג והמשמעת וכיו"ב, ולהציע מסקנות והצעות. עם בואו של ססיל מרגו, נתבקש אף הוא לבחון שאלות אלו, ואולם בניגוד לכתב הבקשה למרכוס זיו ובן-ארצי, ניתנה לססיל מרגו הסמכות לפעול להשבחת ארגונו, אימונו ויעילותו של חיל-האוויר ולשיפור תיאומו עם הצבא, המטכ"ל והממשלה, ולהגדיר להגדיר את קו המדיניות של חיל-האוויר בשעת מלחמה. עבודתו של ססיל מרגו נחשבה יותר מאשר עבודתם של זיו ובן-ארצי, שכן, בניגוד למרגו, שהיה מפקד כנף בחיל-האוויר של ארצו, מרכוס זיו היה קולונל בחיל ההובלה הבריטי באיטליה."

²⁹¹ ב'יומן המלחמה' רשם בן-גוריון: 17.5.48: "באה אצלי משלחת של טייסים: סניור, פוסי טולציינסקי (פסה טל) וגדעון גורדון (אלרום). מתאוננים שאין עדיין ארגון מתאים בחיל-האוויר. אווירונים ניזוקו בהפצצה – היו צריכים להחזיק אותם בעקרון (ניזוק 'בוננה', C-46, C-47). מרוצים מהמינוי של אהרן רמז [לראש מטה חיל-האוויר]. סניור מציע להזמין מדרום-אפריקה את ססיל מרגו, היה מפקד גדוד, טייס ובעל ניסיון אווירי. יש לתאם בין חיל-האוויר לבין הצבא על-ידי שני קציני קשר [קישור]. יאן [ינאי] אינו עוזר במידה מספיקה באמצעי קשר." 21.5.48 "שלשום בא נוויגטור [נווט אוויר] מדרום-אפריקה. מוסר שססיל מרגו מוכן לבוא, ואם [נחמן] קירשנר יטלגרף לו – יבוא."

²⁹² הלורד מרכוס זיו (Sieff, 1913-2001), פעיל ציוני, יו"ר ונשיא 'מרקס אנד ספנסר', היה קולונל-ארטילריה ונלחם בפלישת בעלות-הברית לסיציליה ב- 1943. אחר תום המלחמה היה מוצב במשך שנתיים בירושלים. במאי 1948 היה יועצו הצבאי של דוד בן-גוריון, תפקיד אותו מילא כשנתיים ובמסגרתו דאג לציוד לצה"ל הצעיר, בזכות קשריו בצבא הבריטי ובצמרת הממון הבריטי.

ב'יומן המלחמה' כתב בן-גוריון ב- 22.7.1948: "אמש בא אצלי [ססיל] מרגו שהגיע מדרום-אפריקה בשתיים אחה"צ. במשך שעות מועטות הספיק להיכנס ולחדור לעובי הקורה [בחיל-האוויר] ועמד על המצב כהוויתו. מציע אימון 30 נערים [צעירים] ארץ-ישראלים בכל שנה – בדרום-אפריקה. יהודי דרום-אפריקה יקחו על עצמם כל ההוצאות. מהלל טייסי אמריקה ודרום-אפריקה, אולם חיל-אוויר יהיה לנו רק מבחורים ארץ-ישראלים – רק נוער. מ[גיל] שלושים ואילך כושר הטייסות חולף. מרגו מציע ייסוד מועצות-אוויר – אחת בדרום-אפריקה, אחת באמריקה, אחת באירופה, אחת או שתיים בארץ. דורש סמכות לעשות ריאורגניזציה.

אמרתי לו, היות והטלתי על [מרכוס] זיו לבחון את המצב ועבודתו נגמרת, לא יהיה הוגן כלפיו אם נחליט משהו בלי לשמוע אותו תחילה. הצעתי שניפגש יחד... ב- 11 באו אצלי מרגו וזיו. עם מרגו היה עוזרו מדרום-אפריקה. זיו הרצה על מסקנות חקירתו בח"א: אין לח"א נציגות מתאמת בשלטונות – ממשלה וצבא. אין בממשלה מבנה לצרכי האוויריה. מקציבים בנקל כספים לרכישת אווירונים – אבל לא לסידורים בשדות-התעופה, לאימון, להחזקה, למכשירים, קשר ורכב. למפקד חיל-האוויר [י.עמיר] אין אימון ח"א. אין תכניתיות בח"א – אם כי "למטה" ושים עבודה טובה, הסידורים "למעלה" אינם בסדר, אם כי בזמן האחרון יש השבחה. חוסר אמצעים קטנים מעכב תיקונים. יש צורך שמפקד ח"א יישב במטה [הכללי]. אג"א כללי צריך לדאוג רק לשיכון וציוד אישי. הציוד הטכני צריך להיות עניינו של אג"א אווירי. אין קשר טוב בין ח"א לסוכנויותיו בחו"ל. דרוש שירות של קורייר (בלדר) שבועי. המינהל והאפסנאות בח"א רעים. המוראל בקרב הלוחמים טוב, בקרב אחרים – לא כל כך. מנהיגים [מפקדי טייסות] צריכים לבקר בשדות התעופה ובתי מלאכה. [מה סיבת] הקשיים ב"סכינים" [מסרשמידטים]? – לטייסים אין די ניסיון באווירונים אלה. הצמיגים מתפוצצים ברדתם. יש בהם חלקים ישנים. הביצועים באוויר טובים, הקושי – כיצד להגיע לאוויר.

אין תיאום בין הצבא, האוויר והים. היו מקרים שאניות הצי ירו ב"סכינים". יש לאמן כוח-קרקע וצוות אוויר בימי ההפוגה. יש לשכלל שדות-התעופה, האיתות [מערכת הקשר]. יש לתכנן פצצות ונשק. הימן שכטמן [שמיר] הטוב בסטף של אופרציות [בסגל המבצעי]. [אהרן] רמז, טוב, אבל בלי ניסיון מספיק כראש מטה. מוכשר למשרה גבוהה, עושה עבודה טובה. אין לו די ניסיון ארגוני ואופרטיבי. ראש המטה צריך להיות הימן שכטמן, יש להוציא אנשים מת"א ומבתי המלון. ביפו יש מקום לח"א.

דרוש סגן מזכיר המדינה [סגן שר] לחיל-האוויר, ציבילי. האזנה {?} בח"א מצוינת, אבל אין תיאום. לא מנצלים טובי האנשים [יוסף] ליברמן מומחה לנשק, אמריקני, מדרגה ראשונה). ון-ליר לא נוצל.

מרגו הוסיף הערותיו: אין קו מדיני לח"א. העיקר השמדת ח"א של האויב. רק אחר-כך אפשר לנצל ח"א ולעזור לצבא [היבשה]. בחירת המטרות עד עכשיו הייתה רעה. ח"א הוא עניין טכני מסובך. העיקר – בתי המלאכה והמנגנון הקרקעי. אימפרוביזציה הייתה לא טובה. בלי מנהלה חזקה, בלי אימון, אין לקיים השדות. העיקר – אימון באוויר ועל הקרקע. רק בני הארץ – ילידים ועולים – יאומנו. לפרסונל אין דירקציה [הכוונה], האנשים העושים במלאכה מצוינים במוראל ובידיעה, אולם גיוס האנשים הוא מקרי. יש אנשים רבים ללא צורך, יש רבים שנכשלו מקודם במקומות אחרים, האספקה מקרית. אין שיטה ברכישת אווירונים. יש [מטוסים] קטנים ו"מבצרים" [מעופפים]. אין חוליית ביניים. המשמעת – למטה יש, למעלה – אין. יש ניצול של פריבילגיה. דרוש קורס לסטף [למטה]. למשמעת דרוש איש תקיף, לא גס. הצבא לא ממלא חובתו לח"א – יורים לאווירונים. דרוש אות וצבע בכל יום – וכולם צריכים לדעת האות והצבע. אחרי השמדת ח"א של אויב [מציע ססיל מרגו], יש לפגוע בצינורות המים, סכר אסואן. יש להשתמש בפצצות תבערה. מפקד האוויר והצבא צריכים להיפגש בכל יום. ה"סכינים" טובים. היו שגיאות בשימושם.²⁹³

מרגו אינו רוצה לעשות מינויים אישיים, אולם דורש סמכות להקים מועצת האוויר: מינהל לאימונים, מינהל לביצוע ותבונה [מודיעין], מינהל לחזקה וצחוד, מינהל לשדות-התעופה, מינהל של פרסונל. על כולם מפקד ח"א. כל ראש אגף אחראי לעבודתו. לעת-עתה הוא רוצה למנות [הרולד] גרין (אמריקני, עכשיו ברומא) כמינהל האימונים, [יהודה] גלעדי למנהל החזקה וציוד, סגנו – [יוסף] ליברמן.

סיכמתי: דרוש יותר אימון, מינהל יותר טוב, תיאום בין הצבא לבין ח"א. זו מדיניות ברורה. שלחתי בעניין זה מכתב לח"א."

המשך ממאמרו של משה גת:

"בישיבה עם מטה חיל-האוויר ב- 22 ביולי 1948 הרצה מרגו את תכניתו²⁹⁴:"

א. חיל-אוויר עצמאי במידה רבה, אך נתון למרותו העליונה של המפקד על הכוחות הלוחמים.

²⁹³ ב'יומן המלחמה' 1.8.1948: "שאלו [אביגור]: אווירונים – קנינו עד עכשיו 25 סכינים". ועדה ממשלתית בדקה הכלים לאחר הדו"ח מפה שיש תקלות, ומצא שה"סכינים" בסדר, אלא שהטייסים שלנו אינם מומחים דיים, הציעו לשלוח כמה מהם לציכיה להתמחות. יש להשיג עוד 15 "סכינים". יש גם הצעה על 50 'ספיטפיירים' – אבל הצעה רחוקה. מה"סכינים" שנתקבלו – (21) – 8 בסדר גמור, 3 בהרכבה, 2 בתיקון ארוך. מפציצים אין לקבל בציכיה."

²⁹⁴ ברור שרוב הצעותיו של מרגו, שהגיע ארצה רק יום קודם לכן, דדהדו את מה שלמד ושמע מבוריס סניור וממרכוס זיו.

- ב. הצבא יחולק לשלושה ראשים : צבא הגנה, חיל-אוויר וחיל-ים. חיל-האוויר יהיה קשור לצבא בחלק מן האפסנאות, בדלק, באוכל ובתחבורה. ציוד טכני יסופק באופן נפרד ועצמאי.
- ג. מבנה החיל : מפקד, מטה הכולל את האגפים הבאים : מבצעים-מודיעין ; מנהלה ; אימונים והדרכה ; הנדסה-אחזקה ; ציוד ואספקה. לדעתו, הקמת מטה חיל-האוויר הוא צעד ראשון להקמת חיל מעולה מבחינה צבאית ואנושית
- ד. קשרי החיל עם הצבא ייפסקו. תוקם שיטת קשר חדשה.
- ה. ימונה סגן-שר לענייני אוויריה. מבחינה פוליטית, החיל יהיה כפוף לו.
- ו. חיל-האוויר יהיה חיל-אוויר לישראל. ישרתו בו אזרחי מדינת ישראל ואנשים שבאו להשתקע בה.
- ז. הבאת מומחים שידריכו צוותי קרקע. במקרה הצורך, אנשי החיל יישלחו לאימון בחו"ל.
- ח. בענייני מבצעים מפקד חיל-האוויר יהיה קשור למפקד הכללי. בענייני כספים וכו' יהיה קשור בסגן-השר לענייני אוויריה.
- מרגו העלה גם לפני בן-גוריון הצעות בדבר התקן הדרוש לחיל-האוויר בכוח אווירי ובכוח-אדם. הוא הציע לבטל את משרת ראש המטה הקיימת, להעביר מתפקידו את מפקד חיל-האוויר ולמנות סגן למפקד חיל-האוויר.
- הצעותיו של מרגו עלו בקנה אחד עם התפיסה של פיקוד החיל. מרגו יצק בהצעותיו דפוסי עבודה שעל-פיהם יש לפעול כדי לקדם את התפתחותו של החיל. לא הייתה כוונה למלא את הצעותיו בתקופה קצרה, אלא בשלב אחר שלב, במשך תקופה ארוכה. הוא עצמו ציין לפני מטה החיל, כי אי-אפשר לארגן חיל במשך שבועות. אם מבקשים לארגן את החיל, יש לעבוד שנה, שנתיים.
- מ"ומן המלחמה' :
- 25.7.1948 : "מרגו הביא לי הבוקר הצעותיו : התקן הדרוש לח"א : 3 סקוודרונים [טייסות] של אווירוני קרב, כל אחת 15, ועוד עשרה אווירונים רזרביים, סה"כ 55 אווירוני קרב. 1 סקוודרון מפציצים בינוניים – 18 מפציצים. 1 סקוודרון מפציצים כבדים – 8 "מבצרים". למפקדת תחבורה (ATC) 15 'דקוטה' או 8 DC-6. כל אלה, עם הציוד, יעלו 1 מיליון ל"ש, עוד 100,000 לא"י למכשירים שונים. התקן בכוח-אדם – 5,000 איש, בימי שלום – 800-1,000 איש. המטרה וקווי הפעולה : (1) הריסת כוח האוויר של האויב [על-ידי צנחנים]. (2) עזרה לצבא ולצי בכל הדרכים. (3) התקפה על נקודות אסטרטגיות של האויב במטרה לשבור כוחו הצבאי, או לערער רצון הממשלה או העם להילחם (הפצצת הסכר, קהיר וכדומה). (4) אספקה ותחבורה פנימית וחיזונית. (5) אימון צעירים ארץ-ישראליים.

מציע לבטל משרת ראש-מטה ולסלק מפקד ח"א. במקום ראש מציע למנות מנהל ראשי (דירקטור-גינרל) – מפקד עליון של חיל-האוויר, המשמש ראש מטה לעצמו, ועומד בדרגה שווה עם כל ראשי המטה [ראשי האגפים], רק דרגה אחת פחות מראש המטה הכללי. **מציע אהרן רמז – למנהל כללי, לסגנו – היימן שכטמן [שמיר].** מציע סגן-שר-הביטחון ומפקח כללי בח"א – מונטי גרין. למועצת אוויר מציע שישה ... אמרתי לו שבדרך-כלל אני מסכים לתכניתו, אולם ביחס להפרדה מהצבא עלי להתיעץ עם המטה."

26.7.1948: **"ישראל עמיר [מפקד חיל-האוויר] התאונן מרה – ובמידה לא קטנה של צדק – שלא דיברו כלל אתו, לא זיו ולא מרגו, ולא שמעו כלל על פעולתו. הכניס במשך 2^{1/2} חודשים כמה תיקונים ושיפורים חשובים. המצב הפנימי בח"א לא טוב. כמה מאנשי אצ"ל "מסתננים" וחותרים לקראת עמדות מפתח²⁹⁵. הבטיח לי סקירה בכתב."**

הדברים האחרונים דורשים הבהרה. כנראה שהכוונה הייתה במיוחד לבוריס סניור, ואולי גם לעזר וייצמן. ואכן, בספרו של עזר, 'לך שמים לך ארץ', מצאתי את הדברים הבאים:

"אפשר ששהותי בלונדון הייתה מתקצרת אלמלא הפגיש אותי המסלול עם דמות מיוחדת במינה: בוריס סניור. נפגשנו בקלוב היהודי, 'פלשתיין קלוב', בלונדון. דרום-אפריקני חביב, יהודי צעיר, שלומד ב'לונדון סקול אוף אקונומיקס'. קצת תמהוני, קצת "מסוכסך עם עצמו", קצת שוחר הרפתקאות והרבה משוגע לטיס. מה צריכים שני צעירים כדי להתקרב זה אל זה? יותר מאשר שיגעון משותף?!"

מסתבר שבוריס במועדון-תעופה של חיל-האוויר הבריטי, ועוד לפני שאנו מתחקים זה על טיבו של זה, ועוד בטרם שחולפים שלושה ימים קצרים, אנחנו טסים יחד במטוס פתוח, באמצע החורף, לשוודיה. הגענו עד דרום-אנגליה. בוריס שבר אצבע בגלל איזו תקלה וחזרנו על עקבותינו. ככל שמעתי על בוריס – מפיו ומפי אחרים – נקשרתי אליו. הוא – טייס עם הרבה ניסיון קרבי. הופל במלחמת העולם וחולץ ממקום נפילתו סמוך לוונציה, במבצע חילוץ מזהיר.

²⁹⁵ סניור הצטרף לאצ"ל במהלך ביקור בארץ. לאחר מכן, בעת לימודיו באנגליה פגש בעזר וייצמן ושכנע אותו להצטרף גם הוא לאצ"ל. בנובמבר 1947, לאחר שחזר לארץ ושמע ממנחם בייגין שהאצ"ל לא יוכל לנצל כהלכה את כישוריו כטייס, הצטרף לשירות-האוויר, כשהוא מסתיר את השתיכותו לאצ"ל.

מוזר, אולי, שבוריס, שלא צמח בארץ, הוא האיש שצירף אותי לשורות האצ"ל²⁹⁶. זמן קצר לאחר שהכרנו התחיל לדבר על לבי, שאתן יד לפעולות האצ"ל. לא צריך היה לטרוח הרכה. חיפשתי אז בעצמי עיסוק ציוני-לאומי, שיחלץ אותי מהתחושה, כי בשעה שבארץ מתחוללים דברים גדולים, אני יושב לי במרחקים ומשפר את ידיעותי באווירונאוטיקה. בוריס עבר לגור אתי בדירתי. נסענו לצרפת. שם פגשתי לראשונה את ד"ר יעקב אלי תבין ואת אליהו לנקין והם צרפו את בוריס ואותי לשורות האצ"ל באירופה, העבירו אותנו במחתרת קורסים מזורזים של כל מיני קשקושי חבלה. אחר-כך הטילו עלינו לסייע לדפוק את הגנרל הבריטי בארקר. אולם תקלות שונות מנעו את הפעולה.

ה"סקוטלאנד יארד", שבדרכיו שלו התחקה אחר המהלכים השונים, לא ידע, אולי, דברים מדויקים, אבל די היה במה שנתגלה לו, כדי לפנות אלי, באדיבות בריטית ולהשיא לי "עצה טובה": "אנא, חזור הביתה, לפלשתין". אין זה מן התבונה להתעלם מ"עצה" כזאת: חזרתי הביתה, לחיפה, דרך צרפת. פגשתי שוב את אלי תבין. בסוליות הנעליים שלי הטמינו פתקאות – הודעות מהאצ"ל באירופה למפקדת האצ"ל בתל-אביב. מסרתי את הנעליים ברחוב אלנבי בתל-אביב ושלחו אותי לשדרות רוטשילד. כאן פגשתי לראשונה את חיים לנדאו, ובעוד אני בוער לעשות ולפעול, הוא צינן את התלהבותי: "חבר יקר, שב בשקט עד שנקרא לך".

יוני, יולי, אוגוסט 1947. "שב בשקט" היה קל להגיד, קשה מאד לבצע. פה מתנהלת מערכה מדינית עולמית על עתיד ארץ-ישראל ובארץ רוגשים הערבים ומכינים את מערכת ההשמדה – ולי אומרים לשבת בשקט. אני אוכל את עצמי. אבא מנסה להעסיק אותי. קצת טרקטור, פה, שם – כלום. לא מעניין ולא מספק. תקופת הביניים התלושה הזאת באה לסיומה כאשר פנו אלי אנשי ה'הגנה' בחיפה. סיפרו ש"הולכת להיות החלטה רצינית מאד של האו"ם וכבר הוחלט להקים את 'שירות האוויר לישראל', והציעו שאצטרף לשירות הזה. הרגשתי קצת לא-נוח: הם לא ידעו על קשרי עם האצ"ל ואני לא סיפרתי להם. "קדימה" – אמרתי. קיבלתי על כך אישור מחיים לנדאו – איש הקשר היחיד שהכרתי. רק יותר מאוחר (ב- 22 ביוני 1948) הגיעו לארץ אליהו לנקין ואלי תבין – ב'אלטלנה' ... בוריס סניור קיבל את הבשורה (על החלטת האו"ם) בדרום-אפריקה. הוא החיש לי מברק בן שתי מלים: "אני בא". כאשר נקראתי על-ידי ה'הגנה' להצטרף לשירות-האוויר, הבאתי אתי את בוריס. אמרתי שהוא "אלף-אלף" – ולא הפרזתי.

²⁹⁶ סניור הצטרף לאצ"ל קודם לכן – במהלך ביקור בארץ.

מצאנו את עצמנו גרים בבית פעילי ההסתדרות בתל-אביב. קיבלנו לירה או לירה וחצי לשבוע דמי כלכלה, ועסקנו, איך להגיד זאת בצורה הקרובה ביותר אל הדיוק והרחוקה ביותר מן היומרה? בניסיון הראשון להקים משהו כמו חיל-אוויר קטן ולהפעיל מטוסים ראשונים של ה'הגנה' במלחמה עם הערבים. השירות האווירי היה בנוי אז מחמישה-ששה מטוסים קטנים וקלים, שהיו רשומים באופן רשמי בקלוב התעופה הפלשתינאי – 'אוסטר', 'טיילוקראפט', 'רפיד', וכל מיני דברים מצחיקים כאלה. הטייסים היו מחולקים לשניים: יוצאי חילות אוויר זרים, שאגרו ניסיון ושעות טיסה, וחברה מהפלמ"ח וקלוב – התעופה, היו להם רק 140 או 150 שעות טיסה. עם הראשונים נמנינו בוריס ואני, בחור בשם טולציינסקי, אדי כהן (טייס מדרום-אפריקה) ז"ל ועוד אחד או שניים. "ב-26 ביולי נועץ בן-גוריון עם המטה הכללי ועל-פי הסיכום הוא ניסח את המסקנות שלו והוציא ב-29 ביולי מכתב המיועד אל המטה הכללי ומפקד חיל-האוויר. ביחס למעמדו של החיל, קובע שר-הביטחון ביומנו, כי מכאן ולהבא בונים חיל-אוויר כענף עצמאי בתוך הצבאות, כפוף לראש המטה. ואולם במלחמה זו, עדיין יהיה החיל משולב בפועל; קצין גבוה של חיל-האוויר ישתתף בישיבות המטה, וכן, קצין-מבצעים של החיל ישב באג"מ של המטכ"ל. מטה חיל-האוויר יתכנן פעולות, אבל פקודות הביצוע ייצאו לפי שעה – בתקופת המלחמה – מאג"ם של המטכ"ל.

ברור איפוא שבן-גוריון וכנראה גם אנשי המטה הכללי קיבלו את התפיסה בדבר חיל-האוויר כחיל עצמאי בצבא. אבל לא היה ברור כיצד יתרגמו זאת למעשה לאחר מכן. מן הכתוב ברור כי העניין נדחה מחמת הנסיבות שהמדינה נמצאת בהן. קשה להעלות על הדעת שהמטה הכללי ראה את עצמאות חיל-האוויר ראייה דומה לראיית אנשי החיל, כלומר, במבנה דומה לצבאות בבריטניה ובארה"ב. בצבאות אלה חיל-האוויר הוא זרוע שוות ערך מבחינת הארגון והמעמד, כמו חיל היבשה וחיל הים, ואלו זרועות המטה המשולב שבראשו המפקד העליון. הרגישות לעניין עצמאות חיל-האוויר באה לביטוי במכתבו של בן-גוריון מה-29 ביולי, ובו במקום ענף עצמאי מצוין ענף מיוחד בכוחות הביטחון של ישראל. חוץ מן השאלה המרכזית, הנוגעת למעמד חיל-האוויר, שלא באה לידי הכרעה ברורה, התקבלו רוב הצעותיו של מרגו: מינוי סגן-שר לשר-הביטחון אשר יהיה גם המפקח הכללי של חיל-האוויר, ואליו יוכל מפקד חיל-האוויר לפנות בכל שעת צורך בעניינים הנוגעים לחיל ושכלולו. בראש החיל יעמוד מפקד חיל-האוויר ולידו סגן. כינון מטה של חיל-האוויר הכולל את המפקד, סגנו ומנהלי ששת האגפים. **למפקד מונה אהרן רמז**. המינוי מלמד על ההכרה שיש להעמיד בראש החיל אדם המכיר מקרוב את צרכיו וידע להציעו לקראת המשימות שהוגדרו במכתב. לסגנו של רמז מונה היימן שמיר (שכטמן)."

בערך 'ססיל מרגו' ב'ויקיפדיה' נכתב:

"בן-גוריון אימץ מיד את המלצותיו של מרגו. אחת ההמלצות החשובות של מרגו הייתה שחיל-האוויר יהיה בפיקוד אנשי צוות אוויר ישראליים, ולא מתנדבים יהודים או לא-יהודים שיחזרו לארצותיהם. המלצה זו הייתה מקובלת גם על מתנגדיו, ובן-גוריון אימץ גם אותה. בן-גוריון הציע למרגו עצמו לעמוד בראש החיל, אך הוא סירב. שלושה ימים לאחר הגשת ההמלצות מונה אהרן רמז לתפקיד מפקד החיל."

למרות שהעברת הפיקוד לאיש מקצוע הייתה צפויה, המועד והאופן בו היא בוצעה היו פוגעים, אם מלבד המצוטט לעיל על-ידי בן-גוריון לא מצאתי שום התייחסות שלו לכך, פרט אולי לתרעומת מסוימת כלפי דוברי האנגלית הנרמזת בדו"ח הסיכום של פעילותו בחיל:

"עבודה ראשונית של ארגון וביסוס חיל-האוויר הלכה וקרבה לסיומה. לחיל-האוויר הצטרף תוך תקופה קצרה זו מספר ניכר של טייסים, עובדי צוות אוויר ועובדי קרקע – ששפתם הייתה אנגלית (גם מבין קציני המטה היה מספר ניכר של ישראלים שביכרו משום-מה לדבר אנגלית, אם כי סיימו בתי-ספר תיכוניים בישראל). לצערי, השפה האנגלית טרם הייתה שגורה בפי, והמגע הבלתי אמצעי עם אנשי מפתח הלך ונעשה קשה יותר ויותר."

במקום המטוסים האזרחיים הקטנים, הלכו ונתווספו במהירות לחיל-האוויר אווירונים קרב ומפציצים ממש. ממפקד חיל-האוויר נדרשו כבר ידיעות מקצועיות הרבה יותר רחבות מאשר אלה שיכולתי לאגור תוך כדי מילוי התפקיד. התברר, כי ישנם גם אי-אלה בעיות שבהן נחלקו הדעות בתוך מטה חיל-האוויר גופא. בה בשעה שאני חונכתי כל השנים על ההכרה בפיקוד אחיד, הרי חלק ניכר מחברי במטה החיל היו בדעה, שעליה נלחמו במלוא החום והמרץ, על הכרת החיל כחיל עצמאי אשר לו שירותים עצמאיים בכל השטחים, כולל קשר, רכש בחו"ל וכד', ואשר גם פיקודו עצמאי וקשור ישירות – באם לא לשר מיוחד לענייני חיל-האוויר – הרי לפחות לשר הביטחון.

נוכחתי כי תרומתי העיקרית, שיכולתי להרים לארגונו וביסוסו של חיל-האוויר, ניתנה כבר. ב- 29 ביולי סיימתי, אם כן, את תפקידי כמפקד חיל-האוויר."

על המתח בין ה"מקומיים" למתנדבי המה"ל נכתב גם בערך 'ססיל מרגו' ב'ויקיפדיה': "בנוסף לוויכוח על המבנה הארגוני חשו אנשי חיל-האוויר שוני תרבותי עמוק בינם לבין שאר צה"ל: רוב אנשי צוות האוויר באותו זמן היו מתנדבים מחוץ-לארץ (שנקראו מח"ל). בניגוד לרוב המתנדבים, חלק מאלה

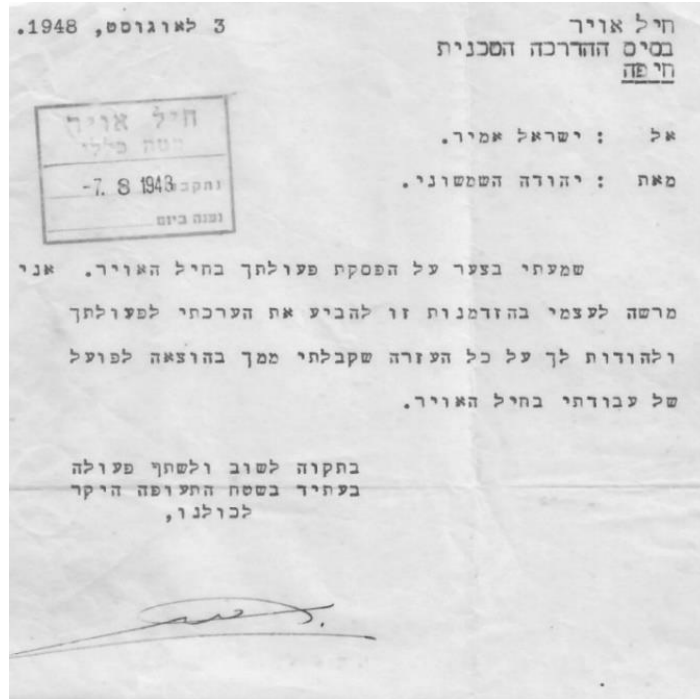
שהגיעו לחיל-האוויר לא היו יהודים, והיו רגילים להתנהגות המקובלת בחילות אוויר זרים: "בשבילם עדיין היינו אלמנט זר. השפה הרשמית שלנו הייתה אנגלית. הטייסים שלנו גרו בבתי מלון, השתכרו והרסו בארים בתל אביב, בזמן שכל האחרים ישנו בשוחות."

אבל אין כל ספק שתרומתם של בוגרי חילות האוויר הזרים לחיל-האוויר הישראלי במלחמת העצמאות הייתה חיונית, כמו שהסביר זאת ההיסטוריון, איש הפלמ"ח לשעבר, מאיר פעיל, בפרק האחרון של ספרו: 'כוח המגן העברי 1907-1948':²⁹⁷

"חיל-האוויר, שבשמו המקורי נתכנה 'שירות-האוויר', הוקם כבר ... בראשית נובמבר 1947. את חיל-האוויר אי-אפשר היה לבנות באופן יסודי על בסיס המורשת של ארגון ה'הגנה'. הייתה מורשת קטנה של קלוב התעופה של חברת 'אווירון'. הנכס החשוב ביותר שלה היה מחלקת הטייסים של הפלמ"ח וכן חברי 'הגנה' לא מעטים אשר שירתו בצבא הבריטי, ב-RAF, בתפקידים שונים – חלקם בתפקידי טיס.

אפשר לומר שעד מחצית מלחמת העצמאות, עד הפלישה של צבאות ערב, נתנו את הטון ... בחיל-האוויר המתפתח, בני אסכולה זו, של מחלקת הטייסים של הפלמ"ח, והאנשים שבאו אל חיל-האוויר מתוך המוסדות של ארגון ה'הגנה'. אכן, כל עוד הפעלנו מטוסים קלים, או אפילו מטוסים דו-מנועיים קטנים, יכלו האנשים הללו להתמודד עם הבעיות. אבל ככל שחיל-האוויר נדרש לקלוט ציוד מודרני יותר, בין אם היו אלו 25 מטוסי קרב מטיפוס 'מסרשמידט' שנתקבלו מצ'כוסלובקיה במאי-יוני 1948, או קרוב ל-50 'ספיטפיירים' שנתקבלו מאותו מקור מאוחר יותר, או מטוסי תובלה מודרניים מטיפוס 'דקוטה' ו'קומנדו' שניקנו ... באורח בלתי לגאלי, מארצות-הברית, או שלושת "המבצרים המעופפים", B-17, שהוברחו משם ארצה – בקצרה, ככל שחיל-האוויר נעשה מודרני יותר, כן התברר שטייסי מחלקת הטיס של הפלמ"ח וטייסים אחרים מארגון ה'הגנה', לא ידעו להפעיל מטוסים אלה, ממש כשם שלא היה לאנשי ארגון ה'הגנה' הידע הנדרש כדי להפעיל חיל-אוויר מודרני בכל הנוגע לבקרה, לשליטה, לתחזוקה ולאחזקה טכנית. הפעלתו המוצלחת של חיל-האוויר המודרני נתאפשרה רק על-ידי הפקדתו בידי היהודים הארץ-ישראלים שפעלו ב-RAF, בתפקידים קרקעיים ובתפקידי טיס, וכן בידי מתנדבי-חוו"ל (מח"ל) שבאו מארצות-הברית, דרום-אפריקה, בריטניה, צרפת ואוסטרליה, לאחר ששימשו במלחמת העולם השנייה כאנשי צוות אוויר וכאנשי צוותים טכניים ב-RAF ובחיל-האוויר האמריקני. אלמלא אנשים אלה, לא היה מי שיפעיל את הציוד המודרני שרכשנו החל בחודש מאי 1948."

²⁹⁷ מאיר פעיל: 'כוח המגן העברי 1907-1948', אוניברסיטה משודרת, 1987.

בערב חג הפסח תש"ח (23 באפריל 1948) פרסם משה כרמל, מפקד חטיבת 'כרמלי' את ההודעה הבאה: "בתוקף הסמכויות שנמסרו לי ובאישור הפיקוד העליון, הנני מכריז בזה על שלטון עברי עצמאי בעיר חיפה. ההגנה העברית שהכריעה את האויב הערבי ושליטה בנשקה על העיר כולה, תהווה את השלטון המוסמך היחיד בחיפה עד אשר יושנת בעיר, על ידי מנהלת העם, שלטון קבע אזרחי."²⁹⁸

לקראת יציאת הבריטים, פנה ראש העיר חיפה, שבתי לוי, לתושבי חיפה הערבים שלא יעזבו את העיר שבה חיו זמן רב כל כך בשלום ובאחוה עם היהודים. גם הגנרל הבריטי סטוקוול אמר לערבים שהם עושים משגה חמור - אך ללא תועלת. אך פקודת המופתי הירושלמי הייתה כי עליהם לעזוב את העיר ולא לקבל תנאי כניעה מידי היהודים, היות שפלישת צבאות ערב קרובה והארץ כולה תיפול ממילא בידיהם. מיד כשהבריטים הסתלקו, ב-15 במאי 1948, עזבו תוך לילה אחד מרבית הערבים את העיר פרט לכ- 5,000-6,000 איש שבחרו להישאר בשכונות ואדי ניסנאס וואדי סאליב - רובם נוצרים, בהם רבים מחברי המפלגה הקומוניסטית שבזאת פעלו לפי הנחיית מוסקבה. עם הכרזת המדינה מונה רחבעם עמיר כמושל הצבאי של חיפה.²⁹⁸

²⁹⁸ הממשל הצבאי הממשל הצבאי המרכזי הוקם באוקטובר 1948. הכלי המשפטי להקמתו היה "תקנות ההגנה (שעת חירום)" שחוקק שלטון המנדט הבריטי בשנת 1945. הוא הופעל לגבי האוכלוסייה הערבית בארץ בשלושה מרחבים - הגליל, המשולש הקטן והנגב. הוא הוחל ברובו המכריע על כפרים ועל הערים רמלה, לוד ומגדל-אשקלון. בערים המעורבות חיפה ויפו בוטל הממשל הצבאי כבר ביולי 1949.

בספרו של תום שגב, '1949 – הישראלים הראשונים', מצוטטים דברים שאמר מושל חיפה לנציגי הציבור הערבי בעיר, שזומנו אל משרדו בשעות הערב של האחד ביולי 1948 כדי לדון בפינוי הערבים מהכרמל:

רחבעם עמיר: "הוזמנתם הנה על-מנת לשמוע את פקודת המפקדה של ההגנה ולהגיש את עזרתכם! אינני מתערב בפוליטיקה ואינני עוסק בה. אני רק מוציא לפועל את הפקודות... במשך הזמן שאני האחראי לאזורים אלה, עשיתי כמיטב יכולתי שגם בתנאים אלה של מלחמה יהא כאן טוב לכל האנשים. דאגנו לניקיון, למים וכו'. לא נרתעתי בזמן שליטתי במקום גם לירות על יהודים אם הרגשתי שהם עומדים להזיק לרכוש. רוצה אני שהחיים יחזרו למסלול במהירות האפשרית... אני לוחץ כל הזמן שייפתח בית-ספר. אם פנו אלי אנשים וביקשו עזרה כלשהי – נעניתי בכל מקרה שלא הייתה הפרעה למאמץ המלחמה... זו **מלחמה ואי-אפשר לשנות את התנאים במצב מלחמה**. אני חייב למלא את הפקודות! צריך אני לדאוג שהדבר יוצא אל הפועל עד ה-5 בחודש. הזמנתי את הנציגים לכאן כדי להוציא לפועל את המשימה במינימום של נזק לנוגעים בדבר וכדי לעזור לכם כמיטב יכולתי. אני רוצה שעבודה זו תיעשה על-ידי אנשים שאתם תמנו ואני אגיש להם עזרה. אין פירושו של דבר שאם זה לא ייעשה – שלא אעשה זאת בעצמי. **אם כי אני חייל, גם לי יש לב, ולי כואב אם נגרם לאדם נזק ללא צורך. אני מבין ולבי דואב כשאדם צריך לעקור ממקום שגר בו עשרות שנים. אבל מה אפשר לעשות?** אינני רוצה להיכנס לוויכוחים כי אין זה מתפקידי. אני דוחה בכל תוקף את המלים שנשמעו כאן בדבר "גטו" משום שאין זה נכון. אינני מתכוון לסגור את האזור ולמתוח גדרות תיל. אינני מתכוון לסגור את החנויות, לא! האנשים ימשיכו בחיים הרגילים, רק יהיו מרוכזים במקום אחד... זה נוגע לסטלה-מאריס, ואדי גימל, רחוב עבס והמושבה הגרמנית... בסטלה-מאריס יושבות כ-90 משפחות, במושבה 180, בוואדי גימל 47, בעבס 50. עברתי בכל ואדי ניסנאס והמקומות מוכנים לקליטה. בתים טובים ובנויים היטב... מחר בבוקר ארד אתכם ואראה לכם את הרחובות... אני אדאג למכוניות ולבנוין, אבל האנשים ישלמו בעצמם... המוסלמים יתרכזו בוואדי סאליב בקלות, יש רק 174 משפחות מוסלמיות..."

רחבעם עמיר כמושל צבאי

מתוך המאמר: 'הממשל הצבאי כמנגנון שליטה באזרחים הערבים – 1948-1958',
מאת שרה אוסצקי לזר (פורסם ב'המזרח החדש' מ"ג 2002):

"עם הקמת המדינה, וביתר שאת לאחר חתימת הסכמי שביתת הנשק ב-1949, נדרשו רשויות השלטון בישראל לשאלת מעמדו העתידי של המיעוט הערבי שנותר בארץ ולדילמה שבין היות הערבים תושבי המדינה, ואחר כך אזרחיה, לבין היותם חלק מן העולם הערבי שהסכסוך בינו לבין ישראל נשאר בלתי פתור והציב בעיות בטחון קשות בפני המדינה. סוגיות עקרוניות ושאלות מעשיות שנגעו לחיי היומיום של האוכלוסיה הערבית בישראל נדונו כבר על ידי הממשלה הזמנית, עוד בטרם נקבעו גבולות המדינה ולפני המהפך הדמוגרפי הגדול שנוצר במלחמה. בין השאר קבעה הממשלה הזמנית למשל, כי לערבים שנרשמו בעת רישום התושבים הראשון שנערך בנובמבר 1948 תהיה זכות בחירה בבחירות הראשונות, כי המוסלמים והנוצרים יקבלו מהמדינה את כל הדרוש לסיפוק צורכי הדת שלהם, וכי העברית והערבית יהיו שפות רשמיות בישראל. בממשלה הזמנית היה משרד מיוחד לענייני מיעוטים, בראשו עמד השר בכור שטרית, איש טבריה, שהיה שופט שלום בתקופת המנדט ושלט בשפה הערבית... לאנשי משרד המיעוטים שהסתובבו בשטח וניסו לפתור בעיות שהתעוררו ביישובים הערביים היו חיכוכים רבים עם אנשי הצבא והממשל הצבאי, והשר הירבה להתלונן על כך בפני בן גוריון. ראש הממשלה ושר הבטחון נתן בדרך כלל גיבוי לצבא ומשרד המיעוטים התרוקן למעשה מסמכויות ומתוכן עד שפורק ביולי 1949 ומאז לא הוקם שוב. תפקידי משרד המיעוטים הועברו בחלקם ל"יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים" ... כמו כן הוקמה מחלקת מיעוטים במשרד הפנים, שטיפלה בעיקר בעניינים אזרחיים ומוניציפליים. ואולם הגורם הדומיננטי והקובע בשטח היה ונותר הממשל הצבאי, מנגנון ששלט על חיי האוכלוסיה הערבית בישראל מאז הקמת המדינה

ועד 1 בדצמבר 1966... בפגישת היכרות של המושל הצבאי בעכו, רחבעם עמיר, עם המוח'יתארים של כפרי הסביבה, שנערכה בבית המועצה המקומית בכפר יאסיף, ומאפיינת את תחילתם של יחסי הממשל הצבאי עם האוכלוסיה האזרחית, אמר עמיר כי "ביקור ההיכרות הוא צעד להחזרת החיים למסלול רגיל... הבעיות הן מרובות ואני תפילה לאלוהים, שנוכל לשאת באחריות ולנהל את העניינים בתבונה לטובת כל התושבים". בהמשך אמר, כי השלטון רוצה לשמוע מה בפי התושבים, ומסר כי הממשל הכין תכניות לשיפור הבריאות, עזרה לחקלאים ופתיחת בתי-ספר, את התכניות ניתן יהיה לבצע רק בעזרת התושבים, אמר עמיר, "במאמץ משותף אפשר להגיע לשביעות רצון כללית. השלטון יפעל לטובת האוכלוסיה כולה, הנדרשת לגלות רצון טוב לפעולה משותפת. המושל נכון לשכוח את העבר ולראות את החיים זורמים כסידרם להבא"

בזמן מלחמת העולם פסק יצוא התפוזים מהארץ, והפרדסנות נקלעה למשבר חמור. כתוצאה מכך יובשו חלק ניכר מהפרדסים. כיוון שהפרדס שלנו תוחזק בעיקר בעבודה עצמית, המשיך אבא להשקות אותו ולטפל בו עד שעברנו לירושלים, ובשנתיים שהיינו שם, ובמיוחד בזמן המלחמה, הטיפול בחצר ובפרדס היה "שכר הדירה" של הדיירים. בזמן מלחמת 1948 נעשה המשך הטיפול בפרדס בלתי אפשרי, והוחלט לייבש את רובו הגדול, ולהמשיך להשקות רק את שתי שורות העצים הדרומיות ביותר. לאחר סיום תפקידו בחיל-האוויר החל אבא בשיקום החצר, ובבוקרי שבת פנויים הייתי מצטרף אליו – ברוב השנה לעבודות תחזוקה: השקייה, גיזום ומלחמה בעשבי הבר, ובחורף - לקטיף התפוזים מהעצים שנותרו וחלוקתם לקרובי המשפחה.

באוגוסט 1948 יצאה ה'עדה' שלי בתנועת הנוער למחנה-עבודה בגבעות-זייד. במחנות העבודה התגוררנו באהלים ועבדנו, בדרך כלל, בעבודות איסוף במטע ובשדה. בגבעות-זייד עבדנו כשבוע או שבועיים בקטיף חרובים, בחורשת החרובים הנמצאת סמוך לצומת 'השומר' של היום, מערבה מהכביש הבא מיקנעם, כשסביבנו חגים דבורים (צרעות מזרחיות) מאיימים. בשבוע אחר קטפנו דורה בשדות העזובים של לג'ון, דרומה לצומת מגידו, באזור שנכבש זה עתה (בסוף מאי) על ידי צה"ל. האחראי עלינו מטעם הקיבוץ בעבודות השדה היה יפתח זייד, בנו של השומר האגדי אלכסנדר זייד ובעל מוניטין בזכות עצמו - הוא היה אלוף הארץ באיגרוף, ואת יכולתו בהדיפת כדור ברזל או בזריקת רימון היה מדגים לנו ביידוי אבנים כבדות.

בגבעות זייד, עם אמא, ועם פסיה, יאיר ומיכל פנט

בקיץ תש"ח הוקל, בהדרגה, המצור על ירושלים, והחיים שם החלו לחזור למסלולם. על כך אפשר ללמוד מהקטעים המובאים כאן מתוך מכתביה הקצרים של זיוה, שהועברו להורים בתל-אביב על-ידי מכריה בצבא:

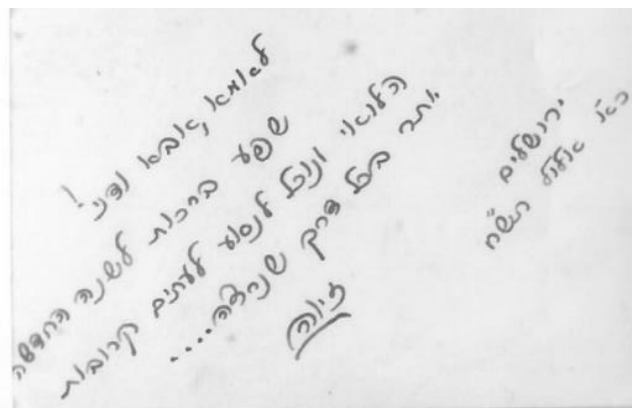
כ"ז תמוז תש"ח (3.8.1948): "בדקותי היום את ה"חשבונות" שלי, כי עבר חודש בדיוק מאז משכורת מאי ומצב ההוצאות השביע את רצוני מאד – הוצאתי בערך שתים עשרה לא"י במשך כל החודש עד היום. כך שאני מקווה שיהיה לי לחורף זה מעיל וכל הדרוש (עד כמה שאוכל). בכל אופן מעיל בעשר לירות אפשר יהיה בטח כבר לקנות (אין דבר, יש עוד זמן!...). הבוקר קניתי לבן ועשיתי ארוחת-צהריים "צמחונית" נפלאה: לביבות מהלֶפֶן, ביצה וקמח, שיצאו "כבירות" וטעימות מאד. הבאתי מהן לגב' באום (בעלת הבית) לטעום והיא הודתה לי מאד, שיבחה את הלביבות וביקשה שאלמד אותה לעשותן... נוסף ללביבות היו תפוחי-אדמה עם לבן ו $\frac{1}{2}$ עגבנייה + קצת עגבנייה-פלפל וגם סרדין. קניתי היום גם $\frac{1}{2}$ ק"ג תפוחי-עץ לשבת ובכלל הם עלו לי 125 מא"י. קיבלתי גם סוכריות ומלפפון חמוץ ואני מתכוננת לחגוג את השבת ב"סעודת מלכים" לערב-שבת אני רוצה לעשות שוב לביבות מלבן, למה שיש לבן חופשי ברחוב (אצל החלבן) וזה עולה 3 גרוש אוקיה (כוס), כך שבוודאי אין לך מה לדאוג. גם חשמל יש לנו המון."

כ"ד אלול תש"ח (28.9.1948): " כל לילה יש אזעקות ולכן מפריעים לי קצת לישון – אני שומעת את פתיחת הדלת וצעדים במסדרון ומתעוררת בהתפלאות עצומה: "למה הם יורדים" כשכל כך שקט בו בזמן שבלילות "עליזים" יותר בכלל לא ירדו!" (מובן שאת האזעקה אני לא שומעת), ולמחרת בבוקר מתברר שאכן הייתה זו אזעקה²⁹⁹... בקשר לעבודה חל סוף-סוף צעד קדימה... מובן שהדבר לא יישאר כקודם ויחולו בו שינויים רבים - זה נראה עוד מעט."

כ"ה אלול תש"ח (29.9.48): "שני דברים הכי חשובים: א. יש מים בטנקים!!! ביום שני הגיעו מים ועכשיו לא צריכים לעמוד בתור למים!!! ב. יש לנו ברחביה חשמל יום יום, הלוואי ולתמיד!"³⁰⁰

דרך "בורמה" לירושלים

²⁹⁹ גם בתקופת ההפוגה השנייה, עד אמצע אוקטובר, לא שכחו לגמרי פעולות האיבה. כך, למשל, בחודשים יולי עד ספטמבר 1948 נערכו מספר קרבות לעיצוב הגבול בגזרה המרכזית, באזור שכיום הוא מקומה של העיר מודיעין.

³⁰⁰ בקיץ 1948 בנתה 'מקורות' את "קו השילוח" לירושלים על-ידי הנחת צינור מים מאזור חולדה עד לפתח שער-הגיא. לאחר קרבות "עשרת הימים" (9-18 ביולי 1948) שבהם נכבשו שטחים והורחב פרוזדור ירושלים, נסלל, בחודשים ספטמבר ואוקטובר, כביש מקביל ל"דרך בורמה" שכונה "כביש הגבורה".

אבא לא כתב בספרו על פעילותו לאחר הפיקוד על חיל-האוויר. בערך 'ישראל

עמיר' באתר חיל-האוויר מסופר בקיצור נמרץ:

"ב-29 ביולי 1948 העביר עמיר את הפיקוד על החיל לאהרון רמז, עבר לשרת במחלקת כח-אדם במשרד הביטחון וסייע בהקמתו. לאחר זמן קצר מונה לתפקיד ראש אגף החימוש. ב-1 בינואר 1949 מונה לראש אכ"א, ובמסגרת תפקידו עסק במחלקות הגיוס, השיקום ההנצחה ובמחלקת הטיפול בחילים משוחררים. בשנת 1969, כשהוא בן 66, השתחרר ישראל עמיר מצה"ל בדרגת אלוף ופרש לגמלאות."

אבל הדרך אל התפקיד המתאים במשרד הביטחון לא הייתה קצרה. בצמרת הביטחונית התלבטו לגבי התפקיד שייעד לו. עדויות על דיונים ולבטים אלה אפשר למצוא בקטעים הבאים מ'זמן המלחמה' של בן-גוריון:

4.8.1948: "שיחה עם יעקב [דורי] על סידורים [מפקדי חזיתות ומינויים במטכ"ל]. הוא מציע צבי [איילון] לחזית ירושלים, דן [אבן] לחזית תיכון (עם תואר אלוף), שלמה [שמיר] במקום צבי [איילון]. מציע דוד [שאלתיאל] כמפקח כללי³⁰¹, **ישראל עמיר כסגנו של יוסף אבידר** (ראש אג"א), מישאל שכטר [שחם] כמפקד מרחב הדרום."

15.8.1948: "התייעצות עם יעקב [דורי]. דוד [שאלתיאל] נתמנה למפקח כללי (של צה"ל). מציעים למישאל [שחם] פיקוד המרחב של חזית המרכז. אין עוד עבודה [תפקיד] **לישראל** [עמיר]. **הוצע לו מזכיר צבאי – למינוי קצינים** [ראש מינהל הסגל]. **מסרב.**"

7.9.1948: "יעקב [דורי] **מעורר שאלת ישראל עמיר** [לשעבר מפקד חיל-האוויר]. הוא לא רוצה לקבל עבודת המינויים [מינהל הסגל]. **מציג גם תנאי של דרגת אלוף, יעקב חושב שיש להטיל עליו חלק מעבודת שקולניק** [לוי אשכול, במשרד הביטחון]."

16.9.1948: "שאול [אביגור] עוסק בסקטור קטן – רכישה, אבל מתוכו הוא רואה שהמשק הגדול של משרד הביטחון אין לו בעל-בית (נכון!). דרושה ביורוקרטיה (טובה כמובן). שאול סבור ש[דרוש] איש כפרלסון [אליעזר פרי] או [נחום] ורלינסקי. שאול סבור שיש להחזיק ביוסף יזרעאלי (המזכיר הכללי של משרד הביטחון). **ישראל עמיר לא בא בחשבון במקומו של יוסף י.**"

³⁰¹ ב-1 באוגוסט 1948, לאחר השבעת חטיבת 'עציוני' לצה"ל, החליף משה דיין את שאלתיאל כמפקד החטיבה. שאלתיאל הקים במסגרת צה"ל את 'חיל הספר' (קודמו של 'משמר הגבול') והיה מפקדו הראשון.

18.9.1948: "פגישה עם יוסף י. [יזרעאלי], שאול [אביגור], [לוי] אשכול, [אברהם] זברסקי, פנחס [לבון] וזיאמה [ארן] – על סידור משרד הביטחון. יוסף מציע: שאול מקבל חלק מעבודות אשכול, הלל כהן מרכז התעשייה, יוסף גוריון – לשיקום והתיישבות (יש כבר כאלף חיילים משוחררים, בתוכם נכים), יהושע לוי – לקניות במקום [אהרן] בקר (אם בקר ייכנס לוועד הפועל). שאול מציע (נחום) ורלינסקי. **ישראל עמיר מוכן להיות סגנו של יוסף י., או מזכיר-מארגן במחלקת האדם** ... שאול מודיע שלא ייקח מקומו של אשכול – עד סוף המלחמה ייקח על עצמו רק חלק של העבודה. כמרכז [משרד הביטחון] מציע [אליעזר] פרלסון [פרי] או ורלינסקי ... **אשכול מציע: יוסף יזרעאלי וישראל עמיר – מזכירות כללית.** הירש [אברהם עופר] מזכיר לשר-הביטחון, שאול ל[ענייני] אדם (שאול מציע שישתתף בישיבת המטה), הלל כהן למשרד הביטחון (משק ותעשייה)."

21.9.1948: "ביררתי עם אשכול צרכי התעשייה [הצבאית], בייחוד מרגמות ופגזים, וסידור משרד הביטחון. [ישראל] **עמיר נכנס לעבוד עם יוסף** [יזרעאלי], הלל [כהן] ייכנס לתעשייה, שאול [אביגור] עם [זאב] הרינג [ועם זאב] צ'רניאצקי לבעיות אדם." 14.10.1948: "**אשכול מוסר שישראל עמיר** [במשרד הביטחון] **עוסק בשיחרור בשביל הסוכנות בירושלים**, אבל יש קשיים ... הסוכנות דורשת לשחרר 20 אנשים מן הצבא."

27.10.1948: "בא [מנחם] בדר [מנכ"ל משרד-העבודה] ... מעורר שאלת גיוס ושיחרור עובדים לקטיף. **הוגשה כבר רשימה של 700 אורזים ונגרים למיכאל** [בן-גל] **וישראל עמיר**. דרושים עולים לעבודה זו, אבל בדרום אין מחנות-עולים, והוא מבקש חלק מ[מחנה] סרפנד או באר-יעקב ... הטלתי על נחמיה [ארגוב] לבדוק במטה ולהתקשר עם בדר. דרושים בנאים. אם הם בשירותים, אפשר להוציא אותם, מגדודים לוחמים – לא ייתכן."

11.11.1948: "שאול [אביגור], יוסף [יזרעאלי], [יוסף] יעקבזון, [לוי] אשכול: הסדר משרד הביטחון. יעקבזון מציע לקבוע משרד שיתאסף מזמן לזמן בראשותי, על מנת שיקבע גם התפקיד של כל אחד. גמרנו שיהיו שלוש קומות [דרגים] של סמכויות: 3 אגפים – לאספקה (יעקבזון), לכספים (זברסקי), לחימוש (שאול [אביגור]); 7 מדורים (או יותר): לתשלומים (ברוך [רבינוב]), לשיקום (יוסף) גוריון, לייצור (הלל כהן), **לחייל** (ישראל) **עמיר**, לשירות דתי (שמעון) וסרמן, לפיקוח תעשייתי (יששכר) מיטקוב, לקניות (אהרון) בקר). יהיו עוד מספר לשכות – למדע ועוד."

11.11.1948: "ישיבה לענייני ביטחון פנימי: איסור [הראל], יחזקאל [סהר], יעקב [דורי], שאול [אביגור]. איסור: נכשלנו בפעולה נגד לח"י³⁰². הייתה הנחה שבמדינת ישראל לא תהיה מחתרת. זו הוזמנה ... יעקב: "יש להקים יחידה בתוך המשטרה הצבאית, אם כי אחר כך יש להעביר אותה למשטרה הציבילית ... **ראובן מציע להטיל על ישראל עמיר יחד עם איסור**. להוסיף את כתריאל כץ לעיתונות – רק לזה. כולם יעבדו תחת השגחת שאול [אביגור] מטעם משרד הביטחון. (יעקב מציע אברהם בן-דוב למפקד היחידה) ... **סיכמנו: מטה של שלושה: איסור, ישראל עמיר, יחזקאל [סהר]**. יש לקחת איש ציבורי מטיפוס פנחס לוביאניקר [לבון] – להחיש הקמת היחידה – לתספק לה הדרכה במהירות. היחידה לעת-עתה בתוך המשטרה הצבאית. חוטר [ישי] יעבוד תוך תיאום עם המטה."

12.12.1948: "יעקב [דורי] סבור שדוד [שאלתיאל] צריך למלא מקומו של איסור [בארי, כראש שירותי הביטחון] – הסכמתי לכך, **והצעתי את [משה] צדוק במקום דוד, ו[ישראל] עמיר במקום צדוק**³⁰³. יעקב נוטה לכך."

4.1.1949: הצעות [יוסף] גוריון לשיקום חיילים משוחררים ... סה"כ כללי 54,875,000 ל"י. סיכמנו לעת-עתה: (1) ועדה של שלושה לקבוע גודל הענקה אישית. (2) דיור לעת-עתה רק למקרים דחופים. יבנו 250 יחידות, יחרימו דירות במקרים בוערים – זכות קדימה מוחלטת לנכים. (3) קביעת זכויות עבודה למשתחררים. [ישראל] **עמיר מעיר שמגייסים הרבה אנשים לעמ"ל**³⁰⁴, **מציע להשתמש במתגייסים חדשים [לעבודה]**. **במשך השבועיים נכנסו לקלט 900 איש, אפשר להשתמש בהם לצרכי משלטים במקום עמ"ל**. פניתי בכתב בעניין זה לרמטכ"ל ולצדוק, וגם עשיתי בירור עם סגנו של צדוק. נראה לי שיהיה הרכב למנות קומיסר בסמכות בלתי מוגבלת לבצע מדיניות הקיצוצים."

6.1.1949: " [ישראל] **עמיר: שוחררו 550 אורזים ונגרים [לקטיף ההדרים], משחררים עוד מאה אורזים ונגרים – זהו המספר שנדרש מהם. מערער על גיוס אנשי עמ"ל**."

³⁰² בימי ההפוגה השנייה הגיע לישראל הרוזן ברנדוט, המתווך מטעם האו"ם. הוא הציג תוכנית, שכללה בין היתר את החזרת הפליטים הערבים ובינאום ירושלים (כלומר הפיכתה למתחם בשליטה בינלאומית מתמדת). תוכנית ברנדוט נפלה עקב דחייתה על ידי ישראל מהד וסירוב מדינות ערב לפתוח במשא ומתן ישיר לשלום מאידך. ב-17 באוגוסט 1948 נרצח ברנדוט על ידי חוליה של אנשי הלח"י. בתגובה הוציאה הממשלה את פקודת מניעת הטרור, והיסלה את קיומם הנפרד של האצ"ל והלח"י בירושלים.

³⁰³ **משה צדוק** (לרר, 1913-1964) עמד בראש אגף כוח-אדם ב'הגנה' מאז הקמתו במאי 1947, ועם הקמת צה"ל המשיך לשמש בתפקיד זה, בדרגת אלוף, עד שב-1950 מונה לשמש כמפקח כללי של צה"ל.

³⁰⁴ בעקבות קרבות סתיו 1948 ולקראת הקרבות שעדיין היו צפויים בחורף, גברו לחציו של הצבא למצות את הפוטנציאל של כוח-האדם לשם הגדלת הכוח המגויס. הוחלט לגייס את פטורי הגיוס מטעמים כלכליים וכן את בני השנתונים 1903-1907 למסגרת מיוחדת, שנקראה 'עתודות מילואים' (עמ"ל). המגויסים החדשים, שהמשיכו בעבודתם האזרחית, חויבו לשרת מספר נקוב של ימים בכל חודש והיו אמורים לעמוד לרשות הצבא לצורכי אימון ולמשימות דחופות.

11.1.1949: "שאל חקר טענת איסר [בארני] על מברקים שמערבנים את A.H [אבא חושי] ונתברר שהמברקים הוזמנו על-ידי איסר [בארני]. נתתי הוראה ליעקב [דורני] לחקור מיד את הדבר. דוד ש. [שאלתיאל] מטעם מוכן לא רוצה שיפילו עליו מלאכה זו, ויעקב יטיל זאת על ישראל עמיר"³⁰⁵.

18.3.1949: "בא שאול [אביגור]. אלון [יהודה ארזי] מוכן להתמכר להקמת קו-אוויר פנימי, יחד עם אל שווימר. שאול עצמו רוצה לעזוב – מוכן להכניס לעת-עתה את [ישראל] עמיר. אמרתי לו שעד שוב [לוי] אשכול, משה [שרת] וגולדה [מאיר] לא אוכל לשחרר אותו."

בנובמבר 1948 נערך רישום תושבי מדינת ישראל. כל תושב נדרש להכין תמונת פספורט עבור תעודת הזהות. אנחנו, תלמידי השביעיות, היינו בין הפוקדים. זכור לי שאני רשמתי את תושבי רחוב ביל"ו בתל-אביב. כל פוקד רשם גם את עצמו, ולכן מספר הזהות שלי לא היה קרוב למספרי הזהות של אבא ואמא.

תמונת תעודת הזהות שלי

בתל-אביב הייתה אמא פעילה בוועד למען החייל ובקליטת עולים. ביום העצמאות הראשון למדינת ישראל נערך מצעד צבאי גדול בתל-אביב, ואמא הייתה בין הצועדות בראש יחידת ותיקי ההגנה.

³⁰⁵ ביוני 1948 פנה בארי לדוד בן-גוריון בשתי האשמות נגד ראש העיר חיפה אבא חושי – האחת, שהסתיר מטען נשק שהיה מיועד להגיע לידי ה'הגנה', והשנייה, שבשבת השחורה הוזהר חושי מראש על ידי הבריטים ועל כן לא נמצא בחיפה. שתי טענות אלה נבדקו בהוראת בן-גוריון ושתייהן נמצאו שקריות. בארי התעקש שיש להמשיך לחקור את מעשיו של חושי, וטען כי יש בידיו מברקים שבהם מסר מידע לצבא הבריטי. מברקים אלה היו מזויפים ונוצרו בהוראתו של בארי על ידי חיים יערי, שהיה כפוף לו.

לדניק, כך צעדנו ביום העצמאות הראשון למדינת ישראל, 5 במאי 1949.
אמא (אמצעית בשורה השנייה)³⁰⁶

מרשימותיו של אבא:

"עם קום המדינה מינה בן-גוריון את שאול כתת-שר הביטחון. בתפקיד זה נשא שאול עד למחצית 1949. בנוסף לנושא הרכש טיפל שאול בנושאים נוספים הקשורים בביטחון. כך זכורני שבאחד הימים נקראתי אל שאול והוא ביקשני להכין הצעת תכנית למבנה המשטרה. התעוררו חילוקי דעות בין העוסקים בכך – האם ריכוז הפיקוד צריך להיות במסגרת של גלילות ושם גם ריכוז החקירות והתיקים וכדומה, או שיש להאציל יותר סמכויות למטה הנפתי והמקומי. נפגשתי עם כמה מהקצינים ששרתו עוד בתקופת המנדט. בדקתי את הנושא ותוך זמן קצר הגשתי גם הצעה למבנה.

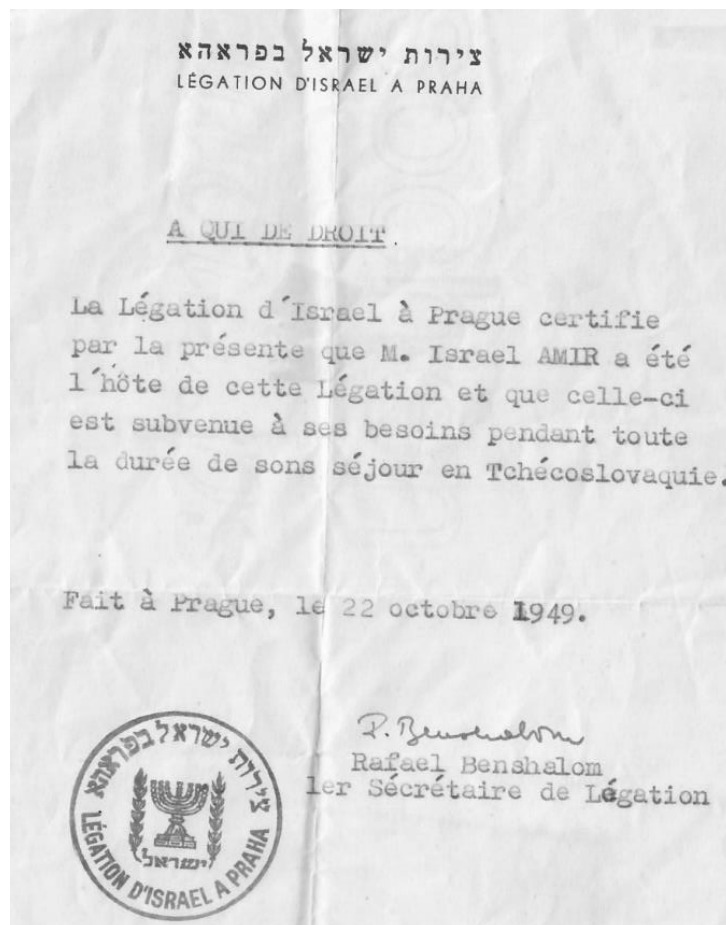
במרץ 1948 נקרא שאול לרכז את רכישת הנשק עבור הכוחות הלוחמים. לא הייתי מעורה באותם הימים בענייני רכש. אבל כשקיבלתי ב-16 במאי את הפיקוד על חיל-האוויר, יכולתי מחדש להעריך את עומק חישוביו וכושר החלטתו. כך הוא החליט לא לסמוך יותר על הצעות שונות לרכישת אווירונזי קרב מיושנים, אשר פורקו מצידם עם תום מלחמת העולם השנייה והכשרת מחדש דרשה הרבה זמן ומאמצים ובכלל לא הייתה בטוחה, ובמקום זה הורה להתקשר על רכישת מטוסי ה'מסרשמידט' על צידם המלא, כולל הפצצות ובלי הירי והכדורים. לקראת עזיבתו המליץ שאול בפני בן-גוריון להטיל עלי את פעולות הרכש, בהם עסק עד כה, וכך קיבלתי במחצית 1949 את מינוי ראש אגף הרכש. "

³⁰⁶ מה'ויקיפדיה': "במלאת שנה למדינה ולאחר שיום העצמאות נקבע כיום-חג על פי חוק, הוחלט לקיים את מצעד צה"ל ביום העצמאות הראשון, ה' באייר תש"ט (4.5.1949) בתל-אביב. לקראת המצעד נקבצו ברחובות העיר כשלוש מאות אלף איש. כאשר החל המצעד בצעידתו ולאחר שחלף על פני בימת הכבוד והחל לנוע ברחובות העיר, פרצו ההמונים אל מסלול המצעד בקרבת כיכר מוגרבי ולא איפשרו את המשך מהלכו. משנתברר כי אין אפשרות לחסום את המתפרצים, בוטל המשך המצעד".

אבא עמד בראש אגף הרכש עד ינואר 1952. בתפקידו זה נסע לרכוש נשק בצ'כוסלובקיה, פינלנד, איטליה, ארצות-הברית ומדינות אחרות.

אבא במפעל נשק בצ'כוסלובקיה, 1949

לכל המעוניין. משלחת ישראל בפראג מאשרת בזאת כי מר ישראל עמיר היה אורחה של משלחת זו ושהיא תמכה בצרכיו במשך כל תקופת שהותו בצ'כוסלובקיה. רפאל בן-שלום, מזכיר המשלחת

מכתב ששלח אבא מ'מלון סטראנדי בסטוקהולם:

2.6.1950 יקירי!

אמש השלחנו לסטוקהולם בזכנוו החזרה מפּינאנז שהינו עם כיומיים וחצי. הספקנו עם להיות בהלסינקי. עם אטבור קצת בארץ. הן מאכונית והן ברכבת. התופעה המאניית ביותר שבתקופה זו - כמוט ואין אילה הפינאנז: עם לאחר שקיעת השמש עוז אוף החול. הציטו לנו להישאר עד 24 לחודש. ואז השמש אינה שוקעת כלל. בכדי שאפשר יהיה לישון מוכרחים לסדר "האפלה" בחזרים. בזרק עברנו הרבה יערות. המציין את הטבע שם הם אטמים ויערות. לצדרי לא פלשתי בזרק אף לא דב אחז יתכן שזה עם אמצלי. כי לא היה בידי כל הצגון אף לא סבין פיני...

מהחיתת הארחה צאלו לנו מאז. בזכנוו מהלסינקי. ביום הראשון לבואנו. שתינו קפה מוסעצה על שפת אטם. אילו זיוה הייתה שם לא הייתה מסכימה בקלות לצוז משם (בסאחצור אנסה אשרטל לזיוה את המוקם בקווים כלליים). העיר בה שהינו אח"כ צאלו לנו מאז. ועל האוכל אין להתאונן כלל וכלל. טעמנו עם טעמה של רוח צפונית והיא לא נטמה ביותר. ספיר וטיבור כבר נסעו ביום שני לפנות ערב פריצה.

אני רק עכשיו חזרתי מארוחת ערב חטיטית. הביתו של אחז מאילי ההון השוודיה. היה לי עם רשע קריטי. הצגון שהצגין אותי לארוחת הערב. כשהיקש שאבוא בתאבות ערב. צריק היה קצת לקרר לו ולהליז ששאר החליפות נשלחו ישר לניו-יורק ואהיה נאלץ לבוא בחליפותי הרשילה... ספיר. שהיה בו המעמד. בקסני לתפור בהקצט חליפה כזו... עכשיו זה כבר עם לאחר ארוחת הערב. הייתי ביתר הנאה אוכל ארוחת-ערב רשילה בבית. מאשר כל הפראסק הזה (זה לקח שלוש שעות. אמ כי היינו רק 5 עבריים).

מחר אני ממריא לנו-יורק. יוצא בשעה 17:00 ועומד להליז ביום ראשון שעה 09:00. בתכניתי לשהות שם כשעה ימים. מהחיתה עסקית הכל מתאסף לעת-עתה לנישיון. נקווה ששם יסתים בהצלחה. היו שלום. בהרכה אוהבכם ישראל.

כנהוג באותם הימים, בהם נסיעה לחו"ל היה אירוע נדיר, היה נהוג שהנוסע מביא, בשובו, מזכרות לבני המשפחה ולידידים. לאבא לא היה זמן לשטויות כאלה, ודי מהר מצא את הפיתרון לכך – היה קונה "מזכרות מחוץ לארץ" בחנויות בתל-אביב בשובו ארצה, ולפעמים מטיל על אמא לעשות זאת. אבל אנחנו, הילדים, זכינו לכמה מזכרות אוריגינליות מהמקומות בהם ביקר – במיוחד ניסה לכוון לאהבת הפולקלור של זיוה והביא עבודות עץ קטנות מפינלנד, רקמות מצ'כיה, עבודות-צדף מנאפולי וכדומה, ועבור שנינו – תווים ותקליטים של שירים רוסיים שקנה בצ'כוסלובאקיה, ושירים נפוליטניים ועיבודי יצירות לנגינה באקורדיון – מאיטליה. אבל לאחר שב-1950 השתחררה זיוה מהצבא וחזרה ללמוד ב'בצלאל', שם התמסרה במיוחד ללימודי הטקסטיל והאריגה עם המורה היקית הנערצת יוליה קיינר³⁰⁷, אבא קנה עבורה בפינלנד, לבקשתה, מתנה יותר משמעותית שאי אפשר להשיגה בארץ – זה היה נול (מכשיר אריגה) גדול.

שנתה השנייה של זיוה כחיילת הייתה כנראה פחות מלהיבה, כפי שעולה ממכתביה: ו' חשון תש"ט (8.11.1948): "התחלתי לעבוד באכ"א 308. בקשר לעבודה ייתכן ואקבל בעוד כשבוע וחצי עבודה בעירייה מ-6 עד 10 בערב באופן זמני (רשימות לבחירות)³⁰⁹. לוקרמן הפגיש אותי עם לנצ'נר ממפא"י והוא מסדר לי את זה. לנצ'נר רצה לראות את כתב ידי וכשראה אותו התפעל נורא-נורא ורץ להראותו. שכחתי לספר שבערב שבת שמענו שירים כאלה יופי ברדיו רוסייה וגם בשבת עצמה. אני נורא מתגעגעת לדני ולאקורדיון!"

כ"ב חשון תש"ט (24.11.1948): "אינני יודעת אם שמעתם על פירוק אכ"א-ירושלים ... אני אעבור כפי הנראה פשוט לעבוד בסעד שירותים. זה באותו הבניין, אבל יש עוד קומה לטפס."

15.12: "אתמול קיבלתי קצת בגדים מהח"נ (חיל נשים) = בטל-דרס (גדול קצת עלי), חצאית כמו שק שאי אפשר שם להיזי רגל, 3 חולצות חקי, גופיה חמה עם שרוולים קצרים, 2 זוגות גרבי צמר לבנות (1 במקום גרבי ניילון). גם נעליים גבוהות כבר קיבלתי וייתכן שאקבל בקרוב מכנסיים ונעליים חצאיות (לא היו אתמול) ועוד כמה דברים."

³⁰⁷ יוליה קיינר (גרמניה 1900 – ארה"ב 1992) הייתה מעצבת טקסטיל מומחית באריגה. הובילה את תחום אריגת היד בארץ ישראל וייסדה ב-1941 את המחלקה ללימודי אריגה ב'בצלאל החדש'.
³⁰⁸ בחודשים ינואר-מאי 1948 התגבשו באגף כח אדם שלוש מחלקות: אכ"א/1 – גיוס וקליטה, שפיקחה על מרכזי הקליטה; אכ"א/2 – ארגון, שפיקחה על מרכז הרישום (לימים הפכה לשלישות הראשית); אכ"א/3 – שירותים, שתיאמה את השירותים הכפופים לאגף – השירות הרפואי, שירות תרבות, ושירות סעד – שטיפל בבעיות אישיות ומשפחתיות.
³⁰⁹ המשכורות שזיוה היתה אמורה לקבל התעכבו במשך חודשים, והיא חיפשה עבודה בשעות הערב.

25.2.1949: "למזל טוב ולברכה קיבלתי סוף-סוף את הכסף עבור החודש השמיני והתשיעי... אישור דמי כלכלה לעכשיו עוד לא קיבלתי... אני מחכה בחוסר סבלנות לשחרור והוא מתמהמה עדיין, פשוט נורא!!! אי אפשר כבר יותר לסבול!" זיוה השתחררה, סוף-סוף, לקראת שנת הלימודים תש"י, וחזרה ללימודיה ב'בצלאל'.

10.3.1950: "אבוא לחופש כפי הנראה ביום ד' 22 לחודש, כי אז נגמרים הלימודים. יש לי עכשיו בחינות וזה פשוט מטמטם... הקפיץ לפטיפון יעלה שתיים וחצי לא"י – מסרתי אותו לתיקון ואקבל ביום ראשון."

27.12.1950: "אני חושבת שאבוא ביום ששי עם מישאל. רצוי היה שתלפנו בבוקר כדי שלא אצטרך לטלפן מרחובות. אתמול הייתה מועצת בנות כדי לקשור את הנול, אבל זה לא הולך, אני זקוקה לעזרתו של אבא."

בכ' תמוז תש"ט (17.7.49) נולד בן-דודתי יוסי והייתה שמחה גדולה במשפחה. הוא היה ממש בן זקונים – בתיה נישאה בגיל מבוגר וכשנולד יוסי הייתה כבר בת 38, גיל מאוחר מאוד במושגים של אז, ובעלה "מלך" (אלימלך) היה בן 44.

התינוק יוסי עם סבא וסבתא

סבתא

1949

עם זיוה (בחצר הבית בת"א)

יוסי בן שנה, תמוז תש"י: עם בתיה ומלך

באותן שנים נוספה למשפחה עוד שרידת שואה – זו הייתה קלרה, בת-זוגו של דידי.
סיפורה תועד במסגרת התכנית 'הקשר הרב-דורי', ומובא באן ברובו:

קלרה צבעוני-קרנר - סיפור של פליטות והצלה 1939-1949 בעקבות שיחות שהתקיימו בתל-אביב, 2021

קלרה: "אבא שלי הגיע לבלגיה בן 14 ואמא שלי הגיעה בגיל 16... אחר כך הוא הגיע לבריסל, ושם הם הכירו והתחתנו בערך בגילים שלנו."
אדם: "אמא של קלרה הגיעה לבלגיה, מהעירה צ'לסווחוב שבפולניה. אמא שלה באה לבלגיה בגיל 18 בערך. היה כנראה חבר משפחה שהמליץ לשלוח את הבת לבלגיה (את אמא של קלרה)... זו הייתה משפחה ענייה מאוד, עם הרבה בנות... שם היא הכירה גם את אבא שלה... הוא היה צריך להתגייס לצבא הפולני (בזמן מלחמת העולם הראשונה) כי האזרחות שלו הייתה פולנית... הייתה לו תעודת מעבר אז הוא התחבא בדרום צרפת, ואמא שלה נסעה במיוחד מבלגיה לחפש אותו ולהחזיר אותו לבלגיה... אחרי זה הם חזרו יחד."
קלרה: "כשהתחילה המלחמה הייתי בת שבע, בכיתה ב', ואז, לכיתה ג' לא יכולתי לעלות כי אסור היה ליהודים להיכנס לבית-הספר יותר... כשהגרמנים נכנסו לבלגיה, הכריחו את כל האנשים שלא התחתנו אזרחית אלא בחתונה יהודית (דתית) ללכת ולהירשם – אז כבר הלכו עם טלאי... ואז התחלנו להתחבא. אמא חיפשה מקומות בשביל להחביא אותנו."
אדם: "היה חשש שלוקחים יהודים "כאילו" לעבודות... אבל שלחו אותם לגטאות."

קלרה: "הלכתי לכנסייה... אמא ואבא אמרו שכדאי שאלך לכנסייה כדי שיחשבו שאני גויה. הלכתי לכנסייה בשכונה, כנסייה יפה. אפילו שרתי בקומה למעלה... שמעתי בבית דיבורים כמו: "מה יהיה?", "אין לנו כסף יותר בשביל להחביא את קלרה"... "נשאר קצת מהפרוות"... ואז הם החליטו שבורחים, ובשביל זה היה צריך הרבה כסף... כסף כבר לא היה להם... הבנתי שיש בעיה רצינית (של כסף), ואז יום אחד חיכיתי לכומר ברחוב כשנגמרה המיסה והוא יצא לקראתי. פניתי אליו ואמרתי שאני יהודייה ושאלו אותי בשביל להחביא אותי ושאלתי אם אולי יש לו מקום. הוא אמר שכן, בטח – "את תבואי אלי". אני הייתי מבולבלת... הוא הרגיע אותי ואמר שלא אבוא לבד, שהוא יזמין גם את הורי ובני-דודי ושנבחר איפה נרצה להיות... בחרנו מקום שהיה ממוקם חצי שעה נסיעה בטרנס (חשמלית) הביתה, אז פעם בשבוע הייתי נוסעת... למה הם לקחו אותי אתם שואלים... בת אחת שלהם הייתה פרטיזנית, ולכן הגרמנים תפסו אותה... אז בגלל זה... היה לי נורא טוב שם... כמה זמן הייתי אצל הכומר? כמעט

שנה, אולי חצי שנה – כמה חודשים ... הוא לא היה לבד, הייתה לו אישה והיו לו עוד בנות שאחת מהן נתפסה על ידי הגרמנים ... יום אחד הגעתי הביתה ושמעתי שמדברים על נסיעה לשוויצריה ... הבנתי שהם נוסעים ומשאירים אותי אצל הגויים ... בכיתי כל הדרך בחזרה לכנסייה והגעתי עם "ארבעים חום" ... בכנסייה נאמר לי שלא יוכלו לקרוא לרופא כי אז יידעו שהם ב"ברוך", אז אמרו לי לחזור הביתה, להבריא ואז לחזור לכנסייה ... נסעתי חזרה הביתה עם חום, וכשהגעתי אמי לא הבינה מה אני עושה שם ... הסתבר לי שהוריי תכננו שאמי תיסע עם אילנה, כרמלה וליאון, ושאני אבוא אחר כך עם אבי ... כך עשו ... חילקו את המשפחות – אני לא יודעת למה בעצם ... איש מבוגר אחד שברח לשוויצריה עם מברח ... אז היה צריך ילדה בגיל הזה אז השאירו את אילנה (שהייתה בת 4 בסך הכול), והוא שילם בשביל כולנו על הנסיעה."

עדי (שורק-צבעוני, אשתו של הבן עידן): "אחותך אילנה התחפשה לנכדה של הזקן, ובזכות זה שהייתה אתו ילדה נתנו לו לעבור את הגבול, שכן אדם מבוגר לא ניצל אלא רק משפחה."

קלרה: "לקחו אותנו למין משפט כזה, "מי זה מה?", ו"את האמת!", וקראו למשפחות. קראו "קרנר!" – ואילנה לא באה ... נשארנו עם האיש הזה."
אדם: "זה היה באוקטובר 1942, עם המברח ("שמוקלר") הם חצו את הגבול. היה גדר תיל, היה צריך לטפס, עברו לצד השני, ואז באו השוויצרים ותפסו אותם ... הם היו כבר בפנים אז נתנו להם להיכנס ומסתבר שבדיוק בתקופה הזאת, לפני ואחרי זה, הייתה כנראה הפסקה של חודשיים שבה השוויצרים לא גירשו את היהודים שנכנסו. החודשיים האלה היו במזל ... זה נודע לנו כשהיינו פעם בכנס ניצולים שברחו לשוויצריה, אז דיברו על זה שם ... בתאריך קודם תפסו יהודים באמצע היום וגירשו אותם, ואז האוכלוסייה השוויצרית התקוממה נגד זה. השוויצרים בעקבות זאת החליטו שהם נותנים ליהודים להישאר, אבל רק למשך חודשיים ... הם היו בשוויצריה בהתחלה במחנה פליטים על יד ז'נבה. זה היה מחנה פליטים של הצלב האדום."

קלרה: "ישנו על קש ... כולם יחד ... חיכינו לראות מה יעשו אתנו ... איפה נהיה? איך נסתדר? ואז החלו לגרש לצרפת."

אדם: "ממחנה הפליטים הזה שלחו אותה למקום שנקרא פטיט-סאקונה בשוויצריה... בפטיט-סאקונה כבר ישנו במיטות. קלרה הייתה עם ההורים שם. אחרי זה הפרידו בין ההורים לילדים. לקחו אותה עם אחיותיה ואחיה למקום אחר שנקרא "שאטו-דה". שם הם היו כמעט שלוש שנים ... קלרה ואחיותיה ואחיה היו היהודים היחידים שם. היו גם ילדים אחרים מכל מיני מקומות."

קלרה: "המצב הכלכלי לא היה טוב (בבית הילדים השוויצרי), זו הייתה תקופת הצנע בשוויצריה. מבית הילדים היינו הולכים לשכנים לבקש תרומות עם עגלה." אדם: "אחת הסיבות שגירשו את היהודים היא בגלל שלשלטון השוויצרי לא היה מספיק אוכל בשביל ה"חברה" שלהם – "אנחנו לא צריכים פה עוד יהודים" ... את ההורים של קלרה שלחו למקום אחר שנקרא 'Fin-Haut' – "הסוף הגבוה", כי זה באמת מקום גבוה – עיירה עם מעט מאוד בתים."

קלרה: "חזרנו לבלגיה בשנת 1945, בסוף המלחמה, כשהייתי בת 13-14. אמי הייתה בהריון. היא הייתה רזה כמו גפרור, וכשחזרה לבלגיה "התנפלה" על הלחם הלבן, החמאה, הביצים, וכל הדברים האלה. היא השמינה, ובספטמבר היא ילדה את חיה'לה. עליתי ארצה עם אחיותי ואחי ב"עליית הנוער" מבלגיה ... באנייה היו לי בחילות נוראיות, אבל היה קצין שהתאהב בי ... הוא הראה לי דברים באנייה ודאג לי ... היה גם לילה אחד שישנתי שם, אבל שום-דבר לא קרה (בינינו) ... כשהגענו ארצה חילקו אותנו בכל מיני מקומות, פה ושם ... רצו להכניס אותי לקיבוץ של 'השומר הצעיר' ... אמרתי שאני לא רוצה ... שמעתי שבנים ובנות מוכרחים להתרחץ ביחד, אמרתי שאני לא אוהבת את זה – שאני לא רוצה. הייתי בת 16."

אדם: "קלרה התגייסה בגיל 17 ומשהו (שם הכירה את סבא אדם) ... בבית לא היה מה לאכול אז היא החליטה שלפחות בצבא יהיה לה אוכל."

קלרה: "'פחות פה להאכיל' ... מה אכלתי כבר? לחם וגבינה? גם בצבא זה היה ככה ... אמא שלי הביאה מהקריות בקבוק ליקר יפה וכוסיות והיא חילקה ממנו בחתונה. לאמא שלי היה לב גדול."

אדם: "ההורים שלי התנגדו לחתונה כי הייתה לי חברה כבר שלוש שנים, ומשום מה החברה חשבה שאנחנו עומדים להתחתן, וגם הוריי חשבו כך, ושאלך ללמוד – הם חשבו שאלמד רפואה – אני רציתי להיות טייס. פתאום באה קלרה, וזו הייתה עבורם הפתעה גדולה, אז זהו ... ההורים שלה, מאיר (מקס) ואסתר (אגיה) קרנר, היו יותר נחמדים מההורים שלי ... מאוד חיבבתי אותם."

קלרה: "אין להשוות בכלל... הם היו אנשים אנושיים!"

גם אחרי החתונה נשאר היחס של דידי וקלרה עם הוריו של דידי קריר. לעומת זאת, היא התקבלה בחום על ידי על ידי רבקה וישראל, והם נכנסו לחוג הקרוב של המשפחה.

דידי בקורס טייס

1949

דידי וקלרה

אינני זוכר את סיפוריו של דידי על ראשית דרכו בחיל-האוויר, אבל למדתי על כך מספרו האוטוביוגרפי³¹⁰ של עמיתו למסלול זה, יוסף עופר³¹¹, שחלק אתו רבות מאותן החוויות. בסוף ספטמבר 1948, לקראת "מבצע יואב" כנגד הצבא המצרי, פוזרו המועמדים לקורס הטייס בבסיסי חיל-האוויר. יוסף, וכנראה גם אדם, נשלחו לרמת-דוד, שם הם עברו "קורס" למטילי פצצות, שכך מתואר בספר:

"קורס המטילנים" נמשך רק שעות אחדות. הראו לנו את הפצצות שכל אחת מהן שקלה חמישים קילוגרמים. בכל פצצה שני מרעומים – אחד בחרטום, שני בזנב. בכל מרעום ניצרה עם טבעת-שליפה דומה לזו של רימון יד רק גדולה יותר. הפצצות הונחו בשתי שורות על רצפת המטוס. עם הינתן האות, צלצול צורם בפעמון חשמלי, רצים ארבעה מטילנים עם פצצה בידיהם, ומגישים אותה לידי השניים שקשורים מול דלת המטוס הפתוחה. תפקידם של אלה – לשלוף את הניצרות, אחד את האחורית, שני את הקדמית, ולהטיל את הפצצה החוצה. העיקר, כך הוסבר לנו, לבצע את המלאכה במהירות המרבית כדי שמרבית הפצצות יפלו לתוך המטה. המטוס טס בגובה גבוה למדי, כעשרת אלפים רגל, ודרך הדלת הפתוחה נכנסת רוח קרה מאד. נגד פגעי הקור ציידו אותנו בסרבלים כפולים ובכפפות. הצרה הייתה שעם הכפפות לא היה אפשר לשלוף את הניצרה, על כן נאלצנו לעבוד בידיים חשופות, מלאכה לא נעימה הפוצעת את האצבעות.

³¹⁰ יוסף עופר: 'רשאי להמריא', משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1992.

³¹¹ יוסף עופר (הנריק הרש, 1929-3003). שרד את בוכנוולד. ביולי 1946 הגיע לנמל חיפה ונעצר בעתלית. באוגוסט שוחרר ונלקח לחברת נוער באפיקים. התגייס בדצמבר 1947. חויל רשמית בסוף יוני. באמצע יולי בא למרכז הגיוס של ח"א במלון הירקון. סרבו לאשר לו. הפקיד הגדודי סידר לו פרוטקציה והוא נקרא למבחני מיון לקורס טיס. ביפו.

גם ההתרוצצות, עם הפצצות המגושמות והכבדות, בתוך המטוס המיטלטל תוך כדי טיסה, לא היתה מלאכה קלה או נעימה במיוחד. צידו אותנו במצנחי חזה ניידים. רתמנו ריתמות על גופנו ואילו את המצנחים הערמנו בצד. במקרה הצורך אמורים היינו לשלוף את המצנח מתוך הערימה, לתלות אותו על הווים שעל הריתמה, לקפוץ מהמטוס הפגוע ולפתוח את המצנח על-ידי משיכה בידית המיועדת כך. הדבר הכי חשוב, הדגיש באזנינו הקברניט – זריזות ומהירות. העמסנו את המטוס בפצצות אימון יצוקות מבטון, ויצאנו להפצצת אימונים בקירבת מקום. " ואכן, בספר 'תולדות חיל-האוויר במלחמת העצמאות', אבי כהן, ההוצאה לאור של משרד הביטחון 2004, מצאתי: "ב-30 באוקטובר 1947 בערב נשלחו שני מטוסי 'רפיד' להפצצת מלכיה ועיטרון. האחד הוטס בידי הרולד קפלן (עם המטילנים-הקדטים גבריאל שטרסמן ואדם צבעוני) להפצצת עיטרון. הוא ערך ארבעה יעפים מעל המטרה, בהם הוטלו 15 פצצות של 20 ק"ג. בשעה 15:19 עזב את המטרה."

קורס הטיס השני של חיל-האוויר (שבו השתתפו עופר וצבעוני) התחיל באוגוסט 1948. זה היה הקורס הראשון שנערך כולו בארץ: תחילתו ביפו, שם התייצבו מאות צעירים למבדקי מיון, ומביניהם נבחרו 60 פרחי טיס, שהחלו באמצע נובמבר בטיסות על מטוסי פיפר PA-18 (עם כנפיים מעץ) בשדה סנט-ג'ין שלייד נהריה. כל המדריכים היו טייסים זרים והשפה הרשמית בקורס הייתה אנגלית. משם הם עברו לבסיס חצור, שלייד קסטינה בדרום (חודשיים וחצי), ובמאי 1949 – לשדה התעופה בהרצליה. שם התהדקה חברותו עם אדם צבעוני בעקבות תקרית בה היה, כ"עולה חדש", קרבן ל"מתיחה": "על מעמדי החברתי בתקופה זו תעיד תקרית קטנה, מטופשת, אבל אופיינית לחבלי הקליטה של עולה חדש בחברת צברים בני הארץ... החבורה התגלגלה וכמעט התפקעה מצחוק... מי יודע כמה זמן זה היה נמשך אילולא התערבותו של אדם צבעוני. הוא יצא לחלץ אותי מן המצב המביד. לקח אותי הצידה והסביר לי שהחבריה סתם מותחים אותי... את צבעוני צירפתי אל רשימה מצומצמת למדי של שמות אנשים שעליהם אני יכול לסמוך."

לאחר שלב הטיסות על הפיפר, לא היו בנמצא מטוסים מתקדמים יותר כדי לטוס בהם, והוחלט לשלוח (בסוף יולי) את פרחי הטיס לקורס סמלים קרביים במחנה 'דורה' שבנתניה, ולאחר מכן לקורס מד"סים, הכל כדי למשוך זמן ולשמור על הקבוצה. רק בדצמבר הגיעו לשדה סירקין, שם המשיכו בטיסות עד לסיום הקורס שנה לאחר מכן, בו קיבלו 16 מהחניכים את הכנפיים (ביניהם בני פלד ויואש צידון ("צ'אטו").

9 מהנותרים, וביניהם עופר וצבעוני, עברו ל"קורס טיס מס.3". הם קיבלו את כנפי

הטייס ב- 12.4.1951.

מספרו של יוסף עופר:

"לקראת סוף אפריל 1951 עברנו לרמת-דוד לקורס אימון מבצעי על מטוסי 'ספיטפייר', במסגרת טייסת 105. מבין בוגרי הקורס נבחרו אהרן, יואלי, רפי לוינסון, חנן פריימן, אדם צבעוני, צחי שקד ואני ... בין אימוני ההצלפות, הפצצות-הצלילה והפצצות נמוכות, המשכנו באימוני טיסות מעשירים על ה'הרווארד' ולקראת סוף הקורס, פעם אחת ויחידה, אפילו על ה'ספיטפייר'. נתנו לנו משקפי טיסה שזכוכיותיהן נצבעו בצבע כחול פרט לחור קטן מול העיניים שנשאר שקוף ... אחד הטייסים הרכיב את משקפי הטיסה המגבילים וטס, מבלי להביט החוצה, על-פי המכשירים בלבד, בעוד שהשני משגיח עליו שלא ייכנס לתוך הר או יתנגש עם מטוס אחר. כעבור זמן התחלפו השניים בתפקידים. באותה טיסת אימון שבצעתי בשיטה זו, היה צבעוני בן-זוגי. בעודי טס "טיסה עיוורת" שמר עלי אדם כל העת, וכדי להפיג את שיעמומו ביצע בינתיים תרגילי אווירובטיקה. לפתע שמעתי אותו בקשר: "שחור 2, משחור 1. תסתכל למעלה!" הורדתי את המשקפיים וראיתי מעלי את מטוסו של צבעוני במהופך תוך כדי ביצוע "גלגול חבית" סביב מטוסי. מעניין שצבעוני אינו זוכר את המקרה, על אף שהוא חרוט בבהירות בזכרוני."

לאחר קורס זה עברו קורס מדריכי טיסה:

"לגבי שניים מאתנו: אדם צבעוני וצחי שקד, התחיל קורס המדריכים ברגל שמאל. התחלנו את טיסותינו ב-19 באוגוסט 1951. למחרת היום, אחדים מאתנו, לרבות הזוג צבעוני ושקד, השתתפו בתרגיל חילי לתקיפת המפקדה שמיקומה היה סמוך לעיר רמלה. הטיסה נערכה בתנאי ראות גרועים של עננות נמוכה לאורך החוף. מוביל המבנה, מדריך דרום-אפריקני, נטש את המשימה כבר בתחילתה והותיר את שקד וצבעוני שימשיכו לבדם. לאחר ביצוע המשימה, בדרכם חזרה, שקד שישב במושב הקדמי, הטיס את המטוס בגובה נמוך מעל לים. הוא הלך והתקרב אל פני המים. צבעוני, שלא היה מוכן לגלות סימני חשש או פחד, סירב להגיב. שקד הנמיך עוד כמה סנטימטרים ועוד קצת... עד שנגעו קצוות המדחף של מטוסם במים. עם מדחף מעוקם ובלתי יעיל, שרק בקושי רב ובדרך נס מילא את יעודו, הצליח הזוג להגיע לנחיתה. **צבעוני, במחווה אבירית תמימה למדי, לקח על עצמו חלק מהאשמה.** כעבור חודשים אחדים, כששניהם כבר מדריכים מוסמכים, נערך משפטם ונגזר עונשם. בעקבות גזר-הדין עזב שקד את החיל והלך ללמוד בטכניון. את לימודיו הוא סיים בהצלחה כמהנדס. בכל אותה עת המשיך לטוס כטייס מילואים בחיל-האוויר וגם בתעופה החקלאית במסגרת ב"ס אוויר עד שהצטרף כטייס לחברת אל-על. צבעוני נשאר בחיל והגיע, כאמור, לדרגת אלוף-משנה."

"מקרה אחר אירע לי עם אדם צבעוני בתחילת ספטמבר. יצאנו לטיסת אימונים שגרתית. מיד בתחילת הטיסה הרגשנו שהמטוס מתנהג בצורה מוזרה, כאילו אין לו כוח. הבחנו שטמפרטורת השמן גבוהה ומתחילה להגיע אל קצה גבולה העליון. על-פי הכתוב בספרים, תופעה כזו הייתה צריכה להשפיע על לחץ השמן ולהורידו אבל – משום מה – לחץ השמן לא קרא כנראה את הכתוב, ונותר בגבולותיו המותרים. גם טמפרטורת ראש הצילינדר הייתה גבוהה למדי. היינו בקירבת שדה הרצליה, ששימש שדה משני לסירקין, והחלטנו לנחות בו. על הקרקע ראינו שמכסה המנוע מכוסה בכתמי שמן. לאחר קשיים הצלחנו להתקשר טלפונית עם הקצין הטכני של הטייסת. הוא דיבר אתנו כאל ילדים מפגרים קצת, ועל פי הסברנו ניתח את המצב והגיע למסקנה ברורה. "המטוס" – כך הוא החליט על-פי דיאגנוזה טלפונית – "איבד מעט שמן. זה הכל. אין כל בעיה." הוא שולח מיד מטוס עם מכונאי וכד שמן כדי שנחזיר את המטוס לבסיס. כל הסברינו וטענותינו בעניין אובדן כוח המנוע נפלו על אזניים אטומות. לאחר כשעה הגיע מטוס מוטס בידי המדריך יודפת שהביא, כמובטח, מכונאי עם כד שמן. מיכל השמן של מטוסנו בלע מלוא הכד, ולא נודע כי בא אל קירבו. איש לא ניסה לבדוק או להבין לאן ובאיזו דרך נעלם השמן החסר. הקצין הטכני פשוט לא חשב על כך ולא נתן הוראה מתאימה לביצוע בדיקה כזו. ניסיתי להסביר ליודפת את תופעת אובדן הכוח. הוא שמע אותי בסבלנות ובנימה סלחנית הציע שאם אנחנו חוששים להמריא עם המטוס, הוא יעשה זאת במקומנו, ואנחנו רשאים לחזור לבסיס במטוסו. צבעוני לא היה מוכן אפילו להרהר בהצעתו. "זה המטוס שלנו, אנחנו נחזיר אותו" – פסק ולא הוסיף.

לפני ההמראה הרצנו את המנוע הרצה ממושכת. כל קריאות המכוונים היו במגבלות המותרות, אם כי בגבולן העליון. במועקה מסוימת אך בליט ברירה, תפסתי את מקומי במושב האחורי. המטוס רץ ריצה ארוכה למדי בטרם אסף את המהירות הדרושה לניתוק מן הקרקע. סוף-סוף היינו באוויר, אבל, כאשר יגורתי, מטוסנו הפגום סירב לאסוף גובה. בינתיים גם המחווניים הגיעו לתחומם "האדום". ליד מגדל המים של כפר שמריהו חלפנו בגובה נמוך יותר מגבו. ברור היה, כי אם רק נצליח, עלינו לשוב לנחיתה מיידית. בכוח מנוע מלא, כאשר המטוס בקושי מצליח לשמור גובה מזערי, הטיס אותו צבעוני במיומנות. בפנייה לצלע הסופית, מתוך חשש שמא שכח להוריד את הגלגלים, הורדתי אותם בעצמי. צבעוני רגז עלי ובצדק. הגלגלים גורמים לגרר גדול וכוונתו הייתה לדחות את הורדתם עד לרגע האחרון. מכל מקום, למרות התערבותי, נחתנו שלמים ובריאים. כעבור זמן-מה התברר שהמנוע איבד את מסבו האחורי, הראשי. זאת היתה הסיבה לבריחת השמן. אובדן המיסיב גרם, כמובן, לאובדן הכוח של המנוע. המטוס נשאר במשך שבועות אחדים בהרצליה עד שאנשי הגף הטכני הצליחו להחליף את המנוע שיצא מכלל שימוש."

יוסף עופר מוסיף כי: "אדם צבעוני היה מהטייסים הראשונים של חיל-האוויר הישראלי. התגייס לצבא בשנת 1948, ושימש בתחילה כמטיל פצצות במלחמת השחרור. מתחילת שנות ה-50 עד תחילת שנות ה-70 שימש כטייס קרב. בין שלל תפקידיו היה מדריך בקורס טייס, מפקד טייסת, השתלם בתחילת שנות ה-60 בלימודי צבא גבוהים בפריז, ובתחילת שנות ה-70, בשליחות מטעם ישראל למשך שלוש שנים, שימש כיועץ לרמטכ"ל סינגפור להקמת חייל-האוויר הסינגפורי. לאחר פרישתו מהצבא בדרגת אלוף-משנה היה טייס ניסוי בתעשייה האווירית." ובמקום אחר בספר: "על אדם צבעוני, לימים אלוף-משנה בצה"ל, אחר-כך טייס ניסוי בתעשייה האווירית, אמר אחד המשמיצים הידועים של החיל, כי אדם הוא הלוחם האמיץ ביותר שפגש מימיו. צבעוני טס טיסות תקיפה בכל מלחמות ישראל וכיום, גם מעבר לגיל שישים, עודנו טייס פעיל במילואים".

בשנת 1949 נראה, לכאורה, השלום בפתח. ב-24 בפברואר נחתם הסכם שביתת הנשק עם מצריים, ב-23 במרץ נחתם ההסכם עם לבנון, ב-3 באפריל – עם ירדן, ולבסוף, ב-20 ביולי נחתם גם הסכם שביתת הנשק עם סוריה. ישראל החלה בפיזור צבאה, באמונה כי במהרה יוחלפו הסכמי שביתת-הנשק בחוזה שלום. זה היה נראה הזמן הנכון להגביר את פעילות משרד הביטחון בריפוי פצעי המלחמה – הדאגה למשוחררים, שיקום הנפגעים והנצחת הנופלים, ואלו היו שטחי פעילותו של אבא במשרד הביטחון.

אבא במשרד-הביטחון

עומד: צבי כהן, יושב משמאל: יוסף דקל, ראש מחלקת-הנצחה במשרד-הביטחון³¹²

³¹² בינואר 1949 מינה בן גוריון את יוסף דקל (1899-1977), אחיו הבכור של אפרים דקל (קרסנר), למנהל המדור להנצחת החייל במשרד הביטחון, ועם מינויו החליף את שם משפחתו מקרסנר לדקל. במסגרת תפקידו הוא נרתם למיסוד בתי העלמין הצבאיים, הבאת הללי המלחמה לקבורת ארעי וקבורת קבע, פעילות לאיתור נעדרים ולהנחת היסודות למפעלי הנצחה הממלכתיים. על פעילותו זו כתב לו בן-גוריון: "לח' י. דקל, קראתי סקירתך על הטיפול בקברות הללי צבא הגנה לישראל – ותחזקנה ידיך. יש להמשיך בפעולה זו בכל הארץ והדחיפות, עד שלא ישאר אף קבר אחד בלי ציון הוגן וסידור נאות

בקיץ 1949 יצא ה"גרעין" שלנו בתנועת הנוער למחנה עבודה בקיבוץ יזרעאל, שנקרא אז עדיין 'זרעין', כשם הכפר הערבי שנכבש בידי חטיבת גולני במאי 1948 לאחר קרב עם "צבא ההצלה" של קאוקג'י, ובתיו הנטושים שימשו בימים הראשונים את מקימי הקיבוץ - יוצאי הגדוד הראשון של הפלמ"ח מהכשרת רמת-יוחנן. גם במחנה העבודה הזה היה האחראי עלינו מטעם הקיבוץ גיבור נערץ - זה היה יאיר רחלי, שכונה על ידי חברי המשק "גיבור", כיוון שבדיוק באותה עת הוענק לו עיטור 'גיבור ישראל'. למרות היותו אחד משנים-עשר הגיבורים שנבחרו לקבל עיטור זה, היה יאיר צנוע ונחבא אל הכלים. עוד אחד מתריסר הגיבורים היה חבר הקיבוץ –אברהם אביגדורוב, שכינויו היה "בומצ'יק".³¹³

יאיר רחלי

עם זיוה, בחולצות "הרוסיות" שרקמה

1950

– ולו גם זמני. אנו חייבים זאת גם לאלה שנתנו נפשם על חירותנו – וגם להורים השכולים, וגם לכבודו של צבא הגנה לישראל. בברכת חברים, דוד בן-גוריון.
³¹³ שלושה לוחמים מהכשרת רמת-יוחנן זכו לאחר המלחמה באות הגבורה. שניים, עמנואל לנדאו ו"ל ואברהם "בומצ'יק" אביגדורוב על הקרב נגד שיירת התחמושת בקרית-מוצקין ויאיר רחלי על הקרב בשפרעם.

בפסח 1949 התחדשה מסורת הטיולים המשפחתית. הטיול הראשון שערכנו היה לגליל המערבי והמרכזי, בשטחים ששוחררו בסוף אוקטובר במבצע 'חירם'. זיוה הגיעה מירושלים, והצטרפו אלינו בת-דודתי צפרירה ובן זוגה מויש'לה. הצילומים באלבום מזכירים לי חלק מהמסלול: גשר הזיו (תמונה ליד גשר הרכבת שבניסיון לפוצצו נהרגו ארבעה עשר הפלמ"חניקים, בהם יחיעם וייץ), חניתה – ביקור אצל יששכר, כביש הצפון עד נבי יושע, והכביש המופלא בין פקיעין לרמה. אגב, "כבישים" אלו היו מה שנקרא אז "כביש סוג ג" – כלומר דרך עם ריצוף אבן ("סולינג") ושני פסי אספלט, כך שכל מפגש בהם בין שתי מכוניות היה דורש, מאחת מהן לפחות, לרדת לשולי הדרך הצרים. טיול נוסף היה דרומה, לשטחים ששוחררו בעקבות מבצע 'חורב'. ליד צומת פלוג'ה ראינו בפעם הראשונה דוכיפת – זה עורר אצלנו התרגשות עצומה. כמוכן שלא יכולנו לשער שלא זו בלבד שתחום המגורים של הדוכיפתיות יתפשט לכל הארץ ונראה בגננו דוכיפתיות לרוב, אלא שהדוכיפת תזכה, כעבור 60 שנה, בתואר 'הציפור הלאומית' של מדינת ישראל.

בקיבוץ שמיר, עם סוריקה ובורשי

ליד חורפייש

במצודת נבי יושע, עם משפחת סלע³¹⁴

ב- 1950 הוחלפה המכונית הישנה של אבא במכונית 'דודג' חדשה, והוא לא היסס לנסוע בה גם בדרכי העפר של הנגב.

טיול למכתש הגדול עם סבא זבודניק, זיוה וחברות, פסח תש"י

³¹⁴ אחר קום מדינת ישראל עזר אהרן סלע ליחזקאל סהר בהקמת משטרת ישראל. בינואר 1949 התגייס למשטרה ושירת כמפקח מחוז טבריה. ביוני 1951 עבר לפקד על מחוז חיפה במשטרה.

אבא ואמא בירידה למכתש הגדול

למדתי להכיר היטב את הארץ ואת שביליה לא רק ברכב, אלא גם דרך הרגליים - במיוחד בטוילי התנועה, שהגדולים שבהם היו המסלולים ה"קלאסיים": מים תיכון אל ים כינרת, מדבר יהודה ומצדה, המכתשים, ולבסוף אילת.

ליד סָרִיס (שואבה), מסע גדנ"ע לירושלים, קיץ 1949
לידי – ראובן גרוסקופ ז"ל (נהרג במלחמת ששת הימים)

טיול תנועה לאילת, פסח 1950

בין בחינות הבגרות לגיוס, יצא ה"גרעין" שלנו למחנה עבודה בקיבוץ צרעה³¹⁵.

בצרעה, 1950

³¹⁵ קבוצת המייסדים הראשונה של צרעה, ביניהם הפלמ"מחניקים מדריכינו בתנועת הנוער בירושלים, עלתה על הקרקע ב- 7.12.1948 על חורבותיו של הכפר הפלסטיני סרעה שלייד נחל סורק, כאחד מ"ישובי המשלט" שמטרתם הייתה להבטיח את שטחיה החדשים של מדינת ישראל.

בין מחנה העבודה בצרעה לגיוס לצבא הספקנו להיות במחנה עבודה שני – מחנה הכנה בקיבוץ מעיין-ברוך³¹⁶ הנמצא ליד נחל החצבאני (היום: נחל שניר), סמוך למפגש הגבולות ישראל-סוריה-לבנון (על אדמת המושב חמרה שננטש במאורעות תל-חי). אל המשק התוודענו על ידי מדריכינו בתנועה בתל-אביב, אמנון שמוש³¹⁷ ודוב'לה צוקר³¹⁸, ואליו היינו עתידים לחזור כהכשרת נח"ל כעבור חודשיים-שלושה - אחרי הגיוס והטירונות.

החצבאני ליד מעיין-ברוך

³¹⁶ קיבוץ מעיין-ברוך נוסד במרץ 1947 על ידי שלוש קבוצות שנפגשו בהכשרה בכפר גלעדי: פלמ"חאים יוצאי 'התנועה המאוחדת', עולים מתנועת 'הבונים' מארצות הברית, וגרעין 'חיילים חלוצים' מדרום אפריקה שהתארגן בצבא הבריטי בזמן מלחמת העולם.

³¹⁷ **אמנון שמוש** (1929-2022), שעלה בגיל 9 מחלב שבסוריה, שהיה רועה צאן במעיין ברוך, נודע לימים בזכות כתיבת על יהדות המזרח. במיוחד התפרסם בזכות הרומן 'מישל עזרא ספרא ובניו' שעובד לסדרת טלוויזיה.

³¹⁸ **דב בן-מאיר (צוקר)** (1927-2020) נעשה, לימים, פעיל מפלגתי וחבר כנסת.

שבת בחוף הכינרת, ראש השנה תשי"א

אחרי החגים, ב- 11 באוקטובר 1950, התגייסנו ונשלחנו למחנה הקליטה בסרפנד (צריפין). נקלטנו כמחלקה וקיבלנו מספרים אישיים עוקבים. מכיוון שידענו שאנחנו עתידים להיות בנח"ל, תיארונו לעצמנו את השירות הצבאי שלנו כהמשך לפלמ"ח, שעל ההווי בו שמענו סיפורים ואגדות לרוב³¹⁹. אבל כבר ביום הראשון הרגשנו בהבדל. המתנו שעות רבות בשלבים השונים של החיול – לרישום, לקבלת בגדים ונעליים באפסנאות ונשק בנשקייה, לסידורי המגורים וכו', כשאנחנו מנסים להעביר את הזמן כפי שהיינו נוהגים לעשות זאת בתנועת הנוער, והמש"קים מנסים לאלפנו למשמעת צבאית – לעמוד בתור, לא לזוז ולא לדבר, ובוודאי לא להתלוצץ.

השלב הבא בשירותנו הצבאי היה הטירונות במחנה 80 שליד פרדס חנה, בדרך מחדרה לוואדי ערה. יחד איתנו היו במחנה גרעיני נח"ל נוספים שהלכו משם להכשרה בקיבוצים שונים: חברינו הירושלמיים - לחמדיה, הצופים הירושלמים - הצרים, 'בני-עקיבא' - לסעד, 'המחנות העולים' - לדפנה ו'השומר הצעיר' – לסער.

³¹⁹ הנח"ל (נוער חלוצי לוחם) נוסד באישורו של דוד בן-גוריון באוגוסט 1948 כמענה למכתב משותף של כל תנועות הנוער הציוניות 1948 בו ביקשו ליצור מסגרת צבאית בה ישרתו חברי גרעיני הכשרה כקבוצה ולא יופרדו זה מזה. חיילי הנח"ל עברו אימונים של כחודשיים עד שלושה חודשים, ולאחר מכן יצאו לתשעה חודשים ליישובי ספר למלא תפקידים צבאיים, לעבוד בחקלאות ולהשלים את הכשרתם המשקית.

פרק ט: במבט רחב על פעלו הביטחוני של אבא

1. מספרו של מוסה ברנר: 'עשרה מי יודע'

"עמיר (זבלודובסקי) ישראל נולד ב- 1903 והיה חבר תנועת "החלוץ" בפולניה. הוא עלה ארצה ב- 1923, עבד בירושלים ואחר כך במקוה-ישראל. כאן נכנס ל'הגנה' ומכאן היה הולך לת"א להשתתף בקורס הסמלים של דוד יפה שהתקיים בשנים 1924/5. משסיים את הקורס התמנה למפקד מקוה-ישראל. יחד עם זה נשאר חבר בארגון בת"א ומילא בו תפקידים שונים. ב- 1928 עבר להרצליה. הוא התחיל בארגון סניף של ה'הגנה' במקום והצליח לכלול בו את הפועלים וגם את בני האיכרים. תחילה היה קשה לכולם להתרגל למסגרת הצבאית ובייחוד לאימון בתרגילי סדר. הם כינו את ה'הגנה' בשם "שמאל-ימין". עד מהרה עלה בידי ישראל להתגבר על הסתייגויות אלה והוא יצר סניף מגובש ביותר. 40 איש שהיו לישראל במאורעות 1929 ושהועמדו על משמר המושבה מסביב יצרו רושם של כוח ומנעו התנפלויות על המושבה. עם התפתחות מאורעות 1936 הוקמו בשרון 7 גושים. אחד מהם, גוש הרצליה, היה נתון לפיקודו של ישראל עמיר.

מעניין, שבכל פעם כאשר מרכז ה'הגנה' היה זקוק למפקד לגוף חדש, לתפקיד בלתי קיים עד כה, הוא הפקיד עליו את ישראל עמיר. כך קרה לתע"ש. בסוף תקופת המאורעות היו לתע"ש בתי יציקה לרימונים, בתי מלאכה לחומרי נפץ ולחלקי כלי נשק. הם היו מפוזרים במקומות שונים בארץ. המרכז הטיל על ישראל את התפקיד של ריכוז פעולות התע"ש והתאמת הפעילות של כל מרכזי היצור. עם כניסתו לתפקיד, בסוף 1937, הצליח ישראל להרחיב את ייצור הרימונים לאלפים רבים. הוא התחיל גם בפיתוח מרגמות "3 וכבר בשנת 1939 הוכנו כ- 50 מרגמות כאלה עם 5,000 פגזים עבורן.

ב- 1942 שוב הוטל על ישראל תפקיד חדש – מפקד מחלקת הש"י, בה עסק במשך 4 שנים לערך. ב- 1946 התמנה ישראל כמפקד מחוז ירושלים. הוא התחיל עוסק תיכף בפיתוחם ואימונם של כל סוגי היחידות והגיע בסוף 1947 למצבה של יותר מ- 5,000 חברים פעילים בירושלים.

ב- 15.2.1948 שוחרר ישראל מתפקידו בירושלים. הוא נשלח לאירופה לעזור בהעלאת כוחות לוחמים לארץ. למעשה, כבר הייתה בארץ המלחמה בעיצומה. היה לנו מחסור עצום בכוחות לוחמים. התכנית הייתה לגייס את הנוער באירופה, ביחידות על מפקדיהן, לאמנם שם ולהביא אותם ארצה ביחידות מגובשות מאומנות. לכן קוימו שם קורסים למ"כים ואחר כך ליתר החברים. במרס-יולי 1948 נשלחו ארצה במסגרת זו כ- 10,000 איש.

במאי 1948 היה שוב דרוש למטכ"ל מפקד לגוף חדש, הפעם לצה"ל. ישראל עמיר מתמנה כמפקד הראשון של חיל-האוויר. יותר מאוחר עבר ישראל למשרד הביטחון כראש אגף החימוש ואח"כ כראש אכ"א."

2. סיכומו של אבא בספר 'בדרך לא סלולה':

"מיום כניסתי ל'הגנה', עם עלייתי ארצה ב- 1923 ועד השבעתי לצה"ל ב- 1948, עברו 25 שנה. לאורך תקופה זו יצא לי למלא תפקידים שונים ב'הגנה', החל כחבר טירון וסיים כמפקד חיל-האוויר. לאורך תקופה זו יצא לי חמש פעמים למלא תפקידים שהיה עימם כתר של "ראשונות": כמפקדה הראשון של הרצליה וסביבתה (גוש השרון הדרומי) – 1928-1937; כמנהלה הראשון של התע"ש (התעשייה הצבאית של ה'הגנה') – 1937-1940; כראש הש"י (שירות הידיעות של ה'הגנה') – 1942-1946; כמפקדה הראשון של חטיבת 'עציוני' – 1947-1948 (בהיותי בו בזמן גם מפקד מחוז ירושלים) וכמפקדו הראשון של חיל-האוויר – 1948.

ראשונות בתפקיד – יש בה קשיים מסוימים, אבל איתם גם ביחד – שדה פעולה רחב ליוזמה, התוויית דרך, הנחת יסודות, קביעת יעדים, דרכי ביצוע וכו'. במקביל, גם זכות מיוחדת של קשר ישיר עם הפיקוד הגבוה של ה'הגנה': בהתחלה – ליוסף הכט, לאחר מכן – לשאול אביגור ואליהו גולומב, בהמשך – למשה סנה, ולבסוף – לדוד בן-גוריון.

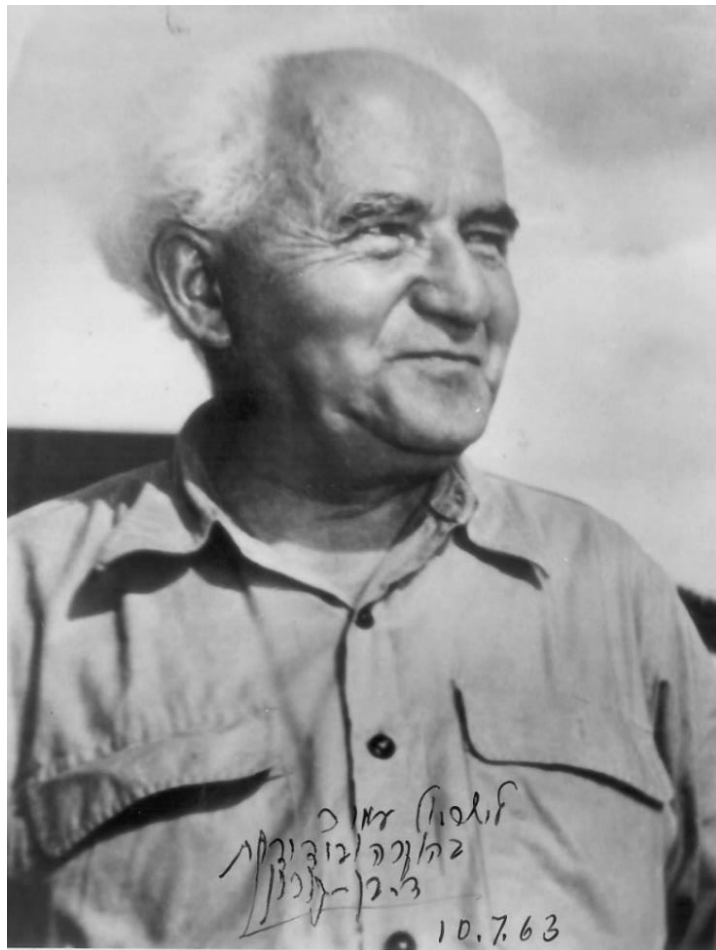
היה זה חבר אנשים מיוחדים, כל אחד שופע סמכות וכושר ניהוג, ויחד עם זאת – שונים אחד מהשני. הפגישות עם יוסף הכט תמיד קצרות ישירות לנושא. עם אליהו תענוג לשבת במטבח שבביתו ולהקשיב לנועם וחוכמת דבריו. שאול – על פי רוב חמור-סבר, יחד עם זאת – תמיד ידידותי וחברי. כלל לא יעלה בדעתך להיכנס אתו לשיחה בטלה. סנה – פיקח, ומרצה בחסד עליון. ולבסוף – בן-גוריון שופע סמכות והחלטיות. חבר אנשים שונים איש מרעהו, אבל לאורך כל הדרך חשתי זכות מיוחדת נפלה בחלקי להימצא במחיצתם."

שאול אביגור (מאירוב), 1899-1978

טקס הענקת אות ההגנה, 1958. מימין לשמאל: מתי פלד, ישראל עמיר, מאיר עמית, שמעון פרס, ישראל גלילי, הנשיא יצחק בן-צבי, דוד בן-גוריון, יעקב דורי, שאול אביגור, חיים לסקוב

אליהו שטיינר, מפקד ויזיות 10.7.63

רק בגיל 60, בשנת 1963, הסכים אבא שיציינו את יום-הולדתו. ואכן נערכו כמה מסיבות לכבודו: מטעם העירייה, מטעם ותיקי ההגנה ומטעם משרד הביטחון. היו על כך כמה כתבות קצרות בעיתונות. אחת מהם הוכתרה בכותרת: "מסיבה לפקיד בכיר". והרי קטע מדברי ברכה באחת המסיבות האלה (כנראה בהרצליה. לא מצאתי מי היה הדובר, אולי היה זה יהודה בורר): "יש דעה שישראל אדם שקט ונוח לבריות ומקבל כל דבר באורך-רוח פילוסופי. זה נכון ולא לגמרי נכון: אין הדבר פשוט כפי שזה נראה בחוץ. גם כשישראל נראה שקט ומדבר בנחת – מי שמכירו יודע להבחין במתח הגבוה שעובר בו. ישראל ידע לחנך את עצמו, והחדיר לתוכו מין טרנספורמטור המרסן את המתח הגבוה ומנחה אותו כלפי חוץ לצורה סבילה. זהו ייחודו של ישראל וזוהי חכמת-חיים שכדאי וכדאי ללמוד ממנו".

אבא לא היה להוט אחרי מסיבות מסוג זה, וסירב שיערכו לו מסיבת 65 בהרצליה. על כך מעיד מכתבו הבא של ד"ר ויינשנק משנת 1968:

"שלום רב לך ישראל יקירי. שמעתי שאתה מתנגד לחגוג את יום הולדתך ה-65. אני מקווה שלא תתעקש ותסכים. לפי ניסיוני מיום הולדתי האחרון, כל החבריה מרוצים מאוד להיפגש במאורע משמח כזה ובעל השמחה אינו העיקר, אלא רק הגורם לפגישה רצויה ונדירה כזאת. אפילו הנאומים והתשבחות אינם מכוונים דווקא לבעל השמחה בלבד, אלא כל אחד מהקהל שומע, פחות או יותר, את השבח בשביל עצמו היות והוא היה שותף ב"ימים ההם". למה לא תגרום הנאה זאת לכולנו?"

באותה שנה, לקראת הפרישה משירות המדינה, שלח לו עוזר שר הביטחון, רב-אלוף צבי צור (צ'רה)³²⁰ מכתב ובו נאמר, בין השאר:

"ישראל יקר. בעוד ימים ספורים הנך פורש משירות המדינה ועובר לגמלאות. אין לי ספק שזכית באחת מהזכויות הגדולות ביותר של דורנו והיא לשרת את הביטחון במשך תקופה ארוכה מאוד דרך ההגנה, צה"ל ומשרד הביטחון. ניתן לומר כי כל דרך חייך עד היום הייתה פרק ארוך שלם בביטחון ישראל. בכל התפקידים הרבים המגוונים אשר מילאת, ואשר אותם הכרתי, ידעת לתת להם מעמד איתן ולצקת בהם יסודות חזקים."

עובד ותיק באגף, ש. בן משה, שלח לאבא מכתב פרידה, בו כתב, בין השאר: "מסירותך ל"פכים קטנים", המנעותך מלהתבלט על פני אחרים, היענותך להזמנות השונות של העובדים, ביקוריך בימי שמחותיהם, ולצערנו, גם בימיהם הקשים, ציינו את הייחוד שבאופיך הטוב ובתכונותיך הנאות".

³²⁰ רב-אלוף צבי צור ("צ'רה"), 1923-2004, הרמטכ"ל השישי של צה"ל.

אבא הצטיין כ"דוד" לדור הצעיר של המשפחה - במיוחד לאירית ונרי בניהם של רבקה'לה ולוסיק, שלא היה להם סבא. אם כי לא הביע זאת במפורש באזנינו, כנראה שהצטער מאד על כך שזיוה ואני המשכנו שנים רבות לחיות בגפנו. כאשר סוף-סוף, ב-1971, נישאתי לעדינה וקיבלתי גם כבונס את בנה איל בן הארבע, הוא קיבלו כנכד בכל מובן. ליום הולדתו ה-70 זכה במתנה נאה ביותר – הולדתו של הנכד אמנון, וכעבור עוד שנתיים נולד גם הנכד גדעון. הוא נעשה סבא מסור שמפעיל את כל כישוריו למילוי משאלות נכדיו.

לרגל יום הולדתו ה-70 הופיעה בעיתון המקומי כתבה עליו, מאת ב. אביחיל, ובה נכתב, בין השאר:

"מן הראוי לציין, כי על אף מילוי כל התפקידים האחראיים האלה, הרי נשאר ישראל עמיר איש 'השורה' מצניע לכת, שמעולם לא נדבק אליו כל רבב של קרייריזם צבאי (סולדצ'יסטבו בלע"ז). בנושא 'ההגנה' הוא ראה מילוי שליחות לאומית ראשונה במעלה, בלי לבקש חשבונות רבים. הוא לא הקפיד על גינוני מפקדים, אך בגישתו וביחסו המיוחד לענייני ביטחון ידע להדביק את כל פקודיו בתחושה עמוקה ובמשמעת פנימית חזקה לכל ענייני 'הגנה' וביטחון".

לקראת גיל 85, בשנת 1988, עשה אבא מפעל גדול וחשוב נוסף – כתיבת חלק מזכרונותיו ופרסומם בספר. הרי חלק ממכתבו של הנשיא לשעבר, פרופ' אפרים קציר: "ישראל יקירי. קראתי את ספרך האוטוביוגרפי "בדרך לא סלולה" בנשימה עצורה, וחזרתי ונתמלאתי הערכה להישגך כמנהל התע"ש, כמפקד הש"י, כמפקד ירושלים וכמפקד חיל-האוויר. בשנים שלפני קום המדינה זכית להקים יש מאין בכל אחד מתחומי הביטחון בהם פעלת, ועל כך ראוי אתה לכל שבח... את ספרך יש להפיץ ברבים כדי להחזיר לצעירינו את האמונה ביכולתנו ובפוטנציאל היצירה האדיר בו נתברכנו בעבר, ושייתכן לנצלו בתבונה גם היום לחיזוקה של מדינת ישראל בשטח הביטחוני, הכלכלי והחברתי.

באיחולי בריאות טובה ושנים הרבה של סיפוק ונחת. בידידות והוקרה"

אפרים קציר

אבא כתב את ספרו במיוחד למען נכדיו. באותה שנה הגיע הנכד הצעיר, גדעון, לגיל בר-מצוה. בדברי ברכתו באירוע זה אמר אבא, בין השאר: "מיום הגיעי אני למצוות עברו יותר מ-70 שנה. עם מרוץ השנים הלכו וגברו הגעגועים לחיי עם המושרש באדמתו, הלכה וגדלה הכמיהה למולדת. לא עוד חיי מדבר, לא עוד חיי גלות. הלכה וגברה גם ההכרה שיש לשנות פני הדברים. קמה תנועת חיבת ציון, עלו הבילויים, קמה התנועה הציונית. גם הסבתא רבקה וגם אני החלטנו להירתם, במלוא המרץ והיכולת, בלחימה, שהחלום על מדינה יהודית עצמאית בארץ-ישראל יהפך למציאות. למאבק איתנים זה הקדשנו מיטב שנותינו".

באירוע שנערך לכבודו ב-1993, אמר אהרן חרסינה: "ישראל! היום כאשר באנו לחגוג עמך את יום הולדת ה-90, גיל שלפי מה שנקבע בפרקי-אבות מיועד לשוח, עד כמה שאני מכירך לא תסתפק בטיול בוקר. לא נס ליחד, ועדיין הנך במלוא כושרך. אתה עדיין עוסק בעבודה ציבורית באותו כושר שעשית בשנים עברו. אין דבר שאין לבצעו, ואם לבצע יש לעשות זאת היום ולא מחר. כך לימדת אותנו וכך אתה נוהג עד היום".

וחיים ישראלי³²¹ אמר: "לא ייאמן כי יסופר, ומי יאמין לנו שישראל, עד מאה ועשרים, חוגגת תשעים שנה. רק אתמול הוא זכה לקבל מינוי של מפקד חיל-האוויר הראשון וזאת ללא כנפי טייס, רק שלשום פיקד על הש"י, ולא מזמן עמד בראש אגף כוח אדם (כולל שיקום נכים ומשפחות השכול) במשרד הביטחון. וכל מה שישראל עשה – עשה בכישרון, בנועם, בצנעה, במסירות ללא גבול".

³²¹ **חיים ישראלי** (1927-2011) היה יועצם הקרוב של מרבית שרי הביטחון של מדינת ישראל במשך למעלה מחמישים שנה. אלה למדו להכיר ולהוקיר את יושרו, חוכמתו, נאמנותו והדיסקרטיות שעליה הקפיד. בן-גוריון כתב עליו, כי "אילו היו כולם נאמנים כמוהו - היינו שוכנים בגן עדן".

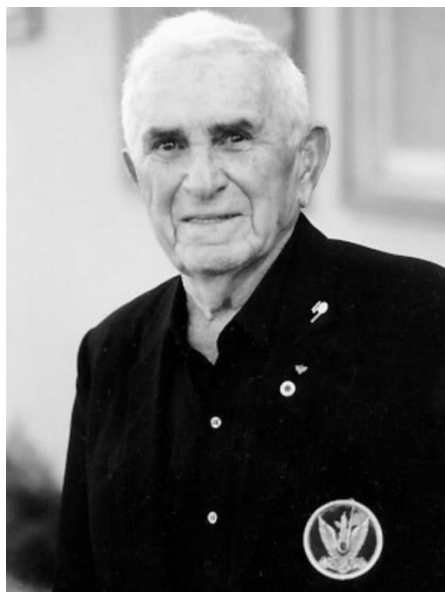

שר הביטחון יצחק רבין לוחץ את ידו של ישראל עמיר
במסיבה שאורגנה לכבוד צאת ספרו 'בדרך לא סלולה'

בין מברקי הברכה שהגיעו, היה גם אחד שמרגש במיוחד בימים אלה:

"לישראל, לבני המשפחה ולחברים. ממרחק אלפי מילין, באירופה בין פגישה אחת לשנייה עם ראשי מדינות, אני רואה זכות גדולה לעצמי לברך אותך ביום הולדתך התשעים. תרומתך לביטחונה של מדינת ישראל, למאבק על המדינה שבדרך, לחבלי הקמתו של צה"ל, ולשירות (הנכון: חיל) האוויר תרשם בדפי הזכות של ספרי ההיסטוריה. אלף ברכות לך – לבריאות טובה ולאריכות ימים, ושתזכה אתה ונזכה כולנו לראות בבוא השלום, חלומו של לוחם ואיש ביטחון, כמוך".

יצחק רבין, ראש הממשלה ושר הביטחון

1997

פרק י: דו"חות מסכמים שמסר אבא

ציטטתי בספר זה כמה דו"חות מסכמים שמסר אבא על פעילותו בשנתיים האחרונות שלפני קום המדינה (מטעמי חשאייות, הוא לא שמר מסכמים ביטחוניים בתקופת המנדט). לא מצאתי מסכמים אלו בספרים או במרשתת – אולי הם נמצאים במוזיאון ה'הגנה'. עבור המתעניינים בפרקים אלו של הקמת המדינה, אני מביא אותם כאן במלואם וכלשונם (פרט להדגשת קטעים מסוימים, שנעשתה על-ידי).

המסמך הראשון הוא עדותו של אבא על תקופת כהונתו כמפקד מחוז ירושלים. עדות זו, לאחר כעשור, ניתנה כנראה לענף ההיסטוריה של צה"ל שהוקם ב-1952 ע"י נתנאל לורד. המראיין היה סא"ל יעקב אשר, שסיכם במסמך המודפס תשע פגישות שנערכו בין נובמבר 1958 לינואר 1960.

המסמך השני מכיל מספר ניירות בכתב ידו של אבא שנכתבו ב-1948, ובהם הצעות ודיווחים לגבי גיוס חוץ-לארץ. אלה שימשו, כנראה, כחומר גלם לדו"ח מסכם שהוגש לבן-גוריון.

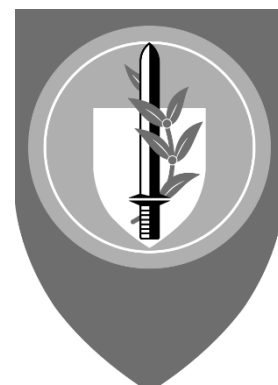
המסמך השלישי הוא דו"ח מסכם מודפס על פעילותו בחיל-האוויר, שכנראה נכתב באוגוסט 1948 ויועד לבן-גוריון.

הסמל הראשון של חיל האוויר

לעבודה ולמלחמה
קוראת ארץ-ישראל

סמל חטיבת 'עציוני'

עדותו של ישראל עמיר (זבלודובסקי) – ממ"ז ירושלים עד מחצית פברואר 1948

(כיום ראש אגף כוח אדם במשרד הביטחון). נגבתה ע"י סא"ל אשר יעקב ב- 30.11.58, 7.12.58, 15.12.58, 29.12.58, 8.1.59, 15.1.59, 17.11.60, 24.11.60 ו- 1.12.60.

הגעתי לירושלים בסוף מאי 1946. עם מינויי הסתיים פרק, שנמשך כשנה, של חוסר מפקד בירושלים, דבר שנשאר מאז יציאתו של הממ"ז (מפקד המחוז) הקודם, נחום שדמי, שיצא בשליחות לחו"ל. בירושלים לא מצאתי מפקדה מחוזית. לפתרון בעיות שוטפות נעזרתי במספר חברים פעילים בציבוריות הירושלמית. היחסים עם הגוף, המייצג את אחדות ירושלים, ועד הקהילה, נקבעו ע"י העובדה שירושלים הייתה מחוז – מוחזק בכל צרכיו – הן הכרוכים בפעולות השוטפות והן המוקדשים לרכישה – ע"י המוסדות המרכזיים של ההגנה. היחסים שלי עם ועד הקהילה היו בקשר לבעיות שוועד הקהילה יכול היה לתרום לפתרון. יש לציין כי ועד הקהילה, בניגוד למקומות אחרים בארץ, לא גילה עניין ויזומה מיוחדים בענייני ההגנה. ניצלתי את העובדה שירושלים שימשה מקום מושבו של המוסד המרכזי של היישוב, הוועד הלאומי, ושל העם היהודי – הנהלת הסוכנות היהודית, לקיום קשר אינפורמטיבי ולעתים לקבלת עצה. במיוחד היה לי מגע עם המחלקות הפוליטית, הערבית, והנוטרות של הסוכנות היהודית. אולם אני מדגיש, **הקשרים היו קשרי ייעוץ ואינפורמציה בלבד**. הקשבת להערותיהם והתחשבות בהם במידה ולא עמדו בסתירה עם ההוראות, אותן קיבלתי מאת הממונים עלי בפיקוד העליון. את ההוראות קיבלתי רק מהפיקוד העליון. אכן, **פרט ל"סמירמיס" איני זוכר מקרה של חילוקי דעות**, אולם על כך אייחד את דברי להלן: אני יכול לקבוע כי אף פעם לא נתקלתי בניסיון של כפיית החלטה ע"י אחד המוסדות הלאומיים. האמצעים אשר הועמדו לרשותי לביצוע המשימות שהוטלו עלי כממ"ז י-ם היו בהתאם למקובל בא-ן (ה'א-ן' – ארגון ה'הגנה):

1. מנגנון מצומצם אשר עבד בשכר (לאו דווקא באמצעות המחוז) ואשר היה מורכב מ- 7 קצינים במטה (קצין תכנון, הדרכה, נוטרים, מנהלה, סביבה, ש"י, קשר) וכ- 7 עובדים טכניים (שליש, נשק, מנהל חשבונות, מנהל מחסן, מספר מדפיסים ושליחים אשר ביצעו את העבודה במסגרת שנת-שירות). בחילות – בחי"ש – 4 אנשים בשכר (מפקד החי"ש ו 2-3 מ"פים), בגדנ"ע 3-4 אנשים - מג"דים נוער - וכן מספר עובדי קשר. מרבית העבודה נעשתה ע"י חברים אשר פעלו בהתנדבות.
2. מצבת הנשק. פרטי מצבת הנשק אינם זכורים לי, אולם נראה לי כי התקן של המרחבים העירוניים המצוי בידי (נמסר להעתקה) משקף בקירוב את מצבת הנשק של ירושלים העיר באותם הימים. אין אפשרות לומר זאת על הדו"ח של פח"ש (הדו"ח בתיקו של אל"מ א.פלד). הנני יכול בלבד לקבוע בוודאות, כי היה קיים פער עצום בין המצבה ובין הצרכים. חומרי נפץ כמעט לא היו לנו. בשטח זה לא נשתנה מצבנו גם במשך החודשים הסמוכים לתחילת המאורעות. אמנם סמוך לתחילת המאורעות קיבלנו במחוז הקצבה "רצינית" של חומרי נפץ – 100 ק"ג, אולם ההקצבה לא הגיעה לירושלים. מצבנו מבחינה זו היה קשה כבר מימי הקרבות הראשונים, כאשר נאלצנו לאסוף חומרי נפץ אצל קבלנים וחוצבים פרטיים למען נוכל לבצע את תכניות התגובה.

3. הרכוש האפסנאי, הצטמצם לאפסנאות אימונים בלבד. היקפו הותאם לאפשרויות ההדרכה – קיום קורסים של 30-40 איש לכל היותר. למחוז הייתה מכונת נוסעים אחת ודומני אופנוע וטנדר.
4. הקשר בתוך העיר היה מבוסס על טלפונים ורצים. לגוש-עציון וקריית ענבים – אלחוט, לגוש ים-המלח – אלחוט של חברת האשלג, למטה הארצי – אלחוט. אולם גם למקומות הנ"ל הופעל האמצעי הזה רק במקרה חירום. בדרך כלל קיום הקשר גם עם המענים הנ"ל ע"י מגע אישי באמצעות מקשרים.
5. התקציב המיועד לעבודה היה אמנם מוגדר לתקופות מסוימות אולם ממדיו וסעיפיו היו מועטים והתבטאו במשכורת, הוצאות הדרכה והוצאות אישיות. התקציב לצרכי הרכש לא היה ביד. באם הזדמנה הצעה לרכש הייתי יכול לבצעה לאחר אישור מאת המטה הארצי, אולם מה שנרכש היה מטעם ועבור המרכז.
- המסגרת התקציבית הייתה קבועה. המפקדה והמטה הארצי נתנו מידה רבה של יד חופשית לניצול התקציב והעברת כספים מסעיף לסעיף. כל הוצאה כרוכה בבניין "סליקים" במידה ולא חרגה מהמקובל – לא הייתה טעונה אישור מוקדם של המוסדות הממונים והחלטתי בנדון הייתה קובעת.
- עם בואי לירושלים, במחצית 1946, היה הא-ן למעשה משותק בעיר. כתוצאה מפעולות השלטונות הבריטיים הופסקה כמעט כליל כל פעילות היחידות. החי"ם (חיל משמר) לא התאמן, אימוני החי"ש (חיל שדה) שהתנהלו בהיקף מצומצם ביותר והיו מוגבלים לכושר קיבולם של שני מקומות אימון בלבד ("מקלות" בשפת הימים ההם). אפילו האפשרויות אשר היו לנו הודות לנוטרות – אימון מושבעים – לא נוצלו במילואן. אפשר לסכם, כי מלבד פעולות הגדנ"ע והסברה – לא היו כמעט כל פעולות. מצב זה פתח פתח נרחב לפעולת תעמולה של הארגונים הפרושים.
- מצבת היחידות, כפי שהייתה רשומה, הסתכמה בכ- 2 פלוגות חי"ש, כ- 600-700 אנשי חי"ם ו- 3 גדודי נוער. פרט ליחידות הנ"ל הייתה קיימת במחוז כיתה לתפקידים מיוחדים בפיקודו של מ.פלבסקי (מאיר פעיל) (אחר כך מ.רוסק). במסגרת החי"ש הייתה מחלקה מיוחדת (בפיקודו של מ.גזית) להכנת תיקי אישים ואובייקטים בעלי חשיבות מיוחדת. במרחב המחוז חנו גם יחידות פלמ"ח, אולם אלה לא היו כפופים ישירות לממ"ז. היחסים הצטמצמו לאינפורמציה ותיאום.
- הש"י לא היה כפוף למפקדת המחוז. הקשר האישי ההדוק איפשר העברת ידיעות המתייחסות למרחב בדרך ישירה מקוצרת, במקום שאלה תחזורנה לירושלים מתל-אביב. מצב עגום שרר בכל הכרוך בנשק. המאפיין את התקופה הוא, מחד, הוראות חמורות של הפיקוד העליון להטמין את הנשק עמוק באדמה עד כמה שאפשר, ומאידך – לחץ עצום מצד פרטים ומוסדות, כאחד, להוציא את הנשק מה"סליקים" הקיימים במבניהם. העיר הייתה בתהליך של התרוקנות מכמות הנשק הזעומה אשר הייתה לה. בשעה שבאתי לירושלים תבעה הסה"י (הסוכנות היהודית) במפגיע לבטל את שני ה"סליקים" אשר היו מצויים בבניין ולהוציא מהם את הנשק. ביטלתי אחד מהם, אולם את השני השארתי. לאחר

זמן, כאשר הבריטים תפסו את הבניין וערכו בו חיפושים, הסתבר כי קביעתי הייתה נכונה. המחסן אותו ביטלתי – התגלה. את השני, עם הנשק – לא גילו על אף שהשתמשו במגלי-מוקשים.

במגמה למנוע את ההוצאה המסוכנת והפקרת העיר מכל נשק מגן, בדקתי את כל ה"סליקים" וניהלתי מו"מ אישי עם בעלי המבנים על-מנת להרגיעם. ע"י פעולות אלה האטתי את התהליך והפסקתי. חלק רב של הנשק רוכז באוניברסיטה העברית על הר- הצופים, בה נבנו מחסנים משוכללים. חלק אחר רוכז במחסן אשר נבנה בתוך האדמה בין קריית-ענבים ומעלה-החמישה. החלטתי לשים קץ למצב הקיים ולחדש את פעילות ה'הגנה' בכל השטחים בהיקפם המלא, וזאת על-אף שהתנאים הפוליטיים החמירו: השבת השחורה, תפיסת בנייני-הסוכנות ע"י הבריטים, אשר ישבו בהם 3 שבועות, הטלת עוצר על השכונות היהודיות שנמשך 3 ימים רצופים, חיפושים מבית לבית וכו'.

המאמץ הופנה קודם כל לחידוש פעילות ההדרכה, שפירושה החייאת היחידות. אורגנו מקומות אימון נוספים, אשר צוידו בנשק בלתי-לגאלי (אק(דחים), ר"י (רימוני-יד), תתי"מ (תתי-מקלע)), הוגדלו האפשרויות של האימון במסגרת הנוטרות ע"י ריכוז 40 רובים קנדיים במחנה הנוטרים אשר בבי"ס 'אליאנס'. בקשר לכך הוחל בניהול הנהלת חשבונות מסובכת של מושבעים – ביטול השבעות והשבעת אנשים חדשים כל כמה זמן. בדומה לתחנת 'אליאנס' הופעלו גם יתר תחנות הנוטרים. הפעלנו מטווח בנווה-יעקב (לתתי"מ ואקד.), בגוש-עציון (לרימונים ואקדחים, תתי"מ ומרגמות) ובים-המלח – לרובים ומקלעים. ארגנו בגוש-עציון בסיס-אימונים קבוע, בו התקיימו קורסים של מ"כים, מחזור אחרי מחזור. בסיסי אימונים נוספים אורגנו בגוש קריית-ענבים ובבית-הערבה.

במקביל נעשה מאמץ להרחיב את סגל המפקדים ע"י ניצול כל המקומות אשר הוקצבו לקורסים ארציים ע"י הפיקוד העליון (מכי"ם וממי"ם) וע"י ארגון קורסים של המחוז בגוש-עציון והפיכת מ"ן (המשמר הנע) לבי"ס קבוע למכי"ם. הפעולה הזו הקיפה גם את היישובים במחוז. בשטח זה לא התעוררו בעיות אפילו במקום מיוחד במינו כמו מפעל האשלג בצפון ובדרום. תכונותיהם ומסירותם של מפקדי ה'הגנה' במקום הבטיחה מראש את ההצלחה. הוחל בתנופה בחיול ובחידוש הקשר עם החברים. למטרה זו קיבלתי אישור לתוספת מנגנון מיוחדת – איש מיוחד לפעולת גיוס בין דתיים. את הפעולה ריכז נתנאל בהירי (ביסטריצקי). מיד אחרי בואי הוחל בחידוש הקשר עם קציני הצבא הבריטי לשעבר, מהם מספר קצינים גויים, לעבודה שוטפת (א.רבינוביץ', גווירצמן, עשת). חידוש הקשר עם משוחררי הצבא הבריטי ברוב המקרים לא הזדהה עם גידול מעשי במספר החברים ב'הגנה' – אמנם איתרנו אותם לפי רשימות ארציות ובאנו איתם במגע, אולם נאלצנו להתחשב במצבם המיוחד – מתן אפשרות של מנוחה לאחר שנים של היותם במדים וההכרח למצוא סידור כלכלי. נענינו, איפוא, לדרישתם והרכבנו מהם יחידת עתודה. הפעלנו ועדות חיול מיוחדות באוניברסיטה, בסמינר בית-הכרם, ובאמצעות מועצת-פועלי-ירושלים – במקומות עבודה גדולים. כל אלה נתנו את פירותיהם.

עם כל החיוב בגיוס הלומדים במוסדות השכלה גבוהים בירושלים, הסתברו לנו גם המגרעות. תלמידי המוסדות באו לירושלים ללמוד, וחלק מהם אף נאלץ לעבוד למען יוכל להתקיים, ועפ"ר (על-פי-רוב) לא ברצון התפנו לענייני ה'הגנה'. יתרה מזאת, הם שהו בירושלים רק חודשים ספורים במשך השנה. גם כיום, לאחר שחלפו שנים מאז, אני יכול לציין את ייחודה של ירושלים מבחינת הבעיות והקשיים. בנפת השרון, בנפת הירקון וכו', בהם שימשתי מפקד לפני בואי לירושלים, לא היה דרוש מאמץ כדי להגיע לאיש ועאכ"כ (על אחת כמה וכמה) כדי להפעילו אחר כך.

במקביל למשלוחי הנשק המוגברים ע"י הפיקוד העליון, התחלנו לתכנן את חלוקתו במרחבים והכנות מעשיות לקליטתו (בניין מחסנים). הנשק לפי ייעודו סווג לנשק החי"ש, נשק מרחבי ונשק בעתודה במחסנים כלליים. השתדלנו להבטיח לכל חבל ולכל אזור לפחות מחסן. באזורים בהם לא יכולנו למצוא מקום מתאים לבניין מחסן – פתרנו את הבעיה ע"י הכנת "סליקים" ניידיים (לאזור 15 בחבל 5). בעיה מיוחדת היוו הפקידים היהודים במשרדים הממשלתיים, אותם היה צריך לחמש בנשק להגנה עצמית.

הנשק שהוקצב למרחבים נמסר לאחריות מפקדיהם. לדוגמא – ברובע היהודי בעיר העתיקה נבנה מחסן אשר הכיל לפי מיטב זכרוני - כ- 80 כלי נשק על תחמושתם. במגמה להבטיח כי פעולה זו תעמוד במבחנים החמורים של ביטחון (חיפושים), המטרה לשמה הוקמה (אחסון נשק וגישה נוחה), הקמתי במרוץ הזמן ועדה מיוחדת של מומחים אשר עסקה הן בתכנון והן בסיוע בבניין ה"סליקים".

בעניין כמויות הנשק אשר נשלחו ומצבת הנשק ב- 29.11.47, כפי שמופיעה בדו"ח של הפח"ש (?) (עדות א.פלד), אני יכול לומר, שבמידה שזיכרוני אינו מטעה אותי, לא היו בירושלים הכמויות הרשומות בדו"ח הנ"ל (לדוגמה 6 מר"י (?)). הפיקוד העליון נהג אז להבחין בין הקצבות כלליות והקצבות לחי"ש "מגויס". המונח "מגויס" הצביע על ייעודו – עבור החטיבה שתגויס.

את ההנחיות לקראת 1947, אשר הסתמנו בפגישותי עם הפיקוד העליון, אפשר להגדיר: 1. לא לנטוש אף יישוב או שכונה יהודית. זו הייתה ההחלטה של המוסדות העליונים והיא חלה גם על היישובים היהודיים אשר היו צריכים להיכלל במדינה הערבית המוצעת. זכורות לי בנדון פניות נציגי היישובים הנ"ל (קריית-ענבים, עטרות, גוש-עציון וכו'). אנחנו תכננו והכנו את הגנתם. זו הייתה גם גישתנו לשכונות המערבות בתוך העיר. הוטל עלינו לא בלבד לשמור על מעמדנו בתוכן, אלא גם להגביר את תנועת האוכלוסייה היהודית אליהן, למען בבוא העת – להפכן לשכונות יהודיות.

2. הרחבת מסגרת הארגון ע"י חיול וקליטה מוגברים.

3. העלאת רמת היחידות, זירוז פעולות ההדרכה. ההנחיה בשטח זה הייתה מלווה מעשים – תקציב לשכר עבור מדריכים נוספים, תמיכות לחניכים, הקצבות למכירים ועזרי אימון לרבות תחמושת, שמיכות, מיטות, אהלים, מטבחים וכלי בישול.

4. לבדוק את התכניות הקיימות ולהשלימן.

עם תחילת המאורעות השתדלתי להבטיח את רציפות השטח היהודי.

המציאות הפוליטית בירושלים: מקום מושב השלטונות האזרחיים והצבאיים, חוסר ידיעה בדבר צורת, אופני והיקף התגובה של הבריטים לניסיונותינו בכיוון זה, הערפל בו נתון היה עתיד העיר. העובדה כי בדרך כלל טרם התגבשה שיטת פעולה בנדון במוסדות הארגון לגבי הארץ כולה, ובמיוחד בנקודה עדינה כירושלים – חייבה גמישות בשיטות הביצוע. השיטה אשר נראתה כאפשרית בתחילת המאורעות הייתה לא כיבוש צבאי אלא הפחדה ע"י פעולות (פשיטות, פיצוצים) המלווה הסברה ושכנוע שמוטב לערבים לעזוב מרצונם הטוב למען הציל את רכושם וחייהם, לפי התור – הראשונה הייתה רוממה (שבה עברה דרך הכניסה לירושלים ממערב). ערביי רוממה ושייח' באדר עזבו את השכונות והיהודים נכנסו בחלק מהבתים. כך נוצרה רציפות של היישוב היהודי בין השכונות המערביות לבין מרכז העיר. ברוממה הצלחנו - ובשייח' ג'ראח לא, על אף שקיימנו מספר פשיטות לתוך השכונה הזו ובאחת המשימות השתמשנו באמצעי היעיל ביותר אשר היה ברשותנו – בקבוקי מולוטוב, כדי לשרוף כל מה שמצאנו בבתים. האנגלים מנעו מאיתנו את תפיסת ויישוב השכונה ע"י יהודים והכריחו אותנו לעזוב אותה (בכך נחסמה הכניסה לירושלים מצפון). הפעילות המוגברת של המטה, אשר התחילה בערך מהמועד בו פעלה ועדת החלוקה, התבטאה בין השאר:

1. במאמצים לגיוס יותר נרחב לשרות ה'הגנה'.
 2. בבדיקת תכנית ההגנה של האזורים והחבלים בעיר ובכפר.
 3. בתכנון תכניות להבטחת קווי התחבורה הן בפנים העיר ובין ליישובים. נבדקה גם שאלת הקשר לעיר העתיקה.
 4. במאמצים לצבירת מלאי אספקה, אמנם לתקופה קצרה בלבד, ובייחוד ביישובים מבודדים, כגון יישובי הגוש. נבדקה בעיית המים לעטרות.
- המוסדות האזרחיים – ועד הקהילה בירושלים – נכנסו לתמונה באופן רציני רק עם תחילת המאורעות. שאלת אספקת המים לירושלים לא התעוררה עד חודש דצמבר. ההנחה הייתה שהאנגלים ידאגו לכך שלא תופסק אספקת המים למרכז השלטון בארץ. הבעיה התחילה להטריד רק בסוף חודש דצמבר, כאשר האנגלים הצהירו כי הם יעזבו את הארץ. תכניות ההגנה של המרחבים נבדקו באופן יסודי. עסקו בכך מפקדי המרחבים. הוטל עליהם לבדוק מחדש את החלוקה למרחבי-משנה ומיקום העמדות. כתוצאה מהבדיקה הנ"ל הוכנסו שינויים במבנה המרחבים (אזור 15 ו-7א', 7ב'). הוקם חבל 5 אשר משימתו הייתה מיוחדת – פתרון לסבך בעיות אשר הציבו אזורי הביטחון ומשרדי הממשלה. במרחב הכפרי ניצבו לפנינו הבעיות הכרוכות בהגנת היישובים והגנת מפעלים כלכליים מפוזרים. מחצבת עטרות צורפה לאזור עטרות. מחצבת צובא הוכללה במרחב מוצא-ארזה. יישובי עציון אורגנו בגוש.
- התכניות לאבטחת התחבורה מתחלקות לתכניות לטווח קרוב ותכניות לטווח רחוק. בתכניות לטווח קרוב הכוח המאבטח היה צמוד לרכב והתפקיד הוטל על הנוטרים או מאבטחים עם נשק בלתי-לגאלי (בתחבורה עירונית). התחבורה לתל-אביב גם היא הוטלה על נוטרים. כעבור זמן קצר נטל הפיקוד העליון על עצמו את אבטחת התחבורה לתל-אביב.

התחבורה לים-המלח לא הטרידה אותנו, מאחר ובבטיחותה וברציפותה היו מעוניינים הבריטים. ואכן, לאחר תחילת הקרבות – זו התנהלה בליווי הצבא הבריטי, אם כי אנו במקביל דאגנו לאבטחה מוסווית נוספת שלנו (בתפקיד זה נשאו אנשי הפלמ"ח). לטווח ארוך נקבעה אבטחת התחבורה ע"י חמישה משלטים בשטח. תשומת לב הוקדשה לא רק לתכניות בלבד, אלא גם לדרכי מימושן.

בשורה ראשונה דאגנו לכוח אדם. בעיר בוצע מפעל וויסות כוח האדם מאזורים "עשירי חברים" לאזורים דלים. לאחרונים, אשר לרוב היו גם נקודות תורפה, תכננו תגבורת חי"ש. תגבורת חי"ש תוכננה גם לאזורים כפריים הזקוקים לכך (גוש-עציון, עטרות, נווה-יעקב, הר-טוב, אזור ארזה-מוצא) יתר על כן, כדי לא לעמוד בפני הפתעות פתאומיות דאגנו, למקומות העלולים להיות מנותקים, לעתודה מתמדת - ע"י שהפכנום לבסיסי אימון והטלנו על הקורסים המתקיימים בהם לשמש עתודת חירום (גוש-עציון, נווה-יעקב). ליישובי קריית-ענבים ובית-הערבה לא דאגנו במיוחד באשר אלה שימשו בסיסים לפלמ"ח.

על שיטת התכנות המעשיות השפיעו תנאי הזמן והמקום:

בכל היישובים תוקנו או נבנו גדרות. בעיר לא נבנו עמדות מחשש שהן יאותרו במהרה ע"י האנגלים וישמשו תואנה מספקת להתנקשות מצדם – מאסרים וחיפוש נשק. במקרה והעמדות צריכות היו להיבנות – הן תוכננו ונקבעו כל הפרטים בקשר לבנייתן.

בתחילה לא נעשתה פעולה מיוחדת לצבירת מלאי חומרי ביצורים, ולכך כמה סיבות:

- א. החומר שנדרש לביצורים המקומיים נרכש ללא קושי בשוק המקומי. בירושלים אפשר היה להשיג את כל הכמות הנראית כדרושה, בתנאי שיהיה תקציב לכך.
- ב. המסגרת התקציבית המצומצמת קבעה שיטת עדיפות ביצורים, לאורה נקבעו הצרכים בחומרי ביצור.

לקראת מצבי חירום עובדה במטה פקודת מצבי כוננות, אשר העתקה נשמר אצלי. העתק הפקודה אמנם מתייחס ל- 2 בנובמבר, אולם הנני בטוח כי לפחות באמצעים אלה נקטנו לקראת ה- 29 לנובמבר. בעקבות הפקודה הוכרז גיוס. המושג "מוחזק"/"מגויס" פירושו בימים הראשונים "מגויס" לצורך מצב מסוים לתקופה. חובות הארגון הצטמצמו בימים הראשונים לחובה לספק את כלכלת האיש בלבד. במרוצת הזמן, כאשר התברר כי הגיוס אינו עניין של ימים והתעוררו שאלות כלכליות, התחלנו לקבל תקציב לאחזקת המגויסים (כלכלה, לבוש, שכר), אולם התקציב ניתן ביד קמוצה. אין פלא, אפוא, שמספר המגויסים הלך וגדל בהתחלה באורח אטי והיה צורך בפניות למצפוננו של חבר הארגון, שיענה וימשיך לשאת בעול. ועל אף הכל, המציאות עשתה את שלה, וכתוצאה מההכרח – התקציב הלך וגדל באורח מתמיד.

ב- 2.12.1947 התעוררה לפנינו בפעם הראשונה השאלה, האם לשבור את הפרעות האנגלים בכוח. זו הייתה שאלה פוליטית מכובדת. קיבלתי את דעת המחלקה הפוליטית של הסוכ"י, כי טרם הגיע הזמן להתנגשות גלויה עם הבריטים. הלקח מה- 2.12.1947 כלול בפקודה מה- 3.12.47. המיוחד בפקודת מבצע מס' 1 מ- 3.12.47 הוא סעיף ג', והוא שיש להתנגד באופן תכליתי, ובשעת הצורך גם בנשק, למאורעות. הפקודה היא ביטוי

לתגובתי על התנהגות המפקדים בשעת ההתפרצות במרכז המסחרי, כאשר היריות הבודדות אשר נורו ע"י המפקדים, נורו לצורך הפחדה בלבד.

הפקודה מ- 3-4.12, הדנה בארגון עבודת המטה וחלוקתו למטה עירוני ומטה מחוזי, באה להקל על העומס הארגוני אשר בא בעקבות המאורעות. ברור כי המטה הלך והתגבש במקביל לתפקידים אשר הוטלו עליו. ברור כי גם תכניותיהם של קציני המטה שימשו גורם. הפקודה מ-12-13 היא פרי גיבוש המחשבה הטקטית בעניין הגנת המחוז ופעולות ארגון אשר נעשו בקשר לכך. לאחר ארגון שני גדודי חי"ש והקמת מטה החי"ש ב-ים היה מקום לקבוע את האחריות לסמכויות הגדודים והיחסים ביניהם ובין המרחבים – החבלים.

ידוע לי כי נמתחה אז ביקורת על פעולות הארגון בירושלים. המשונה הוא, כי העוסקים בה היו לא רק חוגים אזרחיים בודדים (אלישר), אבל גם מחוגי הפיקוד העליון, אשר לפחות היו חייבים לדעת את המצב לאמיתו – האמצעים והפעולות. כיון שבמרכז המסחרי קיבלנו מכה. נאמר לי כי תבוא ועדת-חקירה כדי לבדוק את הסיבות. ועדה זו מעולם לא הגיעה. אני יכול לסקור תקופה של החודשיים וחצי, וחבל כי אין לפנינו יומן המלחמה. נראה לי כי אין לה לירושלים במה להתבייש בפעולותיה באותה תקופה. לא בלבד שירושלים לא פיגרה אח מקומות אחרים בארץ, אלא המשיכה בתנאים הקשים לגלות יוזמה ופעילות. לא דאגתי לפרסום, אולם עובדה היא כי גם בתנאים הקשים של ירושלים הגבנו על מצור-העיר בפגיעות בתחבורה ערבית הן בכביש רמאללה והן בכביש בית-לחם. בוצעו הרבה פעולות אזהרה ותגמול. אני זוכר רק משימה אחת שהוטלה עלינו אותה לא ביצענו, וזו פריצה לעיר העתיקה בכוח בחודש דצמבר. מטרת המשימה הייתה הזרמה חד-פעמית של אספקה ותגבורת לרובע. התנגדתי לדבר מכמה טעמים:

(א) את הפריצה היינו צריכים לבצע במשוריינים בתוך שטח בנוי, אשר הרחובות הצרים מאפיינים אותו. המשוריינים המועטים אשר היו לנו היו משוריינים גדולים, עם גגות חדירים, אשר לא התאימו למטרה זו.

(ב) גם במקרה של הצלחה, הודות להפתעה, ספק אם המשוריינים היו מצליחים לחזור.
(ג) מטרת המבצע – הבאת אספקה ותגבורת, היוותה לכל היותר שלב במערכה, אשר תימשך לפי ההערכות האופרטיביות לפחות עד מועד צאת הבריטים. הצלחת המבצע החד-פעמי הייתה גוררת אחריה, אפוא, הידוק ההסגר בלבד.

למעשה לא השיקולים הנ"ל בלבד הכריעו בכיוון ביטול המבצע. קבע חוסר משוריינים.

מבצע בית-סוריק לא זכור לי, אולם באם יום ה- "ע" תוכנן למחצית פברואר, אזי התשובה לכך תוכל לקבל אצל שאלתיאל, אשר קיבל אמנם באופן רשמי הפיקוד ב- 14.2.48, אולם למעשה ישב כבר בירושלים מראשית פברואר וטבעי שלפחות חיווה דעתו על כל פעולה מתוכננת.

את הדו"ח עם הערות הביקורת הנני רואה כיום בפעם הראשונה. אני משער כי עורכו היה יצחק שדה ז"ל. בדו"ח זה, אגב, מסתמך עורכו על עובדות לא נכונות, כגון עניין

רישום הנשק, אשר למעשה התנהל בירושלים בצורה מסודרת. אני משער כי המחסנאי של המחוז, ש.יפה, המשיך בשיטתו והציג את המחוז כ"עני" מתוך תקווה כי איש הפיקוד העליון יתרשם ויקציב הקצבת נשק נוספת. זו בוודאי הייתה דרושה.

אני מדגיש פעם נוספת: עורך הדו"ח לא בא בדברים אתי ולא ניסה לברר נכונות או סיבת המגרעות עליהן כתב, והתעלם מהתנאים. הועלו טענות בעניין עבודת המטה – הצפיפות בחדרים, חוסר הגדרה של תפקידי קציני המטה. אין לשכוח – הביקור התקיים בימים הראשונים של המערכה (מחצית דצמבר 1947). במטה המשיכו לעבוד אנשי המנגנון, אשר תפקידיהם הוגדרו בשעתו בימי שלום. מכאן מופיעים התפקידים: קצין סביבה וקצין ביצוע (התפקיד האחרון מוסבר על רקע אישיותו של קצין אג"מ, אשר זקוק היה לעוזר מסוג זה). מטה החטיבה היה בתהליך של הקמה. עדיין היינו בניסוח חורגים של הסוכנות היהודית ונאלצנו להסתפק ב-2 חדרים, אשר גם הם היו התקדמות לעומת הימים שעברו.

עניינים בעלי גוון פוליטי או ציבורי לא היו כלולים בתפקידי. לכן גם לא טיפלתי בהפעלת הרבנים שיצאו בקריאה לפירוז ירושלים או העיר העתיקה. אני מניח כי העברתי את הדבר למחלקה הפוליטית של הסוה"י.

האווירה אשר נוצרה סביב ירושלים מאז שריפת המרכז המסחרי, ואשר ליוותה את פעולות הארגון בירושלים, על אף ההישגים שהיו לנו בתקופה זו, הביאה לשיגורו של מישאל שכטר (שחם) ירושלים. מישאל שחם הגיע לירושלים – 1.1.48. הוא נועד לכהן בתפקיד של סגן-ממ"ז, ובתוקף זה היה צריך להיות ממונה על רודי, מפ' החיל. במועד בו בוצע 'סמירמיס' לא הייתי בעיר, הייתי בת"א. את הפקודה נתן מישאל. רק למחרת הפעולה נודע לי על ההדים הקשים והתרעומת של ג.מאיר בקשר למבצע זה. אין לפרש את דברי, כי אילו הייתי בירושלים לא הייתי נותן את הפקודה לביצוע המבצע. ייתכן וגם אני הייתי נותן את הפקודה. אם כן, אני יכול לקבוע בוודאות, כי הייתי עושה זאת לאחר בדיקת דעת אנשי המחלקה הפוליטית של הסוכנות היהודית.

תכנית הדרך של הל"ה נקבעה במשותף עם מפקדי הפלמ"ח אשר חנו במחוז. למעשה הנ"ל המליצו עליה, לאחר שהכירו את הדרך בסיוריהם הקודמים והיו גם שותפים בהרכב המחלקה. הגוש זעק לתגבורת וחומרי אספקה לאחר ההתקפה עליו. החלטנו אפוא להחשישה אליו בדרך אשר לפי הניסיון נראתה כבטוחה ביותר.

אגב, בפרשת היחסים עם הפלמ"ח עלי לציין כי במשך שהותי בירושלים – היו אלה תקינים ביותר. הפלמ"ח, על אף היותו באורח פורמאלי עצמאי, למעשה היה סר גם לפיקודי והיה נכון לבצע כל משימה שהייתי מטיל עליו. במחוז חנו לפני תחילת הקרבות 2 מח' הפלמ"ח – אחת בצפון ים-המלח ואחת בגוש-עציון.

החילופין בוצעו בנוכחות י.גלילי. שאלתיאל הגיע לירושלים מספר ימים קודם לכן, ומטבע הדברים – מאז בואו לא בוצע כל דבר בירושלים מבלי לשמוע קודם את דעתו על התכנית העומדת לביצוע (עניין בית-סוריק).

הצעות ודיווחים על גיוס חוץ-לארץ

- 15.4.1948 הצעה למבנה ה'ארגון' באירופה
- 4 יש לחלק בין העבודה הארגונית-אדמיניסטרטיבית לבין עבודת ההדרכה.
- 5 בארצות שאין עבודת-הדרכה קיימת יש למנות מפקד, מבין המפקדים הוותיקים שאינם מנוצלים כיום בארץ במידה מספקת. תפקידו של המפקד:
- א. לארגן ולאמן בעזרת הכוחות המקומיים את הציבור לתפקידי הכנה.
- ב. לדאוג לפעולת הסברה ענפה לעניין ה'הגנה' ולענייני א"י.
- ג. ניצול ארגון המקום לשם היענות מלאה לכל משימה שתוטל עליו (רכש, גיוס, מגבית וכו').
- 6 בארצות שקיימים בהן בת-ספר למפקדים ומחנות אימונים, יש למנות לעזרת המפקד גם מדריך ראשי, עליו הדאגה לאימונים, מאמנים ומתאמנים. בארצות שקיים רק בית-ספר אחד, או מחנה אימונים אחד, הדאגה לאימונים על מפקד המחנה או ביה"ס.

הצעות בקשר לקידום הגיוס באירופה

1. מרכז לגיוס. המרכז לגיוס, שהוקם ב- 1.3.48 בפריס, מורכב משני חברים: ב"כ (בא כוח) המוסד (משה אברבורך) וב"כ הארגון (יעקב סלומון). בכדי לאפשר למרכז לגיוס עבודה יעילה יותר, ובכדי ליצור תיאום מלא בין המוסדות המטפלים במגויס: בגיוסו, אימונו ועלייתו, הנני מציע להרחיב את המרכז לגיוס ולהרכיבו כדלקמן: 1. ב"כ הארגון – נחום (שדמי). 2. ב"כ המוסד – משה א(ברבורך). 3. ב"כ הבריחה – מאיר ס(פיר). 4. ב"כ ד' – כרמי. 5. ב"כ נוסף לארגון – יעקב ס(לומון). הנני ממליץ על משה א. כמרכז, ומקום מושבו – פריז. בהרכב זה אפשר להשיג את התיאום המלא בעבודה, ולמנוע כפילות ותקלות אחרות.
2. הקשר בין המרכז לגיוס לבין המוסדות המתאימים בארץ. יש להבטיח שהקשר בין המוסדות המטפלים בגיוס כאן יהיה ישר למרכז לגיוס. ריבוי הכתובות כיום מפריע לקידום העבודה.
3. צו הגיוס לסטודנטים א"י ולארצי-ישראליים.
- א. יש להוציא צו גיוס לכל הארצי-ישראליים הנמצאים בגולה.
- ב. הוועדות לשחרור ולערעורים צריכות להתארגן ע"י המרכז לגיוס.
- ג. יש לתקן את צו הגיוס לסטודנטים הא"י. הם הופכים להיות כיום גורם לדמורליזציה של היהדות בגולה. אין לשחרר את הסטודנטים מחובת גיוס לחודשים רבים, פרט לאלו המסיימים את השנה האחרונה ללימודיהם.
4. גיוס מומחים. בכדי לזרז את גיוס המומחים יש לשלוח הוראות ברורות ביחס:
- א. לעלייתם של בני משפחתם: במידה שהמגויסים מעונינים שבני משפחתם יעלו איתם, יש לתת למרכז לגיוס סמכות להחליט במקום על עלייתם. יש להבטיח כמו כן מספר דירות שיועמדו לרשות משפחות מגויסים אלו.

ב. להבטחת קיום המשפחה בחו"ל. במקרה שהמשפחה נשארת בחו"ל צריכות להיות מרכז לגיוס הוראות ברורות על שיטת ההקצבות וגודלן. כמו-כן יש לקבוע בבירור את שיטת התשלום (ע"י מי ומאיזה תקציב).

5. תקציב ומימון. יש לקבוע את התקציב ולדאוג למימון. הצעות לתקציב רצופות בזה. הנני להפנות את תשומת הלב לכך שבכל הארצות הישגנו שכלכלת המתאמנים מסתדרת בסידורים מקומיים. ברוב הארצות, פרט לצרפת, גם הלבשת המגויסים אינה נופלת למעמסה על תקציבנו.

6. עלייה.

א. ההוראה האחרונה על עלייה בד' רק למגויסים – מעמידה את ד' בפני בעיות חמורות ומסכנת אותה בכלל. נראה לי שיש להכניס תיקון בהוראה זו ולהורות שמותר לצרף צעירים וזקנים במידה שזה הכרחי לקיום צורת עלייה זו.

ב. במידה שאין ביטחון שהעולים בב' מגיעים ארצה, ובמידה שיש להניח שגם אחרי ה-15 למאי הם יופנו לקפריסין, יש לתת בעלייה זו מקום גם לעולים בלתי מגויסים ובתור ראשון למשפחות הנילוות למגויסים.

<u>הערכות לגיוס באירופה</u>			16.4.1948
<u>רזרבות לגיוס</u>	<u>עד 30.4</u>	<u>עד 10.4</u>	<u>הארץ</u>
1,500	(60)	80	פולניה
1,000	400	140	צ'כיה
2,000	700	300	גרמניה
350	(200)	450	אוסטריה
1,000	(100)	70	הונגריה
3,000	300	-	בולגריה
250	150	30	צרפת
1,200	500	300	איטליה
800	30	90	צפון אירופה
500	70	10	אנגליה
	600	-	מרסיי
-----	-----	-----	
11,600	3,110	1,470	

ברומניה טרם נעשתה פעולת גיוס.

מעריכים את הנוער בגיל הגיוס והמתאים לגיוס ב-25,000.

התקציב לחודשים אפריל-יולי 1948 (הסכומים בדולרים לחודש)

1. פעולת ארגון וגיוס.

א. אנגליה - 500 ב. סקנדינביה-400 ג. בלגיה, הולנד - 400 ד. צרפת - 800
ה. צ' אפריקה-1,600 ו. איטליה - 800 ז. גרמניה, אוסטריה-1200 ח. צ'כיה-400
ט. הונגריה - 400 י. בולגריה - 400 יא. רומניה - 400 יב. פולין-400
יג. המטה האירופי-2,200 סה"כ 10,000 דולר לחודש

2. האימונים:

א. בצרפת: בית ספר למדריכים, 60 איש כל מחזור.
2 מחנות טוראים - 900 איש לחודש 5,800
ב. באיטליה: בית ספר למדריכים, 100 איש כל מחזור,
מחנות טוראים - 100 איש לחודש 7,250
ג. בגרמניה: בית ספר למדריכים, 60 איש כל מחזור.
2 מחנות טוראים, 1000 איש לחודש 2,400
ד. בפולין: בית ספר למדריכים 50 איש 800
ה. בהונגריה: בית ספר למדריכים, 50 איש כל מחזור 1,250
בס"ה 17,500 דולר לחודש
פעולות ארגון וגיוס 10,000 דולר לחודש

27,500 דולר לחודש

הערה: רצופים בזה הסברים מפורטים לתקציב

הסבר בפרטים לגבי סעיף 1.

א. אנגליה - 1 עובד מנגנון, 8 ועדות, הוצאות משרד: קשר, בדיקות רפואיות, הסברה.
ב. סקנדינביה - 1 עובד מנגנון, 1 ועדת גיוס בנורבגיה, 2 בפינלנד, 2 בדניה, הוצאות כנ"ל.
ג. בלגיה, הולנד - 1 ועדת גיוס בהולנד, 3 ועדות גיוס בלגיה, הוצאות כנ"ל.
ד. צרפת - 6 עובדי מנגנון 8 ועדות גיוס, הוצאות כנ"ל.
ה. צפון אפריקה - 7 עובדי מנגנון בפיקוד בשלוש הארצות, בי"ס למדריכים, 3 ועדות גיוס.
ו. איטליה - 4 עובדי מנגנון, 15 ו' גיוס, הוצ' משרד, קשר, בדיקות רפואיות, הסברה.
ז. גרמניה-אוסטריה - 10 עובדי מנגנון, 30 ועדות גיוס, הוצאות כנ"ל.
ח. צ'כיה - 1 עובד מנגנון, 4 ועדות גיוס, הוצאות כנ"ל.
ט. הונגריה - 1 עובד מנגנון, 4 ועדות גיוס, הוצאות כנ"ל.
י. בולגריה - 3 ועדות גיוס, הוצאות כנ"ל.
יא. רומניה - 1 עובד מנגנון, 5 ועדות גיוס, הוצאות כנ"ל.
יב. פולין - 1 עובד מנגנון, 5 ועדות גיוס, הוצאות כנ"ל.
יג. המטה האירופי - 7 במשרד, נסיעות, פיקוח, קשר, אינפורמציה, תרבות.

הסבר בפרטים לגבי סעיף 1.

א בצרפת: (בדולרים לחודש)

1,500	1	מנגנון קבע (מפקד, מדריך ראשי, שלישי, אפסנאי, נסיעות והחזקת מכונית)
500	2	דמי כיס ל- 50 מדריכים א"י ומקומיים כל אחד 10 דולר לחודש
500	3	הלבשה ל- 50 מדריכים א"י ומקומיים כל אחד 10 דולר לחודש
500	4	הבאת המדריכים הנ"ל מהארצות השונות לצרפת 10 דולר
200	5	בדיקה רפואית, החזקת רופא ומכשירים
200	6	מכשירי ספורט, חבלים וכו'
200	7	תרבות: עיתונות וספרי לימוד, הוצאות נסיעה למרצים
200	8	סידורי סליקים (הוצא באופן חד-פעמי 1000 דולר)
	9	מכשירי אימון (הוצא באופן חד-פעמי לקנות צינורות, חתום,
1,000		כלים קטנים ולמטווה זעיר סך 5000 דולר)
<u>1,000</u>	10	בגדים ונעליים לתקופת האימונים

בס"ה (דולר לחודש) 5,800

ב באיטליה: (בדולרים לחודש)

	1	מנגנון קבע (3 מפקדים, 3 שלישים, 3 אפסנאים, 3 מדריכים ראשיים, החזקת 2 מכוניות)
3,500		
850	2	דמי כיס ל- 85 מדריכים א"י ומקומיים כל אחד 10 דולר לחודש
850	3	הלבשה ל- 85 מדריכים א"י ומקומיים כל אחד 10 דולר לחודש
850	4	הבאת המדריכים הנ"ל מהארצות השונות לאיטליה
200	5	בדיקה רפואית, החזקת רופא ומכשירים
200	6	מכשירי ספורט, חבלים וכו'
300	7	תרבות: עיתונות וספרי לימוד, הוצאות נסיעה למרצים
<u>500</u>	8	סליקים וצרכי מטווה זעיר

בס"ה (דולר לחודש) 8,500

ג בגרמניה: (בדולרים לחודש)

450	1	מנגנון קבע: 15 מפקדים א"י, כל אחד 30 דולר לחודש
1,200	2	80 מדריכים מקומיים כל אחד 15 דולר לחודש
<u>750</u>	3	נסיעות, מכשירי אימון ופעולות תרבות

בס"ה (דולר לחודש) 2,400

ג בפולין: (בדולרים לחודש) (מטרה שיתחילו באימונים)

250	1	מנגנון קבע: 1 מפקד א"י, החזקתו והוצאותיו
105	2	7 מדריכים מקומיים כל אחד 15 דולר לחודש
<u>415</u>	3	נסיעות, מכשירי אימון ופעולות תרבות

בס"ה (דולר לחודש) 1,000

ג בהונגריה: (בדולרים לחודש)

600	1	מנגנון קבע: 2 מפקדים א"י, כל אחד 15 דולר לחודש
135	2	9 מדריכים מקומיים כל אחד 15 דולר לחודש
<u>565</u>	3	נסיעות, מכשירי אימון ופעולות תרבות
2,000		בס"ה (דולר לחודש)

איטליה. תקציב לתקופה מ-20 למרץ עד ל-20 באפריל 1948 (בלירטות)

300,000	4	א"ישראליים, פי 75,000
200,000	4	מקומיים, פי 50,000
500,000		נסיעות (כולל 2 מכוניות)
200,000		משרדים (החזקתם, טלפון)
660,000	55	מדריכים, פי 12,000
180,000	15	א"ישראליים (מדריכים), פי 12,000
84,000	7	עובדים נוספים
<u>500,000</u>		ציוד ל-7 מחנות
2,684,000		

תכנית אימונים מ-20 למרץ עד ל-15 לאפריל 1948:

אנזאנו 120 איש, ביעלה 75 איש, בוליאסקו 120 איש, ניקלינו 75 איש, אריניאנו 100 איש, נמי 90 איש, פנו 75 איש. בס"ה 655 איש.
לרשותנו: 2 מדריכים א"ישראליים, 2 מדריכים ממוסד (א"י), 6 מקומיים, 55 בוגרי קורס. המצבה עד ל-20 למרץ (חוץ מהאנשים הנ"ל): 28 טוראים (גומרים ב-24 לחודש), 20 טוראים בוגרי קורס למדריכים, 19 אנשים לתפקידים נוספים, 10 אנשי מטה.

חיילי גח"ל

דו"ח מסכם של ישראל עמיר על פעילותו בחיל-האוויר

בשובי לישראל משליחותי באירופה הוצע לי התפקיד של מפקד חיל-האוויר. חיל-האוויר היה אז בתהליך של התארגנות. כיסוד לחיל שימש גרעין מגובש של חברי ה'הגנה' שתחת מסווה של "קלוב התעופה" (בראשותו של אייזיק אשל) התאמנו בטיס כשלושתם אווירוני הקלוב, ומספר ישראלים ששירתו בחיל-האוויר של צבאות הברית במלחמת העולם השנייה. יחידה זו כבר שיתפה את עצמה במאמץ המלחמתי בעריכת סיורים, העברת ציוד מלחמתי ואנשים ליישובים מנותקים, וגם זריקת פצצות, אם כי פרימיטיביות, על ריכוזי האויב.

היו לי ספיקות האם לקבל את התפקיד המוצע. לא היה לי כל מושג בטיס, אף פעם לא עסקתי בכך. התברר לי שלמעשה מה שנדרש ממני היה לתת את ידי לארגון חיל-האוויר וביסוסו, כי לצד הצבאי-מקצועי היה כבר מטה מגובש בראשותם של אלכס זילוני ואהרן רמז. סוכם להטיל את פיקוד חיל-האוויר על 3 אנשים: אהרן רמז – כראש המטה, חי יששכרוב – כמרכז הצד המשקי, ואני – כמפקד החיל. ב-16.5.1948 הוצא צו-המינוי חתום ע"י דוד בן-גוריון (נספח מס' 1).

יום קודם לכן, בשבת 15.5.48, הותקף שדה-דב (שדה ת"א) ע"י המצרים. ההתקפה החלה בשעה 05:15. אווירונים מטיפוס ספיטפייר באו, ארבעה בגל. שמעתי זמזום אווירונים, יריות ופצצות מתפוצצות. ראיתי שמותקף שדה-דב. התלבשתי מהר ונסעתי לשם. בינתיים הגיע גל שני של ספיטפיירים ופתח שוב ביריות והפצצה של שדה-התעופה ותחנת רדינג. בינתיים הגיע גם דוד בן-גוריון. צריך הנשק נפגע ובער תוך כדי התפוצצות של תחמושות. נפגע גם ההאנגר ואווירונים שהיו בתוכו. החילונו מיד בפניו הפצועים וההרוגים והוצאת האווירונים שבהאנגר וכיבוי האש שאחזה באי-אלו מהם. נמצאו אז בשדה-התעופה מרבית האווירונים שעמדו לרשות היחידה (מבלי שנעשה מאמץ כל שהוא לפזר אותם לשדות אחרים, וזה למרות שיום קודם היה ידוע כבר במטה, כפי שהתברר לי אח"כ, על ההפצצה הצפויה).בסה"כ הגיע מספר הנפגעים לשדה-דב באותו יום ל- 5 הרוגים ו- 9 פצועים, מהם 4 פצועים קשה.

מיד אחרי עבור הגל השני משלחו 2 מטוסי אוסטר לשפיים, מטוס רפיד אחד הועבר לעקיר, מטוס בוננזה לבית הערבה. מטוס אוסטר שחזר מירושלים לאחר שעות אחדות נשלח גם הוא לשפיים. בשעת ההפצצה על שדה דב ניזוקו באופן רציני: מטוס בוננזה, רפיד, ו- 2 אוסטרים. כמו כן ניזוקה קשה דקוטה צרפתית שחנתה אותו יום בשדה התעופה. הפצצה זו של שדה דב הוציאה מכלל שימוש חלק ניכר מהאווירונים שעמדו לרשותנו. הייתה זו פתיחה בלתי מעודדת לתפקיד למחרת היום.

דו"ח מבצעים של פעולות טייסת-ת"א בימים 5/5-15/5 מופנה אל: אלכס – ראש המטה, אהרן – ראש אגף-המבצעים, שרגא – קמ"ן, אליעזר – קצין קשר, גדעון – מפ. טייסת מס' 1, יוסף – מפקד שדה ת"א.

בדו"ח זה, נוסף על תיאור הפצצת שדה ת"א ב- 15/5, גם הידיעות דלהלן: טייגר אחד נחת מאונס ביום ב' 10/5; נורסמן אחד לא חזר לבסיס מפעולות קרב ביום ב' 10/5; אוסטר אחד

ניזוק בשעת ירידה בירושלים ביום ב' 10/5; נורסמן אחד ניזוק קשה בשעת ירידת אימונים בעקיר ביום ג' 11/5, אחד ירד מאונס בשדה ת"א לאחר שהמדחף נשבר בשעת פעולה ביום ד' 12/5.

דו"ח מבצעים מה- 30/5/49 על פעולות טייסת-ת"א בימים 23/5-29/5 מופנה אל: אהרן רמז – ראש המטה, דן (טולקובסקי) – ראש אגף-מבצעים, בוריס (סניור) – מפקד שדה תעופה ת"א, משה – קמ"ן, פליקס – קצין קשר, גדעון – מפקד טייסת מס.1. בדו"ח זה גם הידיעות הבאות: ב- 26/5 התחלנו בניהול יומן הטייס התורני, אשר בו מציינים את כל המאורעות של אותו יום; מפאת ההפצצות בשדה-ת"א העברנו חלק ממטוסינו לבסיס-המשנה בהרצליה; השבוע התחלנו באימונים נוספים של הטייסים, מקום האימונים הוא בהרצליה.

היה ברור לי שתפקידי הוא זמני ועיקרו – דאגה לביסוס וקידומו של חיל-האוויר. הנושאים לטיפול התרכזו בעיקר: כוח אדם – תקן ומצבה; טייסות ושדות-תעופה – הכשרתם ואחזקתם; השגת אווירונים, נשק ותחמושת; קבלת משלוחי האווירונים, פצצות, נשק ותחמושת המגיעים בהובלה אווירית; בעיות מנהליות למיניהן; מבצעים. א. מצבת כח-אדם ל- 30.5.48 הסתכמה ב- 960 מגויסים ו- 84 אנשי מנגנון – סה"כ 1,044 איש; מצבת כח אדם ל- 24.7.48 הסתכמה ב- 3,373 איש. מצבת כח-האדם הוכפלה, אם כן, בפחות מחודש וגדלה יותר מפי שלוש תוך חודשיים ימים.

ב. טייסות היו במחצית מאי – 2: 1. טייסת ת"א (1) כשבסיסה שדה-דב, והיא המחזיקה את הקשר עם ירושלים, סדום, דורות, בן-שמן, הרצליה, שפיים, ניר-עם – באמצעות מסלולי חירום; 2. טייסת הגליל (3) הוקמה ב- 4.4.48 כשבסיסה מחניים ומסלול ביבנאל (ולרשותה 2 אוסטרלים).

ב- 24/7/48 היו: טייסת מס.1; טייסת מס.101 – טייסת קרבית; טייסת מס.3; טייסת הנגב; טייסת 103; טייסת 69.

ג. שדות-תעופה: במחצית מאי עמדו לרשות חיל-האוויר: שדה-דב בתל-אביב; שדה התעופה בחיפה; שדה-התעופה במחניים; שדה התעופה בעקרון; דאגה ראשונה הייתה להקים שדה-תעופה משני לשדה-דב. הוחלט להקימו בהרצליה. אותר המקום והוחל בהכשרתו המזורזת בפיקוחו של אליעזר בודנקין. שדה-התעופה הצבאי ברמת-דוד היה עוד השימוש חיל-האוויר הבריטי. הושקעה עבודה רצינית לקבלתו מידיהם במצב תקין עד כמה אפשר ושלא יחבלו במתקנים ובכל מה שנשאר במחנה. הודות לטיפול מוצלח זה נכנסו שדה-התעופה ברמת-דוד מיד לאחר צאת הבריטים ושדה זה הפך להיות תוך זמן קצר אחד הבסיסים העיקריים של חיל-האוויר. עם הגיע המפציצים היה זה השדה שהפך לבסיסם.

שדה עקרון היה כבר ברשותנו לשימוש העיקרי – לפריקת מטענים שהחלו להגיע בדרך האוויר. כשהחלו לבוא המסרשמידטים בהובלה האווירית, היה זה המקום להרכבתם, כאשר שדה התעופה בהרצליה משמש להם כבסיס פעולה (הטייסת הקרבית). תוך זמן קצר שופר שדה עקרון והותאם גם הוא לפעולות קרביות.

שדה-תעופה נוסף הוקם ע"י אבן-יהודה.

ד. רכש: רכישת אווירונים על אביזריהם ותחמושתם נעשתה ע"י שליחים מיוחדים שישבו בחו"ל. ריכוז פעולות הרכש, כולל הרכש עבור חיל-האוויר, היה בידי שאול אביגור – שמקום מושבו בחו"ל היה בשווייץ. למעשה תפקידו היה להעביר לחו"ל את דרישותינו השונות, לבחון הצעות שהועברו אלינו ולתת את דעתנו עליהן, לדאוג לסדרי קבלת מטוסים בשדות התעופה בישראל, שליחת טייסים במידה וחסרו – לצורך העברתם וכדומה.

במשך אותה תקופה התנהל, בו בזמן בארצות שונות, משא ומתן קדחתני על רכישת אווירונים. היו בשטח זה הרבה תקוות, אבל גם הרבה אכזבות. מבלי להיכנס לפרטי נושא זה, שנראה לי שעליו צריך לספר מישהו אחר, הנני לציין כי אווירונים התחילו להגיע וזרימתם נמשכה במשך כל התקופה. בראש וראשונה מטוסי התובלה שנרכשו והחלו להעביר נשק ותחמושת. במחצית מאי הגיע לעקרון האווירון השני והשלישי מבין אלה עמוסים נשק ותחמושת. מאז החל הקשר הקבוע באמצעות מטוסים אלה, כאשר למטען הרגיל של נשק ותחמושת התווספו מה-20.5.48 גם מסרשמידטים מפורקים על אביזריהם ותחמושתם. ב-9.6.48 כבר השתתף מסרשמידט בקרב בסביבת רחובות והפיל ספיטפייר אויב. במשך הזמן נרכשו והגיעו גם אווירונים שונים אחרים.

ב-7.6.48 עמדו לרשות חיל-האוויר: 10 מטוסי אוסטר, 3 מטוסי בוננזה, 1 מטוס נורסמן, 3 מטוסי פיירצ'ילד, 3 מטוסי רפיד, 1 מטוס סי-ב, 1 מטוס RWD13, 2 מטוסי TM, 3 מטוסי TC. סה"כ 28 אווירונים מ-9 סוגים.

ב-15.7.48 המריאו 3 מטוסים מסוג מבצרים מעופפים משדה-תעופה אי-שם בחו"ל, הפציצו את קהיר, רפיח ואל-עריש, ונחתו באבן-יהודה ורמת-דוד. העברת 10 המסרשמידטים הראשונים בוצעה במחצית השנייה של חודש מאי ובתחילת חודש יוני 1948. 15 מסרשמידטים נוספים שנרכשו אח"כ הועברו באמצעות מטוסי התובלה במשך חודש יולי 1948 (פרוט לא מלא של משימות אווירוני התובלה ראה בנספח מס' 4).

מבצעים: למרות הציווד הדל שעמד לרשות יחידת חיל-האוויר בתחילת פעולותיה, השתדלו חבריה למצות את המקסימום הניתן מהאוסטרים, פייפרים וכו', שהיוו את 2 הטייסות דאז: טייסת תל-אביב וטייסת הגליל. פעולותיה העיקריות – העברת אישים, פצועים, נשק, תחמושת וציווד, וגם השתתפות בקרבות ע"י סיורים והטלת פצצות, אם כי פרימיטיביות, על ריכוזי האויב. הטייסים עבדו במתח עצום וללא ליאות. היו אלה בחורים ישראליים, חברי ה'הגנה', אשר חזו את חשיבות החיל במלחמה הגורלית, ועשו הכל למען נצל את כלי הטיס הקיימים, והגדלת והאדרת החיל. מספר המטוסים לרשות החיל הלך וגדל בהדרגה. היו אלה עדיין מטוסים אזרחיים, מסוגים שונים, החל ממטוסי אימון קלים, המשך במטוסים ל-3-7 אנשים וגמור בדקוטה. איתם יחד הלך וגדל מספר הטייסים אשר חלק מהם היו כבר אנשי מח"ל (מתנדבי חוץ-לארץ) אשר לעתים הצטרפו לחיל-האוויר הישראלי עם מטוסיהם. כך בתקופה של 15/5–13/6 התקיימו 86 הפצצות (גיחות) (מהן 9 של מטוסי קרב) והוטלו 16,750 ק"ג פצצות.

חודש לאחר מכן, בשבוע שבין ה- 9/7 ל- 13/7 התקיימו 31 הפצצות (גיחות) והוטלו 6,335 ק"ג פצצות. ב- 11 ביוני עמדו לרשות חיל-האוויר לצורך הפצצות- 24 אווירונים, ב- 9 ביולי – 29 אווירונים, ב- 15 ביולי – 31 אווירונים.

בסוף מאי ותחילת יוני החלו להגיע אווירוני המסרשמידט, כשהם מפורקים, לשדה עקרון, ושם הוחל מיד בהרכבתם. ב- 3/6 המריא כבר מסרשמידט, התמודד עם ספיטפייר והפילו. מספר המסרשמידטים ברשות חיל-האוויר הלך וגדל וטייסת קרבית מוקמת מהם בהרצליה (טייסת 101).

ב- 10/6 (?) הופצה דמשק ע"י דקוטה. ב- 16/7 הצטרפו לפעולה גם 3 מבצרים מעופפים וטווח וכושר ההפצצה גדלו באופן ניכר ביותר.

המסרשמידטים והמבצרים המעופפים דרשו כוח-אדם מאומן במיוחד. כוח האדם המקומי לא הספיק. זרם אנשי חיל-האוויר מחו"ל הלך וגדל. יחד עם זאת נעשו מאמצים לאמן טייסים חדשים בישראל ולשפר את רמתם המקצועית של הטייסים הקיימים. 10 טייסים נשלחו במחצית השנייה של מאי לאימון מיוחד על מסרשמידטים לצ'כיה. הוקם קורס מיוחד לטיס כן, והתחיל קורס לאימון טייסים בסיוע 'אורט' באיטליה.

ארגון ומינהל. מפקדת חיל-האוויר שוכנה תחילה בבית קטן בקריה. בקושי ענה בית זה, ללא מתקני קשר מתאימים, לצרכי המטה. תוך זמן קצר השגנו את מלון 'הירקון' והשתכנו בו. רווחה יחסית הייתה שם רק בימים הראשונים. תוך זמן קצר לא הספיק גם בית זה לצרכי חיל-האוויר, שהלכו וגדלו בלי הרף. השתלטנו גם על מלון 'אימפריאל' (?) שהיה בשכונת למלון 'הירקון'. יחידות המטה הלכו וגדלו, יחידות חדשות נוספו, ומצבת חיל-האוויר הלכה וגדלה באופן מתמיד. גדל לא רק מספר הטייסות, כי אם התעוררו בעיות שונות הקשורות בהגשת שירותים שונים למיניהם ואחזקת השדות.

הוקמו בתי-ספר שונים אשר ב- 24.7.48 מנו: בי"ס למכונאים – 66 איש; בי"ס לגופנים – 21 איש; בי"ס לאלחוטאים – 37 איש; בי"ס לטיס – 42 איש.

הוקמו בתי-מלאכה בסיסים, הוקמו גם פלוגות ניידות של מח' עבודות וענף הנדסה. את בתי-הספר ובתי המלאכה צריך היה לצייד במכונות, מכשירים וציוד מתאים. צריך היה לדאוג לכל הדרוש לשדות-התעופה שבפעולה. צריך היה לגלות את מה שניתן להשיג בישראל ולהשיג את החסר בחו"ל. פותח שירות אבטחה אווירי, אשר מנה ב- 24.7.48 237 איש. הוקם גדוד ח"א לשמירה על שדות התעופה. הוקמה יחידת אחזקה. פותח שירות המודיעין. פותחו המחלקות לצילומי-אוויר, לכתבי-סתר, למפות וכו'. נמשכו עבודות המחקר בקשר לניצול יעיל של דלק לאווירונים, פצצות וכו'. הוקם חדר-פעולות מבצעים – קודם במטה ואח"כ גם בשדות התעופה העיקריים. חיל-האוויר הלך וגדל, הלך והתפתח.

גידול החיל דרש גידול השירותים הקיימים והוספת חדשים, כגון: תרבות וסעד, קנטינות, כלכלה, משפטים, רפואה, מטראולוגיה, מכס, מצנחים וכו'.

עבודה ראשונית של ארגון וביסוס חיל-האוויר הלכה וקרבה לסיימה. לחיל-האוויר הצטרף תוך תקופה קצרה זו מספר ניכר של טייסים, עובדי צוות-אוויר ועובדי קרקע – ששפתם הייתה אנגלית (גם מבין קציני המטה היה מספר ניכר של ישראלים שביכרו משום מה לדבר אנגלית, אם כי סיימוו בת-ספר תיכוניים בישראל). לצערי, השפה האנגלית טרם הייתה שגורה בפי, והמגע הבלתי-אמצעי עם אנשי-מפתח הלך ונעשה קשה יותר ויותר. במקום המטוסים האזרחיים הקטנים, הלכו ונתווספו במהירות לחיל-האוויר אווירוני-קרב ומפציצים ממש. ממפקד חיל-האוויר נדרשו כבר ידיעות מקצועיות הרבה יותר רחבות מאשר אלה שיכולתי לאגור תוך כדי מילוי התפקיד. התברר, כי ישנם גם אי-אלה בעיות שבהן נחלקו הדעות בתוך מטה חיל-האוויר גופא. בה בשעה שאני חונכתי כל השנים על ההכרה בפיקוד אחיד, הרי חלק ניכר מחברי במטה החיל היו בדעה, שעליה נלחמו במלוא החום והמרץ, כל הכרת החיל כחיל עצמאי אשר לו שירותים עצמאיים בכל השטחים, כולל קשר, רכש בחו"ל וכד', ואשר גם פיקודו עצמאי וקשור ישירות – באם לא לשר מיוחד לענייני חיל-האוויר – הרי לפחות לשר הביטחון. נוכחתי כי תרומתי העיקרית, שיכולתי להרים לארגונו וביסוסו של חיל-האוויר, ניתנה כבר. ב- 29 ביולי סיימתי, אם כן, את תפקידי כמפקד חיל-האוויר.

למסמך היה מצורף פתק תגובה: *ישראל, שזה תוצה באם תוכל לזכור את הנספחים 2*

1- 3. באיקר 2, אהיה אסיר תוצה תוציטני. ארכס 27.5.70

(נספח 2 מפרט את התקן והמצבה ל- 20.5.48 לפי היחידות השונות. סה"כ 960 מגויסים ו- 84 אנשי מנגנון).